Lett

6
6-d
27

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
5 G
13

5.6.d.27

M. FABII QVINTILIANI INSTITVTIONVM ORATORIARVM LIBRI XII.

Eiuſdem Declamationum liber.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

VIRTVTE DVCE, COMITE FORTVNA.

APVD SEB. GRYPHIVM
LVGDVNI,
1538.

BIBLIOT. COLLEGII S. BLASII & CAROL. DE URBE

M. FABIVS QVINTILIANVS TRYPHONI BIBLIOPOLAE SALVTEM.

EFFLAGITASTI *quotidiano con[illegible], ut libros, quos ad Marcellum meum de Inſtitutione oratoria ſcripſerã, iam emittere inciperem. Nam ipſe eos nõdum opinabar ſatis maturuiſſe: quibus componendis, ut ſcis, paulò plus, quàm biennium, tot alioqui negotijs diſtrictus, impendi: Quod tempus non tam ſtylo, quàm inquiſitioni inſtituti operis propè infiniti, & legendis autoribus, qui ſunt innumerabiles, datũ eſt. Vſus deinde Horatij conſilio, qui in Arte poëtica ſuadet, ne præcipitetur editio, nonumq; prematur in annum, dabam ijs otium, ut refrigerato inuentionis amore, diligentius repetitos tanquam lector perpenderem. Sed ſi tantopere efflagitantur, quàm tu affirmas, permittamus uela uentis, & *oram ſoluentibus bene precemur. Multum autem in tua quoque fide ac diligentia poſitum eſt, ut in manus hominum quàm emendatiſſimi ueniant.*

*ora

M. FAB. QVINTILIANI IN ORATORIAE *institutionis librum primum, ad Marcellum Victorium, prooemium.*

P O S T *impetratam ſtudijs meis quietem, quæ per uiginti annos erudiendis iuuenibus impenderam: cum à me quidam familiariter poſtularent, ut aliquid de ratione dicẽdi componerem, diu ſum equidem reluctatus: quòd autores utriuſque linguæ clariſsimos nõ ignorabam multa, quæ ad hoc opus pertinerent, diligentiſsimè ſcripta poſteris reliquiſſe. Sed qua ego ex cauſa faciliorem mihi ueniam meæ deprecationis arbitrabar fore, hac accendebantur illi magis, quòd inter diuerſas opiniones priorum, & quaſdam etiam inter ſe contrarias, difficilis eſſet electio: ut mihi ſi nõ inueniendi noua, at certe iudicandi de ueteribus, iniungere laborem non iniuſtè uiderẽtur. Quamuis autem nõ tam me uinceret præſtandi quod exigebatur fiducia, quàm negandi uerecundia: latius ſe tamen aperiente materia, plus quàm imponebatur oneris, ſponte ſuſcepi: ſimul ut pleniori obſequio demererer amãtiſsimos mei: ſimul ne uulgarem uiam ingreſſus, alienis demum ueſtigijs inſiſterem. Nam cæteri ferè, qui artem orandi literis tradiderunt, ita ſunt exorſi, quaſi perfectis omni alio genere doctrinæ ſummam eloquentiæ manum imponerent: ſiue cõtemnentes tanquam parua, quæ prius diſcimus ſtudia: ſiue non ad ſuum pertinere officium opinati, quando *diuiſæ profeſsionũ uices eſſent: ſeu, quod proximum uero, nullam ingenij ſperãtes gratiam circa res, etiamſi neceſſarias, procul tamen ab oſtentatione poſitas: ut operum faſtigia ſpectantur, latẽt fundamenta. Ego cum nihil exiſtimem*

*diuerſæ

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE
BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

arti oratoriæ alienum,ſine quo fieri non poſſe Oratorem fatendum eſt: nec ad ullius rei ſummam, niſi præcedentibus initijs perueniri:ad minora illa,ſed quæ ſi negligas,non ſit maioribus locus,demittere me nõ recuſabo:nec aliter, quàm ſi mihi tradatur educãdus Orator,ſtudia eius formare ab infantia incipiam. Quod opus Marcelle Victori tibi dicamus: quem cum amicißimum nobis,tum eximio literarum amore flagrantem,non propter hæc modò(quanquàm ſunt magna)dignißimũ hoc mutuæ inter nos charitatis pignore iudicabamus: ſed quòd erudiendo nato tuo, cuius prima ætas manifeſtum iter ad ingenij lumen oſtendit,non inutiles fore libri uidebantur:quos ab ipſis dicendi uelut incunabulis,per omnes,quæ modò aliquid Oratori futuro conferant,artes, ad ſummam eius operis perducere deſtinabamus. Atq; eò magis, quòd duo iam ſub nomine meo libri ferebantur artis Rhetoricæ,neq; editi à me,neq; in hoc comparati. Nanq; alterum ſermone per biduum habito, pueri quibus id præſtabatur,exceperant:Alterum pluribus ſanè diebus, quantum notando conſequi potuerant, interceptũ,boni iuuenes, ſed nimium amantes mei,temerario editionis honore uulgauerant. Quare in his quoq; libris erunt eadem aliqua,multa mutata,plurima adiecta,omnia uerò cõpoſitiora,&,quàm nos poterimus, elaborata.Oratorem autem inſtituimus illum perfectum: qui eſſe niſi uir bonus non poteſt.Ideoq; non dicendi modò eximiam in eo facultatẽ,ſed omnes animi uirtutes exigimus.Neq; enim hoc conceſſerim,rationem rectæ,honeſtæq; uitæ, ut quidam putauerunt,ad philoſophos relegandam: cum uir ille uere ciuilis, & publicarum, priuatarumq; rerum adminiſtrationi accommodatus,qui regere conſilijs urbes,fundare legibus, emendare iudicijs poßit, non alius ſit profectò, quàm orator. Quare tametſi me fateor uſurum quibuſdam, quæ philoſophorum libris continentur: tamen ea iure,uereq; contenderim eſſe operis noſtri, proprieq; ad artem oratoriam pertinere. An ſi frequentißime

de iuſti

de iuſtitia, fortitudine, temperantia, cæteriſq́; ſimilibus ſit diſſe-rendum, & adeò, ut uix ulla poßit cauſa reperiri, in quam non aliqua quæſtio ex his incidat, eaq́; omnia inuentione, atq; elo-cutione ſint explicanda, dubitabitur ubicunque uis ingenij, & copia dicendi poſtulatur, ibi partes oratoris eſſe præcipuas? Fueruntq́; hæc, ut Cicero *apertißime colligit, quemadmodum* Lib. 3. de *iuncta natura, ſic officio quoq; copulata, ut ijdem ſapiẽtes, atq;* Oratore. *eloquentes haberentur.* Scidit *deinde ſe ſtudium, atque inertia factum eſt, ut artes eſſe plures uiderentur.* Nam *ut primùm lin-gua eſſe cœpit in quæſtu, inſtitutumq́; eloquentiæ bonis male uti, curam morum, qui diſerti habebantur, reliquerunt.* E*a uerò deſtituta, infirmioribus ingenijs uelut prædæ fuit.* Inde *quidam contempto bene dicendi labore, ad formandos animos, ſtatuen-dasq́; uitæ leges regreßi, partem quidem potiorem, ſi diuidi poſſet, retinuerunt: nomen tamen ſibi inſolentißimum arroga-uerũt, ut ſoli ſapientiæ ſtudioſi uocarentur.* Quod *neq; ſummi* Imperatores, *neq; in conſilijs rerum maximarum, ac totius ad-miniſtratione* Reipub. *præclarißimè uerſati, ſibi unquam uen-dicare ſunt auſi.* Facere *enim optima, quàm promittere malue-runt.* Ac *ueterum quidem ſapientiæ profeſſorum multos & ho-neſta præcepiſſe, &, ut præceperunt, etiam uixiſſe, facilè cõceſſe-rim: noſtris uerò temporibus ſub hoc nomine maxima in ple-riſq; uitia latuerunt.* Non *enim uirtute, ac ſtudijs, ut haberentur philoſophi, laborabãt: ſed uultum, & triſtitiam, & diſſentien-tem à cæteris habitum peßimis moribus prætendebant.* Nunc *autem, quæ uelut propria philoſophiæ aſſeruntur, paßim tra-ctamus omnes.* Quis *enim modò de iuſto, æquo, ac bono, non & uir peßimus loquitur?* Quis *non etiam ruſticorum aliqua de cauſis naturalibus quærit?* Nam *uerborũ proprietas, ac diffe-rentia omnibus, qui ſermonem curæ habent, debet eſſe commu-nis.* Sed *ea & ſciet optime, & eloquetur* Orator: *qui ſi fuiſſet aliquando perfectus, non à philoſophorum ſcholis uirtutis præ-*

cepta peterentur. Nunc *neceſſe eſt ad eos aliquando autores recurrere, qui deſertam, ut dixi, partem oratoriæ artis, meliorem præſertim, occupauerunt, & uelut noſtrum repoſcere: non ut nos illorum utamur inuentis, ſed ut illos alienis uſos eſſe doceamus.* Sit igitur Orator *uir talis, qualis uere ſapiens appellari poßit: nec moribus modò perfectus (nam id mea quidem opinione, quanquàm ſint qui diſſentiant, ſatis non eſt) ſed etiam ſcientia, & omni facultate dicendi: qualis adhuc fortaſſe nemo fuerit. Sed non ideo minus nobis ad ſummam tendendum eſt: quod fecerunt pleriq; ueterum: qui etſi nondum quenquam ſapiētem repertum putabant, præcepta tamē ſapientiæ tradiderunt.* Nam *eſt certe aliquid conſummatæ eloquentia, neq; ad eam peruenire natura humani ingenij prohibet: quod ſi non contingat, altius tamen ibunt, qui ad ſumma nitentur, quàm qui præſumpta deſperatione quò uelint euadendi, protinus circa ima ſubſtiterint.* Quo *magis impetranda uenia erit, ſi ne minora quidē* Operis diuiſio. *illa, uerum operi, quod inſtituimus, neceſſaria præteribo.* Nam *liber primus ea, quæ ſunt ante officium rhetoris, continebit. Secundo, prima apud rhetorem elementa, & quæ de ipſa rhetoricæ ſubſtantia quæruntur, tractabimus.* Quinq; *deinceps inuentioni: nam & huic diſpoſitio ſubiungitur.* Quatuor *elocutioni, in cuius partem memoria, ac pronunciatio ueniunt, dabuntur.* Vnus *accedet, in quo nobis orator ipſe informandus eſt: ut qui mores eius, quæ in ſuſcipiendis, diſcendis, agendis cauſis ratio, quod eloquentiæ genus, quis agendi debeat eſſe finis, quæ poſt finem ſtudia, quantum noſtra ualebit infirmitas, diſſeremus.* His *omnibus admiſcebitur, ut quiſq; locus poſtulabit, dicendi ratio: quæ non eorum modò ſcientia, quibus ſolis quidam nomen artus dederunt, ſtudioſos inſtruat, &, ut ſic dixerim, ius ipſum rhetorices interpretetur, ſed alere facundiam, uires augere eloquentiæ poßit.* Nam *plerunq; nudæ illæ artes, nimiæ ſubtilitatis affectatione frangunt, atq; concīdunt quicquid eſt in oratione ge-*

neroſius

neroſius, & omnem ſuccum ingenij bibunt, & oſſa detegunt: quæ ut eſſe, & aſtringi neruis ſuis debent, ſic corpore operienda ſunt. Ideoq́; nos nõ particulam illam, ſicut pleriq́;, ſed quicquid utile ad inſtituendum oratorem putabamus, in hos X I I. *libros cõtulimus, breuiter omnia demonſtrando. Nam ſi quantũ de quaq; re dici poteſt, proſequamur, finis operis nõ reperietur. Illud tamen in primis teſtandũ eſt, nihil præcepta, atq; artes ualere, niſi adiuuãte natura. Quapropter ei, cui deerit ingenium, nõ magis hæc ſcripta ſunt, quàm de agrorũ cultu ſterilibus terris. Sunt & alia ingenita quædam, quæ adiuuant, uox, latus patiens laboris, ualetudo, conſtantia, decor: quæ ſi modica obtigerunt, poſſunt ratione ampliari. Sed nonnunquam ita deſunt, ut bona etiam ingenij, ſtudijq́; corrumpant. Sicut & hæc ipſa ſine doctore perito, ſtudio pertinaci, ſcribendi, legendi, dicẽdi multa & continua exercitatione, per ſe nihil proſunt.*

Quam ſpem de filio recens nato præcipiat pater, & à quali nutrice, & inter quos collactaneos educandum curet. CAP. I.

IGITVR *nato filio, pater ſpem de illo primum quàm optimam capiat: ita diligentior à principijs fiet. Falſa enim eſt querela, paucißimis hominibus uim percipiendi, quæ tradantur eſſe conceſſam, pleroſq́; uerò laborem, ac tempora tarditate ingenij perdere. Nam contrà, plures reperias & faciles in excogitando, & ad diſcendum promptos. Quippe id eſt homini naturale. Ac ſicut aues ad uolatum, equi ad curſum, ad ſæuitiam feræ gignuntur: ita nobis propria eſt mentis agitatio, atq; ſolertia: unde origo animi cœleſtis creditur. Hebetes uerò, & indociles, non magis ſecundum naturam hominis eduntur, quàm prodigioſa corpora, & mõſtris inſignia. Sed hi pauci admodum. fuerit argumẽtum, quòd in pueris elucet ſpes plurimorum: quæ cum emoritur ætate, manifeſtum eſt non naturam*

defeciſſe, ſed curam. Præſtat tamen ingenio alius alium. concedo: ſed ut plus efficiat aut minus: nemò tamen reperitur, qui ſit ſtudio nihil conſecutus. Hoc qui *peruiderit, protinus ut erit parens factus, acrem quàm maximè curam ſpei futuri* Oratoris *impendat.* Ante omnia *ne ſit uitioſus ſermo nutricibus, quas, ſi*

Nutrices. *fieri poſſet, ſapientes* Chryſippus *optauit: certe quantum res pateretur, optimas eligi uoluit.* Et *morum quidem in his haud dubie prior ratio eſt, recte tamen etiam loquantur.* Has *primùm audiet puer, harum uerba effingere imitando conabitur.* Et *natura tenaciſſimi ſumus eorum, quæ rudibus annis percipimus: ut ſapor, quo noua imbuas, durat: nec lanarum colores, quibus ſimplex ille candor mutatus eſt, elui poſſũt.* Et *hæc ipſa magis pertinaciter hærent, quæ deteriora ſunt.* Nam *bona facilè mutantur in peius: nunc quando in bonum uerteris uitia?* Non *aſſueſcat ergo, ne dum infans quidem eſt, ſermoni, qui dediſcendus*

Parentes. *ſit.* In *parentibus uerò quàm plurimum eſſe eruditionis optauerim.* Verum *nec de patribus tantum loquor:* Nam *Gracchorum eloquentiæ multum contuliſſe accepimus* Corneliam *matrem: cuius doctiſſimus ſermo in poſteros quoq; eſt epiſtolis traditus.* Et *Lælij filia reddidiſſe in loquendo paternam eloquentiam dicitur.* Et Q. Hortenſij *filiæ oratio apud* Triumuiros *habita legitur, non tantum in ſexus honorem.* Nec *tamen ij, quibus diſcere ipſis non contigit, minorem curam docendi liberos habeant: ſed ſint propter hoc ipſum ad cætera magis diligentes.*

Pueri. De *pueris, inter quos educabitur ille huic ſpei deſtinatus, idem, quod de nutricibus, dictum ſit.*

Quales præceptores ac pædagogi eſſe debeant: & à quo ſermone, & qua ætate auſpicandum ſit. CAP II.

Pædagogi. DE *pædagogis hoc amplius: ut aut ſint eruditi planè, quam primam eſſe curam uelim: aut ſe non eſſe eruditos ſciant.* Nihil *enim peius eſt ijs, qui paulũ aliquid ultra primas literas progreſſi*

*progreſſi, falſam ſibi ſcientiæ perſuaſionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & uelut iure quodam poteſtatis, quo ferè hoc hominum genus intumeſcit, imperioſi, atque interim ſæuientes ſtultitiam ſuam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus. Siquidem Leonides Alexandri pædagogus, ut à Babylonio Diogene traditur, quibuſdam eum uitijs imbuit, quæ robuſtũ quoq;, & iam maximum regem ab illa inſtitutione puerili ſunt perſecuta. Si cui multa uideor exigere, cogitet Oratorem inſtitui, rem arduam, etiam cum ei formando nihil defuerit, præterea plura, ac difficiliora ſupereſſe. Nam & ſtudio perpetuò, & præſtantiſſimis præceptoribus, & pluribus diſciplinis opus eſt. Quapropter præcipienda ſunt optima: quæ ſi quis grauabitur, non rationi defuerit, ſed *homini. Si tamen non continget, quales maxime uelim habere nutrices, pueros, pædagogos: at unus certe ſit aſſiduus, dicendi non imperitus: qui, ſi qua erunt ab his præſente alumno dicta uitioſe, corrigat protinus, nec inſidere illi ſinat: dum tamen intelligatur, id quod prius dixi, bonum eſſe: hoc, remediũ. A ſermone Græco puerũ incipere malo: quia Latinus, qui pluribus in uſu eſt, uel nobis nolentibus ſe præbet: ſimul quia diſciplinis quoq; Græcis prius inſtituendus eſt, unde & noſtræ fluxerunt. Nõ tamen hoc adeò ſuperſtitioſe uelim fieri, ut diu tantum loquatur Græcè, aut diſcat, ſicut pleriſq; moris eſt. Hinc enim accidũt & oris plurima uitia in peregrinum ſonum corrupti, & ſermonis, cui cum Græcæ figuræ aſſidua conſuetudine hæſerint, in diuerſa quoq; loquendi ratione pertinaciſſime durant. Non longè itaq; Latina ſubſequi debent, & cito pariter ire. Ita fiet, ut cùm æquali cura linguam utranq; tueri cœperimus, neutra alteri officiat. Quidam literis inſtituendos, qui minores ſeptem annis eſſent, non putauerunt, quòd illa primum ætas & intellectum diſciplinarum capere, & laborem pati non poſſit. In qua ſententia Heſiodum eſſe plurimi tradũt, qui ante*

Leonides.

*oneri

À Græcis auſpicia ſumenda.

*grammaticum Ariſtophanem fuerunt. Nam is primus ὑποθήκαις, in quo libro ſcriptum hoc inuenitur, negauit eſſe huius poëtæ. Sed alij quoq; autores, inter quos Eratoſthenes, idem præceperunt. Melius autem, qui nullum tempus uacare cura uolunt, ut Chryſippus: nam is, quamuis nutricibus triennium dederit, tamen ab illis quoque iam informandam quàm optimis inſtitutis mentem infantium iudicat. Cur autem non pertineat ad literas ætas, quæ ad mores iam pertinet? Neq; ignoro toto illo, de quo loquor, tempore uix tantum effici, quantum conferre unus poſteà poßit annus. Sed tamen mihi, qui hoc ſenſerunt, uidentur non tam diſcentibus in hac parte, quàm docentibus peperciſſe. Quid melius alioqui facient, ex quo loqui poterunt? Faciant enim aliquid neceſſe eſt. Aut cur hoc, quantulumcunq; eſt uſque ad ſeptem annos, lucrum faſtidiamus? Nam certe quamlibet parum ſit, quod contulerit ætas prior, maiora tamen aliqua diſcet puer eo ipſo anno, quo minora didiciſſet. Hoc per ſingulos annos prorogatum, in ſummam proficit: & quantum in infantia præſumptum eſt temporis, adoleſcentiæ acquiritur. Idem etiam de ſequentibus annis præceptum ſit: ne, quod cuique diſcendum eſt, ſerò diſcere incipiat. Non ergo perdamus primum ſtatim tempus, atq; eò minus, quòd initia literarũ ſola memoria conſtant: quæ non modo iam eſt in paruis, ſed tum etiam tenacißima eſt. Nec ſum adeò ætatum imprudens, ut inſtandum teneris protinus acerbe putem, exigendamq; *plenam operam. Nam id in primis cauere oportebit, ne ſtudia, qui amare nondum poteſt, oderit: & amaritudinem ſemel perceptam etiam ultra rudes annos reformidet. Luſus hic ſit: etiam rogetur, & laudetur, & *nonnunquam ſciſſe ſe gaudeat. Aliquando ipſo nolente doceatur alius, cui inuideat: contendat interim, & ſæpius uincere ſe putet: præmijs etiam, quæ *capit illa ætas, euocetur. Parua docemus, inſtituendum oratorem profeßi: ſed eſt ſua etiam ſtudijs infantia: &, ut corporum mox etiam fortißimorum*

*planè

*nunquã nõ ſciſſe

*cupit: uel, qbus capitur

rum

rum educatio à lacte, cuniſq; initium ducit, ita futurus eloquentiſsimus edidit aliquando uagitum, & loqui primum incerta uoce tentauit, & hæſit circa formas literarum. Nec *ſi quid diſcere ſatis non eſt, ideo neceſſe non eſt.* Quòd *ſi nemo reprehendit patrem, qui hæc non negligenda in ſuo filio putet: cur improbetur, ſi quis ea, quæ domi ſuæ recte faceret, in publicum proferat?* Atque *eò magis, quòd minora etiam facilius minores percipiunt: & , ut corpora ad quoſdam membrorum flexus formari niſi tenera non poſſunt, ſic animos quoque ad pleraque duriores robur ipſum facit.* An *Philippus* Macedonum rex Alexandro *filio ſuo prima literarum elementa tradi ab* Ariſtotele *ſummo eius ætatis philoſopho uoluiſſet, aut ille ſuſcepiſſet hoc officium, ſi non ſtudiorum initia, à perfectiſsimo quoque tractari, pertinere ad ſummam credidiſſet?* Fingamus *igitur* Alexandrum *dari nobis, impoſitum gremio, dignum tanta cura infantem (quanquàm ſuus cuique dignus eſt) pudeat'ne me in ipſis ſtatim elementis etiam breuia docendi monſtrare compendia?* Neque *enim mihi illud ſaltem placet, quod fieri in plurimis uideo: ut literarum nomina, & cõtextum prius, quàm formas, paruuli diſcant.* Obſtat *hoc agnitioni earum, non intendentibus mox animum ad ipſos ductus, dum antecedentem memoriam ſequuntur: quæ cauſa eſt præcipientibus, ut etiam, cum ſatis affixiſſe eas pueris recto illo, quo primum ſcribi ſolent, contextu uidentur, retroagant rurſus, & uaria permutatione perturbent, donec literas, qui inſtituuntur, facie norint, non ordine.* Quapropter *optime, ſicut hominum, pariter & habitus, & nomina, edocebuntur. Sed quod in literis obeſt, in ſyllabis non nocebit.* Non *excludo autem id, quod eſt notum, irritandæ ad diſcendum infantiæ gratia eburneas etiam literarum formas in luſum offerre: uel ſi quid aliud, quo magis illa ætas gaudeat, inueniri poteſt: quod tractare, intueri, nominare, iucundum ſit.* Cum *uerò iam ductus ſequi cœperit, non*

inuti

inutile erit,eas tabellæ quàm optimè inſculpi,ut per illos uelut ſulcos ducatur ſtylus. Nam *neq; errabit quemadmodum in ceris(continebitur enim utrinq; marginibus)neq; extra præſcriptum poterit egredi,& celerius, ac ſæpius ſequendo certa ueſtigia,firmabit articulos,neq; egebit adiutorio,manum ſuam manu ſuperinpoſita regentis.* Non *eſt aliena res, quæ ferè ab honeſtis negligi ſolet,cura bene,ac uelociter ſcribendi.* Nam *cum ſit in ſtudijs præcipuum,quoq; ſolo uerus ille profectus,& altis radicibus nixus paretur, ſcribere ipſum, tardior ſtylus cogitationem moratur: rudis & confuſus intellectu caret: unde ſequitur alter dictandi, quæ ex his transferenda ſunt, labor.* Q*uare cum ſemper,& ubiq;,tum præcipue in epiſtolis ſecretis, & familiaribus delectabit, ne hoc quidem neglectum reliquiſſe. Syllabis nullum compendiũ eſt,perdiſcẽdæ omnes: nec, ut ſit plerunq;,difficilima quæq; earum differenda, ut in nominibus ſcribẽdis deprehendantur.* Q*uinimo ne primæ quidẽ memoriæ temere credendum:repetere,& diu inculcare fuerit utilius:& in lectione quoq; non properare ad continuandã eam, uel accelerandam:niſi cùm inoffenſa, atq; indubitata literarum inter ſe coniunctio,ſuppeditare ſine ulla cogitandi ſaltem mora poterit : tunc ipſis ſyllabis uerba complecti, & his ſermonem connectere incipiat.Incredibile eſt quantum moræ lectioni feſtinatione adijciatur.* Hinc *enim accidit dubitatio, intermiſsio, repetitio, plus quàm poſſunt audentibus: deinde cum errarunt, etiam ijs,quæ iam ſciunt, diffidentibus. Certa ſit ergo in primis lectio,deinde coniuncta,& diu lentior: donec exercitatione cõtingat emendata uelocitas.* Nam *proſpicere in dextrum(quod omnes præcipiunt) & prouidere,non rationis modò, ſed uſus quoque eſt: quoniam ſequentia intuenti priora dicenda ſunt: & quod difficilimum eſt, diuidenda intentio animi, ut aliud uoce,aliud oculis agatur.*Illud *non pœnitebit curaſſe,cum ſcribere nomina puer (quemadmodum moris eſt)cœperit, ne hanc operam*

Bene ſcribẽdi ſtudium.

Feſtinatio morã affert.

operam in uocabulis uulgaribus, & fortè occurrentibus, ponat: protinus enim poteſt interpretationem linguæ ſecretioris, id eſt, quas Græci γλώσσας *uocant, dum aliud agitur, ediſcere: & inter prima elementa conſequi rem poſtea proprium tempus deſideraturam.* Et *quoniam adhuc circa res tenues moramur: ij quoq; uerſus, qui ad imitationem ſcribendi proponentur, non otioſas uelim ſententias habeant: ſed honeſtum aliquid monentes.* Proſequitur *hæc memoria in ſenectutem, & impreſſa animo rudi uſque ad mores proficiet.* Etiam *dicta clarorum uirorum, & electos ex poëtis maxime (nanq; eorum paruis cognitio gratior eſt) locos ediſcere inter luſum licet.* Nam *& maxime neceſſaria eſt oratori (ſicut ſuo loco dicam) memoria: & ea præcipue firmatur, atque alitur exercitatione: & in his, de quibus nunc loquimur, ætatibus: quæ nihil dum ipſæ ex ſe generare queunt, propè ſola eſt, quæ iuuare curam docentium poßit.* Non *alienum fuerit exigere ab his ætatibus, quò ſit abſolutius os, & expreßior ſermo, ut nomina quædam, uerſusq; affectatæ difficultatis ex pluribus aſperrime coëuntibus inter ſe ſyllabis catenatos, et ueluti cõfragoſos quàm citatißimè uoluãt:* χαλινοὶ *Græcè uocantur. res modica dictu: qua tamen omiſſa, multa linguæ uitia, niſi primis eximuntur annis, inemendabili in poſterum prauitate durentur.* Memoria.

Vtrum utilius domi, an in ſcholis erudiantur. CAP. III.

SEd *nobis iam paulatim accreſcere puer, & exire de gremio, ac diſcere feriò incipiat.* Hoc *igitur potißimum loco tractanda quæſtio eſt,* Vtilius'ne *ſit domi, atque intra priuatos parietes ſtudentem continere: an frequentiæ ſcholarum, & uelut publicis præceptoribus tradere.* Quod *quidem cum ijs, à quibus clarißimarum ciuitatum mores ſunt inſtituti, tum eminentißimis autoribus uideo placuiſſe.* Non *eſt tamen dißimulandum, eſſe nonnullos, qui ab hoc propè publico more priuata*

qua

quadam perſuaſione diſſentiant. Hi *duas præcipuè rationes ſe=qui uidentur: unam, quòd moribus magis conſulant, fugiendo turbam hominum eius ætatis, quæ ſit ad uitia maxime prona: unde cauſas turpium factorum ſæpius extitiſſe utinam falſò iactaretur:* Alteram, *quòd quiſquis futurus eſt ille præceptor, liberalius tempora ſua impenſurus uni uidetur, quàm ſi eadem in plures partiatur.* Prior *cauſa prorſus grauis.* Nam *ſi ſtudijs quidem ſcholas prodeſſe, moribus autem nocere conſtaret, potior mihi ratio uiuendi honeſte, quàm uel optime dicendi uideretur. Sed mea quidem ſententia, iuncta iſta, atque indiſcreta ſunt. Neque enim eſſe oratorem, niſi bonum uirum, iudico: & fieri, etiam ſi poſſet, nolo.* De *hac re igitur prius. Corrumpi mores in ſcholis putant: nam & corrumpuntur interim, ſed domi quoque: & ſunt multa eius rei exempla, tam læſæ hercle, quàm conſeruatæ ſanctiſſimæ utrobique opinionis.*

*tantum Natura *cuiuſque*tamen, curaq́; diſtat.* Da *mentem ad peiora facilem, da negligentiam formandi, cuſtodiendiq́; in ætate prima pudoris, non minorem flagitijs occaſionem ſecreta præbuerint.* Nam *& eſſe poteſt turpis domeſticus ille præceptor: nec tutior inter ſeruos malos, quàm ingenuos parum modeſtos cõuerſatio eſt. At ſi bona ipſius indoles, ſi non cæca, ac ſopita parentum ſocordia eſt, & præceptorem eligere ſanctiſſimum quenque, cuius rei præcipua prudentibus cura eſt, & diſciplinam, quæ maxime ſeuera fuerit, licet, & nihilominus amicum grauem uirum, aut fidelem libertum lateri filij ſui adiungere: cuius aſſiduus comitatus etiam illos meliores faciet, qui ti=*

Indulgẽtia. *mebantur.* Facile *erat huius metus remedium.* Vtinam *liberorum noſtrorum mores non ipſi perderemus.* Infantiam *ſtatim delicijs ſoluimus.* Mollis *illa educatio, quam indulgentiam uocamus, neruos omnes & mentis, & corporis frangit.* Quid *non adultus concupiſſet, qui in purpuris repit?* Nondum *prima*

*coquum *uerba exprimit, & iam*coccum intelligit, iam conchylium*

poſcit

*poſcit. Antè palatum eorum,*quàm os inſtituimus. In lecti= cis creſcunt, ſi terram attigerint, è manibus utrinque ſuſtinen= tium pendent. Gaudemus ſi quid licentius dixerint. Verba ne Alexandrinis quidem permittenda delicijs, riſu, & oſculo exci= pimus. Nec mirum: nos docuimus: ex nobis audierunt: noſtras amicas, noſtros concubinos uident. Omne conuiuium obſcœnis canticis ſtrepit, pudenda dictu ſpectantur. Fit ex his conſuetu= do, deinde natura: diſcunt hæc miſeri antè, quàm ſciant uitia eſſe. Inde ſoluti, ac fluentes non accipiunt è ſcholis mala iſta, ſed in ſcholas afferunt. Verum in ſtudijs magnis uacabit unus uni. Ante omnia nihil prohibet eſſe iſtum, neſcio quem, unum etiam cum eo, qui in ſcholis eruditur. Sed etiam ſi iungi utrun= que non poſſet: lumen tamen illud conuentus honeſtiſsimi, tene= bris, ac ſolitudini prætuliſſem. Nam optimus quiſque præceptor frequentia gaudet, ac maiore ſe theatro dignum putat. At ferè minores ex conſcientia ſuæ infirmitatis hærere ſingulis, & offi= cio fungi quodammodo pædagogorum non indignantur. Sed præſtet alicui uel gratia, uel amicitia, uel pecunia, ut doctiſsi= mum, atque incomparabilem magiſtrum domi habeat: num ta= men ille totum in uno diem conſumpturus eſt? Aut poteſt eſſe ulla tam perpetua diſcentis intentio, quæ nõ ut uiſus oculorum obtutu continuo fatigetur? cum præſertim multò plus ſecreti temporis ſtudia deſiderent. Neq; enim ediſcenti, ſcribenti, & co gitanti præceptor aßiſtit, quorum aliquid agentibus cuiuſcunq; interuentus impedimento eſt. Lectio quoque non omnis, nec ſemper præeunte, uel interpretante eget: quando enim tot au= torum notitia contingeret? Ergo modicum tempus eſt, quo in totum diem uelut opus ordinetur. Ideoq; per plures ire poſ= ſunt, etiam quæ ſingulis tradenda ſunt. Pleraque uerò hanc con ditionem habent, ut eadem uoce ad omnes ſimul perferantur. Taceo de partitionibus, & declamationibus rhetorum: qui= bus certe quantuſcunq; numerus adhibeatur, tamen unuſquiſq;*

*quàm mores inſt.

totum

*totum ferret. Nō enim uox illa præceptoris,ut cœna, minus pluribus ſufficit: ſed ut ſol uniuerſis idem lucis, caloriſq; largitur. Grammaticus quoque ſi de ratione loquendi diſſerat, quæſtiones explicet,hiſtorias exponat,poëmata enarret: tot illa diſcent,quot audient. At enim emendationi, prælectioniq; numerus obſtat. Sit incommodum (nam quid ferè undique placet?) mox illud comparabimus commodis. Nec ego tamen eò mitti puerum uolo,ubi negligatur. Sed neque præceptor bonus maiore ſe turba,quàm ut ſuſtinere eam poßit, onerauerit: & in primis ea habenda cura eſt,ut is omnino fiat nobis familiariter amicus,nec officium in docendo ſpectet, ſed affectum: ita nunquàm erimus in turba. Nec ſanè quiſquam literis ſaltem leuiter imbutus,eum in quo ſtudium,ingeniumq; perſpexerit, non in ſuam quoque gloriam peculiariter fouebit. Sed ut fugiendæ ſint magnæ ſcholæ (cui ne ipſe quidem rei aſſentior) ſi ad aliquem meritò concurritur: non tamen hoc eò ualet, ut fugiendæ ſint omnino ſcholæ:aliud eſt enim uitare eas,aliud eligere. Et ſi refutauimus quæ contrà dicuntur,iam explicemus, quid ipſi ſequamur. Ante omnia,futurus orator,cui in maxima celebritate, & in media*Reipub.uiuendum eſt, aßueſcat iam à tenero non reformidare homines,neq; illa ſolitaria, & uelut umbratili uita palleſcere. Excitanda mens,& attollenda ſemper eſt,quæ in huiuſmodi ſecretis,aut langueſcit,& quendam uelut in opaco ſitum ducit, aut contrà tumeſcit inani perſuaſione. Neceſſe eſt enim ſibi nimium tribuat,qui ſe nemini comparat. Deinde, cum proferenda ſunt ſtudia, caligat in ſole: & omnia noua offendit, ut qui ſolus didicerit, quod inter multos faciendum eſt. Mitto amicitias, quæ ad ſenectutem uſque firmißimè durant, religioſa quadam neceßitudine imbutæ. Neque enim eſt ſanctius ſacris iiſdem, quàm ſtudijs initiari. Senſum ipſum, qui communis dicitur, ubi diſcet, cùm ſe à congreßu, qui non hominibus ſolum, ſed mutis quoque animalibus naturalis eſt, ſegre*

*Reip.luce

ſegregarit? Adde quòd domi ea ſola diſcere poteſt, quæ ipſi præcipientur: in ſchola, etiam quæ alijs. Audiet multa quotidie probari, multa corrigi: proderit alicuius obiurgata deſidia: proderit laudata induſtria: excitabitur laude æmulatio: turpe ducet cedere pari: pulchrum ſuperaſſe maiores. Accendunt omnia hæc animos: & licet ipſa uitium ſit ambitio, frequẽter tamen cauſa uirtutum eſt. Non inutilem ſcio ſeruatũ eſſe à præceptoribus meis morem: qui, cum pueros in claſſes diſtribuerant, ordinem dicendi ſecundum uires dabant: & ita ſuperiore loco quiſq; declamabat, ut præcedere profectu uidebatur. Huius rei iudicia præbebantur, ea nobis ingens palmæ contentio: ducere uero claſſem, multo pulcherrimum. Nec de hoc ſemel decretum erat, triceſimus dies reddebat uicto certaminis poteſtatem. Ita nec ſuperior ſucceſſu curam remittebat: & dolor uictum ad depellendã ignominiam cõcitabat. Id nobis acriores ad ſtudia dicendi faces ſubdidiſſe, quàm exhortationes docentium, pædagogorum cuſtodiam, uota parentum, quantum animi mei coniectura colligere poſſum, contenderim. Sed ſicut firmiores in literis profectus alit æmulatio: ita incipientibus, atq; adhuc teneris, cõdiſcipulorum, quàm præceptoris iucundior, hoc ipſo quòd facilior, imitatio eſt. Vix enim ſe prima elementa ad ſpem tollere effingendæ (quam ſummam putant) eloquentiæ audebunt: proxima amplectuntur magis: ut uites arboribus applicitæ, inferiores prius apprehendendo ramos in cacumina euadunt. Quod adeò uerum eſt, ut ipſius etiam magiſtri (ſi tamen ambitioſis utilia præferret) hoc opus ſit, cum adhuc rudia tractabit ingenia, non ſtatim onerare infirmitatem diſcentium, ſed temperare uires ſuas, & ad intellectum audiẽtis deſcẽdere. Nã ut uaſcula oris anguſti ſuperfuſam humoris copiam reſpuunt, ſenſim autẽ influentibus, uel etiã inſtillantibus complentur: ſic animi puerorum quantum excipere poßint, uidendum eſt. Nam maiora intellectu, uelut parũ* aptos ad percipiendum animos non ſubibunt. Vtile igitur eſt habere,*

Ambitio uirtutis cauſa.

*prebabãtur

*apertos

quos imitari primum, mox uincere uelis: ita paulatim & ſuperiorum ſpes erit. His adijcio, præceptores ipſos nõ idem mentis, ac ſpiritus in dicendo poſſe concipere ſingulis tantum præſentibus, quod illa celebritate audientium inſtinctos. Maxima enim pars eloquentiæ conſtat animo, hunc affici, hunc concipere imagines rerum, & transformari quodam modo ad naturam eorũ, de quibus loquimur, neceſſe eſt. Is porrò, quò generoſior, celſiorq; eſt, hoc maioribus uelut organis commouetur: ideoq; & laude creſcit, & impetu augetur, & aliquid magnũ agere gaudet. Eſt quædam tacita dedignatio, uim dicendi tantis comparatam laboribus ad unum auditorem demittere: pudet ſupra modum ſermones attollere. Et ſanè concipiat quis mente, uel declamantis habitum, uel orantis uocem, inceſſum, pronunciationem, illum deniq; animi, & corporis motum, ſudorem (ut alia præteream) & fatigationem, audiente uno: non'ne quiddã pati furori ſimile uideatur? Non eſſet in rebus humanis eloquẽtia, ſi tantùm cum ſingulis loqueremur.

Qua ratione puerorum ingenia dignoſcantur, & quomodo tractanda ſint. CAP. IIII.

TRadito ſibi puero, docendi peritus ingenium eius in primis, naturamq; perſpiciat. Ingenij ſignum in paruis præcipuum, memoria eſt (Eius duplex uirtus, facilè percipere, & fideliter continere) Proximum imitatio. Nam id quoq; eſt docilis naturæ: ſic tamen, ut ea, quæ diſcit, effingat, non habitum fortè, & inceſſum, & ſi quid in peius notabile eſt. Non dabit mihi ſpem bonæ indolis, qui hoc imitandi ſtudio petet, ut rideatur. Nam probus quoque in primis erit ille uere ingenioſus: alioqui prius duxerim tardi eſſe ingenij, quàm mali. Probus autem ab illo ſegni, & iacente plurimum aberit. Hic meus, quæ tradentur, non difficulter accipiet: quædam etiam interrogabit: ſequetur tamen magis, quàm præcurret. Illud ingeniorum uelut præcox genus, non temere unquam peruenit ad frugem.

Hi ſunt

Hi ſunt, qui parua facilè faciunt: & audacia prouecti, quicquid illic poſſunt, ſtatim oſtendunt. poſſunt autem id demum, quod in proximo eſt, uerba continuant: hæc uultu interrito, nulla tardati uerecundia proferunt. Non multum præſtant, ſed citò: non ſubeſt uera uis, nec penitus immiſsis radicibus innititur: ut quæ ſummo ſolo ſparſa ſunt ſemina, celerius ſe effundunt, & imitatæ ſpicas herbulæ, inanibus ariſtis ante meſſem flaueſcunt. Placent hæc annis comparata: deinde ſtat profectus: admiratio decreſcit. Hæc cùm animaduerterit, perſpiciat deinceps: quonam modo tractandus ſit diſcentis animus. Sunt quidam, niſi inſtiteris, remiſsi: quidam imperia indignantur: quoſdam continet metus, quoſdam debilitat: alios continuatio extundit: in alijs plus impetus facit. Mihi ille detur puer, quem laus excitet, quem gloria iuuet, qui uictus fleat. Hic erit alendus ambitu: hunc mordebit obiurgatio: hunc honor excitabit: in hoc deſidiam nunquàm uerebor. Danda eſt tamen omnibus aliqua remiſsio: non ſolum, quia nulla res eſt, quæ perferre poſſit continuum laborem, atque ea quoque, quæ ſenſu, & anima carent, ut ſeruare uim ſuam poſsint, uelut quiete alterna retenduntur: ſed quòd ſtudium diſcendi, uoluntate, quæ cogi non poteſt, conſtat. Itaque & uirium plus afferunt ad diſcendum renouati, ac recentes, & acriorem animum, qui ferè neceſsitatibus repugnat. Nec me offenderit luſus in pueris: eſt & hoc ſignum alacritatis, neque illum triſtem, ſemperq; demiſſum, ſperare poſsim erectæ circa ſtudia mentis fore, cùm in hoc quoque maxime naturali ætatibus illis impetu iaceat. Modus tamen ſit remiſsionibus, ne aut odium ſtudiorum faciant negatæ, aut ocij conſuetudinem nimiæ. Sunt etiam nonnulli acuendis puerorum ingenijs non inutiles luſus, cùm poſitis inuicem cuiuſque generis quæſtiunculis æmulantur. Mores quoque ſe inter ludendum ſimplicius detegunt, modò nulla uideatur ætas tam infirma, quæ non protinus quid rectum, prauumq; ſit, diſcat:

tum uel maxime formanda, cum ſimulandi neſcia eſt, & præcipientibus facilè credit. Frangas enim citius, quàm corrigas, quæ in prauum indurerunt. Protinus ergo ne quid cupidè, ne quid improbè, ne quid impotenter faciat, monendus eſt puer. Habendumq; in animo ſemper illud Vergilianum:

Georg. 2. *–Adeò in teneris conſueſcere multum eſt.*

Cædi uerò diſcipulos, quanquàm & receptum ſit, & Chryſippus non improbet, minime uelim. Primùm, quia deforme, ac ſeruile eſt, & certè quod conuenit, ſi ætatem mutes, iniuria. Deinde, quòd ſi cui eſt mens tam illiberalis, ut obiurgatione non corrigatur, is etiam ad plagas, ut peßima quæq; mancipia, durabitur. Poſtremò, quòd ne opus erit quidem hac caſtigatione, ſi aßiduus ſtudiorum exactor aſtiterit. Nunc ferè negligentia pædagogorum ſic emendari uidentur, non ut pueri facere, quæ recta ſunt, cogantur: ſed cur non fecerint, puniantur. Deniq; cũ paruulum uerberibus coëgeris, quid iuueni facias, cui nec adhiberi poteſt hic metus, & maiora diſcenda ſunt? Adde quòd multa uapulantibus dictu deformia, & mox uerecundiæ futura, ſæpe dolore, uel metu exciderunt: qui pudor refringit animum, & abijcit, atq; ipſius lucis fugam, & tædium dictat. Iam ſi minor in deligendis cuſtodum, & præceptorum moribus fuit cura: pudet dicere, in quæ probra nefandi homines iſto cædendi iure abutantur, quam det alijs quoq; nonnunquam occaſionem hic miſerorum metus. Non morabor in parte hac: nimium eſt, quod intelligitur. Quare hoc dixiſſe ſatis eſt: In ætatem infirmam, & iniuriæ obnoxiam, nemini debet nimium licere. Nunc quibus inſtituendus ſit artibus, qui ſic formabitur, ut fieri poßit Orator, & quæ in quaq; ætate inchoanda, dicere ingrediar.*

*accidunt

De Grammatica. CAP. V.

PRimus, in eo qui legendi, ſcribendiq́; adeptus erit facultatem, grammaticis eſt locus: nec refert de Græco, an de Latino loquar, quanquàm Græcum eſſe priorem placet: Vtrique

*eadem uia eſt. Hæc igitur profeßio, cùm breuißimè in duas partes diuidatur, rectè loquendi ſcientiam, & poëtarum enarrationem, plus habet in receſſu, quàm fronte promittit. Nam & ſcribendi ratio coniuncta cum loquendo eſt, & enarrationem præcedit emendata lectio, & mixtum his omnibus iudicium eſt. Quo quidem ita ſeuere ſunt uſi ueteres grammatici, ut non uerſus modò cenſoria quadam uirgula notare, & libros, qui falsò uiderentur inſcripti, tanquam ſubdititios ſummouere familia permiſerint ſibi: ſed autores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero. Nec poëtas legiſſe ſatis eſt: excutiendum omne ſcriptorum genus, non propter hiſtorias modò, ſed uerba, quæ frequenter ius ab autoribus ſumunt. Tum nec citra muſicen grammatice poteſt eſſe perfecta, cùm ei de metris, rhythmiſq; dicendum ſit. Nec ſi rationem ſyderum ignoret, poëtas intelligat: qui (ut alia mittam) toties ortu, occaſuq; ſignorum in declarandis temporibus utuntur. Nec ignara philoſophiæ, cùm propter plurimos in omnibus ferè carminibus locos, ex intima quæſtionum naturalium ſubtilitate repetitos, tum uel propter Empedoclem in Græcis, Varronem, ac Lucretium in Latinis, qui præcepta ſapiẽtiæ uerſibus tradiderunt. Eloquentia quoque non mediocri eſt opus, ut de unaquaq; earum, quas demonſtrauimus, rerum dicat propriè, & copiosè. Quò minus ſunt ferendi, qui hanc artem ut tenuem, ac ieiunam cauillantur: quæ niſi oratori futuro fundamenta fideliter iecerit, quicquid ſuperſtruxeris corruet: neceſſaria pueris, iucunda ſenibus, dulcis * ſecretorum comes: & quæ uel ſola omni ſtudiorum genere, plus habeat operis, quàm oſtentationis.*

Critici.

*ſectatorum

De literis, & earum poteſtate.

CAP. VI.

NE quis igitur tanquam parua faſtidiat grammatices elementa: non quia magnæ ſit operæ conſonantes à uocalibus diſcernere, ipſaſq; eas in ſemiuocalium numerũ, mutarumq;

[library stamp]

partiri:ſed quia interiora uelut ſacri huius adeuntibus, apparebit multa rerum ſubtilitas: quæ non modò acuere ingenia puerilia, ſed exercere altiſsimam quoque eruditionem, ac ſcientiam poſsit. An cuiuslibet auris eſt exigere literarum ſonos? non hercle magis, quàm neruorum. At grammatici ſaltem omnes in hanc deſcendent rerum tenuitatem, deſint'ne aliquæ nobis neceſſariæ literæ, non cùm Græca ſcribimus (tum enim ab iiſdem duas mutuamur) ſed propriè in Latinis, ut in his ſeruus, & uulgus, Aeolicum digamma deſideratur, & medius eſt quidam u, & i, literæ ſonus. Non enim ſic optimum dicimus, ut opimum: & in here, neq; e, planè, neq; i, auditur. An rurſus aliæ redundent, præter illam aſpirationis ⊢ : quæ ſi neceſſaria eſt, etiam contrariam ſibi poſcit ⊣. Et q, quæ & ipſa quorundam nominum nota eſt, & k, cuius ſimilis effectus, ſpeciesq;, niſi quòd paulum à noſtris obliquatur, kappa apud Græcos, nunc tantum in numero manet: & noſtrarum ultima x, qua tamen carere potuimus, ſi non quæſiſſemus. Atq; etiam in ipſis uocalibus grammatici eſt uidere, an aliquas pro conſonantibus uſus acceperit: quia iam ſicut tam ſcribitur, & uos ut cos. atq; ut uocales iunguntur. aut enim unam longam faciunt, ut ueteres ſcripſere, qui geminatione earum uelut apice utebantur: aut duas, niſi quis putat etiam ex tribus uocalibus ſyllabam, quod nequit fieri, ſi non aliquæ officio conſonantium fungantur. Quæret etiã hoc, quomodo duabus demum uocalibus in ſeipſas coëundi natura ſit, cũ conſonantium coëat nulla, niſi alteram frangat. Atqui litera i, ſibi inſidit. Conijcit enim eſt ab illo iacit. Et u, quomodo nunc ſcribitur uulgus, & ſeruus. Sciat etiam, Ciceroni placuiſſe aijo, maijamq; geminata i, ſcribere: quòd ſi eſt, etiã iungetur ut conſonans. Quare diſcat puer, quid in literis proprium, quid commune, quæ cũ quibus cognatio: nec miretur, cur ex ſcamno fiat ſcabellum: aut à pinna, quod eſt acutũ, ſecuris utrinq; habens aciẽ, bipennis: ne illorum ſequatur errorẽ, qui quia à pennis duabus

Scabellum. Bipennis.

hoc

hoc eſſe nomen exiſtimant, pinnas auium dici uolunt. Neq; *has modò nouerit mutationes,quas aſſerunt declinatio, aut præpo= ſitio,ut ſecat ſecuit,cadit excidit,cædit excīdit,calcat exculcat, & ſic a lauando lotus, & inde rurſus illotus, & milie alia: ſed & quæ à rectis quoq; caſibus ætate tranſierūt.* Nam *ut* Valeſij, *&* Fuſij *in* Valerios, Furioſq; *uenerunt:ita arbos,labos,uapos, etiam & clamos ac paſſes,ætatis fuerunt.Atq; hæc ipſa s,litera ab his nominibus excluſa,in quibuſdam ipſa alteri ſucceſſit:nam mertare,atq; pultare dicebant, quomodo fordeum, fœdusq;, pro aſpiratione,*Vau *ſimili litera utentes:nam contrà* Græci *ita aſpi rare hæc ſolent,ut pro* Fundano Cicero *teſtem , qui primā eius literam dicere non poſſet,irridet.*Sed *b,quoq; in locum aliarum dedimus aliquando , unde* Byrrhus, *& bruges,& belena , nec= non eadem fecit ex duello bellum , unde duellios quidam dicere bellios auſi.* Quid *ſtlatum,ſtlitesq;?* Quid *d,literæ cum t,quæ= dam cognatio?* Quare *minus mirum , ſi in uetuſtis operibus ur= bis noſtræ,& celebribus templis legantur* Alexāter,*&* Caſſan= tra. Quid *o, atq; u,permutatæ inuicem ? ut* Hecoba,*& notrix,* Culchides,*&* Pulixena *ſcriberentur:*Ac *ne in* Græcis *id tantum notetur,dederont,ac probaueront,ſic* ὀδυσσεύς, *quem* ὀλιξέα *fe= cerunt* Aeoles,*ad* Vlyſſem *deductus eſt.*Quid? *non e,quoq; i,lo= co fuit,ut* Menerua , *& leber,& magester,& dijoue,& ueio= ue,pro dijoui,& ueioui?* Sed *mihi locum ſignare ſatis eſt.* Non *enim doceo,ſed admoneo docturos.*Inde *in ſyllabas cura tranſi= bit:de quibus in orthographia pauca annotabo. tum uidebit,ad quem hoc pertinet , quot,& quæ ſint partes orationis: quan= quàm de numero parum conuenit .* Veteres *enim, quorum fue= runt* Ariſtoteles *, atque* Theodectes *, uerba modò , & nomi= na,& conuinctiones tradiderunt : uidelicet quòd in uerbis uim ſermonis,in nominibus materiam : quia alterum eſt,quod loqui= mur,alterum, de quo loquimur : in conuinctionibus autem eo= rum complexum eſſe indicauerūt : quas coniunctiones à pleriſq;* De partibus orationis.

b 4 dici

dici ſcio:ſed hæc uidetur ex ſyndeſmo magis propria trāslatio. Paulatim à philoſophis, ac maxime Stoicis auctus eſt numerus, ac primū cōiunctionibus articuli adiecti, pòſt præpoſitiones, nominibus appellatio, deinde pronomen, deinde mixtū uerbo participium, ipſis uerbis aduerbia. Noſter *ſermo articulos non deſiderat, ideoq; in alias partes orationis ſparguntur. Sed accedit ſuperioribus interiectio. Alij tamen ex idoneis autoribus octo duntaxat partes ſecuti ſunt, ut Ariſtarchus, & ætate noſtra* Palæmon, *qui uocabulum, ſiue appellationem nomini ſubiecerunt, tanquam ſpecies eius. At ij, qui aliud nomen, aliud uocabulum faciunt, nouem.* Nihilominus *fuerunt, qui ipſum adhuc uocabulum ab appellatione diducerent, ut eſſet uocabulum corpus uiſu, tactuq; manifeſtum, domus, lectus:* Appellatio, *cui uel alterum deeſſet, uel utrunq;, uentus, cœlum, deus, uirtus.* Adijciebant *& aſſeuerationem, ut heu: & attractionem, ut faſceatim: quæ mihi non approbantur.* Vocabulum, *an appellatio dicenda ſit προσηγορία, & ſubijcienda nomini nec'ne, quia parui refert, liberum opinaturis relinquo.*

Declinare in primis nomina, & uerba ſcire oportere pueros, & genera noſſe, ac caſus.

CAP. VII.

N*Omina declinare, & uerba in primis pueri ſciant: neque enim aliter peruenire ad intellectum ſequētium poſſunt.* Quod *etiam admonere ſuperuacuum fuerat, niſi ambitioſa feſtinatione plerique à poſterioribus inciperent: &, dum oſtentare diſcipulos circa ſpecioſiora malunt, compendio morarentur.* Atqui *ſi quis & didicerit ſatis, & (quod non minus deeſſe interim ſolet) uoluerit docere, quæ didicit: non erit contentus tradere in nominibus tria genera, & ea, quæ ſunt duobus, omnibus'ue communia.* Nec *ſtatim diligentem putabo, qui promiſcua (quæ epicœna dicuntur) oſtenderit: in quibus ſexus uterq; per alterum apparet: aut quæ fœminina poſitione mares, aut neu-*

trali

trali fœminas ſignificant: qualia ſunt muræna, & Glycerium. Scrutabitur mille præceptor acer, atq; ſubtilis origines nominũ, ut quæ ex habitu corporis Ruſos, Longosq́; fecerunt. Vbi erit aliquid ſecretius, Syllæ, Burri, Galbæ, Planci, Panſæ, Scauri, taliaq́; : & ex caſu naſcentium: hinc Agrippa, & Opiter, & Cordus, & Poſthumus erunt: & ijs quæ poſt natos eueniunt, unde Vopiſcus. Iam Cottæ, Scipiones, Lenates, Serani, ſunt ex uarijs cauſis. Gentes quoq;, ac loca, & alia multa reperias inter nominum cauſas. In ſeruis iam intercidit illud genus, quod ducebatur à domino, unde marcipores, publiporesq́;. Quærat etiam, ſit'ne apud Græcos uis quædam ſexti caſus, & apud nos quoq; ſeptimi. Nam cum dico haſta percuſſi, non utor ablatiui natura: nec ſi idem Græcè dicam, datiui τῷ δορί.

De uerbis & uerborum appellationibus.

CAP. VIII.

SEd *in uerbis quoq; quis eſt adeò imperitus, ut ignoret genera, & qualitates, & perſonas, & numeros? Literarij penè iſta ſunt ludi, & triuialis ſcientiæ. Iam quoſdam illa turbabunt, quæ declinationibus non tenentur. Nam & quædam participia, an uerbi appellatiões ſint, dubitari poteſt: quia aliud alio loco ualent, ut lectus, & ſapiens. Quædam appellationibus ſimilia, ut frondator, nutritor. Iam, itur in antiquam ſyluam, non'ne propriæ cuiuſdam rationis eſt? Nam quod initium eius inuenias? cui ſimile, fletur. Accipimus aliter: ut,*

Panditur interea domus omnipotentis Olympi. Aliter: ut, Verg. in Bu.

–Totis Vſqueadeo turbatur agris–

Eſt etiam quidam tertius modus: ut, urbs habitatur: unde &, campus curritur, mare nauigatur. Pranſus quoq;, atque potus diuerſum ualent, quàm indicant. Quid? quòd multa uerba non totum declinationis ordinem ferunt? Quædam etiam mutantur, ut fero in præterito. Quædam tertiæ demum perſonæ figura dicuntur, ut licet, piget. Quædam ſimile quiddam patiuntur

uocabulis in aduerbium tranſeuntibus. Nam ut noctu, & diu, ita & dictu, & factu. Sunt enim hæc quoq; uerba participialia quidem, non tamen qualia dicto, factoq;.

De uirtutibus, & uitijs orationis.

CAP. IX.

IAm cum oratio tres habeat uirtutes, ut emendata, ut dilucida, ut ornata ſit: quia dicere apte (quod eſt præcipuum) pleriq; ornatui ſubijciunt: totidem uitia, quæ ſunt ſupradictis contraria, emendate loquendi regula (quæ grammatices prior eſt pars) examinet. Hæc exigitur uerbis, aut ſingulis, aut pluribus. Verba nunc generaliter accipi uolo: nam duplex eorum intellectus eſt: alter, qui omnia per quæ ſermo nectitur ſignificat: ut apud Horatium:

Hor. in arte. *Verbaq; prouiſam rem non inuita ſequentur.*

alter, in quo eſt una pars orationis, lego, ſcribo. Quam uitãtes ambiguitatem quidam dicere maluerunt, uoces, dictiones, locutiones. Singula ſunt, aut noſtra, aut peregrina: aut ſimplicia, aut compoſita: aut propria, aut translata: aut uſitata, aut ficta. Vni uerbo uitium ſæpius, quàm uirtus ineſt. Licet enim dicamus aliquid propriũ, ſpecioſum, ſublime: nihil tamẽ horum, niſi in complexu loquendi, ſerieq; contingit. Laudamus enim uerba rebus bene accõmodata. Sola eſt, quæ notari poßit uelut uocalitas, quæ εὐφωνία. *εὐφωνία dicitur: cuius in eo delectus eſt, ut inter duo, quæ idem ſignificant, ac tantundem ualẽt, quod melius ſonet, malis. Prima barbariſmi, ac ſolœciſmi fœditas abſit. Sed quia interim excuſantur hæc uitia, aut conſuetudine, aut autoritate, aut uetuſtate, aut deniq; uicinitate uirtutũ (nam ſæpe à figuris ea ſeparare difficile eſt) ne quem tam lubrica obſeruatio fallat, acriter ſe in illud tenue diſcrimen grammaticus intendat: de quo nos latius ibi loquemur, ubi de figuris orationis tractandum erit. Interim uitiũ, quod fit ſingulis uerbis, ſit barbariſmus. Occurrat mihi forſan aliquis, quid hic promiſſor tanti operis dignum? aut quis hoc*

neſcit

neſcit, alios barbariſmos ſcribendo fieri, alios loquendo? quia Barbariſmus
quod male ſcribitur, male etiam dici neceſſe eſt: qui uitioſe dixe
rit, nō utiq; & ſcripto peccat. Illud prius adiectione, detractio=
ne, im mutatione, tranſmutatione: hoc ſecundum, diuiſione, com
plexione, aſpiratione, ſono contineri? Sed ut parua ſint hæc,
pueri docentur adhuc, & grammaticos officij ſui cōmonemus.
Ex quibus ſi quis erit planè impolitus, & ueſtibulum modò ar=
tis huius ingreſſus, intra hæc, quæ profitentium commentariolis
uulgata ſunt, conſiſtet: doctiores multa adijcient, uel hoc primū,
quòd barbariſmum pluribus modis accipimus: Vnum in gente,
quale ſit, ſi quis Afrum, uel Hiſpanum Latinæ orationi nomen
inſerat, ut ferrum, quo rotæ uinciuntur, dici ſolet canthus: quan=
quàm eo tanquam recepto utitur Perſius: ſicut Catullus ploxe=
num circa Padum inuenit, & in oratione Labieni, ſiue illa Cor=
nelij Galli eſt, in Pollionem. Caſnar aſſectator è Gallia ductum
eſt. nam maſtrucam, quod Sardum eſt, illudens Cicero ex indu=
ſtria dixit. Alterum genus barbariſmi accipimus, quod fit animi
natura, ut is à quo inſolenter quid, aut minaciter, aut crudeliter
dictum ſit, barbarè locutus exiſtimetur. Tertium eſt illud uitium
barbariſmi, cuius exempla uulgò ſunt plurima, ſibi etiam quiſq;
fingere poteſt, ut uerbo, cui libebit, adijciat literam, ſyllabamúe,
uel detrahat, aut aliam pro alia, aut eandem alio, quàm rectum
eſt, loco ponat. Sed quidam ferè in iactationem eruditionis ſu=
mere illa ex poëtis ſolent, & autores, quos prælegunt, criminan
tur. Scire autem debet puer, hæc apud ſcriptores carminum,
aut uenia digna, aut etiam laude duci, potiusq; illa docendi
erunt minus uulgata. Nam duos in uno nomine faciebat barba=
riſmos Tinca Placentinus (ſi reprehendenti Hortenſio credi=
mus) preculam pro pergulam dicēs, & immutatione, cùm c, pro
g, uteretur, & tranſmutatione, cū r, præponeret e, antecedenti.
At in eadem uitij geminatione, & Metieo Suffecieo dicens En=
nius, poëtico iure defenditur. Sed in proſa quoque eſt quædam
iam

iam recepta immutatio. Nam *Cicero Canopitarum exercitum*
*Tarſimenũ *dicit, ipſi Canobon uocant, & * Tharſomenum, pro Thraſu=*
pro Traſi= meno, multi autores, etiam ſi eſt in eo tranſmutatio, uendicaue=
meno runt. ſimiliter alia: nam ſiue eſt fälſum aſſentior, Siſenna dixit aſſentio, multiq́; & hunc, & analogiam ſecuti: ſiue illud uerum eſt, hæc quoq; pars conſenſu defenditur. At ille pexus, pinguiſq́; doctor aut illic detractionem, aut hic adiectionem putabit. Quid? quòd quædam, quæ ſingula procul dubio uitioſa ſunt, iuncta ſine reprehenſione dicuntur? Nam *& dua, & tre, & pondo diuerſorum generum ſunt barbariſmi.* At *duapondo, & trepondo, uſq; ad noſtram ætatẽ ab omnibus dictum eſt, & rectè dici* Meſſala *confirmat. Abſurdum forſan uideatur dicere barbariſmum, quod eſt unius uerbi uitium, fieri per numeros, aut genera, ſicut ſolœciſmum: ſcala tamen, & ſcopa, contráq; hordea, & mulſa, licet literarum mutationem, detractionem, adiectionem non habeant, non alio uitioſa ſunt, quàm quòd pluralia ſingulariter, & ſingularia pluraliter efferuntur: & gladia qui dixerunt, genere exciderunt. Sed hoc quoq; notare contentus ſum, ne arti, culpa quorundam peruicacium, perplexæ uidear & ipſe quæſtionem addidiſſe.* Plus *exigunt ſubtilitatis, quæ accidunt in dicendo, uitia, quia exempla eorum tradi ſcripto non poſſunt, niſi cùm in uerſus inciderũt, ut diuiſio* διαίρεσις Europai: *& ei cõtrarium uitium, quod* συναίρεσιν, *&* συναλοιφὴν Græci *uocant, nos complexionem dicimus: qualis eſt apud* P. Varronem: *Cùm te flagranti deiectum fulmine Phæton.*

Nam ſi eſſet proſa oratio, eaſdem literas enunciare ueris ſyllabis licebat. Præterea *quæ fiunt ſpatio, ſiue cùm ſyllaba correpta producitur, ut:*

Italiam fato profugus– *Seu longa corripitur, ut:*

Vnius ob noxam, & furias– Extra *carmen non deprehendus, ſed nec in carmine uitia ducenda ſunt.* Illa *uerò non niſi aure exiguntur, quæ fiunt per ſonos, quanquàm per aſpirationem,*

ſiue

ſiue adijcitur uitioſè, ſiue detrahitur, apud nos poteſt quæri, an in ſcripto ſit uitium, ſi h, litera eſt, non nota: cuius quidem ratio H, *aſpiratio. mutata cum temporibus eſt ſæpius. Parciſſime ea ueteres uſi etiã in uocalibus, cum œdos, ircosq; dicebant. Diu deinde obſeruatum, ne conſonantibus aſpiraretur, ut in Graccis, & triumpis. Erupit breui tempore nimius uſus, ut choronæ, chenturiones, præchones adhuc quibuſdam inſcriptionibus maneant. Qua de re Catulli nobile epigramma eſt. Inde durat ad nos uſque uehementer, & comprehendere, & mihi: nam mehe quoque pro me apud antiquos Tragœdiarum præcipuè ſcriptores in ueteribus libris inuenimus. Adhuc difficilior obſeruatio eſt per tenores. quos quidem ab antiquis dictos tonores comperi, uidelicet declinato à Græcis uerbo, qui* τόνους *dicunt: uel accentus, quas Græci* προσῳδίας *uocant, cùm acuta, & grauis, alia pro alia ponitur, ut in hoc Cámillus, ſi acuitur prima: aut grauis pro flexa, ut Céthegus, & hic prima acuta. Nã ſi media mutatur, aut flexa pro graui, aut apice circunducta ſequente, quam ex duabus ſyllabis in unam cogentes, & deinde flectentes dupliciter peccant. Sed id ſepius in Græcis nominibus accidit, ut Atreus: quem nobis iuuenibus doctiſſimi ſenes acuta prima dicere ſolebant, ut neceſſariò ſecunda grauis eſſet. Idem Térei, Néreiq;. Hæc de accentibus tradita. Cæterum iam ſcio quoſdam eruditos, nonnullos etiã grammaticos ſic docere, ac loqui, ut propter quædam uocum diſcrimina, uerbùm interim acuto ſono finiant, ut in illis:*

–Quæ circum littora, circum Piſcoſos ſcopulos–

Ne ſi grauem poſuerint ſecundam, circus dici uideatur, nõ circuitus. Item Quantum, Quale, interrogantes, graui: comparantes, acuto tenore concludunt: quod tamen in aduerbijs ferè ſolis, ac pronominibus uendicant, in cæteris ueterem legem ſequuntur. Mihi uidetur conditionem mutare, quòd his locis uerba con iungimus. Nam cùm dico, circum littora, tanquam unum enuncio diſſimulata diſtinctione: itaque tanquam in una uoce, una eſt

acuta, quod idem accidit in illo:

-Troiæ qui primus ab oris.

Euenit, ut metri quoq; conditio mutet accentum, ut:

-Pecudes, pictæq; uolucres. Nam uolucres media acuta legam, quia etſi natura breuis, tamẽ poſitione longa eſt, ne faciat iambum, quẽ non recipit uerſus heroicus. Separata uerò hæc à præcepto noſtro non recedent, aut ſi conſuetudo uicerit, uetus lex ſermonis abolebitur. cuius difficilior apud Græcos obſeruatio eſt: quia plura illis loquendi genera, quas διαλέκτους *uocant, & quod aliàs uitioſum, interim aliàs rectum eſt: apud nos uerò breuiſſima ratio: Nanq; in omni uoce, acuta intra numerum trium ſyllabarum continetur, ſiue eæ ſint in uerbo ſolæ, ſiue ultimæ, & in his aut proxima extremæ, aut ab ea tertia. Trium porrò, de quibus loquor, media longa, aut acuta, aut flexa erit. eodem loco breuis utiq; grauem habebit ſonum: ideoq; poſitã ante ſe, id eſt, ab ultima tertiã acuet. Eſt autem in omni uoce utiq; acuta, ſed nunquàm plus una, nec ultima unquã: ideoq; in diſſyllabis prior. Præterea nunquã in eadẽ flexa, & acuta: quia eadẽ flexa ex acuta: itaq; neutra claudet uocẽ Latinã. Ea uerò, quæ ſunt ſyllabæ unius, erunt acuta, aut flexa, ne ſit aliqua uox ſine acuta. Et illa per ſonos accidunt, quæ demonſtrari ſcripto non poſſunt, uitia oris & linguæ,* ἰωτακισμοὺς, & λαμβδακισμοὺς, & ἰσχνότητας, & πλατειασμοὺς *feliciores fingendis nominibus Græci uocant: ſicut* κοιλοστομίαν, *cũ uox quaſi in receſſu oris auditur. Sunt etiam proprij quidã, &*inenarrabiles ſoni, quibus nonnunquã nationes reprehendimus. Remotis igitur omnibus, de quibus ſuprà diximus, uitijs, erit illa, quæ uocatur* ὀρθοέπεια, *id eſt, emendata cum ſuauitate uocum explanatio. Nam ſic accipi poteſt recta. Cætera uitia omnia ex pluribus uocibus ſunt, quorum eſt ſolœciſmus: quanquàm circa hoc quoq; diſputatum eſt. Nam etiam qui contextu uel cõplexu orationis accidere eum cõfitentur, quia tamẽ unius emẽdatione uerbi corrigi poſſit, in uerbo eſſe uitiũ, nõ in ſermone*

Accentuum regulæ.

** ineuitabiles. Vel, innumerabiles*

Solœciſmus.

ſermone,contendunt:cum ſiue amaræ corticis,ſeu medio cortice,per genus facit ſolœciſmum:quorum neutrum quidem reprehendo,cum ſit utriuſq; Vergilius autor. Sed fingamus utrūlibet non recte dictum:mutatio uocis alterius, in qua uitium erat,rectam loquendi rationem ſic reddit, ut amari corticis fiat, uel media cortice, quod manifeſtæ calumniæ eſt: neutrum enim uitioſum ſeparatim eſt: ſed compoſitione peccatur, quæ iam ſermonis eſt. Illud eruditius quæritur, an in ſingulis quoque uerbis poſſit fieri ſolœciſmus, ut ſi unum quis ad ſe uocans dicat, uenite: aut ſi plures à ſe dimittens, ita loquatur,abi,aut diſcede. Necnon cū reſponſum ab interrogatione diſſentit,ut ſi dicenti, quem uideo, ita occurras, ego. In geſtu etiam nonnulli putant idem uitium ineſſe, cum aliud uoce, aliud nutu, uel manu demonſtratur. Huic opinioni neq; omnino accêdo,neq; planè diſſentio:nam id fateor poſſe accidere uoce una, non tamen aliter, quàm ſi ſit aliquid, quod uim alterius uocis obtineat, ad quod uox illa referatur,ut ſolœciſmus ex cōplexu fiat eorū,quibus res ſignificantur,& uoluntas oſtēditur. Atq; ut omnē effugiā cauillationem,fit aliquando in uno uerbo, nunquā in ſolo uerbo. Per quot autem,& quas accidat ſpecies,non ſatis conuenit:qui pleniſſime,quadripertitā uolunt eſſe rationē, nec aliam quàm barbariſmi:ut fiat Adiectione,ut:Veni de Suſis in Alexandriā:Detractione,ambulo uiā, Aegypto uenio, nec hoc fecit:Trāſmutatione,qua ordo turbatur, quoq; ego enim hoc uolui,autē nō habui. Ex quo genere an ſit,igitur, in initio ſermonis poſitū dubitari poteſt:quia maximos autores in diuerſa fuiſſe opinione uideo,cū apud alios ſit etiā frequēs,apud alios nūquā reperiatur. Hæc tria genera quidā diducunt à ſolœciſmo,& adiectionis uitium πλεονασμὸν, detractionis* ἔλλειψιν, inuerſionis ἀναστροφὴν uocant:quæ ſi in ſpeciē ſolœciſmi cadāt, ὑπερβατὸν quoq; appellari eodem modo poſſe. Immutatio ſine controuerſia eſt, cum aliud pro alio ponitur. Id per omnes orationis partes deprehendimus,

Solœciſmus in geſtu.

* ἔκλειψιν

Imnutatio.

mus frequentiſsime in uerbo, quia plurima huic accidunt:ideoq; in eo fiunt ſolœciſmi per genera,tempora, perſonas,modos,ſiue quia ſtatus eos dici, ſeu qualitates placet, uel ſex,uel,ut alij uo=lunt,octo:nam totidē uitiorū erunt formæ, in quot ſpecies eorū quodq; de quibus ſupradictum eſt,diuiſeris. Præterea *numeros, in quibus nos ſingularē, ac pluralē habemus,* Græci *&* δυϊκόν. *Quanquam fuerunt, qui nobis quoq; adijcerent dualem,ſcripſe re, legêre, quod deuitandæ aſperitatis gratia mollitum eſt, ut apud ueteres pro male mereris, male merere: ideoq; quod uo=cant duale,in illo ſolo genere conſiſtit, cum apud* Græcos *& in uerbi tota ferè ratione, & in nominibus ferè deprehendatur,& ſic quoq; rariſsimus eius ſit uſus:apud noſtrorum uero neminem hæc obſeruatio reperiatur,quin è contrario:*

Deuenere locos- *&:* Conticuere omnes- *&:* Conſe=dere duces- *aperte nos doceant, nil horum ad duos pertine=re:*Dixere *quoq;, quanquam id* Antonius Rufus *ex diuerſo po=nit exemplum, de pluribus patronis præco pronuntiet.* Quid? *non* Tit.Liuius *circa initia ſtatim primi libri:* Tenuere,*inquit,* arcem Sabini.*& mox:*In *aduerſum* Romani *ſubiere? Sed quem potius ego, quàm* M.Tullium *ſequar? qui in* Oratore, Non *reprehendo,inquit,ſcripſere,ſcripſerunt eſſe uerius ſentio.*Simi=*liter in uocabulis,& nominibus fit ſolœciſmus genere, numero, proprie autem caſibus. quicquid eorum alteri ſuccedet, huic parti ſubiungatur, licet per comparationes, & ſuperlationes, itemq; in quibus patriū pro poſſeſsiuo dicitur, uel contrà.* Nam *uitium,quod fit per quātitatem, ut magnum peculiolum, erunt qui ſolœciſmum putent, quia pro nomine integro poſitū ſit di=minutum.* Ego *dubito,an id impropriū potius appellem, ſigni=ficatione enim decrat. Solœciſmi porrò uitium non eſt in ſenſu, ſed in complexu.* In *participio per genus,& caſum,ut in uoca=bulo:per tempora,ut in uerbo:per numerum,ut in utroq;, pec=catur.*Pronomen *quoq; genus, numerū,caſus habet, quæ omnia*

recipiunt

recipiunt huiuſmodi errorem. Fiunt ſolœciſmi,& quidem plurimi per partes orationis: ſed id tradere ſatis non eſt,ne ita demũ uitiũ eſſe credat puer, ſi pro alia ponatur alia:ut uerbũ ubi nomen eſſe debuerit:uel aduerbium ubi pronomẽ,& ſimilia. Nam ſunt quædã cognata,ut dicunt,id eſt, eiuſdẽ generis, in quibus, qui alia ſpecie,q̃ oportet, utetur, non minus q̃ ipſo genere permutato,deliquerit. Nam & an,& aut,cõiunctiones ſunt: male tamen interroges,hic aut ille ſit.Et ne,ac nõ,aduerbia:qui tamẽ dicat pro illo,ne feceris,non feceris,in idem incidat uitium:quia alterum negandi eſt,alterum uetandi.Hoc amplius,intrò,& intus,loci aduerbia: eo tamen intus, & intrò ſum, ſolœciſmi ſunt. Eadem in aduerſitate pronominum,interiectionum,præpoſitionum accident. Eſt enim ſolœciſmus,in oratione comprehenſionis unius ſequentium, ac priorum inter ſe inconueniens poſitio. Solœciſmus. *Quædam tamen & faciem ſolœciſmi habent, & dici uitioſa non poſſunt,ut tragœdia Thyeſtes,& ludi Floralia, ac Megaleſia:quanquàm hæc ſequenti tempore interciderunt,nunquàm aliter à ueteribus dicta.Schemata igitur nominabuntur,frequentiora quidem apud poëtas, ſed oratoribus quoq; permiſſa.* Schemata. *Verũ ſchema ferè habebit aliquam rationẽ,ut docebimus eo,quẽ paulò antè promiſimus,loco.Sed hoc quoq;, quod ſchema uocatur, ſi ab aliquo per imprudentiam factum erit, ſolœciſmi uitio non carebit.In eadẽ ſpecie ſunt, ſed ſchemate carent,ut ſuprà dixi, nomina fœminina,quibus mares utuntur: & neutralia, quibus fœminæ.Hactenus de ſolœciſmo. neq; enim artem grammaticam componere aggreſſi ſumus:ſed cùm in ordinẽ incurreret,inhonoratam tranſire noluimus. Hoc amplius,ut inſtitutum ordinẽ ſequar,uerba aut Latina, aut peregrina ſunt. Peregrina porrò ex omnibus propè dixerim gentibus, ut homines, ut inſtituta.* Peregrina uerba. *etiam multa uenerunt.Taceo de Thuſcis,& Sabinis,& Prœneſtinis quoq;: nam ut eo ſermone utentem Vectium Lucilius inſectatur,quemadmodum Pollio deprehendit in Liuio Patauinitatem:*

tatem:licet omnia Italica pro Romanis habeam. Plurima Gallica ualuerunt,ut rheda,ac petoritum quoq;:quorum altero Cicero tamen,altero Horatius utitur. & mappam quoque,uſitatum circo nomen,Pœni ſibi uendicant: & gurdos,quos pro ſtolidis accipit uulgus,ex Hiſpania duxiſſe originem audiui.Sed hæc diuiſio mea,ad Græcum ſermonē præcipuè pertinet:nam & maxima ex parte Romanus inde conuerſus eſt.Et confeſſis quoque Græcis utimur uerbis, ubi noſtra deſunt: ſicut illi à nobis nonnunquam mutuantur. Inde illa quæſtio exoritur, an eadem ratione per caſus duci externa,qua noſtra,conueniat. At ſi reperias grammaticum ueterum amatorem,neget quicquam ex Latina ratione mutandum:quia, cùm ſit apud nos caſus ablatiuus, quem illi non habent, parum conueniat uno caſu noſtro, quinque Græcis uti. Quinetiam laudet uirtutem eorum, qui potentiorem facere linguam Latinam ſtudebant, nec alienis egere inſtitutis fatebantur.Inde Caſtôrem media ſyllaba producta pronunciarunt, quia hoc noſtris nominibus accidebat, quorum prima poſitio in eaſdem, quas Caſtor, literas exit. Et ut Palæmo,ſic Thelamo, & Plato (nam ſic eum Cicero quoque appellat) dicerentur,retinuerunt: quia Latinum,quod o,& n literis finiretur,non reperiebant. Nec in a quidem,atque s literas exire temere maſculina Græca nomina recto caſu patiebantur.Ideoq; & apud Cælium legimus, Pelia Cincinnatus:& apud Meſſalam, bene fecit Euthia: & apud Ciceronem, Hermagora. Nec miremur,quòd ab antiquorum pleriſq;,Aenea,& Anchiſa ſit dictus. Nam ſi ut Mecœnas, Suffenas,Aſprenas dicerentur,genitiuo caſu non æ litera, ſed tis ſyllaba terminarentur. Inde olýmpo,& tyránno acutam mediam ſyllabam dederunt: quia una,aut duabus longis ſequentibus, primam breuem acui noſter ſermo non patitur. Sic genitiuus Achilli, & Vlyſſi fecit, ſic alia plurima.Nunc recentiores inſtituerunt,Græcis nominibus Græcas declinationes potius dare: quod tamen ipſum non

Propria nomina in o.

In as.

*non ſemper fieri poteſt. Mihi autem placet Latinam rationẽ ſe-
qui,quouſq; patitur decor. Neq; enim iam Calypſonẽ dixerim,
ut Iunonem:quanquã ſecutus antiquos C.Cæſar utitur hac ra-
tione declinandi. Sed autoritatem conſuetudo ſuperauit. In cæ-
teris,quæ poterunt utroq; modo non indecẽter efferri,qui Græ-
cam figuram ſequi malit,non Latinè quidem, ſed citra reprehen
ſionem loquetur. Simplices uoces prima poſitione,id eſt, natu-
ra ſua conſtant: compoſitæ autem, præpoſitionibus ſubiungun- Compoſitio-
tur,ut innocens:interdum repugnantibus inter ſe duabus, quale nes nominũ.
eſt imperterritus: alioqui poſſunt aliquando continuari duæ, ut
incompoſitus, reconditus, & quo Cicero utitur, ſubabſurdum:
Aut è duobus quaſi corporibus coaleſcunt, ut maleficus. Nam
ex tribus noſtræ utiq; linguæ non conceſſerim: quamuis capſis,
Cicero dicat compoſitum eſſe ex cape,& ſi uis:& inueniantur,
qui Lupercalia, æquè tres partes orationis eſſe contendant,
quaſi luere per caprum:nam Solitaurilia,iam perſuaſum eſt eſſe
ex ſue, oue, & tauro. Et ſanè ita ſe habet ſacrum, quale apud
Homerum quoq; eſt. Sed hæc non tam ex tribus, quam ex par- In xj.Odyſ.
ticulis trium coëunt. Cæterum etiam ex præpoſitione, & duo-
bus uocabulis dure uidetur ſtruxiſſe Pacuuius:
Nerei repandiroſtrum incuruiceruicum pecus. Iunguntur
autẽ,aut ex duobus Latinis integris,ut ſuperfui,ſubterfugi:quã-
quàm ex integris an cõpoſita ſint quæritur:Aut ex integro,&
corrupto, ut maleuolus: Aut ex corrupto, & integro, ut no-
ctiuagus: Aut duobus corruptis, ut pediſſequus: Aut ex noſtro,
& peregrino,ut bicliniũ:Aut contrà, ut epitogiũ,& Anticato:
Aut ex duobus peregrinis,ut epirhediũ. Nam cum ſit præpoſitio
ἐπὶ Græca,rheda Gallicum,nec Græcus tamen,nec Gallus utitur
compoſito:Romani ſuum ex utroq; alieno fecerunt. Frequenter
autem præpoſitiones quoq; copulatio iſta corrumpit, inde ab-
ſtulit,aufugit,amiſit,cum præpoſitio ſit ab ſola: & coit,cum ſit
præpoſitio con:ſic ignaui, & erep. & ſimilia. Sed res tota ma-*

gis Græcos decet, nobis minus ſuccedit: nec id fieri natura puto, ſed alienis fauemus, ideoq́; cum κυρταύχενα *mirati ſumus, incuruiceruicum uix à riſu defendimus.*

De uerbis proprijs & translatis, uſitatis & nouis, & de quatuor quibus ſermo conſtat.

CAPVT X.

Propria uerba quæ. *PRopria ſunt uerba, cũ id ſignificant, in quod primũ denominata ſunt.* Translata. *Translata, cũ alium natura intellectũ, aliũ loco præbēt. Vſitatis tutius utimur: Noua uõ ſine quodã periculo fingimus. Nam ſi recepta ſunt, modicã laudem afferunt oratori: repudiata, etiã in iocos exeunt. Audendum tamen; nanq́;, ut Cicero ait, etiã quæ primò dura uiſa ſunt, uſu molliuntur. Sed minime nobis cõceſſa eſt* ὀνοματοποιΐα*: quis enim ferat, ſi quid ſimile*
Home. 4. Ili. *illis meritò laudatis* λίγξε βιὸς, *&* σίζ' ὀφθαλμὸς *fingere audeamus? Iam ne balare quidem, aut hinnire fortiter diceremus: niſi iudicio uetuſtatis niterentur. Eſt etiã ſua loquentibus obſeruatio, ſua ſcribentibus. Sermo conſtat ratione, uetuſtate, autoritate, & conſuetudine. Rationẽ præſtat præcipue analogia, nonnunquam & etymologia. Vetera maieſtas quædam, &, ut ſic dixerim, religio cõmendat. Autoritas ab oratoribus, uel hiſtoricis peti ſolet. Nã poëtas metri neceſſitas excuſat: niſi ſiquando nihil impediente in utroq́;, modulatione pedum alterum malunt: qualia ſunt:*

–Imo de ſtirpe reciſum. &:

–Aëriæ quo congeſſere palumbes. &:

–Silice in nuda. & ſimilia, cum ſummorum in eloquẽtia uirorum iudicium pro ratione, & uel error honeſtus eſt, magnos
Conſuetudo. *duces ſequentibus. Conſuetudo uero certiſſima loquendi magiſtra: utendumq́; planè ſermone, ut nummo, cui publica forma eſt.*
Analogia. *Omnia tamen hæc exigunt acre iudicium. Analogia præcipue, quam proxime ex Græco transferentes in Latinum, proportionem uocauerunt. Eius hæc uis eſt, ut id quod dubium eſt, ad aliquid ſimile, de quo nõ quæritur, referat: ut incerta certis probet. Quod*

bet. Quod efficitur duplici uia, cõparatione ſimiliũ, in extremis maxime ſyllabis (propter quod ea, quæ ſunt è ſingulis, negãtur debere rationem) & diminutione. Cõparatio in nominibus, aut genus deprehẽdit, aut declinationẽ: Genus, *ut ſi quæratur, funis maſculinũ ſit, an fœmininũ, ſimile illi ſit panis:* Declinationẽ, *ut ſi ueniat in dubiũ, hac domu dicendum ſit, an hac domo, & domuũ an domorũ, ſimilia ſunt domus, anus, manus.* Diminutio *genus modo detegit.* Et *ne ab eodẽ exemplo recedã, funẽ maſculinum eſſe funiculus oſtẽdit.* Eadem *in uerbis quoq; ratio cõparationis, ut ſi quis antiquos ſecutus, feruère breui media ſyllaba dicat, deprehẽdatur uitioſe loqui: quòd omnia, quæ e, & o literis fatendi modo terminantur, eadem ſi in infinitis e literam media ſyllaba acceperunt, utiq; productam habent, prandeo, pendeo, ſpõdeo, prandere, pẽdere, ſpondere.* At *quæ o ſolã habent, dummodo per eandẽ literã in infinito exeant, breuia fiunt, lego, dico, curro, legère, dicere, currere.* Etiamſi *eſt apud* Lucilium:

Feruit *aqua, & feruet, feruit nunc, feruet ad annum.*

Sed *pace dicere hominis eruditiſſimi liceat, ſi feruit putat illi ſimile currit, & legit, feruo dicetur, ut curro, & lego, quod nobis inauditum eſt.* Sed *non eſt hæc uera comparatio: nam feruit illi eſt ſimile ſeruit: quam proportionem ſequenti dicere neceſſe eſt feruire, ut ſeruire.* Prima *quoque aliquando poſitio ex obliquis inuenitur, ut memoria repeto conuictos à me, qui reprehenderant, quòd hoc uerbo uſus eſſem pepigi.* Nam *id quidem dixiſſe ſummos autores confitebantur, rationem tamen negabant permittere: quia prima poſitio paciſcor, cum haberet naturam patiendi, faceret tempore præterito pactus ſum.* Nos *præter autoritatem oratorum, atq; hiſtoricorum, analogia quoq; hoc dictum tuebamur.* Nam *cũ in* XII. *tabulis legerimus:* Ni *ita pagunt, inueniebamus ſimile huic cadunt.* Inde *prima poſitio, etiam ſi uetuſtate exoleuerat, apparebat pago, ut cado: unde non erat dubium, ſic pepigi nos dicere, ut cecidi.* Sed *meminerimus, non per*

omnia duci analogiæ poſſe rationem, cum ſibi ipſa plurimis in locis repugnet. Quædam ſine dubio conantur eruditi defendere, ut cũ deprehenſum eſt lepus, & lupus ſimili poſitione, quantum caſibus, numeriſq; diſſentiant, ita reſpondent, non eſſe paria: quia lepus epicœnũ ſit, lupus maſculinum: Quanquàm Varro in eo libro, quo initia Romanæ urbis enarrat, lupum fœminam dicit, Ennium, Pictoremq; Fabium ſecutus. Illi autem ijdem cum interrogantur, cur aper apri, & pater patris faciat, illud nomen poſitũ, hoc ad aliquid eſſe contendunt. Præterea quoniã utrunq; à Græcis ductũ eſt, ad eam rationẽ recurrunt, ut πατρὸς patris, κάπρου apri faciat. Illa tamen quomodo effugient, ut nomina quãuis fœminina, ſingulari nominatiuo VS *finita, nunquam genitiuo caſu in* ERIS *ſyllabã terminantur, faciat tamen Venus Veneris? Itẽ cum* ES *literis finita per uarios exeant genitiuos, nunquã tamen eadẽ* RIS *ſyllaba terminatos, Ceres cogat dici Cereris? Quid uero, quæ tota poſitionis eiuſdem in diuerſos flexus exeunt? cũ Alba faciat Albanus, & Albenſis, uolo, uolui, & uolaui. Nam præterito quidẽ tempore, uarie formari uerba prima perſona* O *litera terminata, ipſa analogia confitetur. Siquidẽ facit cado cecidi, ſpondeo ſpopondi, pingo pinxi, lego legi, pono poſui, frãgo fregi, laudo laudaui. Non enim cum primum fingerẽtur homines, analogia demiſſa cœlo, formã loquendi dedit: ſed inuenta eſt poſtquàm loquebantur, & notatum in ſermone, quid quo modo caderet: itaque non ratione nititur, ſed exemplo: nec lex eſt loquendi, ſed obſeruatio: ut ipſam analogiam nulla res alia fecerit, quàm conſuetudo. Inhærent tamen quidam moleſtiſſima diligentiæ peruerſitate, ut audaciter potius dicant, quàm audacter, licet omnes oratores aliud ſequantur: & emicauit non emicuit, & conire non coire. His permittamus & audiuiſſe, & ſciuiſſe, & tribunale, & faciliter, dicere: frugalis quoque ſit apud illos, non frugi: nam quo alio modo fiat frugalitas? Iidem centum milia nummûm, & fidem deûm,*

oſten

oſtendant duplices ſolœciſmos eſſe, quãdo & caſum mutant, & numerum. Neſciebamus enim, ac non conſuetudini, & decori ſeruiebamus: ſicut in plurimis, quæ Tullius in Oratore diuine, ut omnia, exequitur. Sed Auguſtus quoq; in epiſtolis ad C. Cæ= ſarem ſcriptis emendat, quòd is calidum dicere, quàm caldum* *emendatur *malit: non quia illud non ſit Latinum, ſed quia ſit odioſum, &, ut ipſe Græco uerbo ſignificauit, περίεργος. Atqui hanc quidam ὀρθοέπειαν ſolam putant: quam ego minime excludo. Quid enim tam neceſſarium, quàm certa locutio? imò inhærendum ei iudi= co, quoad licet, diu etiam mutantibus repugnandum: ſed abolita, atque abrogata retinere, inſolentiæ cuiuſdam eſt, & friuolæ in paruis iactantiæ. Multum enim eſt literatus, qui ſine aſpiratio= ne, & producta ſecunda ſyllaba ſalutauit, auete, eſt enim: & calefacе dixerit potius, quàm quod dicimus, e conſeruaiſſe. Iis adijciat face, & dice, & ſimilia. Recta eſt hæc uia: quis ne= gat? ſed alia eſt & mollior, & magis trita. Ego tamen non alio magis angor, quàm quòd obliquis caſibus ducti, etiam primas ſibi poſitiones non inuenire, ſed mutare permittunt, ut cùm ebur, & robur ita dicta, ac ſcripta in ſummis autoribus, in o literam ſecundæ ſyllabæ transferunt, quia ſit roboris, & ebo= ris: Sulphur autem, & guttur, u literam in genitiuo ſeruent: ideoq; iecur etiam, & femur controuerſiam fecerunt, quod non minus eſt licentioſum, quàm ſi ſulphuri, & gutturi ſubijcerent in genitiuo literam o mediam, quia eſſet eboris, & roboris: ſicut Antonius Gnipho, qui robur quidem, & ebur, atque etiam marmur fatetur eſſe: uerum fieri uult ex his robura, ebura, mar= mura. Quòd ſi animaduerterent literarum affinitatem, ſcirent ſic ab eo, quod eſt robur, roboris fieri, quomodo ab eo, quod eſt miles, limes, militis, limitis: iudex, uindex, iudicis, uindicis, & quæ ſuprà iam attigi. Quid? non ſimiles quoque, ut dice= bam, poſitiones, in longe diuerſas figuras per obliquos caſus ex= eunt: ut uirgo, Iuno: fuſus, luſus: cuſpis, puppis, & mille alia: cum*

illud etiam accidat,ut quædam pluraliter nõ dicantur, quædam contrà ſingulari numero:quædam caſibus careant,quædã à primis ſtatim poſitionibus tota mutentur,ut Iupiter. Quod uerbis etiam accidit,ut fero,tuli, cuius præteritum perfectum, & ulterius non inuenitur.Nec plurimum refert, nulla hæc, an prædura ſint.Nam quid progenies genitiuo ſingulari,quid ſpes plurali faciet? Quomodo autem quire,& ire, uel in præterita patiendi modo, uel in participia tranſibunt? Quid de alijs dicam, cùm Senatus Senatus Senatui, an Senatus Senati Senato faciat, incertum ſit? Quare mihi non inuenuſte dici uidetur, aliud eſſe Latinè, aliud grammaticè loqui. Hæc de analogia nimium. Etymolo-gia. *Etymologia, quæ uerborum originem inquirit, à Cicerone dicta eſt notatio, quia nomen eius apud Ariſtotelem inuenitur* Cic.in Topicis. σύμβολον, *quod eſt nota: nam uerbum ex uerbo ductum,id eſt,ueriloquium,ipſe Cicero,qui finxit,reformidat.Sunt qui uim potius intuiti,originationẽ uocent.Hæc habet aliquando uſum neceſſarium, quoties interpretatione res, de qua quæritur,eget: ut cùm M. Cælius ſe eſſe hominem frugi uult probare,non quia abſtinens ſit (nam id ne mentiri quidẽ poterat) ſed quia utilis multis,id eſt,fructuoſus,unde ſit dicta frugalitas. Ideoq; in definitionibus aſſignatur etymologiæ locus.Nonnunquam etiam barbara ab emendatis conatur diſcernere, ut cùm triquetram dici Siciliam, an triquedram, meridiem, an medidiem oporteat,quæritur,aliaq; quæ conſuetudini ſeruiunt.Continet autem in ſe multam eruditionem,ſiue illa ex Græcis orta tractemus, quæ ſunt plurima, præcipueq; Aeolica ratione, cui eſt ſermo noſter ſimilimus,declinata: ſiue ex hiſtoriarum ueterum notitia, nomina hominum, locorum, gentium, urbium requiramus,unde*Bruti,Publicolæ,* Pithici: cur Latium, Italia, Beneuentum: quæ Capitolium,& collem Quirinalem, & Argiletũ appellandi ratio.Iam illa minora,in quibus maxime ſtudioſi eius rei fatigantur, qui uerba paulum declinata, uariè,&*

*Brutij
*Pici

multi

*multipliciter ad etymon reducunt, aut correctis, aut porrectis,
aut adiectis,aut detractis,aut permutatis literis,ſyllabiſue.Inde
prauis ingenijs ad fœdiſsima uſq; ludibria labuntur: Sit'ne con=
ſul à conſulendo,an à iudicando.Nam & hoc conſulere ueteres* Conſulere.
*uocauerunt.Vnde adhuc remanet illud,rogat boni conſulas, id
eſt,bonum iudices. Senatui nomen dederit ætas:nam ijdem pa=
tres ſunt:& rex,& rector,& alia plurima indubitata. Nec ab=
nuerim tegulæ, regulæq;, & ſimilium his rationem. Iam ſit &
claſsis à calando, & lepus leuipes, & uulpes uolipes. Et
etiam'ne à contrarijs aliqua ſinamus trahi, ut lucus, quia um=
bra opacus parum luceat: & ludus, quia ſit longiſsime ab lu=
ſu: & dis, quia minime diues: etiam'ne hominem appellari,
quia ſit humo natus, quaſi uerò non omnibus animalibus ea=
dem origo, aut illi primi mortales antè nomen impoſuerint ter=
ræ,quàm ſibi: & uerba ab aëre uerberato. Pergamus, ſic per=
ueniemus eouſque,ut ſtella,luminis ſtilla credatur. cuius etymo=
logiæ autorem clarum ſanè in literis nominari in ea parte, qua
à me reprehenditur,inhumanum eſt. Qui uerò talia libris com=
plexi ſunt, nomina ſua ipſi inſcripſerunt, ingenioſeq; ſibi uiſus
eſt*Caius cœlibes dicere, uelut cœlites, quòd onere grauiſsi=* *Gabinius
*mo uacent,idq; Græco argumento iuuit, ἠϊθέους enim eadem de
cauſa dici affirmat.Nec ei cedit Modeſtus in inuentione. Nam
quia Cœlio Saturnus genitalia abſcidit, hoc nomine appellatos,
qui uxore careant.* At Lælius pituitam, quia petit uitam. Sed* *Ait Aelius
*cui non poſt Varronem ſit uenia? qui agrum,quòd in eo agatur
aliquid,& graculos quia gregatim uolēt, dictos Ciceroni per=
ſuadere uoluit (ad eum enim ſcribit) cum alterum ex Græco
ſit manifeſtum duci, alterum ex uocibus auium. Sed huic tanti
fuit uertere,ut merula, quia ſola uolat, quaſi mera uolans no=
minaretur. Quidam non dubitauerunt etymologiæ ſubijcere
omnem nominis cauſam,ut ex habitu, quemadmodum dixi,Lon
gos & Rufos; ex ſono, ſtrepere, murmurare: etiam deriuata,*

ut à uelocitate dicitur uelox: & compoſita pleraq; his ſimilia, quæ ſine dubio aliunde originem ducunt: ſed arte non egent, cuius in hoc opere non eſt uſus niſi in dubijs.

De uetuſtis uerbis, & quibus uerbis ſit utendum, & de autoritate. CAP. XI.

VErba à uetuſtate repetita nõ ſolùm magnos aſſertores habent: ſed etiam afferunt orationi maieſtatem aliquam nõ ſine delectatione. nam & autoritatem antiquitatis habent: & quia intermiſſa ſunt, gratiam nouitati ſimilem parant. Sed opus eſt modo, ut neq; crebra ſint hæc, neq; manifeſta: quia nihil eſt odioſius affectatione: nec utiq; ab ultimis, & iam obliteratis repetita temporibus: qualia ſunt toper, & antigerio, & exantlare, & proſapia, & Saliorum carmina uix ſacerdotibus ſuis ſatis intellecta. Sed illa mutari uetat religio, & conſecratis utendum eſt. Oratio uerò, cuius ſumma uirtus eſt perſpicuitas, quàm ſit uitioſa, ſi egeat interprete. Ergo ut nouorum optima erunt maxime uetera, ita ueterum maxime noua. Similis circa autoritatem ratio. Nam etiam ſi poteſt uideri nihil peccare, qui utitur his uerbis, quæ ſummi autores tradiderunt: multum tamen refert, non ſolum quid dixerint, ſed etiam quid perſuaſerint. Neq; enim tuburchinabundum, & lurchiabundum iam in nobis quiſquam ferat, licet Cato ſit autor: Nec hos lodices, quanquàm id Pollioni placeat: nec gladiola, atqui Meſſala dixit: nec parricidatum, quod in Cælio uix tolerabile uidetur: nec collos mihi Caluus perſuaſerit, quæ nec ipſi iam dicerent.

De conſuetudine. CAP. XII.

SVpereſt igitur conſuetudo: nam fuerit penè ridiculum, malle ſermonem, quo locuti ſint homines, quàm quo loquantur. Et ſanè quid eſt aliud uetus ſermo, quàm uetus loquendi conſuetudo? Sed huic ipſi neceſſarium eſt iudicium, conſtituendumq; in primis idipſum, quid ſit, quod conſuetudinem uocemus. Quæ ſi ex eo, quod plures faciunt, nomen accipiat, periculoſiſſi

culoſiſſimum dabit præceptum, non orationi modò, ſed (quod maius eſt) uitæ. Vnde enim tantum boni, ut pluribus, quæ recta ſunt, placeant? Igitur ut uelli, & comam in gradus frangere, & in balneis perpotare, quamlibet hæc inuaſerint ciuitatem, non erit conſuetudo, quia nihil horum caret reprehenſione: at lauamur, & tondemur, & conuiuimus ex conſuetudine: Sic in loquendo, non ſi quid uitioſe multis inſederit, pro regula ſermonis accipiendum erit. Nam ut tranſeam, quemadmodum uulgò imperiti loquuntur, tota ſæpe theatra, & omnem circi turbam exclamaſſe barbare ſcimus. Ergo conſuetudinem ſermonis uocabo conſenſum eruditorum: ſicut uiuendi, conſenſum bonorum. Cōſuetudo.

De orthographia. CAP. XIII.

NVnc, quoniam diximus quæ ſit loquendi regula, dicendum, quæ ſcribentibus cuſtodienda. quod Græci ὀρθογραφίαν uocant, nos recte ſcribendi ſcientiam nominemus. Cuius ars non in hoc poſita eſt, ut nouerimus, quibus quæq; ſyllaba literis conſtet (nam id quidem infra grammatici officium eſt) ſed totam, ut mea fert opinio, ſubtilitatem in dubijs habet: ut longis ſyllabis omnibus apponere apicem ineptiſſimum eſt, quia plurimæ natura ipſa uerbi, quod ſcribitur, patent: ſed interim neceſſarium, cum eadem litera alium, atque alium intellectum, prout correpta, uel producta eſt, facit: ut malus, utrum arborem ſignificet, an hominem non bonum, apice diſtinguitur. Palus aliud priore ſyllaba longa, aliud ſequenti ſignificat. Et cum eadē litera nominatiuo caſu breuis, ablatiuo longa eſt, utrū ſequamur, plerunque hac nota monendi ſumus. Similiter putauerunt illa quoque ſeruanda diſcrimina, ut ex præpoſitionem ſi uerbum ſequeretur ſpecto, adiecta ſecundæ ſyllabæ s litera, exſpecto: ſed ſi pecto, remota s ſcriberemus. Illa quoque ſeruata eſt à multis differentia, ut ad, cum eſſet præpoſitio, d literam: cum autem coniunctio, t acciperet. Item cum, ſi tempus ſignificaret, per q: ſi comitem, per c: ſi uero cauſam per q, ac

duas

duas ſequentes u u ſcriberetur. Frigidiora *his alia,ut quicquid, & quartum haberet,ne interrogare bis uideremur.* Et *quotidie, non cotidie,ut ſit quot diebus.* Verum *hæc iam etiam inter ipſas ineptias euanuerunt.* Quæri *ſolet, in ſcribendo præpoſitiones ſonum quem iunctæ efficiunt,an quem ſeparatæ,obſeruare conueniat:ut cum dico obtinuit,ſecundam enim b literam ratio poſcit,aures magis audiunt* p. Et *immunis, illud n,quod ueritas exigit,ſequentis ſyllabæ ſono uictum, m gemino commutatur.* Eſt *etiam in diuidendis uerbis obſeruatio, mediam literam conſonantem priori, an ſequenti ſyllabæ adiungas. Aruſpex enim, quia pars eius poſterior à ſpectando eſt,s literā tertiæ dabimus:* Abſtemius, *quia ex abſtinentia temeti compoſita uox eſt, primæ relinquetur.* Nam k *quidem in nullis uerbis utendum puto, niſi quæ ſignificat, etiam ut ſola ponatur.* Hoc eò *non omiſi, quòd quidam eam,quoties a ſequatur,neceſſariam credunt:cum ſit c litera, quæ ad omnes uocales uim ſuam perferat.* Verum *orthographia quoq; conſuetudini ſeruit,ideóq; ſæpe mutata eſt.* Nam *illa uetuſtiſsima tranſeo tempora, quibus & pauciores literæ,nec ſimiles his noſtris earum formæ fuerunt,& uis quoque diuerſa:ſicut apud Græcos o litera,quæ interim longa, ac breuis,ut apud nos : interim pro ſyllaba, quam nomine ſuo exprimit,poſita eſt.*Et Latinis *ueteribus d plurimis in uerbis ultimam adiectam,quod manifeſtum eſt etiam ex columna roſtrata, quæ eſt *D.Iulio in foro poſita.*Interim *g quoq;,ut in puluinari Solis,qui colitur iuxta ædem Quirini, ueſpurg. quod ueſperuginē accipimus.*De *mutatione etiam literarum,de qua ſuprà dixi,nihil repetere hîc neceſſe eſt. Fortaſſe enim ſicut ſcribebant,etiam ita loquebantur . Semiuocales non geminare diu fuit uſitatiſsimi moris:atq; econtrario uſq; ad Accium, & ultrà, porrectas ſyllabas geminis,ut dixi, uocalibus ſcripſerunt.* Diutius *durauit,ut e i iungendis eadem ratione, qua Græci* ει *uterentur, ea caſibus,numeriſq; diſcreta eſt,ut Lucilius præcipit:*

*Duillio

Iam puerei

Iam puerei uenere, e poſtremum facito atque i,
Vt puerei plures fiant. ac deinceps idem:
Mendacei,fureiq; addes e,cum dare furi Iuſſeris.

Quod quidem cum ſuperuacuum eſt,quia i tam longæ, quàm breuis naturam habet, tum incommodum aliquando. Nam in ijs, quæ proximam ab ultima literam e habebunt,& i longa terminabuntur,illam rationem ſequẽtes utemur e gemina:qualia ſunt hæc, aureei, argenteei, & ſimilia. Idq; ijs præcipue, qui ad lectionem inſtituentur, etiam impedimento erit, ſicut in Græcis accidit adiectione i literæ: quam non ſolum datiuis caſibus in parte ultima aſcribunt, ſed quibuſdam etiam interponunt,ut in ληΐσηι, quia etymologia ex diuiſione in duas ſyllabas facta deſideret eam literam. Ai ſyllabam, cuius ſecundam nunc e literam ponimus,uariè per a,& i efferebant, quidam ſemper,ut Græci,quidam ſingulariter tantum,cum in datiuum, uel genitiuum caſum incidiſſent. Vnde, Pictai ueſtis, & aulai Vergilius amantiſſimus uetuſtatis carminibus inſeruit. In ijſdem plurali numero e utebantur,hi Syllæ,Galbæ. Eſt in hac quoque parte Lucilij præceptum, quod quia pluribus explicatur uerſibus,ſi quis parum credat, apud ipſum in nono requirat. Quid, quòd Ciceronis temporibus, paulumq; infrà, ferè quoties s litera media uocalium longarum,uel ſubiecta longis eſſet, geminabatur? ut cauſſæ, caſſus, diuiſſiones, quo modo & ipſum,& Vergilium quoque ſcripſiſſe manus eorum docent. Atqui paulùm ſuperiores, etiam illud quod nos gemina dicimus, iuſſi, una dixerunt iuſi. Etiam optimus, maximus,ut mediam i literam,quæ ueteribus u fuerat, acciperent, Caij primum Cæſaris inſcriptione traditur factum.Here nunc e litera terminamus:at ueterum Comicorũ adhuc libris inuenio, Heri ad me uenit.quod idem in epiſtolis Auguſti, quas ſua manu ſcripſit, aut emendauit, deprehenditur. Quid? non Cato Cenſorius, dicam,& faciam,dicem,& faciem ſcripſit, eundemq; in cæteris, quæ ſimiliter

Cauſſa.
Caſſus.

liter

liter cadunt, modum tenuit? quod ex ueteribus eius libris ma-
Sibe. *niſtſium eſt.* Et à *Meſſala in libro de* s *litera poſitum ſibe,& *
Quaſe. *quaſe ſcriptum in multorum libris eſt.Sed an hoc uoluerint au-tores,neſcio.* T. *Liuium ita his uſum ex Pædiano comperi, qui & ipſe eum ſequebatur. hæc nos* i *litera finimus.* Quid *dicam uortices, & uorſus, cæteráq; ad eundem modum, quæ primò Scipio Africanus in* e *literam ſecundam uertiſſe dicitur?* Noſtri *præceptores ceruom,ſeruomq; u,& o literis ſcripſerunt, quia ſubiecta ſibi uocalis in unum ſonum coaleſcere,& confundi ne-quiret:nunc u gemina ſcribuntur ea ratione,quam reddidi:neu tro ſanè modo uox,quã ſentimus,efficitur.* Nec *inutiliter* Clau-*dius* Aeolicam *illam* F *ad hos uſus literam adiecerat.* Illud *nunc melius, quòd cui tribus, quas præpoſui, literis enotamus, in quo pueris nobis ad pinguem ſanè ſonum, quoi utebantur, tantum ut ab illo qui diſtingueretur.* Quid,*quæ ſcribuntur aliter,quàm enuntiantur?* Nam *&* Caius C.*litera notatur, quæ inuerſa mu-lierem declarat, quia tam Caias eſſe uocitatas, quàm* Caios,*etiã ex nuptialibus ſacris apparet.* Nec Cneus *eam literam in præ-nominis nota accipit, qua ſonat,& columa, exempta n litera, &* Cõſules *geminata* s s c o s s.*legimus:& ſuburra cũ tribus literis notatur,*c *tertiam oſtendit.* Multa *ſunt generis huius.* Sed *hæc quoque uereor, ne modum tam paruæ quæſtionis exceſſe-rint.* Iudicium *autem ſuum grammaticus interponat his omni-bus.* Nam *hoc ualere plurimum debet.* Ego, *niſi quod conſue-tudo obtinuerit, ſic ſcribendum quicque iudico, quo modo ſo-nat.* Hic *enim eſt uſus literarum, ut cuſtodiant uocem, & uelut depoſitum reddant legentibus.*Itaq; *id exprimere debent, quod dicturi ſumus.*Hæ *ferè ſunt emendate loquendi, ſcribendiq; par-tes:duas reliquas, ſignificanter, ornatéq; dicendi, non equidem grammaticis aufero: ſed cum mihi officia rhetoris ſuperſint, maiori operi reſeruo.*Redit *autem illa cogitatio, quoſdam fore, qui hæc,quæ diximus,parua nimium,& impedimẽta quoq; ma-*

ius aliquid

*ius aliquid agendi,putent. Nec ipſe uſq; ad extremam anxieta-
tem, & ineptas cauillationes deſcendendum, atque his ingenia
concidi,& comminui,credo. Sed nihil ex grammatica nocuerit,
niſi quod ſuperuacuum eſt. An ideo minor eſt* M. Tullius *ora-
tor,quòd idem artis huius diligentiſſimus fuit,& in filio,ut epi-
ſtolis apparet,rectè loquendi uſquequaq; aſper quoq; exactor?
Aut uim* C. Cæſaris *fregerunt editi de analogia libri? Aut ideo
minus* Meſſala *nitidus,quia quoſdam totos libellos, non de uer-
bis modo ſingulis,ſed etiam literis dedit?* Non *obſtant hæ diſci-
plinæ per illas euntibus, ſed circa illas hærentibus.*

De lectione pueri. CAP. XIIII.

*SVpereſt lectio, in qua puer ut ſciat,ubi ſuſpendere ſpiritum
debeat, quo loco uerſum diſtinguere, ubi claudatur ſenſus,
unde incipiat,quando attollenda, uel ſubmittenda ſit uox, quid
quo flexu, quid lentius, celerius, concitatius, lenius dicendum,
demonſtrari niſi in opere ipſo non poteſt. Vnum eſt igitur,
quod in hac parte præcipiam, ut omnia iſta facere poſſit, intel-
ligat. Sit autem in primis lectio uirilis,& cum ſuauitate qua-
dam grauis,& non quidem proſæ ſimilis, quia carmen eſt, &
ſe poëtæ canere teſtantur: non tamen in canticum diſſoluta,nec
pſalmate (ut nunc à pleriſq; fit) effœminata. De *quo genere* *plaſmate
optime C. Cæſarem *prætextatum adhuc accepimus dixiſſe:* Si
cantas,male cantas: ſi legis,cantas. Nec *proſopopœias, ut qui-
buſdam placet,ad comicum morem pronunciari uelim.* Eſſe *tamē
flexum quendam,quo diſtinguantur ab ijs,in quibus poëtæ per-
ſona ſua utentur. Cætera admonitione magna egent,in primis,
ut teneræ mentes,tracturæq; altius quicquid rudibus,& omniū
ignaris inſederit,non modo quæ diſerta, ſed uel magis,quæ ho-
neſta ſunt,diſcant: ideoq; optime inſtitutum eſt,ut ab* Homero, *Homerus.*
atq; Vergilio *lectio inciperet: quanquàm ad intelligendas eorū* Vergilius.
*uirtutes, firmiori iudicio opus eſſet. Sed huic rei ſupereſt tem-
pus, nec enim ſemel legentur. Interim & ſublimitate heroici*

carminis

carminis animus aſſurgat,& ex magnitudine rerum, ſpiritũ ducat,& optimus imbuatur. **Lyrici.** Vtiles tragœdiæ,alunt & Lyrici: ſi tamen in ijs non autores modò,ſed etiam partes operis elegeris. **Horatius.** Nam & Græci licenter multa,& Horatium in quibuſdã nolim interpretari. Elegia uerò (utiq; quæ amat) & hendecaſyllabica,quibus ſunt commata Sotadeorum (nam de Sotadeis ne præcipiendum quidem eſt)amoueantur,ſi fieri poteſt: ſi minus,certè ad firmius ætatis robur reſeruentur. **Comœdiæ.** Comœdiæ, quæ plurimum ad eloquentiam conferre poteſt, cùm per omnes perſonas, & affectus eat,quem uſum in pueris putem,paulò pòſt ſuo loco dicam. Nam cùm mores in tuto fuerint, inter præcipua legenda erit: de Menandro loquor,nec tamen excluſerim alios. Nam Latini quoq; autores afferent utilitatis aliquid. Sed pueris,quæ maxime ingenium alant,atq; animum augeant,prælegenda:cæteris, quæ ad eruditionem modò pertinent, longa ætas ſpatium dabit. Multum autem ueteres etiã Latini conferunt, quanquàm pleriq; plus ingenio,quàm arte ualuerunt,in primis copiam uerborum: quorum in tragœdijs grauitas, in comœdijs elegantia, & quidam uelut ἀττικισμὸς inueniri poteſt. Oeconomia quoque in his diligentior,quàm in pleriſque nouorum erit,qui omnium operum ſolam uirtutem ſententias putauerunt. Sanctitas certè, &,ut ſic dicam, uirilitas ab his petenda, quando nos in omnia delitiarum uitia,dicendi quoq; ratione defleximus. Deniq; credamus ſummis oratoribus,qui ueterum poëmata,uel ad fidẽ cauſarum,uel ad ornamentum eloquentiæ aſſumunt. Nam præcipuè quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Aſinium etiam,& cæteros, qui ſunt proximi, uidimus Ennij, Accij, Pacuuij,Lucilij,Terentij,Cæcilij, & aliorum inſeri uerſus: ſumma non eruditionis modò gratia, ſed etiam iucunditatis, cùm poëticis uoluptatibus aures à forenſi aſperitate reſpirent: quibus accedit non mediocris utilitas,cùm ſententijs eorum, uelut quibuſdam teſtimonijs, quæ propoſuere,confirment. Verum prio-

ra illa

*ra illa ad pueros magis, hæc ſequentia ad robuſtiores pertine-
bunt: cum grammatices amor, & uſus lectionis, non ſcholarum
temporibus, ſed uitæ ſpatio terminentur. In prælegendo, gram-
maticus & illa quidem minora præſtare debebit, ut partes ora-
tionis reddi ſibi ſoluto uerſu deſideret, & pedum proprietates,
quæ adeò debent eſſe notæ in carminibus, ut etiam in oratoria
compoſitione deſiderentur: deprehendantq́; quæ barbara, quæ
impropria, quæ contra legem loquendi ſunt poſita: non ut ex
his utiq; improbentur poëtæ (quibus, quia plerunque ſeruire
metro coguntur, adeò ignoſcitur, ut uitia ipſa alijs in carmine
appellationibus nominentur. Metaplaſmos enim, & ſchema-
tiſmos, & ſchemata, ut dixi, uocamus, & laudẽ uirtutis neceſ-
ſitati damus) ſed ut cõmoneat artificialium, & memoriam agi-
tet. Id quoque inter prima rudimenta non inutile, demonſtrare
quot quæq; uerba modis intelligenda ſint. Circa gloſſemata
etiam, id eſt, uoces minus uſitatas, non ultima eius profeßionis
diligẽtia eſt. Enimuero maiore cura iam doceat tropos omnes,
quibus præcipue non poëma modò, ſed etiam oratio ornatur,
ſchemata utraque, id eſt, figuras, quæq́; λέξεως, quæq́; διανοίας
uocantur, quorum ego ſicut troporum tractatum in eum locũ
diffèro, quo mihi de ornatu orationis dicendum erit. Præcipue
uero illa infigat animis, quæ in œconomia uirtus, quæ in deco
ro rerum, quid perſonæ cuiq; conuenerit, quid in ſenſibus lau-
dandũ, quid in uerbis, ubi copia probabilis, ubi modus. His ac-
cedat enarratio hiſtoriarum, diligens quidem illa, non tamen
uſque ad ſuperuacuum laborem occupata. Nam receptas, aut
certe claris*oratoribus memoratas expoſuiſſe ſatis eſt. Perſequi* *autoribus
*quidem quod quiſq; unquam uel cõtemptißimorum hominum
dixerit, aut nimiæ miſeriæ, aut inanis iactantiæ eſt, & detinet,
atq; obruit ingenia, melius alijs uacatura. Nam qui omnes etiã
indignas lectione ſchedas excutit, anilibus quoq; fabulis accom
modare operam poteſt. Atqui pleni ſunt eiuſmodi impedimẽtis*

d gramma

grammaticorum cõmentarij,uix ipſis,qui compoſuerunt, ſatis noti. Nam Didymo quoque,quo nemo plura ſcripſit,accidiſſe compertum eſt,ut cũ hiſtoriæ cuidam tanquam uanæ repugnaret, ipſius proferretur liber, qui eam continebat. quod euenit præcipue in fabuloſis uſq; ad deridicula,quædam etiam pudenda, unde improbiſſimo cuiq; pleraq; fingendi licentia eſt, adeò ut de libris totis,& autoribus,ut ſuccurrit,mẽtiatur tutò, quia inueniri,qui nunquam fuere, non poſſunt. Nam in notioribus frequentiſſime deprehenduntur à curioſis. Ex quo mihi inter uirtutes grammatici habebitur,aliqua neſcire.

De officio Grammatici,& quæ primordia ſint dicendi. CAP. XV.

ET finitæ quidem ſunt partes duæ,quas hæc profeſſio pollicetur,id eſt,ratio loquendi,& enarratio autorũ: quarum illam methodicen,hanc hiſtoricen uocant. Adijciamus tamẽ eorum curæ quædam dicendi primordia, quibus ætates nondum rhetorem capienteis inſtituant. Igitur Aeſopi fabellas,quæ fabulis nutricularum proxime ſuccedunt,narrare ſermone puro,& nihil ſe ſupra modum extollente: deinde eandem gracilitatem ſtylo exigere cõdiſcant,uerſus primò ſoluere,mox mutatis uerbis interpretari,tũ paraphraſi audacius uertere,qua & breuiare quædam,& exornare,ſaluo modò poëtæ ſenſu, permittitur. Quod opus,etiam cõſummatis profeſſoribus difficile,qui commode tractauerit, cuicunq; diſcendo ſufficiet. Sententiæ quoq; & Chriæ,& Ethologiæ,ſubiectis dictorum rationibus, apud Grammaticos ſcribantur,quia initiũ ex lectione ducũt. Quorum omnium ſimilis eſt ratio,forma diuerſa:quia ſententia uniuerſalis eſt uox,ethologia perſonis continetur. Chriarum plura genera traduntur:

Chriæ.

Vnum ſimile ſententiæ, quod eſt poſitum in uoce ſimplici,dixit ille,aut,dicere ſolebat: Alterum quod eſt in reſpondendo,interrogatus ille,uel,cum hoc ei dictum eſſet, reſpondit. Tertium huic non diſſimile, cum quis non dixiſſet, ſed

aliquid

*aliquid uel feciſſet, etiam in ipſorum factis Chriam eſſe putant: ut Crates, cum indoctum puerũ uidiſſet, pædagogum eius percuſſit. Et aliud penè par ei, quod tamẽ eodem nomine appellare non audent, ſed dicunt χρειῶδες, ut Milo, quem uitulum aſſueuerat ferre, taurum ferebat. In his omnibus & declinatio * per eoſdem ducitur caſus, & tam factorũ, quàm dictorum ratio eſt.* *per omnes duc.

Narratiunculas à poëtis celebratas, notitiæ cauſa, non eloquentiæ, tractandas puto. Cætera maioris operis ac ſpiritus, Latini rhetores relinquendo, neceſſaria grammaticis fecerunt. Græci magis operum ſuorum & onera, & modum norunt.

An oratori futuro neceſſaria ſit plurium artium ſcientia. CAP. XVI.

*Haec de grammatica quàm breuiſſime potui, non ut omnia dicerem, ſectatus, quod infinitum erat, ſed ut maxime neceſſaria: nunc de cæteris artibus, quibus inſtituendos priuſquàm tradantur rhetori, pueros exiſtimo, ſtrictim ſubiungã, ut efficiatur orbis ille doctrinæ, quẽ Græci ἐγκυκλοπαιδείαν uocant. Nam iiſdem ferè annis aliarum quoque diſciplinarum ſtudia ingredienda ſunt: quæ quia & ipſæ artes ſunt, & eſſe perfecta ſine his orandi ſcientia non poteſt, nec rurſus ad efficiendum oratorem ſatis ualent ſolæ, an ſint huic operi neceſſariæ, quæritur. Nam quid, inquiunt, ad agendam cauſſam, dicendam'ue ſententiam pertinet ſcire quemadmodum *in data linea conſtitui triangula æquis lateribus poſſint? Aut quò melius, uel defendet reum, uel reget conſilia, qui citharæ ſonos nominibus, & ſpatiis diſtinxerit? Enumerent fortaſſe multos, quãlibet utiles foro, qui nec geometren audiuerunt, nec muſicos, niſi hac cõmuni uoluptate aurium, intelligãt. Quibus ego primum hoc reſpondeo, quod & M. Cicero ſcripto ad Brutũ libro frequentius teſtatur, nõ eum à nobis inſtitui oratorẽ, qui ſit, aut fuerit, ſed imaginem quandam concepiſſe nos animo perfecti illius, ex nulla parte ceſſantis. Nam & ſapientem formantes, eum qui ſit* *inducta

futurus conſummatus undique, & , ut dicunt, mortalis quidam deus, non modo cognitione cœleſtium uel mortalium putant inſtituendũ, ſed per quædam parua ſanè, ſi ipſa demum æſtimes, ducunt, ſicut exquiſitas interim ambiguitates: non quia ceratinæ, aut crocodilinæ poßint facere ſapientem, ſed quia illum ne in minimis quidem oporteat falli. Similiter oratorem, qui debet eſſe ſapiens, non Geometres faciet, aut Muſicus, quæq; his alia ſubiungam, ſed hæ quoq; artes, ut ſit conſummatus, iuuabunt. Niſi fortè antidotum quidem, atq; alia, quæ morbis, aut uulneribus medentur, ex multis, atq; interim contrarijs quoq; inter ſe effectibus componi uidemus, quorũ ex diuerſo fit illa mixtura una, quæ nulli earum ſimilis eſt, quibus conſtat, ſed proprias uires ex omnibus ſumit: & muta animalia mellis illũ inimmitabilem humanæ rationi ſaporem, uario florum ac ſuccorum genere perficiunt: nos mirabimur, ſi oratio, qua nihil præſtantius homini dedit prouidentia, pluribus artibus eget? quæ etiã cum ſe non oſtendunt in dicendo, nec proferunt, uim tamen occultam ſuggerunt, & tacitè quoque ſentiuntur. Fuit aliquis ſine his diſertus: Aſt ego oratorem uolo. Non multum adijciunt: Sed utiq; non erit totum, cui uel parua deerunt, & optimum hoc eſſe conueniet, cuius etiam ſi in arduo ſpes eſt, nos tamen præcipiamus omnia, ut ſaltem plura fiant. Sed cur deficiat animus? natura enim perfectum oratorem eſſe non prohibet. Turpiterq; deſperatur, quicquid fieri poteſt.

De Muſice, & eius laudibus.

CAP. XVII.

ATque ego uel iudicio ueterũ poteram eſſe cõtentus. Nam quis ignorat Muſicen (ut de hac primum loquar) tantum iam illis antiquis temporibus non ſtudij modò, uerumetiam uenerationis habuiſſe, ut ijdem muſici, & uates, & ſapientes iudicarentur? Mittam alios, Orpheus & Linus, quorum utrunque dijs genitum: alterum uero, quia rudes quoq; atque agreſtes animos

animos admiratione mulceret,non feras modò,ſed ſaxa etiam, ſyluasq; duxiſſe poſteritatis memoriæ traditũ eſt. Et Timage= *nes autor eſt, omniũ in literis ſtudiorum antiquiſsimã muſicen extitiſſe.* Et *teſtimonio ſunt clariſsimi poëtæ, apud quos inter regalia conuiuia laudes heroum,atque deorum ad citharam ca nebantur.* Iopas *uero ille* Vergilij,*non'ne canit* Timagenes.

Errantem lunam,ſolisq; labores? & cætera. Aeneid. 1.

Quibus certe palàm confirmat autor eminentiſsimus, muſicen cum diuinarum etiam rerum cognitione eſſe cõiunctam. Quod ſi datur,erit etiam oratori neceſſaria:ſiquidem,ut diximus,hæc quoque pars,quæ ab oratoribus relicta,à philoſophis eſt occu= pata,noſtri operis fuit,ac ſine omnium talium ſcientia non po= teſt eſſe perfecta eloquentia. Atque *claros nomine ſapientiæ ui= ros nemo dubitauerit ſtudioſos muſicæ fuiſſe,cum* Pythagoras, *atque eum ſecuti,acceptam ſine dubio antiquitus opinionẽ uul gauerint,mundum ipſum eius ratione eſſe compoſitum, quam poſtea ſit lyra imitata.* Nec *illa modò contenti diſsimilium con= cordia,quam uocant* ἁρμονίαν, *ſonum quoq; his motibus dede= runt.* Nam Plato *cum in alijs quibuſdam, tum præcipue in* Ti= *mæo,ne intelligi quidem,niſi ab ijs, qui hanc quoque partem diſciplinæ diligenter perceperint,poteſt. Quid de philoſophis loquor?quorum fons ipſe* Socrates *iam ſenex inſtitui lyra non erubeſcebat.* Duces *maximos & fidibus,& tibijs ceciniſſe tra= ditũ,& exercitus* Lacedæmoniorũ *muſicis accẽſos modis. Quid autem aliud in noſtris legionibus cornua,ac tubæ faciunt?quo= rum concentus quantò eſt uehementior, tantò* Romana *in bel= lis gloria cæteris præſtat.* Non *igitur fruſtra* Plato *ciuili uiro, quem* πολιτικὸν *uocant, neceſſariam muſicen credidit.* Et *eius ſectæ,quæ alijs ſeueriſsima, alijs aſperrima uidetur, principes in hac fuere ſententia,ut exiſtimarẽt ſapientũ aliquos nonnul= lam operã his ſtudijs accõmodaturos.* Et Lycurgus *duriſsima= rum* Lacedæmonijs *legum autor,muſices diſciplinã probauit.*

Atq; eam natura ipſa uidetur ad tolerãdos facilius labores, uelut muneri nobis dediſſe. Siquidẽ & remiges cantus hortatur, nec ſolum in his operibus, in quibus plurium conatus præeunte aliqua iucunda uoce cõſpirant, ſed etiam ſingulorum fatigatio, quamlibet ſe rudi modulatione ſolatur. Laudem adhuc dicere artis pulcherrimæ uideor, nondum eam tamen oratori coniungere. Tranſeamus igitur id quoq;, quòd grammatice quondam, ac muſice iunctæ fuerunt. Siquidem Architas, atq; Ariſtoxenus, etiam ſubiectam grammaticen muſicæ putauerunt, & eoſdem
Sophron. *utriuſq; rei præceptores fuiſſe, cum Sophron oſtendit, Mimorum quidem ſcriptor, ſed quem Plato adeò probauit, ut ſuppoſitos capiti libros eius, cum moreretur, habuiſſe tradatur: tum Eupolis, apud quem Prodamus & muſicen, & literas docet. Et Maricas qui eſt Hyperbolus, nihil ſe ex muſicis ſcire, niſi literas confitetur. Ariſtophanes quoque non uno libro ſic inſtitui pueros antiquitus ſolitos eſſe demonſtrat. Et apud Menandrum in Hypobolimæo ſenex, qui repoſcenti filium patri uelut*
*exponens *rationem impendiorum, quæ in educationem cõtulerat,* opponens, ſe pſaltis & Geometris multa dicit dediſſe. Vnde etiam*
Lyra in cœnis. *ille mos, ut in conuiuijs poſt cœnam circunferretur lyra: cuius ſe imperitum cum Themiſtocles confeſſus eſſet, ut uerbis Ciceronis utar, habitus eſt indoctior. Sed ueterum quoq; Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit. Verſus quoq; Saliorum habent carmen. Quæ cum omnia ſint à Numa rege inſtituta, faciunt manifeſtum, ne illis quidem, qui rudes ac bellicoſi uidentur, curam muſices, quantam illa recipiebat ætas, defuiſſe. Denique in prouerbium uſque Græcorum celebratum eſt, indoctos à Muſis, atque Gratijs abeſſe. Verum quid ex ea proprie petat futurus orator, diſſeramus. Numeros muſice habet dupli-*
*Aliàs, in *ces, in uocibus & in corpore: utriuſque enim rei aptus quidam*
ῥυθμὸν *& modus deſideratur. Vocis rationem Ariſtoxenus muſicus diui-*
ἐμμελής. *dit* in ῥυθμὸν & μέλος ἔμμετρον, quorum alterum modulatione, can*

ne,canore alterum,ac ſonis conſtat. Num igitur nõ hæc omnia oratori neceſſaria? quorum unum ad geſtum, alterum ad collocationem uerborum,tertium ad flexus uocis,qui ſunt in agendo quoq; plurimi,pertinet. Niſi forte in carminibus tantum, & in canticis exigitur ſtructura quædam, & inoffenſa copulatio uocum:in agendo ſuperuacua eſt:aut nõ compoſitio, & ſonus in oratione quoque uarie pro rerum modo adhibetur, ſicut in muſice. Nanq; & uoce,& modulatione grandia elatè,iucũda dulciter,moderata leniter canit, totáq; arte conſentit cum eorum, quæ dicuntur, affectibus. Atqui in orando quoq; intenſio uocis,remiſsio,flexus,pertinet ad mouendos audientiũ affectus. Alia quoq; & collocationis,& uocis,ut eodem utar uerbo,modulatione concitationẽ iudicum,alia miſericordiam petimus,cũ etiam organis,quibus ſermo exprimi non poteſt, affici animos in diuerſum habitũ ſentiamus. Corporis quoq; decens,& aptus motus,qui dicitur εὐρυθμία,eſt neceſſarius, nec aliunde peti poteſt,in quo pars actionis non minima conſiſtit, qua de re ſepoſitus nobis eſt locus. Agè,ſi habebit in primis curam uocis orator,quid tam muſices propriũ? Sed ne hæc quidem præſumenda pars eſt,ut uno interim contenti ſimus exemplo C.Gracchi, præcipui ſuorum temporum oratoris, cui concionanti conſiſtens poſt eũ muſicus, fiſtula, quam Tonarion uocant, modos, quibus deberet intẽdi,miniſtrabat. Hæc ei cura inter turbidiſsimas actiones,uel terrenti optimates,uel iam timenti fuit. Libet propter quoſdam imperitiores,etiam craſsiore, ut uocant,muſa, dubitationem huius utilitatis eximere : nam poëtas certe legendos oratori futuro cõceſſerint. Num igitur hi ſine muſice? At ſi quis tam cæcus animi eſt,ut de alijs dubitet:illos certe, qui carmina ad lyram compoſuerunt? Hæc diutius forent dicenda, ſi hoc ſtudium uelut nouum præciperem. Cum uerò antiquitus à Chirone, atque Achille uſque ad noſtra tempora apud omnes,qui modò legitimã diſciplinam non ſint peroſi,durauerit,non

rit,non eſt committendum,ut illa dubia faciam, defenſionis ſo=licitudine. Quamuis autem ſatis iam ex ipſis, quibus ſum modò uſus,exemplis,credam eſſe manifeſtum, quæ mihi, & quatenus muſice placeat, apertius tamen proferendum puto, non hanc à me præcipi,quæ nunc in ſcenis effœminata, & impudicis mo=dis fracta,non ex parte minima, ſi quid in nobis uirilis robo=ris manebat,excidit,ſed qua laudes fortium canebantur, quáq; & ipſi fortes canebant: Nec pſalteria, & ſpadicas etiam uir=ginibus probis recuſanda:ſed cognitionem rationis,quæ ad mo uendos,leniendosq; affectus plurimum ualet. Nam & Pytha=goram accepimus, concitatos ad uim pudicæ domui afferen=dam iuuenes, iuſſa mutare in ſpondeum modos tibicina,cõpo=ſuiſſe. Et Chryſippus etiam nutricum,quæ adhibentur infanti=bus,allectationi,ſuum quoddam carmen aſsignat. Eſt etiam nõ ineruditè ad declamandũ ficta materia,in qua ponitur tibicen, qui ſacrificanti Phrygium cecinerat, acto illo in inſaniam, & per præcipitia delato, accuſari, quòd cauſa mortis extiterit. Quæ ſi dici debent ab oratore, nec dici citra ſcientiam muſi=ces poſſunt, quomodo non hanc quoq; artem neceſſariam eſſe uſui noſtro,uel iniqui conſentient?

Commodam Geometriam oratori.

CAP. XVIII.

IN Geometria partem fatentur eſſe utilem teneris ætatibus: agitari nanq; animos,atq; acui ingenia,& celeritatem per=cipiendi uenire inde concedunt:ſed prodeſſe eam,nõ ut cæteras artes,cum perceptæ ſint,ſed cum diſcatur, exiſtimant. Id uul=garis opinio eſt,nec ſine cauſa ſummi uiri etiam impẽſam huic ſcientiæ operã dederunt. Nam cum ſit Geometria diuiſa in nu=meros atque formas,numerorum quidem nõtitia non oratori modò,ſed cuicunq; primis ſaltem literis erudito neceſſaria eſt. In cauſis uero uel frequentiſsime uerſari ſolet, in quibus actor, non dico,ſi circa ſummas trepidat,ſed ſi digitorũ ſaltem incer=

to,aut

*to,aut indecoro geſtu à computatione diſſentit,iudicatur indo=
ctus.Illa uero linearis ratio,& ipſa quidem cadit frequenter in
cauſas:nam de terminis,menſuriſq; ſunt lites. Sed habet maiorẽ
quandam aliam cum arte oratoria cognationem. Iam primùm
ordo eſt geometriæ neceſſarius,non'ne & eloquẽtiæ?Ex prio=
ribus geometria probat inſequentia, & certis incerta: non'ne
id in dicendo facimus? Quid illa propoſitarum quæſtionũ con=
cluſio, non tota ferè conſtat ſyllogiſmis? Propter quod plures
inuenies,qui dialecticæ ſimilem,quàm qui rhetoricæ fateantur
hanc artem. Verum & orator etiam ſi raro, non tamen nun=
quàm probabit dialectice. Nam & ſyllogiſmis ſi res poſcet,ute
tur,& certè enthymemate,qui rhetoricus eſt ſyllogiſmus. De=
niq; probationum quæ ſunt potentiſſimæ,grãmaticæ ἀποδείξεις
uulgò dicuntur. Quid autem magis oratio,quàm probationem
petit? Falſa quoq; ueriſimilia geometria ratione deprehendit.
Fit hoc & in numeris per quaſdam,quas ψευδογραφίας uocant,
quibus pueri ludere ſolebamus. Sed alia maiora ſunt. Nam quis
non ita proponenti credat? Quorum locorum extremæ lineæ
eandem menſuram colligunt,eorum ſpatium quoq; quod his li=
neis continetur,par ſit neceſſe eſt. at id falſum eſt. Nam pluri=
mum refert,cuius ſit formæ ille circuitus:reprehenſiq; à geome=
tris ſunt hiſtorici, qui magnitudinem inſularũ ſatis ſignificari
nauigationis ambitu crediderunt. Nam ut quæq; forma perfe=
ctiſſima,ita capaciſſima eſt. Ideoq; illa circũcurrens linea, ſi effi
ciet orbem, quæ forma eſt in planis maxime perfecta, amplius
ſpatium complectetur, quàm ſi quadratũ paribus oris efficiat.
Rurſus quadrata triangulis,triãgula ipſa plus æquis lateribus,
quàm inæqualibus. Sed alia forſitan obſcuriora, nos facilimum
etiam imperitis ſequamur experimentum. Iugeri menſuram du* **Iugerum.**
*centos & quadraginta longitudinis pedes eſſe,dimidioq; in la=
titudinem patere,non ferè quiſquam eſt,qui ignoret:& qui ſit
circuitus,& quantum campi claudat, colligere expeditum. At*

centeni & octogeni in quanq; partē pedes idem ſpatium ex-
*clauſæ tremitatis,ſed multo amplius*diuiſæ quatuor lineis areæ faciūt.
Id ſi computare quem piget, breuioribus numeris idem diſcat:
nam deni in quadram pedes,quadraginta per oram,intrà,cen-
tum erūt.At ſi quinideni per latera,quini in fronte ſint, ex illo
quod;amplectuntur, quartam partē deducent eodem circundu-
ctu.Si uerò porrecti utrinq; undeuiceni ſingulis diſtent, nō plu
res intus quadratos habebunt,quàm per quot longitudo duce-
tur:quæ circumibit autē linea,eiuſdem ſpatij erit,cuius ea quæ
centum cōtinet.Ita quicquid formæ quadrati detraxeris,ampli-
tudini quoq; peribit.Ergo etiam id fieri poteſt, ut maiore cir-
cuitu minor loci amplitudo claudatur.Hoc in planis:Nā in col
libus uallibuſq; etiam imperito patet,plus ſoli eſſe quàm cœli.
Quid?quòd ſe eadem geometria tollit ad rationem uſq; mūdi?
quæ cum ſyderum certos conſtitutoſq; curſus numeris docet,
diſcimus nihil eſſe inordinatum atq; fortuitum,quod ipſum nō-
nunquam pertinere ad oratorem poteſt. An uero cum Pericles
Athenienſes ſolis obſcuratione territos,redditis eius rei cauſis,
metu liberauit: aut cū Sulpitius ille Gallus in exercitu L. Pau-
li de lunæ defectione diſſeruit,ne uelut prodigio diuinitus facto
militum animi terrerentur, non uidetur eſſe uſus oratoris offi-
cio?Quod ſi Nicias in Sicilia ſciſſet, non eodem cōfuſus metu,
pulcherrimum Athenienſium exercitū perdidiſſet.Sicut Dion,
cum ad deſtruendam Dionyſij tyrannidem uenit,nō eſt tali ca-
*extra ſu deterritus.Sint*exempla licet uſus bellici,tranſeamuſq; quòd
Archimedes unus obſidionem Syracuſarum in longius traxit:
illud utiq; iam proprium eſt ad efficiendum quod intendimus,
plurimas quæſtiones,quarum difficilior alia ratione explicatio
eſt,ut de ratione diuidendi,de ſectione in infinitum,de celerita-
te augendi, linearibus illis probationibus ſolui ſolere , ut ſi eſt
oratori,quod proximus demonſtrabit liber,de omnibus rebus
dicendum,nullo modo ſine geometria eſſe poſſit orator.

De pri

De prima pronuntiatione, & geſtus inſtitutione. CAP. XIX.

Dandum aliquid comœdo quoq;, dum eatenus, quà pronũtiandi ſcientiam futurus orator deſiderat. Non enim *puerum, quem in hoc inſtituimus, aut fœmineæ uocis exilitate frangi uolo, aut ſeniliter tremere: nec uitia ebrietatis effingat, nec ſeruili uernilitate imbuatur, nec amoris, auaritiæ, metus, diſcat affectum, quæ neq; oratori ſunt neceſſaria, & mentem præcipue in ætate prima teneram adhuc, & rudem inficiunt.* Nam *frequens imitatio, tranſit in mores.* Nec *geſtus quidem omnis, ac motus à comœdis petendus eſt: quanquàm enim utrunq; eorum ad quendam modum præſtare debet orator, plurimum tamen aberit à ſcenico, nec uultu, nec manu, nec excurſionibus nimius.* Nam *ſi qua in his ars eſt dicentium, ea prima eſt, ne ars eſſe uideatur.* Quod *eſt igitur huius doctoris officium?* In *primis uitia, ſiqua ſunt, oris emẽdet, ut expreſſa ſint uerba, ut ſuis quæq; literæ ſonis enuntientur.* Quarundam *enim uel exilitate, uel pinguitudine nimia laboramus: quaſdam uelut acriores parum*efficimus, & alijs non diſsimilibus, ſed quaſi hebetioribus* [*efferimus] *permutamus.* Quippe *ρ literæ qua* Demoſthenes *quoq; laborauit, λ ſuccedit, quarum uis eſt apud nos quoq;: & cum c, ac ſimiliter t non ualuerunt, in g ac d molliuntur.* Ne *puero quidem illas circa s literam delicias hic magiſter feret, nec uerba in faucibus patietur audiri, nec oris inanitate reſonare, nec quod minime ſermoni puro conueniat, ſimplicem uocis naturã pleniore quodam ſono circũlinire, quod* Græci καταπεπλασμένον *dicũt.* Sic *appellatur cantus tibiarum, quæ præcluſis quibus clareſcunt foraminibus, recto modo exitu grauiorem ſpiritum reddunt.* Curabit *etiam, ne extremæ ſyllabæ intercidant, ut par ſibi ſermo ſit, ut quoties exclamandum erit, laterum conatus ſit ille, nõ capitis: ut geſtus ad uocem, uultus ad geſtum accõmodetur.* Obſeruandum *erit etiam, ut recta ſit facies dicẽtis, ne labra*

detor

detorqueantur,ne immodicus hiatus rictum diſtendat, ne ſupi= nus uultus,ne deiecti in terram oculi, ne inclinata utrolibet cer uix:Nam frons pluribus generibus peccat. Vidi multos,quorũ ſupercilia ad ſingulos uocis conatus alleuarentur,aliorum con= ſtricta,aliorum etiam diſsidentia,cùm altero in uerticem tende= rent, altero penè oculus ipſe premeretur. Infinitum autem, ut mox dicemus,in his quoq; rebus momentum eſt. Et nihil poteſt placere,quod nõ decet.Debet etiam docere Comœdus,quo mo= do narrandum,qua ſit autoritate ſuadendum, qua concitatione conſurgat ira,quis flexus deceat miſerationem. Quod ita opti= me faciet,ſi certos ex comœdijs elegerit locos, & ad hoc maxi me idoneos,id eſt,actionibus ſimiles. Iidem autem ad pronun= tiandum non modo utiliſsimi,uerum ad augendum quoq; elo= quentiam maxime accõmodati erunt. Et hæc dum infirma ætas maiora non capiet. Cæterum cum legere orationes oportebit, cum uirtutes earum iam ſentiet,tum mihi diliges aliquis, ac pe ritus aſsiſtat,neq; ſolum lectione formet,uerum ediſcere etiã ele cta ex his cogat,& ea dicere ſtantem clare:& quemadmodum agere oportebit,ut protinus pronuntiatione uocem & memo= riam exerceat.Ne illos quidem reprehendendos puto,qui pau=

Palæſtrica. *lum etiam palæſtricis uacauerunt. Non de ijs loquor, quibus pars uitæ in oleo, pars in uino conſumitur, qui corporis cura mentem obruerunt. Hos enim abeſſe ab eo, quem inſtituimus, quàlongiſsime uelim.Sed nomen eſt idem ijs,à quibus geſtus mo tusq; formantur,ut recta ſint brachia,ne indoctæ ruſticæ'ue ma nus,ne ſtatus indecorus,ne qua in proferendis pedibus inſcitia, ne caput oculiq; ab alia corporis inclinatione diſsideant.Nam neq; hoc eſſe in parte pronũtiationis negauerit quiſquam, nec ipſam pronuntiationem ab oratore ſecernet. Et certè quod fa= cere oporteat,nõ indignandum eſt diſcere, cum præſertim hæc chironomia, quæ eſt,ut nomine ipſo declaratur, lex geſtus, & ab illis tẽporibus heroicis orta ſit,& à ſummis Græciæ uiris,&*

ab ipſo

*ab ipſo etiam Socrate probata,à Platone quoq; in parte ciuiliũ
poſita uirtutum,& Chryſippo in præceptis de liberorũ educa=
tione compoſitis nõ omiſſa.Nam Lacedæmonios quidẽ etiã ſal
tationẽ quandã,tanquam ad bella quoq; utilem, habuiſſe inter
exercitationes accepimus.Neq; id ueteribus Romanis dedecori
fuit.Argumentum eſt ſacerdotum nomine, ac religione durans
ad hoc tẽpus ſaltatio.Et illa in tertio Ciceronis de Oratore lib.
uerba Craſsi,quibus præcepit,ut orator utatur laterum inclina
tione forti,ac uirili,non à ſcena & hiſtrionibus, ſed ab armis,
aut etiam à palæſtra,cuius etiam diſciplinæ uſus in noſtrã uſq;
ætatem ſine reprehenſione deſcẽdit.À me tamen nec ultra pue=
riles annos retinebitur,nec in ijs ipſis diu:neque enim geſtum
oratoris componi ad ſimilitudinem ſaltationis uolo, ſed ſubeſſe
aliquid ex hac exercitatione puerili,unde nos non id agentes,
furtim decor ille diſcentibus traditus proſequatur.*

An prædicta diſcenda ſint eodem tempore.

CAP. XX.

*QVæri ſolet,an,etiam ſi diſcenda ſint hæc,eodem tempore
tamen tradi omnia,& percipi poſsint.Negãt enim qui=
dam,quia confundatur animus,ac fatigetur,tot diſciplinis in di
uerſum tendentibus,ad quas nec mens,nec corpus,nec dies ipſe
ſufficiat.Etſi maxime patiatur hæc ætas robuſtior, tamẽ pueri=
les annos onerari non oporteat.Sed non ſatis perſpiciunt,quã=
tum natura humani ingenij ualeat,quæ ita eſt agilis,& uelox,
ſic in omnem partẽ,ut ita dixerim,ſpectat,ut ne poſsit quidem
aliquid agere tantũ unum,in plura uero nõ eodẽ die modò, ſed
eodem temporis momento,uim ſuã impẽdat. An uero citharœ=
di,non ſimul & memoriæ,& ſono uocis, & pluribus flexibus
ſeruiunt?cum interim alios neruos dextra percutiũt,alios leua
trahunt,cõtinent,probant,ne pes quidẽ otioſus certã legẽ tem
porum ſeruat. Et hæc pariter omnia. Quid nos agendi ſubita
neceſsitate deprehenſi? non'ne alia dicimus, alia prouidemus?
cum*

cum pariter inuentio rerum, electio uerborum, compoſitio, geſtus, pronuntiatio, uultus, motusq́; deſiderentur. Quæ ſi uelut uno conatu tam diuerſa parent ſimul, cur nõ plurimis curis horas partiamur? cũ præſertim reficiat animos, ac reparet uarietas ipſa, contraq́; ſit aliquanto difficilius in labore uno perſeuerare? Ideo & ſtylus lectione requieſcit, & ipſius lectionis tædium uicibus leuatur. Quamlibet multa egerimus, quodã tamen modo recentes ſumus ad id, quod incipimus. Quis non obtundi poßit, ſi per totum diem cuiuſcunq; artis unum magiſtrum ferat? mutatione recreabitur: ſicut in cibis, quorũ diuerſitate reficitur ſtomachus, & pluribus minore faſtidio alitur. Aut dicant iſti mihi, quæ ſit alia ratio diſcendi, ſi grãmatico ſoli deſeruiamus, deinde geometræ tantum. Omittamus interim quod didicimus, mox tranſeamus ad muſicum, excidant priora, & cùm Latinis ſtudebimus literis, nõ reſpiciamus ad Græcas, & ut ſemel finiam, nihil faciamus niſi nouißimum. Cur non idem ſuademus agricolis, ne arua ſimul & uineta, & oleas, & arbuſtũ colant: ne pratis, & pecoribus, & hortis, & aluearibus auibusq́; accõmodent curam? Cur ipſi aliquid forẽſibus negotijs, aliquid deſiderijs amicorũ, aliquid rationibus domeſticis, aliquid curæ corporis, nonnihil uoluptatibus quotidie damus? quarum nos una res quælibet nihil intermittẽtes fatigaret. Adeò facilius eſt multa facere, quàm diu. Illud quidẽ minime uerendum eſt, ne laborẽ ſtudiorum pueri difficilius tolerẽt: neq; enim ulla ætas minus fatigatur. Mirum ſit forſitan, ſed experimentis deprehendas. Nã & dociliora ſunt ingenia prius quàm obduruerunt. Id uel hoc argumento patet, quòd intra biennium quàm uerba recte formare potuerunt, quamuis nullo inſtante, omnia ferè loquuntur. At nouitijs noſtris, per quot annos ſermo Latinus repugnat? Magis ſcias, ſi quẽ iam robuſtum inſtituere literis cœperis, nõ ſine cauſa dici παιδομαθεῖς *eos, qui in ſua quidq; arte optime faciant. Et patientior eſt laboris natura pueris, quàm iuuenibus.*

Videli

Videlicet ut corpora infantium, nec caſus; quo in terram toties deferũtur, tam grauiter affligit: nec illa per manus, & genua reptatio, nec poſt breue tẽpus continui luſus, & totius diei diſcurſus, quia pondus illis abeſt, nec ſe ipſi grauant: ſic animi quoq;, quia minore conatu mouẽtur, nec ſuo niſu ſtudijs inſiſtunt, ſed formandos ſe tantummodo præſtant, nõ ſimiliter fatigãtur. Præterea *ſecundum aliam ætatis illius facilitatẽ, uelut ſimplicius docenteis ſequuntur, nec quæ iam egerint, metiuntur.* Abeſt *illis etiam adhuc laboris iudiciũ.* Porrò *ut frequẽter experti ſumus, minus afficit ſenſus fatigatio, q̃ cogitatio.* Sed *ne temporis quidem unquã plus erit, quia his ætatibus omnis in audiendo profectus eſt.* Cùm *ad ſtylum ſecedet, cùm generabit ipſe aliquid, atq; componet, tum inchoare hæc ſtudia uel non uacabit, uel non libebit.* Ergo *cum grammaticus totum diem occupare nõ poſſit, nec debeat, ne diſcẽtis animum tædio auertat, quibus potius ſtudijs hæc temporũ uelut ſucciſiua donabimus?* Nam *nec ego cõſumi ſtudentẽ in his artibus uolo, nec ut moduletur, aut muſicis notis cantica excipiat, nec uti ad minutiſsima uſq; geometriæ opera deſcendat.* Non *comœdum in pronũtiando, nec ſaltatorẽ in geſtu facio: quæ ſi omnia exigerem, ſuppeditabit tamen tempus: longa eſt enim quæ diſcit ætas, & ego non de tardis ingenijs loquor.* Deniq; *cur in his omnibus, quæ diſcenda oratori futuro puto, eminuit* Plato? *qui non contentus diſciplinis, quas præſtare poterant* Athenæ, *nõ* Pythagoreorum, *ad quos in* Italiam *nauigauerat,* Aegypti *quoq; ſacerdotes adijt, atq; eorum arcana perdidicit.* Difficultatis *patrocinia prætexinus ſegniciæ.* Neq; *enim nobis operis amor eſt, nec quia ſit honeſta, atq; rerũ pulcherrima eloquẽtia, petitur ipſa, ſed ad uilem uſum, & ſordidum lucrum accingimur.* Dicant *ſine his in foro multi, & acquirãt, dũ ſit locupletior aliquis ſordidæ mercis negotiator, & plus uoci ſuæ debeat præcone uelim quidem lectorem dari mihi, quid ſtudia referant computaturum.* Qui *uero imaginem ipſam* Plato.

ipſam eloquentiæ diuina quadam mente cõceperit, quiq; illam, ut ait Sophocles non ignobilis tragicus, reginam rerũ orationem ponet ante oculos, fructumq́; non ex ſtipe aduocationum, ſed ex animo ſuo, & cõtemplatione, ac ſcientia petet, perpetuũ illum, nec fortunæ ſubiectũ, facile perſuadebit ſibi ut tempora, quæ ſpectaculis, campo, teſſeris, ocioſis deniq; ſermonibus, ne dicam ſomno, & conuiuiorũ mora conterunt, Geometræ potius, ac Muſico impendat, quãto plus delectationis habiturus, quàm ex illis ineruditis uoluptatibus? Dedit enim hoc prouidentia hominibus munus, ut honeſta magis iuuarent. Sed nos hæc ipſa dulcedo longius duxit. Hactenus ergo de ſtudijs, quibus antequàm maiora capiat, puer inſtituẽdus eſt: proximus liber uelut nouum ſumet exordium, & ad rhetoris officia tranſibit.

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE

Oratoria, liber ſecundus.

Quando rhetori ſit tradendus puer.

CAP. I.

TENVIT *conſuetudo, quæ quotidie magis inualeſcit, ut præceptoribus eloquẽtiæ, Latinis quidem ſemper, ſed etiam Græcis interim diſcipuli ſerius, quàm ratio poſtulat, traderẽtur. Eius rei duplex eſt cauſa, quòd & rhetores utiq; noſtri ſuas partes omiſerunt, & grammatici alienas occupauerunt. Nam & illi declamare modò, & ſcientiã declamandi, ac facultatem tradere, officij ſui ducunt, idq́; intra deliberatiuas, iudicialesq́; materias: nam cætera, ut profeßione ſua minora, deſpiciunt. Et hi non ſatis credunt excepiſſe, quæ derelicta erant, quo nomine gratia quoq; his habẽda eſt: ſed ad Proſopopœias uſq;, & ad ſuaſorias, in quibus onus dicendi uel maximum*

ximum eſt, irrumpunt. Hinc ergo accidit, ut quæ alterius artis prima erant opera, facta ſint alterius nouiſſima, & ætas altioribus iam diſciplinis debita, in ſchola minore ſubſidat, ac rhetoricen apud grāmaticos exerceat. Itaq; quod eſt maxime ridiculū, non antè ad declamandi magiſtrum mittendus uidetur puer, quàm declamare ſciat. Nos ſuum cuique profeßioni modum demus, & grāmatice, quam in Latinū transferētes Literaturā uocauerunt, fines ſuos norit, præſertim tantū ab hac appellationis ſuæ paupertate, intra quam primi illi conſtitere, prouecta. Nam tenuis à fonte, aſſumptis poëtarum hiſtoricorumq; uiribus, pleno iam ſatis alueo fluit, cum præter rationē recte loquendi non parum alioqui copioſam, propè omniū maximarū artium ſcientiam amplexa ſit: & rhetorice, cui nomen uis eloquendi dedit, officia ſua non detrectet, nec occupari gaudeat pertinentem ad ſe laborem, quæ dum opere cedit, iam penè poſſeßione depulſa eſt. Nec inficiabor, aliquem ex ijs qui grammaticen profitentur, eouſq; ſcientiæ progredi poſſe, ut ad hæc quoque tradenda ſufficiat. Sed cum id aget, rhetoris officio fungetur, nō ſuo. Nos porrò quærimus, quando ijs, quæ rhetorice præcipit, percipiendis, puer maturus eſſe uideatur. In quo quidem non id eſt æſtimandum, cuius quiſq; ſit ætatis, ſed quantum in ſtudijs iam effecerit. Et ne diutius differam, quando ſit rhetori tradendus, ſic optime finiri credo, cū poterit. Sed hoc ipſum ex ſuperiore pendet quæſtione. Nam ſi grammatices munus uſque ad ſuaſorias, quæ ſunt apud rhetorem materiæ inter rudimenta dicendi, prorogatur, tardius rhetore opus eſt. At ſi rhetor prima officia operis ſui non recuſat, à narrationibus ſtatim, & laudandi uituperandiq; opuſculis cura eius deſideratur. An ignoramus, antiquis hoc fuiſſe ad augendam eloquentiam genus exercitationis, ut theſeis dicerent, & cōmunes locos, & cætera citra complexum rerum perſonarumq;, quibus ueræ fictæq; controuerſiæ cōtinentur? Ex quo palàm eſt, quàm turpiter deſerat eam partem rhe-

torices inſtitutio, quam & primam habuit, & diu ſolam. Quid autem eſt ex ijs, de quibus ſuprà dixi, quod non tum in alia quæ ſunt rhetorum propria, tum certe in illud iudiciale cauſæ genus incidat? An non in foro narrandũ eſt? qua in parte neſcio an ſit uel plurimum. Non'ne *laus ac uituperatio certaminibus illis frequenter inſeritur?* Non *cõmunes loci? ſiue qui ſunt in uitia dire cti, quales legimus à* Cicerone *compoſitos: ſeu quibus quæſtiones generaliter tractantur? quales ſunt editi à* Quinto *quoque* Hortenſio, *ut, ſit'ne paruis argumentis credendum, & pro teſtibus, & in teſtes in medijs litium medullis uerſantur.* Arma *ſunt hæc quodammodo præparanda ſemper, ut his, cùm res poſcat, utaris. Quæ qui pertinere ad oratorem nõ putabit, is ne ſtatuam quidem inchoari credet, cum eius membra fundẽtur.* Neq; *hanc, ut aliqui putabunt, feſtinationem meam ſic quiſquam calumnietur, tanquam eum qui ſit rhetori tradendus, abducendum protinus à grammaticis putem.* Dabuntur *illis tum quoque tempora ſua, neque erit uerendum, ne binis præceptoribus oneretur puer.* Non *enim creſcet, ſed diuidetur, qui ſub uno miſcebatur labor, & erit ſui quiſq; operis magiſter utilior, quod adhuc obtinent* Græci, *& à* Latinis *omiſſum eſt, & fieri uidetur excuſate, quia ſunt, qui labori iſti ſucceſſerint.*

De moribus & officijs præceptorum.

CAP. II.

ERgo *cum ad eas in ſtudijs uires peruenerit puer, ut quæ prima eſſe præcepta rhetorum diximus, mente cõſequi poſſit, tradendus eius artis magiſtris erit. Quorum in primis inſpici mores oportebit. Quod ego non idcirco potiſſimum in hac parte tractare ſum aggreſſus, quia non in cæteris quoque doctoribus, idem hoc examinandum quàm diligentiſſime putem, ſicut teſtatus ſum libro priore, ſed quòd magis eius rei neceſſariam mentionem facit ætas ipſa diſcentium.* Nam *& adulti ferè pueri ad hos præceptores transferuntur, & apud eos iuuenes etiam*

facti

facti perſeuerant. Ideoq; maior adhibenda tum cura eſt, ut & teneriores animos ab iniuria ſanctitas docentis cuſtodiat, & ferociores à licentia grauitas deterreat. Neq; uerò ſatis eſt ſummam præſtare abſtinentiam, niſi diſciplinæ ſeueritate conuenientium quoque ad ſe mores aſtrinxerit. Sumat igitur ante omnia parentis erga diſcipulos ſuos animum, ac ſuccedere ſe in eorundem locum, à quibus ſibi liberi tradantur, exiſtimet. Ipſe nec habeat uitia, nec ferat. Non auſteritas eius triſtis, non diſſoluta ſit comitas: ne inde odium, hinc contemptus oriatur. Plurimus ei de honeſto, ac bono ſermo ſit. Nam quò ſæpius monuerit, hòc rarius caſtigabit. Minime iracundus: nec tamen eorum quæ emendanda erunt diſsimulator: ſimplex in docendo, patiens laboris, aſsiduus potius, quàm immodicus. Interrogantibus libenter reſpondeat, non interrogantes percontetur ultro. In laudandis diſcipulorum dictionibus nec malignus, nec effuſus: quia res altera tædium laboris, altera ſecuritatem parit. In emendando, quæ corrigenda erunt, non acerbus, minimeq; contumelioſus. Nam id quidem multos à propoſito ſtudendi fugat, quòd quidam ſic obiurgant, quaſi oderint. Ipſe aliquid, imò multa quotidie dicat, quæ ſecum audita referant. Licet enim ſatis exemplorum ad imitandum ex lectione ſuppeditet, tamen uiua illa, ut dicitur, uox alit plenius, præcipueq; eius præceptoris, quem diſcipuli (ſi modò rectè ſunt inſtituti) & amant, & uerentur. Vix autē dici poteſt, quantò libentius imitemur eos, quibus fauemus. Minime uerò permittenda pueris (ut fit apud pleroſque) aſſurgendi, exultandiq; in laudando licētia. Quinetiam iuuenum modicum eſſe, cùm audient, teſtimonium debet. Ita fiet, ut ex iudicio præceptoris diſcipulus pendeat, atque id ſe dixiſſe rectè, quod ab eo probabitur, credat. Illa uerò uitioſiſsima, quæ etiam iam humanitas uocatur, inuicem qualiacunque laudandi, cùm eſt indecora, & theatralis, & ſeuere inſtitutis in ſcholis aliena, tum ſtudiorum pernicioſiſsima hoſtis. Superuacua enim uidentur cura, ac

Vultus præceptoris. labor, parata quicquid effuderint laude. Vultum igitur præceptoris intueri, tam qui audiunt, debent, quàm ipſe, qui dicit. Ita enim probanda, atq; improbanda diſcernent, ſic ſtylo facultas continget, auditioni iudicium. At nunc proni atq; ſuccincti, ad omnem clauſulam non exurgunt modò, uerumetiam excurrunt, & cum indecora exultatione conclamant. Id mutuum eſt, & ibi declamationis fortuna. Hinc tumor, & uana de ſe perſuaſio, uſque adeò, ut illo condiſcipulorum tumultu inflati, ſi parum à præceptore laudentur, ipſi de illo male ſentiant. Sed ſe quoque præceptores intentè, ac modeſtè audiri uelint. Nõ enim iudicio diſcipulorũ dicere debet magiſter, ſed diſcipuli magiſtri. Quin, ſi fieri poteſt, intendendus animus in hoc quoque, ut perſpiciat quæ quiſq;, & quomodo laudet, ut placere, quæ bene dicet, non ſuo magis, quàm eorum nomine delectetur, qui rectè iudicabunt. Pueros adoleſcentibus ſedere permixtos, non placet mihi. Nam etiam ſi uir talis, qualem eſſe oportet ſtudijs, moribusq; præpoſitum, modeſtam habere poteſt etiam iuuentutem, tamen uel infirmitas à robuſtioribus ſeparanda eſt, & carendum, non ſolùm crimine turpitudinis, uerumetiam ſuſpitione. Hæc notanda breuiter exiſtimaui: nam ut abſit ab ultimis uitijs ipſe præceptor, ac ſchola, ne præcipiendum quidem credo. Ac ſi quis eſt, qui flagitia manifeſta in deligendo filij præceptore nõ euitet, iam hinc ſciat cætera quoq;, quæ ad utilitatem iuuentutis componere conamur, eſſe ſibi, hac parte omiſſa, ſuperuacua.

An protinus præceptore optimo ſit utendum. CAP. III.

NE illorum quidem perſuaſio ſilentio tranſeunda eſt, qui etiam cum idoneos rhetori pueros putauerunt, nõ tamen continuò tradendos eminentiſſimo credunt: ſed apud minores aliquandiu detinent, tanquam inſtituendis artibus magis ſit apta mediocritas præceptoris, cùm ad intellectum atq; imitationem facilior, tum ad ſuſcipiendas elementorũ moleſtias minus ſuperba.

Qua

Qua in re mihi non arbitror diu laborandũ,ut oſtendam quanto ſit melius optimis imbui,quantaq́; in eluendis, quæ ſemel inſederint,uitijs difficultas conſequatur, cùm geminatum onus ſuccedentes premat.Et quidem dedocendi grauius,ac prius, quàm docendi.Propter quod Timotheum clarum in arte tibiarum,ferunt duplices ab ijs,quos alius inſtituiſſet,ſolitum exigere mercedes,quàm ſi rudes traderentur. Error tamen eſt in re duplex: unus, quòd interim ſufficere illis minores exiſtimant, & bono ſani ſtomacho contenti ſunt. Quæ quanquàm & ipſa reprehenſione digna ſecuritas,tamen eſſet utcunq; tolerabilis, ſi eiuſmodi præceptores minus docerent,non peius.Alter error,ille etiam frequentior,quòd eos qui ampliorẽ dicendi facultatem ſint conſecuti,non putant ad minora deſcendere.Idq́; interim fieri,quia faſtidiant præſtare hanc inferioribus curã, interim quia omnino non poßint.Ego porrò eum qui nolit,in numero præcipientiũ non habeo:poſſe autem maximè, ſi uelit,optimum quenq; contendo. Primùm, quòd eum qui eloquentia cæteris præſtet, illa quoq;,per quæ ad eloquentiam peruenitur, diligentiſſimè percepiſſe credibile eſt: deinde,quia plurimum in præcipiendo ualet ratio,quæ doctiſſimo cuiq; planiſſima eſt.Poſtremò,quia nemo ſic in maioribus eminet,ut eum minora deficiant. Niſi fortè Iouem quidem Phidias optime fecit, illa autem quæ in ornamentum eius operis accedunt, alius melius elaboraſſet:aut orator loqui neſciet,aut leuiores morbos curare nõ poterit præſtantiſſimus medicus. Quid ergo? non eſt quædam eloquentia maior, quàm ut eam intellectu conſequi puerilis infirmitas poßit? Ego uerò confiteor, ſed hunc diſertum præceptorem,prudentẽ quoque,& non ignarum docendi eſſe oportebit, ſubmittentem ſe ad menſuram diſcentis, ut uelociſſimus quiſq;, ſi fortè iter cum paruulo faciat,det manum,& gradum ſuum minuat,nec procedat ultrà,quàm comes poßit.Quid? ſi plerunq; accidit, ut faciliora ſint ad intelligendum,& lucidiora multò, quæ à doctißi-

mo quoq; dicuntur? Nam & prima eſt eloquentiæ uirtus perſpicuitas: & quò quiſq; ingenio minus ualet, hoc ſe magis attollere, & dilatare conatur: ut ſtaturæ breues in digitos eriguntur, & plura infirmi minantur. Nam tumidos, & corruptos, & tinnulos, & quocunq; alio cacozeliæ genere peccantes, certum habeo non uirium, ſed infirmitatis uitio laborare, ut corpora non robore, ſed ualetudine inflantur, & recto itinere lapſi, plerunq; diuertunt. Erit ergo etiam obſcurior quo quiſq; deterior. Non excidit mihi ſcripſiſſe me in libro priore, cùm potiorem in ſcholis eruditionem eſſe, quàm domi dicerem, libentius ſe prima ſtudia, tenerosq; profectus ad imitationem condiſcipulorum, quæ facilior eſſet, erigere. Quod à quibuſdam ſic accipi poteſt, tanquã hæc, quam nunc tueor, ſententia priori diuerſa ſit. Id à me procul aberit: nanq; ea cauſa uel maxima eſt, cur optimo cuiq; præceptori ſit tradendus puer, quòd apud eum diſcipuli quoq; melius inſtituti, aut dicent, quod inutile non ſit imitari, aut ſi quid errauerint, ſtatim corrigentur. At indoctus ille etiam probabit fortaſſe uitioſa, & placere audientibus iudicio ſuo coget. Sit ergo tam eloquentia, quàm moribus præſtantiſſimus, qui ad Phœnicis Homerici exemplum dicere, ac facere doceat.

Lib. x. Iliad.

De primis apud Rhetorem exercitationibus. CAP. IIII.

HInc iam quas primas in docendo partes rhetorum putem, tradere incipiam, dilata parumper illa, quæ ſola uulgò uocatur, arte rhetorica. Ac mihi opportunus maxime uidetur ingreſſus ab eo, cuius aliquid ſimile apud grammaticos puer didicerit. Et quia narrationum, excepta qua in cauſſis utimur, tres accepimus ſpecies: Fabulam, quæ uerſatur in tragœdijs atq; carminibus, non à ueritate modo, ſed etiam à forma ueritatis remotam: Argumentum, quod falſum, ſed ueriſimile Comœdiæ fingũt: Hiſtoriam, in qua eſt geſtæ rei expoſitio: Grammaticis autem poëticas dedimus: apud rhetorem initium ſit hiſtoria, tantò robuſtior

Narrationũ tres ſpecies.

*buſtior, quantò uerior. Sed narrandi quidem quæ nobis optima ratio uideatur, tum demōſtrabimus, cum de iudiciali parte dicemus. Interim admonere illud ſat eſt, ut ſit ea neque arida prorſus, neq; ieiuna. Nam quid opus erat tantum ſtudijs laboris impendere, ſi res nudas atque inornatas indicare ſatis uideretur? Neque rurſus ſinuoſa, & acceſſitis deſcriptionibus, in quas pleriq; imitatione poëticæ licētiæ ducuntur, laſciuiat. Vitiū utrūq;, peius tamen illud quod ex inopia, quàm quod ex copia uenit. Nam in pueris oratio perfecta nec exigi, nec ſperari poteſt: melior autem eſt indoles læta generoſiq; conatus, & uel plura iuſto concipiens interim ſpiritus. Nec unquam me in his diſcentis *annis offendat, ſi quid ſuperfuerit: quin ipſis doctoribus hoc eſſe curæ uelim, ut teneras adhuc mētes more nutricum mollius alant, & ſatiari ueluti quodā iucundioris diſciplinæ cibo lacteq; patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas aſtringat: hinc ſpes roboris. Maciem nāq; & infirmitatem in poſterum minari ſolet, protinus omnibus membris expreſſus infans. Audeat hæc ætas plura, & inueniat, & inuētis gaudeat, ſint licet illa non ſatis ſicca interim ac ſeuera. Facile remediū eſt ubertatis, ſterilia nullo labore uincuntur. Illa mihi in pueris natura minimum ſpei dederit, in qua ingeniū iudicio præſumitur. Materiam eſſe primum uolo uel abundantiorem, atque ultrà quàm oporteat fuſam. Multum inde decoquent anni, multū ratio limabit, aliquid uelut uſu ipſo deteretur. Sit modò unde excidi poßit, & quod excalpi: Erit autem, ſi non ab initio tenuem nimium laminam duxerimus, & quam cælatura altior rumpat. Quod me de his ætatibus ſentire minus mirabitur, qui apud Ciceronem legerit: Volo enim ſe efferat in adoleſcente fœcunditas. Quapropter in primis euitādus, & in pueris præcipue, magiſter aridus, nō minus quàm teneris adhuc plantis ſiccū & ſine humore ullo ſolum. Inde fiunt humiles ſtatim, & uelut terram ſpectantes, qui nihil ſupra quotidianum ſermonē attollere audeant*

*animus

De orat. 2.

deant. Macies illis pro ſanitate, & iudicis loco infirmitas eſt: & dum ſatis putant uitio carere, in idipſum incidunt uitium, quòd uirtutibus carent. Quare mihi ne maturitas quidẽ ipſa feſtinet, nec muſta in lacu ſtatim auſtera ſint: ſic & annos ferent, & uetuſtate proficiẽt. Ne illud quidẽ quod admoneamus indignũ eſt, ingenia puerorũ nimia interim emẽdationis ſeueritate deficere: nam & deſperant, & dolent, & nouiſsime oderunt: & quod maxime nocet, dum omnia timent, nihil conantur. Quod etiam ruſticis notum eſt, qui frondibus teneris non putant adhibẽdam eſſe falcem, quia reformidare ferrum uidentur, & nondum cicatricem pati poſſe. Iucundus ergo tum maxime debet eſſe praeceptor, ut remedia, quae alioqui natura ſunt aſpera, molli manu & leui leniantur, laudare aliqua, ferre quaedã, mutare etiã, reddita cur id fiat ratione, illuminare, interponẽdo aliquid ſui. Nõnunquam hoc quoque erit utile, totas ipſum dictare materias, quas & imitetur puer, & interim tanquam ſuas amet. At ſi tam negligens ei ſtylus fuerit, ut emendationem non recipiat, expertus ſum prodeſſe, quoties eandem materiam rurſus à me retractatam ſcribere de integro iuberem: poſſe enim eũ adhuc melius, quatenus nullo magis ſtudio, quàm ſpe gaudẽt. Aliter autẽ alia aetas emendanda eſt, & pro modo uirium & exigẽdum, & corrigendum opus. Solebam ego dicere pueris aliquid auſis licentius aut laetius, laudare illud me adhuc, uenturum tempus, quo idem non permitterem: ita & ingenio gaudebant, & iudicio nõ fallebantur. Sed ut eò reuertar unde egreſſus ſum, narrationes ſtylo componi, quanta maxima poſsit adhibita diligentia, uolo. Nam ut primo cum ſermo inſtituitur, dicere quae audierint, utile eſt pueris ad loquendi facultatem, ideoq; & retro agere expoſitionem, & à media in utranq; partem diſcurrere ſanè meritò cogantur, ſed ad gremium praeceptoris, & dum aliud non poſſunt, & dum res ac uerba connectere incipiunt, ut protinus memoriam firment: ita cum iam formam rectè loquendi, atque

emendatæ orationis accipient, extemporalis garrulitas, nec expectata cogitatio, & uix ſurgendi mora, circulatoriæ uerè iactationis eſt. Hinc parentũ imperitorum inane gaudium, ipſis uero contemptus operis, & inuerecunda frons, & cõſuetudo peßime dicendi, & malorum exercitatio, &, quæ magnos quoq; profectus frequenter perdidit, arrogans de ſe perſuaſio innaſcitur. Erit ſuum parandæ facilitatis tempus, neq; à nobis negligenter locus iſte tranſibitur. Interim ſatis eſt, ſi puer omni cura & ſummo (quantũ illa ætas capit) labore aliquid probabile ſcripſerit, in hoc aſſueſcat, huius rei ſibi naturam faciat. Ille demum in id quod quærimus, aut ei proximum, poterit euadere, qui antè diſcet rectè dicere, quàm cito. Narrationibus non inutiliter ſubiungitur opus deſtruendi confirmandiq́; eas, quod ἀνασκευὴ καὶ κατασκευὴ uocatur. Id porrò non tantum in fabuloſis, & carmine traditis fieri poteſt, uerumetiam in ipſis annalium monimentis, ut ſi quæratur, an ſit credibile ſuper caput Valerij pugnantis ſediſſe coruum, qui os oculosq́; hoſtis Galli roſtro atque alis euerberaret. Sit in utranq; partem ingens ad dicẽdum materia, ut de ſerpente quo Scipio traditur genitus, & Lupa Romuli, & Aegeria Numæ. Nam Græcis hiſtoricis plerunque poëticæ ſimilis eſt licentia. Sæpe etiã quæri ſolet de tẽpore, de loco, quo geſta res dicitur, nonnunquam de perſona quoque, ſicut Liuius frequentißime dubitat, & alij ab alijs hiſtoricis diſſentiunt. Inde paulatim ad maiora tendere incipiet, laudare claros uiros, & uituperare improbos, quod non ſimplicis utilitatis opus eſt. Nanq; & ingenium exercetur multiplici uariaq́; materia, & animus cõtemplatione recti, prauiq́; formatur, & multa inde cognitio rerũ uenit, exempliſq́;, quæ ſunt in omni genere cauſarũ potẽtißima, iam tum inſtruitur, cum res poſcet uſurus. Hinc illa quoq; exercitatio ſubit comparationis, uter melior, uter'ue deterior: quæ quanquam uerſatur in ratione ſimili, tamen & duplicat materiam, & uirtutum uitiorumq́;, non tantum naturam, ſed

etiam modũ tractat. Verum de ordine laudis, contraq́;, quoniam tertia hæc rhetorices pars eſt, præcipiemus ſuo tempore. Et cõmunes loci (de his loquor, quibus citra perſonas in ipſa uitia moris eſt perorare, ut in adulterũ, aleatorem, peculatorẽ) ex medijs ſunt iudicijs, & ſi reum * adijcias, accuſationes, quanquã hi quoq; ab illo generali tractatu ad quaſdã deduci ſpecies ſolent, ut ſi ponatur adulter cæcus, aleator pauper, petulans ſenex. Habent autẽ nonnunquam etiã defenſionẽ. Nam & pro luxuria & pro amore dicimus, & leno interim paraſitusq́; defenditur, ſic ut non homini patrocinemur, ſed crimini. Theſes autem quæ ſumuntur ex rerum cõparatione, ut ruſtica'ne uita, an urbana potior: iuriſperiti, an militaris uiri laus maior, mire ſunt ad exercitationem dicendi ſpatioſæ atq; uberes, quæ uel ad ſuadendi officium, uel etiam ad iudicium diſceptationemq́; iuuant plurimum. Nam poſterior ex prædictis locis, in cauſa Murænæ copioſiſsime à Cicerone tractatur. Sunt & illæ penè totæ ad deliberatiuum pertinẽtes genus, ducenda'ne uxor, petendi'ne ſint magiſtratus. Nanque hæ perſonis modò adiectis ſuaſoriæ erunt. Solebant præceptores mei, nec inutili, & nobis etiã iucundo genere exercitationis, præparare nos coniecturalibus cauſis, cum quærere atq; exequi iuberent, cur armata apud Lacedæmonios Venus, & quid ita crederetur Cupido puer, ac uolucer, & ſagittis ac face armatus, & ſimilia. In quibus ſcrutabamur uoluntatem, cuius in cõtrouerſijs frequẽs quæſtio eſt, quod genus ebriæ uideri poteſt. Nam locos quidem, quales ſunt de teſtibus, ſemper'ne his credendum, & de argumentis, an habenda etiã paruis fides, adeò manifeſtum eſt ad forenſes actiones pertinere, ut quidam nec ignobiles in officijs ciuilibus, ſcriptos eos, memoriæq́; diligentiſsime mandatos, in promptu habuerint, ut quoties eſſet occaſio, extẽporales eorũ dictiones his uelut emblematis exornarentur. Quo quidem (nec enim huius rei iudicium differre ſuſtineo) ſummam uidebantur mihi infirmitatem de ſe confiteri.

*abijcias

Nam

Nam quid hi poßint in cauſis, quarũ uaria ac noua ſemper eſt facies, proprium inuenire? quomodo propoſitis ex parte diuerſa reſpondere? altercationibus uelociter occurrere? teſtem rogare? qui etiam in ijs, quæ ſunt communia, & in plurimis cauſis tractantur, uulgatißimos ſenſus uerbis, niſi tantò ante præparatis, proſequi nequeant. Neceſſe eſt his, cùm eadem iudicijs pluribus dicunt, aut faſtidium moueãt, ueluti frigidi & repoſiti cibi, aut pudorem, deprehenſa toties audientium memoria, infelix ſupellex, quæ ſicut apud pauperes ambitioſos, pluribus & diuerſis officijs conteratur, cum eo quidẽ, quòd uix ullus eſt tam communis locus, qui poßit cohærere cum cauſa, niſi aliquo propriæ quæſtionis uinculo copulatus: appareatq́; cum nõ tam inſertum, quàm applicitum, uel quòd dißimilis eſt cæteris, uel quòd plerunq́; aſſumi etiam parum apte ſolet, non quia deſideratur, ſed quia paratus eſt, ut quidam ſententiarũ gratia uerboſißimos locos arceſſunt, cùm ex locis debeat naſci ſentẽtia. Ita ſunt autem ſpecioſa hæc & utilia, ſi oriuntur ex cauſa. Cæterum quamlibet pulchra locutio, niſi ad uictoriam tendit, utiq́; ſuperuacua, ſed interim etiam cõtraria eſt. Verum hactenus euagari ſatis fuerit. Legũ laus & uituperatio iam maiores, ac propè ſummis operibus ſuffecturas uires deſiderant, quæ quidem ſuaſorijs, an cõtrouerſijs magis accõmodata ſit exercitatio, conſuetudine & iure ciuitatũ differt. Apud Græcos enim lator earũ ad iudicem uocabatur, Romanis pro concione ſuadere, ac diſſuadere moris fuit. Vtroq́; autem modo pauca de his, & ferè certa dicuntur. Nam & genera ſunt tria, ſacri, publici, priuati iuris. Quæ diuiſio ad laudem magis ſpectat, ſi quis eam per gradus augeat, quòd lex, quòd publica, quòd ad religionem deûm cõparata ſit. Ea quidẽ de quibus quæri ſolet, communia omnibus. Aut enim de iure dubitari poteſt eius, qui rogat, ut de P. Clodij, qui non ritè creatus Tribunus arguebatur: aut de ipſius rogationis, quod eſt uariũ, ſiue non trino fortè nundino promulgata, ſiue non idoneo die,

ſiue

*legitimis ſiue contra interceßiones, uel auſpicia, aliud'ue quid quod *legitime obſtet, dicitur lata eſſe, uel fieri, ſiue alicui manentium legum repugnare. Sed hæc ad illas primas exercitationes non pertinent: nam ſunt hæ citra complexum perſonarum, temporum, cauſarum. Reliqua eadem fere uero, fictoq; certamini huiuſmodi tractantur. Nam uitium, aut in uerbis, aut in rebus eſt. In uerbis quæritur, an ſatis ſignificent, an ſit in his aliquid ambiguum: In rebus, an lex ſibi ipſa conſentiat, an in præteritum referri debeat, an in ſingulos homines. Maxime uerò cõmune eſt quærere, an ſit honeſta, an utilis. Nec ignoro plures fieri à pleriſq; partes, ſed nos iuſtum, pium, religioſum, cæteraq; his ſimilia, honeſto complectimur. Iuſti tamen ſpecies non ſimpliciter excuti ſolet. Aut enim de re ipſa quæritur, ut digna'ne pœna, uel præmio ſit: aut de modo præmij pœnæ'ue, qui tam maior, quàm minor culpari poteſt. Vtilitas quoque interim natura diſcernitur, interim tempore. Quædam an obtineri poßint, ambigi ſolet. Ne illud quidem ignorare oportet, leges aliquando totas, aliquando ex parte reprehendi ſolere, cùm exemplum rei utriuſque nobis claris orationibus præbeatur. Nec me fallit, eas quoque leges eſſe, quæ non in perpetuum rogentur, ſed de honoribus, aut imperijs, qualis Manilia fuit, de qua Ciceronis oratio eſt. Sed de his nihil hoc loco præcipi poteſt. Conſtant enim propria rerum, de quibus agitur, non communi qualitate. His ferè ueteres facultatem dicendi exercuerunt, aſſumpta tamen à dialecticis argumentandi ratione. Nam fictas ad imitationem fori, conſiliorumq; materias apud Græcos dicere, circa Demetrium Phalerea inſtitutum ferè conſtat. An ab ipſo id genus exercitationis ſit inuentum, ut alio quoque libro ſum confeſſus, parum comperi. Sed ne ij quidem, qui hoc fortiſſimè affirmant, ullo ſatis idoneo autore nituntur. Latinos uerò dicendi præceptores, extremis L. Craßi temporibus cœpiſſe Cicero autor eſt, quorum Plotius. inſignis maxime Plotius fuit.

De lectione

De lectione Oratorum, & Hiſtoricorum apud Rhetorem. CAP. V.

SEd de ratione declamandi poſt paulùm:interim,quia prima rhetorices rudimenta tractamus, non omittendum uidetur id quoque ut moneam,quantum ſit collaturus ad profectum diſcentium rhetor, ſi quemadmodum à grãmaticis exigitur poëtarum enarratio,ita ipſe quoq; hiſtoriæ, atq; etiam magis orationum lectione, ſuſceptos à ſe diſcipulos inſtruxerit, quod nos in paucis,quorum id ætas exigebat,& parentes utile eſſe crediderant, ſeruauimus. Cæterum ſentientibus iam tum optima, duæ res impedimento fuerunt, quòd & longa conſuetudo aliter docendi fecerat legem, & robuſti ferè iuuenes, nec hunc laborem deſiderantes, exemplum noſtrum ſequebantur. Nec tamen etiã ſi quid noui uel ſerò inueniſſem, præcipere in poſterum puderet. Nunc uerò ſcio id fieri apud Græcos,ſed magis per adiutores,quia non uidentur tempora ſuffectura, ſi legentibus ſingulis præire ſemper ipſi uelint. Et hercle prælectio, quæ in hoc adhibetur,ut facilè atq; diſtinctè pueri ſcripta oculis ſequantur, etiam illa,quæ uim cuiuſq; uerbi,ſi quid minus uſitatum incidat, docet, multum infra rhetoris officium exiſtimanda eſt. At demonſtrare uirtutes, uel ſiquando ita incidat, uitia, id profeſſionis eius atque promiſſi,qui ſe magiſtrum eloquentiæ pollicetur, maxime proprium eſt:eò quidem ualidius, quòd non utiq; hunc laborem docentium poſtulo, ut ad gremium reuocatis cuius quiſq; eorum uelit libri lectioni deſeruiant. Nam mihi cùm facilius,tum etiam multò uidetur magis utile, facto ſilentio, unum aliquem (quod ipſum imperari per uices optimũ eſt) conſtituere lectorem,ut protinus pronunciationi quoque aſſueſcant, tum expoſita cauſa, in quam ſcripta legitur oratio (nam ſic clarius quæ dicentur, intelligi poterunt) nihil otioſum pati, quodq́; in inuentione, quodq́; in elocutione annotandum erit, quæ in procœmio conciliandi iudicis ratio, quæ narrandi lux, breuitas,

fides,

fides, quod aliquando conſilium, & quàm occulta calliditas. Nanque ea ſola in hoc ars eſt, quæ intelligi, niſi ab artifice non poßit. Quanta deinceps in diuidendo prudentia, quàm ſubtilis & crebra argumentatio, quibus uiribus inſpiret, quia iucunditate permulceat, quanta in maledictis aſperitas, in iocis urbanitas, ut deniq; dominetur in affectibus, atq; in pectora irrumpat, animumq́; iudicum ſimilem ijs, quæ dicit, efficiat. Tum in ratione eloquendi, quod uerbũ proprium, ornatũ, ſublime, ubi amplificatio laudanda, quæ uirtus ei contraria, quod ſpecioſè translatũ, quæ figura uerborũ, quæ lenis & quadrata, ſed uirilis tamẽ compoſitio. Ne id quidem inutile, etiam corruptas aliquando & uitioſas orationes, quas tamen pleriq; iudiciorum prauitate mirantur, legi palàm pueris, oſtendiq́; in his, quàm multa impropria, obſcura, tumida, humilia, ſordida, laſciua, effœminata ſint, quæ non laudantur modo à pleriſq;, ſed, quod peius eſt, propter hoc ipſum, quòd ſunt praua, laudantur. Nam ſermo rectus, & ſecundum naturam enunciatus, nihil habere ex ingenio uidetur. Illa uerò, quæ utcunq; deflexa ſunt, tanquam exquiſitiora miramur, non aliter quàm diſtortis, & quocunq; modo prodigioſis corporibus, apud quoſdam maius eſt pretium, quàm ijs, quæ nihil ex communis habitus bonis perdiderunt. Atq; etiam qui ſpecie capiuntur, uulſis, leuatiſq́;, & inuſtas comas acu comentibus, & non ſuo colore nitidis, plus eſſe formæ putãt, quàm poßit tribuere incorrupta natura, ut pulchritudo corporis uenire uideatur ex malis moribus. Nec ſolũ hæc ipſe debebit docere præceptor, ſed frequenter interrogare, & iudicium diſcipulorum experiri. Sic audientibus ſecuritas aberit, nec quæ dicentur præterfluent aures, ſimulq́; ad id perducentur, quod ex hoc quæritur, ut inueniant ipſi, & intelligant. Nam quid aliud agimus docendo eos, quàm ne ſemper docendi ſint? Hoc diligentiæ genus auſim dicere plus collaturum diſcentibus, quàm omnes omnium artes, quæ iuuant ſine dubio multum, ſed latiore quadam comprehenſione,

ſione, per omnes quidem ſpecies rerum quotidie penè naſcentium ire qui poßunt? Sicut de re militari, quanquàm ſunt tradita quædam præcepta communia, magis tamen proderit ſcire, qua ducum quiſque ratione, in quali loco, tempore ſit uſus ſapienter, aut contrà. Nam in omnibus ferè minus ualent præcepta quàm experimenta. An uero declamabit quidem præceptor, ut ſit exemplo ſuis auditoribus? non plus contulerint lecti Cicero aut Demoſthenes? Corrigetur palàm, ſi quid in declamando diſcipulus errauerit. Non potentius erit emendare orationem? quinimò etiam iucundius: aliena enim uitia quiſque reprehendi mauult quàm ſua. Nec deerant plura, quæ dicerem, ſed neminem hæc utilitas fugit, atque utinam tam non pigeat facere iſtud, quàm non diſplicebit.

Qui primi legendi. CAP. VI.

QVod ſi potuerit obtineri, non ita difficilis ſupererit quæſtio, qui legendi ſint incipientibus. Nam quidam illos minores, quia facilior eorum intellectus uidebatur, probauerunt: alij floridius genus, ut ad alenda primarum ætatum ingenia magis accommodatum. Ego optimos quidem & ſtatim, & ſemper, ſed tamen eorum candidißimum quenque, & maxime expoſitum uelim, ut Liuium à pueris magis quàm Salluſtium, & hic hiſtoriæ maioris eſt autor, ad quem tamen intelligendum iam profectu opus ſit. Cicero, ut mihi quidem uidetur, & iucundus, incipientibus quoque, & apertus eſt ſatis, nec prodeſſe tantum, ſed etiam amari poteſt: tum quemadmodum Liuius præcipit, ut quiſque erit Ciceroni ſimilimus. Duo autem genera maxime cauenda pueris puto. Vnum, ne quis eos antiquitatis nimius admirator, in Gracchorum, Catoniſq;, & aliorum ſimilium lectione dureſcere uelit: fient enim horridi atq; ieiuni. Nam neq; uim eorum adhuc intellectu conſequentur, & elocutione, quæ tum ſine dubio erat optima, ſed noſtris temporibus aliena, contenti, quod eſt peßimum, ſimiles ſibi magnis uiris uidebuntur.

Alterum,

Alterum, quod huic diuerſum eſt, ne recentis huius laſciuiæ floſculis capti uoluptate quadam praua deliniantur: ut prædulce illud genus, & puerilibus ingenijs hòc gratius, quò propius eſt, adament. Firmis autem iudicijs, iamq́; extra periculum poſitis, ſuaſerim & antiquos legere, ex quibus ſi aſſumatur ſolida ac uirilis ingenij uis, deterſo rudis ſeculi ſqualore, tum noſter hic cultus clarius eniteſcet, & nouos, quibus & ipſis multa uirtus adeſt. Nec enim nos tarditatis natura damnauit, ſed dicendi mutauimus genus, & ultrà nobis quàm oportebat indulſimus: ita non tam ingenio illi nos ſuperauerunt, quàm propoſito. Multa ergo licebit eligere. Sed curandum erit, ne ijs, quibus permixta ſunt, inquinentur. Quoſdam uero etiã, quos totos imitari oporteat, & fuiſſe nuper, & nunc eſſe quidẽ, libenter non cõceſſerim modò, uerumetiam contenderim. Sed hi qui ſint, non cuiusq́; eſt pronunciare. Tutius circa priores uel erratur. Ideoq́; hanc nouorum diſtuli lectionem, ne imitatio iudicium antecederet.

Vel err. Vel pro, etiam: aſſertiuè.

De diuiſione. CAP. VII.

FVit etiam in hoc diuerſum præcipientium propoſitum, quòd eorum quidam materias, quas diſcipulis ad dicendum dabant, non contenti diuiſione dirigere, latius dicendo proſequebantur: nec ſolum probationibus implebant, ſed etiam affectibus. Alij, cùm primas modò lineas duxiſſent, poſt declamationes quid omiſiſſet quiſq́;, tractabant: quoſdam uero locos non minore cura, quàm cum ad dicẽdum ipſi ſurgerent, excolebant. Vtile utrunq́;, & ideo neutrũ ab altero ſeparo. Sed ſi facere tantum alterũ neceſſe ſit, plus proderit demonſtraſſe rectã protinus uiam, quàm reuocare ab errore iam lapſos. Primum, quia emendationem auribus modo accipiũt, diuiſionem uero ad cogitationem etiam & ſtylum perferunt. Deinde etiam quòd libentius præcipientem audiunt, quàm reprehendentem. Si qui uero paulò ſunt uiuaciores, in his præſertim moribus, etiam iraſcuntur admonitioni, & taciti repugnant. Nec ideo tamen minus uitia

aperte

aperte coarguenda ſunt. Habenda enim ratio cæterorum, qui re ctà eſſe, quæ præceptor non emendauerit, credent. Vtraq; autem ratio miſcenda eſt, & ita tractanda, ut res ipſæ poſtulabunt. Nanq; incipientibus danda erit uelut præformata materia, ſecundum cuiuſq; uires. At cùm ſatis compoſuiſſe ſe ad exemplum uidebuntur, breuia quædam demonſtranda ueſtigia, quæ perſecuti, iam ſuis uiribus ſine adminiculo progredi poſſint. Nonnunquàm credi ſibi eos oportebit, ne mala conſuetudine ſemper alienum laborem ſequendi, nihil per ſe conari, & quærere ſciãt. Quòd ſi ſatis prudenter dicenda uiderint, iam propè conſummata fuerit præcipientis opera. Si quid errauerint, adhuc erunt ad ducem reducendi. Cui rei ſimile quiddam facientes aues c.r nimus, quæ teneris, infirmiſq; fœtibus cibos ore ſuo colatos partiuntur. At cùm niſi ſunt adulti, paulùm egredi nidis, & circum uolare ſedem illam præcedentes ipſæ docent, tum expertas uires libero cœlo, ſuæq; ipſorum fiduciæ permittunt.

De ediſcendo. CAP. VIII.

ILlud ex conſuetudine mutandum prorſus exiſtimo in his, de quibus nunc diſſerimus ætatibus, ne omnia quæ ſcripſerint, ediſcant, & certa, ut moris eſt, die dicãt. Quod quidem maxime patres exigunt: atque ita demum ſtudere liberos ſuos, ſi quàm frequentiſſime declamauerint, credunt: cùm profectus præcipuè diligentia conſtet. Nam ut ſcribere pueros, plurimumq; eſſe in hoc opere planè uelim, ſic ediſcere electos ex orationibus, uel hiſtorijs, alio'ue quo genere dignorum ea cura uoluminum locos, multò magis ſuadeam. Nam & exercebitur acrius memoria, aliena complectendo, quàm ſua: & qui erunt in difficiliore huius generis labore uerſati ſine moleſtia, quæ ipſi compoſuerunt, iam familiarius animo ſuo affigent, & aſſueſcent optimis, ſemperq; habebunt intra ſe quod imitentur. Etiam non ſentientes formam orationis illam, quam mente penitus acceperint, exprimprient. Abundabunt autem copia uerborum optimorum, &

Profectus diligentia conſtat.

compoſitione, ac figuris iam non quæſitis, ſed ſponte & ex repoſito uelut theſauro ſe offerentibus. Accedit his & iucunda in ſermone bene à quoq; dictorum relatio & in cauſis utilis. N*am & plus autoritatis afferunt ea, quæ non præſentis gratia litis ſunt comparata, & laudem ſæpe maiorem, quàm ſi noſtra ſint, conciliant.* A*liquando tamen permittendum, quæ ipſi ſcripſerint dicere, ut laboris ſui fructum, etiam ex illa, quæ maximè petitur, laude plurimum capiant.* V*erùm id quoq; tum fieri oportebit, cùm aliquid commodius limauerint, ut eo uelut præmio ſtudij ſui donentur, ac ſe meruiſſe, ut dicerent, gaudeant.*

An ſecundum ſui quiſq; ingenij docendus ſit naturam. CAP. IX.

V*Irtus præceptoris haberi ſolet, nec immeritò, diligenter in ijs, quos erudiendos ſuſceperit, notare diſcrimina ingeniorum, & quò quenque natura maximè ferat, ſcire.* N*am eſt in hoc incredibilis quædam uarietas, nec pauciores animorum penè, quàm corporum formæ.* Q*uod intelligi etiam ex ipſis oratoribus poteſt, qui tantum inter ſe diſtant genere dicendi, ut nemo ſit alteri ſimilis, quamuis plurimi ſe ad eorum, quos probant, imitationem compoſuerint.* V*tile deinde pleriſque uiſum eſt, ita quenque inſtituere, ut propria naturæ bona doctrina fouerent, & in id potiſſimum ingenia quò tenderent, adiuuarentur.* V*t ſi quis palæſtræ peritus, cùm in aliquod plenum pueris gymnaſium uenerit, expertus eorum omni modo corpus, animumq;, diſcernat, cui quiſque certamini præparandus ſit: ita præceptorem eloquentiæ cùm ſagaciter fuerit intuitus, cuius ingenium preſſo, limatoq; genere dicendi, cuius acri, graui, dulci, aſpero, nitido, urbano maximè gaudeat, ita ſe commodaturum ſingulis, ut in eo quò quiſque eminet, prouehatur, quòd & adiuta cura natura magis eualeſcat: & ſi in diuerſa ducatur, nec in ijs, quibus minus aptus eſt, ſatis poſſit efficere, & ea, in quæ natus uidetur, deſerendo faciat infirmiora.* Q*uod mihi*

mihi (libera enim uel contra receptas perſuaſiones rationem ſequenti ſententia eſt) in parte uerum uidetur. Nam proprietates ingeniorum diſpicere prorſus neceſſarium eſt. In his quoque certum ſtudiorum facere delectum, nemo diſſuaſerit. Nanq; erit alius hiſtoriæ magis idoneus, alius compoſitus ad carmen, alius utilis ſtudio iuris, ut nonnulli rus fortaſſe mittendi. Sic diſcernet hæc dicendi magiſter, quo modo palæſtricus ille curſorem faciet, aut pugilem, aut luctatorē, aliud'ue quid ex ijs, quæ ſunt ſacrorum certaminum. Verum ei, qui foro deſtinabitur, non in unam partem aliquam, ſed in omnia quæ ſunt eius operis, etiam ſiqua difficiliora uidebuntur, elaborandum eſt. Nam & omnino ſuperuacua erat doctrina, ſi natura ſufficeret. An ſi quis ingenio corruptus, ac tumidus, ut plerique ſunt, inciderit, in hoc eum ire patiemur? Aridum atq; ieiunum nō alemus, & quaſi ueſtiemus? Nam ſi quædam detrahere neceſſarium eſt, cur non ſit adijcere conceſſum? Neq; ego contra naturā pugno: non enim deſerendum id bonū, ſi quod ingenitum eſt, exiſtimo, ſed augendum addendumq; quod ceſſat. An nō clariſſimus ille præceptor Iſocrates, quem non magis libri bene dixiſſe, quàm diſcipuli bene docuiſſe teſtantur, cum de Ephoro atq; Theopompo ſic iudicaret, ut alteri frenis, alteri calcaribus opus eſſe diceret, aut in illo lentiore tarditatem, aut in hoc penè præcipiti, concitationem adiuuandam docendo exiſtimauit, cùm alterum alterius natura miſcendum arbitraretur? Imbecillis tamen ingenijs ſanè ſic obſequendum ſit, ut tantum in id quò uocat natura, ducantur. Ita enim quod ſolum poſſunt, melius efficient. Si uero liberalior natura contigerit, & in qua meritò ad ſpem oratoris ſimus aggreſſi, nulla dicendi uirtus omittenda eſt. Nam licet ſit aliquam in partem pronior, ut neceſſe eſt, cæteris tamen non repugnabit, atque ea cura paria faciet ijs, in quibus eminebit. Sicut ille (ne ab eodem exemplo recedamus) exercendi corpora peritus, non ſi docendum pancratiaſten ſuſceperit, pugno ferire, uel calce

tantum, aut nexus modo, atque in his certos aliquos docebit, ſed omnia quæ ſunt eius certaminis. Erit qui ex his aliqua non poſſit: in id maxime quod poterit, incumbet. Nam ſunt hæc duo uitanda prorſus: Vnum, ne tentes, quod effici non poſſit: Alterum, ne ab eo quod quis optime facit, in aliud, cui minus eſt idoneus, transferas. At ſi fuerit qui docebitur, ille, quem adoleſcentes ſenem uidimus, Nicoſtratus, omnibus in eo docendi partibus ſimiliter utetur, efficietq́; illum, qualis hic fuit, luctando, pugnandoq́;, quorum utroq; certamine iiſdem diebus coronabatur, inuictum. Et quantò id magis oratoris futuri magiſtro prouidendum erit? Non enim ſatis eſt dicere preſſe tantum, aut ſubtiliter, aut aſperè, non magis quàm phonaſco, acutis tantum, aut medijs, aut grauibus ſonis, aut horum etiam particulis excellere. Nam ſicut cithara, ita oratio perfecta non eſt, niſi ab imo ad ſummum omnibus intenta neruis conſentiat.

Nicoſtratus.

De officio diſcipulorum. CAP. X.

PLura de officijs docentium locutus, diſcipulos id unum interim moneo, ut præceptores ſuos non minus quàm ipſa ſtudia ament, & parētes eſſe, non quidem corporū, ſed mentium credant. Multum hæc pietas confert ſtudio. Nam ita & libenter audient, & dictis credent, & eſſe ſimiles concupiſcent. In ipſos deniq; cœtus ſcholarum læti & alacres cōuenient: emendati non iraſcentur, laudati gaudebunt, ut ſint chariſſimi ſtudio merebuntur. Nam ut illorum officium eſt docere, ſic horum præbere ſe dociles. Alioqui neutrum ſine altero ſufficit. Et ſicut hominis ortus ex utroque gignentium confertur, & fruſtra ſparſeris ſemina, niſi illa præmollitus fouerit ſulcus: ita eloquētia coaleſcere nequit, niſi ſociata tradentis, accipientiſq; concordia.

De utilitate & ratione declamandi. CAP. XI.

IN his primis operibus, quæ non ipſa parua ſunt, ſed maiorum quaſi membra atq; partes, bene inſtituto atq; exercitato, iam

to,iam ferè tempus appetet aggrediendi ſuaſorias, iudicialesq́; materias:quarum antequàm uiam ingrediar,pauca mihi de ipſa declamandi ratione dicenda ſunt,quæ quidē ut ex omnibus nouiſſime inuēta,ita & multo eſt utiliſſima. Nam & cuncta illa de quibus diximus,in ſe ferè cōtinet,& ueritati proximā imaginem reddit. Ideoq́; ita eſt celebrata, ut pleriſq; uideretur ad formandam eloquētiam uel ſola ſufficere. Neq; enim uirtus ulla,perpetuæ duntaxat orationis,reperiri poteſt,quæ non ſit cū hac dicendi meditatione cōmunis.Eò quidem res iſta culpa docentiū reci dit,ut inter præcipuas quæ corrumperent eloquentiam cauſas, licentia,atque inſcitia declamantium fuerit.Sed eo,quod natura bonum eſt, bene uti licet. Sint ergo & ipſæ materiæ, quæ fingentur,quàm ſimillimæ ueritati. Et declamatio in quantū maxime poteſt,imitetur eas actiones,in quarum exercitationē reperta eſt.Nam magos & peſtilētiam, & reſponſa,& ſæuiores tragicis nouercas, aliáq; magis adhuc fabuloſa, fruſtra inter ſponſiones,& interdicta quæremus. Quid ergo? Nunquàm hæc ſupra fidem,& poëtica,ut uere dixerim,themata iuuenibus pertractare permittemus, ut expatientur, & gaudeant materia,& quaſi in corpus eant?Optimum.Sed certe ſint grandia & tumida,nō ſtulta etiā & acrioribus oculis intuenti ridicula:ac ſi iam cedendum eſt,impleat ſe declamator aliquando, dum ſciat,ut quadrupedes cum uiridi pabulo diſtentæ ſunt,ſanguinis detractione curantur,& ſic ad cibos uiribus conſeruandis idoneos redeunt,ita ſibi quoq; tenuandos adipes,& quicquid humoris corrupti cōtraxerit, emittendum,ſi eſſe ſanus, ac robuſtus uolet. Alioqui tumor ille inanis, primo cuiuſcunq; ueri operis conatu deprehendetur. Totum autem declamandi opus, qui diuerſum omnino à forenſibus cauſis exiſtimant,ij profectò ne rationem quidem,qua iſta exercitatio inuenta ſit,peruident. Nam ſi foro non præparat,aut ſcenicæ oſtentationi, aut furioſæ uociferationi ſimilimum eſt. Quid enim attinet iudicem præparare, qui nullus

*eſt? narrare quod omnes ſciant falſum? probationes adhibere cauſæ, de qua nemo ſit pronunciaturus? Et hæc quidem otioſa tantum. Affici uerò ira, uel luctu permouere, cuius eſt ludibrij? niſi quibuſdam pugnæ ſimulachris ad uerum diſcrimen aciemq; iuſtam cōſueſcimus. Nihil ergo inter forenſe genus dicendi, atq; hoc declamatorium intererit? Si profectus gratia dicimus, nihil. Vtinamq́; adijci ad conſuetudinem poſſet, ut nominibus uteremur, & perplexæ magis, & longioris aliquando actus controuerſiæ fingerentur, & uerba in uſu quotidiano poſita minus timeremus, & iocos inſerere moris eſſet, ob quæ nos, quālibet per alia in ſcholis exercitati ſumus, tyrones in foro inueniunt. Si uero in oſtentationem comparetur declamatio, ſanè paulùlum aliquid * inclamare ad uoluptatem audientium debemus. Nam & in ijs actionibus, quæ in aliqua ſine dubio ueritate uerſantur, ſed ſunt ad popularem aptatæ delectationē, quales legimus Panegyricos, totumq́; hoc demonſtrationum genus, permittitur adhibere plus cultus, omnemq́; artem, quæ latêre plerunq; in iudicijs debet, & non confiteri modò, ſed oſtentare etiam hominibus in hoc aduocatis. Quare declamatio, quoniam eſt iudiciorum, cōſiliorumq́; imago, ſimilis eſſe debet ueritati: quoniam autem aliquid in ſe habet ἐπιδεικτικὸν, nonnihil ſibi nitoris aſſumere, quod faciunt actores comici, qui nec ita prorſus ut nos uulgò loquimur, pronuntiant, quod eſſet ſine arte, nec tamen procul à natura recedunt, quo uitio periret imitatio, ſed morem cōmunis huius ſermonis decore quodam ſcenico exornant. Sic quoq; aliqua nos incōmoda ex ijs quas finxerimus materijs, cōſequentur, in eo præcipuè, quòd multa in his relinquuntur incerta, quæ ſumimus, ut uidentur ætates, facultates, liberi, parentes, urbium ipſarum uires, iura, mores, alia his ſimilia. Quin aliquando etiam argumenta ex ipſis poſitionum uitijs ducimus. Sed hæc ſuo quæq; loco. Quamuis enim omne propoſitum operis à nobis deſtinati eò ſpectet, ut orator inſtituatur, tamen ne*

quid ſtu

**inclinare*

Panegyrici.

quid ſtudioſi requirant, etiam ſiquid erit, quod ad ſcholas pertineat proprie, in tranſitu non omittemus.

An artis neceſſaria cognitio ſit.

CAP. XII.

IAm hinc ergo nobis inchoanda eſt ea pars artis, ex qua capere initium ſolent, qui priora omiſerunt: quanquàm uideo quoſdam in ipſo ſtatim limine obſtaturos, qui nihil egere eiuſmodi præceptis eloquentiam putent, ſed natura ſua, & uulgari modo, & ſcholarum exercitatione contenti, rideant etiam diligentiam noſtram, exemplo magni quoq; nominis profeſſorum, quorum aliquis, ut opinor, interrogatus quid eſſet ſchema & noëma, neſcire ſe quidem, ſed ſi ad rem pertineret, eſſe in ſua declamatione, reſpondit. Alius percontanti, Theodoreus an Apollodoreus eſſet, Ego, inquit, parmularius ſum. Nec ſanè potuit urbanius ex confeſſione inſcitiæ ſuæ elabi. Porrò hi, quia & beneficio ingenij præſtantes ſunt habiti, & multa etiam memoria digna exclamauerunt, plurimos habent ſimiles negligentiæ ſuæ, pauciſſimos naturæ. Igitur impetu dicere ſe, & uiribus uti gloriantur. Nec enim opus eſſe probatione, aut diſpoſitione in rebus fictis, ſed cuius rei gratia plenum ſit auditorium, ſententijs grandibus, quarum optima quæque à periculo petatur. Quinetiam in cogitando, nulla ratione adhibita, aut tectum intuentes, magnum aliquid quod ultro ſe offerat, pluribus ſæpe diebus expectant: aut murmure incerto, uelut claſsico inſtincti, concitatiſsimum corporis motum, non enunciandis, ſed quærendis uerbis accommodant. Nonnulli certa ſibi initia prius, quàm ſenſum inuenerint, deſtinant, quibus aliquid diſerti ſubiungendum ſit, eaq; diu ſecum ipſi, clareq; meditati, deſperata connectendi facultate deſerunt, & ad alia deinceps, atque inde alia non minus communia atq; nota diuertunt. Qui plurimum uidentur habere rationis, non in cauſſas tantùm laborem ſuum, ſed in locos intendunt, atq; in his non corpori proſpiciunt, ſed

abrupta quædam,ut fortè ad manum uenêre, iaculantur. Vnde fit,ut diſſoluta & ex diuerſis congeſta oratio cohærere non poſſit,ſimiliſq; ſit cõmentarijs puerorum,in quos ea, quæ alijs declamantibus laudata ſunt, regerunt. Magnas tamen ſententias, & res bonas(ita enim gloriari ſolent)elidunt: nam & barbari, & ſerui:& ſi hoc ſat eſt,nulla eſt ratio dicendi.

Quare ineruditi ingenioſiores uulgò habeantur. CAP. XIII.

NE *hoc quidem negauerim, ſequi plerunque hanc opinionem, ut fortius dicere uideantur indocti. Primùm, uitio male iudicantium,qui maiorem habere uim credunt ea, quæ nõ habent artem: ut effringere,quàm aperire, rumpere,quàm ſoluere,trahere,quàm ducere putant robuſtius. Nam & gladiator, qui armorum inſcius in rixam ruit,& luctator, qui totius corporis nixu in id quod ſemel inuaſit,incumbit, fortior ab his uocatur: cùm interim & hic frequenter ſuis uiribus ipſe proſternitur,& illum uehementis impetus, excipit aduerſarij mollis articulus. Sed ſunt in hac parte, quæ imperitos etiam naturaliter fallant: nam & diuiſio cùm plurimum ualeat in cauſis, ſpeciem uirium minuit,& rudia politis maiora,& ſparſa compoſitis numeroſiora creduntur. Eſt præterea quædam uirtutũ,uitiorumq; uicinia, qua maledicus pro libero, temerarius pro forti, effuſus pro copioſo accipitur. Maledicit autem ineruditus apertius,& ſæpius uel cùm periculo ſuſcepti litigatoris,frequenter etiã ſuo. Affert & iſta res opinionem,quia libentiſſime homines audiunt ea,quæ dicere ipſi noluiſſent. Illud quoq; alterũ,quod eſt in elocutione ipſa periculum,minus uitat,conaturq; perdite. Inde euenit nonnunquã,ut aliquid grande inueniat, qui ſemper quærit quod nimium eſt:uerum & raro euenit, & cætera uitia nõ penſat. Propter hoc quoq; interdum uidentur indocti copiam habere maiorem,quòd dicunt omnia:doctis eſt electio & modus. His accedit,quòd à cura docendi,quod intenderint,recedunt. Itaque*

illud

illud quæſtionum & argumentorum apud corrupta iudicia friꝫ gus euitant. nihilq; aliud, quàm quò uel prauis uoluptatibus auꝫ res aſsiſtentium permulceant, quærunt. Sententiæ quoque ipſæ, quas ſolas petunt, magis eminent, cùm omnia circa illa ſordida, & abiecta ſint, ut lumina non inter umbras, quemadmodum Cicero dicit, ſed planè in tenebris clariora ſunt. Itaq; ingenioſi uocentur, ut libet, dum tamen conſtet, contumelioſè ſic laudari diſertum. Nihilominus confitendum eſt etiam detrahere doctriꝫ nam aliquid, ut limam rudibus, & cotes hebetibus, & uino ueꝫ tuſtatem, ſed uitia detrahit, atque eo ſolo minus eſt, quod literæ perpolierunt, quo melius. Verùm hi pronunciatione quoq; ſuꝫ mam dicendi fortius quærunt. Nam & clamant ubiq;, & omnia leuata, ut ipſi uocant, manu emugiunt, multo diſcurſu, anhelitu, iactatione, geſtu, motu capitis furentes. Iam collidere manus, terræ pedem incutere, femur, pectus, frontem cædere, mire ad pullatum circulum facit: cùm ille eruditus, ut in oratione multa ſubmittere, uariare, diſponere: ita etiam in pronunciando ſuum cuiq; eorum, quæ dicet, colori accommodare actum ſciat: & ſi quid ſit perpetua obſeruatione dignum, modeſtus & eſſe, & ui deri malit. At illi hanc uim appellant, quæ eſt potius uiolentia. Violentia. *Cùm interim non actores modò aliquos inuenias, ſed (quod eſt turpius) præceptores etiam, qui breuem dicendi exercitationem conſecuti, omiſſa ratione, ut tulit impetus, paßim tumultuentur: eosq;, qui plus honoris literis tribuerunt, ineptos & ieiunos, & tepidos, & infirmos, ut quodq; uerbum contumelioſißimum oc currit, appellent. Verùm illis quidem gratulemur, ſine labore, ſine ratione, ſine diſciplina diſertis. Nos quando & præcipien di munus iam pridem deprecati ſumus, & in foro quoq; diceꝫ di, quia honeſtißimum finem putabamus, deſinere dum deſideraꝫ remur, inquirendo, ſcribendoq; talia, conſolemur ocium noꝫ ſtrum, quæ futura uſui bonæ mentis iuuenibus arbitramur, noꝫ bis certè ſunt uoluptati.*

Quis modus ſit in arte. CAP. XIIII.

NEmo autem à me exigat id præceptorum genus, quod eſt à pleriſq; ſcriptoribus artium traditum, ut quaſi quaſdã *conſcriptas leges immutabili neceßitate*conſtrictas ſtudioſis dicendi feram. Vtiq; procemium, & id quale: proxima huic narratio, quæ lex deinde narrandi: propoſitio poſt hanc, uel ut quibuſdã placuit, excurſio: tum certus ordo quæſtionum, cæteraq; : quæ uelut ſi aliter facere fas non ſit, quidam tanquam iußi ſequuntur. Erat enim Rhetorice res prorſus facilis ac parua, ſi uno & breui præſcripto contineretur. Sed mutantur pleraque cauſis, temporibus, neceßitate, occaſione. Atque ideo res in oratore præcipua conſilium eſt, quia uarie, & ad rerum momenta conuertitur. Quid enim ſi præcipias Imperatori, quoties aciem inſtruit, dirigat frontem, cornua utrinque promoueat, equites pro cornibus locet? Erit hæc quidem rectißima fortaſſe ratio, quoties licebit: ſed mutabitur natura loci, ſi mons occurret, ſi flumen obſtabit, ſi collibus, ſyluis, alia'ue aſperitate prohibebitur. Mutabit hoſtium genus, mutabit præſentis cõditio diſcriminis, nunc acie directa, nunc cuneis, nunc auxilijs, nunc legione pugnabitur, nonnunquam terga etiam dediſſe ſimulata fuga proderit. Ita, procemium neceſſarium an ſuperuacuum, breue an longius, ad iudicem omni ſermone directo, an aliquãdo auerſo per aliquam figuram, dicendum ſit: conſtricta an latius fuſa narratio, continua an diuiſa, recta an ordine permutato, cauſæ docebũt. Itemq; de quæſtionum ordine, cùm in eadem controuerſia aliud alij parti prius quæri frequenter expediat. Neque enim rogationibus, plebis'ue ſcitis ſancta ſunt iſta præcepta, ſed hoc quicquid eſt, utilitas excogitauit. Non negabo autẽ ſic utile eſſe plerunq;, alioqui nec ſcriberem: uerum ſi eadem illa nobis aliud ſuadebit utilitas, hanc, relictis magiſtrorũ autoritatibus, ſequemur. Equidem id maximè præcipiam, ac repetens iterumq;, iterumq; monebo, Res duas in omni actu ſpectet orator, quid deceat, quid

expediat

*expediat.Expedit autẽ ſæpe mutare ex illo conſtituto, traditoq́; ordine aliqua,& interim decet,ut in ſtatuis atque picturis uidemus,uariari habitus,uultus, ſtatus.Nam recti quidẽ corporis uel minima gratia eſt. Nempe enim aduerſa ſit facies, & demiſſa brachia,& iuncti pedes,& à ſummis ad ima rigens opus:flexus ille,&,ut ſic dixerim,motus,dat actũ quendam effictis. Ideo nec ad unum modum formatæ manus,& in uultu mille ſpecies. Curſum habent quędam & impetum, ſedent alia,uel incumbunt:nuda hæc,illa uelata ſunt,quædam mixta ex utroque.Quid tam diſtortũ & elaboratũ, quàm eſt ille Diſcobolos Myronis? Si quis tamen ut parum rectum improbet opus,non'ne ab intellectu artis abfuerit, in qua uel præcipue laudabilis eſt illa ipſa nouitas ac difficultas? Quam quidem gratiam & delectationem afferũt figuræ,quæq́; in ſenſibus,quæq́; in uerbis ſunt. Mutant etiã aliquid à recto,atq; hanc præ ſe uirtutem ferunt,quòd à conſuetudine uulgari receſſerũt.Habet in pictura ſpeciẽ tota facies.Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero oſtendit, ut *amiſſi oculi deformitas lateret. Quid? non in oratione operienda ſunt quædam,ſiue oſtendi non debẽt,ſiue exprimi pro dignitate nõ poſſunt?ut fecit Timãtes,ut opinor,Cithnius in ea tabula,qua Coloten Teium uicit.Nam cũ in Iphigeniæ immolatione pinxiſſet triſtem Calchantem, triſtiorem Vlyſſem addidiſſet, Menelao quẽ ſummum poterat ars efficere mœrorẽ,conſumptis affectibus non reperiens quo digne modo patris uultum poſſet exprimere,uelauit eius caput,& ſuo cuiq; animo dedit æſtimandum.Non'ne huic eſt illud ſimile Salluſtianũ? Nam de Carthagine tacere ſatius puto,quàm parũ dicere.Propter quæ mihi ſemꝑ moris fuit q̃ minime alligare me ad præcepta,quæ καθολικὰ uocãt,id eſt,ut dicamus quomodo poſſumus,uniuerſalia,uel perpetualia.Raro enim reperitur hoc genus,ut non labefactari parte aliqua,& ſubrui poſſit. Sed de his plenius ſuo quoq; loco tractabimus.Interim nolo ſe iuuenes ſatis inſtructos,ſi quem ex ijs quì*

*omiſſi

breues

breues plerunq; circunſeruntur, artis libellũ edidicerint, & uelut decretis technicorũ, tutos putent: Multo labore, aßiduo ſtudio, uaria exercitatione, pluribus experimentis, altißima prudentia, præſentißimo cõſilio cõſtat ars dicẽdi. Sed adiuuatur his quoq;, ſi tamẽ rectam uiam, nõ unã orbitam monſtrent, à qua declinare qui crediderit nefas, patiatur neceſſe eſt illam per funes ingredientium tarditatẽ. Itaq; & ſtratum militari labore iter ſæpe deſerimus compendio ducti: & ſi rectum limitem rupti torrentibus pontes inciderint, circuire cogemur: & ſi ianua tenebitur incẽdio, per parietem exibimus. Late fuſum opus eſt, & multiplex, & propè quotidie nouũ, & de quo nunquã dicta erunt omnia. Quæ ſunt tamen tradita, quid ex ijs optimum, & ſi qua mutari, adijci, detrahi melius uidebitur, dicere experiar.

Diuiſio totius operis. CAP. XV.

RHetoricen in Latinum transferentes, tum Oratoriam, tum Oratricem nominauerunt. Quos equidem non fraudauerim debita laude, quòd copiam Romani ſermonis augere tentauerunt. Sed non omnia nos ducentes ex Græco ſequuntur, ſicut ne illos quidẽ, quoties ſuis utiq; uerbis ſignare noſtra uoluerũt: & hæc interpretatio non minus dura eſt, quàm illa Flauij eſſentia atq; entia. Sed ne propria quidem: nam oratoria ſic efferetur, ut elocutoria, oratrix, ut elocutrix. Illa autem de qua loquimur rhetorica talis eſt, qualis eloquentia. Nec dubie apud Græcos quoq; duplicẽ intellectum habet. Nanq; uno modo fit appoſitum ars rhetorica, ut nauis piratica: altero, nomen rei, qualis eſt philoſophia, amicitia. Nos ipſam nunc uolumus ſignificare ſubſtantiã, ut grãmatice literatura eſt, nõ literatrix, quẽadmodũ oratrix, nec literatoria, quemadmodũ oratoria: uerũ in rhetorice nõ fit. Non pugnemus igitur, cùm præſertim plurimis alioqui Græcis ſit utendum. Nam certe & Phyſicos, Muſicos, & Geometras dicã, ne uim afferam his nominibus, indecora in Latinum ſermonem mutatione. Deniq; cũ M. Tullius etiã ipſis librorum, quos hac

quos hac de re primum ſcripſerat, titulis Græco nomine utatur, profectò non eſt uerendum, ne temere uideamur oratori maximo de nomine artis ſuæ credidiſſe. Igitur rhetorice (iã enim ſine metu cauillationis utemur hac appellatione) ſic, ut opinor, optime diuidetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit quæ diſciplina percipi debet, ea eſt bene dicendi ſcientia. Artifex eſt qui præcipit hanc artem, id eſt, orator, cuius eſt ſumma, bene dicere. Opus quod efficitur ab artifice, id eſt, bona oratio. Hæc omnia rurſus diducuntur in ſpecies. Sed illa ſequentia ſuo loco, nunc quæ de prima parte tractanda ſunt, ordiar.

Quid ſit Rhetorice, & quis eius finis.

CAP. XVI.

ANte omnia quid ſit Rhetorice: quæ finitur quidem uarie, ſed quæſtionem habet duplicẽ: aut enim de qualitate ipſius rei, aut de comprehenſione uerborũ diſſenſio eſt. Prima, ac præcipua opinionum circa hæc differentia, quòd alij malos quoque uiros poſſe oratores dici putant: Alij (quorum nos ſentẽtiæ accedimus) nomen hoc, artemq́; de qua loquimur, bonis demũ tribui uolunt. Eorum autem, qui dicendi facultatem à maiore, ac magis expetenda uitæ laude ſecernunt, quidam rhetoricen uim tantum, quidam ſcientiam, ſed non uirtutem, quidam uſum, quidam artem quidem, ſed à ſcientia, & uirtute ſeiunctam, quidam etiam prauitatem quandam artis, id eſt, κακοτεχνίαν nominauerunt. Hi ferè aut in perſuadendo, aut in dicendo appoſite ad perſuadendum, poſitum orandi munus ſunt arbitrati: id enim fieri poteſt ab eo quoque, qui uir bonus non ſit. Eſt igitur frequẽtiſſimus finis rhetoricæ, uis perſuadendi. Quod ego uim appello, plerique poteſtatem, nonnulli facultatẽ uocánt: quæ res ne quid afferat ambiguitatis, uim dico τὴν δύναμιν. Hæc opinio originem ab Iſocrate (ſi tamen re uera ars, quæ circunfertur, eius eſt) duxit. Qui cùm longe ſit à uoluntate infamantium oratoris officia, finem artis temere comprehendit, dicens eſſe rhetoricen

perſuadendi

perſuadendi opificem, id eſt, πειθοῦς δημιουργόν. Neque enim mihi permiſerim eadem uti declaratione, qua Ennius M. Cethegum Suadæ medullam uocat. Apud Platonem quoque Gorgias in libro, qui nomine eius inſcriptus eſt, idem ferè dicit, ſed hanc Plato illius opinionem uult accipi, non ſuam. Cicero pluribus locis ſcripſit oratoris officium eſſe, dicere apposite ad perſuadēdum. In rhetoricis etiam, quos ſine dubio ipſe non probat, finem facit perſuadere. Verum & pecunia perſuadet, & gratia, & autoritas dicentis, & dignitas, poſtremo aſpectus etiam ipſe ſine uoce, quo uel recordatio meritorū cuiuſq;, uel facies aliqua miſerabilis, uel formæ pulchritudo ſententiam dictat. Nam & M. Aquilium defendens Antonius, cùm ſciſſa ueſte cicatrices quas is pro patria pectore aduerſo ſuſcepiſſet, oſtendit, non orationis habuit fiduciam, ſed oculis populi Romani attulit uim, quē illo ipſo aſpectu, maxime motū in hoc ut abſolueret reum, creditum eſt. Sergium quidē Galbam miſeratione ſola, qua non ſuos modò liberos paruulos in concionem produxerat, ſed Galli etiam Sulpitij filium ſuis ipſe manibus circuntulerat, elapſum eſſe, cùm aliorum monumentis, tum Catonis oratione teſtatum eſt. Et Phrynen non Hyperidis actione, quanquam admirabili, ſed conſpectu corporis, quod illa ſpecioſiſſimum alioqui, diducta nudauerat tunica, putant periculo liberatam. Quæ ſi omnia perſuadent, non eſt hic, de quo locuti ſumus, idoneus finis. Ideoq; diligentiores ſunt uiſi ſibi, qui cum de rhetorice idem ſentirent, exiſtimarunt eam uim dicendo perſuadendi. Quem finem Gorgias in eodem, de quo ſuprà diximus libro, uelut coactus à Socrate facit. A quo non diſſentit Theodectes, ſiue ipſius id opus eſt, quod de rhetorice nomine eius inſcribitur, ſiue, ut creditum eſt, Ariſtotelis: in quo eſt, finem eſſe rhetorices, ducere homines dicendo in id, quod actor uelit. Sed ne hoc quidem ſatis eſt comprehenſum. Perſuadent enim dicendo, uel ducunt in id quod nolūt alij quoq;, ut meretrices, adulatores, corruptores. At contrà non

Ariſtotelis libri ad Theodecten.

trà non perſuadet ſemper orator, ut interim non ſit proprius hic finis eius, interim ſit communis cum iis, qui ab oratore procul abſunt. Atqui non multum ab hoc fine abeſt Apollodorus, dicens, iudicialis orationis primum & ſuper omnia eſſe, perſuadere iudici, & ſententiam eius ducere in id, quod uelit. Nam & ipſe oratorē fortunæ ſubijcit, ut ſi non perſuaſerit, nomen ſuum retinere non poßit. Quidam receſſerunt ab euentu, ſicut Ariſtoteles, qui dicit, Rhetorice eſt uis inueniendi omnia in oratione perſuaſibilia. Qui finis & illud uitium, de quo ſuprà diximus, habet: & inſuper, quod niſi inuentionem complectitur, quæ ſine elocutione non eſt oratio. Hermagoræ, qui finem eius eſſe ait perſuaſibiliter dicere, & alijs, qui eandem ſententiam nō iiſdem tamen uerbis explicant, ac finem eſſe demonſtrant, dicere quæ oporteat omnia ad perſuadendum, ſatis reſponſum eſt, cum perſuadere non tantum oratoris eſſe conuicimus. Addita ſunt his alia uariè. Quidam enim circa res omnes, quidam circa ciuiles modò uerſari rhetoricen putauerunt, quorum uerius utrum ſit, in eo loco, qui huius quæſtionis proprius eſt, dicam. Omnia ſubiecisse oratori uidetur Ariſtoteles, cū dixit, uim eſſe dicēdi, quid in quaq; re poßit eſſe perſuaſibile. Et Patrocles, qui nō quidem adijcit in quaq; re, ſed nihil excipiēdo idem oſtendit: uim enim uocat inueniendi, quod ſit in oratione perſuaſibile, qui fines & ipſi ſolam amplectuntur inuentionē. Quod uitiū fugiens Theodorus, uim putat inueniēdi & eloquendi cū ornatu credibilia in omni oratione. Sed cùm eodem modo credibilia, quo perſuaſibilia etiam non orator inueniat, adijciendo in omni oratione, magis, quàm ſuperiores concedit ſcelera quoque ſuadentibus, pulcherrimæ rei nomen. Gorgias apud Platonem ſuadendi ſe artificem in iudicijs, & alijs cœtibus eſſe ait: De iuſtis quoq; & iniuſtis tractare: cui Socrates perſuadendi, nō docendi cōcedit facultatem. Qui uerò nō omnia ſubijciebant oratori, ſolicitius ac uerboſius, ut neceſſe erat, adhibuerunt diſcrimina: quorum fuit Ariſton,

ſton, Critolai Peripatetici diſcipulus, cuius hic finis eſt: ſcientia uidendi, & agendi in quæſtionibus ciuilibus per orationem popularis perſuaſionis. Hic ſcientiam, quia Peripateticus eſt, non ut Stoici, uirtutis loco ponit: popularem autem comprehendendo perſuaſionem, etiam contumelioſus eſt aduerſus artem orandi, quam nihil putat doctis perſuaſuram. Illud de omnibus, qui circa ciuiles demum quæſtiones oratorem iudicant uerſari, dictum ſit, excludi ab his plurima oratoris officia, illam certè laudatiuam totam, quæ eſt rhetorices pars tertia. Cautius Theodôrus Gadaræus, ut iam ad eos ueniamus, qui artem quidem eſſe eam, ſed non uirtutem putauerunt: Ita enim dicit, ut ipſis eorum uerbis utar, qui hoc ex Græco tranſtulerunt, Ars inuentrix, & iudicatrix, & enunciatrix, decente ornatu ſecundum menſionem eius, quod in quoq; poteſt ſumi perſuaſibile in materia ciuili. Itemq; Cornelius Celſus qui finem rhetorices ait, dicere perſuaſibiliter in dubia uel ciuili materia. Quibus ſunt nō
*uidendi diſsimiles, qui ab alijs traduntur, qualis eſt & ille: Vis*dicendi, & eloquendi de rebus ciuilibus ſubiectis ſibi, cum quadam perſuaſione, & quodam corporis habitu, & eorum quæ dicet pronunciatione. Mille alia, ſed aut eadem, aut ex iiſdem compoſita, quibus item cùm de materia rhetorices dicendum erit, reſpondebimus. Quidam eam neq; uim, neq; ſcientiam, neq; artem putauerunt. Sed Critolaus uſum dicendi. Nam hoc τριβὴ ſignificat. Athenæus fallendi artem. Pleriq; autem dum pauca ex Gorgia Platonis à prioribus imperite excerpta, legere cōtenti, neq; hoc totum, neq; alia eius uolumina euoluunt, in maximum errorem inciderunt: creduntq; eum in hac eſſe opinione, ut rhetoricen non artem, ſed peritiam quandā gratiæ ac uoluptatis exiſtimet: & alio loco, ciuilitatis particulæ ſimulachrum, & quartam partem adulationis, quòd duas partes ciuilitatis corpori aſsignet, medicinam, & quam interpretantur exercitatricem: duas animo, legalem atq; iuſtitiam: Adulationem autem medicinæ uocet

*ect coquorum artificium, & exercitatricis mangonum, qui co=
lorem fuco, & uerum robur inani ſagina mentiantur: legalis;
cauillatricem: iuſtitiæ, rhetoricen. Quæ omnia ſunt quidem ſcri
pta in hoc libro, dictáq; à Socrate, cuius perſona uidetur Pla- Socratis pſo
to ſignificare, quid ſentiat. Sed alij ſunt eius ſermones ad coar= na in Plato=
guendos, qui contrà diſputant compoſiti, quos ἐλεγκτικοὺς ne.
uocant: alij ad præcipiendum, qui δογματικοὶ appellantur. So=
crates autem, ſeu Plato; eam quidem, quæ tum exercebatur,
rhetoricen talem putat, nam & dicit his uerbis: τοῦτον τὸν τρό-
πον, ὃν ὑμεῖς πολιτεύεσθε. Non ueram autem & honeſtam intel=
ligit. Itaque diſputatio illa contra Gorgiam ita clauditur: οὐκοῦν
ἀνάγκη τὸν ῥητορικὸν δίκαιον εἶναι, τὸν δὲ δίκαιον βούλεσθαι δίκαια
καὶ πράττειν. Ad quod ille quidem conticeſcit, ſed ſermonem ſu=
ſcipit Polus iuuenili calore inconſideratior, cõtra quem illa de
ſimulachro & adulatione dicuntur. Tum Callicles adhuc cõ=
citatior, qui tamen ad hanc perducitur clauſulam, τὸν μέλλοντα
ὀρθῶς ῥητορικὸν ἔσεσθαι, δίκαιον ἄρα δεῖ εἶναι καὶ ἐπιστήμονα τῶν δι-
καίων, ut appareat Platoni nõ rhetoricẽ uideri malum, ſed eam
ueram, niſi iuſto ac bono non contingere. Adhuc autẽ in Phæ=
dro manifeſtius facit, hanc artẽ conſummari citra iuſtitiæ quo=
que ſcientiam non poſſe: cui opinioni nos quoq; accedimus. An
aliter defenſionem Socratis, & eorũ qui pro patria ceciderant
laudem ſcripſiſſet? quæ certè ſunt oratoris opera. Sed in illud
hominum genus, quod facultate dicendi male utebatur, inuectus
eſt. Nam & Socrates inhoneſtam ſibi credidit orationẽ, quam
ei Lyſias reo cõpoſuerat, & tum maxime ſcribere litigatori=
bus quæ illi pro ſe ipſi dicerẽt, erat moris: atq; ita iuri, quo nõ li
cebat pro altero agere, fraus abhibebatur. Doctores quoq; eius
artis, parum idonei Platoni uidebantur, qui rhetoricen à iuſti=
tia ſepararent, & ueris *incredibilia præferrent. Nam id quoq; *credibilia
dicit in Phædro. Conſenſiſſe autem illis ſuperioribus uideri po=
teſt etiam Cornelius Celſus, cuius hæc uerba ſunt: Orator ſimile*

tantum ueri petit. Deinde paulò pòſt: Non enim bona cõſcientia, ſed uictoria litigãtis eſt præmium. Quæ ſi uera eſſent, peßimorum hominum foret, hæc tam pernitioſa nocentißimis moribus dare inſtrumenta, & nequitiam præceptis adiuuare. Sed illi rationem opinionis ſuæ uiderint. Nos autem ingreßi formare perfectum oratorem, quem in primis eſſe bonum uirum uolumus, ad eos, qui de hoc opere melius ſentiunt, reuertamur. Rhetoricen autem quidam eandem ciuilitatem eſſe iudicauerũt. Cicero ſcientiæ ciuilis partẽ uocat: ciuilis autem ſcientia idẽ quod ſapientia eſt. Quidam etiam philoſophiæ, quorũ eſt Iſocrates. Huic eius ſubſtãtiæ maxime cõuenit finitio, rhetoricen eſſe bene dicendi ſcientiã. Nam & orationis omnes uirtutes ſimul complectitur, & protinus mores etiam oratoris, cum bene dicere non poßit, niſi uir bonus. Idem ualet Chryſippi finis ille ductus à Cleanthe, ſciẽtia recte dicendi. Sunt plures eiuſdẽ, ſed ad alias quæſtiones magis pertinẽt. Idem ſentiret finis hoc modo comprehenſus, perſuadere quod oporteat, niſi quòd artẽ ad exitum alligat. At bene Areus, dicere ſecundũ uirtutem orationis. Excludunt à rhetorice malos & illi, qui ſcientiã ciuilium officiorum eam putauerũt, ſi ſcientiam uirtutẽ iudicant: ſed anguſtè intra ciuiles quæſtiones coërcent. Albutius nõ obſcurus profeſſor atq; autor, ſcientiã bene dicendi eſſe cõſentit, ſed exceptionibus peccat, adijciendo circa ciuiles quæſtiones, & credibiliter, quarum iam utriq; reſponſum eſt. Probabilis & illi uoluntatis, qui recte ſentire & dicere rhetorices putauerunt. Hi ſunt ferè fines maxime illuſtres, & de quibus præcipue diſputatur. Nam omnes quidem perſequi nec attinet, nec poſſum, cũ prauum quoddã, ut arbitror, ſtudium circa ſcriptores artiũ extiterit, nihil iiſdem uerbis, quæ prior aliquis occupaſſet, finiẽdi: quæ ambitio procul aberit à me. Dicam enim non utiq; quæ inuenero, ſed quæ placebunt: ſicut hoc, Rhetoricen eſſe bene dicendi ſcientiam, cùm reperto quod eſt optimum, qui quærit aliud, peius uelit.

Ciuilis ſcientia.

Albutius.

His

His approbatis,ſimul manifeſtum eſt illud quoq;, quem finem, uel quid ſummum & ultimum habeat rhetorice,quod τέλος dicitur, ad quod omnis ars tendit. Nam ſi eſt ipſa bene dicendi ſcientia,finis eius & ſummum eſt,bene dicere.

An utilis ſit Rhetorice. CAP. XVII.

*SEquitur quæſtio, an utilis Rhetorice: nam quidam uehementer in eam inuehi ſolent,& quod ſit indigniſsimum,in accuſationem orationis utuntur orãdi uiribus:eloquentiã eſſe, quæ pœnis eripiat ſceleſtos,cuius fraude damnentur interim boni,conſilia ducantur in peius,nec ſeditiones modò,turbæq; populares, ſed bella etiã inexpiabilia excitẽtur,cuius deniq; tum maxime ſit uſus,cùm pro falſis contra ueritatem ualet.Nam & Socrati obijciunt comici, docere eum quomodo peiorẽ cauſam meliorem faciat,& contra *Lyſiam, & Gorgiam ſimilia dicit polliceri Plato.Et his adijciunt exempla Græcorum Romanorumq;,& enumerãt,qui pernicioſa nõ ſingulis tantũ, ſed rebus etiam publicis,uſi eloquẽtia,turbauerint ciuitatũ ſtatus,uel euerterint: eoq; & Lacedæmoniorũ ciuitate expulſam, & Athenis quoq;,ubi actor mouere affectus uetabatur,uelut reciſam orãdi poteſtatẽ.Quo quidem modo nec duces erunt utiles,nec magiſtratus,nec medicina, nec deniq; ipſa ſapientia. Nam & dux Flaminius,& Gracchi, Saturnini, Glauciæ magiſtratus, & in medicinis uenena,& in ijs qui philoſophorũ nomine male utũtur, grauiſsima nonnunquam flagitia deprehenſa ſunt. Cibos aſpernemur,attulerunt ſæpe ualetudinis cauſas:nunquàm tecta ſubeamus,ſuper habitantes aliquando procumbunt. Non fabricetur militi gladius, poteſt uti eodem ferro latro. Quis neſcit, ignes,aquas,ſine quibus nulla ſit uita, & ne terrenis immorer, ſolem lunamq; præcipua ſiderum,aliquando etiã nocere?Num igitur negabitur deformẽ Pyrrhi pacẽ cæcus ille Appius dicendi uiribus diremiſſe?Aut nõ diuina M.Tullij eloquentia,& cõtra leges Agrarias popularis fuit? & Catilinæ fregit audaciã?*

*Thyſiam

& ſupplicationes, q maximus honor uictoribus bello ducibus datur, in toga meruit? Non'ne perterritos militum animos frequenter à metu reuocat oratio? & tot pugnādi pericula ineuntibus, laudem uita potiorem eſſe perſuadet? Nec uerò me Lacedæmonij, aut Athenienſes magis mouerint, quàm populus Romanus, apud quē ſumma ſemper oratoribus dignitas fuit. Equidē nec urbiū cōditores reor aliter effecturos fuiſſe, ut uaga illa multitudo coiret in populos, niſi docta uoce cōmota: nec legū repertores ſine ſumma ui orandi conſecutos, ut ſe ipſi homines ad ſeruitutē iuris aſtringerent. Quin ipſa uitæ præcepta, etiā ſi natura ſunt honeſta, plus tamē ad formādas mētes ualēt, quoties pulchritudinē rerū, claritas orationis illuminat. Quare etiamſi in utranq; partē ualent arma facundiæ, nō tamen eſt æquum id haberi malum, quo bene uti licet. Verum hæc apud eos forſitan quærantur, qui ſummā rhetorices ad perſuadendi uim retulerunt. Si uero eſt bene dicēdi ſcientia, quem nos finē ſequimur, ut ſit orator in primis uir bonus, utilem certe eſſe eam cōfitendum eſt. Et hercle deus ille princeps, parens rerum, fabricatorq; mundi, nullo magis hominem ſeparauit à cæteris, quæ quidem mortalia eſſent, animalibus, quàm dicendi facultate. Nā corpora quidem magnitudine, uiribus, firmitate, patientia, uelocitate, præſtantiora in illis mutis uidemus, eadem minus egere acquiſitæ extrinſecus opis. Nam & ingredi citius, & paſci, & tranare aquas, citra docentē natura ipſa ſciunt. Et pleraq; cōtra frigus ex ſuo corpore ueſtiuntur, & arma his ingenita quædam, & ex obuio ferè uictus, circa quæ omnia multus hominibus labor eſt. Rationem igitur nobis præcipuam dedit, eiuſq; nos ſocios eſſe cum dijs immortalibus uoluit. Sed ipſa ratio neq; tam nos iuuaret, neq; tam eſſet in nobis manifeſta, niſi quæ conceperiſſemus mente, promere etiā loquendo poſſemus, quod magis deeſſe cæteris animalibus, quàm intellectum & cogitationem quandam uidemus. Nam & moliri cubilia, & nidos texere, &

educare

educare fœtus, & excludere, quinetiam reponere in hyemem alimenta, opera quædam nobis inimitabilia, qualia ſunt cerarũ, ac mellis, efficere, nonnullius fortaſſe rationis eſt: ſed quia carent ſermone, quæ id faciunt, muta atq; irrationabilia uocãtur. Deniq; homines, quibus negata uox eſt, quãtulum adiuuat animus ille cœleſtis? Quare ſi nihil à dijs oratione melius accepimus, quid tam dignum eſſe cultu ac labore ducamus, aut in quo malimus præſtare hominibus, quàm quo ipſi homines cæteris animalibus præſtent? Eò quidem magis, quòd nulla in parte plenius labor gratiam refert. Id adeò manifeſtum erit, ſi cogitauerimus & unde, & quouſq; iam prouecta ſit orandi facultas, & adhuc augeri poteſt. Nam ut omittam defendere amicos, regere conſilijs ſenatum, populum, exercitũ in quæ uult ducere, quàm ſit utile, cõueniatq; bono uiro, non'ne pulchrum uel hoc ipſum eſt, ex communi intellectu uerbiſq;, quibus utuntur omnes, tantum aſſequi laudis & gloriæ, ut non loqui & orare, ſed quod Pericli contigit, fulgurare, ac tonare uidearis?

An Rhetorice ſit ars. CAP. XVIII.

Finis non erit, ſi expatiari parte in hac, & indulgere uoluptati uelim. Tranſeamus igitur ad eam quæſtionem quæ ſequitur, an rhetorice ars ſit. Quod quidẽ adeò ex ijs qui præcepta dicendi tradiderunt, nemo dubitauit, ut etiam ipſis librorum titulis teſtatum ſit, ſcriptos eos de arte rhetorica: Cicero uero etiam eam, quæ rhetorice uocetur, eſſe artificioſam eloquentiam dicat. Quod non oratores tantum* uendicauerunt, ut ſtudijs aliquid ſuis præſtitiſſe uideãtur, ſed cum his philoſophi, & Stoici, & Peripatetici plerunq; cõſentiunt. Ac me dubitaſſe confiteor, an hanc partem quæſtionis tractandam putarem. Nam quis eſt adeò non ab eruditione modò, ſed à ſenſu remotus hominis, ut fabricandi quidem & texendi, & è luto uaſa diducendi artem putet: rhetoricen autem, maximũ ac pulcherrimum (ut ſuprà diximus) opus, in tam ſublime faſtigiũ exiſtimet

* indicauerunt

ſine arte ueniſſe? Equidem illos, qui contrà diſputarũt, non tam id ſenſiſſe quod dicerent, quàm exercere ingenia materiæ difficultate credo uoluiſſe, ſicut Polycratem cum Buſirim laudaret, & Clytemnæſtram: quanquàm is, quod his diſsimile non eſſet, compoſuiſſe orationem, quæ eſt habita contra Socratẽ, dicitur. Quidam naturalem eſſe rhetoricen uolunt, & tamen adiuuari exercitatione non diffitentur, ut in libris Ciceronis de Oratore dicit Antonius, obſeruationem quandam eſſe, non artem. Quod non ideo, ut pro uero accipiamus, eſt poſitum, ſed ut Antonij perſona ſeruetur, qui diſsimulator artis fuit. Hanc autem opinionem habuiſſe Lyſias uidetur, cuius ſentẽtiæ talis defenſio eſt, quòd indocti & barbari, & ſerui pro ſe cum loquũtur, aliquid dicant ſimile principio, narrent, probẽt, refutent, & (quod uim habeat epilogi) deprecentur. Deinde adijciunt illas uerborum cauillationes, nihil quod ex arte fiat, ante artem fuiſſe: atqui dixiſſe homines pro ſe, & in alios ſemper: doctores artis ſerò iam, & circa Thyſiam & Coraca primũ repertos: orationem igitur ante artem fuiſſe, eoq; artem non eſſe. Nos porrò quando cœperit huius rei doctrina, nõ laboramus exquirere, quanquàm apud Homerum etiã præceptorem Phœnicem, tum agendi, tum & eloquendi, & oratores plures, & omne in tribus ducibus orationis genus, & certamina quoq; propoſita eloquentiæ inter iuuenes inuenimus. Quin in cælatura clypei Achillis, & lites ſunt, & actores. Illud enim admonere ſatis eſt, omnia quæ ars conſummarit, à natura initia duxiſſe: aut tollatur medicina, quæ ex obſeruatione ſalubrium, atq; his contrariorum, reperta eſt: & ut quibuſdam placet, tota conſtat experimentis. Nam & uulnus deligauit aliquis, antequàm hæc ars eſſet, & febrem quiete & abſtinentia, non quia rationem uidebat, ſed quia id ualetudo ipſa coëgerat, mitigauit. Nec fabrica ſit ars, caſas enim primi illi ſine arte fecerunt. Nec muſica, cantatur ac ſaltatur per omnes gentes aliquo modo. Ita ſi rhetorice uocari

Antonij perſona apud Ciceronem.

debet

debet ſermo quicunq;, fuiſſe eam antequàm eſſet ars, cõfitebor. Si uero non quiſquis loquitur, orator eſt, & tum non tanquam oratores loquebantur, neceſſe eſt oratorẽ factum arte, nec ante artem fuiſſe fateantur. Quo illud quoq; excluditur, quod dicũt, Non eſſe artis id quod faciant, qui non didicerint: dicere autem homines, & qui non didicerint. Ad cuius rei confirmationem afferunt Demadem remigẽ, & Aeſchinẽ hypocriten oratores fuiſſe. falsò. Nam neq; orator eſſe qui nõ didicit, poteſt, & hos ſerò potius, quàm nunquàm didiciſſe quis dixerit: quanquàm Aeſchines ab initio ſit uerſatus in literis, quas pater eius etiam docebat: Demadem neq; non didiciſſe certũ ſit; & continua dicendi exercitatio potuerit tantum, quantuſcunq; poſtea fuit, feciſſe. Nam id potentiſſimũ diſcẽdi genus eſt. Sed adhuc præſtantiorem, ſi didiciſſet, futurum fuiſſe, dicere licebit. Neq; enim orationes ſcribere eſt auſus, ut eum multum ualuiſſe in dicẽdo ſciamus. Ariſtoteles, ut ſolet, quærendi gratia quædam ſubtilitatis ſuæ argumenta excogitauit in Gryllo: ſed idem & de arte rhetorica tres libros ſcripſit, & in eorum primo non artem ſolum eam fatetur, ſed ei particulam ciuilitatis, ſicut dialecticis, aſſignat. Multa Critolaus contrà, multa Rhodius Athenodorus. Agnon quidem detraxit ſibi inſcriptione ipſa fidem, qua rhetorices accuſationem profeſſus eſt. Nam de Epicuro, qui diſciplinas omnes fugit, nihil miror. Hi complura dicunt, ſed ex paucis locis ducta. Itaq; potentiſſimis eorũ breuiter occurrã, ne in infinitum quæſtio euadat. Prima his argumẽtatio ex materia eſt: Omnes enim artes aiunt habere materiã, quod eſt uerũ: rhetorices nullam eſſe propriã, quod eſſe falſum in ſequẽtibus probabo. Altera eſt calumnia, Nullam artẽ falſis aſſentire opinionibus, quia conſtitui ſine præceptione nõ poſſit, quæ ſemper uera ſit: rhetoricen aſſentiri falſis, nõ eſſe igitur artem. Ego rhetoricen nonnunquam dicere falſa pro ueris cõfitebor, ſed non ideo in falſa quoq; eſſe opinione concedam, quia longè diuerſum eſt

Epicurus diſciplinas fugit.

ſibiipſi quid uideri, & ut alij uideatur efficere. Nam & imperator falſis utitur ſæpe, ut Annibal, cum incluſus à Fabio, ſarmentis circa cornua boum deligatis, incenſisq́; per noctē in aduerſos montes agens armenta, ſpeciem hoſti abeuntis exercitus dedit: ſed illum feſellit, ipſe quid uerum eſſet, nō ignorauit. Nec uero Theopompus Lacedæmonius, cùm permutato cum uxore habitu, è cuſtodia ut mulier euaſit, falſam de ſe opinionem habuit, ſed cuſtodibus præbuit. Itidem orator cùm falſo utitur pro uero, ſcit falſum eſſe, eoq́; ſe pro uero uti: nō ergo falſam habet ipſe opinionē, ſed fallit alium. Nec Cicero cùm ſe tenebras offudiſſe iudicibus in cauſa Cluētij gloriatus eſt, nihil ipſe uidit. Et pictor cùm ui artis ſuæ efficit, ut quædā eminere in opere, quædam receſſiſſe credamus, ipſe ea plana eſſe nō neſcit. Aiunt etiā omnes artes habere finem aliquem propoſitū, ad quē tendant; hunc modò nullum eſſe in rhetorice, modò non præſtari eū qui promittatur, mentiuntur. Nos enim eſſe finē iam oſtendimus, & quis eſſet, diximus: præſtabit hunc ſemper orator, ſemper enim bene dicet. Firmum autē hoc quod opponitur, aduerſus eos fortaſſe ſit, qui perſuadere finem putauerunt. Noſter orator, arsq́; à nobis finita non ſunt poſita in euentu. Tendit quidem ad uictoriā, qui dicit, ſed cum bene dixit, etiamſi nō uincat, id quod arte continetur, effecit. Nam & gubernator uult ſalua naue in portum peruenire, ſi tamen tempeſtate fuerit abreptus, nō ideo minus erit gubernator, dicetq́; notū illud, Dum clauum rectum teneam. Et medicus ſanitatē ægri petit, ſi tamen aut ualetudinis ui, aut intemperātia ægri, alio'ue quo caſu ſumma nō contigit, dum ipſe omnia ſecundum rationē fecerit, medicinæ fine nō excidit. Ita oratori bene dixiſſe finis eſt. Nā eſt ars ea, ut pòſt paulùm clarius oſtendemus, in actu poſita, non in effectu. Ita falſum erit illud quoq; quod dicitur, Artes ſcire quādo ſint finem conſecutæ, rhetoricen neſcire. Nam ſe quiſq; bene dicere intelligit. Vti etiam uitijs rhetoricen, quod ars nulla faciat, criminantur,

Dum clauū rectū teneā.

quia & falſum dicat,& affectus moueat. Quorũ neutrũ eſt tur pe,cum ex bona ratione proficiſcitur,ideoq; nec uitiũ. Nam & mendacium dicere etiã ſapienti aliquãdo cõceſſum eſt: & affectus,ſi aliter ad æquitatem perduci iudex nõ poterit, neceſſariò mouebit orator. Imperiti enim iudicãt,& qui frequẽter in hoc ipſum fallendi ſunt,ne errent. Nam ſi mihi ſapiẽtes iudices dentur,ſapientum conciones,atq; omne conſilium,nihil inuidia ualeat,nihil gratia,nihil opinio præſumpta, falſiq; teſtes, ꝑquàm ſit exiguus eloquentiæ locus,& propè in ſola delectatione ponatur. Sin & audientium mobiles animi, & tot malis obnoxia ueritas,arte pugnandũ eſt, & adhibẽda quæ proſunt: nec enim qui recta uia depulſus eſt,reduci ad eam, niſi alio flexu poteſt. Plurima uero ex eo contra rhetoricen cauillatio eſt, quòd ex utraq; cauſæ parte dicatur. Inde hoc, Nullam eſſe artẽ ſibi cõtrariam,rhetoricen eſſe contrariam ſibi. Nullam artẽ deſtruere quod effecerit,accidere hoc rhetorices operi. Item,& dicenda eam docere,& nõ dicenda: ita uel per hoc non eſſe artem,quòd nõ dicenda præcipiat,uel per hoc,quòd cum dicenda præceperit,etiam cõtraria his doceat. Quæ omnia apparet de ipſa rhetorice dici, quæ ſit à bono uiro, atq; ab ipſa uirtute ſeiuncta: alioqui ubi iniuſta cauſa eſt,ibi rhetorice nõ eſt: adeò,ut uix ex admirabili quodã caſu poſſit accidere, ut ex utraq; parte orator,id eſt,uir bonus,dicat: tamen quoniã hoc quoq; in rerũ naturam cadit, ut duos ſapientes aliquando iuſtæ cauſæ in diuerſum trahant,quandoq; etiã pugnaturos inter ſe eos,ſi ratio ita duxerit,credunt,reſpondebo propoſitis, atq; ita quidẽ,ut appareat hæc aduerſus eos quoq; fruſtra excogitata,qui malis moribus nomen oratoris indulgent. Nam rhetorice nõ eſt contraria ſibi: cauſa enim cũ cauſa,nõ illa ſecum ipſa componitur. Nec ſi pugnẽt inter ſe,qui idem didicerint, idcirco ars,quæ utriq; tradita eſt, nõ erit: alioqui nec armorũ, quia ſæpe gladiatores ſub eodem magiſtro eruditi inter ſe cõponuntur: nec gubernandi,

quia naualibus prælijs gubernator eſt gubernatori aduerſus: nec imperatoria, quia imperator cũ imperatore cõtendit. Item *non euertit opus rhetorice, quod efficit: neq; enim poſitum à ſe argumentum ſoluit orator, ſed ne rhetorice quidẽ.* Quia *apud eos, qui in perſuadendo finem putant, aut ſi quis, ut dixi, caſus, duos inter ſe bonos uiros compoſuerit, ueriſimilia quærentur.* Non *autem ſi quid eſt altero credibilius, id ei contrarium eſt, quod fuit credibile.* Nam *ut candido candidius, & dulci dulcius non eſt aduerſum, ita nec probabili probabilius.* Nec *præcipit unquam non dicenda, nec dicendis contraria, ſed quæ in quaq; cauſa dicenda ſunt.* Non *ſemper autẽ, etiamſi frequẽtiſsime ueritas tuenda erit, ſed aliquando exigit cõmunis utilitas, ut etiã falſa defendantur.* Ponuntur *hæ quoq; in ſecundo Ciceronis de* Oratore *libro cõtradictiones, artem earum rerũ eſſe quæ ſciantur, oratoris omnem actionẽ opinione nõ ſcientia cõtineri: quia & apud eos dicat, qui neſciãt: & ipſe dicat aliquãdo quæ neſciat.* Ex *his alterũ, id eſt, an ſciat iudex de quo dicatur, nihil ad oratoris artẽ: alteri reſpondendũ,* Ars *earũ rerũ eſt, quæ ſciuntur: rhetorice eſt ars bene dicendi, bene autẽ dicere ſcit orator.* *Sed neſcit an uerum ſit, quod dicit.* Ne *hi quidem, qui ignẽ, aut aquam, aut quatuor elementa, aut corpora inſecabilia eſſe, ex quibus res omnes initium duxerunt, tradunt: nec qui interualla ſyderum, & menſuras *ſolis, ac terræ colligunt, diſciplinam tamen ſuam artem uocant.* *rerum Quòd *ſi ratio efficit, ut hæc non opinari, ſed propter uim probationum ſcire uideantur, eadẽ ratio idem præſtare oratori poteſt. Sed an cauſa uera ſit, neſcit.* Ne *medicus quidem, an dolorem capitis habeat, qui hoc ſe pati dicet, curabit tamen tanquam id uerum ſit, & erit ars medicina.* Quid *quòd rhetorice nõ utiq; propoſitum habet ſemper uera dicendi, ſed ſemper ueriſimilia, ſcit autẽ eſſe ueriſimilia quæ dicit?* Adijciunt *hi qui cõtrà ſentiunt, quòd ſæpe quæ in alijs litibus impugnarunt actores cauſarum, eadem in alijs defendant,*

quod

quod non artis, ſed hominis eſt uitiũ. Hæc ſunt præcipua, quæ contra rhetoricen dicãtur: alia & minora, & tamen ex his fontibus deriuata. Confirmatur autem eam eſſe artem breuiter. Nã ſiue, ut Cleanthes uoluit, ars eſt poteſtas, uia, id eſt, ordine, efficiens eſſe certam uiam atq; ordinem in bene dicendo, nemo dubitauerit: ſiue ille ab omnibus ferè probatus finis obſeruatur, artẽ conſtare ex præceptionibus conſentientibus, & coëxercitatis ad finem utilem uitæ, iam oſtẽdimus nihil nõ horũ in rhetorice ineſſe. Quid q, & inſpectione, & exercitatione, ut artes cæteræ, conſtat? Nec poteſt ars non eſſe, ſi eſt ars dialectice, quod ferè conſtat, cum ab ea ſpecie magis quàm genere differat. Sed nec illa omittẽda ſunt, quã in re alius ſe inartificialiter, alius artificialiter gerat, in ea eſſe artem, & in eo quod qui didicerit, melius faciat, quàm qui non didicerit, eſſe artem. Atqui non ſolum doctus indoctum, ſed etiam doctior doctum in rhetorico opere ſuperabit, neç eſſent eius aliter tam multa præcepta, tamq; magni qui docerẽt, id quod cũ omnibus cõfitendum eſt, tum nõ his præcipue, qui rationẽ dicendi à bono uiro non ſeparamus.

Generalis diuiſio artium, & ex quibus ſit Rhetorica. CAP. XIX.

CVm ſint autem artiũ aliæ poſitæ in inſpectione, id eſt, cognitione & æſtimatione rerum, qualis eſt aſtrologia, nullum exigens actum, ſed ipſo rei, cuius ſtudium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ uocatur: Aliæ in agẽdo, quarum in hoc finis eſt, & ipſo actu perficitur, nihilq; poſt actum operis relinquit, quæ Practice dicitur, qualis eſt ſaltatio: Aliæ in effectu, quæ operis, quod oculis ſubijcitur, cõſummatione finẽ accipiũt, quã Poëticen appellamus, qualis eſt pictura ferè: iudicandũ eſt, rhetoricen in actu cõſiſtere. Hoc enim quod eſt officij ſui perficit, atq; ita ab omnibus dictum eſt. Mihi autem uidetur etiã ex illis cæteris artibus multum aſſumere. Nam & poteſt aliquãdo ipſa res per ſe inſpectione eſſe contenta. Erit enim rhetorice in

oratore etiã tacente, & ſi deſierit agere, uel propoſito, uel aliquo caſu impeditus, non magis deſinet eſſe orator, quàm medicus, qui curandi fecerit finem. Nam eſt aliquis, ac neſcio an maximus, etiam ex ſecretis ſtudijs fructus: ac tum pura uoluptas literarum, cum ab actu, id eſt, opere receſſerunt, & contemplatione ſui fruuntur. Sed effectiuę quoque aliquid ſimile ſcriptis orationibus, uel hiſtorijs, quod ipſum opus in parte oratoria meritò ponimus, conſequetur. Si tamen una ex tribus artibus habenda ſit, quia maximus eius uſus actu continetur, atq; eſt in eo frequentiſſima, dicatur actiua, uel adminiſtratiua. Nam & hoc eiuſdem rei nomen eſt.

Vtrum plus conferat eloquentiæ ars, an natura. CAP. XX.

SCio quæri etiam, natura'ne plus ad eloquentiam conferat, an doctrina. Quod ad propoſitũ quidẽ noſtri operis nihil pertinet: nec enim conſummatus orator, niſi ex utroq; fieri poteſt: plurimum tamen referre arbitror, quam eſſe quæſtionem in hoc loco uelimus. Nam ſi parti utrilibet omnino alteram detrahas, natura etiam ſine doctrina multum ualebit, doctrina nulla eſſe ſine natura poterit. Sin ex pari coëant, in mediocribus quidem utriſq; maius adhuc naturæ credam eſſe momentum, conſummatos autem plus doctrinæ debere, quàm naturæ putabo. Sicut terræ nullam fertilitatem habenti, nihil optimus agricola profuerit, è terra uberi utile aliquid etiam nullo colente naſcetur. At in ſolo fœcundo plus cultor, quàm ipſa per ſe bonitas ſoli efficiet. Et ſi Praxiteles ſignum aliquod ex molari lapide conatus eſſet exculpere, Parium marmor mallem rude. At ſi illud idem artifex expoliſſet, plus in manibus fuiſſet, quàm in marmore. Deniq; natura materiæ, ars doctrinæ eſt. Hæc fingit, illa fingitur. Nihil ars ſine materia. Materiæ etiam ſine arte pretium eſt. Ars ſumma, materia optima melior.

An uirtus ſit Rhetorica. CAP. XXI.

Illa quæſtio eſt maior, an ex medijs artibus, quæ neq; laudari per ſe, neq; uituperari poſſunt, ſed utiles, aut ſecus ſecundum mores utentium fiunt, habenda ſit rhetorice: an ſit, ut cõpluribus etiã philoſophorum placet, uirtus. E*quidẽ illud quod in ſtudijs dicendi plerique; exercuerũt & exercent, aut nullã artem, quæ* ἀτεχνία *nominatur, puto (multos enim uideo ſine ratione, ſine literis, quà uel impudentia, uel fames duxit, ruentes) aut malam quaſi artem, quam* κακοτεχνίαν *dicimus.* N*am & fuiſſe multos, & eſſe nonnullos exiſtimo, qui facultatem dicẽdi ad hominum perniciem cõuerterunt.* ματαιοτεχνία *quoq; eſt quædam, id eſt, ſuperuacua artis imitatio, quæ nihil ſanè nec boni, nec mali habeat, ſed uanum laborem: qualis illius fuit, qui grana ciceris ex ſpatio diſtante miſſa, in acum cõtinuò, & ſine fruſtratione inſerebat.* Q*uem cum ſpectaſſet* A*lexãder, donaſſe dicitur eiuſdem leguminis modio.* Q*uod quidẽ præmium fuit illo opere digniſſimum.* H*is ego comparandos exiſtimo, qui in declamationibus, quas eſſe ueritati diſſimilimas uolunt, ætatẽ multo ſtudio ac labore cõſumunt.* V*erum hæc, quam inſtituere conamur, & cuius imaginem animo concepimus, quæ bono uiro cõuenit, quæq; eſt uera rhetorice, uirtus erit.* Q*uod philoſophi quidem multis & acutis cõcluſionibus colligunt: mihi uerò etiã planiore hac proprieq; noſtra probatione uidetur eſſe perſpicuum.* A*b his hæc dicuntur:* S*i conſonare ſibi in faciendis, ac nõ faciendis uirtutis eſt, quæ pars eius prudentia uocatur, eadẽ in dicendis, ac non dicendis erit.* E*t ſi uirtutes ſunt, ad quas nobis etiam antequã doceremur, initia quædã, ac ſemina ſunt cõceſſa natura, ut ad iuſtitiam, cuius ruſticis quoq; ac barbaris apparet aliqua imago, nos certe ſic eſſe ab initio formatos, ut poſſemus orare pro bonis, etiam ſi nõ perfecte, tamẽ ut ineſſent quædã, ut dixi, ſemina eius facultatis, manifeſtum eſt* N*on eadẽ autẽ his natura artibus eſt, quæ à uirtute ſunt remotæ.* I*taq; cũ duo ſint genera orationis, altera perpetua, quæ rhetorice dicitur: altera cõ*

ciſa

ciſa, quæ dialectice: quas quidem Zeno adeò coniunxit, ut hanc compreſſæ in pugnum manus, illam explicitæ diceret ſimilem, etiam diſputatrix uirtus erit: adeò de hac quæ ſpecioſior, atque apertior tanto eſt, nihil dubitabitur. Sed plenius hoc idem, atq; apertius intueri ex ipſis operibus uolo. Nā quid orator in laudando faciet, niſi honeſtorum, ac turpium peritus? aut in ſuadendo, niſi utilitate perſpecta? aut in iudicijs, ſi iuſtitiæ ſit ignarus? Quid? non fortitudinem poſtulat res eadem, cum ſæpe contra turbulentas populi minas, ſæpe cum periculoſa potentium offenſa, nonnunquam, ut in iudicio Miloniano, inter circunfuſa militum arma dicendum ſit? ut ſi uirtus non eſt, nec perfecta quidē eſſe poſſit oratio. Quòd ſi ea in quoq; animaliū eſt uirtus, qua præſtat cætera, uel pleraq;, ut in leone impetus, in equo uelocitas: hominem porrò ratione atq; oratione excellere cæteris certum eſt: cur non tam in eloquentia, quàm in ratione uirtutem eius eſſe credamus? Recteq; hoc apud Ciceronem diſſerit Craſſus: Eſt enim eloquentia una de ſummis uirtutibus. Et ipſe Cicero ſua perſona, cum ad Brutum in epiſtolis, tum etiā alijs locis, uirtutem eam appellat. At procemium aliquando, & narrationem dicit malus homo, & argumenta, ſic, ut nihil ſit in his requirendum. Nam & latro pugnabit acriter, uirtus tamen erit fortitudo, & tormenta ſine gemitu feret malus ſeruus, tolerantia tamen doloris laude ſua non carebit. Multa fiunt eadem, ſed aliter. Sufficiant igitur hæc, quia de utilitate ſuprà tractauimus.

Quæ ſit materia Rhetorices. CAP. XXII.

MAteriam Rhetorices quidam dixerunt eſſe orationem: quam ſententiam ponit apud Platonem Gorgias: Quæ ſi ita accipitur, ut ſermo quacunq; de re compoſitus dicatur oratio, non materia, ſed opus eſt, ut ſtatuarij, ſtatua: nam & oratio efficitur arte, ſicut ſtatua. Sin hac appellatione uerba ipſa ſignificari putamus, nihil hæc ſine rerum ſubſtantia faciunt. Quidam argu

argumenta perſuaſibilia,quæ & ipſa in parte ſunt operis, & arte fiunt,& materia egent.Quidam ciuiles quæſtiones,quorum opinio non qualitate,ſed modo errauit.Eſt enim hæc materia rhetorices,ſed non ſola. Quidam,quia uirtus ſit rhetorice, materiam eius totam uitam uocant.Alij, quia non omnium uirtutũ materia ſit tota uita, ſed pleræq; earum uerſentur in partibus,ſicut iuſtitia,fortitudo, continentia, proprijs officijs, & ſuo fine intelliguntur: rhetoricen quoq; dicunt in una aliqua parte ponendam,eiq; locum in ethice negotialem aſſignant,id eſt,πραγματικόν.Ego(neq; id ſine autoribus) materiam eſſe rhetorices iudico omnes res,quæcunq; ei ad dicendũ ſubiectæ erũt. Nã Socrates apud Platonẽ dicere Gorgiæ uidetur,nõ in uerbis eſſe materiam,ſed in rebus.Et in Phædro,palàm nõ in iudicijs modò & concionibus,ſed in rebus etiam priuatis,ac domeſticis rhetoricen eſſe demonſtrat.Quo manifeſtum eſt,hanc opinionem ipſius Platonis fuiſſe. Et Cicero quodam loco materiã De Orat. 1. *rhetorices uocat res,quæ ſubiectæ ſunt ei,ſed certas demum putat eſſe ſubiectas:alio uerò de omnibus rebus oratori dicendum arbitratur,his quidem uerbis: Quanquàm uis oratoris, profeſſioq; ipſa bene dicendi hoc ſuſcipere ac polliceri uideatur, ut omni de re,quæcũq; ſit propoſita,ornate ab eo copioſeq; dicatur.Atq; adhuc alibi:Enimuero oratori, quæ ſunt in hominum* De Orat. 3. *uita(quandoquidem in ea uerſatur orator, atq; ea eſt ei ſubiecta materia) omnia quæſita,audita,lecta, diſputata,tractata, agitata eſſe debent. Hanc autem, quam nos materiam uocamus, id eſt,res ſubiectas,quidam modò infinitam,modò nõ propriam rhetorices eſſe dixerunt,eamq; artẽ circũcurrentem uocauerũt, quòd in omni materia diceret:cum quibus mihi minima pugna eſt. Nam de omni materia dicere eam fatentur, propriam habere materiam,quia multiplicẽ habeat,negant.Sed neq; infinita eſt,etiamſi eſt multiplex:& aliæ quoq; artes minores habent multiplicem materiã,uelut architectonice. Nam ea in omnibus*

quæ

quæ ſunt in ædificio utilia, uerſatur. Et cælatura, quæ auro, argẽto, ære, ferro, opera efficit. Nam ſculptura etiam lignũ, ebur, marmor, uitrũ, gẽmas, præter ea quæ ſuprà dixi, complectitur. Nec protinus nõ eſt *materia rhetorices, ſi in eadẽ uerſatur & alius. Nã ſi quærã, quæ ſit materia ſtatuarij, dicetur æs: ſi quæ-*

*ſcalptoris *ram quæ ſit * excuſoris, id eſt, eius fabricæ, quam* Greci uocant *χαλκευτικήν, ſimuliter æs eſſe reſpondeant. Atqui plurimum ſtatuis differunt uaſa.* Nec *medicina ideo non erit ars, quia unctio & exercitatio cum palæſtrica, ciborum uero qualitas etiã cum coquorum ei ſit arte communis. Quòd uerò de bono, utili, iuſto diſſerere, philoſophiæ officiũ eſſe dicũt, nõ obſtat.* Nam *cũ philoſophum dicunt, hoc accipi uolunt, uirum bonum. Cur igitur oratorem, quẽ à bono uiro nõ ſeparo, in eadem materia uerſari mirer? Cum præſertim primo libro iam oſtẽderim, philoſophos omiſſam hanc ab oratoribus partem occupaſſe, quæ rhetorices propria ſemper fuiſſet, ut illi potius in noſtra materia uerſentur.* Deniq; *cum ſit dialectices materia de rebus ſubiectis diſputare, ſit autem dialectices oratio conciſa, cur nõ eadẽ perpetuæ quoq; materia uideatur? Solet à quibuſdam & illud poni:* Om*nium igitur artium peritus erit orator, ſi de omnibus ei dicendum eſt.* Poſſem hic Ciceronis *reſpondere uerbis, apud quẽ hæc*

De Oratore primo. *inuenio:* Mea *quidem ſentẽtia, nemo eſſe poterit omni laude cumulatus orator, niſi erit omniũ rerum magnarũ, atq; artiũ ſciẽtiam cõſecutus.* Sed *mihi ſatis eſt, eius eſſe oratorẽ rei, de qua dicit, nõ inſciũ.* Neq; *enim omnes cauſas nouit, & debet poſſe de omnibus dicere.* De *quibus ergo dicet? de quibus didicit. Similiter de artibus quoq;, de quibus dicendum erit, interim diſcet, & de qbus didicerit, dicet.* Quid *ergo? nõ aut faber de fabrica melius, aut de muſice muſicus? Si neſciat orator, quid ſit, de quo quæratur, planè melius.* Nã *& litigator ruſticus illiteratuſq; de cauſa ſua melius quàm orator, qui neſciet quid in lite ſit, dicet. Sed accepta à muſico, à fabro, ſicut à litigatore, melius orator,*

quàm ipſe qui docuerit. Verum & faber cũ de fabrica, & muſicus cũ de muſica, ſi quid confirmationẽ deſiderauerit, dicet: non erit quidẽ orator, ſed faciet illud quaſi orator. Sicut cum uulnus imperitus deligabit, non erit medicus, ſed faciet ut medicus. An huiuſmodi res, nec in laudẽ, nec in deliberationẽ, nec in iudiciũ ueniunt? Ergo cum de faciendo portu Hoſtienſi deliberatum eſt, non debuit dicere ſententiã orator? Atqui opus erat ratione architectorum. Liuores & tumores in corpore, cruditatis, an ueneni ſigna ſint, non tractat orator? At eſt id ex ratione medicinæ. Circa mẽſuras, & numeros nõ uerſabitur? Dicamus has geometriæ eſſe partes. Equidem omnia credo poſſe ferè caſu aliquo uenire in officium oratoris: quod ſi nõ accidet, nõ erũt ei ſubiecta. Ita ſic quoq; recte diximus materiam rhetorices eſſe, omnes res ad dicendum ei ſubiectas. Quod quidẽ probat etiã ſermo cõmunis. Nam cũ aliquid de quo dicamus accepimus, poſitã nobis eſſe materiã frequenter etiã præfatione teſtamur. Gorgias quidẽ adeò rhetori de omnibus putauit eſſe dicendũ, ut ſe in auditorijs interrogari pateretur, qua quiſque de re uellet. Hermagoras quoq;, dicendo materiã eſſe in cauſa, & in quæſtionibus, omnes res ſubiectas erat complexus. Sed quæſtiones ſi neget ad rhetoricen pertinere, diſſentit à nobis. Si autẽ ad rhetoricen pertinẽt, ab hoc quoque adiuuamur. Nihil eſt enim, quod non in cauſam, aut in quæſtionẽ cadat. Ariſtoteles tres faciendo partes orationis, iudicialẽ, deliberatiuã, demonſtratiuã, penè & ipſe oratori ſubiecit omnia: nihil enim non in hæc cadit. Quæſitũ à paucißimis etiã de inſtrumento eſt. Inſtrumentũ uoco, ſine quo formari materia, & in id quod uelimus, effici opus nõ poßit. Verum hoc ego nõ artem credo agere, ſed artificẽ. Neq; enim ſciẽtia deſiderat inſtrumentũ, quæ poteſt eſſe conſummata, etiã ſi nihil faciat: ſed ille opifex, ut cælator cælum, & pictor penicilla. Itaque hæc in eum locum, quo de oratore dicturi ſumus, differamus.

Libri ſecundi finis.

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE *Oratoria, Liber tertius.*

De ſcriptoribus artis Rhetoricæ.

CAP. I.

QVONIAM in ſecundo libro quæſitũ eſt, quid eſſet Rhetorice, & quis finis eius: artem quoq; eſſe eam, & utilem, & uirtutem, ut uires noſtræ tulerunt, oſtendimus: materiamq; ei res omnes de quibus dicere oporteret, ſubiecimus: iam hinc unde cœperit, quibus conſtet, quo quæq; in ea modo inuenienda, atq; tractanda ſint, exequar. Intra quem modum pleriq; ſcriptores artium conſtiterunt, adeò ut Apollodorus cõtentus ſolis iudicialibus fuerit. Nec ſum ignarus hoc à me præcipuè, quod hic liber inchoat opus, ſtudioſos eius deſideraſſe, ut inquiſitione opinionum, quæ diuerſiſſimæ fuerunt, longè difficilimum: ita neſcio, an minimè legẽtibus futurum uoluptati, quippe quod propè nudam præceptorum traditionem deſideret. In cæteris enim admiſcere tentauimus aliquid nitoris, non iactandi ingenij gratia: nanq; in id eligi materia poterat uberior, ſed ut hoc ipſo alliceremus magis iuuentutem ad cognitionem eorum, quæ neceſſaria ſtudijs arbitramur, ſi ducti iucunditate aliqua lectionis libẽtius diſcerent ea, quorum ne ieiuna, atq; arida traditio auerteret animos, & aures, præſertim tam delicatas, raderet, uerebamur. Qua ratione ſe Lucretius dicit præcepta philoſophiæ carmine eſſe complexum. Nanq; hac, ut eſt notum, ſimilitudine utitur:

Ac ueluti pueris abſinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Aſpirant mellis dulci, flauoq; liquore, Et quæ ſequuntur.

Sed

Sed nos ueremur, ne parum hic liber mellis, & abſinthij multum habere uideatur, ſitq́; ſalubrior ſtudijs, quàm dulcior. Quin etiam hoc timeo, ne ex eo minorem gratiam ineat, quòd pleraque non inuenta per me, ſed ab alijs tradita continebit: habeat etiam quoſdam qui contrà ſentiant, & aduerſentur, propterea quòd plurimi autores, quamuis eodem tenderent, diuerſas tamen uias * munierunt, atque in ſuam quiſque induxit ſequentes. *inuenerunt Illi autem probant qualecunq; ingreßi ſunt iter: nec facilè inculcatas pueris perſuaſiones mutaueris, quia nemo non didiciſſe mauult, quàm diſcere. Eſt autem, ut procedente libro patebit, infinita diſſenſio autorum, primò ad ea, quæ rudia atq; imperfecta adhuc erant, adijcientibus quod inueniſſent ſcriptoribus: mox, ut aliquid ſui uiderentur afferre, etiam recta mutantibus. Nam primus poſt eos quos poëtæ tradiderunt, mouiſſe aliqua circa rhetoricen Empedocles dicitur. Artium autem ſcriptores antiquißimi Corax & Thyſias Siculi, quos inſecutus eſt uir eiuſdem inſulæ Gorgias Leontinus, Empedoclis, ut traditur, diſcipulus. Is beneficio longißimæ ætatis (nam centũ & nouem uixit annos) cũ multis ſimul floruit. Ideoq́; & illorũ, de quibus ſuprà dixi, fuit æmulus, & ultra Socratem uſq; durauit. Thraſymachus Chalcedonius cũ hoc, & Prodicus Chius, & Abderites Protagoras, à quo decẽ milibus denariorum didiciſſe artẽ, quam edidit, Euathlus dicitur, & Hippias Elæus, & quem Palameda Plato appellat, Alcidamas Eleates. Antiphon quoq; & primus omnium orationem ſcripſit, & nihilominus artem & ipſe compoſuit, & pro ſe dixiſſe optime eſt creditus. Etiam Polycrates, à quo ſcriptam in Socratem diximus orationem. Et Theodorus Byzantius, ex his & ipſe, quos Plato appellat λογοδαιδάλους. Logodædali Horum primi communes locos tractaſſe dicuntur, Protagoras, Gorgias, Prodicus & Thraſymachus. Cicero in Bruto negat ante Periclem ſcriptum quicquam, quod ornatũ oratorium habeat, eius aliqua ferri. Equidem non reperio quicquã tantæ elo-

quentiæ fama dignum. Ideoq́; minus miror, eſſe qui nihil ab eo ſcriptum putent: hæc autem quæ feruntur, ab alijs eſſe compoſita. His ſucceſſere multi, ſed clariſſimus Gorgiæ auditor Iſocrates, quanquàm de præceptore eius inter autores non conuenit. Nos autem Ariſtoteli credimus. Hinc uelut diuerſæ ſecari cœperunt uiæ. Nam & Iſocratis præſtantiſſimi diſcipuli fuerunt in omni ſtudiorum genere, eoq́; iam ſeniore (octauum enim & nonageſimum impleuit annum) pomeridianis ſcholis Ariſtoteles præcipere artem oratoriam cœpit, noto quidem illo, ut traditur, uerſu ex Philocteta frequenter uſus:

Αἰσχρὸν σιωπᾶν, καὶ Ἰσοκράτην ἐᾶν λέγειν.

Turpe eſſe tacere, & Iſocratem pati dicere. ● Ars eſt utriuſq́;, ſed pluribus eam libris Ariſtoteles complexus eſt. Eodem tempore Theodectes fuit, de cuius opere ſuprà dictum eſt. Theophraſtus quoq́; Ariſtotelis diſcipulus, de rhetorice diligenter ſcripſit, atq́; hinc uel ſtudioſius philoſophi, quàm rhetores, præcipuéq́; Stoicorum atq́; Peripateticorum principes. Fecit deinde uelut propriam Hermagoras uiam, quam plurimi ſunt ſecuti, cui maxime par, atq́; æmulus uidetur Athenæus fuiſſe. Multa pòſt Apollonius Molon, multa Areus, multa Cæcilius, & Halicarnaſſeus Dionyſius. Præcipuè tamen in ſe conuerterunt ſtudia Apollodorus Pergamenus, qui præceptor Apolloniæ Cæſaris Auguſti fuit, & Theodôrus Gadaræus, qui ſe dici maluit Rhodium, quē ſtudioſè audiſſe, cùm in eam inſulam ſeceſſiſſet, dicitur Tyberius Cæſar. Hi diuerſas opiniones tradiderunt, appellatiq́; inde Apollodorei, & Theodorei, ad morem certas in philoſophia ſectas ſequendi. Sed Apollodori præcepta magis ex diſcipulis cognoſcas, quorum diligentiſſimus in tradēdo Latinè fuit C. Valgius, Græcè Atticus. Nam ipſius ſola uidetur ars edita ad Matium, quia cæteras miſſa ad Domitium epiſtola nō agnoſcit. Plura ſcripſit Theodôrus, cuius auditorē Hermagorā ſunt qui uiderint. Romanorum primus (quantū ego quidē ſciam) condidit aliqua

in hac

in hac materia M. Cato ille Cenſorius: poſt M. Antonius inchoauit. Nam hoc ſolum opus eius, atq; idipſum imperfectum manet. Secuti minus celebres, quorum memoriam, ſi quo loco res poſcet, non omittam. Præcipuum uerò lumen ſicut eloquentiæ, ita præceptis quoq; eius dedit unicum apud nos ſpecimen orandi, docendiq; oratorias artes M. Tullius, poſt quem tacere modeſtiſſimum foret, niſi & rhetoricos ſuos ipſe adoleſcẽti ſibi elapſos diceret, & in Oratorijs hæc minora, quæ plerique deſiderant, ſciens omiſiſſet. Scripſit de eadem materia non pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater Gallio, accuratius uerò priores Gallione Celſus, & Lenas, & ætatis noſtræ Virginius, Plinius, Rutilius. Sunt & hodie clari eiuſdẽ operis autores, qui ſi omnia complexi forent, conſuluiſſent labori meo, ſed parco nominibus uiuentium. Veniet eorum laudi ſuum tempus: ad poſteros enim uirtus durabit, non perueniet inuidia. Non tamen poſt tot, ac tantos ſcriptores pigebit meam quibuſdam locis poſuiſſe ſententiam. Neq; enim me cuiuſquã ſectæ, uelut quadam ſuperſtitione imbutus, addixi, & electuris, quæ uolent facienda copia fuit. Sicut ipſe plurium in unum cõferro inuenta, ubicunq; ingenio non erit locus, curæ teſtimonium meruiſſe contentus.

Quod initium Rhetorices. CAP. II.

NEc diu nos moretur quæſtio, quæ rhetorices origo ſit. Nam cui dubium eſt, quin ſermonẽ ab ipſa rerum natura geniti protinus homines acceperint? quod certe principium eſt eius rei. Huic ſtudium & incrementum dederit utilitas: ſummã, ratio & exercitatio. Nec uideo quare curam dicẽdi putant quidam inde cœpiſſe, quòd hi, qui in diſcrimẽ aliquod uocabantur, accuratius loqui defendendi ſui gratia inſtituerint. Hæc enim ut honeſtior cauſa, ita non utiq; prior eſt, cùm præſertim accuſatio præcedat defenſionem: niſi quis dicit etiam gladium fabricatum ab eo prius, qui ferrum in tutelam ſui, quàm qui in perniciem alterius compararit. Initium ergo dicendi dedit natura,

initium artis obſeruatio. Homines enim, ſicut in medicina, cùm uident alia ſalubria, alia inſalubria, ex obſeruatione eorum eſſe cerunt artem: ita cùm in dicendo, alia utilia, alia inutilia deprehenderent, notarunt ea ad imitandum, uitandumq́;, & quædam ſecundum rationem eorum adiecerunt ipſi quoq;: hæc confirmata ſunt uſu, tum quæ ſciebat quiſq;, docuit. Cicero quidem initium orandi conditoribus urbium, ac legumlatoribus dedit, in quibus fuiſſe uim dicendi neceſſe eſt: cur tamē hanc primam originem putet, non uideo, cùm ſint adhuc quædam uagæ, & ſine urbibus, ac ſine legibus gentes, & tamen qui ſunt in his nati, & legationibus fungantur, & accuſent aliqua, ac defendāt, & deniq; alium alio melius loqui credant.

Quinque eſſe partes Rhetoricæ. CAP. III.

OMnis autem orandi ratio, ut plurimi, maximiq́; autores tradiderunt, quinque partibus conſtat, inuentione, diſpoſitione, elocutione, memoria, pronunciatione, ſiue actione: utroque enim modo dicitur. Omnis enim ſermo, quo quidem uoluntas aliqua enunciatur, habeat neceſſe eſt rem & uerba. Ac ſi eſt breuis, & una concluſione finitus, nihil fortaſſe ultrà deſideret. At oratio longior plura exigit. Non enim tantum refert, quid, & quomodo dicamus, ſed etiam quo loco. Opus ergo eſt & diſpoſitione. Sed neq; omnia quæ res poſtulat, dicere, neq; ſuo quæq; loco poterimus, niſi adiuuante memoria: quapropter ea quoque pars quarta erit. Verum hæc cuncta corrumpit, ac propemodum perdit indecora uel uoce, uel geſtu pronunciatio: huic quoq; tribuendus eſt neceſſariò quintus locus. Nec audiendi quidam, quorum eſt Albutius, qui treis modò primas eſſe partes uolunt, quia memoria atque actio natura, non arte contingant, quarum nos præcepta ſuo loco dabimus, licet Thraſymachus quoq; idem de actione crediderit. His adiecerunt quidam ſextam partem, ita ut inuentioni iudicium ſubnecterent, quia primum eſſet inuenire, deinde iudicare. Ego porrò ne inueniſſe

quidem

quidem credo eum, qui non iudicauit:nec enim contraria,communia,ſtulta inueniſſe dicitur quiſquam,ſed non uitaſſe.*Et Cicero *quidem in* Rhetoricis, *iudicium ſubiecit inuentioni.* Mihi *autem adeò primis tribus partibus uidetur eſſe permixtum: nam neq; diſpoſitio ſine eo,neq; elocutio fuerit,ut pronunciationem quoq; uel plurimum ab eo mutuari putem.* Quod *hoc audacius dixerim, quòd in partitionibus oratorijs ad eaſdem, de quibus ſuprà dictum eſt,quinque peruenit partes:* Nam *cum dupliciter primum diuiſiſſet in inuẽtionem atq; elocutionem,res ac diſpoſitionem inuentioni, uerba & pronunciationem elocutioni dedit, quintam quoque conſtituit communem, ac uelut cuſtodem omnium, memoriam.* Idem *in* Oratore, *quinque rebus conſtare eloquentiam dicit, in quibus poſtea ſcriptis certior eius ſententia eſt.* Non *minus mihi cupidi nouitatis alicuius uidentur fuiſſe, qui adiecerunt ordinem, cum diſpoſitionẽ dixiſſent: quaſi aliud ſit diſpoſitio, quàm rerum in ordinem optima collocatio .* Dion *inuentionem modò & diſpoſitionem tradidit, ſed utranq; duplicem,rerum ac uerborum,ut ſit elocutio inuentionis, pronunciatio diſpoſitionis:his quinta pars memoria accedat.* Theodorei *ſerè inuentionem duplicẽ,rerum atq; elocutionis,deinde treis partes cæteras.* Hermagoras,*iudicium, partitionem,ordinem,quæq; elocutionis ſunt, ſubiecit* Oeconomiæ, *quæ Græcè appellata ex cura rerum domeſticarum,& hic per abuſionem poſita, nomine* Latino *caret.* Eſt *& circa hoc quæſtio, quòd memoriam in ordine partium quidam inuentioni,quidam diſpoſitioni ſubiunxerunt, nobis quartus eius locus placet.* Non *enim tantum inuenta tenere ut diſponamus, nec diſpoſita, ut eloquamur, ſed etiam uerbis formata, memoriæ mandare debemus.* Hac *enim omnia quæcunq; in orationem collata ſunt,cõtinentur.* Fuerunt *etiam in hac opinione non pauci, ut has non rhetorices partes eſſe exiſtimarent, ſed opera oratoris.* Eius *enim eſſe, inuenire, diſponere,eloqui,& cætera.* Quod *ſi accipimus,nihil arti relin-*

**iudicaſſe*

quemus. Nam *bene dicere eſt oratoris, rhetorice tamen eſt bene dicendi ſcientia:* Vel, *ut alij putant, artificis eſt perſuadere, uis autem perſuadendi, artis: ita inuenire quidem & diſponere oratoris, inuentio autem & diſpoſitio rhetorices propria uideri poteſt.* In *eo plures diſſenſerunt, utrum'ne hæ partes eſſent rhetorices, an eiuſdem opera, an, ut* Athenæus *credit, elementa, quæ uocantur* στοιχεῖα. *Sed neq; elementa recte quis dixerit, alioqui tantum initia erunt, ut mundi, uel humor, uel ignis, uel materia, uel corpora inſecabilia: nec operum recte nomen accipient, quæ non ab alijs perficiuntur, ſed aliud ipſa perficiunt.* Partes *igitur.* Nam *cum ex his rhetorice fieri non poteſt, ut cùm totum ex partibus conſtet, non ſint partes totius, ex quibus conſtet.* Videntur *autem mihi, qui hæc opera dixerunt, eo quoque moti, quòd in alia rurſus diuiſione nollent in idem nomen incidere: partes enim rhetorices eſſe dicebant laudatiuam, deliberatiuam, iudicialem.* Quæ *ſi partes ſunt, materiæ ſunt potius, quàm artis.* Nanq; *in his ſingulis rhetorice tota eſt, quia & inuẽtionem, & diſpoſitionem, & elocutionem, & memoriam, & pronunciationem quæcunque earum deſiderat.* Itaq; *quidam genera ea tria rhetorices dicere maluerunt: optime autem ij, quos ſecutus eſt* Cicero, *qui genera cauſarum.*

Tria eſſe genera cauſarum. CAP. IIII.

SEd *tria, an plura ſint, ambigitur: nec dubie propè omnes utiq; ſummæ apud antiquos autoritatis ſcriptores* Ariſtotelem *ſecuti, qui nomine tantum alio concionalem pro deliberatiua appellat, hac partitione contenti fuerunt.* Verum *& tunc leuiter eſt tentatum, tum apud* Græcos *quoſdam, tum apud* Ciceronem *in libris de* Oratore, *& nunc maximo temporũ noſtrorum autore propè impulſum, ut non modo plura hæc genera, ſed etiã penè innumerabilia uideantur.* Nam *ſi laudãdi ac uituperandi officium in parte tertia ponimus, in quo genere uerſari uidebimur, ſi querimur, conſolamur, mitigamus, concitamus,*

terre

terremus, confirmamus, præcipimus, obſcure dicta interpreta‑ mur, narramus, deprecamur, gratias agimus, gratulamur, ob‑ iurgamus, maledicimus, deſcribimus, mandamus, renuntiamus, optamus, opinamur: & plurima alia? ut mihi in illa uetere per‑ ſuaſione permanenti, uelut petẽda ſit uenia: quærendumq́;, quo moti priores, rem tam late fuſam, tam breuiter aſtrinxerint. Quos qui erraſſe putant, hoc ſecutos arbitrantur, quòd in his ferè uerſari tum oratores uidebant. Nam & laudes, & uitupe‑ rationes ſcribebantur, & ἐπιταφίους dicere erat moris, & pluri‑ mum in cõſilijs ac iudicijs inſumebatur operæ, ut ſcriptores ar‑ tium pro ſolis comprehenderint frequentiſsima. Qui uero deſcen dunt, tria faciunt genera auditorum: unum quod ad delectatio‑ nem conueniat, alterum quod conſilium accipiat, tertium quod de cauſis iudicet. Mihi cuncta rimanti, talis quædam ratio ſuc‑ currit, quòd omne oratoris officium, aut in iudicijs eſt, aut extra iudicia. Eorum de quibus in iudicio quæritur, manifeſtum genus eſt: ea quæ ad iudicem non ueniunt, aut præteritum habent tem‑ pus, aut futurum: Præterita laudamus, aut uituperamus: de futu‑ ris deliberamus. Item omnia, de quibus dicendum eſt, aut certa ſint neceſſe eſt, aut dubia. Certa, ut cuiq; eſt animus, laudat, aut culpat: ex dubijs partim nobiſipſis ad electionem ſunt libera, de his deliberatur: partim aliorum ſentẽtiæ cõmiſſa, de his lite con‑ tenditur. Anaximenes iudicialem & cõcionalem generales par‑ tes eſſe uoluit. Septem autem ſpecies hortandi, dehortandi, lau‑ dandi, uituperandi, accuſandi, defendendi, exquirendi, quod & ἐξεταστικὸν dicit: quarum duæ primæ deliberatiui, duæ ſequen‑ tes demonſtratiui: tres ultimæ iudicialis generis ſunt partes. Protagoram tranſeo, qui interrogandi, reſpondendi, mandandi, precandi, quod εὐχωλὴν dixit, partes ſolas putat. Plato in Sophi ſte, iudiciali, & concionali tertiam adiecit προσομιλητικὴν, quam ſanè permittamus nobis dicere ſermocinatricem, quæ à forenſi ratione diſiungitur, & eſt accõmodata priuatis diſputationibus,

 cuius

cuius uis eadem profectò eſt, quæ dialecticæ. Iſocrates in omni genere ineſſe laudem ac uituperationem exiſtimauit. Nobis autem & tutiſſimum eſt autores plures ſequi, & ita uidetur ratio dictare. Eſt igitur, ut dixi, unum genus, quo laus ac uituperatio continetur, ſed eſt appellatum à parte meliore laudatiuum, idem alij demonſtratiuum uocant, utrunq; nomen ex Græco creditur fluxiſſe. Nam & ἐγκωμιαστικὸν & ἐπιδεικτικὸν dicunt. Sed mihi ἐπιδεικτικὸν nõ tam demonſtrationis uim habere, quàm oſtentationis uidetur, & multum ab illo ἐγκωμιαστικῷ differre: nam ut cõtinet laudatiuum in ſe genus, ita nõ intra hoc ſolum conſiſtit. An quiſquam negauerit Panegyricos ἐπιδεικτικοὺς eſſe? Atqui formam ſuadendi habent, & plerunq; de utilitatibus Græciæ loquuntur: ut cauſarũ quidem genera tria ſint, ſed ea tum in negotijs, tum in oſtentatione poſita. Niſi fortè non ex Græco mutuantes demonſtratiuum uocant, uerum id ſequuntur, quòd laus ac uituperatio quale ſit quicq; demonſtrat. Alterum eſt deliberatiuum, tertium iudiciale. Cæteræ ſpecies in hæc tria incidunt genera. Nec inuenietur ex his ulla, in qua non laudare aut uituperare, ſuadere aut diſſuadere, intendere quid uel depellere debeamus. Illa quoque ſunt communia, conciliare, narrare, docere, augere, minuere, concitandis, componendis'ue affectibus animos audientium fingere. Ne ijs quidem acceſſerim, qui laudatiuam materiam honeſtorum, deliberatiuam utilium, iudicialem iuſtorum, quæſtione contineri putant, celeri magis, ac rotunda uſi diſtributione, quàm uera. Stant enim quodammodo mutuis auxilijs omnia. Nam & in laude iuſtitia, utilitasq; tractantur, & in conſilijs honeſtas: & raro iudicialem inueneris cauſam, in cuius non parte aliquid eorum, quæ ſuprà diximus, reperiatur.

Quibus contineatur omnis ratio dicendi.

CAP. V.

OMnis autem oratio conſtat, aut ex ijs quæ ſignificantur, aut ex ijs quæ ſignificant, id eſt, rebus & uerbis. Facultas orandi

orandi conſummatur natura, arte, exercitatione, cui quartam partem adijciunt quidam imitationis, quam nos arti ſubijcimus. Tria ſunt item, quæ præſtare debeat orator, ut doceat, moueat, delectet. Hæc enim clarior diuiſio, quàm eorum qui totum opus in res, & in affectus partiuntur. Non ſemper autem omnia in eam quæ tractabitur materiam cadent. Erunt enim quædam remotæ ab affectibus, qui ut non ubiq; habent locum, ita quocunq; irruperint, plurimum ualent. Præſtantiſſimis autoribus placet, alia in rhetorica eſſe, quæ probationem deſiderent, alia, quæ nõ deſiderent, cum quibus ipſe conſentio. Quidam uerò, ut Celſus, de nulla re dicturum oratorem, niſi de qua quæritur, exiſtimant, cui cùm maxima pars ſcriptorum repugnet, tum etiã ipſa partitio, niſi fortè laudare, quæ conſtet eſſe honeſta, & uituperare, quæ ex confeſſo ſunt turpia, non eſt oratoris officium. Illud iam omnes fatentur, eſſe quæſtiones aut in ſcripto, aut in non ſcripto: in ſcripto ſunt de iure: in non ſcripto, de re: illud legale, hoc rationale genus. Hermagoras, atque eum ſecuti, uocant νομικὸν & λογικὸν. Idem ſentiunt, qui omnem quæſtionem ponunt in rebus & in uerbis. Item conuenit quæſtiones eſſe aut infinitas, aut finitas. Infinitæ ſunt, quæ remotis perſonis, & temporibus, & locis, cæteriſq; ſimilibus, in utranq; partem tractantur, quod Græci θέσιν dicunt, Cicero propoſitum, alij quæſtiones uniuerſales ciuiles, alij quæſtiones philoſopho conuenientes. Athenæus partem cauſæ appellat. Hoc genus Cicero ſcientia & actione diſtinguit: ut ſit ſcientiæ, an prouidentia mundus regatur: Actionis, an accedendum ad remp. adminiſtrãdam. Prius trium generum, an ſit, quid ſit, quale ſit: omnia enim hæc ignorari poſſunt. Sequens duorum, quomodo adipiſcamur, quomodo utamur. Finitæ autem ſunt ex complexu rerum, perſonarum, temporum, cæterorumq;, hæ ὑποθέσεις à Græcis dicuntur, cauſæ à noſtris. In his omnis quæſtio uidetur circa res, perſonaſq; conſiſtere. Amplior eſt ſemper infinita, inde enim finita deſcendit. Quod ut

Imitatio arti ſubiecta.

exemplo

exemplo pateat, infinita eſt, an uxor ducenda: finita, an Catoni ducenda. Ideoq́; eſſe ſuaſoria poteſt. Sed etiam remotæ à perſonis proprijs, ad aliquid referri ſolent. Eſt enim ſimplex, an reſpub. adminiſtranda. Refertur ad aliquid, an in tyrannide adminiſtranda. Sed hic quoque ſubeſt uelut latens perſona: tyrannus enim geminat quæſtionem, ſubeſtq́; & temporis, & qualitatis tacita uis, nondum tamen hoc propriè dixeris cauſam. Hæ autem, quas infinitas uoco, & generales appellantur, quod ſi eſt uerum, finitæ ſpeciales erunt. In omni autem ſpeciali utiq; ineſt generalis, ut quæ ſit prior. Ac neſcio, an in cauſis quoq; quicquid in quæſtionē uenit uelut qualitatis, generale ſit: Milo Clodium occîdit: iure occîdit inſidiatorem. Non'ne hoc quæritur, an ſit ius inſidiatorem occidi? Quid in coniecturis? non illa generalia, an cauſa ſceleris odium, cupiditas: an tormentis credendum: teſtibus, an argumētis maior fides habenda? Nam finitione quidem comprehendi nihil non in uniuerſum certum erit. Quidam putant etiam eas poſſe theſeis aliquādo nominari, quæ perſonis, cauſisq́; contineantur, aliter tantummodo poſitas, ut cauſa ſit cùm Oreſtes accuſatur: Theſis, an Oreſtes rectè ſit abſolutus. Huius generis eſt, an Cato rectè Martiam Hortenſio tradiderit. Hi theſim à cauſa ſic diſtingunt, ut illa ſit ſpectatiuæ partis, hæc actiuæ: Illic enim ueritatis gratia tantum diſputari, hic negocium agi. Quanquàm inutiles quidam oratori putant uniuerſales quæſtiones, quia nihil proſit, quòd conſtet ducendam eſſe uxorem, uel adminiſtrandam remp. ſi quis uel ætate, uel ualetudine impediatur. Sed nō in omnibus eiuſmodi quæſtionibus ſic occurri poteſt, ut illis, ſit'ne uirtus finis: regatur'ne mundus prouidentia. Quin etiam in ijs, quæ ad perſonam referuntur, ut non eſt ſatis generalem tractaſſe quæſtionem, ita perueniri ad ſpeciem, niſi illa prius excuſſa, non poteſt. Nam quomodo, an ſibi uxor ducenda ſit, deliberabit Cato, niſi cōſtiterit uxores eſſe ducendas? Et quomodo, an ducere debeat Martiam quæretur, niſi

niſi Catoni ducenda uxor eſt? Sunt tamen inſcripti nomine Her*magoræ libri, qui confirment illam opinionem, ſiue falſus eſt titulus, ſiue alius hic* Hermagoras *fuit.* Nam *eiuſdē eſſe quomodo poſſunt, qui de hac arte mirabiliter multa cōpoſuit? Cū, ſicut ex* Ciceronis *quoq;* Rhetorico *primo manifeſtum eſt, materiā rhetorices in theſeis, & cauſas diuiſerit. Quod reprehēdit* Cicero, *ac theſim nihil ad oratorē pertinere contendit, totumq; hoc genus quæſtionis ad philoſophos uocat, ac refert. Sed me liberauit reprehendendi uerecūdia, & quòd ipſe hos libros improbat, & quòd in* Oratore, *& in ijs, quos de* Oratore *ſcripſit libris, &* Topicis *præcipit, ut à proprijs perſonis atq; temporibus auocemus controuerſiam, quia latius liceat dicere de genere, quàm de ſpecie, & quod in uniuerſo probatū eſt, id in parte probatū eſſe neceſſe ſit. Status autē in hoc omne genus materiæ ijdem, qui in cauſam cadunt. Adhuc adijcitur, alias eſſe quæſtiones in rebus ipſis, alias quæ ad aliud referantur. Illud, an uxor ducenda: hoc, an ſeni ducenda: illud, an fortis: hoc, an fortior, & ſimilia. Cauſam finit* Apollodorus, *ut interpretatione* Valgij *diſcipuli eius utar, ita: Cauſa eſt negocium omnibus ſuis partibus ſpectans ad quæſtionem: aut, cauſa eſt negocium, cuius finis eſt cōtrouerſia. Ipſum deinde negociū ſic finit:* Negocium *eſt congregatio perſonarum, locorum, temporum, cauſarum, modorum, caſuum, factorum, inſtrumentorum, ſermonum, ſcriptorum, & nō ſcriptorum. Cauſam nunc intelligimus* ὑπόθεσιν, *negocium* περίστασιν. *Sed ipſam cauſam quidam ſimiliter finierunt, ut* Apollodorus *negotium.* Iſocrates *cauſam eſſe ait, quæſtionem finitam, ciuilem, aut rerum controuerſiam in perſonarum finitarum complexu.* Cicero *his uerbis:* Cauſa *certis perſonis, locis, temporibus, actionibus, negocijs, cernitur, aut in omnibus, aut in pleriſq; eorum.*

Quid ſit ſtatus. CAP. VI.

E*Rgo cùm omnis cauſa cōtineatur aliquo ſtatu, prius, quàm dicere agrediar, quomodo genus quodq; cauſæ ſit tractandum,*

ſtandum, id quod commune eſt omnibus, quid ſit Status, & unde ducatur, & quot, & qui ſint, intuendum puto: quanquàm id nonnulli ad iudiciales tantum pertinere materias putauerunt: Quorum inſcitiam, cùm omnia tria genera fuero executus, res ipſa deprehendet. Quod nos Statum, id quidam conſtitutionem uocant, alij quæſtionē, alij quod ex quæſtione appareat. Theo=
* τεχνικώτερον dôrus generale caput, id eſt, κεφάλαιον *γενικότατον, ad quod referuntur omnia. Quorum diuerſa appellatio, uis eadem eſt: nec intereſt diſcentium, quibus quidq; nominibus appelletur, dum res ipſa manifeſta ſit. Statum Græci στάσιν uocant, quod nomen primum ab Hermagora traditum putant, ſed alij ab Naucrate Iſocratis diſcipulo, alij à Zopyro Clazomenio. Quanquam uidetur Aeſchines quoque in oratione contra Cteſiphontem uti hoc uerbo, cùm à iudicibus petit, ne Demoſthenem permittant euagari, ſed eum dicere de ipſo cauſæ ſtatu cogant. Quæ appellatio dicitur ducta uel ex eo, quòd ibi ſit primus cauſæ congreſſus, uel quòd in hoc cauſa conſiſtat. Et nominis quidem hæc origo. Nunc quid ſit. Statum quidam dixerunt primam cauſarum conflictionem: quos rectè ſenſiſſe, ſed parum elocutos puto. Nõ enim eſt ſtatus prima conflictio, feciſti, non feci: ſed quod ex prima conflictione naſcitur, id eſt, genus quæſtionis, feciſti, non feci, an fecerit: Hoc feciſti, non hoc feci, quid fecerit: quia ex his apparet, illud coniectura, hoc finitione quærendum: atq; in quo pars utraq; inſiſtit, erit quæſtio coniecturalis, uel finitiui ſtatus. Quid ſi enim dicat quis, Sonus eſt duorum corporum inter ſe conflictio? erret, ut opinor: non enim ſonus eſt conflictio, ſed ex conflictione. Et hoc leuius: intelligitur enim utcunque dictum: inde uerò ingens male interpretantibus innatus eſt error, qui quia primam conflictionem legerant, crediderunt ſtatum ſemper ex prima quæſtione ducendum, quod eſt uitioſiſſimũ. Nam quæſtio nulla non habet utiq; ſtatum: conſtat enim ex intentione & depulſione, ſed aliæ ſunt propriæ cauſarum, de quibus ferenda

renda ſententia eſt: aliæ adductæ extrinſecus, aliquid tamen ad ſummam cauſæ conferentes, uelut auxilia quædam: quo fit, ut in controuerſia una plures quæſtiones eſſe dicantur. Harum porrò *plerunq; leuiſſima quæq; primo loco fungitur.* Nam *& illud frequens eſt, ut ea quibus minus confidimus, cum tractata ſint, omittamus, interim ſponte noſtra uelut donantes, interim ad ea quæ ſunt potẽtiora gradum ex his feciſſe contenti. Simplex autẽ cauſa etiamſi uarie defenditur, non poteſt habere plus uno de quo pronuncietur, atque inde erit ſtatus cauſæ, quod & orator præcipuè ſibi obtinẽdum, & iudex ſpectandum maxime intelligit.* In *hoc enim cauſa conſiſtet. Cæterum quæſtionum poſſunt eſſe diuerſi.* Quod *ut breuiſſimo pateat exemplo, cum dicit reus, etiamſi feci, recte feci, qualitatis utitur ſtatu: cum adijcit, ſed non feci, coniecturam mouet. Semper autem firmius eſt non feciſſe.* Ideoq; *ſtatum eſſe in eo iudicabo: quod dicerem, ſi mihi plus quàm unum dicere non liceret.* Recte *igitur eſt appellata cauſarum prima conflictio, non quæſtionum.* Nam *&* pro Rabirio Poſthumo Cicero *prima parte orationis in hoc intẽdit, ut actionem competere in equitem* Romanum *neget: Secunda nullam ad eum pecuniam perueniſſe confirmat. Statum tamen dicam in eo fuiſſe, quod eſt potentius.* Nec *in cauſa* Milonis *circa primas quæſtiones, quæ ſunt poſt procemium poſitæ, iudicabo conflixiſſe cauſam: ſed ubi totis uiribus inſidiator* Clodius, *ideoq; iure interfectus oſtenditur.* Et *hoc eſt quod ante omnia conſtituere in animo ſuo debeat orator, etiam ſi pro cauſa plura dicturus eſt, quod maxime obtinere iudici uelit.* Quod *tamẽ ut primum cogitandum, ita non utiq; primum dicendum erit.*

Vnde ducatur ſtatus, & reus, an actor ſtatum faciat. CAP. VII.

ALij *ſtatum crediderunt primam eius, cum quo ageretur, *deprecationem.* Quam *ſententiam his uerbis* Cicero *complectitur:* In *quo primum conſiſtit, quaſi ad repugnandam*

**depulſionẽ* In Topicis.

gnandum congreſſa defenſio. Vnde rurſus alia quæſtio, an eum ſemper is faciat, qui reſpondet. Cui rei præcipue repugnat Cornelius Celſus, dicens non à depulſione ſumi, ſed ab eo qui propoſitionem ſuam confirmet: ut ſi hominem occiſum reus negat, ſtatus ab accuſatore naſcatur, quia is uelit probare: ſi iure occiſum reus dicit, translata probationis neceßitate idem à reo fiat, & ſit eius intentio. Cui non accedo equidem: nam eſt uero propius quod contrà dicitur, nullam eſſe litem, ſi is cum quo agitur, nihil reſpondeat, ideoq; fieri ſtatum à reſpondente. Mea tamen ſententia uarium id eſt, & accidit pro conditione cauſarum, quia uideri poteſt propoſitio aliquando ſtatum facere, ut in coniecturalibus cauſis, utitur enim coniectura magis qui agit. Quo moti quidam, eundem à reo inficialem eſſe dixerunt, & in ſyllogiſmo tota ratiocinatio ab eo eſt, qui intendit. Sed quia uidetur illis quoque neceßitatem hos ſtatus exequendi facere qui negat (is enim ſi dicat non feci, coget aduerſariū coniectura uti: & ſi dicat, nō habet legem, ſyllogiſmo) concedamus ex depulſione naſci ſtatum, nihilominus enim res eò reuertetur, ut modò is qui agit, modò is cum quo agitur, ſtatum faciat. Sit enim accuſatoris intentio, hominem occidiſti: ſi neget reus, faciet ſtatum qui negat. Quid ſi confitetur, ſed iure à ſe adulterum dicit occiſum? nempe legem eſſe certum eſt, quæ permittat, niſi aliquid accuſator ei reſpōdeat, nulla lis eſt. Non fuit, inquit, adulter. Ergo depulſio incipit eſſe actoris, ille ſtatum faciet. Ita erit quidē ſtatus ex prima depulſione, ſed ea fiet ab accuſatore, non à reo. Quid quòd eadē quæſtio poteſt eundem uel accuſatorem facere, uel reū? Qui artem ludicrā exercuerit, in quatuordecim primis ordinibus ne ſedeat: qui ſe Prætori in hortis oſtenderat, neque erat productus, ſedit in quatuordecim ordinibus. Nempe intentio eſt, artem ludicram exercuiſti: depulſio, nō exercui artē ludicram: quæſtio, quid ſit artē ludicram exercere. Si accuſabitur theatrali lege, depulſio erit rei: ſi excitatus fuerit de

ſpecta

*ſpectaculis, & aget iniuriarum, depulſio erit accuſatoris. Fre=quentius tamen illud accidet, quod eſt à pluribus traditum. Effu gerunt has quæſtiones, qui dixerunt ſtatum eſſe id, quod appa=reat ex intentione & depulſione: ut, feciſti: non feci, aut rectè fe=ci. Viderimus tamen, utrum id ſit ſtatus, an in eo ſtatus. Herma=goras ſtatum uocat, per quem ſubiecta res intelligatur, & ad quem probationes etiã partium referantur. Noſtra opinio ſem=per hæc fuit, ut cùm eſſent frequenter in cauſa diuerſi quæſtionũ ſtatus, in eo credere ſtatum cauſæ, quod eſſet in eo potentiſſimũ, & in quo maxime res uerteretur. Id ſi quis generalem quæſtio=nem, uel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pu=gna, non magis, quàm ſi aliud adhuc, quo idem intelligatur, eius rei nomen inuenerit: quanquã tota uolumina in hanc diſputatio nem impendiſſe multos ſciam, nobis ſtatum dici placet. Sed cùm in alijs omnibus inter ſcriptores ſumma diſſenſio eſt, tum in hoc uidetur mihi præcipuum ſtudium quoq; diuerſa tradendi fuiſſe, adeò nec qui ſit numerus, nec quæ nomina, nec qui generales, qui'ue ſpeciales ſint ſtatus, conuenit. Ac primùm Ariſtoteles ele menta decem conſtituit, circa quæ uerſari uideatur omnis quæ=ſtio. οὐσίαν, quam Flauius eſſentiam uocat: nec ſanè aliud eſt eius nomen Latinum. Sed ea quæritur, an ſit. Qualitatẽ, cuius aper=tus intellectus eſt. Quantitatem, quæ dupliciter à poſterioribus diuiſa eſt, quàm magnum, & quàm multum ſit. Ad aliquid, unde ductæ trãslatio, & cõparatio. Poſt hæc, Vbi, & Quãdo: deinde Facere, Pati, Habere, quod eſt quaſi armatum eſſe, & ueſtitum eſſe: nouiſſimè συγκεῖσθαι, quod eſt compoſitum eſſe quodammodo, ut *calefacere, urere, iraſci. Sed ex his omnibus prima quatuor ad ſtatus pertinere, cætera ad quoſdam locos argumentorum uiden tur. Alij nouem elementa poſuerũt: Perſonam, qua de animo, cor pore, & extrà poſitis quæratur, quod pertinere ad coniecturæ & qualitatis inſtrumenta uideo: Tempus, quod χρόνον uocãt, ex quo quæſtio, an is, quem dum addicta eſt mater, peperit, ſeruus*

**al's, ſedere, ſtare, iacere*

ſit natus: Locus, unde controuerſia uidetur, an fas fuerit tyrannum in templo occidere: an exulauerit, qui domi latuit: Tempus iterum, quod καιρὸν appellant, hanc autem uideri uolunt ſpeciem illius temporis, ut æſtatem, uel hyemem. Huic ſubijcitur ille in peſtilentia comeſſator: Actum, id eſt, πρᾶξιν, quod eò referunt, ſciens commiſerit, an inſciens: neceßitate, an caſu, & talia: Numerum, qui cadit in ſpeciem quantitatis, an Thraſybulo triginta præmia debeantur, qui tot tyrannos ſuſtulerit: Cauſam, cui plurimæ ſubiacent lites, quoties factum non negatur, ſed quia iuſta ratione ſit factum, defenditur: τρόπον, cùm id quod alio modo fieri licet, alio dicitur factum, hinc eſt adulter loris cæſus, uel fame necatus: Occaſionem factorum, quod eſt apertius, quàm ut uel interpretandum, uel exemplo ſit demonſtrandum, tamen ἀφορμὰς ἔργων uocant. Hi quoq; nullam quæſtionem extra hæc putant. Quidam detrahunt duas partes, numerum & occaſionem, & pro illo quem dixi actu, ſubijciunt res, id eſt, πράγματα. Quæ ne præteriſſe uiderer, ſatis habui attingere. Cæterum his nec ſtatus ſatis oſtendi, nec omnes contineri locos credo: quod apparebit diligentius legentibus, quæ de utraque re dicam. Erunt enim plura multò, quàm quæ his elementis comprehenduntur. Apud plures autores legi, placuiſſe quibuſdam, unum omnino ſtatum eſſe coniecturalem. Sed quibus placuerit, neq; illi tradiderunt, neque ego uſquam reperire potui. Rationem tamen hanc ſecuti dicuntur, quòd res omnes ſignis colligantur quomodolibet: qualitatis quoq; ſolum ſtatum faciant, quia ubiq; qualis ſit cuiuſq; rei natura, quæri poteſt: ſed utrocunq; modo, ſequetur ſumma confuſio. Neque intereſt unum quis ſtatum faciat, an nullum, ſi omnes cauſæ ſint conditionis eiuſdem. Coniectura dicta eſt à coniectu, id eſt, directione quadam rationis ad ueritatem: unde etiam ſomniorum, atq; omnium interpretes, coniectores uocamus. Appellatum tamen eſt hoc genus uarie, ſicut in ſequentibus apparebit.

Quot

Quot,& qui ſtatus. CAP. VIII.

FVerunt,qui duos ſtatus facerent. Archidemus coniecturalem & finitiuũ,excluſa qualitate, quia ſic de ea quæri exiſtimabat,quid eſſet iniquum, quid iniuſtum, quid dicto audientem non eſſe,quod uocat de eodem,& alio. Huic diuerſa ſententia eorum fuit,qui duos quidem ſtatus eſſe uoluerunt,ſed unum inficialem,alterum iuridicialem. Inficialis,quẽ nos dicimus coniecturalem,cui ab inficiendo nomen alij in totum dederunt, alij in partem, quia accuſatorem coniectura, reum inficiatione uti putauerunt. Iuridicialis eſt,qui δικαιολογικὸς Græcè dicitur. Sed quemadmodum ab Archidemo qualitas excluſa eſt,ſic ab his repudiata finitio. Nam ſubijciunt eam iuridiciali, quærendumq; arbitrantur, iuſtum'ne ſit ſacrilegium appellari, quod obijciatur,uel furtum,uel amentiam. Qua in opinione Pamphilus fuit: ſed qualitatem in plura partitus eſt. Plurimi deinceps, mutatis tantum nominibus,in rem, de qua non conſtet,& in rem,de qua cõſtet,partiti ſunt. Nam eſt uerum, nec aliter fieri poteſt,quàm ut aut certum ſit factum eſſe quid,aut non ſit:ſi non eſt certum, coniectura ſit:ſi certum eſt,reliqui ſtatus. Nam idem dicit Apollodorus,cum quæſtionem aut in rebus extrà poſitis,quibus coniectura explicatur, aut in noſtris opinionibus exiſtimet poſitam, quorum illud πραγματικὸν, hoc περὶ ἐννοίας uocat:idemq; ἄπορον καὶ προληπτικὸν dicunt, quibus dubium,& præſumptũ ſignificatur,de quo liquet. Item Theodôrus,qui de eo an ſit,& de accidentibus ei,quod eſſe cõſtat,id eſt, περὶ οὐσίας, καὶ συμβεβηκότων exiſtimat quæri. Nam in his omnibus prius genus coniecturam habet,ſequens reliqua. Sed hæc reliqua Apollodorus duo uult eſſe, qualitatẽ,& de nomine,id eſt,finitiuam. Theodôrus,quid,quale, quantum, ad aliquid. Sunt & qui de eodem, & de alio, modò qualitatem eſſe,modò finitionẽ uelint. In duo & Poſsidonius diuidit,uocem & res. In uoce quæri putat,an ſignificet quicquam multa, quomodo rebus coniecturam, quod κατάστασιν uocat,&

qualitatem, & finitionem, cui nomen dat κατ' ἔννοιαν, & ad aliquid. Vnde & alia diuiſio eſt, alia eſſe ſcripta, alia inſcripta. Celſus Cornelius duos & ipſe fecit ſtatus generales, an ſit, quale ſit. Priori ſubiecit finitionem, quia æque quæratur, an ſit ſacrilegus, qui nihil ſe ſuſtuliſſe de templo dicit, & qui priuatam pecuniam cõfitetur ſe ſuſtuliſſe. Qualitatem in rem, & ſcriptum diuidit. Scripto quatuor partes legales, excluſa tranſlatione: quantitatem, & mentis quæſtionem coniecturæ ſubiecit. Eſt etiam alia in duos diuidendi ſtatus ratio, quæ docet aut de ſubſtantia cõtrouerſiam eſſe, aut de qualitate. Ipſam porrò qualitatem, aut in ſummo genere conſiſtere, aut in ſuccedentibus. De ſubſtantia eſt coniectura. Quæſtio enim tractatur rei, an facta ſit, an fiat, an futura ſit. Interdum etiam mentis, idq́; melius, quam quod iis placuit, qui ſtatum eundem facti nominauerunt, tanquam de præterito tantum, & tantum de facto quæreretur. Pars qualitatis, quæ eſt de ſummo genere, raro in iudicium uenit, quale eſt, id'ne ſit honeſtum, quod uulgò laudatur. Succedentium autem aliæ de communi appellatione, ut ſit'ne ſacrilegus, qui pecuniam priuatam ex templo furatus eſt: aut de re denominata, ubi & factum eſſe certum eſt, nec dubitatur quid ſit, quod factum eſt. Cui ſubiacent omnes de honeſtis, iuſtis, utilibus quæſtiones. His etiam cæteri ſtatus contineri dicuntur, quia & quantitas modò ad coniecturam refertur, ut maior'ne ſol quàm terra: modò ad qualitatem, quanta pœna quempiam, quanto'ue præmio ſit affici iuſtum: & tranſlatio uerſetur circa qualitatem, & definitio pars ſit tranſlationis. Quin & contrariæ leges, & ratiocinatiuus ſtatus, id eſt, ſyllogiſmus, & plerunque ſcripti, & uoluntatis, æquo nitantur: niſi quòd hic tertius aliquando coniecturam accipit, quid ſenſerit legis conſtitutor. Ambiguitatẽ uero ſemper cõiectura explicari neceſſe ſit, quia cum ſit manifeſtum, uerborum duplicem eſſe intellectum, de ſola quæritur uoluntate. A' plurimis tres ſunt facti generales ſtatus, quibus & Cicero in

Oratore

Oratore utitur. Et omnia,quæ aut in controuerſiam,aut in contentionem ueniant, contineri putat, ſit'ne, quid ſit, quale ſit, quorum nomina apertiora ſunt, quàm ut docenda ſint. Idem Patrocles ſentit. Tres fecit & M.Antonius,his quidem uerbis: Paucæ res ſunt, quibus ex rebus omnes orationes naſcuntur,factum,non factum:ius,iniuria:bonum,malum. Sed quoniam quod iure dicimur feciſſe, non hunc ſolum intellectum habet, ut lege, ſed illum quoq;,ut iuſte feciſſe uideamur,ſecuti Antonium apertius uoluerunt eoſdem ſtatus diſtinguere.Itaque dixerunt coniecturalem,legalem,iuridicialem. Qui & Virginio placent. Horum deinde fecerunt ſpecies,ita ut legali ſubijcerent finitionem, & alios qui ex ſcripto dicuntur legum cõtrariarum,quæ ἀντινομία dicitur, & ſcripti, & ſententiæ, uel uoluntatis, id eſt, τὸ ῥητὸν, καὶ διάνοιαν, & μετάληψιν, quam nos uarie translatiuam, tranſumptiuam,tranſpoſitiuam uocamus: συλλογισμὸν, quē accipimus ratiocinatiuũ, uel collectiuũ ambiguitatis, quæ ἀμφιβολία nominatur.Quos poſui,quia & ipſi à pleriſq; ſtatus appellantur,quibuſdam legales potius quæſtiones eas dici placuit.Quatuor fecit Athenæus, προτρεπτικὴν στάσιν, uel πραγματικὴν, id eſt, exhortatiuum,qui ſuaſoriæ eſt proprius: συντελικὴν, qua coniecturam ſignificari magis ex iјs quæ ſequuntur,quàm ex ipſo nomine apparet: ὑπαλλακτικὴν, ea finitio eſt, mutatione enim nominis conſtat: Iuridicialem,eadem appellatione Græca qua cæteri uſus.Nam eſt, ut dixi, multa in nominibus differentia. Sunt qui ὑπαλλακτικὴν translationem eſſe exiſtiment,ſecuti hanc mutationis ſignificationem.Fecerunt alij totidem ſtatus,ſed alios,an ſit, quid ſit,quale ſit,quantum ſit, ut Cæcilius & Theon.Ariſtoteles in Rhetoricis etiam ſic omne opus diuidit in ueritatē,& petenda,ac fugienda,quod eſt ſuaſoriæ,& de eodē, atq; alio partiendo,ad hoc peruenit,ut an ſit,quid,quale,quantum,& quàm multum ſit, quærendum putet. Quodam tamen loco finitionis quoque uim intelligit,quo dicit quædam ſic defendi: Suſtuli,ſed

non furtum feci: percuſsi, ſed non iniuriam feci. Poſuerat & Cicero in libris Rhetoricis, facti, nominis, generis, actionis: ut in facto coniectura, in nomine finitio, in genere qualitas, in actione ius intelligeretur: iuri ſubiecerat translationem. Verum hic legales quoque quæſtiones alio loco tractat, ut ſpecies actionis. Fuerunt qui facerent quinque, coniecturam, finitionem, qualitatem, quantitatem, ad aliquid. Theodôrus quoque, ut dixi, iiſdem generalibus capitibus utitur, an ſit, quid ſit, quale ſit, quantum ſit, ad aliquid. Hoc ultimũ maxime in comparatiuo genere uerſari putat, quoniam melius ac peius, maius ac minus, niſi aliò relata, non intelliguntur. Sed in illas quoque translatiuas, ut ſuprà ſignaui, quæſtiones incidunt, an huic ius agendi ſit, uel facere aliquid conueniat, an cõtra hunc, an hoc tempore, an ſic. Omnia enim iſta referri ad aliquid neceſſe eſt. Alij ſex ſtatus putant, cõiecturam, quam γένεσιν uocant, & qualitatem, & proprietatem, id eſt, ἰδιότητα, quo uerbo finitio oſtenditur, & quantitatem, quam ἀξίαν dicunt, & comparationem, & translationem, cuius ab hoc nouum nomen inuentũ eſt μετάστασις, nouũ tanquam in ſtatu, alioqui ab Hermagora inter ſpecies iuridiciales uſitatũ. Alijs ſeptem eſſe placuit, à quibus nec translatio, nec quantitas, nec comparatio recepta eſt. Sed in horum trium locum ſubditæ quatuor legales, adiectæq; illis tribus rationalibus. Alij peruenerunt uſque ad octo, translatione ad ſeptem ſuperiores adiecta. À quibuſdam deinde diuiſa ratio eſt, ut ſtatus rationales appellarent quæſtiones, quemadmodũ ſuprà dixi, legales: in illis uerò, in his de ſcripto quæreretur. Quidam in diuerſis, hos ſtatus eſſe, illas quæſtiones maluerunt. Sed alij rationales tres putauerunt, an ſit, quid ſit, quale ſit. Hermagoras ſolum quatuor, coniecturam, proprietatem, translationẽ, qualitatem, quam per accidentia, id eſt, κατὰ συμβεβηκὸς uocat, hac interpretatione, an illi accidat uiro bono eſſe, uel malo. Hanc ita diuidit, de appetendis, & fugiendis, quæ eſt pars deliberatiua: de perſona, ea oſtendi-

tur laudatiua: negocialem,quam πραγματικὴν uocat, in qua de rebus ipſis quæritur remoto perſonarum complexu: ut, ſit'ne liber,qui eſt in aſſertione:an diuitiæ ſuperbiam pariant: an iuſtum quid,an bonum ſit:iuridicialem,in qua ferè eadem, ſed certis,deſtinatiſq; perſonis quærantur, an ille iuſtè hoc fecerit, uel bene. Nec me fallit in primo Ciceronis Rhetorico,aliam eſſe loci negocialis interpretationem,cùm ita ſcriptum ſit: Negocialis eſt,in qua quid iuris ex ciuili more,& æquitate ſit,conſideratur,cui diligentiæ præeſſe apud nos iureconſulti exiſtimantur. Sed quod ipſius de his libris iudicium fuerit, ſuprà dixi. Sunt enim uelut regeſtæ in hos commentarios,quos adoleſcens deduxerat, ſcholæ: & ſiqua eſt in his culpa, tradentis eſt. Siue eum mouit,quòd Hermagoras prima in hoc loco poſuit exempla ex quæſtionibus iuris, ſiue quòd Græci πραγματικοὺς uocant iuris interpretes. Sed Cicero quidem his pulcherrimos illos de Oratore ſubſtituit, ideoq; culpari tanquam falſa præcipiat, non poteſt. Nos ad Hermagoram. Translationem hic primus omnium tradidit, quanquàm ſemina eius quædam citra nomen ipſum apud Ariſtotelem reperiuntur. Legales autem quæſtiones has fecit, ſcripti & uoluntatis,quam ipſe uocat κατὰ ῥητὸν, καὶ ὑπεξαίρεσιν id eſt, dictum, & exceptionem, quorum prius ei cum omnibus commune eſt,exceptionis nomen minus uſitatum:ratiocinatiuũ, ambiguitatis,legum contrariarum. Albutius eadẽ diuiſione uſus detrahit translationem, ſubijciens eam iuridiciali. In legalibus quoq; in quæſtionibus nullum putat eſſe, qui dicatur ratiocinatiuus. Scio plura inuenturos adhuc,qui legere antiquos ſtudioſius uolẽt. Sed ne hæc quoq; exceſſerint modum,uereor. Ipſe me paulùm in alia,quàm prius habuerim, opinione nunc eſſe confiteor. Et fortaſſe tutiſſimum erat famæ modò ſtudenti, nihil ex eo mutare,quod multis annis non ſenſiſſem modò, uerumetiam approbaſſem. Sed non ſuſtineo eſſe couſcius mihi diſſimulanti, in eo præſertim opere, quod ad bonorum iuuenum aliquam uti-

*litatem componimus, in ulla parte iudicij mei. Nam & Hippocrates clarus arte medicinæ, uidetur honeſtiſſimè feciſſe, quòd quoſdam errores ſuos, ne poſteri errarent, confeſſus eſt. Et M. Tullius nõ dubitauit aliquos ſuos iam editos libros, alijs poſtea ſcriptis ipſe damnare: ſicut Catullum atq; Lucullũ, & hos ipſos de quibus modò ſum locutus, artis rhetorices. Etenim ſuperuacuus foret in ſtudijs longior labor, ſi nihil liceret melius inuenire præteritis. Neq; tamen ex his quicquam, quæ tum præcepi, ſuperuacuum fuit: ad eaſdẽ enim particulas hæc quoq;, quæ nunc præcipiam, reuertentur. Ita neminẽ didiciſſe pœniteat. Colligere tantum eadem, ac diſponere paulò ſignificantius conor. Omnibus autem * ſatisfactum uolo, non me hæc ſerius demonſtrare alijs, quàm mihijpſi demonſtrauerim, ac perſuaſerim. Secundum plurimos autores ſeruabam tres rationales ſtatus, coniecturam, finitionem, qualitatem: unum legalem. Hi mihi ſtatus generales erant. Legalem in quinq; ſpecies partiebar, ſcripti, & uoluntatis, legum contrariarum collectiuum, ambiguitatis, translationis: nunc quartum ex generalibus intelligo poſſe remoueri. Sufficit enim prima diuiſio, qua diximus alios legales, alios rationales eſſe: ita non erit ſtatus, ſed quæſtionum genus, alioqui & rationalis ſtatus eſſet. Ex his etiam quos ſpeciales uocabam, remoui translationem: frequenter quidem, ſicut omnes qui me ſecuti ſunt, meminiſſe poſſunt, teſtatus, & in ipſis etiam illis ſermonibus, me nolente uulgatis, hoc tamen complexus, uix in ulla controuerſia translationis ſtatum poſſe reperiri, ut non [illegible] in eadem re rectè dici uideretur, ideoq; à quibuſd[illegible] eum excluſum. Neq; ignoro multa transferri, cùm in omnibus ferè cauſis, in quibus cecidiſſe quis formula dicitur, hæ ſint quæſtiones, an huic, an cum hoc, an hac lege, an apud hunc, an hoc tempore liceat agere, & ſi qua ſunt talia. Sed perſonæ, tempora, actiones, cæteraq; propter aliquam cauſam transferuntur. Ita non eſt in translatione quæſtio, ſed in eo, propter quod transferuntur.*

* patefactum

tur. Non *debes apud Prætorem petere fideicommiſſum,ſed apud* Conſules,*maior enim prætoria cognitione ſumma eſt.* Q*uæritur,an maior ſumma ſit:facti cõtrouerſia eſt.* Nõ *licet tibi agere mecum,cognitor enim fieri nõ potuiſti:iudicatio eſt,an potuerit.* Non *debuiſti interdicere, ſed petere:an rectè interdictũ ſit, ambigitur.* Q*uæ omnia ſuccedunt legitimis quæſtionibus.* An *uero præſcriptiones etiam,in quibus maxime uidetur manifeſta translatio,eaſdem omnes ſpecies habent, quas eæ leges, quibus agitur,ut aut de nomine,aut ſcripto,& ſententia, uel ratiocinatione quæratur, deinde ſtatus ex quæſtione oriatur:*Translatio *non habeat quæſtionem,non de qua contendit orator, ſed propter quam contendit?*Hoc *apertius:*O*cidiſti hominẽ,* Non *occidi:quæſtio,an occiderit:ſtatus,cõiectura.* Non *eſt tale,*Habeo *ius actionis,non habes:ut ſit quæſtio,an habeat,& inde ſtatus.* Ac*cipiat enim actionẽ nec'ne,ad euentum pertinet, nõ ad cauſam: & ad id quod pronunciat iudex,non id,propter quod pronunciat.*Hoc *illi ſimile eſt,puniendus es,nõ ſum:uidebit iudex an puniendus ſit.*Sed *nõ hic erit quæſtio,nec hic ſtatus.* V*bi ergo?puniendus es,hominẽ occidiſti,non occidi:an occiderit.*Honorãdus *ſum, non es,num ſtatum habet? non,ut puto.*Honorandus *ſum, quia tyrannum occidi:nõ occidiſti,quæſtio,& ſtatus. Similiter, non recte agis,recte ago,nõ habet ſtatũ.* V*bi eſt ergo?non recte agis ignominioſus, quæritur an ignominioſus ſit, aut an agere ignominioſo liceat,& quæſtio eſt,& ſtatus.*Ergo *translatiuum* [illegible]*e,ut comparatiuum,& mutuæ accuſationis.*At *enim ſimile eſt illi,*[illegible]*habeo,non habes:occidiſti,recte occidi, non nego.*Sed *nec hæc res ſtatum facit.*Non *enim ſunt hæ propoſitiones,alioqui cauſa non explicabitur,ſed cum ſuis rationibus.*Scelus *commiſit* Horatius, *ſororem enim occidit:non commiſit,debuit enim occidere eam,quæ hoſtis morte mœrebat: quæſtio,an hæc iuſta cauſa.*Ita *qualitas.*At *ſimiliter in translatione, non habes ius abdicandi,quia ignominioſo nõ eſt actio:habeo ius, quia*

i 5 abdicatio

abdicatio actio non eſt : quæritur quid ſit actio : finiemus, non licet abdicare filios : ſyllogiſmus. Item *cætera per omnes, & rationales, & legales ſtatus.* Nec *ignoro fuiſſe quoſdam, qui tranſlationem in rationali quoq; genere ponerent, hoc modo,* Ho*minem occîdi iuſſus ab imperatore, dona templi cogenti tyranno dedi, deſerui tempeſtatibus, fluminibus, ualetudine impeditus, id eſt, non per me ſtetit, ſed per illa. À quibus etiam liberius diſſentio.* Non *enim actio transfertur, ſed cauſa facti, quod accidit penè in omni defenſione.* Deinde *is, qui tali utitur patrocinio, non recedit à forma qualitatis: dicit enim ſe culpa uacare, ut magis qualitatis duplex ratio facienda ſit, altera qua & factum defenditur, altera qua tantum reus. Credendum eſt igitur iis, quorum autoritatem ſecutus eſt* Cicero, Tria *eſſe, quæ in omni diſputatione quærantur, an ſit, quid ſit, quale ſit.* Q*uod ipſa nobis etiã natura præſcribit.* Nam *primum oportet ſubeſſe aliquid, de quo ambigitur: quod, quid ſit, & quale ſit, certe non poteſt exiſtimari, niſi prius eſſe conſtiterit.* Ideoq; *ea prima quæſtio, ſed non ſtatim quod eſſe manifeſtum eſt, etiam quid ſit apparet.* Hoc *quoq; conſtituto, nouiſſima qualitas ſupereſt, nec his exploratis aliud eſt ultrà.* His *infinitæ quæſtiones, his finitæ continentur.* Horum *aliqua in demonſtratiua, deliberatiua, iudiciali materia utique tractantur.* Hæc *rurſus iudiciales cauſas, & rationali parte, & legali continet.* Nec *enim ulla iuris diſceptatio, niſi finitione, qualitate, coniectura poteſt explicari.* Sed *inſtituentibus rudes, non erit inutilis latius primò fuſa ratio, etſi nõ ſtatim rectiſſima linea tenſa, facilior tamen & apertior uia.* Diſcant *igitur ante omnia quadripertitam in omnibus cauſis eſſe rationẽ, quam primam intueri debeat, qui acturus eſt.* Nam *ut à defenſore potiſſimum incipiam, longe fortiſſima tuendi ſe ratio eſt, ſi quod obijcitur, negari poteſt.* Proxima, *ſi nõ id quod obijcitur, factum eſſe dicitur.* Tertia *honeſtiſſima, qua recte factũ defenditur.* Quibus *ſi deficiamur, ultima quidem, ſed iam ſola ſupereſt ſalus, aliquo*

iuris

iuris adiutorio elabendi ex crimine,quod nec negari,nec definiri poteſt,ut non uideatur iure actio intendi. Hinc illæ quæſtiones ſiue actionis,ſiue translationis. Sunt enim quædam non laudabilia natura:ſed iure cõceſſa,ut in XII.tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit,quam legẽ mos publicus repudiauit.Eſt aliquid æquum,ſed prohibitum iure, ut libertas teſtamentorum.Accuſatori nihilo plura intuenda ſunt,quàm ut probet,factum eſſe,hoc eſſe factum,non recte factũ,iure ſe intendere. Ita circa ſpecies eaſdẽ lis omnis uerſabitur,trãslatis tantum aliquando partibus,ut in cauſis,quibus de præmio agitur,recte factum petitor probat. Hæc quatuor uelut propoſita formæq; actionis,quæ tum generales ſtatus uocabam,in duo,ut oſtẽdi,genera deſcendunt,rationale & legale. Rationale ſimplicius eſt, quia ipſius tantum naturæ cõtemplatione cõſtat. Itaq; in eo ſatis eſt oſtendiſſe cõiecturam,finitionem,qualitatẽ. Legalium plures ſint ſpecies neceſſe eſt,propterea quòd multæ ſunt leges,& uarias habẽt formas:alia eſt cuius uerbis nitimur,alia cuius uoluntate:alias nobis,cũ ipſi nullam habemus,adiungimus,alias inter ſe comparamus, alias in diuerſum interpretamur. Sic naſcuntur hæc ueluti ſimulachra ex illis tribus,interim ſimplicia,interim & mixta,propriã tamen faciẽ oſtendentia:ut ſcripti,& uoluntatis,quæ ſine dubio,aut qualitate,aut coniectura continentur:& ſyllogiſmus,qui eſt maxime qualitatis : & leges contrariæ,quæ iiſdem,quibus ſcriptum,& uoluntas cõſtant:& ἀμφιβολία, quæ ſemper coniectura explicatur.Finitio quoq; utriq; generi,quodq; rerum,quodq; ſcripti contemplatione conſtat,cõmunis eſt.Hæc omnia etiamſi in illos tres ſtatus ueniunt, tamen quia, ut dixi, habent aliquid uelut proprium, uidẽtur demonſtranda diſcentibus,& permittendũ ea dicere uel ſtatus legales,uel quæſtiones, uel capita quædam minora,dum ſciant, nihil ne in his quidem, præter tria,quæ prædiximus,quæri.At quantũ,& quàm multũ, & ad aliquid,& ut nõnulli putauerunt, comparatiuus,nõ ean-

dem

dem rationem habent. Sunt enim hæc non ad uarietatem iuris, ſed ad ſolam rationem referenda. Ideoq; ſemper in parte aut coniecturæ, aut qualitatis ponenda ſunt, ut qua mente, & quo tempore, & quo loco. Sed de ſingulis dicemus quæſtionibus, cum tractare præcepta diuiſionis cœperimus. Hoc *inter omnes conuenit, in cauſis ſimplicibus ſingulos ſtatus eſſe cauſarum: quæſtionum autem quæ uelut ſubiacentes, & ad illud quo iudicium continetur, referuntur, ſæpe in unam cadere plures poſſe.* Etiam *credo aliquando dubitari, quo ſtatu ſit utendum, cum aduerſus unam intentionem plura opponuntur: & ſicut in colore dicitur narrationis, cum eſſe optimum, quem actor optime tueatur: ita hic quoque poſſe dici, cum ſtatum eſſe faciendum, in quo tuendo plurimũ adhibere uirium poßit orator.* Ideoq; *pro* Milone *aliud* Ciceroni *agenti placuit, aliud* Bruto, *cùm exercitationis gratia componeret orationẽ, cum ille iure tanquam inſidiatorem occiſum, & tamen nõ* Milonis *cõſilio dixerit, hic etiã gloriatus ſit occiſo malo ciue.* In *coniunctis uero poſſe duos uel tres inueniri, uel diuerſos, ut ſi quis aliud ſe non feciſſe, aliud recte feciſſe defendat: uel generis eiuſdẽ, ut ſi quis duo crimina, uel omnia neget.* Quod *accidit etiam ſi de una re quæratur aliqua, ſed eã plures petãt: uel eodẽ iure, ut proximitatis: uel diuerſo, ut cum hic teſtamento, ille proximitate nitatur.* Quoties *autẽ aliud alij petitori opponitur, dißimiles eſſe ſtatus neceſſe eſt, ut in illa controuerſia:* Teſtamenta *legibus facta, rata ſint.* Inteſtatorũ *parentũ liberi hæredes ſint.* Abdicatus, *ne quid de bonis patris capiat.* Nothus *ante legitimũ natus, legitimus filius ſit: poſt legitimum natus, tantũ ciuis.* In *adoptionẽ dare liceat.* In *adoptionem dato redire in familiã liceat, ſi pater naturalis ſine liberis deceſſerit.* Qui *ex duobus legitimis alterũ in adoptionẽ dederat, alterum abdicauerat, ſuſtulit nothum, inſtituto hærede abdicato deceſſit.* Tres *omnes de bonis contendunt.* Νόθον, *qui non ſit legitimus,* Græci *uocant,* Latinum *rei nomen, ut* Cato *quoque in oratione*

Bruti oratio pro Milone.

Nothus.

oratione quadã teſtatur, nõ habemus, ideoq́; utimur peregrino. Sed ad propoſitum. Hæredi ſcripto opponitur lex, Abdicatus ne quid de bonis patris capiat: fit ſtatus ſcripti, & uoluntatis, an ullo modo capere poſsit, an ex uolũtate patris, an hæres ſcriptus. Notho duplex fit quæſtio, quòd poſt legitimos natus ſit, & quòd non ſit ante legitimos natus. Prior ſyllogiſmum habet, an pro non natis ſint habendi qui à familia ſunt alienati. Altera ſcripti, & uoluntatis. Non enim eſſe hunc natum ante legitimum conuenit: ſed uoluntate legis ſe tuebitur, quam dicet talem fuiſſe, ut legitimus eſſet nothus, tum natus, cum alius legitimus in domo non eſſet. Scriptum quoque legis excludet, dicens, non utique ſi poſtea legitimus natus non ſit, notho nocere: utetuŕq; hoc argumento, Finge ſolum natum nothum, cuius conditionis erit? tantum ciuis? atqui non erit poſt legitimum natus filius? atqui non erit ante legitimos natus. quare ſi uerbis legis ſtari non poteſt, uoluntate ſtandum eſt. Nec quenquam turbet, quòd ex una lege duo ſtatus fiant: duplex eſt, ita uim duarum habet. Redire in familiã uolenti dicitur ab altero, Primũ, ut tibi redire liceat, hæres ſum: idem ſtatus, qui in petitione abdicati: quæritur enim, an poſsit eſſe hæres abdicatus. Adijcitur cõmuniter à duobus, redire tibi in familiam non licet, non enim pater ſine liberis deceſsit. Sed in hoc propria quiſq; eorum quæſtione nitetur. Alter enim dicet, abdicatũ quoq; inter liberos eſſe, & argumẽtum ducet ex ipſa, qua repellitur, lege. Superuacuum enim fuiſſe prohibere patris bonis abdicatum, ſi eſſet numero alienorum: nunc quia filij iure futurus fuerit inteſtati hæres, oppoſitam eſſe legẽ, quæ tamen id non efficiat, ne filius ſit, ſed ne hæres. Status finitiuus, quid ſit filius. Rurſus nothus eiſdem colligit argumentis, non ſine liberis patrem deceſsiſſe, quibus in petitione uſus eſt, ut probaret ſe eſſe filium, niſi fortè & hic finitionem mouet, an liberi ſint etiã non legitimi. Cadent ergo in unam cõtrouerſiam, uel ſpecialiter duo legitimi ſtatus, ſcripti, & uoluntatis, & ſyllogiſmus,

giſmus, & præterea finitio: uel tres illi, qui natura ſoli ſunt: coniectura in ſcripto, & uoluntate, qualitas in ſyllogiſmo, & quæ per ſe eſt aperta finitio. Cauſa quoq; & iudicatio, & continens eſt in omni genere cauſarum. Nihil enim dicitur, cui non inſit ratio, & quò iudicium referatur, & quod rē maxime contineat. Sed quia magis hæc uariantur in litibus, & ferè tradita ſunt ab ijs, qui de iudicialibus cauſis aliqua compoſuerunt, in illam partem differantur. Nunc quia in tria genera cauſas diuiſi, ordinem ſequar.

De Demonſtratiuo, quod conſtat laude & uituperatione. CAP. IX.

AC *potiſsimum incipiam ab ea quæ conſtat laude ac uituperatione. Quod genus uidetur Ariſtoteles, atque eum ſecutus Theophraſtus, à parte negotiali, hoc eſt,* πραγματικῆς *remouiſſe, totamq; ad ſolos auditores relegaſſe, & id eius nominis, quod ab oſtentatione ducitur, proprium eſt. Sed mos Romanus, etiam negotijs hoc munus inſeruit. Nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio, atq; ex ſenatuſcōſulto magiſtratibus ſæpe mādantur, & laudare teſtem, uel contrà pertinet ad momētum iudiciorū, & ipſis etiam reis dare laudatores licet, & editi in competitores, in L. Piſonem, in Clodium & Curionem libri, uituperationem cōtinent, & tamen in ſenatu loco ſunt habiti ſententiæ. Neq; inficias eo, eſſe quaſdam ex hoc genere materias ad ſolam compoſitas oſtentationem, ut laudes deorum, uirorumq;, quos priora tempora tuler[illegible] ſoluitur quæſtio ſuprà tractata, manifeſtumq; eſt [illegible]re eos, qui nunquàm oratorē dicturum, niſi de re dubia, p[illegible]uerunt. An laudes Capitolini Iouis, perpetua ſacri certaminis materia, uel dubiæ ſunt, uel non oratorio genere tractantur? Vt deſiderat autem laus, quæ negotijs adhibetur, probationē, ſic etiam illa quæ oſtentationi componitur, habet interim aliquam ſpeciem probationis. Vt qui Romulum Martis filium, educatumq; à lupa dicat, in*

eat,in argumeutum cœleſtis ortus utatur his, quòd abiectus in profluentem non potuerit extingui, quòd omnia ſic egerit, ut genitum præſide bellorum deo incredibile non ſit, quòd ipſum quoq; cœlo receptum temporis eius homines non dubitauerint. Quædam uerò etiam in defenſionis ſpeciem cadent,ut ſi in laude Herculis,permutatum cum regina Lydiæ habitum,& imperata,ut traditur, penſa orator excuſet. Sed proprium laudis eſt res amplificare,& ornare,quæ materia præcipuè quidē in deos & homines cadit:eſt tamen & aliorū animalium, & carentium anima.Verum in deis, generaliter primum maieſtatē ipſius eorum naturæ uenerabimur:deinde propriam uim cuiuſq;, & inuenta,quæ utile aliquid hominibus attulerunt.Vis oſtenditur,ut in Ioue, regundorum hominum:in Marte,belli: in Neptuno, maris:Inuenta,ut artium in Minerua:Mercurio,literarum:medicinæ,Apolline:Cerere, frugum : Libero,uini. Tum ſi qua ab his acta uetuſtas tradidit commemoranda. Addunt etiam dijs honorem parentes,ut ſi quis ſit filius Iouis. Addit antiquitas, ut ijs,qui ſunt ex Chao.Progenies quoq;,ut Apollo,ac Diana Latonæ.Laudandum in quibuſdam,quòd geniti immortales:in quibuſdam,quòd immortalitatem uirtute ſint conſecuti,quod pietas principis noſtri, præſentium quoque temporum decus, fecit.*

*rege omniū deorum

Magis eſt uaria laus hominum. Nam primum diuiditur in tempora, quodq́; ante eos fuit, quodq́; ipſi uixerunt. In ijs autem qui fato ſunt functi, etiam quod eſt inſecutum. Ante hominem patria ac parentes, maioresq́; erunt, quorum duplex tractatus eſt. Aut enim reſpondiſſe nobilitati pulchrum erit, aut humilius genus illuſtraſſe factis.Illa quoq; interim ex eo,quod ante ipſum fuit, tempore trahentur, quæ reſponſis uel augurijs futuram claritatem promiſerunt. Vt eum, qui ex Thetide natus eſſet, maiorem patre ſuo futurum ececiniſſe dicuntur oracula. Ipſius uerò laus homiuis ex animo & corpore, & extrà poſitis peti debet. Et corporis quidem, fortuitorumq́; cum leuior, tum non

Hominis laus.

uno

uno modo tractanda eſt. Nam & pulchritudinem interim, roburq́; proſequimur honore uerborum, ut Homerus in Agamemnone atq; Achille. Interim confert admirationi multum etiam infirmitas, ut cum idem Tydea paruum, ſed bellatorem dicit fuiſſe. Fortuna uerò, tum dignitatem affert, ut in regibus, principibusq́;: namq; eſt hæc materia oſtendendæ uirtutis uberior, tum quò minores opes fuerunt, eò maiorem benefactis gloriam parit. Sed omnia quæ extra nos bona ſunt, quæq́; hominibus forte obtigerunt, non ideo laudantur, quòd habuerit quis ea, ſed quòd his honeſte ſit uſus. Nam diuitiæ, & potẽtia, & gratia, cùm plurimum uirium dent in utranq; partem, certiſsimum faciunt morum experimentum: aut enim meliores propter hæc, aut peiores ſumus. Animi uerò ſemper uera laus. Sed non una per hoc opus uia ducitur. Nanq; aliàs ætatis gradus, geſtarumq́; rerum ordinem ſequi ſpecioſius fuit: ut in primis annis laudaretur indoles, tum diſciplinæ: poſt hoc operum, id eſt, factorum, dictorumq́; cõtextus: Aliàs in ſpecies uirtutum diuidere laudem fortitudinis, iuſtitiæ, continentiæ, cæterarumq́;, ac ſingulis aſsignare, quæ ſecundum quanq; earum geſta erunt. Vtra ſit autem harum uia utilior, cum materia deliberabimus, dum ſciamus gratiora eſſe audientibus, quæ ſolus quis, aut primus, aut certe cum paucis feciſſe dicetur: ſi quid præterea ſupra ſpem, aut expectationem, præcipuè quòd aliena potius cauſa, quàm ſua. Tempus quod finem hominis inſequitur, non ſemper tractare contingit, non ſolùm quòd uiuentes aliquando laudamus, ſed quòd rar[illegible]ſio eſt, ut referri poſsint diuini honores, et decret[illegible] publicè ſtatuæ conſtitutæ. Inter quæ enumerauerim ingeniorum monumenta, quæ ſeculis probarentur. Nam quidã, ſicut Menander, iuſtiora poſterorum, quàm ſuæ ætatis iudicia ſunt conſecuti. Afferunt laudem liberi parentibus, urbes conditoribus, leges latoribus, artes inuentoribus, nec non inſtituta quoq; autoribus, ut à Numa traditum deos colere, à Publicola faſces populo ſubmittere.

Qui

*Qui omnis etiam in uituperatione ordo conſtabit, tamen in di-
uerſum. Nam & turpitudo generis opprobrio multis fuit, &
quoſdam claritas ipſa notiores circa uitia, & inuiſos magis fe-
cit, & in quibuſdam, ut in Paride traditum eſt, prædicta perni-
cies & corporis, & *fortunæ: quibuſdam mala, contemptum, ut* * formæ
*Therſitæ: At uerò quibuſdam bona uitijs corrupta odium attu-
lerunt: ut Nirea imbellem, *Pliſtinem impudicum, à poëtis acce-* *Cliſthenem
*pimus. Et animi totidem uitia, quot uirtutes ſunt, nec minus
quàm in laudibus, duplici ratione tractantur. Et poſt mortem
adiecta quibuſdam ignominia eſt, ut Melio, cuius domus ſolo
æquata: Marcoq; Manlio, cuius prænomen è familia in poſte-
rum exemptũ eſt. Et parentes malorũ odimus, & eſt conditori-
bus urbium infamiæ, contraxiſſe aliquam pernicioſam cæteris
gentẽ, qualis eſt primus Iudaicæ ſuperſtitionis autor, & Grac-
chorum leges inuiſæ. Et ſi quod eſt exemplũ deforme poſteris
traditũ, quale libidinis uir Perſes, in * muliere Samia inſtituere* *matre ſua
*auſus dicitur primus. Sed in uiuentibus quoq; iudicia hominum inſtit.
uelut argumẽta ſunt morũ, & honos aut ignominia, ueram eſſe
laudem, uel uituperationem probat. Intereſſe tamen Ariſtoteles
putat, ubi quiſq; laudetur, aut uituperetur. Nam plurimum re-
fert, qui ſint audientiũ mores, quæ publice recepta perſuaſio, ut
illa maxime quæ probant eſſe in eo, qui laudabitur, credant: aut
in eo cõtra quem dicemus, ea quæ oderunt: ita nõ dubiũ erit iu-
diciũ, quod orationẽ præceſſerit. Ipſorũ etiam iudicum permi-
ſcenda laus ſemper: nam id beneuolos facit. Quoties autẽ fieri
poterit, cũ materiæ utilitate iungenda. Minus Lacedæmone ſtu
dia literarũ, quàm Athenis honoris merebuntur: plus patientia,
fortitudo. Rapto uiuere quibuſdã honeſtum, alijs cura legum.
Frugalitas apud Sybaritas forſitan odio foret: ueteribus Roma-* Sybaritæ.
*nis ſummũ luxuriæ crimen. Eadem in ſingulis differentia. Ma-
ximè fauet iudex, qui ſibi dicentẽ aſſentari putat. Idẽ præcipit
illud quoq;, quod mox Cornelius Celſus propè ſupra modum*

inuaſit, quia ſit quædam uirtutibus ac uitijs uicinitas, utendum proxima deriuatione uerborũ, ut pro temerario fortẽ, pro prodigo liberalem, pro auaro parcũ uocemus: quæ eadẽ etiam contrà ualent. quod quidem orator, id eſt, uir bonus, nunquàm faciet, niſi fortè cõmuni utilitate ducatur. Laudantur autẽ urbes ſimiliter atq; homines. Nam pro parente eſt conditor, & multum autoritatis affert uetuſtas, ut ijs qui terra dicuntur orti, & uirtutes, ac uitia circa res geſtas, eademq; in ſingulis. Illa propria, quæ ex loci poſitione, aut munitione ſunt. Ciues illis, ut hominibus liberi, decori. Eſt laus & operum, in quibus honor, utilitas, pulchritudo, autor ſpectari ſolet. Honor, ut in templis: Vtilitas ut in muris: Pulchritudo uel autor, utrobiq;. Eſt & locorum, qualis Siciliæ apud Ciceronem: in quibus ſimiliter ſpeciem & utilitatẽ intuemur: ſpeciem maritimis, planis, amœnis: utilitatem ſalubribus, fertilibus. Erit etiã dictorum honeſtorum factorumq; laus generalis, erit & rerum omnis modi. Nam & ſomni, & mortis ſcriptæ laudes, & quorundam à medicis ciborum. Itaq; ut non conſenſi hoc laudatiuum genus circa ſolam uerſari honeſti quæſtionem, ſic qualitate maximè contineri puto, quanquàm omnes tres ſtatus cadere in hoc opus poſſe, ijsq; uſum C. Cæſarem in uituperando Catone, notauerit Cicero. Totum autem habet aliquid ſimile ſuaſorijs, quia plerunq; eadem illic ſuaderi, hîc laudari ſolent.

De ſuaſoria, ſeu deliberatiua, & proſopopœia.

CAP. X.

DEliberatiuas quoq; miror à quibuſdam ſola utilitate finitas. Ac ſi quid in his unum ſequi oporteret, potior fuiſſet apud me Ciceronis ſententia, qui hoc materiæ genus, dignitate maximè contineri putat. Nec dubito quin ij, qui ſunt in illa priore ſentẽtia, ſecundũ opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, niſi quod honeſtum eſſet, exiſtimarint. Et eſt hæc ratio ueriſsima, ſi conſilium contingat ſemper bonorum, atq; ſapientũ.

Verùm

Verùm apud imperitos, apud quos frequenter dicenda ſententia eſt, populumq́; præcipue, qui ex pluribus conſtat indoctis, diſcernenda ſunt hæc, & ſecundum cõmunes magis intellectus loquendum. Sunt enim multi, qui etiam quæ credunt honeſta, non tamen ſatis eadem utilia quoq; exiſtiment, quæ turpia eſſe dubitare non poßunt, utilitatis ſpecie ducti probent, ut fœdus Numãtinum, iugumq́; Caudinum. Ne qualitatis quidem ſtatu, in quo & honeſtorũ, & utilium quæſtio eſt, cõplecti eas ſatis eſt. Nam frequẽter in his etiam coniecturæ locus eſt. Nonnunquàm etiam tractatur aliqua finitio. Aliquando etiam incidere poßunt legales tractatus in priuata maximè conſilia, ſi quando ambigitur, an liceat. De cõiectura paulò pòſt pluribus. Interim eſt finitio apud Demoſthenẽ, det Haloneſum Philippus an reddat. Apud Ciceronẽ in Philippicis, quid ſit tumultus. Quid? nõ illa ſimilis iudicialium quæſtio, de ſtatua Seruij Sulpitij? an ijs demũ ponenda ſit, qui in legatione ferro ſunt interempti? Ergo pars deliberatiua (quæ eadem ſuaſoria dicitur, de tẽpore futuro cõſultans, quærit etiã de præterito) officijs conſtat duobus, ſuadendi & diſſuadendi. Proœmio, quale eſt in iudicialibus, non ubiq; eget, quia cõciliatus eſt ei quiſq;, quẽ cõſuluit. Initium tamen quodcunq; debet habere aliquã proœmij ſpeciẽ: nec enim abrupte, nec unde libuit incipiendũ, quia eſt aliquid in omni materia naturaliter primũ. In ſenatu, & utiq; in cõcionibus eadẽ ratio, quæ apud iudices, acquirẽdæ ſibi plerũq; eorũ apud quos [illegible]t beneuolentiæ. Nec mirum, cũ etiam in Panegyricis petatur aud[illegible]tiũ fauor, ubi emolumentum nõ utilitate aliqua, ſed in ſola laude cõſiſtit. Ariſtoteles quidem, nec ſine cauſa putat & à noſtra, & ab eius, qui diſſentiet, perſona duci frequenter in cõſilijs exordium, quaſi mutuantibus hæc nobis à iudiciali genere, nonnunquam etiam, ut minor res maior'ue uideatur. In demonſtratiuis uerò proœmia eſſe maximè libera exiſtimat. Nã & longè à materia duci hoc, ut in Helenes laude Iſocrates

fecerit, & ex aliqua rei uicinia, ut idē in Panegyrico, cum quæritur plus honoris corporum, quàm animorum uirtutibus dari. Et Gorgias in Olympico laudans eos, qui primi tales inſtituerunt cōuentus. Quos ſecutus uidelicet Criſpus Salluſtius in bello Iugurthino & Catilinario, nihil ad hiſtoriam pertinentibus principijs orſus eſt. Sed nunc ad ſuaſoriam, in qua etiam cùm procemio utemur, breuiore tamē, & uelut quodam capite tantum, & initio debebimus eſſe contenti. Narrationē uerò nunquàm exiget priuata deliberatio, eius duntaxat rei, de qua dicēda ſententia eſt: quia nemo ignorat id, de quo conſulit. Extrinſecus poſſunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus ſæpe eſt etiam illa, quæ ordinem rei docet, neceſſaria: & affectus, ut quæq; maxime poſtulabit. Nam & concitanda, & lenienda frequenter eſt ira, & ad metum, cupiditatem, odium, cōciliationem impellendi animi. Nonnunquam etiā mouenda miſeratio, ſiue ut auxiliū obſeſſis feratur, ſuadere oportebit, ſiue ſociæ ciuitatis euerſionem deflebimus. Valet autem in conſilijs autoritas plurimum. Nam & prudentiſſimus eſſe haberiq; & optimus debet, qui ſententiæ ſuæ de utilibus atq; honeſtis credere omnes uelit. In iudicijs enim uulgò fas habetur indulgere aliquid ſtudio ſuo: cōſilia nemo eſt, qui neget ſecundū mores dari. Græcorum quidem plurimi omne hoc officium cōcionale eſſe iudicauerunt, & in ſola reipublicæ adminiſtratione poſuerunt. Quin & Cicero in hac maxime parte uerſatur. Ideoq; ſuaſuris de pace, bello, copijs, operibus, uectig[illegible]us, [illegible] duo præcipue nota eſſe uoluit, uires ciuitatis, & mores: ut ex natura tum ipſarū rerum, tum audientiū ratiō ſuadendi duceretur. Nobis maior in re uidetur uarietas: nam & conſultantiū, & conſiliorum plurima ſunt genera. Quare in ſuadendo & diſſuadendo tria primū ſpectanda erūt: Quid ſit, de quo deliberetur: qui ſint, qui deliberēt: qui ſit, qui ſuadeat. Rē de qua deliberatur, aut certum eſt poſſe fieri, aut incertum. Si incertum,

Salluſtij procemia.

In ſuadendo & quæ ſint ſpectanda.

hæc

hæc erit quæſtio ſola, aut potentiſſima: ſæpe enim accidet, ut prius dicamus, ne ſi poſſit quidē fieri, eſſe faciendū, deinde fieri nō poſſe. Cum autē de hoc quæritur, coniectura eſt, an Iſthmos intercidi, an ſiccari palus Pontina, an portus fieri Hoſtiæ poſſit, an Alexander terras ultra Oceanū ſit inuenturus. Sed in ijs quoq;, quæ conſtabit poſſe fieri, coniectura erit aliquando: ut ſi quæratur, an utiq; futurum ſit, ut Carthaginē ſuperent Romani: ut redeat Annibal, ſi Scipio exercitum in Africam tranſtulerit: ut ſeruent fidem Samnites, ſi Romani arma depoſuerint. Quædam & fieri poſſe, & futura eſſe credibile eſt: ſed aut alio tempore, aut alio loco, aut alio modo. Vbi coniecturæ non erit locus, alia ſunt intuēda. Et primum aut propter ipſam rem, de qua ſententiæ rogantur, cōſultabitur, aut propter alias interuenientes extrinſecus cauſas. Propter ipſam deliberant P. C. an ſtipendium militi cōſtituant. Hæc materia ſimplex erit. Accedunt cauſæ, aut faciendi, ut deliberant P. C. an Fabios dedant Gallis bellum minitantibus: aut non faciendi, ut deliberat C. Cæſar, an perſeueret in Germaniam ire, cum milites paſſim teſtamenta facerēt. Hæ ſuaſoriæ duplices ſunt. Nam & illic cauſa deliberandi eſt, quòd bellum Galli minitentur, eſſe tamen quæſtio poteſt, dedendi'ne fuerint etiā citra hāc denunciationē, quia cōtra fas, cum legati miſſi eſſent, præliū inierint, regemq; ad quem mandata acceperant, trucidarēt. Et hic nihil Cæſar ſine dubio deliberet, niſi propter hanc militū perturbationem: eſt tamen locus quærēdi an citra hunc quoq; caſum penetrandū in Germaniam fuerit. Semper autem de eo prius loquemur, de quo deliberari, etiā detractis ſequentibus poſſet. Partes ſuadendi quidam putauerūt honeſtum, utile, neceſſarium. Ego nō inuenio huic tertiæ locū. Quantalibet enim uis ingruat, aliquid fortaſſe pati neceſſe ſit, nihil facere: de faciēdo autem deliberatur. Quòd ſi hanc uocant neceſſitatē, in quā homines grauiorū metu cōguntur, utilitatis erit quæſtio. Vt enim ſi obſeſſi, & impares, & aqua ciboq;

defecti, de facienda ad hoſtem deditione deliberent, & dicatur, neceſſe eſt: nẽpe ſequitur, ut hoc ſubijciatur, alioqui percũdum eſt: ita propter idipſum non eſt neceſſe, quia perire potius licet. Deniq; non fecerunt Saguntini, nec in rate Opitergina circunuenti. Igitur in his quoq; cauſis aut de ſola utilitate ambigetur, aut quæſtio inter utile, atq; honeſtum conſiſtet. At enim ſi quis liberos procreare uolet, neceſſe habeat uxorem ducere, quis dubitat? ſed ei qui pater uult fieri, liqueat neceſſe eſt uxorem eſſe ducendam. Itaq; mihi ne conſilium quidem uidetur, ubi neceſſitas eſt: non magis quàm ubi conſtat, quid fieri omnino nõ poſſe. Omnis enim deliberatio de dubijs eſt. Melius igitur, qui tertiam partem dixerunt δυνατὸν, quod noſtri poßibile nominant, quæ ut dura uideatur appellatio, tamen ſola eſt. Quas partes nõ omnes in omnem cadere ſuaſoriam, manifeſtius eſt, quàm ut docendum ſit. Tamen apud pleroſq; earum numerus augetur, à quibus ponuntur ut partes, quæ ſpecies ſunt partium. Nam fas, iuſtum, pium, æquum, mãſuetum quoq;, ſic enim ſunt interpretati τὸ ἥμερον, & ſi qua adhuc adijcere quis eiuſdem generis uelit, ſubijci poßunt honeſtati. An ſit autem facile, magnum, iucundum, ſine periculo, ad quæſtionem pertinet utilitatis, qui loci oriuntur ex contradictione: Eſt quidem utile, ſed difficile, paruum, iniucundum, periculoſum. Tamen quibuſdam uidetur eſſe nonnunquam de iucunditate ſola conſultatio, ut ſi de ædificando theatro, inſtituendis ludis, deliberetur. Sed neminem adeò ſolutum luxu puto, ut nihil in cauſa ſuadendi ſ[illegible] præter uoluptatem. Præcedat enim ſemper aliqui[illegible]ceſſe eſt, ut in ludis honor deorum, in theatro nõ inutilis la[illegible]orum remißio, deformis & incommoda turbæ: ſi id non ſit, conflictatio, & nihilominus eadem illa religio, cum theatrum ueluti quoddam illius ſacri templum uocabimus. Sæpe uerò & utilitatem deſpiciendam eſſe dicimus, ut honeſta faciamus, ut cũ illis Opiterginis damus conſiliũ, ne ſe hoſtibus dedant, quanquã perituri ſint, niſi fecerint:

fecerint: & utilia honeſtis præferimus, ut cũ ſuademus,ut bello Punico ſerui armentur. Sed tamen neq; hic planè concedendum eſt, eſſe id inhoneſtum. Liberos enim natura omnes, & iiſdem conſtare elementis, & fortaſſe antiquis etiam nobilibus ortos dici poteſt. Et illic, ubi manifeſtum periculum eſt, opponenda alia,ut crudelius etiam perituros affirmemus, ſi ſe dediderint, ſiue hoſtis non ſeruauerit fidem,ſiue Cæſar uicerit,quod eſt uero ſimilius. Hæc autem,quæ tantum inter ſe pugnant, plerunq; nominibus deflecti ſolent. Nam & utilitas ipſa expugnatur ab iis,qui dicunt non ſolum potiora eſſe honeſta, quàm utilia, ſed ne utilia quidem eſſe, quæ non ſunt honeſta: & contrà, quod nos honeſtum,illi uanum,ambitioſum,ſtolidum,uerbis quàm re probabilius uocant. Nec tantum inutilibus comparantur utilia, ſed inter ſe quoq; ipſa: ut ſi è duobus eligamus, in altero quid ſit magis,in altero quid ſi minus. Creſcit hoc adhuc. Nam interim triplices etiã ſuaſoriæ incidunt, ut cum Pompeius deliberauit,Parthos,an Africam,an Aegyptum peteret: ita non tantum utrum melius, ſed quid ſit optimum quæritur. Itemq; contrà. Nec unquam incidet in hoc genere materiæ dubitatio rei, quæ undiq; ſecundum nos ſit. Nam ubi contradictioni locus non eſt, quæ poteſt eſſe cauſa dubitandi? Ita ferè omnis ſuaſoria nihil eſt aliud, quàm comparatio. Videndumq; quid conſecuturi ſimus, & per quid, ut æſtimari poßit, plus in eo, quod petimus, ſit commodi, an uerò in eo propter quod petimus,incommodi. Eſt utilitatis & in tempore quæſtio: Expedit, ſed non nunc. Et in loco, Non hic. Et in perſona, Non nobis,non contra hos. Et in genere agendi, Non ſic. Et in modo, Non in tantum. Sed perſonam ſæpius decoris cauſa intuemur, quæ & in nobis, & in iis qui deliberant, ſpectanda eſt. Itaq; quamuis exempla plurimum in conſiliis poßint, quia facilimè ad conſentiendum homines ducuntur experimentis,refert tamen,quorum autoritas,& quibus adhibeatur. Diuerſi ſunt enim deliberãtium animi,duplex con-

*ditio. Nam conſultant aut plures, aut ſinguli, ſed in utriſq; differentia: quia & in pluribus multum intereſt, ſenatus ſit, an populus: Romani, an Fidenates: Græci, an Barbari. Et in ſingulis, Catoni petendos honores ſuadeamus, an C. Mario. De ratione belli Scipio prior, an Fabius deliberet. Proinde intuenda, ſexus, dignitas, ætas. Sed mores præcipue diſcrimen dabunt. Et honeſta quidē honeſtis ſuadere facilimum eſt: ſi uerò apud turpes recta obtinere conabimur, ne uideamur exprobrare diuerſam uitæ ſectam, cauendum eſt. Et animus deliberantis, non ipſa honeſti natura, quam ille non reſpicit, permouendus: ſed laude uulgi, opinione, & ſi parum proficiet hæc uanitas, ſecutura ex his utilitate: aliquanto uerò magis obijciendo aliquos, ſi diuerſa fecerit, metus. Nam præter id quòd his leuiſſimi cuiuſq; animus facilime terretur, neſcio an etiā naturaliter apud plurimos plus ualeat malorum timor, quàm ſpes bonorū: ſicut facilior eiſdem turpium, quàm honeſtorū intellectus eſt. Aliquādo bonis quoq; ſuadentur parum decora, dantur parum bonis conſilia, in quibus ipſorum, qui cōſulunt, ſpectatur utilitas. Nec me fallit, quæ ſtatim cogitatio ſubire poſſit legentem. Hoc ergo præcipis? & *hoc fas putas? Poterat me liberare M. Cicero, qui ita ſcribit ad Brutum: Propoſitis plurimis quæ honeſte ſuaderi Cæſari poſſent. Sim'ne bonus uir, ſi hoc ſuadeam? minime. Suaſoris enim eſt finis utilitas eius, cui quiſq; ſuadet. At recta ſunt. quis negat? ſed nō eſt ſemper rectis in ſuadendo locus. Sed quia eſt altior quæſtio, nec tantū ad ſuaſorias pertinet, deſti[illegible] eſt mihi hic locus duodecimo, qui ſummus futurus eſt libro. Nec ego quicquam fieri turpiter uelim, uerum interim hæc uel ad ſcholarū exercitationes pertinere credantur: nam & iniquorū ratio noſcenda eſt, ut melius æqua tueamur. Interim ſi quis bono inhoneſta ſuadebit, meminerit nō ſuadere tanquam inhoneſta, ut quidam declamatores Sextum Pompeium ad piraticam propter hoc ipſum, quòd turpis ac crudelis ſit, impellunt. Sed*

* & hoc fas, pietas?

dande

dandus illis deformibus color, idq́; etiam apud malos: nec enim eſt quiſquam tam malus, ut uideri uelit. Sic Catilina apud Salluſtium loquitur, ut rem ſceleratiſsimam nõ malitia, ſed indignatione uideatur audere. Sic Atreus apud Varium:

Iam fero, inquit, infandiſsima, iam facere cogor.

*Quanto magis eis, quibus fuit aliqua cura famæ, conſeruandus eſt hic uel ambitus? Quare & cum Ciceroni dabimus conſiliũ, ut Antonium roget, uel etiam ut Philippicas (ita uitam pollicente eo) exurat, non cupiditatem lucis allegabimus (hoc enim ſi ualet in animo eius, tacentibus quoque nobis ualet) ſed ut ſe * reipub. ſeruet, hortabimur. Hac illi opus eſt occaſione, ne eum talium precum pudeat. Et C. Cæſari ſuadentes regnum, affirmabimus ſtare iam rempub. niſi uno regente non poſſe. Nam qui de re nefaria deliberat, id ſolũ quærit, quomodo quàm minimũ peccare uideatur. Multum refert etiam, quæ ſit perſona ſuadentis: quia anteacta uita, ſi illuſtris fuit, aut clarius genus, aut ætas, aut fortuna, affert expectationem. Prouidendum eſt, ne, quæ dicuntur, ab eo qui dicit, diſſentiant. At his contraria ſummiſsiorem quendam modum poſtulant. Nam quæ in alijs libertas eſt, in alijs licẽtia uocatur. Et quibuſdam ſufficit autoritas, quoſdã ratio ipſa ægrè tuetur. Ideoq́; longe mihi uidentur difficilimæ proſopopœiæ, in quibus ad reliquum ſuaſoriæ laborem, accedit etiam perſonæ difficultas. Nanq; idem illud aliter Cæſar, aliter Cicero, aliter Cato ſuadere debebit. Vtiliſsima uerò hæc exercitatio, uel quòd duplicis eſt operis, uel quòd poëtis quoq;, aut hiſtoriarum futuris ſcriptoribus plurimum cõfert. Verum & oratoribus neceſſaria. Nam ſunt multæ à Græcis Latinisq́; compoſitæ orationes, quibus alij uterentur, ad quorum conditionem uitamq́; aptanda, quæ dicebantur, fuerunt. An eodem modo cogitauit, aut eandem perſonam induit Cicero, cum ſcriberet Cn. Pompeio, & cum C. Domitio, & Appio, cæteriśue, ac nõ uniuſcuiuſq; eorum fortunã, dignitatem, res geſtas intuitus, omniũ*

* Romano populo

 quibus

*quibus uocem dabat etiam imaginem expreſſit? ut melius quidem, ſed tamen ipſi dicere uiderentur. Neq; enim minus uitioſa eſt oratio, ſi ab homine, quàm ſi à re, cui accommodari debuit, diſſidet. Ideoq; Lyſias optimè uidetur in ijs quæ ſcribebat indoctis, ſeruaſſe ueritatis fidem. Enimuero præcipue declamatoribus conſiderandum eſt, quid cuiq; perſonæ conueniat, qui paucißimas controuerſias ita dicunt, ut aduocati, plerunq; filij, patres, diuites, ſenes, aſperi, lenes, auari, deniq; ſuperſtitioſi, timidi, deriſores fiant, ut uix comœdiarum actoribus plures habitus in pronunciando concipiendi ſint, quàm his in dicẽdo: quæ omnia uideri poßunt proſopopœiæ, quas ego ſuaſorijs ſubieci, quia nullo alio ab his quàm perſona diſtant. Quanquàm hoc aliquando etiam in controuerſias ducitur, quæ ex hiſtorijs compoſitæ, certis agentium nominibus continentur. Neque enim ignoro, plerunq; exercitationis gratia poni & poëticas hiſtorias, ut Priami uerba apud Achillem, aut Syllæ dictaturã deponentis in concione. Sed hæc in partem cedent trium generum, in quæ cauſas diuiſimus. Nam & rogare, iudicare, rationẽ reddere, & alia de quibus ſuprà dictum eſt, uariè, atq; ut res uult, in materia iudiciali, deliberatiua, demonſtratiua ſubijcere ſolemus. Frequentißime*tamen in his utimur ficta perſonarũ, quas ipſi ſubſtituimus, oratione, ut apud Ciceronẽ pro Cælio in Clodiam, & Cæcus Appius, & Clodius frater, ille in caſtigationem, hic in rationem morum compoſitus, alloquitur. Solent in ſcholis fingi materiæ ad deliberandum ſimiliores controuerſiis, & ex utroq; genere commixtæ, ut cum apud Cæſarem conſultatio de pœna Theodoti ponitur. Conſtat enim accuſatione & defenſione cauſæ, quod eſt iudicialium proprium. Permixta autem eſt & utilitatis ratio, an pro Cæſare fuerit occidi Pompeium, an timendum à rege bellum, ſi Theodotus ſit occiſus, an id minimè opportunum hoc tempore, & periculoſum, & certe longum ſit futurum. Quæritur & de honeſto, deceat'ne Cæ-*

*uerò

ſarem

ſurem ultio Pompeij, an ſit uerēdum, ne priorem faciat ſuarum partium cauſam, ſi Pompeium indignum morte fateatur. Quod genus accidere etiam ueritati poteſt. Non ſimplex autem circa *ſuaſorias error in pleriſq; declamatoribus fuit, qui dicendi genus in his diuerſum, atq; in totum illi iudiciali contrarium eſſe exiſtimauerunt.* Nam *& principia abrupta, & concitatam ſemper orationem, & in uerbis effuſiorem, ut ipſi uocant, cultum affectauerunt, & earum breuiores utiq; commentarios, quàm *iudicialis materiæ facere elaborarunt.* Ego *porrò ut procœmio* *legalis
uideo non utique opus eſſe ſuaſorijs, propter quas dixi ſuprà cauſas, ita cur initio furioſe ſit exclamãdum, non intelligo: cum propoſita conſultatione rogatus ſententiam, ſi modò eſt ſanus, non quæritet, ſed quàm maximè poteſt ciuili & humano ingreſſu, mereri aſſenſum deliberantis uelit. Cur autem torrens, & utiq; æqualiter concitata ſit in ea dicentis oratio, cum uel præcipue moderationem, rationemq; cõſilia deſiderent? Neq; *ego negauerim ſæpius ſubſidere in controuerſijs impetũ dicendi procœmio, narratione, argumentis: quem ſi detrahas, id ferè ſupererit, quo ſuaſoriæ conſtant.* Verum *id quoque* æqualius* * æqualitatis
erit, nõ tumultuoſius atq; turbidius. Verborum *autem magnificentia non ualidius eſt affectanda ſuaſorias declamantibus, ſed contingit magis.* Nam *& perſonæ ferè magnæ fingentibus placent, regum, principum, populi, ſenatus, & res ampliores: ita cũ uerba rebus aptentur, ipſo materiæ nitore clareſcunt.* Alia *ueris in conſilijs ratio eſt.* Ideoq; Theophraſtus *quàm maximè remotum ab omni affectatione, in deliberatiuo genere uoluit eſſe ſermonem, ſecutus in hoc autoritatem præceptoris ſui, quanquàm diſſentire ab eo non timide ſolet.* Nanq; Ariſtoteles *idoneã maximè ad ſcribendum demonſtratiuã, proximamq; ab ea iudicialem putauit, uidelicet, quoniam prior illa tota eſſet oſtentationis, hæc ſecundã egeret artis, uel quòd ad fallendum, ſi ita popoſciſſet utilitas, conſilia fide, prudentiaq; conſtarent.* Quibus *in*

demon

demonſtratiua conſentio. Nam & omnes alij ſcriptores idem tradiderunt. In iudicijs autem conſilijsq́;, ſecundum conditionē ipſius quæ tractabitur rei, accommodandam dicendi credo rationem. Nam & Philippicas Demoſthenis ijſdem quibus habitas in iudicijs orationes, uideo eminere uirtutibus. Et Ciceronis ſententiæ, & conciones, non minus clarum quàm eſt in accuſationibus ac defenſionibus eloquentiæ lumen oſtendunt. Dicit tamen de ſuaſoria idem hoc modo: Tota autē oratio ſimplex & grauis; & ſentētijs debet eſſe ornatior, quàm uerbis. Vſum exemplorum nulli materiæ magis conuenire, meritò ferè omnes conſentiunt, cum plerunq; uideantur reſpondere futura præteritis, habeaturq́; experimentum, uelut quoddam rationis teſtimonium. Breuitas quoq;, aut copia non genere materiæ, ſed modo conſtant. Nam ut in conſilijs plerūq; ſimplicior quæſtio eſt, ita ſæpe in cauſis minor. Quæ omnia uera eſſe ſciet, ſi quis non orationes modò, ſed hiſtorias etiam (nanq; in his conciones ac ſententiæ plerunq; ſuadendi ac diſſuadendi funguntur officio) legere maluerit, quàm in commentarijs rhetorum conſeneſcere. Inueniet enim nec in conſilijs abrupta initia, & concitatius ſæpe in iudicijs dictum, & uerba aptata rebus in utroque genere, & breuiores aliquando cauſarum orationes quàm ſententiarum. Ne illa quidem in his uitia deprehendet, quibus quidā declamatores laborant, quòd & contrà ſentientibus inhumane conuitiantur, & ita plerunq; dicunt, tanquam ab ijs qui deliberant, utiq; diſſentiant. Itaq; obiurgātibus ſimiliores ſunt quàm ſuadentibus. Hæc adoleſcentes ſibi ſcripta ſciant, ne aliter quàm dicturi ſint, exerceri uelint, & in deſueſcendis morentur. Cæterùm cum aduocari cœperint in conſilia amicorum, dicere ſententiam in ſenatu, ſuadere ſi quid cōſulet princeps, quod præceptis fortaſſe non credunt, uſu docebuntur.

De partibus cauſarum iudicialium.

CAP. XI.

NVnc de iudiciali genere, quod eſt præcipue multiplex, ſed officijs conſtat duobus,intẽtionis ac depulſionis. Cuius partes,ut plurimis autoribus placuit,quinq; ſunt,prooemiũ, narratio,probatio,refutatio,peroratio. His adiecerunt quidam partitionem,propoſitionem,exceſſum:quarũ priores duæ probationi ſuccedunt. Nam proponere quidẽ quæ ſis probaturus, neceſſe eſt,ſed & concludere. Cur igitur ſi illa pars cauſæ eſt, nõ & hæc ſit?Partitio uerò diſpôſitionis eſt ſpecies,ipſa diſpoſitio pars rhetorices, & per ,omnes materias, totumq; earum corpus æqualiter fuſa,ſicut inuẽtio & elocutio. Ideoq; eã non orationis tantum partem unam eſſe credendum eſt,ſed quæſtionum etiam ſingularum.Quæ nãq; eſt quæſtio, in qua nõ promittere poßit orator,quid primo, quid ſecundo,quid tertio ſit loco dicturus?quod eſt proprium partitionis. Quam ergo ridiculum eſt quæſtionem quidem ſpeciem eſſe probationis, partitionem autem quæ ſit ſpecies quæſtionis,partem totius orationis uocari?Egreßio uero,uel (quod uſitatius eſſe cœpit) exceſſus,ſiue eſt extra cauſam,non poteſt eſſe pars cauſæ: ſiue eſt in cauſa,adiutorium,uel ornamentum partium earum eſt, ex quibus egreditur.Nam ſi quicquid in cauſa eſt, pars cauſæ uocabitur,cur non argumentũ,ſimilitudo,locus communis, affectus, exempla partes uocẽtur?Tamen neq; his aſſentior, qui detrahunt refutationem,tanquam probationi ſubiectam,ut Ariſtoteles.Hæc enim eſt,quæ conſtituat:illa, quæ deſtruat.Hoc quoq; idem aliquatenus nouat,quòd prooemio non narrationẽ ſubiungit,ſed propoſitionem.Verum id facit, quia propoſitio genus, narratio ſpecies uidetur:& hac non ſemp,illa ſemper & ubiq; credit opus eſſe. Verum ex his, quas conſtitui partibus,non ut quicq; primum dicendum,ita primum cogitandum eſt.Sed ante omnia intueri oportet,quod ſit genus cauſæ,quid in ea quæratur,quæ proſint,quæ noceant,deinde quid cõfirmandum ſit ac refellendum,tum quomodo narrandum.Expoſitio enim probationum

tionum eſt præparatio, nec eſſe utilis poteſt, niſi prius conſtiterit, quid debeat de probatione promittere. Poſtremò intuendũ, quemadmodum iudex ſit conciliandus. Neq; enim niſi totis cauſæ partibus diligenter inſpectis, ſcire poſſumus, qualem nobis facere animum cognoſcentis expediat, ſeuerum an mitem, concitatum an remiſſum, aduerſum gratiæ, an obnoxium. Nec ideo tamen eos probauerim, qui ſcribendum quoq; proœmium nouiſſime putant. Nam ut cõferri materiam omnem oportet, & quid quoq; loco ſit opus conſtare debet, antè quàm dicere aut ſcribere ordiamur, ita incipiẽdum ab ijs, quæ prima ſunt. Nam nec pingere quiſquam aut fingere cœpit à pedibus. Nec deniq; ars ulla conſummatur ibi, unde ordiendum eſt. Quid fiet alioqui ſi ſpatium componendi orationem ſtylo non fuerit? non'ne nos hæc inuerſa conſuetudo deceperit? Inſpicienda igitur materia eſt, quo præcipimus ordine, ſcribenda, quo dicimus.

De generibus iudicialium controuerſiarum. CAP. XII.

CAeterum cauſa omnis, in qua pars altera agentis eſt, altera recuſantis, aut unius rei controuerſia conſtat, aut plurium. Hæc ſimplex dicitur, illa coniuncta. Vna controuerſia eſt per ſe furti, per ſe adulterij. Plures aut eiuſdem generis, ut in pecunijs repetundis: aut diuerſi, ut ſi quis ſacrilegij & homicidij ſimul accuſetur, quod nunc in publicis iudicijs non accidit, quoniam Prætor certa lege ſortitur: principium autem & ſenatus cognitionibus frequens eſt, & populi fuit. Priuata quoque iudicia, ſæpe unum iudicem habere multis & diuerſis formulis ſolent, nec aliæ ſpecies erunt, etiã ſi unus à duobus duntaxat eandem rem, atq; ex eadem cauſa petet: aut duo ab uno, aut plures à pluribus, quod accidere in hæreditarijs litibus interim ſcimus: quia quamuis in multis perſonis, cauſa tamen una eſt, niſi conditio perſonarum quæſtiones uariauerit. Diuerſum his tertium genus, quod dicitur comparatiuum, cuius rei tractatus in

parte

parte cauſæ frequens eſt: ut cum apud centumuiros poſt alia quæritur & hoc, uter dignior hæreditate ſit. Rarum eſt autem, ut in foro iudicia propter id ſolum conſtituantur, ſicut diuinationes, quæ fiunt de accuſatore conſtituendo, & nonnunquam inter delatores, uter præmium meruerit. Adiecerunt quidam numero mutuam accuſationem, quæ ἀντικατηγορία uocatur, alijs uidelicet ſuccedere hanc quoq; comparatiuo generi exiſtimantibus. cui ſimilis erit petitionum inuicem diuerſarum, quod accidit uel frequentiſſime. Id ſi & ipſum uocari debet ἀντικατηγορία (nam proprio caret nomine) duo erunt genera eius: alterum, quo litigatores idem crimen inuicem intentant: alterum, quo aliud atq; aliud. cui & petitionum conditio par eſt. Cum apparuerit genus cauſæ, tum intuebimur, negetur'ne factum, quod intenditur, an defendatur, an alio nomine appelletur, an à genere actionis repellatur, unde ſunt ſtatus. Diuinatio.

Quid quæſtio, & quæ ſit ratio, iudicatio, continens, & quatenus neceſſaria. CAP. XIII.

His *inuentis, intuendum deinceps* Hermagoræ *uidetur, quid ſit quæſtio, ratio, iudicatio, cõtinens, id eſt, συνέχον, uel ut alij uocant, firmamentũ.* Quæſtio *latius intelligitur omnis, de qua in utranq; partem, uel in plures dici credibiliter poteſt.* In *iudiciali autem materia dupliciter accipienda eſt: altero modo, quo dicimus multas quæſtiones habere controuerſiam, quo etiam minores omnes complectimur:* Altero, *quo ſignificamus ſummam illam, in qua cauſa uertitur: de hac nunc loquor, ex qua nunc naſcitur ſtatus, an factum ſit, quid factum, an recte factum ſit.* Has Hermagoras, & Apollodorus, & *alij plurimi ſcriptores proprie quæſtiones uocant.* Theodorus, *ut dixi, capita generalia, ſicut illas minores: aut ex illis pẽdentes, ſpecialia.* Nam & *quæſtionem ex quæſtione naſci, & ſpeciem in ſpecies diuidi conuenit.* Hanc *igitur quæſtionem ueluti principalem uocant* ζήτημα. Ratio *autem eſt, qua id quod factum eſſe cõ-* Ratio.

Quæſtio.

ſtat

ſtat, defenditur. Et cur non utamur eodem, quo ſunt uſi ferè omnes exemplo? Oreſtes matrem occîdit. Hoc cōſtat. Dicit ſe iuſte feciſſe. Status erit qualitatis: Quæſtio, an iuſte fecerit. Ratio, quòd Clytæmneſtra maritū ſuū, patrē Oreſtis occîdit, hoc αἴτιον dicitur: κρινόμενον autem iudicatio, an oportuerit uel nocentem matrem à filio occîdi. Quidā diuiſerunt αἴτιον & αἰτίαν, ut eſſet altera propter quam iudicium conſtitutum eſt, ut occiſa Clytæmneſtra: altera, qua factū defenditur, ut occiſus Agamemnon. Sed tanta eſt circa uerba diſſenſio, ut alij αἰτίαν cauſam iudicij, αἴτιον autem facti uocent: alij eadem in contrarium uertant. Latinorum quidam hæc initium, & rationem uocauerūt, quidam utrunq; eodem nomine appellant. Cauſa quoq; ex cauſa, id eſt, αἴτιον ἐξ αἰτίου naſci uidetur: quale eſt, occîdit Agamemnonem Clytæmneſtra, quia ille filiam communem immolauerat, & captiuam pellicem adducebat. Iidem putant & ſub una quæſtione plures eſſe rationes, ut ſi Oreſtes & alteram afferat cauſam matris necatæ, quòd reſponſis ſit impulſus. Quot autem cauſas faciendi, totidem iudicationes. Nam & hæc erit iudicatio, an reſponſis parere debuerit. Sed & una cauſa plures habere quæſtiones & iudicationes, ut ego arbitror, poteſt: ut in eo, qui cū adulteram deprehenſam occidiſſet, adulterū qui tum effugerat, poſtea in foro occîdit. Cauſa enim eſt una, adulter fuit, quæſtiones & iudicationes, an illo tempore, an illo loco licuerit occidere. Sed ſicut, cum ſint plures quæſtiones, omneſq; ſuos ſtatus habeant, cauſæ tamen ſtatus unus ſit, ad quem referētur omnia, ita iudicatio maxime propria, de qua pronūtiatur. Συνέχον autem quod, ut dixi, continens alij, firmamentū [illegible] putant, Cicero firmiſsimam argumentationem defenſoris, & appoſitiſsimā ad iudicationem, quibuſdā id uidetur eſſe, poſt quod nihil quæritur, quibuſdam id quod ad iudicationē firmiſsimum affertur. Cauſa facti non in omnes controuerſias cadit. Nam quæ fuerit cauſa faciendi, ubi factum negatur? At ubi cauſa tractatur, negant

Iudicatio.

Firmamentum.

gant

*gant eodem loco eſſe iudicationem, quo quæſtionem, idq́; & in Rhetoricis Cicero, & in Partitionibus dicit. Nam & in coniectura eſt quæſtio ex illo, factum, non factum, an factum ſit: ibi ergo iudicatio, ubi quæſtio: quia in eadem re prima quæſtio, & extrema diſceptatio. At in qualitate, matrem Oreſtes occidit, recte, non recte, an recte occiderit, quæſtio, nec ſtatim iudicatio. quando ergo? illa patrem meum occiderat. Sed non ideo tu matrem debuiſti occidere: an debuerit, hic iudicatio. Firmamẽtum autem uerbis ipſius ponam: Si uelit Oreſtes dicere eiuſmodi animum matris ſuæ in patrem ſuum, in ſeipſum ac ſorores, in regnum, in famam generis ac familiæ, ut meritò ab ea pœnas liberi ſui potiſsimum petere debuerint. Vtuntur alij & talibus exemplis: Qui bona paterna conſumpſerit, ne cõcionetur: in opera publica conſumpſit: quæſtio, an quiſquis conſumpſerit, prohibendus ſit: iudicatio, an qui ſic. Velut in cauſa militis Aruncij, qui *Lucium tribunum uim ſibi inferẽtem interfecit: quæſtio, an iure fecerit: ratio, quòd is uim afferebat: iudicatio, an indemnatum, an Tribunum à milite occidi oportuerit. Alterius etiam ſtatus quæſtionem, alterius iudicationẽ putant. Quæſtio qualitatis, an recte Clodium Milo occiderit: iudicatio coniecturalis, an Clodius inſidias fecerit. Ponunt & illud, ſæpe cauſam in aliquam rem dimitti, quæ non ſit propria quæſtionis, & de ea iudicari. A' quibus multum diſſentio. Nam & illa quæſtio, an omnes qui paterna bona conſumpſerint, concione ſint prohibendi, habeat oportet ſuam iudicationem. Ergo non alia quæſtio, alia iudicatio erit, ſed plures quæſtiones, & plures iudicationes. Quid? nõ in cauſa Milonis ipſa coniectura refertur ad qualitatem? Nam ſi eſt inſidiatus Clodius, ſequitur ut recte ſit occiſus. Cum uerò in aliquam rem miſſa cauſa, eſt receſſum à quæſtione, quæ erat cõſtituta, hic quæſtio, ubi iudicatio eſt. Paulũ in his ſecum etiam Cicero diſſentit. Nam in Rhetoricis, quẽadmodum ſuprà dixi, Hermagoram eſt ſecutus, in Topicis ex ſtatu*

*Cuſium

cit

l eſſe

effectam cõtentionem τὸ κρινόμενον exiſtimat, idq́; Trebatio, qui iuris erat conſultus, alludens, qua de re agitur appellat: quibus id contineatur, continentia, quaſi firmamenta defenſionis, quibus ſublatis defenſio nulla ſit. At in Partitionibus oratorijs firmamentũ, quod opponitur defenſioni, quia continens quod primũ ſit, ab accuſatore dicatur, ratio à reo, ex rationis & firmamenti quæſtione diſceptatio ſit iudicationum. Verius igitur & breuius qui ſtatum, & continens, & iudicationem, idem eſſe uoluerunt. Continens autem id eſſe, quo ſublato, lis eſſe nõ poßit. Hoc mihi uidetur utrãq; cauſam cõplecti, & quòd Oreſtes matrem, & quòd Clytæmneſtra Agamemnonem occiderit. Iidem iudicationem & ſtatum conſentire ſemper exiſtimarunt. Neq; enim aliud eorum rationi conueniens fuiſſet. Verum hæc affectata ſubtilitas, cum circa nomina rerum, ambitioſe laboret, à nobis in hoc aſſumpta ſolum, ne parum diligenter inquiſiſſe de opere, quod aggreßi ſumus, uideremur. Simplicius autem inſtituenti non eſt neceſſe, per tam minutas rerum particulas rationem dicendi cõcidere. Quo uitio multi quidẽ laborarunt, præcipue tamẽ Hermagoras, uir alioqui ſubtilis, & in plurimis admirandus, tantum diligentiæ nimium ſolicitæ, ut ipſa eius reprehenſio laude aliqua non indigna ſit. Hæc autem breuior, & uel ideo lucidior multò uia, nec diſcentem per ambages fatigabit, nec corpus orationis in parua momenta diducendo conſumet. Nam qui uiderit, quid ſit, quod in cõtrouerſiam ueniat, quid in eo, & per quæ uelit efficere pars diuerſa, quid noſtra (quod in primis eſt intuendum) nihil eorum ignorare, de quibus ſuprà diximus, poterit. Nec eſt ferè quiſquam, modò non ſtultus, atq; ab omni prorſus uſu dicendi remotus, quin ſciat, & quid litem faciat (quod ab illis cauſa, uel continens dicitur) & quæ ſit inter litigantes quæſtio, & de quo iudicari oporteat, quæ omnia idem ſunt. Nam & de eo quæſtio eſt, quod in controuerſiam uenit: & de eo iudicatur, de quo quæſtio eſt. Sed nõ perpetuò intendi

tendimus in hæc animum, & cupiditate laudis utcunq; acquirendæ, uel dicendi uoluptate euagamur, quando uberior ſemper extra cauſam materia eſt, quia in controuerſia pauca ſunt, extrà omnia: & hîc dicitur de ijs, quæ accepimus, illic de quibus uolumus. Nec tam hoc præcipiendum eſt, ut quæſtionem, continens, iudicationem inueniamus (nam id quidẽ facile eſt) quàm ut intueamur ſemper, aut certè ſi digreſſi fuerimus, ſaltem reſpiciamus, ne plauſum affectantibus arma excidãt. Theodori ſchola, ut dixi, omnia refert ad capita. His plura intelliguntur. Vno modo ſumma quæſtio, item ut ſtatus: altero cæteræ, quæ ad ſummam referãtur: tertio propoſitio cum affirmatione, ut dicimus, Caput rei eſt apud Menandrum, κεφάλαιόν ἐστιν. *In uniuerſum autem quicquid probandum eſt, erit caput, ſed id maius aut minus. Et quoniam quæ de his erant à ſcriptoribus artium tradita, uerboſius etiã quàm neceſſe erat, expoſuimus: præterea quæ partes eſſent iudicialium cauſarum, ſuprà dictum eſt: proximus liber, procœmia, id eſt, exordia concipiet.*

M. FAB. QVINTILIANI DE' INSTITVTIONE

Oratoria, ad Marcellum Victorium liber quartus, qui eſt de Exordio, Narratione, Egreſſione, Propoſitione, Partitione.

PROLOGVS.

PERFECTO *Marcelle Victori operis tibi dedicati tertio libro, & iam quarta ferè laboris parte tranſacta, nouæ inſuper mihi diligentiæ cauſa, & altior ſolicitudo, quale iudicium hominum emererer, acceſſit. Adhuc enim uelut ſtudia inter nos conferebamus, & ſi parum noſtra inſtitutio probaretur à cæteris, contenti fore domeſtico uſu uidebamus*

nur, ut tui, meiq́; filij diſciplinam formare ſatis putaremus. Cum uerò mihi DOMITIANVS *Auguſtus ſororis ſuæ nepotum delegauerit curam, non ſatis honorem iudiciorum cœleſtium intelligam, niſi ex hoc oneris quoq; magnitudinē metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi ſit modus, ut eos non immeritò probauerit ſanctiſsimus cenſor: aut ſtudia, ne feſellíſſe in his uidear principem, ut in omnibus, ita in eloquentia quoq; eminentiſsimum? Quòd ſi nemo miratur poëtas maximos ſæpe feciſſe, ut non ſolum initijs operum ſuorum Muſas inuocarēt, ſed prouecti quoque longius, cum ad aliquem grauiorem ueniſſent locum, repeterent uota, & uelut noua precatione uterentur, mihi profectò poterit ignoſci, ſi quod initio, quo primùm hanc materiam inchoaui, non fecerim, nunc omnes in auxilium deos, ipſumq́; in primis, quo neq; præſentius aliud, neq; ſtudijs magis propitium numen eſt, inuocem: ut quantum nobis expectationis adiecit, tantum ingenij aſpiret, dexterq́; ac uolens adſit, & me qualē eſſe credidit, faciat. Cuius mihi religionis nō hæc ſola ratio, quæ maxima eſt, ſed alioqui ſic procedit ipſum opus, ut maiora præteritis, ac magis ardua ſint, quæ ingredior. Sequitur enim, ut iudicialium cauſarum, quæ ſunt maxime uariæ ac multiplices, ordo explicetur: quod procemij ſit officium, quæ ratio narrandi, quæ probationum ſit fides, ſeu propoſita confirmamus, ſeu contrà dicta diſſoluimus: quanta uis in perorando, ſeu reficienda breui repetitione rerum, memoria eſt iudicis, ſiue affectus (quod eſt longè potentiſsimum) commouendi. De quibus partibus ſingulis quidam ſeparatim ſcribere maluerunt, uelut onus totius corporis ueriti, & ſic quoq; complureis de unaquaque earum libros ediderunt: quas ego omnes auſus contexere, propè infinitum mihi laborem proſpicio, & ipſa cogitatione ſuſcepti muneris fatigor. Sed durandum eſt, quia cœpimus: & ſi uiribus deficimur, animo tamen perſeuerandum.*

De ex

De exordio. CAP. I.

QVOD principium Latinè, uel exordium dicitur, maiore quadam ratione Græci uidentur προοίμιον nominaſſe, quia à noſtris modò initiũ ſignificatur, illi ſatis clare partẽ hanc eſſe ante ingreſſum rei, de qua dicendum ſit, oſtendunt. Nam ſiue propterea quòd οἶμη cantus eſt, & citharœdi pauca illa, quæ antè quàm legitimum certamen inchoënt, emerendi fauoris gratia canunt, procœmium uocauerũt: oratores quoq; ea, quæ prius quàm cauſam exordiantur, ad conciliandos ſibi iudicum animos præloquuntur, eadem appellatione ſignarunt: ſiue quòd οἶμον ijdem Græci uiam appellant, id quod ante ingreſſum rei ponitur, ſic uocare eſt inſtitutum: certe procœmium eſt, quod apud iudicẽ dici, priuſquàm cauſam cognouerit,* proſit. *poßit Vitioſeq; in ſcholis facimus, quòd exordio ſemper ſic utimur, quaſi cauſam iudex iam nouerit. Cuius rei licentia ex hoc eſt, quòd ante declamationem, illa uelut imago litis exponitur. Sed in foro quoq; cõtingere iſtud principiorũ genus ſecundis actionibus poteſt; primis quidem rarò, nunquàm niſi fortè apud eũ, cui res aliunde iam nota ſit, dicimus. Cauſa principij nulla alia eſt, quàm ut auditorem, quò ſit nobis in cæteris partibus accõmodatior, præparemus. Id fieri tribus maximè rebus inter autores plurimos conſtat, ſi beneuolum, attentum, docilem fecerimus: non quia iſta per totam actionem nõ ſint cuſtodienda, ſed quia in initijs maximè neceſſaria, per quæ in animũ iudicis, ut procedere ultrà poßimus, admittimur. Beneuolentiã aut à perſonis ducimus, aut à cauſis accipimus. Sed perſonarum non eſt, ut pleriq; crediderunt, triplex tantum ratio, ex litigatore, aduerſario, & iudice. Beneuolentia. Nam exordium duci nonnunquam etiam ab actore cauſæ ſolet. Quãquàm enim pauciora de ſeipſo dicit, & parcius, plurimum tamen ad omnia momẽti eſt in hoc poſitum, ſi uir bonus creditur: ſic enim continget, ut non ſtudium aduo-

cati uideatur afferre,ſed penè teſtis fidem. Quare in primis exiſtimetur ueniſſe ad agendum ductus officio uel cognationis, uel amicitiæ, maximeq́; ſi fieri poterit, Reipub. aut alicuius certè non mediocris exempli. Quod ſine dubio multò magis ipſis litigatoribus faciendum eſt, ut ad agendum magna atq; honeſta ratione, aut etiam neceſsitate acceſsiſſe uideantur. Sed ut præcipua in hoc dicentis autoritas, ſi omnis in ſubeundo negotio ſuſpicio ſordium, aut odiorũ, aut ambitionis abfuerit: ita quædã in his quoq; cõmendatio tacita, ſi nos infirmos & impares agẽtium contrà ingenijs dixerimus, qualia ſunt pleraq; Meſsalæ proœmia. Eſt enim naturalis fauor pro laborantibus, & iudex religioſus libentiſsime patronum audit, quẽ iuſtitiæ ſuæ minime timet. Inde illa ueterũ circa occultandam eloquẽtiam ſimulatio, multum ab hac noſtrorum temporũ iactatione diuerſa. Vitandum etiam ne contumelioſi, maligni, ſuperbi, maledici in quenquam hominem ordinem'ue uideamur, præcipue eorum, qui lædi, niſi aduerſa iudicum uoluntate, non poſſunt. Nam in iudicem ne quid dicatur, non modò palàm, ſed quod omnino intelligi poſſit, ſtultum erat monere, niſi fieret. Etiam partis aduerſæ patronus dabit exordio materiam, interim cum honore, ſi eloquẽtiam eius, ac gratiam nos timere fingendo, ut ea ſuſpecta ſint iudici, fecerimus: interim per contumeliam, ſed hoc perquàm rarò, ut Aſinius pro Vrbiniæ hæredibus, Labienum aduerſarij patronum inter argumenta cauſæ male poſuit. Negat hæc eſſe proœmia Corn. Celſus, quæ ſint extra litem. Sed ego cùm autoritate ſummorum autorũ magis ducor, tum pertinere ad cauſam puto, quicquid ad dicentem pertinet: cũ ſit naturale, ut iudices ijs quos libentius audiunt, etiã facilius credant. Ipſius autem litigatoris perſona tractanda uarie eſt. Nam tum dignitas eius allegatur, tum cõmendatur infirmitas, nonnunquam cõtingit relatio meritorum, de quibus uerecundius dicendum erit ſua, quàm aliena laudanti. Multum agit ſexus, ætas, conditio, ut

in fœ

in fœminis,ſenibus,pupillis,liberos,parentes,coniuges allegantibus. Nam ſola rectum quoq; iudicem inclinat miſeratio.Degu ſtanda tamen hæc prooemio,non conſummanda. Aduerſarij uerò perſona propè iiſdem omnibus, ſed è contrario ductis,impugnari ſolet. Nam & potentes ſequitur inuidia, & humiles,abiectosq; contemptus,& turpes ac nocētes odium. Quæ tria ſunt ad alienandos iudicum animos potētiſſima. Neq; hæc dicere ſatis eſt,quod datur etiā imperitis, pleraq; augenda aut minuenda,ut expediet:hoc enim oratoris eſt,illud cauſæ. Iudicem conciliabimus nobis,non tantum laudando eum, quod & fieri cum modo debet,& eſt tamen parti utriq; commune : ſed ſi laudem eius ad utilitatem cauſæ noſtræ cōiunxerimus,ut allegemus pro honeſtis dignitatem* illi ſuam, pro humilibus iuſtitiā, pro infelicibus miſericordiam,pro læſis ſeueritatem,& ſimiliter cætera. *illæſam Mores quoque,ſi fieri poteſt,iudicis uelim noſſe. Nam prout aſperi,lenes,iucundi,graues,duri,remiſſi erunt,aut aſſumere in cauſam naturas eorum,qua competent,aut mitigare,qua repugnabūt,oportebit. Accidit autem interim hoc quoq;,ut aut nobis inimicus,aut aduerſario ſit amicus,qui iudicat, quæ res utrique parti tractanda eſt,ac neſcio,an & ei magis,in quam uidetur propenſior. Eſt enim nōnunquam prauis iudicibus hic ambitus aduerſus amicos,aut pro iis, quibus cum ſimultates gerāt, pronunciandi faciendiq; , iniuſte ne feciſſe uideātur. Fuerunt etiā quidam rerum ſuarum iudices. Nam & in libris Obſeruationum à Septimio editis,affuiſſe Ciceronē tali cauſæ inuenio. Et ego pro regina Berenice apud ipſam cauſam dixi. Similis hic quoq; ſuperioribus ratio eſt: aduerſarius enim fiduciā partis ſuæ iactat,patronus timet cognoſcentis uerecundiam. Præterea detrahenda, uel confirmanda opinio, ſiquam præcipue domo uidebitur iudex attuliſſe. Metus etiam nonnunquam eſt amouendus, ut Cicero pro Milone, ne arma Pompeij diſpoſita contra ſe putarēt,laborauit. Nonnunquam adhibendus,ut idem

in Verrem facit. Sed adhibendi modus alter ille frequens & fauorabilis, ne male ſentiat populus Romanus, ne iudicia transferantur: alter autem aſper & rarus, quo minatur corruptis accuſationem, & id quidem in concilio ampliore, utcunq; tutius: nam & mali inhibentur, & boni gaudent. Apud ſingulos uerò nunquàm ſuaſerim, niſi defecerint omnia. Quòd ſi neceſſitas exigit, non erit iam ex arte oratoria, non magis quàm appellare, etiã ſi id quoq; ſæpe utile eſt, aut antè quàm pronunciet, reũ facere. Nam & minari, & deferre etiam non orator poteſt. Si cauſa conciliandi nobis iudicis materiã dabit, ex hac potiſſimũ aliqua in uſum principij, quæ maxime fauorabilia uidebuntur, decerpi oportebit. Quo in loco Virginius fallitur, qui Theodoro placere tradit, ut ex ſingulis quæſtionibus, ſinguli ſenſus in procœmiũ conferantur. Nam ille non hoc dicit, ſed ad potentiſſimas quæſtiones iudicem præparandum. In quo uitij nihil erat, niſi in uniuerſum id præciperet, quod nec omnis actio patitur, nec omnis cauſa deſiderat. Nam protinus à petitore primo loco, dum ignota iudici lis eſt, quomodo ex quæſtionibus ducemus ſententias? nimirum res erunt iudicandæ prius. Demus aliquas, nam id exigit ratio nõnunquam, etiam'ne potentiſſimas omnes, id eſt, totam cauſam? ſic erit in procœmio peracta narratio. Quid uerò ſi (ut frequenter accidit) paulò eſt durior cauſa, non beneuolentia iudicis petenda ex alijs partibus erit? ſed non niſi antè conciliato eius animo, nuda quæſtionum committetur aſperitas: quæ ſi rectè ſemper initio dicendi tractarẽtur, nihil procœmio opus eſſet. Aliqua ergo nonnunquam, quæ erunt ad conciliandum nobis iudicem potentiſſima, non inutiliter interim ex quæſtionibus in exordio locabuntur. Quæ ſint porrò in cauſis fauorabilia, enumerare non eſt neceſſe: quoniam & manifeſta erunt cognita cuiuſq; controuerſiæ cõditione, & omnia colligi in tanta litium uarietate nõ poſſunt. Vt autem hoc inuenire & augere, ita quod lædit, aut omnino repellere, aut certe minuere, ex cau*

*Prætor

*ex cauſa eſt. Miſeratio quoq; aliquando ex eodem uenit, ſiue quid paßi ſumus graue, ſiue paßuri. Neq; enim ſum in hac opinione, qua quidam, ut eò diſtare prooemiũ ab epilogo credam, quòd in hoc præterita, in illo futura dicantur. Sed quòd in ingreßu parcius & modeſtius prætentanda eſt iudicis miſericordia, in epilogo uerò liceat totos effundere affectus, & fictã orationem induere perſonis, & defunctos excitare, & pignora eorum producere, quæ minus exordijs ſunt uſitata. Sed hæc quæ ſuprà dixi, non*mouere tantum, uerũ ex diuerſo amoliri quoq; prooemio opus eſt. Vt autem noſtrum miſerabilem, ſi uincamur, exitum, ita aduerſariorum ſuperbum, ſi uicerint, utile eſt credi. Sed ex ijs quoq;, quæ non ſunt perſonarũ nec cauſarum, uerùm adiuncta perſonis & cauſis, duci prooemia ſolent. Perſonis applicantur non pignora modò, de quibus ſuprà dixi, ſed propinquitates, amicitiæ interim, regiones etiã, ciuitatesq́;, & ſi quid aliud eius, quem defendimus, cauſa dici poteſt. Ad cauſam extrà pertinet tempus, unde principium pro Cælio: Locus, unde pro Deiotaro: Habitus, unde pro Milone: Opinio, undę in Verrem. Deinceps ne omnia enumerentur, fama iudiciorum, expectatio uulgi: nihil enim horum in cauſa eſt, ad cauſam tamen pertinet. Adijcit Theophraſtus ab actione principiũ, quale uidetur eſſe Demoſthenis pro Cteſiphõte, ut ſibi dicere ſuo potius arbitrio liceat rogantis, quàm eo modo, quem accuſator actione præſcripſerat. Fiducia ipſa ſolet opinione arrogãtiæ laborare. Faciunt fauorem & illa penè communia, nõ tamen omittenda: uel ideo ne occupentur, optare, abominari, rogare, ſolicitum agere. Quæ plerunq; attentũ quoq; iudicem faciunt, ſi res agi uidetur noua, magna, atrox, pertinens ad exemplum, præcipuè tamen ſi iudex, aut ſua uice, aut Reipub. commouetur, cuius animus ſpe, metu, admonitione, precibus, uanitate deniq;, ſi id profuturum credimus, agitandus eſt. Sunt & illa excitandis ad audiendum non inutilia, ſi nos neq; diu moraturos, neq; extra cauſam* *tentare

Docilitas. dicturos exiſtiment. Docilem ſine dubio & hæc ipſa præſtat attentio: ſed & illud, ſi breuiter & dilucide ſummã rei, de qua cognoſcere debeat, indicauerimus, quod Homerus atq; Vergilius operum ſuorũ principijs faciunt. Nam iſtius rei modus eſt, ut propoſitioni ſimilior ſit, quàm expoſitioni, nec quomodo quicq; ſit actum, ſed de quibus ſit dicturus, orator oſtendat. Nec uideo quod huius rei apud oratores poßit reperiri melius exemplum, quàm Ciceronis pro A. Cluentio: Animaduerti iudices omnem accuſatoris orationẽ in duas diuiſam eſſe partes: quarũ altera mihi niti, & magnopere cõfidere uidebatur inuidia iam inueterata iudicij Iuniani: altera tantummodo cõſuetudinis cauſa, timide & diffidenter attingere rationẽ ueneficij criminum, qua de re lege hæc eſt quæſtio cõſtituta. Id tamẽ totum reſpondenti facilius eſt, quàm proponẽti, quia hic admonendus iudex, illic docendus eſt. Nec me quanquàm magni autores in hoc duxerint, ut non ſemper facere attentum, ac docilem iudicẽ uelim, non quia neſciam id, quod ab illis dicitur, eſſe pro mala cauſa, qualis ea ſit, non intelligi: uerũ quia iſtud non negligentia iudicis contingit, ſed errore. Dixit enim aduerſarius, & fortaſſe perſuaſit: nobis opus eſt eius diuerſa opinione, quæ mutari non poteſt, niſi illũ fecerimus ad ea, quæ dicemus, docilem & attentum. Quid ergo? imminuenda quædam & leuanda, & quaſi contemnenda eſſe conſentio ad remittendam intentionem iudicis, quam aduerſario præſtat, ut fecit pro Ligario Cicero. Quid enim agebat aliud ironia illa, quàm ut Cæſar minus ſe in rem, tanquam non nouam intenderet? Quid pro Cælio, quàm ut res expectatione minor uideretur? Verũ ex ijs quæ propoſui, aliud

Genera cauſarum. in alio genere cauſæ deſiderari palàm eſt. Genera porrò cauſarum plurimi quinq; fecerunt, honeſtum, humile, dubium, uel anceps, admirabile, obſcurum, id eſt, ἔνδοξον, ἄδοξον, ἀμφίδοξον, παράδοξον, δυσπαρακολούθητον. Sunt quibus rectè uideatur adijci turpe, quod alij humili, alij admirabili ſubijciunt. Admirabile

autem

autem uocant,quod eſt præter opinionem hominum conſtitutum.In ancipiti maximè beneuolum iudicem, in obſcuro docilem,in humili attentum parare debemus.Nam honeſtum quidē ad conciliationem ſatis per ſe ualet.In admirabili,& turpi,remedijs opus eſt. Et eò quidē exordium in duas diuidunt partes, in principium, & inſinuationem: ut ſit in principijs recta be- Principium.
neuolentiæ,& attentionis poſtulatio, quæ eſſe in turpi genere cauſæ nō poſſit: Inſinuatio ſurrepat animis,maximè ubi frons Inſinuatio.
cauſæ non ſatis honeſta eſt: uel quia res ſit improba, uel quia hominibus parum probetur. Aut ſi facie ipſa quoq; premitur, uel inuidia conſiſtentis ex diuerſo patroni,aut patris,uel miſerabilis ſenis,cæci,infantis.Et quidā,quibus aduerſus hæc modis ſit medendum, uerboſius tradunt, materiasq; ſibi ipſi fingunt, & ad morem actionum proſequuntur. Sed hæc cum oriantur ex cauſis, quarum ſpecies conſequi omnes non poſſumus, niſi generaliter comprehendantur, in infinitum ſunt extrahenda. Quare ſingulis conſilium ex propria ratione naſcetur. Illud in uniuerſum ſit præceptum,Vt ab ijs quæ lædunt,ad ea quæ proſunt, refugiamus.Si cauſa laborabimus, perſona ſubueniat: ſi perſona, cauſa:ſi nihil qđ nos adiuuet erit,quæramus,quid aduerſariū lædat.Nam ut optabile eſt plus fauoris mereri:ſic proximum,odij minus. In ijs quæ negari nō poterunt, elaborandū ut aut minora quàm dictū eſt,ut alia mēte facta,aut nihil ad præſentem quæſtionē pertinere,aut emendari poſſe pœnitētia,aut ſatis iā punita uideantur. Ideoq; agere aduocato, quàm litigatori facilius:quia & laudat ſine arrogātiæ crimine,& aliquando utiliter etiā reprehendere poteſt. Nam ſe quoq; moueri interim fingit,ut pro Rabirio Poſthumo Cicero,dum aditum ſibi ad aures facit,& autoritatem induit uera ſentientis, quò magis credatur uel defendēti eadē,uel negāti.Ideoq; primū hoc intueamur,litigatoris an aduocati perſona ſit utendū, quoties utrūq; fieri poteſt. Nam id in ſchola liberum eſt,in foro rarum, ut ſit

idoneus

idoneus ſuæ rei quiſq; defenſor. Declamaturus autem maximè *poſitas in affectibus cauſas, proprijs perſonis debet induere.* Hi *ſunt enim, qui mandari nõ poßunt, nec eadẽ ui perferũtur alieni animi, qua ſui, motus.* His *etiam de cauſis inſinuatione uidetur opus eſſe, ſi aduerſarij actio iudicum animos occupauerit, uel ſi dicendum apud fatigatos eſt, quorum alterum promittendo noſtras probationes, & aduerſas* *eluendo, uitabimus: alterum & *ſpe breuitatis, & ijs quibus attentum fieri iudicem docuimus.* Et *urbanitas opportuna reficit animos, & undecũq; petita iudicis uoluptas leuat tædium.* Non *inutilis etiam eſt ratio occupandi, quæ uidentur obſtare, ut* Cicero *dicit ſcire ſe, mirari quoſdam quòd is qui per tot annos defenderit multos, læſerit neminem, ad accuſandum* Verrem *deſcenderit.* Deinde *oſtendit hãc ipſam ſociorum defenſionem: quod ſchema* Prolepſis *dicitur.* Id *cum ſit utile aliquãdo, nunc à declamatoribus quibuſdam penè ſemper aßumitur, qui fas non putant, niſi à contrario incipere.* Negant Apollodorum *ſecuti, tres eſſe (de quibus diximus) præparãdi iudicis partes, ſed multas ſpecies enumerãt, ut ex moribus iudicis, ex opinionibus ad cauſam extrà pertinentibus, ex opinione de ipſa cauſa, quæ ſunt propè infinitæ: tum ijs ex quibus omnes conſtant cõtrouerſiæ, perſonis, factis, dictis, cauſis, temporibus, locis, occaſionibus cæteris.* Quas *ueras eſſe fateor, ſed in hæc genera recidere.* Nam *ſi iudicem beneuolum, attentum, docilem habeo, quid amplius debeam optare, nõ reperio: cum metus ipſe, qui maxime uidetur eſſe extra hæc, & attentũ iudicem faciat, & ab aduerſo fauore deterreat.* Verum *quoniam non eſt ſatis demonſtrare diſcentibus, quæ ſint in ratione procemij: ſed dicendum etiam quomodo perfici facilime poßint: hoc adijcio, ut dicturus intueatur, quid, apud quem, pro quo, contra quem, quo tempore, quo loco, quo rerum ſtatu, qua uulgi fama dicendum ſit: quid iudicẽ ſentire credibile ſit antè quàm incipiamus: tum quid aut deſideremus, aut deprecemur, ipſa illum natura eò ducet,*

*eludendo

ducet,ut ſciat quid primùm dicendum ſit. At nunc omne,quod cœperint,proœmium putant: & ut quidq; ſuccurrerit, utiq; ſi aliqua ſentētia blandiatur,exordium. Multa autem ſine dubio ex alijs partibus ſunt, aut alijs partibus cauſæ cōmunia, nihil tamen in quoquam melius dicitur, quàm quod æquè bene dici alibi non poßit. Multum gratiæ exordio eſt, quod ab actione aduerſæ partis materiam trahit:hoc ipſo,quòd nō compoſitum domi,ſed ibi,atq; ex re natum, & facilitate famam ingenij auget,& facie ſimplicis ſumptiq; ex proximo ſermonis fidē quoque acquirit: adeò ut etiā ſi reliqua ſcripta atq; elaborata ſint, tamen plerunq; uideatur tota extemporalis oratio,cuius initium nihil præparatum habuiſſe manifeſtum eſt.Frequentißime uerò proœmium decebit & ſententiarū, & compoſitionis, & uocis,& uultus modeſtia,adeò ut in genere cauſæ etiam indubitabili fiducia ſeipſam nimium exerere non debeat. Odit enim iudex ferè litigantis ſecuritatem,cumq; ius ſuum intelligat,tacitus reuerentiam poſtulat. Nec minus diligēter,ne ſuſpecti ſimus in illa parte, uitandum, propter quod minimè oſtentari debet in principijs cura,quia uidetur ars omnis dicentis contra iudicem adhiberi.Sed ipſum iſtud euitare ſummæ artis eſt. Nam id ſine dubio ab omnibus & quidem optime præceptū eſt : uerum aliquatenus temporū conditione mutatur,quia iam quibuſdā iudicijs, maximeq; capitalibus, ut apud Centumuiros, ipſi iudices exigunt ſolicitas & accuratas actiones: cōtemniq; ſe,niſi in dicendo etiam diligentia appareat,credūt:nec doceri tantum, ſed etiam delectari uolunt.Et eſt difficilis huius rei moderatio,quæ tamen ita temperari poteſt, ut uideatur accurate,nō callide dicere.Illud ex præceptis ueteribus manet, ne quod inſolens uerbum,ne audacius translatum,ne aut obſoleta uetuſtate,aut poëtica licentia ſumptum in principio deprehendatur. Nondum enim recepti ſumus,& cuſtodit nos recens audientiū intentio, magis cōciliatis animis, & iam calentibus hæc libertas feretur,

maximeq;

maximeq́; cũ in locos fuerimus ingreſsi, quorũ naturalis uber-
tas licentiã uerbi notari circumfuſo nitore non patitur. Nec ar-
gumentis autẽ,nec locis, nec narrationi ſimilis eſſe in procemio
debet oratio. Nec *tamẽ deducta ſemper atq; circunlata,ſed ſæpe*
ſimplici ac illaboratæ ſimulis,nec uerbis uultuq́; nimia promit-
tens. Diſsimulata *enim,& ut* Græci *dicunt* ἀνεπίφαντος *actio me-*
lius ſæpe ſubrepit. Sed *hæc prout formari animum iudicum ex-*
*facilitate *pediet.* Turbari *memoria, uel continuandi uerba* facultate de-*
ſtitui,nuſquam turpius: cùm uitioſum procemium poſsit uideri
cicatricoſa facies, & peſsimus certè gubernator, qui nauẽ dum
portum egreditur,impegit. Modus *autem principij pro cauſa.*
Nam *breuius ſimplices, longius perplexæ ſuſpectæq́;, & infa-*
mes deſiderant. Ridendi *uerò qui uelut leges procemijs omni-*
bus dederũt,ut intra quatuor ſenſus terminarentur. Nec *minus*
euitanda eſt immodica eius longitudo, ne in caput excreuiſſe
uideatur, & quo præparare debet, fàtiget. Sermonem *à per-*
ſona iudicis auerſum,qui ἀποστροφὴ *dicitur, quidam in totum à*
procemio ſubmouent, nonnulli quidem in hanc perſuaſionem
ratione ducti. Nam *prorſus eſſe hoc magis ſecundum naturam*
confitendum eſt, ut eos alloquamur potiſsimum,quos cõciliare
nobis ſtudemus. Interim *tamen eſt & hoc procemio neceſſariũ,*
ſenſus aliquis, & is acrior fit, atq; uehementior,ad perſonam
directus alterius. Quod *ſi accidat,quo iure,aut qua tanta ſu-*
perſtitione prohibemur dare per hanc figuram ſentẽtiæ uires?
Neq́; *enim iſtud ſcriptores artium,quia nõ liceat,ſed quia non*
putãt utile,uetãt. Ita *ſi uincet utilitas,propter eandem cauſam*
facere debebimus,propter quã uetamur. Et Demoſthenes *autem*
ad Aeſchinẽ *orationẽ in procemio cõuertit.* Et M. Tullius *cum*
pro alijs quibuſdam,ad quos ei uiſum eſt, tum pro Ligario,*ad*
Tuberonem. Nam *erat multò figura languidior, ſi eſſet aliter*
figurata,quod facilius cognoſcet,ſi quis illã totam partẽ uehe-
mentiſsimam,cuius hæc forma eſt: Habes *igitur* Tubero, *quod*
eſt accu

eſt accuſatori maximè optandum,& cætera,conuertat ad iudi-
cem.Tum enim uere auerſa uideatur oratio, & langueſcat uis
omnis dicentibus nobis.Habet igitur Tubero, quod eſt accuſa-
tori maximè optandũ. Illo enim modo preſſit, atq; inſtitit, hoc
tantum indicaſſet.Quod idem in Demoſthene,ſi flexum illi mu-
taueris,accidet. Quid? non Salluſtius directo ad Ciceronem,in
quem ipſum dicebat,uſus eſt principio,& quidẽ protinus? Gra
uiter et iniquo animo maledicta tua paterer Marce Tulli.Sicut
& Cicero fecerat in Catilinã:Quouſq; tandẽ abutêre patientia
noſtra?Ac ne quis apoſtrophen miretur,idẽ Cicero pro Scauro
ambitus reo,quæ cauſa eſt in cõmẽtarijs (nam bis eũdem de-
fendit)proſopopœia loquẽtis pro reo utitur: pro Rabirio uerò
Poſthumo,eodemq; Scauro reo repetundarum, etiam exemplis:
pro Cluentio(ut modò oſtendi)partitione.Nõ tamen hæc,quia
poſſunt bene aliquando fieri, paſſim facienda ſunt, ſed quoties
præceptũ uicerit ratio: quomodo & ſimilitudine, dũ breui,&
translatione,atq; alijs tropis, quæ omnia cauti illi ac diligẽtes
prohibent,utemur interim, niſi ſi cui diuina illa pro Ligario
ironia,de qua paulò antè dixerã,diſplicet.Alia exordiorũ uitia Exordio-
uerius tradiderũt.Quod in plures cauſas accommodari poteſt, rum uitia.
uulgare dicitur. Id minus fauorabile, aliquãdo tamen nõ inuti-
liter aſſumimus,magnis ſæpe oratoribus non euitatum:Quo &
aduerſarius uti poteſt,cõmune appellatur:Quod aduerſarius in
ſuam utilitatem deflectere poteſt,cõmutabile: Quod cauſæ non
cohæret,ſeparatũ:Quod aliũde trahitur,translatum. Præterea
quod longum,quod contra præcepta eſt: quorum pleraq; non
prĩcipij modò ſunt uitia,ſed totius orationis. Hæc de proœmio,
quoties erit eius uſus,nõ ſemper autẽ eſt.Nam & ſuperuacuum
aliquando eſt, ut ſi ſit præparatus ſatis etiam ſine hoc iudex,
aut ſi res præparatione non egeat. Ariſtoteles quidẽ in totum
id neceſſarium apud bonos iudices negat,aliquando tamen uti,
nec ſi uelimus,eo licet, cum iudex occupatus, cùm anguſta ſunt
tempora

tempora, cum maior poteſtas ab ipſa re cogit incipere. Contraq́; eſt interim procemij uis etiã nõ in exordio. Nam iudices & in narratione nõnunquam, & in argumentis, ut attendant, & ut faueant, rogamus. Quo Prodicus uelút dormitantes eos excitari putabat, quale eſt Ciceronis pro C. Vareno, qui à familia Anchariana occiſus eſt: Hoc, quæſo, iudices diligẽter attẽdite. Vtiq; ſi multiplex cauſa eſt, ſua quibuſq; partibus dãda præfatio eſt: ut, Audite nũc reliqua. &: Trãſeo nũc illuc. Sed in ipſis etiã probationibus multa fungũtur procemij uice, ut facit Cicero pro Cluentio, dicturus cõtra Cenſores: pro Muræna, cũ Seruio ſe excuſat. Verùm id frequentius eſt, quàm ut exemplis confirmandum ſit. Quoties autem procemio fuerimus uſi, tum ſiue ad expoſitionem tranſibimus, ſiue protinus ad probationẽ, id debebit in principio poſtremum eſſe, cui cõmodiſsime iungi initium ſequentium poterit. Illa uerò frigida & puerilis eſt in ſcholis affectatio, ut ipſe tranſitus efficiat aliquam utiq; ſententiam, & huius uelut præſtigiæ plauſum petat: ut Ouidius laſciuire in Metamorphoſi ſolet, quem tamen excuſare neceſsitas poteſt, res diuerſiſsimas in ſpeciem unius corporis colligentẽ. Oratori uerò quid eſt neceſſe ſurripere hãc tranſgreſsionem, & iudicẽ fallere, qui ut ordini rerũ animum intendat, etiam cõmonendus eſt. Peribit enim prima pars expoſitionis, ſi iudex nondum narrari ſciet. Quapropter, ut nõ abrupte cadere in narrationẽ, ita non obſcure tranſcendere, eſt optimum. Si uerò longior ſequetur ac perplexa magis expoſitio, ad eã ipſam præparãdus iudex erit, ut Cicero ſæpius, ſed hoc præcipuè loco fecit: Paulò longius exordiũ rei demõſtrandæ gratia repetam, quod, quæſo, iudices, ne moleſte patiamini: Principijs enim cognitis, multo facilius extrema intelligetis. Hæc ferè ſunt mihi de exordio comperta.

De narratione. CAP. II.

M*Aximè naturale eſt, & fieri frequẽtiſsime debet, ut præparato, per hæc quæ ſuprà dicta ſunt, iudice, res de*

qua pronunciaturus eſt,indicetur. Ea eſt narratio. In qua ſciens tranſcurram ſubtiles nimium diuiſiones quorundam, plura eius genera facientium. Non enim ſolam uolunt eſſe illam negotij,de quo apud iudices quæritur,expoſitionem, ſed perſonæ:ut, M. Acilius Palicanus humili loco Picens,loquax magis quàm facundus.Loci:ut,Oppidum eſt in Helleſponto Lampſacum iudices.Temporis:ut,

Vere nouo gelidus canis cùm montibus humor Liquitur.

Cauſarum,quibus hiſtorici frequentiſsime utuntur, cum exponunt,unde bellum, ſeditio,peſtilentia. Præter hæc alias perfectas,alias imperfectas uocant:quod quis ignorat? Adijciunt.expoſitionem & præteritorum eſſe temporum, quæ eſt frequentiſsima: & præſentium, qualis eſt Ciceronis de diſcurſu amicorum,Chryſogonus poſtquàm eſt nominatus:& futurorum,quæ ſolis dari uaticinantibus poteſt.Nam ὑποτύπωσις nō eſt habenda narratio.Sed nos potioribus uacemus. Pleriq; ſemper narrandum putauerunt, quod falſum eſſe pluribus coarguitur. Sunt enim ante omnia quædam tam breues cauſæ, ut propoſitionem potius habeant,quàm narrationem.Id accidit aliquando utriq; parti,cum uel nulla expoſitio eſt,uel de re conſtat,de iure quæritur:ut apud Centumuiros, filius an frater debeat eſſe inteſtato hæres.Pubertas annis,an habitu corporis æſtimetur. Aut cū eſt quidem in re narrationi locus, ſed aut antè iudici nota ſunt omnia,aut priore loco rectè expoſita.Accidit aliquando alteri, & ſæpius actori cauſæ,uel quia ſatis eſt proponere, uel quia ſic magis expedit,ſatis eſt dixiſſe, Certā creditam pecuniā peto ex ſtipulatione,legatum peto ex teſtamēto. Diuerſæ partis expoſitio eſt,cur ea non debeantur: & ſatis eſt actori, & magis expedit ſic indicare,Dico ab Horatio ſororem ſuam interfectā. Nanq; & cum propoſitione iudex crimen omne cognoſcit,& ordo,& cauſa facti pro aduerſario magis eſt. Reus contrà tunc narrationem ſubtrahit, cum id quod obijcitur neq; negari,neq;

excuſari poteſt, ſed in ſola iuris quæſtione cōſiſtit, ut in eo qui cum pecuniam priuatam ex æde ſacra ſurripuit, ſacrilegij reus eſt, confeßio uerecundior eſt quàm expoſitio. Non negamus pecuniam de templo eſſe ſublatam, calumniatur tamen accuſator actione ſacrilegij, cùm priuata fuerit, non ſacra: Vos autem de hoc cognoſcetis, an ſacrilegiū ſit admißum. Sed ut has aliquando nō narrādi cauſas puto, ſic ab illis diſſentio, qui nō eſſe narrationem exiſtiment, cum reus, quod obijcitur, tantum negat. In qua eſt opinione Corn. Celſus, qui conditionis huius eſſe arbitratur, pleraſq; cædis cauſas, & omnes ambitus ac repetūdarum. Non enim putat eſſe narrationes, niſi quæ ſummam criminis, de quo iudicium eſt, continent. At deinde fatetur ipſe pro Rabirio Poſthumo narraſſe Ciceronem: atqui ille & negauit perueniſſe ad Rabirium pecuniam, qua de re erat quæſtio conſtituta, & in hac narratione nihil de crimine expoſuit. Ego autem magnos alioqui ſecutus autores duas eſſe in iudicijs narrationū ſpecies exiſtimo: alterā ipſius cauſæ, alterā rerum ad cauſam pertinentium expoſitionē. Nō occidi hominē, nulla narratio eſt, cōuenit. Sed erit aliqua, & interim etiā longa circa argumenta eius criminis, de anteacta uita, de cauſis, propter quas innocens in periculum deducatur, alijſq; quibus incredibile id quod obijcitur, fiat. Neq; enim accuſator hoc tantū dicit, occidiſti, ſed quibus id probet, narrat: ut in tragœdijs, cum Teucer Vlyſſem reū facit Aiacis occiſi, dicens inuentū cum in ſolitudine iuxta exanime corpus inimici cū gladio cruento, non id modo Vlyſſes reſpondet, non eſſe à ſe id facinus admiſſum, ſed ſibi nullas cū Aiace inimicitias fuiſſe, de laude inter ipſos certatum: deinde ſubiungit, quomodo in eam ſolitudinē uenerit, iacentem exanimem ſit cōſpicatus, gladium è uulnere extraxerit: his ſubtexitur argumētatio. Sed ne illud quidem ſine narratione eſt, dicente accuſatore, fuiſti in eo loco, in quo tuus inimicus occiſus eſt: non fui: dicendum enim ubi fuerit. Quare ambitus quoque

cauſæ & repetundarum, hòc etiã plures eiuſmodi narrationes habere poterũt,quò plura crimina. In quibus ipſa quidem negãda ſunt,ſed argumentis expoſitione cõtraria reſiſtendum, & interdum ſingulis,interdum uniuerſis. An reus ambitus male narrabit,quos parentes habuerit,quẽadmodum ipſe uixerit, quibus meritis fretus ad petitionem deſcenderit? Aut ſi quis repetundarum crimine inſimulabitur, num & antè actam uitam, & quibus de cauſis uel prouinciam uniuerſam, uel accuſatorem,aut teſtem offenderit,non inutiliter exponet? Quæ ſi narratio non eſt,ne illa quidem Ciceronis pro Cluẽtio prima, cuius eſt initiũ,Aulus Cluentius Habitus:nihil enim hìc de ueneficio,ſed de cauſis,quibus ei mater inimica ſit, dicit. Illæ quoque ſunt pertinentes ad cauſam, ſed non ipſius cauſæ narrationes, uel exempli gratia,ut in Verrem de Lucio Domitio,qui paſtorem quòd is aprum,quem ipſi muneri obtulerat,exceptum eſſe à ſe uenabulo confeſſus eſſet,in crucem ſuſtulit. Vel excutiendi alicuius extrinſecus criminis, ut pro Rabirio Poſthumo: Nam ut uentũ Alexãdriam eſt,iudices, hæc una ratio à rege propoſita Poſthumo eſt conſeruandæ pecuniæ, ſi curationẽ, & quaſi diſpenſationem regiam ſuſcepiſſet. Vel augendi, ut deſcribitur iter Verris. Ficta interim narratio introduci ſolet,uel ad concitandos iudices,ut pro Roſcio contra Chryſogonum:cuius paulò antè habui mentionem:uel ad ſoluendos aliqua urbanitate,ut pro Cluentio,contra fratres Cepaſios. Interdum per digreſſionẽ decoris gratia,qualis rurſus in Verrem de Proſerpina: In his quondam locis mater filiam quæſiſſe dicitur. Quæ omnia cò pertinent,ut appareat,non utiq; non narrare eum qui negat, ſed illud ipſum narrare quod negat. Ne hoc quidem ſimpliciter accipiendũ,quod eſt à me poſitum. Superuacuã eſſe narrationẽ rei,quam iudex nouerit. Quod ſic intelligi uolo,ſi nõ modò factum quid ſit,ſciet, ſed ita factum etiam ut nobis expedit, opinabitur. Neq; enim narratio in hoc reperta eſt,ut tantũ cogno-

ſcat iudex,ſed aliquantò magis ut cõſentiat.Quare etiam ſi nõ erit docendus, ſed aliquo modo afficiendus, narrabimus cum præparatione quadã, Scire quidem eum in ſumma quid actum ſit,tamen rationem quoque facti cuiuſq; cognoſcere ne grauetur.Interim propter aliquem in cõſilium adhibitum nos repetere illa ſimulemus,interim ut rei,quæ ex aduerſo proponatur, iniquitatem omnes etiam circunſtantes intelligãt. In quo genere plurimis figuris erit uarianda expoſitio ad effugiendum tædium audientis,Sicut meminiſti; &, Fortaſſe ſuperuacuũ fuerit hic commorari: Sed quid ego diutius?cum tu optimè noris: & illud quale ſit,tu ſcias?& his ſimilia.Alioqui ſi apud iudicẽ,cui nota cauſa eſt,narratio ſemper uidetur ſuperuacua,poteſt uideri non ſemper eſſe etiam ipſa actio neceſſaria. Alterum eſt de quo frequẽtius quæritur, an ſit utique narratio procemio ſubijcienda. Quod qui opinantur,non poſſunt uideri nulla ratione ducti. Nam cum procemium idcirco comparatum ſit, ut iudex ad rem accipiendam fiat conciliatior,docilior,& intẽtior, & probatio,niſi cauſa prius cognita,nõ poßit adhiberi,protinus iudex notitia rerum inſtruendus uidetur. Sed hoc quoq; interdum mutat conditio cauſarum. niſi fortè Marcus Tullius in oratione pulcherrima,quã pro Milone ſcriptam reliquit, male diſtuliſſe narrationem uidetur tribus præpoſitis quæſtionibus: aut profuiſſet exponere,quomodo inſidias Miloni feciſſet Clodius,ſi reum,qui à ſe hominem occiſum fateretur,defendi omnino fas non fuiſſet:aut ſi iam præiudicio ſenatus damnatus eſſet Milo:aut ſi Cneus Pompeius, qui propter aliquam gratiã iudicium etiã militibus armatis clauſerat,tanquam aduerſus* æſtimaretur.Ergo hæ quoq; quæſtiones uim procemij obtinebunt, cùm omnes iudicem præparauerint:Sed aliter pro* Vareno reo poſteà quoq; narrauit,cũ obiecta diluit.Quod fiet utiliter,quoties crimen non repellendum tantum, ſed etiam transferendum erit,ut prius his defenſis uelut initium ſit aliũ culpandi narratio:ut

*timeretur

*L. Muræna

*tio:ut in armorum ratione antiquior cauendi, quàm ictum inferendi cura eſt. Erunt quędã cauſæ (neq; id rarò) crimini quidem, de quo cognitum eſt, faciles ad diluendũ, ſed multis anteactæ uitæ flagitijs, & grauibus criminibus oneratæ, quæ prius amouẽda ſunt, ut propitius iudex defenſionẽ ipſius negotij, cuius propria quæſtio eſt, audiat: ut ſi defendendus eſt M. Cælius, non'ne optime patronus occurrat prius cõuitijs luxuriæ, petulantiæ, impudicitiæ, quàm ueneficij? In quibus ſolis omnis Ciceronis uerſatur oratio. Deinde tũ narret de bonis paulatim, totamq; dein' explicet cauſam, quæ eſt ipſius actione defenſa. Sed nos ducit ſcholarum conſuetudo, in quibus certa quædã ponuntur, quæ themata dicimus, præter quæ nihil eſt diluendũ. Ideoq; narratio procemio ſemper ſubiũgitur. Inde libertas declamatoribus, ut etiã ſecundo partis ſuæ loco narrare uideantur. Nam cum pro petitore dicunt, & expoſitione, tanquã priores agãt, uti ſolẽt, & contradictione, tanquam reſpondeant: idq; *fit recte. Nam cum ſit declamatio forenſium actionum meditatio, cur non utrunq; protinus locum exerceat? Cuius rationis ignari, ex more, cui aſſueuerunt, nihil in foro putant eſſe mutandum. Sed in ſcholaſticis quoq; nonnunquam euenit, ut pro narratione ſit propoſitio. Nam quid exponet, quæ zelotypum malæ tractationis accuſat? aut qui Cynicum apud cenſores reum de moribus facit, cũ totũ crimen uno uerbo, in qualibet actionis parte poſito, ſatis indicetur? Sed hæc hactenus. Nunc quæ ſit narrãdi ratio, ſubiungam. Narratio eſt rei factæ, aut non factæ utilis ad perſuadendum expoſitio. Velut, ut Apollodorus finit: oratio docens auditorem, quid in controuerſia ſit. Eam pleriq; ſcriptores, maximè qui ſunt ab Iſocrate, uolunt eſſe lucidam, breuem, ueriſimilem. Nec enim refert, an pro lucida perſpicuã, pro ueriſimili probabilem, credibilem'ue dicamus. Eadem nobis placet diuiſio. Quanquã & Ariſtoteles ab Iſocrate parte in una diſſenſerit, præceptum breuitatis irridens, tanquam neceſſe ſit lon-*

*ſit nõ ab re

Narratio.

gam,ut breuem eſſe expoſitionem, nec liceat ire per medium. Theodorei quoq; ſolam relinquunt ultimam partem, quia nec breuiter utiq;,nec dilucidè ſemper ſit utile exponere. Quo diligentius diſtinguenda ſunt ſingula, ut quid quoque loco proſit, oſtendā. Narratio eſt aut tota pro nobis, aut tota pro aduerſarijs,aut mixta pro utriſq;.Si erit tota pro nobis, contenti ſimus his tribus partibus,per quas efficitur, quo iudex facilius intelligat,meminerit, credat. Nec quiſquam reprehenſione dignum putet,quòd propoſuerim eam, quæ ſit tota pro nobis, debere eſſe uériſimulem,cùm uera ſit. Sunt enim plurima uera quidem, ſed parum credibilia,ſicut falſa quoque frequenter uériſimilia. Quare non minus laborandum eſt,ut iudex, quæ uera dicimus, quàm quæ fingimus,credat. Sunt quidem hæ, quas ſuprà retuli, uirtutes,aliarum quoq; partium. Nam & per totam actionē uitanda eſt obſcuritas,& modus ubiq; cuſtodiendus,& credibilia eſſe oportet omnia,quæ dicūtur. Maximè tamen hæc in ea parte cuſtodienda ſunt,quæ prima iudicē docēt,in qua ſi acciderit, ut aut nō intelligat,aut non meminerit, aut non credat, fruſtra in reliquis laborabimus. Erit autē narratio aperta atq; dilucida,ſi fuerit primū expoſita uerbis proprijs, & ſignificantibus, & non ſordidis quidem,non tamen exquiſitis, & ab uſu remotis:tum diſtincta rebus,perſonis,temporibus, locis,cauſis, ipſa etiam pronūciatione in hoc accōmodata,ut iudex, quæ dicuntur,quàm facilimè accipiat. Quæ quidem uirtus negligitur à plurimis,qui ad clamorē diſpoſitæ,uel etiam fortè circunfuſæ multitudinis compoſiti,non ferunt illud intentionis ſilentiū:nec ſibi diſerti uidentur,niſi omnia tumultu,ac uociferatione concuſſerint:rem indicare ſermonis quotidiani, & in quencunq; etiam indoctorū cadentis exiſtimant:cùm interim (quod tanquā facile cōtemnūt) neſcias,præſtare uelint minus,an poſſint. Neq; enim aliud in eloquentia cuncta experti difficilius reperient, quàm id quod ſe dicturos fuiſſe omnes putant, poſtquàm audierunt:

quia

*quia non bona iudicāt eſſe illa,ſed uera. Tum autē optimè di-
cit orator,cum uidetur uera dicere.At nūc uelut campum nacti
expoſitionis,hic potiſsimū & uocem flectunt,& ceruicē repo-
nunt,& brachiū in latus iactant,totoq; & rerum,& uerborū,
& compoſitionis genere laſciuiunt. Deinde (quod ſit monſtro
ſimile)placet actio,cauſa non intelligitur.Verū hoc omittamus,
ne minus gratiæ præcipiendo recta, quàm offenſæ reprehēden-
do praua mereamur. Breuis erit narratio ante omnia,ſi inde
cœperimus rem exponere,unde ad iudicē pertinet.Deinde ſi ni-
hil extra cauſam dixerimus:tum etiā,ſi reciderimus omnia,qui-
bus ſublatis nec cognitioni quicquā,nec utilitati detrahatur.So-
let enim eſſe quædam partiū breuitas,quæ longam tamen efficit
ſummā:In portum ueni,nauim proſpexi,quanti ueheret inter-
rogaui,de precio cōueni,conſcendi,ſublatæ ſunt ancoræ,ſolui-
mus oram,prouecti ſumus.Nihil horum dici celerius poteſt,ſed
ſufficit dicere,è portu nauigaui.Et quoties exitus rei ſatis oſtē-
dit priora,debemus hoc eſſe cōtenti,quo reliqua intelliguntur.
Quare cum dicere liceat,Eſt mihi filius iuuenis:omnia illa ſu-
peruacua,Cupidus ego liberorum,uxorem duxi,natum ſuſtuli,
filium educaui,in adoleſcentiā perduxi. Ideoq; Græcorū aliqui
aliud circunciſam expoſitionē,id eſt,σύντομον,aliud breuem pu-
tauerunt, quòd illa ſuperuacuis careret, hæc poſſet aliquid ex
neceſſarijs deſiderare. Nos autem breuitatem in hoc ponimus,* Breuitas
nō ut minus,ſed ne plus dicatur,quàm oporteat.Nam iteratio- quæ lau-
nes quidem, & ταυτολογίας, & περισσολογίας, quas in narratione danda.
*uitandas quidam ſcriptores artium tradiderunt, tranſeo. Sunt
enim hæc uitia non tantum breuitatis gratia fugiēda. Non mi-
nus autem cauēda erit,quæ nimium corripientes omnia ſequi-
tur,obſcuritas: ſatiuſq; aliquid eſt narrationi ſupereſſe, quàm
deeſſe.Nā ſuperuacua cum tædio dicūtur, neceſſaria cum peri-
culo ſubtrahuntur.Quare uitanda etiam illa Salluſtiana(quan-
quàm in ipſo uirtutis obtinet locū)breuitas,& abruptū ſermo-*

*nis genus,quod otioſum fortaſſe lectorem minus fallat,audientẽ
tranſuolat, nec dum repetatur expectat, cum præſertim lector
non ferè ſit,niſi eruditus,iudicem rura plerũq; in decurias mit=
tant,de eo pronuntiaturũ,quod intellexerit. Vt fortaſſe ubiq;,in
narratione tamẽ utiq; præcipue media hæc tenẽda ſit uia,dicẽ=
di quantũ opus eſt,quantũ ſat eſt. Quantũ opus eſt autem,non
ita ſolum accipi uolo, quãtum ad iudicandum ſufficit,quia non
inornata debet eſſe breuitas,alioqui ſit indocta: nã & fallit uo=
luptas,& minus longa quæ delectant,uidentur:ut amœnum ac
molle iter,etiamſi eſt ſpatij amplioris, minus fatigat, quàm du=
rum arduumq; compendiũ. Nec enim mihi unquam tanta fuerit
cura breuitatis, ut nõ ea,quæ credibilem faciunt expoſitionem,
inſeri uelim. Simplex enim,& undiq; præciſa,nõ tam narratio
uocari poteſt,quàm confuſio. Sunt porrò multæ cõditione ipſa
rei longæ narrationes, quibus extrema (ut præcepi) proœmij
parte ad intentionem præparandus eſt iudex: deinde curãdum,
ut omni arte,uel ex ſpatio eius detrahamus aliquid, uel ex tæ=
dio,ut minus longa ſit,efficiamus,quæ poterimus differẽdo,non
tamen ſine mentione eorum quæ differimus: Quas cauſas occi=
dendi habuerit,quos aſſumpſerit conſcios,quemadmodũ diſpo=
ſuerit inſidias,probationis loco dicam. Quædam uerò ex ordi=
ne prætermittenda,quale eſt apud Ciceronem : Moritur Fulci=
nius. Multa enim quæ ſunt in re,quia remota ſunt à cauſa,præ=
termittam. At partitio tædium leuat : Dicam quæ acta ſint ante
ipſum rei contractum,dicam quæ in re ipſa, dicam quæ poſteà.
Ita tres potius modicæ uidebuntur narrationes,quàm una lon=
ga. Interim expediet expoſitiones breui interfatione diſtingue=
re:Audiſtis quæ acta ſunt:accipite nũc quæ inſequuntur. Refi=
cietur enim iudex priorum fine, & ſe uelut ad nouum rurſus
initium præparabit. Si tamẽ adhibitis his quoq; artibus in lon=
gum exierit ordo rerum,erit nõ inutilis in extrema parte com=
monitio: quod Cicero etiam in breui narratione facit : Adhuc,*

Cæſar,

*Cæſar, Q. Ligarius omni culpa caret, domo eſt egreſſus, non
modò nullum ad bellũ, ſed ne ad minimam quidẽ belli ſuſpicio-
nem, & cætera. Credibilis autem erit narratio ante omnia, ſi
prius conſuluerimus noſtrum animum, ne quid naturæ dicamus
aduerſum: deinde ſi cauſas ac rationes factis præpoſuerimus, nõ
omnibus, ſed de quibus quæritur. Si perſonas conuenientes iis,
quæ facta credi uolemus, conſtituerimus: ut furti reum, cupidũ:
adulterij, libidinoſum: homicidij, temerarium. Vel contrà, ſi de-
fendemus. Præterea loca, tempora, & ſimilia. Eſt autem quidam
etiam ductus rei credibilis, qualis in comœdijs, & in mimis. Ali-
qua enim naturaliter ſequũtur, & cohærent, ut ſi bene priora
narraueris, iudex ipſe, quod poſtea ſis narraturus, expectet. Ne
illud quidẽ fuerit inutile, ſemina quædã probationum ſparge-
re, uerum ſic, ut narrationem eſſe meminerimus, non probatio-
nem. Nonnunquam etiã argumẽto aliquo confirmabimus, quod
propoſuerimus, ſed ſimplici & breui: ut in ueneficijs: Sanus bi-
bit, ſtatim concidit, liuor ac tumor confeſtim eſt inſecutus. Hoc
faciunt & illæ præparationes, cum reus dicitur robuſtus, arma-
tus, ſolicitus, contra infirmos, inermes, ſecuros. Omnia deniq;,
quæ probatione tractaturi ſumus, perſonam, cauſam, locũ, tem-
pus, inſtrumentum, occaſionẽ, narratione delibabimus. Aliquan-
do ſi deſtituti fuerimus his, etiam fatebimur uix eſſe credibile,
ſed uerũ: & hoc maius habendum ſcelus, neſcire nos quomodo
factũ ſit, aut quare: mirari, ſed probaturos. Optimæ uerò *præ- *probatio-
parationes erunt, quæ latuerint: ut à Cicerone ſunt quidem uti- nes
liſsime prædicta omnia, per quæ Miloni Clodius, non Clodio
Milo inſidiatus eſſe uideatur: plurimũ tamen facit illa callidiſsi-
ma ſimplicitatis imitatio: Milo autem cum in ſenatu fuiſſet eo
die, quoad ſenatus eſt dimiſſus, domũ uenit, calceos & ueſtimẽ-
ta mutauit, pauliſper dum ſe uxor, ut fit, comparat, commoratus
eſt: quàm nihil præparatè, nihil feſtinatò feciſſe uidetur Milo?
Quod non ſolum rebus ipſis uir eloquentiſsimus, quibus moras,*

*& lentum profectionis ordinem ducit, ſed uerbis etiã uulgari=
bus, & quotidianis, & arte occulta conſecutus eſt: quæ ſi aliter
dicta eſſent, ſtrepitu ipſum iudicem, deinde patronũ excitaſſent.
Frigida uidentur iſta pleriſq;, ſed hoc ipſum manifeſtũ eſt, quo=
modo iudicem fefellerint, quod uix à lectore deprehẽditur. Hæc
ſunt quæ credibilem faciant expoſitionem: nam ne cõtraria, aut
ſibi repugnantia in narratione dicamus, ſi cui præcipiendum
eſt, is reliqua fruſtra docetur: etiam ſi quidã ſcriptores artium,
hoc quoq; tandem tanquã occultum, & à ſe prudenter erutum,
tradunt. His tribus narrandi uirtutibus adijciunt quidam ma=
gnificentiam, quam* μεγαλοπρέπειαν *uocant, quæ neq; in omnes
cauſas cadit (nam quid in pleriſq; iudicijs priuatis de re certa
credita, locato & conducto, interdictis, habere loci poteſt ſupra
modum ſe tollens oratio?) nec ſemper eſt utilis, ut uel proximo
Miloniano exemplo patet. Et meminerimus multas eſſe cauſas,
in quibus cõfitendum, excuſandum, ſubmittendum ſit, quod ex=
ponimus: quibus omnibus aliena eſt illa magnificentiæ uirtus.
Quare non magis proprium narrationis eſt magnificè dicere,
quàm miſerabiliter, inuidioſè, grauiter, dulciter, urbanè: quæ
cùm ſuo quoq; loco ſint laudabilia, non ſunt huic parti proprie
aßignata, & uelut dedita. Illa quoq; ut narrationi apta, ita cum
cæteris partibus cõmunis eſt uirtus, quam Theodectes huic uni
proprie dedit: non enim magnificam modò uult eſſe, uerũetiam
iucundam expoſitionem. Sunt qui adijciãt his euidentiam, quæ*
ἐνάργεια *Græcè uocatur. Neq; ego quenquam deceperim, ut diſ=
ſimulem Ciceroni quoq; plures partes placere. Nam præter=
quàm planã & breuem, & credibilem, uult eſſe euidẽtem, mo=
ratam cum dignitate. Sed in oratione morata debent eſſe omnia
cum dignitate, quæ poterunt. Euidẽtia in narratione, quantum
ego intelligo, eſt quidẽ magna uirtus, cum quid ueri non dicẽ=
dum, ſed quodammodo etiam oſtẽdendum eſt: ſed ſubijci perſpi=
cuitati poteſt. Quam quidam etiam cõtrariam interim putaue=
runt,*

runt, quia in quibuſdam cauſis obſcuranda ueritas eſt: quod eſt ridiculum. Nam qui obſcurare uult, narrat falſa pro ueris: & is qui narrat, debet laborare, ut uideantur quàm euidentiſsima. Sed quatinus etiã ſorte quadam peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de his loquamur, in quibus res cõtra nos erit, quo loco nõnulli prætereundam narrationem putauerunt. Et ſanè nihil eſt facilius, niſi prorſus totam cauſam omnino non agere. Sed ſi qua iuſta ratione ſuſceperis litẽ, cuius artis eſt malam eſſe cauſam ſilentio cõfiteri? niſi fortè tam hebes futurus eſt iudex, ut ſecũdum id pronuntiet, quod ſciet narrare te noluiſſe. Neq; inficias eo, in narratione, ut aliqua neganda, aliqua adijciẽda, aliqua mutanda, ſic aliqua etiã tacenda. Sed tacenda quæ tacere oportebit, & liberum erit. Quod fit nonnunquã breuitatis quoq; gratia, quale illud eſt: Reſpõdit, quod ei uiſum eſt. Diſtinguamus igitur genera cauſarum. Nanq; in quibus non de culpa quæritur, ſed de actione, etiamſi erunt cõtra nos themata, confiteri nobis licebit: Pecuniã de templo ſuſtulit, ſed priuatam, nõ ideo ſacrilegus eſt. Virginem rapuit, nõ tamen optio patri dabitur. Ingenuum ſtuprauit, & ſtupratus ſe ſuſpendit, non tamen ideo ſtuprator capite, ut mortis cauſa punietur, ſed decẽ milia, quæ pœna ſtupratori conſtituta eſt, dabit. Verum in his quoq; confeſsionibus eſt aliquid, quod ex inuidia, quã expoſitio aduerſarij fecit, detrahi poſsit, cum etiã ſerui noſtri de peccatis ſuis mollius loquãtur. Quædã enim quaſi nõ narrantes mitigabimus. Non quidẽ, ut aduerſarius dicit, cõſilium furti in templũ attulit, nec diu captauit eius rei tẽpus, ſed occaſione & abſentia cuſtodum corruptus, & pecunia, quæ nimirum in animis hominum plurimum poteſt, uictus eſt. Sed quid refert? peccauit, & fur eſt. Nihil attinet id defendere, cuius pœnam non recuſamus. Interdum quaſi damnemus ipſi: Vis te dicam uino impulſum? errore lapſum? nocte deceptũ? uera ſunt iſta fortaſſe, tu tamen ingenuũ ſtupraſti, ſolues decẽ milia. Nõnunquam propo-

ſitione

ſitione præmuniri poteſt cauſa, & deinde exponi. Contraria ſunt omnia tribus filijs, qui in mortē patris coniurarant: ſortiti nocte ſinguli per ordinem, cum ferro cubiculum intrarunt, patre dormiente, cùm occidere cū nemo potuiſſet, excitato omnia indicauerūt. Si tamē pater, qui diuiſit patrimoniū, & reos parricidij defendit, ſic agat: Quòd contra legē ſufficit, parricidium obijcitur iuuenibus, quorū pater uiuit, atq; etiā liberis ſuis adeſt. Ordinē rei narrare quid mihi neceſſe eſt, cùm ad legem nihil pertineat? Sed ſi cōfeßionem culpæ à me exigitis, ego fui pater durus, & patrimonij, quod iam melius ab his adminiſtrari poterat, tenax cuſtos. Deinde ſubijcitur, ſtimulatos ab ijs, quorum indulgentiores parentes erāt, ſemper tamen eum habuiſſe animum, qui ſit euentu deprehenſus, ut occidere patrē nō poſſent. Neq; enim iureiurando opus fuiſſet, ſi alioqui hoc mentis habuiſſent: nec ſorte, niſi quòd ſe quiſq; eximi uoluerit. Omnia hæc qualiacunq; placidioribus animis accipientur, illa breui primæ propoſitionis defenſione mollita. At cùm quæritur, an factū ſit, uel quale factum ſit, licet omnia cōtra nos ſint, quomodo tamen euitare expoſitionem ſalua cauſæ ratione poſſumus? Narrauit accuſator, nec ita, ut quæ eſſent acta, tantū indicaret: ſed adiecit inuidiā, rem uerbis exaſperauit, acceſſerūt probationes, peroratio incēdit, & plenos iræ reliquit. Expectat naturaliter iudex, quid narretur à nobis. ſi nihil exponimus, illa eſſe quæ aduerſarius dixit, & talia qualia dixit, credat neceſſe eſt. Quid ergo? eadem exponemus? Si de qualitate agetur, cuius tum demum quæſtio eſt, cum de re conſtat eadem, ſed non eodem modo: alias cauſas, aliam atq; aliam rationem dabo. Verbis eleuare quædam licebit, luxuria hilaritatis, auaritia parſimoniæ, negligētia ſimplicitatis nomine lenietur. Vultu deniq;, uoce, habitu, uel fauoris aliquid, uel miſerationis merebor. Solet nonnunquā mouere lachrymas ipſa confeßio. Atque ego libenter interrogem, ſi ſint illa defenſuri, quæ non narrauerint, nec'ne. Nam ſi nec defenderint

derint

derint, nec narrauerint, tota cauſa prodetur. At ſi defenſuri ſunt, proponere certè plerunque id, quod confirmaturi ſumus, oportet, Cur ergo non exponamus, quod & dilui poteſt? Et ut hoc contingat, utiq; indicandum eſt. Aut quid inter probationem, & narrationem intereſt, niſi quòd narratio eſt probationis continua propoſitio: rurſus probatio narrationi cõgruens confirmatio? Videamus ergo num expoſitio hæc longior deinum eſſe debeat, & paulò uerboſior præparatione, & quibuſdam argumentis (argumentis dico, non argumentatione, cui tamen plurimum confert frequens affirmatio) effecturos nos quod dicimus, non poſſe uim rerum oſtendi prima expoſitione, expectent, & opiniones ſuas differant, & bene ſperent. Deniq; utiq; narrandũ eſt, quidquid aliter quàm aduerſarius expoſuit, narrari poteſt, aut eò etiam procemia ſunt in his cauſis ſuperuacua: quæ quid magis agunt, quàm ut cognitioni rerũ accommodatiorem iudicem faciant? Atqui cõſtat nuſquam eorum eſſe maiorẽ uſum, quàm ubi animus iudicis ab aliqua cõtra nos inſita opinione flectendus eſt. Coniecturales autem cauſæ, in quibus de facto quæritur, non tam ſæpe rei, de qua iudicium eſt, quàm eorum, per quæ res recolligenda eſt, expoſitionem habẽt. Quæ cum accuſator ſuſpicioſe narret, reus leuare ſuſpicionem debeat, aliter ab hoc atque ab illo ad iudicem perferri oportet. At enim quædam argumẽta turba ualent, diducta leuiora ſunt. Id quidem non eò pertinet, ut quæratur an narrandũ, ſed quomodo narrandum ſit. Nam & congerere plura expoſitione quis prohibet, ſi id utile eſt cauſæ? & promittere, ſed & diuidere narrationem, & probationes ſubiungere partibus, atque ita trãſire ad ſequentia? Nam ne ijs quidem accedo, qui ſemper eo putant ordine, quo quid actũ ſit, eſſe narrandũ; ſed eo modo quo expedit. Quod fieri pluribus figuris licet. Nam & aliquãdo excidiſſe ſimulamus, cũ quid utiliore loco reducimus, & interim nos reducturos reliquum ordinem teſtamur, quia ſic futura*

*unde

tura ſit cauſa lucidior: interim re expoſita, ſubiūgimus cauſas, quæ anteceſſerunt. Neq; *enim eſt una lex defenſionis, certumq; præſcriptum: pro re, pro tempore intuenda quæ proſint: atq; ut erit uulnus, ita uel curandum protinus, uel ſi curatio differri poteſt, interim deligandum.* Nec *ſæpius narrare dixerim nefas, quod Cicero pro Cluentio fecit: eſtq; non conceſſum modò, ſed aliquando etiam neceſſarium, ut in cauſis repetundarum, omnibusq; quæ ſimplices non ſunt. Amentis eſt enim, ſuperſtitione præceptorum contra rationem cauſæ trahi.* Narrationē *ideo ante probationes ponere eſt inſtitutum, ne iudex, qua de re quæratur, ignoret. Cur igitur ſi ſingula probanda aut refellenda erunt, non ſingula etiam narrentur?* Me *certè, quantacunq; noſtris experimentis habenda eſt fides, feciſſe hoc in foro, quotiès ipſa deſiderabat utilitas, probantibus & eruditis, & ijs qui iudicabant, ſcio, & (quod non arroganter dixerim, quia ſunt plurimi, quibus cum egi, qui me refellere poßint, ſi mentiar) ferè ponendæ à me cauſæ officium exigebatur.* Neque *ideo tamen non ſæpius facere oportebit, ut rerum ordinem ſequamur.* Quædam *uerò etiam turpiter conuertuntur, ut ſi peperiſſe narres, deinde concepiſſe: apertum teſtamentum, deinde reſignatum.* In *quibus, ſi id quod poſterius eſt dixeris, de priore tacere optimū eſt.* Sunt *quædam & falſæ expoſitiones, quarum in foro duplex genus eſt: alterum, quod inſtrumentis adiuuatur, ut* P. *Clodius fiducia teſtium, qua nocte inceſtū* Romæ *commiſerat,* Interamnæ *ſe fuiſſe dicebat: alterum, quod eſt tuendum dicentis ingenio.* Id *interim ad ſolam uerecundiam pertinet, unde etiā mihi uidetur dici color: interim ad quæſtionem.* Sed *utrumcunque erit, prima ſit curarum, ut id quod fingimus, fieri poßit, deinde ut & perſonæ, & loco, & tempori congruat, & credibilem rationem & ordinem habeat.* Si *contingat etiam ut ueræ alicui rei cohæreat, aut argumento, quod ſit in cauſa, confirmetur.* Nam *quæ tota extra rem petita ſunt, mentiendi*

mentiendi licentiam produnt. Curandum præcipue (quod fingentibus frequẽter excidit) ne qua inter ſe pugnent. Quædam in partibus blandiuntur, ſed in ſummam non conſentiunt. Præterea ne ijs, quæ uera eſſe conſtabit, aduerſa ſint. In ſchola etiã, ne color extra themata quæratur. Vtrobiq; autem orator meminiſſe debebit, actione tota quod finxerit: quoniam ſolent excidere quæ falſa ſunt, uerumq; eſt illud quod uulgò dicitur, Mendacem memorem eſſe oportere. Sciamus autem, ſi de noſtro facto quæratur, unum nobis aliquid eſſe dicendum: ſi de alieno, mittere in plures ſuſpiciones licere. Eſt tamen in quibuſdã ſcholaſticis controuerſijs, in quibus ponitur aliquem non reſpondere, quæ interrogatur, libertas omnia enumerandi, quæ reſponderi potuiſſent. Fingenda uerò meminerimus ea, quæ non cadent in teſtem. Sunt autẽ quæ noſtro dicuntur animo, cuius ipſi tantum conſcij ſumus. Item quod à defunctis, nec enim hoc eſt qui neget. Itemq; ab eo cui idem expediet, is enim non negabit. Ab aduerſario quoque, quia non habiturus eſt in negando fidem. Somniorum & ſuperſtitionum colores, ipſa iam facilitate autoritatem perdiderunt. Non eſt autem ſatis in narratione uti coloribus, niſi per totam actionem conſentiant: cum præſertim quorundam probatio ſola ſit in aſſeueratione & perſeuerãtia: ut ille paraſitus, qui ter abdicatum à diuite iuuenẽ & abſolutum, tanquam ſuũ filium aſſerit, habebit quidem colorẽ, quo dicat, & paupertatẽ ſibi cauſam exponẽdi fuiſſe, & ideo à ſe paraſiti perſonam eſſe ſuſceptam, quia in illa domo filiũ haberet, & ideo illum innocentem ter abdicatum, quia filius abdicantis non eſſet, niſi tamen omnibus uerbis & amorem patrium, atq; hunc quidem ardentiſsimum oſtenderit, & odium diuitis, & metum pro iuuene, quem periculoſè manſurum in illa domo, in qua tam inuiſus ſit, ſciat, ſuſpicione ſubiecti petitoris non carebit. Euenit aliquando in ſcholaſticis cõtrouerſijs, quod in foro an poſsit accidere, dubito, ut eodem colore pars utraq; utatur

*tur,deinde eum pro ſe quiſq; defendat: ut in illa controuerſia: Vxor marito dixit, appellatam ſe de ſtupro à priuigno,& ſibi conſtitutũ tempus & locum:eadẽ contrà filius detulit de nouerca,edito tantũ alio tempore,ac loco:quia pater in eo,quẽ uxor prædixerat,filium inuenit, in eo quẽ filius,uxorem,illam repudiauit,qua tacente filium abdicat. Nihil dici poteſt pro iuuene, quod nõ idem ſit pro nouerca.Ponentur tamẽ omnia cõmunia, deinde ex perſonarũ cõparatione,& indicij ordine,& ſilentio repudiatæ argumenta ducentur. Ne illud quidẽ ignorare oportet,quædam eſſe quæ colorẽ non recipiãt, ſed tantum defendenda ſint,qualis eſt ille diues qui ſtatuam pauperis inimici flagellis cecîdit,reus eſt iniuriarum. Nam factum eius modeſtũ nemo eſſe dixerit:fortaſſe ut ſit tutum,obtinebit. Quòd ſi pars expoſitionis pro nobis,pars contra nos erit,miſcenda ſit,an ſeparãda enarratio, cùm ipſa cauſæ*conditione deliberandũ eſt. Nam ſi plura ſint quæ nocẽt, quæ proſunt obruentur. Itaq; tunc diuidere opportunum erit, & ijs,quæ partẽ noſtram adiuuabunt, expoſitis & confirmatis,aduerſus reliqua uti remedijs, de quibus ſuprà dictum eſt. Si plura proderunt,etiam cõiungere licebit,ut quæ obſtant,in medio uelut auxilijs nóſtris poſita,minus habeant uiriũ. Quæ tamen non erunt nuda ponenda, ſed ut & noſtra aliqua argumẽtatione firmemus:& diuerſa,cur credibilia nõ ſint,adijciemus:quia niſi diſtinxerimus, uerendum eſt,ne bona noſtra permixtis malis inquinentur. Illa quoq; de narratione præcipi ſolent,ne qua ex ea fiat excurſio, ne auertatur à iudice ſermo,ne alienæ perſonæ uocẽ demus, ne argumẽtemur. Adijciunt quidam etiã,ne utamur affectibus. Quorum pleraq; ſunt frequẽtiſsime cuſtodienda,imò nunquã niſi ratio coẽgerit, mutãda,ut ſit expoſitio perſpicua & breuis. Nihil quidẽ tã rarò poterit habere rationẽ, q̃ excurſio:nec unquam debebit eſſe niſi breuis,& talis,ut ui quadã uideamur affecti,uelut recto itinere depulſi:qualis eſt Ciceronis circa nuptias Saſsiæ:O mulieris ſce

*cognitione

*ris ſcelus incredibile, & præter hãc unam in omni uita inauditum. Ò libidinẽ effrenatam & indomitam. Ò audaciam ſingularem, nõ timuiſſe, ſi minus uim deorũ, hominumq́; famam, at illam ipſam noctem, facesq́; ipſas nuptiales, nõ lumen cubiculi, nõ cubile filiæ, nõ parietes, deniq; ipſos ſuperiorũ teſtes nuptiarum? Sermo uerò auerſus à iudice, & breuius indicat interim, & coarguit: qua de re idem, quod de proœmio dixeram, ſentio. Sicut de proſopopœia quoq;, qua tamen non Seruius modò Sulpitius utitur pro Aufidia: Somnóne te languidum, an graui lethargo putem preſſum? Sed Marcus quoq; Tullius contra Nauarchos: nam ea quoq; rei expoſitio eſt, Vt adeas, tantum dabis, & reliqua. Quid pro Cluentio, Sthaleni, Bulbiq́; colloquium, nónne ad * credulitatem plurimum & fidem confert? Quæ ne effeciſſe* ** celeritatem* *ſine obſeruatione quadã uideatur (quanquàm hoc in illo credibile nõ eſt) in Partitionibus præcipit, ut habeat narratio ſuauitatem, admirationes, expectationes, exitus inopinatos, colloquia perſonarum, omnes affectus. Argumentabimur in narratione, ut dixi, nunquàm: argumentũ ponemus aliquando. Quod facit pro Quinto Ligario Cicero, cum dicit ſic eum prouinciæ præfuiſſe, ut illi pacem eſſe expediret. Inſeremus expoſitioni & breuem, cum res poſceret, defenſionem, & rationem factorum. Neq; enim narrandũ eſt tanquam teſti, ſed tanquam patrono. Rei ordo per ſe talis eſt: Q. Ligarius legatus in Africam cum C. Conſidio profectus eſt. Quid ergo M. Tullius? Q. enim, inquit, Ligarius, cum eſſet adhuc nulla belli ſuſpicio, legatus in Africam cum C. Conſidio profectus eſt. Alibi: Non modo ullum ad bellum, ſed ne ad minimam quidem ſuſpicionem belli. Et cum eſſet indicanti ſatis, Q. Ligarius nullo ſe implicari negotio paſſus eſt: adiecit, Domum ſpectans, & ad ſuos redire cupiens. Ita quod exponebat, & ratione fecit credibile, & affectus quoq; impleuit. Quo magis miror eos, qui non putant utendum in narratione affectibus. Qui ſi hoc dicunt, non diu, neq; ut in epilogo, mecum ſen-*

tiunt. Sunt enim effugiendæ moræ. Cæterum cur ego iudicem nolim, cum eum doceo, etiam moueri? Cur quod in ſumma parte ſum actionis petiturus, non in primo ſtatim rerum ingreſſu, ſi fieri poteſt, conſequar? Cum præſertim etiam in probationibus faciliore ſim animo eius abuſurus occupato uel ira, uel miſeratione. An non M. Tullius circa uerbera ciuis Romani omnes breuiſsime mouet affectus? non ſolum conditione ipſius, loco iniuriæ, genere uerborum, ſed animi quoq; commẽdatione. Summum enim uirum oſtendit, qui cùm uirgis cæderetur, non ingemuerit, non rogauerit: ſed tantum ciuem ſe Romanum eſſe cum inuidia cædentis, & fiducia iuris clamauerit. Quid Philodami caſum? non'ne cum per totam expoſitionem incendit inuidiam, tum in ſupplicio ipſo lachrymis impleuit, cum flentes non tam narraret, quàm oſtenderet patrẽ de morte filij, filium de patris? Quid ulli epilogi poſſunt magis habere miſerabile? Serum eſt enim aduocare his rebus affectum in peroratione, quas ſecurus narrauerit. Aſſueuit illis iudex, iamq; eas ſine motu mentis accipit, quibus commotus nouus non eſt, & difficile eſt nobis mutare habitum animi ſemel conſtitutum. Ego uerò (neque enim diſſimulabo iudicium meum, quanquàm id quod ſum dicturus, exemplis magis quàm præceptis ullis continetur) narrationem, ut ſi ullam partem orationis, omni qua poteſt gratia & uenere exornandam puto. Sed plurimum refert, quæ ſit natura eius rei, quam exponimus. In paruis ergo, quales ſunt ferè priuatæ, ſit ille preſſus, & uelut applicitus rei cultus: in uerbis ſumma diligentia, quæ in locis impetu feruntur, & circunie ctæ orationis copia latent: hic expreſſa, &, ut uult Zeno, ſenſu tincta eſſe debebunt: compoſitio diſsimulata quidem, ſed tamen quàm iucundiſsima: figuræ non illæ poëticæ, & contra rationem loquendi autoritate ueterũ receptæ: nam debet eſſe quàm puriſsimus ſermo, & qui uarietate tædium effugiat, & mutationibus animum leuet, ne in eundem caſum, ſimilem compoſitionem, pares elo-

cutionum

cutionem tractus incidamus. Caret enim cæteris lenocinijs expoſitio, & niſi commendetur hac uenuſtate, iaceat neceſſe eſt. Nec in illa parte intentior eſt iudex, eoq́; nihil recte dictum perit. Præterea neſcio quomodo etiam facilius credit, quæ audienti iucunda ſunt, & uoluptate ad fidem ducitur. Vbi uero maior res erit, & atrocia inuidioſe, & triſtia miſerabiliter dicere licebit: nõ ut conſumantur affectus, ſed ut tantum uelut primis lineis deſignentur, ut planè qualis futura ſit imago rei, ſtatim appareat. Ne ſententia quidem, uelut fatigatum intentione ſtomachum iudicis reficere diſſuaſerim, maxime quidẽ breuiter interiecta, qualis eſt illa: Fecerũt ſerui Milonis, quod ſuos quiſq; ſeruos in re tali facere uoluiſſet. Interim paulò liberiore, qualis eſt: Nubit genero ſocrus, nullis auſpicijs, nullis autoribus, funeſtis ominibus omnium. Quod cum ſit factum ijs quoq; temporibus, quibus omnis ad utilitatem potius, quàm ad oſtentationem componebatur oratio, & erant adhuc ſeueriora iudicia: quãtò nunc faciundum magis, cùm in ipſa capitis, aut fortunarũ pericula irrupit uoluptas? Cui hominum deſiderio quãtum dari debeat, alio loco dicã. Interim aliquid indulgẽdum eſſe confiteor. Multum cõfert adiecta ueris credibilis rerum imago, quæ uelut in rem præſentẽ perducere audientes uidetur: qualis eſt illa M. Cælij in Antonium deſcriptio: Nanq; ipſum offendunt temulẽto ſopore profligatũ, totis præcordijs ſtertentem, ructuoſos ſpiritus geminare, præclaraſq; contubernales ab omnibus ſpondis tranſuerſas incubare, & reliquas circuniacẽre paſſim, quæ tamẽ exanimatæ terrore, hoſtium aduentu percepto excitare Antonium conabantur, nomen inclamabant, fruſtra ceruicibus tollebant, blandius alia ad aurẽ inuocabat, uehementius etiã nõnulla feriebat: quarũ cum omnium uocem, tactumq́; noſcitaret, proximæ cuiuſq; collum amplexu petebat, nec dormire excitatus, nec uigilare ebrius poterat, ſed ſemiſomno ſopore inter manus centurionũ, concubinarumq́; iactabatur. Nihil his neq; credibilius

ſingi,neq; uehementius exprobrari,neq; manifeſtius oſtēdi poteſt. Ne id quidem præteribo, quantum aſſerat fidem expoſitioni narrantis autoritas, quam mereri debemus ante omnia quidē uita, ſed & ipſo genere orationis. Quod quò fuerit grauius, ſanctius, hòc plus habeat neceſſe eſt in affirmando quoq; ponderis. Effugienda igitur in hac præcipue parte omnis calliditatis ſuſpicio (neq; enim ſe uſquam cuſtodit magis iudex) nihil uideatur fictum, nihil ſolicitum, omnia potius à cauſa, quàm ab oratore profecta credātur. Sed hoc pati nō poſſumus, & perire artem putamus niſi appareat, cùm deſinat ars eſſe, ſi apparet. Pendemus ex laude, atq; hanc laboris noſtri ducimus ſummam. Ita quæ circunſtantibus oſtentare uolumus, iudicibus prodimus. Eſt quædam & repetita narratio, quæ ἐπιδιήγησις dicitur, ſanè res declamatoria magis quàm forenſis. Ideo autem reperta, ut quia narratio breuis debet eſſe, fuſius & ornatius res poſſet exponi: quod fit uel inuidiæ gratia, uel miſerationis. Id raro faciendum iudico, neq; ſic unquam, ut totus ordo repetatur: licet enim per partes idem conſequi. Cæterum qui uti ἐπιδιηγήσει uolet, narrationis rem loco ſtringat, & contentus indicare, quid factum, quo ſit modo factum, plenius ſe loco ſuo expoſiturum eſſe promittat. Initium narrationis quidam utiq; faciendum à perſona putant, eamq; ſi noſtra ſit, ornandā: ſi aliena, infamandam ſtatim. Hoc ſanè frequentiſsimum eſt, quia perſonæ ſunt inter quas litigatur. Sed hæ quoq; interim cum ſuis accidentibus ponendæ, cum id profuturum eſt: ut, A. Cluentius Habitus fuit pater huiuſce, iudices, homo nō ſolum municipij Larinatis, ex quo erat, ſed etiam regionis illius, & uicinitatis, uirtute, exiſtimatione, nobilitate, facilè princeps. Interim ſine his: ut, Q. Ligarius cum eſſet. Frequenter uerò & à re, ſicut pro Tullio Cicero, Fundum habet in agro Tigurino M. Tullius paternum. Demoſthenes pro Cteſiphonte: τοῦ γὰρ φωκαϊκοῦ συστάντος πολέμου. De fine narrationis cum ijs contentio eſt, qui perduci expo-

ſitionem

ſitionem uolunt eò, unde quæſtio oritur: His rebus ita geſtis, P.Dolabella Prætor interdixit, ut eſt conſuetudo, de ui hominibus armatis ſine ulla exceptione, tantum ut unde deieciſſet, reſtitueret: deinde reſtituiſſe dixit, ſponſio facta eſt: hac de ſponſione nobis iudicandum eſt. *Id à petitore ſemper fieri poteſt, à defenſore non ſemper.*

De egreſſione. CAP. III.

ORdine ipſo narrationem ſequitur confirmatio. Probanda ſunt enim, quæ propter hoc expoſuimus. Sed prius quàm ingrediar hanc partem, pauca mihi de quorundam opinione dicenda ſunt. Pleriſq; moris eſt, prolato rerum ordine, protinus utiq; in aliquem lætum atq; plauſibilem locum quàmaxime poßint fauorabiliter excurrere. Quod quidem natum ab oſtentatione declamatoria, iam in forum uenit, poſtquàm agere cauſas non ad utilitatem litigatorum, ſed ad patronorum iactationem repertum eſt: ne ſi preſſæ illi (qualis ſæpius deſideratur) narrationis gracilitati coniuncta argumentorũ pugnacitas fuerit, dilatis diutius dicendi uoluptatibus, oratio refrigeſcat. In quo uitium illud eſt, quòd ſine diſcrimine cauſarum atq; utilitatis, hoc (tanquam ſemper expediat, aut etiam neceſſe ſit) faciũt: eò quòd deſumptas ex his partibus, quarum alius erat locus, ſententias in hanc congerunt, ut plurima aut iterum dicenda ſint, aut quia alia alieno loco dicta ſunt, dici ſuo non poßint. Ego autem fateor hoc expatiandi genus, non modò narrationi, ſed etiam quæſtionibus uel uniuerſis, uel interim ſingulis opportunè poſſe ſubiungi, cum res poſtulat, aut certe permittit: atq; eo uel maxime illuſtrari ornariq; orationem: ſed ſi cohæret, & ſequitur, non ſi per uim cuneatur, & quæ natura iuncta erant, diſtrahit. Nihil enim tam eſt conſequens, quàm narrationi probatio: etſi excurſus ille, uel quaſi finis narrationis, uel quaſi initium probationis eſt. Erit ergo illi nonnunquã locus, ut ſi expoſitio circa finem atrox fuerit, proſequamur eam, uelut ſpiritu

erumpente protinus indignatione. Quod tamen ita fieri oportebit, ſi res dubitationem non habebit: alioqui prius eſt, quod obijcias, uerum efficere, quàm magnum, quia criminum inuidia pro reo eſt priuſquàm probatur. Difficillima eſt enim grauiſſimi cuiuſq; ſceleris fides. Idem fieri non inutiliter poteſt, uti ſi merita in aduerſarium aliqua expoſueris, in ingratum inueharis, aut ſi uarietatem criminum narratione demonſtraueris, quantum ab ea periculum intentetur, oſtendas. Verum hæc breuiter omnia. Iudex enim ordine audito feſtinat ad probationem, & quamprimum certus eſſe ſententiæ cupit. Præterea cauendum eſt, ne ipſa expoſitio uaneſcat, auerſis in aliud animis, & inani mora fatigatis. Sed ut non eſt ſemper neceſſaria poſt narrationem illa procurſio, ita frequenter utilis ante quæſtionem præparatio. Vtiq; ſi prima ſpecie minus erit fauorabilis, legem aſperam tuebimur, aut pœnarias actiones inferemus. Eſt hic locus uelut ſequentis exordij, ad conciliandum probationibus noſtris iudicem, mitigandum, concitandum. Quod liberius hic & uehementius fieri poteſt, quia iudici cauſa iam nota eſt. His igitur uelut fomentis, ſi quid erit aſperum, præmolliemus, quò facilius aures iudicum, quæ pòſt dicturi erimus, admittant, ne ius noſtrum oderint. Nihil enim facilè perſuadetur inuitis. Quo loco tamen iudicis quoq; natura noſcenda eſt, iuri magis, an æquo ſit appoſitus. Proinde enim magis aut minus hoc erit neceſſarium. Cæterum res eadem, & poſt quæſtionem perorationis uice fungitur. Hanc partem παρέκβασιν uocant Græci, Latini egreſſum, uel egreſſionem. Sed hæ ſunt plures, ut dixi, quæ per totam cauſam uarios habent excurſus, ut laus hominum locorumq;, ut deſcriptio regionum, expoſitio quarundā rerum non ſolum geſtarum, ſed etiam fabuloſarum. Quo ex genere eſt in orationibus contra Verrem compoſitis, Siciliæ laus, Proſerpinæ raptus: pro C. Cornelio popularis illa uirtutum Cn. Pompeij commemoratio. In quam ille diuinus orator, uelut nomine ipſo

ducis

ducis curſus dicendi teneretur, abrupto, quem inchoauerat, ſermone diuertit. Ac tamen παρέκβασις eſt (ut mea quidem fert opinio) alienæ rei, ſed ad utilitatem cauſæ pertinentis, extra ordinem excurrens tractatio. Quapropter non uideo, cur hunc ei potiſſimum locum aſſignent, qui rerum ordinem ſequitur: non magis quàm illud, cur hoc nomen ita demum proprium putent, ſi aliquid in digreſſu ſit exponendum, cùm tot modis à recto itinere declinet oratio. Nam quicquid dicitur, præter illas quinq; quas fecimus partes, egreſſio eſt, indignatio, miſeratio, inuidia, conuitium, excuſatio, conciliatio, maledictorum refutatio, ſimilia ijs, quæ nō ſunt in quæſtione, omnis amplificatio, minutio, omne affectus genus: atque ea maxime iucundam & ornatam faciunt orationem, de luxuria, de auaritia, de religione, de officijs: quæ cum ſint argumentis ſubiecta ſimilium rerum, quia cohærent, egredi non uidentur. Sed plurima ſunt, quæ rebus nihil ſecum cohærentibus inſeruntur, quibus iudex reficitur, admonetur, placatur, rogatur, laudatur. Innumerabilia ſunt hæc, quorum alia ſicut præparata afferimus, quædam ex occaſione, uel ex neceſſitate dicimus, ſi quid nobis agentibus noui accidit, interpellatio, interuentus alicuius tumultus. Vnde Ciceroni quoque in procemio, cum diceret pro Milone, digredi fuit neceſſe, ut ipſa oratiuncula, qua uſus eſt, patet. Poterit autem paulò longius exire qui præparat aliquid ante quæſtionē, & qui finitæ probationi uelut commendationem adijcit: at qui ex media erumpit, citò ad id redire debet, unde diuertit.

De propoſitione. CAP. IIII.

SVnt qui narrationi propoſitionem ſubiungant, tanquam partem iudicialis materiæ, cui opinioni reſpondimus. Mihi autem propoſitio uidetur omnis confirmationis initium, quod non modò in oſtendenda quæſtione principali, ſed nonnunquā etiā in ſingulis argumentis proponi ſolet, maximeq; in ijs, quæ ἐπιχειρήματα uocantur. Sed nunc de priore loquimur. Ea non

*ſemper uti neceſſe eſt. Aliquando enim ſine propoſitione aliqua ſatis quoque manifeſtum eſt, quid in quæſtione uerſetur: utique ſi narratio ibi finem habet, ubi initium quæſtio: adeò ut aliquando ſubiungatur expoſitioni, quæ ſolet in argumentis eſſe ſumma collectio: Hæc ſicut expoſui, ita geſta ſunt iudices, inſidiator ſuperatus eſt, ui uicta uis, uel potius oppreſſa uirtute audacia eſt. Sed nonnunquam ualde utilis eſt, præcipue ubi res defendi non poteſt, & de fine quæritur: ut pro eo, qui pecuniam priuatam de templo ſuſtulit, ſacrilegij agitur. De ſacrilegio cognoſcitur, ut iudex intelligat, id unum eſſe officij ſui quærere, an id quod obijcitur, ſacrilegium ſit. Item in cauſis obſcuris ac multiplicibus. Nec ſemper propter hoc ſolum, ut ſit cauſa lucidior, ſed aliquando etiam ut magis moueat. Mouet autem ſi protinus ſubtexantur aliqua, quæ proſint. Lex apertè ſcripta eſt: Vt peregrinus, qui murum aſcenderit, morte mulctetur. Peregrinum te eſſe certum eſt, quin aſcenderis murum, non quæritur: quid ſupereſt, niſi ut te puniri oporteat? Hæc enim propoſitio confeſſionem aduerſarij premit, & quodammodo iudicandi moram tollit, nec indicat quæſtionem, ſed adiuuat. Sunt autem propoſitiones, & ſimplices, & duplices, uel multiplices. Quod accidit non uno modo: nam & plura crimina iunguntur, ut cum Socrates accuſatus eſt, quòd corrumperet iuuentutem, & nouas ſuperſtitiones induceret. Et ſingula ex pluribus colliguntur, ut cum legatio male geſta obicitur Aeſchini, quòd mentitus ſit, quòd nihil ex mandatis fecerit, quòd moratus ſit, quòd munera acceperit. * Recuſatio quoque plures interim propoſitiones habet, ut contra petitionem pecuniæ: Male petis, procuratori enim tibi eſſe non licuit: ſed nec illi, cuius nomine litigas, habere procuratorem: ſed neq; e hæres eius, à quo accepiſſe mutuum dicor, nec ipſi debui. Multiplicari hæc in quantùm libet poſſunt, ſed rem oſtendiſſe ſatis eſt. Hæ ſi ponantur ſingulæ ſubiectis probationibus, plures erunt*

*Refutatio

propoſi

propoſitiones: ſi coniunguntur, in partitionem cadunt. Eſt & nuda propoſitio, qualis ferè in coniecturalibus, cædis ago, furtum obijcio. Eſt ratione ſubiecta: ut, Maieſtatem minuit Caius Cornelius: nam codicem Tribunus plebis ipſe pro concione legit. Præter hoc utimur propoſitione, aut noſtra, ut, adulterium obijcio: aut aduerſarij, ut, adulterij mecum agitur: aut communi, ut, inter me & aduerſarium quæſtio eſt, uter ſit inteſtato propior. Nonnunquam diuerſas quoq; coniungimus. Ego hoc dico, aduerſarius hoc. Habet interim uim propoſitionis, etiamſi per ſe non eſt propoſitio, cùm expoſito rerum ordine, ſubijcimus: De his cognoſcitis: ut ſit hæc commonitio iudicis, quo ſe ad quæſtionem acrius intendat, & uelut quodam iactu excitatus finem eſſe narrationis, & initium probationis intelligat, & nobis confirmationem ingredientibus, ipſe quoque quodammodo nouum audiendi ſumat exordium.

De partitione. CAP. V.

Partitio eſt noſtrarum, aut aduerſarij propoſitionum, aut utrarunque ordine collata enumeratio. Hac quidem utendum ſemper putant, quòd & ea fiat cauſa lucidior, & iudex intentior ac docilior, ſi ſcierit & de quo dicimus, & de quo dicturi poſtea ſumus. Rurſus quidā periculoſum id oratori arbitrantur duabus ex cauſis, quòd nonnunquam excidere ſoleant, quæ promiſimus: & ſiqua in partiēdo præterierimus, occurrere. Quod quidem nemini accidet, niſi qui planè uel nullo fuerit ingenio, uel ad agendum nihil cogitati præmeditatiq; detulerit. Alioqui quæ tam manifeſta & lucida eſt ratio, quàm rectæ partitionis? Sequitur enim naturā ducem, adeò ut memoriæ id maximum ſit auxilium, uia dicendi non decedere. Quapropter ne illos quidem probauerim, qui partitionē uetant ultra treis propoſitiones extendere. Quæ ſine dubio ſi nimium ſit multiplex, fugiet memoriam iudicis, & turbabit intentionem. Hoc tamen numero uelut lege non eſt alliganda, cum poſſit cauſſa plures

deſiderare. Alia ſunt magis, propter quæ partitione non ſemper eſt utendum. Primum, quia pleraq; gratiora ſunt, ſi inuenta ſubitò, nec domo allata, ſed inter dicendum ex re ipſa nata uideantur, unde illa non iniucunda ſchemata: Penè excidit mihi: & Fugerat me: & Rectè admones. Propoſitis enim probationibus, omnis in reliquum gratia nouitatis præcerpitur. Interim uerò etiam fallendus eſt iudex, & uarijs artibus ſubeundus, ut aliud agi, quàm quod nos petimus, putet. Nam eſt nonnunquam dura propoſitio, quã iudex ſi præuidet, non aliter præformidat, quàm qui ferrum medici, prius quàm curetur, aſpexit. At ſi re nõ antè propoſita ſecurum, ac nulla denuntiatione in ſe cõuerſum intrarit oratio, efficiet quod promittenti non crederetur. Interim refugienda nõ modò diſtinctio quæſtionũ eſt, ſed omnino tractatio: affectibus perturbatioribus eſt ab intentione auferendus auditor. Non enim ſolum oratoris eſt docere, ſed plus eloquentia circa mouendum ualet. Cui rei contraria eſt maxime tenuis illa, & ſcrupuloſè in partes ſecta diuiſionis diligentia, eo tempore, quo cognoſcẽti iudicium conamur auferre. Quid, quòd interim quæ per ſe leuia ſunt, & infirma, turba ualent? Ideoq; congerenda ſunt potius, & uelut eruptione pugnandum, quod tamen rarum eſſe debet, & ex neceßitate: demum, cùm ipſum hoc, quod dißimile rationi eſt, coëgerit ratio. Præter hæc in omni partitione eſt utiq; aliquid potentißimum, quod cum audiuit iudex, cætera tanquã ſuperuacua grauari ſolet. Itaq; ſi plura uel obijcienda ſunt, uel diluenda, & utilis, & iucunda partitio eſt, ut quid quaq; de re dicturi ſumus, ordine appareat. At ſi unum crimen uarie defenderimus, ſuperuacua: ut ſi ita partiamur: Dicam non talem eſſe hunc, quem tueor, ut in eo credibile uideri poßit homicidium: dicam occidendi cauſam huic non fuiſſe: dicam hũc eo tempore, quo homo occiſus eſt, trans mare fuiſſe. Omnia quæ antè quàm id quod ultimum eſt, exequaris, inania uideri neceſſe eſt. Feſtinat enim iudex ad id quod potentißimum eſt, & uelut

obli

obligatum promiſſo patronum,ſi eſt patientior,tacitus appellat:ſi uel occupatus,uel in aliqua poteſtate,uel etiam ſi moribus incompoſitus,cum conuitio efflagitat.Itaq; non defuerunt, qui Ciceronis illam pro Cluentio partitionem improbarent,qua ſe dicturum eſſe promiſit: Primum, neminem maioribus criminibus,grauioribus teſtibus in iudicium uocatum, quàm Opianicum:Deinde præiudicia eſſe facta ab ijs ipſis iudicibus, à quibus condemnatus ſit: Poſtremò iudicium pecunia non tentatum à Cluentio,ſed contra Cluentium. Quia ſi probari poſſet, quod eſt tertium,nihil neceſſe fuerit dicere priora. Rurſus nemo erit tam aut iniuſtus,aut ſtultus,quin eum fateatur optime pro Muræna eſſe partitũ:Intelligo iudices tres totius accuſationis partes fuiſſe,& earum unam in reprehenſione uitæ,alterã in contentione dignitatis,tertiam in criminibus ambitus eſſe uerſatã. Nam ſic & oſtendit lucidiſſime cauſam,& nihil fecit altero ſuperuacuum. De illo quoq; genere defenſionis pleriq; dubitant: Si occidi,recte feci:ſed non occidi:quò enim prius pertinere, ſi ſequens firmum ſit:hæc inuicem obſtare,& utroq; utentibus in neutro haberi fidem. Quod ſanè in parte uerum eſt,& illo ſequenti(ſi modò indubitabile ſit)ſolo utendum:at ſi quid in eo quod eſt fortius,timebimus, utraq; probatione nitemur. Alius enim alio moueri ſolet, & qui factum putauit,iuſtum credere poteſt, qui tanquam iuſto non mouebitur,factum fortaſſe non credet. Vt certa manus uno telo poſſet eſſe contenta, incertæ plura ſpargenda ſunt,ut ſit & fortunæ locus. Egregie uero Cicero pro Milone, inſidiatorem primo Clodium oſtendit, tum addit ex abundanti,etiam ſi id non fuiſſet,talem tamen ciuem cũ ſumma uirtute interfectoris & gloria necari potuiſſe. Nec illum tamẽ ordinem,de quo prius dixi,damnauerim: quia quædam, etſi ipſa ſunt dura,in id tamẽ ualent,ut ea molliant, quæ ſequuntur. Nec omnino ſine ratione eſt id, quod uulgò dicitur,Iniquum petendum,ut æquum feras. Quod tamen nemo ſic

*accipiat, ut omnia credat audenda. Recte enim Græci præcipiunt, non tentanda quæ effici omnino non poſſunt. Sed quoties hac, de qua loquor, duplici defenſione utemur, id laborandum eſt, ut in illam partem ſequentem fides ex priore ducatur. Poteſt enim uideri, qui tutò etiam confeſſurus fuit, mentiendi cauſam in negando non habere. Et illud utiq; faciendum eſt, ut quoties ſuſpicabimur à iudice aliam probationem deſiderari, quàm de qua loquimur, promittamus nos plene, & ſtatim de eo ſatis eſſe facturos, præcipueq́; ſi de pudore agitur. Frequenter autem accidit, ut cauſa parum uerecunda, iure tuta ſit, de quo ne inuiti iudices audiant, & aduerſi, frequentius ſunt admonendi, ſecuturam defenſionem probitatis ac dignitatis, expectent paulum, & agi ordine ſinant. Quædam interim nos, & inuitis litigatoribus ſimulandum eſt dicere. Quod Cicero pro Cluentio facit circa iudiciariam legem. Nonnunquam quaſi interpellemur ab his, *ſubſiſtere. Sæpe aduertenda ad ipſos oratio. Hortandi ut ſinant nos uti noſtro conſilio. Ita ſurrepetur animo iudicis, & dum ſperat probationem pudoris, aſperioribus illis minus repugnabit. Quæ cum receperit, etiam uerecundiæ defenſioni facilior erit. Sic utraq; res inuicẽ iuuabit, eritq́; iudex circa ius noſtrum ſpe modeſtiæ attentior, circa modeſtiam iuris probatione procliuior. Sed ut non ſemper neceſſaria, ac etiam ſuperuacua partitio eſt, ita opportune adhibita plurimum orationi lucis & gratiæ confert. Neq; enim id ſolum efficit, ut clariora fiant, quæ dicuntur, rebus uelut ex turba extractis, & in conſpectu iudicum poſitis, ſed reficit quoq; audiẽtem certo ſingularum partium fine, non aliter quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis notata inſcriptis lapidibus ſpatia. Nam & exhauſti laboris noſſe menſuram uoluptati eſt, & hortatur ad reliqua fortius exequenda, ſcire quantum ſuperſit. Nihil enim longum uideri neceſſe eſt, in quo quid ultimũ ſit, certũ eſt. Nec immeritò multum ex diligentia partiendi tulit laudis*

* *ſuſtinere*

Quin

Quintus Hortenſius, *cuius tamen diuiſionem in digitos didu-ctam, nonnunquàm* Cicero *leuiter eludit.* Nam *eſt certus eius modus,& euitanda maxime conciſa nimium,& uelut articuloſa partitio.* Nam *& autoritati plurimum detrahũt minuta illa, nec iam membra,ſed fruſta: & huius gloriæ cupidi,quò ſubtilius & copioſius diuiſiſſe uideantur,& ſuperuacua aſſumunt, & quæ natura ſingularia ſunt,ſecant: nec tam plura faciunt, quàm minora.*Deinde *cum fecerunt mille particulas,in eandem incidunt obſcuritatem,contra quam partitio inuenta eſt.**Diuiſio,& ſimplex propoſitio,quoties utiliter adhiberi poteſt,primùm debet eſſe aperta atq; lucida.* Nam *quid ſit turpius, quàm id eſſe obſcurum ipſum,quod in eum ſolum adhibetur uſum, ne ſint cætera obſcura?* Tum *breuis, nec ullo ſuperuacuo onerata uerbo.*Non *enim quid dicamus,ſed de quo dicturi ſimus oſtendimus.*Obtinendum *etiam ne quid in ea deſit,ne quid ſuperſit.* Supereſt *autem ſic ferè,cum aut in ſpecies partimur, quod in genera partiri ſit ſatis,aut genere poſito ſubijcitur ſpecies: ut,* Dicam *de uirtute,iuſtitia,continentia:cum iuſtitia atq; continentia uirtutis ſint ſpecies.*Partitio *proponit,quid ſit de quo conueniat,quid de quo ambigatur.* In *eo quod cõuenit,quid aduerſarius fateatur,quid nos.* In *eo de quo ambigitur, quæ dicturi ſimus, quæ noſtræ propoſitiones,quæ partis diuerſæ.*Turpiſſimum *uerò,non eodem ordine exequi,quo quicque propoſueris.* *Et diuiſa

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE Oratoria, liber quintus.

De probationibus inartificialibus.

CAP. I.

FVERVNT & *clari quidam autores,quibus ſolum uideretur* Oratoris *officium docere.* Nanq; & *affectus duplici ratione excludendos putabant.Primùm,quia uitium eſſet omnis animi perturbatio:deinde,quia iudicem à ueritate depelli miſericordia,uel ira,aut ſimilibus non oporteret:& uoluptatem audientium petere,cùm uincendi gratia tantum diceretur,non modò agenti ſuperuacuum, ſed uix etiam uiro dignum arbitrabãtur.*Plures *uero,qui nec ab illis ſine dubio partibus rationem orandi ſubmouerunt, hoc tamen proprium atq; præcipuùm crederent opus,ſua confirmare,& quæ ex aduerſo proponerentur,refutare.*Vtrũcumq; *eſt (neq; enim hoc loco meam interpono ſententiam)hic erit liber illorũ opinione maxime neceſſarius,quo toto hæc ſola tractantur, quibus ſanè & ea,quæ de iudicialibus cauſis iam dicta ſunt,ſeruiũt.* Nam *neq; proœmij,neq; narrationis eſt alius uſus,quàm ut iudicem præparẽt.*Et *ſtatus noſſe,atq; ea,de quibus ſuprà ſcripſimus,intueri ſuperuacuum foret, niſi ad hanc perueniremus.* Denique *ex quinque,quas iudicialis materiæ fecimus,partibus,quæcũq; alia poteſt aliquando neceſſaria cauſæ non eſſe,lis nulla eſt,cui probatione opus non ſit.* Eius *præcepta ſic optime diuiſuri uidemur,ut prius quæ in commune ad omnes quæſtiones pertinẽt, oſtẽdamus,deinde quæ in quoq; cauſæ genere propria ſint,exequamur.* Ac *prima quidẽ illa partitio ab* Ariſtotele *tradita,cõſenſum ferè omniũ meruit,alias eſſe probationes,quas extra dicendi rationem acciperet orator:alias, quas ex cauſa traheret*

ipſe

ipſe, & quodammodo gigneret. Ideoq; illas ἀτέχνους, id eſt, inartificiales, has ἐντέχνους, id eſt, artificiales uocauerũt. Ex illo priore genere ſunt præiudicia, rumores, tormenta, tabulæ, iuſiurandum, teſtes. In quibus pars maxima contentionũ forenſium cõſiſtit. Sed ut ipſa per ſe carent arte, ita ſummis eloquentiæ uiribus, & alleuanda ſunt plerunq;, & refellenda. Quare mihi uidentur magnopere damnandi, qui totum hoc genus à præceptis remouerũt. Nec tamen in animo eſt omnia, quæ aut pro his, aut contrà dici ſolent, complecti: Non enim communes locos tradere deſtinamus, quod eſſet operis infiniti, ſed uiam quandam, atq; rationem. Quibus demonſtratis, non modò in exequendo ſuas quiſque uires debet adhibere, ſed etiam inueniendo ſimilia, ut quæq; conditio litium poſcet. Neque enim de omnibus cauſis dicere quiſquam poteſt, ſaltem præteritis, ut taceam de futuris.

De præiudicijs. CAP. II.

IAm præiudiciorum uis omnis tribus in generibus uerſatur: rebus, quæ aliquando ex paribus cauſis ſunt iudicatæ, quæ exempla rectius dicuntur, ut de reſciſſis patrum teſtamentis, uel contra filios cõfirmatis: Iudicijs ad ipſam cauſam pertinentibus, unde etiam nomen ductum eſt, qualia in Opianicum facta dicũtur, & à ſenatu aduerſus Milonem: Aut cum de eadẽ cauſa pronuntiatum eſt, ut in reis deportatis, & aſſertione ſecunda, & de partibus centumuiralium, quæ in duas haſtas diuiſæ ſunt. Confirmantur præcipue duobus, autoritate eorum qui pronuntiauerunt, & ſimilitudine rerum, de quibus quæritur. Refelluntur autem raro per contumeliam iudicum, niſi fortè manifeſta in his culpa erit. Vult enim cognoſcentium quiſque firmam eſſe alterius ſententiam: & ipſe pronuntiaturus, exemplum non libenter, quod in ſe fortaſſe recidat, facit. Confugiendum ergo eſt in duobus ſuperioribus, ſi res feret, ad aliquam diſſimilitudinem cauſæ. Vix autem ulla eſt per omnia alteri ſimilis. Si id non continget, ac eadem cauſa erit, aut actorum incuſanda negligen-

tia

tia, aut de infirmitate perſonarum querendum, contra quas erit iudicatum, aut de gratia, quæ teſtes corruperit, aut de inuidia, aut de ignorantia, aut inueniendum quid cauſæ poſtea acceſſerit. Quorum ſi nihil erit, licet tamen dicere multas iudiciorum cauſas, ad inique pronuntiandum ualere: Ideoq; *damnatum* Rutilium, *abſolutos* Clodium *atq;* Catilinam. Rogandi *etiam iudices, ut rem potius intueantur ipſam, quàm iurijurando alieno ſuum donent.* Aduerſus *conſulta autem ſenatus, & decreta principum, uel magiſtratuum, remedium nullum eſt, niſi aut inuenta quantulacunque cauſæ differentia, aut aliqua uel eiuſdem poteſtatis hominum poſterior conſtitutio, quæ ſit priori contraria: quæ ſi deerunt, lis non erit.*

De rumore & fama. CAP. III.

FAmam, *atque rumores pars altera conſenſum ciuitatis, & uelut publicum teſtimonium uocat: altera ſermonem ſine ullo certo autore diſperſum, cui malignitas initium dederit, incrementum credulitas, quod nulli non etiam innocentiſſimo poſſe accidere, fraude inimicorum falſa uulgantium.* Exempla *utrinque non deerunt.*

De tormentis. CAP. IIII.

SIcut *in tormentis quoq;, qui eſt locus frequentiſſimus, cum pars altera quæſtionē, uera fatendi neceſſitatē uocet: altera ſæpe etiā cauſam falſa dicendi, quòd alijs patientia facilè mēdacium faciat, alijs infirmitas neceſſarium. Quid attinet plura de his?* Plenæ *ſunt orationes ueterū, ac nouorū. Quædam tamen in hac parte erunt propria cuiuſq; litis.* Nam *ſiue de habēda quæſtione agetur, plurimū intererit quis, & quē poſtulet, aut offerat, & in quē, & ex qua cauſa: ſiue iam erit habita, quis ei præfuerit, quis & quomodo ſit tortus, an credibilia dixerit, an inter ſe conſtantia, perſeuerauerit in eo quod cœperat, an aliquid dolore mutauerit, prima parte quæſtionis, an procedente cruciatu: quæ utrinq; tam infinita ſunt, quàm ipſa rerum uarietas.*

De ta

De tabulis,& ijs quæ contra tabulas. CAP. V.

CONtra tabulas quoq; ſæpe dictum, ſæpe dicendum eſt,cùm eas non ſolum refelli, ſed etiam accuſari ſciamus eſſe uſitatum. Cùm ſit autem in his aut ſcelus ſignatorum, aut ignorantia,tutius ac facilius, id quod ſecundo loco diximus, tractatur, quòd ſcilicet pauciores rei fiunt. Sed hoc ipſum argumenta ex cauſa trahit,ſi fortè aut incredibile eſt, id actũ eſſe, quod tabulæ continent, aut, ut frequentius euenit, alijs probationibus æquè inartificialibus ſoluitur,ſi aut is,in quem ſignatum eſt, aut aliquis ſignator dicitur abfuiſſe,uel prius eſſe defunctus, ſi tempora non congruunt, ſi uel antecedentia, uel inſequentia tabulis repugnant. Inſpectio ipſa ſæpe etiam falſum deprehendit.

De iureiurando. CAP. VI.

IVſiurandum litigatores aut offerunt ſuum,aut nõ recipiunt oblatum,aut ab aduerſario exigunt, aut recuſant cũ ab ipſis exigatur. Offerre ſuum ſine illa conditione, ut uel aduerſarius iuret, ferè improbum eſt. Qui tamen id faciet,aut uita ſe tuebitur, ut eum non ſit credibile peierare, aut ipſa ui religionis: in qua & plus fidei conſequetur,ſi id egerit,ut non cupide ad hoc deſcendere,ſed ne hoc quidẽ recuſare uideatur: aut ſi cauſa modò patiatur litis,propter quam deuoturus ſe ipſe non fuerit, aut ſi præter alia cauſæ inſtrumenta, adijcit ex abundanti hãc quoque conſcientiæ fiduciam. Qui non recipiet,iniquam conditionem, & à multis contemni iuriſiurandi metum dicet. cum & philoſophi quidam ſint reperti, qui deos habere rerum humanarum curam negarent. Eum uerò qui nullo offerente iurare ſit paratus,& ſeipſum uelle de cauſa ſua pronunciare,& quàm id quod offert leue ac facile credat,oſtendere. At is qui defert,alioqui agere modeſtè uidetur, cum litis aduerſariũ iudicem faciat, & eum,cuius cognitio eſt,onere liberet,qui profectò alieno iureiurando ſtare, quàm ſuo mauult, quò difficilior recuſatio eſt, niſi fortè res eſt ea,quam credibile ſit notam ipſi non eſſe. Quæ

excuſatio ſi deerit, hoc unū relinquetur, ut inuidiam ſibi quæri ab aduerſario dicat, atq; id agi, ut in cauſa, in qua uincere non poßit, queri poßit. Itaq; hominem quidem malum occupaturum hanc conditionem fuiſſe, ſe autem probare malle, quæ affirmet, quàm dubium cuiquam relinquere, an peierarit. Sed nobis adoleſcentibus ſeniores in agendo facti præcipere ſolebant, ne unquam iuſiurandum deferremus, ſicut nec optio iudicis aduerſario eſt permittenda, nec ex aduocatis partis aduerſæ iudex eligendus. Nam ſi dicere contraria turpe aduocato uideatur, certe turpius habendum, facere quod noceat.

De teſtibus. CAP. VII.

Maximus tamē patronis circa teſtimonia ſudor eſt. Ea dicuntur aut per tabulas, aut à præſentibus. Simplicior cōtra tabulas pugna. Nam & minùs uidetur obſtitiſſe pudor inter paucos ſignatores, & pro diffidentia premitur abſentia. Si reprehenſionem nō capit ipſa perſona, infamare ſignatores licet. Tacita præterea quadā ſignificatione refragatur his omnibus, quòd nemo per tabulas dat teſtimonium niſi ſua uoluntate, quo ipſo non ſe eſſe amicum ei, cōtra quem dicit, fatetur. Nec tamen protinus ceſſerit orator, quò minus & amicus pro amico, & inimicus contra inimicum poßit uerum (ſi integra ſit ei fides) dicere. Sed late locus uterq; tractatur. Cum præſentibus uerò ingens dimicatio eſt, ideoq; uelut duplici contra eos, proq; his acie confligitur, actionum & interrogationū. In actionibus primùm generaliter pro teſtibus, atq; in teſtes dici ſolet. Eſt hic communis locus, cum pars altera nullam firmiorem probationem eſſe contendit, quàm quæ ſit hominū ſcientia nixa: altera ad detrahendam illis fidem, omnia, per quæ fieri ſoleāt falſa teſtimonia, enumerat. Sequens ratio eſt, cum ſpecialiter quidem, ſed tamen multos pariter inuadere patroni ſolēt. Nam & gentium ſimul uniuerſarū eleuata teſtimonia ab oratoribus ſcimus, & tota genera teſtimoniorū, ut de auditionibus, nō enim ipſos eſſe teſtes,

sed

ſed iniuratorum afferre uoces, utq́; in cauſis repetũdarum, qui ſe reo numeraſſe pecunias iurant, litigatorũ non teſtium habẽdos loco. Interim aduerſus ſingulos dirigitur actio. Quod inſectationis genus, & permixtũ defenſioni legimus in orationibus plurimis, & ſeparatim editũ, ſicut in Vatinium teſtem. Totum igitur excutiamus locũ, quãdo uniuerſam inſtitutionẽ aggreßi ſumus. Sufficiebant alioqui libri duo à Domitio Afro in hãc rem (Domitij Afri libri.) compoſiti, quem adoleſcentulus ſenem colui, ut non lecta mihi tantum ea, ſed pleraq; ex ipſo ſint cognita. Is uerißime præcipit, primũ eſſe in hac parte officium oratoris, ut totam cauſam familiariter norit, quod ſine dubio ad omnia pertinet. Id quomodo cõtingat, explicabimus, cùm ad deſtinatũ huic parti locũ uenerimus. Ea res ſuggeret materiam interrogationi, & ueluti tela ad manũ ſubminiſtrabit. Eadẽ docebit, ad quæ iudicis animus actione ſit præparandus. Debet enim uel fieri, uel detrahi teſtibus fides oratione perpetua: quia ſic quiſq; dictis mouetur, ut eſt ad credẽdum, uel non credẽdum antè formatus. Et quoniã duo genera ſunt teſtium, aut uoluntariorũ, aut eorũ quibus iudex in publicis iudicijs lege denũciare ſolet, quorũ altero utraque pars utitur, alterum accuſatoribus tantũ cõceßum eſt, ſeparemus officium dantis teſtes, & refellentis. Qui uoluntariũ producit, ſcire quid is dicturus ſit, poteſt, ideoq́; faciliorẽ uidetur in rogando habere rationẽ. Sed hæc quoq; pars acumen, & uigilantiam poſcit, prouidendumq́; ne timidus, ne incõſtans, ne imprudens ſit teſtis. Turbãtur enim, & à patronis diuerſæ partis inducuntur in laqueũ. Sed & plus deprehẽſi nocent, quàm firmi & interriti profuiſſent. Multum igitur domi antè uerſandi, ac uarijs percõtationibus, quales haberi ab aduerſario poßunt, explorãdi ſunt. Sic fit, ut aut conſtent ſibi, at ſi quid titubauerint, opportuna rurſus eius, à quo producti ſunt, interrogatione, uelut in gradũ reponãtur. In ijs quoq; adhuc, qui cõſtiterint ſibi, uitandæ ſunt inſidiæ: nã frequẽter ſubijci ab aduerſario ſolẽt, &

omnia profutura polliciti diuerſa reſpondent,& autoritatẽ habent non arguentium illa,ſed confitentium. Explorandum *igitur quas cauſas lædendi aduerſariũ afferant,nec id ſatis eſt,inimicos fuiſſe,ſed an deſierint, an per hoc ipſum reconciliari uelint,ne corrupti ſint,ne pœnitẽtia propoſitũ mutauerint.* Quod *cùm in ijs quoq;,qui ea quæ dicturi uidẽtur,re uera ſciunt, neceſſarium eſt præcauere,tum multò magis in ijs, qui ſe dicturos quæ falſa ſunt,pollicentur.* Nam *& frequentior eorum pœnitẽtia eſt:& promiſſum ſuſpectius,& ſi perſeuerauerint, * repre-* *reſponſio *henſio facilior.* Eorum *uero,quibus denunciatur, pars teſtium eſt,quæ reum lædere uelit,pars quæ nolit.* Idq; *interim ſcit accuſator,interim neſcit.fingamus in præſentia ſcire, in utroque enim genere ſummis artibus interrogantis opus eſt: nam ſi habet teſtem cupidum lædẽdi,cauere debet hoc ipſum,ne cupiditas eius appareat,nec ſtatim de eo quod in iudiciũ uenit, rogare,ſed aliquo circuitu ad id peruenire,ut illi, quod maxime dicere uoluit,uideatur expreſſum.* Nec *nimium inſtare interrogationi,ne ad omnia reſpondẽdo teſtis fidẽ ſuã minuat,ſed intantum euocare eum,quãtum ſumere ex uno ſatis ſit.* At *in eo,qui uerum inuitus dicturus eſt,prima felicitas interrogantis eſt,extorquere,quod is noluerit.* Hoc *nõ alio modo fieri poteſt,quàm longius interrogatione repetita.* Reſpondebit *enim,quæ nocere cauſæ nõ arbitrabitur.* Ex *pluribus deinde,quæ confeſſus erit,cò perducetur,ut quod dicere nõ uult,negare non poſſit:nam ut in oratione ſparſa plerũq; colligimus argumenta, quæ per ſe nihil reum aggrauare uideantur,cõgregatione deinde eorũ factũ cõuincimus,ita huiuſmodi teſtis multa de antefactis,multa de inſecutis,loco,tẽpore,perſona,cæteriſq; eſt interrogãdus,ut in aliquod reſponſum incidat,poſt quod illi uel fateri quæ uolumus, neceſſe ſit,uel his quæ iam dixerat,repugnare.* Id *ſi nõ contingit,reliquũ erit,ut eũ nolle dicere manifeſtũ ſit,protrahẽduſq;, ut in aliquo,quod uel extra cauſam ſit,deprehendatur.* Tenendus

*dus etiã diutius,ut omnia,ac plura quàm res deſiderat pro reo dicẽdo,ſuſpectus iudici fiat,quo nõ minus nocebit,quàm ſi uera in reũ dixiſſet.*At *ſi (quod ſecundo loco diximus) neſciet actor, quid propoſiti teſtis attulerit,paulatim,& ,ut dicitur,pedetentim interrogando experietur animum eius,& ad id reſponſum quod eliciendum erit,per gradus ducet.*Sed *quia nonnunquam ſunt hæ quoq; teſtium artes,ut primò ad uoluntatẽ reſpondeãt, quò maiore fide diuerſa poſtea dicant,eſt accuſatoris, ſuſpectũ teſtem,dum prodeſt,dimittere.* Patronorum *in parte expeditior,in parte difficilior interrogatio eſt.* Difficilior *hòc,quòd raro unquã poſſunt ante iudicium ſcire,quid teſtis dicturus ſit:* Expeditior,*quòd cũ interrogãdus eſt,ſciunt quid dixerit.* Itaq; *in eo quod incertũ eſt,cura & inquiſitione opus eſt,quis reum premat,quas & quibus ex cauſis inimicitias habeat,eaq; in oratione prædicẽda,atq; amolienda ſunt, ſiue odio cõflatos teſtes, ſiue inuidia,ſiue gratia,ſiue pecunia uideri uolumus.*Et *ſi deficietur numero pars diuerſa,paucitatẽ:ſi abundabit,cõſpirationem:ſi humiles producet,utilitatẽ:ſi potentes, gratiã oportebit inceſſere.*Plus *tamen proderit cauſas,propter quas reum lædãt, exponere:quæ ſunt uariæ,& pro cõditione cuiuſq; litis,aut litigatoris.*Nam *contra illa,quæ ſuprà diximus,ſimuli ratione reſpõderi locis cõmunibus ſolet,quia & in paucis,atq; humilibus accuſator ſimplicitate gloriari poteſt,quòd neminẽ,præter eos quos putarit ſcire,quæſierit,& multos atq; honeſtos commendare aliquãdo eſt facilius.* Verũ *interim & ſingulos,ut exornare,ita deſtruere contingit,aut recitatis in actione,aut nominatis teſtibus.*Quod *ijs temporibus,quibus teſtis non niſi poſt finitas actiones rogabatur,& facilius & frequentius fuit.* Quid *autẽ in quenq; teſtiũ dicendũ ſit,ſumi niſi ab ipſorũ perſonis nõ poteſt.*Reliquæ *interrogandæ ſunt partes, qua in re primum eſt noſſe teſtem:nam timidus terreri,ſtultus decipi,iracũdus cõcitari,ambitioſus inflari,longus protrahi poteſt.* Prudens *uero &*

conſtans,uel tanquam inimicus & peruicax dimittendus ſtatim, uel nõ interrogatione,ſed breui interlocutione patroni refutãdus eſt:aut aliquo,ſi cõtinget,urbanè dicto refrigerandus:aut ſi quid in eius uitam dici poterit,infamia criminũ deſtruẽdus.Probos quoſdã,& uerecundos nõ aſpere inceſſere profuit:nã ſæpe qui aduerſus inſectantẽ pugnaſſent,modeſtia mitigãtur.Omnis autẽ interrogatio eſt aut in cauſa,aut extra cauſam. In cauſa, ſicut accuſatori præcepimus, patronus quoq; altius, & unde nihil ſuſpecti ſit,repetita percõtatione priora ſequẽtibus applicando,ſæpe eò perducit homines,ut ab inuitis,quod proſit extorqueat.Eius rei,ſine dubio,neq; diſciplina ulla in ſcholis,neq; exercitatio traditur,& naturali magis acumine aut uſu contingit hæc uirtus.Si quod tamen exemplũ ad imitationẽ demõſtrãdum ſit,ſolũ eſt,quod ex dialogis Socraticorũ, maximeq; Platonis duci poteſt:in quibus adeò ſcitæ ſunt interrogationes, ut cum in pleriſq; bene reſpõdeatur,res tamen ad id, quod uolunt efficere, perueniat. Illud fortuna interim præſtat, ut aliquid, quod inter ſe parũ conſentiat,à teſte dicatur:interim,quod ſæpius euenit,ut teſtis teſti diuerſa dicat.Acuta autẽ interrogatio ad hoc,quod caſu fieri ſolet,etiam ratione perducet.Extra cauſam quoq; multa quæ proſint,rogari ſolẽt,de uita teſtiũ aliorũ, de ſua quiſq;,ſi turpitudo,ſi humilitas,ſi amicitia accuſatoris,ſi inimicitiæ cũ reo,in quibus aut dicant aliquid,quod proſit,aut in mẽdacio,uel cupiditate lædẽdi deprehẽdantur.Sed in primis interrogatio debet eſſe circũſpecta,quia multa cõtra patronos uenuſte teſtis ſæpe reſpondet,eiq; præcipue uulgò fauetur:tum uerbis quàm maxime ex medio ſumptis,ut qui rogatur(is autẽ eſt & ſæpius imperitus) intelligat,aut ne intelligere ſe neget, quod interrogantis nõ leue frigus eſt. Illæ uerò peßimæ artes, teſtem ſubornatũ in ſubſellia aduerſarij mittere,ut inde excitatus plus noceat,uel dicendo cõtra reum,cũ quo ſederit,uel cùm adiuuiſſe teſtimonio uidebitur,faciendo ex induſtria multa immode

modeſte atq; intemperanter,per quæ non à ſe tantum dictis detrahat fidẽ,ſed cæteris quoq; qui profuerant,auferat autoritatẽ: quorũ mentionem habui,nõ ut fieret,ſed ut uitarẽtur. Sæpe inter ſe collidi ſolent, inde teſtatio, hinc teſtes, locus utrinq;.Hæc enim ſe pars iureiurãdo,illa cõſenſu ſignantiũ tuetur. Sæpe inter teſtes,& argumenta quæſitũ eſt: inde ſcientiã in teſtibus & religionẽ,ingenia eſſe in argumẽtis dicitur: hinc teſtem gratia, metu,pecunia,ira,odio,amicitia,ambitu fieri,argumẽta ex natura duci:in his iudicẽ ſibi, in illis alij credere. Cõmunia hæc pluribus cauſis,multũq; iactata ſunt,ſemperq; tamẽ iactabũtur. Aliquãdo utrinq; ſunt teſtes,& quæſtio ſequitur,ex ipſis,utri meliores uiri: ex cauſis,utri magis credibilia dixerint: ex litigatoribus, utri gratia magis ualuerint. His adijcere ſi quis uolet ea, quæ diuina teſtimonia uocãt,ex reſpõſis,oraculis,ominibus,duplicẽ ſciat eorũ eſſe tractatũ: generalẽ alterũ,in quo inter Stoicos & Epicuri ſectam ſecutos pugna perpetua eſt, regatur'ne prouidẽtia mũdus:ſpecialẽ alterum,cõtra partẽ diuinationis,ut quæq; in quæſtionẽ cadit.Aliter enim oraculorũ,aliter haruſpicum,augurũ,coniectorũ,& mathematicorũ fides cõfirmari,aut refelli poteſt, cùm ſit rerum earum ratio diuerſa.Circa eiuſmodi quoq; inuẽta firmanda,uel deſtruenda,multũ habet operis oratio,ſi quæ ſint uoces per uinũ,ſomniũ,dementiã emiſſæ,uel excepta paruulorũ indicia,quos pars altera nihil fingere, altera nihil iudicare,dictura eſt.Nec tantũ præſtari hoc genus poteſt,ſed etiã ubi nõ eſt,deſiderari ſolet:Pecuniã dediſti,quis numerauit? ubi?unde?Venenũ arguis,ubi emi? à quo?quanti?per quẽ dedi? quo cõſcio? Quæ ferè omnia pro Cluẽtio Cicero in crimine ueneficij excutit.Hæc de inartificialibus quàm breuiſſimè potui.

De probatione artificiali. CAP. VIII.

PArs altera probationum, quæ eſt tota in arte, conſtatq; rebus ad faciendam fidem appoſitis, plerunq; aut omnino negligitur,aut leuiſſime attingitur ab ijs, qui argumenta uelut

horrida & confragoſa uitantes, amœnioribus locis deſident: neq; aliter, quàm ij qui traduntur à poëtis guſtu cuiuſdam apud Lotophagos graminis, & Sirenum cantu deliniti, uoluptatem ſaluti prætuliſſe, dum laudis falſam imaginem perſequũtur, ipſa propter quam dicitur, uictoria cedunt. Atqui cætera quæ continuo magis orationis tractu decurrunt, in auxilium atque ornamentum argumẽtorum comparantur, neruisq; illis, quibus cauſa continẽtur, adijciunt ſuperinducti corporis ſpeciem, ut ſi fortè quid factum ira, uel metu, uel cupiditate dicatur, latius quæ cuiuſq; affectus natura ſit, proſequemur. Iiſdem laudamus, incuſamus, augemus, minuimus, deſcribimus, deterremus, querimur, conſolamur, hortamur. Sed horum eſſe opera in rebus aut certis, aut de quibus tanquam certis loquimur, poteſt. Nec abnuerim eſſe aliquid in delectatione, multum uerò in commouendis affectibus. Sed hæc ipſa plus ualent, cùm ſe didiciſſe iudex putat: quod conſequi niſi argumentatione, aliáq; omni fide rerum non poſſumus. Quorum prius quàm partiar ſpecies, indicandum reor, quædam in omni genere probationum communia. Nam neque ulla quæſtio eſt, quæ non ſit aut in re, aut in perſona. Nec eſſe argumentorum loci poſſunt, niſi in ijs quæ rebus, aut perſonis accidunt. Eaq; aut per ſe inſpici ſolẽt, aut ad aliud referri. Neque ulla confirmatio, niſi aut ex antecedentibus, aut ex conſequentibus, aut ex pugnantibus: & hæc neceſſe eſt, aut ex præterito tempore, aut ex coniuncto, aut ex ſequenti petere. Nec ulla res probari niſi ex alia poteſt. Eaq; ſit oportet aut maior, aut par, aut minor. Argumenta uerò reperiuntur, aut in quæſtionibus, quæ etiam ſeparatæ à complexu rerum, perſonarumq; ſpectari per ſe poßint: aut in ipſa cauſa, cum inuenitur aliquid in ea, non ex communi ratione ductum, ſed eius iudicij de quo cognoſcitur, proprium. Probationum præterea omnium aliæ ſunt neceſſariæ, aliæ credibiles, aliæ non repugnantes. Adhuc omnium probationum quadruplex ratio eſt, ut uel quia

aliquid eſt, aliud non ſit, ut quia dies eſt, nox non eſt: uel quia eſt aliquid, & aliud ſit, ut quia ſol eſt ſuper terram, dies eſt: uel quia aliquid non eſt, aliud ſit, ut quia nox non eſt, dies eſt: uel quia aliquid non eſt, nec aliud ſit, ut quia non eſt rationale, nec homo eſt. His in uniuerſum prædictis partes ſubijciam.

De ſignis. CAP. IX.

OMnis igitur probatio artificialis cõſtat aut ſignis, aut argumentis, aut exemplis. Nec ignoro pleriſq; uideri ſigna partem argumentorũ, quæ mihi ſeparandi ratio hæc fuit prima, quòd ſunt penè ex illis inartificialibus. Cruenta enim ueſtis, & clamor, & liuor, & talia ſunt inſtrumenta, qualia tabulæ, rumores, teſtes: nec inueniũtur ab oratore, ſed ad eum cum ipſa cauſa deferuntur. Altera, quòd ſigna ſiue indubitata ſint, non ſunt argumenta, quia ubi illa ſunt, quæſtio non eſt: argumẽto autem, niſi in re controuerſa, locus eſſe non poteſt: ſiue dubia, non ſunt argumenta, ſed ipſis argumentis egent. Diuiduntur autem in has duas ſpecies, quòd eorum alia ſunt, ut dixi, quæ neceſſaria ſunt, quæ Græci uocant τεκμήρια, alia non neceſſaria, quæ σημεῖα. Priora illa ſunt, quæ aliter habere ſe non poſſunt, quæ mihi uix pertinere ad præcepta artis uidentur. Nam ubi eſt ſignum inſolubile, ibi ne lis quidem eſt. Id autẽ accidit, cum quid aut neceſſe eſt fieri, factum'ue eſſe, aut certè omnino nõ poteſt fieri, uel eſſe factum: quo in cauſis poſito, lis non eſt, niſi facti. Hoc genus per omnia tempora perpẽdi ſolet. Nam & coijſſe eam cũ uiro, quæ peperit, quod eſt præteriti: & fluctus eſſe, cùm magna uis uenti in mare incubuit, quod cõiuncti: & eũ mori, cuius cor eſt uulneratum, quod futuri, neceſſe eſt. Nec fieri poteſt, ut ibi meſſis ſit, ubi ſatum non eſt: ut quis Romæ ſit, cùm eſt Athenis: ut ſit ferro uulneratus, qui ſine cicatrice eſt. Sed quædã & retrorſus idẽ ualẽt, ut uiuere hominẽ qui ſpirat, & ſpirare qui uiuit. Quædã in contrarium nõ recurrunt: Nec enim quia mouetur qui ingreditur, idcirco ingreditur, qui mouetur. Quare poteſt & coijſſe cũ

uiro, quæ non peperit, & non eſſe uentus in mari, cùm eſſet fluctus, nec utiq; cor eius uulneratũ eſſe, qui perit. Ac ſimiliter ſatũ fuiſſe poteſt, ubi non fuiſſet meßis, nec fuiſſe Romæ, *qui non fuit* Athenis, *nec fuiſſe ferro uulneratũ, qui habet cicatricẽ.* Alia *ſunt ſigna nõ neceſſaria, quæ* ἄκυρα Græci *uocãt, quæ etiam ſi ad tollendam dubitationem ſola non ſufficiunt, tamen adiuncta cæteris plurimum ualent. Signum uocant, ut dixi,* σημεῖον, *quanquàm id quidam indicium, quidam ueſtigiũ nominauerunt, per quod res intelligitur, ut per ſanguinem cædes. At quia ſanguis uel ex hoſtia reſperſiſſe ueſtem poteſt, uel è naribus profluxiſſe, non utiq; qui ueſtem cruentam habuerit, homicidium fecerit. Sed ut per ſe non ſufficit, ita cæteris adiunctũ teſtimonij loco ducitur, ſi inimicus, ſi antè minatus, ſi eodem loco fuit.* Quibus *ſignũ cum acceſſit, efficit, ut quæ ſuſpecta erãt, certa uideãtur.* Alioqui *ſunt quædam ſigna utriq; parti cõmunia, ut liuores, tumores.* Nam *uideri poſſunt & ueneficij, & cruditatis: & uulnus in pectore, ſua manu & aliena periſſe dicentibus, in quo eſt.* Hæc *perinde firma habentur, atq; extrinſecus adiuuantur.* Eorum *autem quæ ſigna ſunt quidem, ſed non neceſſaria, genus* Hermagoras *putat, non eſſe uirginem* Atalantam, *quia cũ iuuenibus per ſyluas uagetur.* Quod *ſi receperimus, uereor ne omnia quæ ex facto ducuntur, ſigna faciamus: eadem tamen ratione, qua ſigna, tractantur.* Nec *mihi uidentur* Areopagitæ, *cum damnauerunt puerum coturnicum oculos eruentem, aliud iudicaſſe quàm id ſignum eſſe perniciosißimæ mentis, multisq; malo futuræ, ſi adoleuiſſet.* Vnde Spurij Melij, Marciq; Manlij *popularitas, ſignum affectati regni fuit exiſtimatũ. Sed uereor, ne longè nimium nos ducat hæc uia.* Nam *ſi eſt ſignũ adulteræ, lauari cum uiris, erit & cõuiuere cum adoleſcẽtibus, deinde etiam familiariter alicuius amicitia uti, aut fortaſſe corpus uulſum, fractum inceſſum, ueſtem muliebrem dixerit mollis, & parum uiri ſigna, ſi cui, cùm ſignum id proprie ſit, quod ex eo, de quo quæritur, natũ ſub oculos uenit, ut ſanguis*

ut ſanguis ex cæde,ita illa ex impudicitia fluere uideantur. Ea quoq;,quæ quia plerunq; obſeruata ſunt,uulgò ſigna credun= tur,ut prognoſtica: -Vento rubet aurea Phœbe:
Et cornix plena pluuiam uocant improba uoce:
ſi cauſas ex qualitate cœli trahunt,ſanè ita appellentur: nam ſi uento rubet luna,ſignum uenti eſt rubor. Et ſi, ut idem poëta colligit,denſatus & laxatus aër facit,ut ſit inde ille auium con= centus,idem ſentiemus.Sunt autē etiā ſigna parua magnorum, ut hæc ipſa cornix. Nam maiora minorum eſſe nemo miratur.

De argumentis. CAP. X.

NVnc de argumētis:hoc enim nomine cōplectimur omnia quæ Græci ἐνθυμήματα, ἐπιχειρήματα, ἀποδείξεις uocant, quanquàm apud illos eſt aliqua horum nominū differentia,etiā ſi uis eòdem ferè tendit.Nam enthymema(quod nos cōmentum ſanè,aut commētationē interpretamur,quia aliter nō poſſumus, Græco melius uſuri)unum intellectum habet,quo omnia mente concepta ſignificat,ſed nunc de eo non loquimur:alterum,quo ſententiam cum ratione:tertiū, quo certam quandā argumenti concluſionē uel ex conſequentibus,uel ex repugnātibus,quan= quàm de hoc parum conuenit.Sunt enim qui illud prius epichi= rema dicant,pluresq; inuenias in ea opinione,ut id demum quo pugna conſtat,enthymema accipi uelint.Et ideo illud Cornifi= cius contrariū appellat.Hinc alij rhetoricū ſyllogiſmū,alij im= perfectum ſyllogiſmū uocauerunt:quia nec diſtinctis,nec totidē partibus concluderetur:quod ſanè non utiq; ab oratore deſide= ratur.Epichirema Valgius aggreßionem uocat. Celſus autem iudicat nō noſtram adminiſtrationē,ſed ipſam rem quā aggre= dimur,id eſt,argumentum,quo aliquid probaturi ſumus,etiam ſi nondum uerbis explanatum,iàm tamen mente conceptū,Epi= chirema dici. Alijs uidetur non deſtinatam, uel inchoatam,ſed perfectam orationem hoc nomē accipere,& ultimam ſpeciem. Ideoq; propria eius appellatio, & maxime in uſu poſita, qua ſignificatur

Enthyme= ma.

Epichire= ma.

ſignificatur certa quædam ſententiæ comprehenſio, quæ ex tribus partibus conſtat. Quidam epichirema rationem appellauerunt, Cicero melius ratiocinationem, quanquàm & ille nomen hoc duxiſſe magis à ſyllogiſmo uidetur. Nã & ſtatũ ſyllogiſticum ratiocinatiuum appellat, exemplisq; utitur Philoſophorũ. Et quoniã eſt quædam inter ſyllogiſmum & epichirema uicini-
Apodixis. *tas, poteſt uideri hoc nomine recte abuſus.* Ἀπόδειξις, *eſt euidens probatio, ideoq; apud geometras,* γραμματικαὶ ἀποδείξεις *dicuntur. Hanc & ab epichiremate Cæcilius putat differre ſolo genere cõcluſionis, & eſſe apodixim imperfectum epichirema, eadẽ cauſa qua diximus enthymema à ſyllogiſmo diſtare. Nam & epichirema, ſyllogiſmi pars eſt. Quidam ineſſe epichiremati apodixim putant, & eſſe partem eius confirmantem. Vtcunq; autem, quãquàm diuerſi autores eodẽ modo finiunt, ut ſit oratio, per ea quæ certa ſunt, fidem dubijs afferens, quæ natura eſt omniũ argumentorum: neq; enim certa incertis declarãtur, hæc omnia generaliter* πίστεις *appellant: quod etſi propria interpretatione dicere fidẽ poßumus, apertius tamen probationẽ inter-*
Argumentũ. *pretabimur. Sed argumentũ quoq; plura ſignificat. Nam & fabulæ ad actus ſcenarũ cõpoſitæ, argumenta dicuntur: & orationum Ciceronis uelut thema ipſe exponens Pædianus, argumẽtum, inquit, tale eſt. Et ipſe Cicero ad Brutum ita ſcribit: Veritus fortaſſe ne nos in Catonem noſtrum trãsferamus illinc mali quid, etſi argumentũ ſimile non erat. Quo apparet, omnem ad ſcribendum deſtinatã materiã ita appellari. Nec mirũ, cũ id in-*
Aeneid. 6. *ter opifices quoq; uulgatum ſit. Vnde Vergilius: Argumẽtum ingens — Vulgoq; paulò numeroſius opus dicitur argumentoſum. Sed nunc de eo dicendum argumento eſt, quod probationem, indicium, fidem, aggreßionem, eiuſdem rei nomina facit, parum diſtincte, ut arbitror. Nam probatio, & fides efficitur non tantũ per hæc, quæ ſunt rationi, ſed etiã per inartificialia. Signum autem quod ille indicium uocat, ab argumentis iam*

ſeparaui

ſeparaui. Ergo cum ſit argumentum ratio probationem præſtans, qua colligitur aliquid per aliud: & quæ, quod eſt dubiũ, per id quod dubiũ nõ eſt, cõfirmat, neceſſe eſt eſſe aliquid in cauſa, quod probatione nõ egeat. Alioqui nihil erit, quo probemus, niſi fuerit quod aut ſit uerum, aut uideatur, ex quo dubijs fides fiat. Pro certis autẽ habemus primũ quæ ſenſibus percipiuntur, ut quæ uidimus, audiuimus, & qualia ſunt ſigna: deinde ea, in quæ cõmuni opinione cõſenſum eſt, deos eſſe, præſtãdam pietatem parẽtibus. Præterea quæ legibus cauta ſunt: quæ perſuaſione, etiamſi non omniũ hominum, eius tamen ciuitatis, aut gentis, in qua res agitur, in mores recepta ſunt: ut pleraq; in iure nõ legibus, ſed moribus cõſtant. Si quid inter utranq; partẽ cõuenit, ſi quid probatũ eſt, deniq; cuicunq; aduerſarius non cõtradicit. Sic enim fiet argumentum: Cùm prouidentia mundus regatur, adminiſtranda eſt Reſpublica: ut adminiſtranda Reſpub. ſit, ſi liquebit mundũ prouidẽtia regi. Debet etiã nota eſſe recte argumenta tractaturo, uis & natura omnium rerum, & quid quæq; earum plerunq; efficiat. Hinc enim ſunt quæ εἰκότα dicuntur. Credibiliũ autẽ genera ſunt tria: Vnum firmiſsimum, quod ferè accidit, ut liberos à parentibus amari: Alterũ uelut propenſius, eum qui recte ualeat, in craſtinum peruenturum: Tertium tantum non repugnans, in domo furtũ factum ab eo, qui domi fuit. Ideoq; Ariſtoteles in ſecundo de Arte Rhetorica libro diligentiſsime eſt executus, quid cuiq; rei, & quid cuiq; homini ſoleat accidere, & quas res, quosq; homines, quibus rebus, aut hominibus uel cõciliaſſet, uel alienaſſet ipſa natura, ut diuitias quid ſequatur, aut ambitũ, aut ſuperſtitionem, quid boni probent, quid mali petãt, quid milites, quid ruſtici, quo quæq; modo res uitari, uel appeti ſoleat. Verum hoc exequi mitto. Non enim longum tantum, ſed etiam impoſsibile, aut potius infinitum eſt: præterea poſitum in cõmuni omniũ intellectu. Si quis tamẽ deſiderauerit, à quo peteret, oſtendi. Omnia autem credibilia, in quibus pars

maxima

maxima conſiſtit argumẽtationis,ex huiuſmodi fontibus fluunt, an credibile ſit à filio patrem occiſum,inceſtum cum filia commiſſum:& contrà,ueneficiũ in nouerca,adulteriũ in luxurioſo. Illa quoq;, an ſcelus palàm factum,an falſum dixerit propter exiguam ſummam:quia ſuos quiſq; horum uelut mores habet: plerunq; tamen nõ ſemper,alioqui indubitata eſſent,non argumenta.

Loci argumentorum.

Excutiamus nunc argumentorum locos,quanquàm quibuſdam ij quoq;,de quibus ſuprà dixi,uidentur. Locos appello, non ut uulgò nunc intelliguntur, ut in luxuriam & adulteriũ, & ſimilia:ſed ſedes argumentorum,in quibus latent, ex quibus ſunt petenda. Nam ut in terra non omni generãtur omnia,nec auem nec ferã reperias,ubi quæq; naſci,aut morari ſoleat ignarus. Et piſcium quoq; genera alia planis gaudent,alia ſaxoſis, regionibus quoq; littoribusq́; diſcreta ſunt, nec elopem noſtro mari,aut ſcarum ducas: ita non omne argumentum undiq; uenit,ideoq́; non paſſim quærendum eſt. Multus alioqui error eſt, & exhauſto labore,quod non ratione ſcrutabimur,nõ poterimus inuenire niſi caſu. At ſi ſcierimus,ubi quicq; naſcatur,cum ad locum uentum erit,facilè quod in eo erit,peruidebimus. In primis igitur argumenta ſæpe à perſona ducenda ſunt,cum ſit, ut dixi,diuiſio,ut omnia in hæc duo partiamur,res atq; perſonas,ut cauſa,tẽpus,locus,occaſio,inſtrumentũ,modus, & cætera,rerũ ſint accidẽtia.

Perſonis accidentia.

Perſonis autem nõ quicquid accidit exequendũ mihi eſt,ut pleriq; fecerũt,ſed unde argumẽta ſumi poſſunt. Ea porrò ſunt,Genus:nam ſimiles parẽtibus ac maioribus ſuis filij plerunq; creduntur,& nonnunquam ad honeſte turpiterq́; uiuẽdum,inde cauſæ fluunt. Natio:nam & gentibus proprij mores ſunt,nec idem in barbaro,Romano,Græco, probabile eſt. Patria:quia ſimiliter etiã ciuitatum leges,inſtituta, opiniones habent differentiam. Sexus:ut latrocinium facilius in uiro,ueneficiũ in fœmina credas. Aetas:quia aliud alijs annis magis conuenit. Educatio & diſciplina: quoniam refert à quibus

& quo

& quo quiſque modo ſit inſtitutus. Habitus corporis: ducitur enim frequenter in argumentũ ſpecies libidinis, robur petulantiæ. His contraria in diuerſum. Fortuna: neq; enim tam idẽ credibile eſt in diuite ac paupere: propinquis, amicis, clientibus abundante, & his omnibus deſtituto. Conditionis etiam diſtantia eſt: nam clarus an obſcurus, magiſtratus an priuatus, pater an filius, ciuis an peregrinus, liber an ſeruus, maritus an cœlebs, parens liberorum an orbus ſit, plurimum diſtat. Animi natura: etenim auaritia, ira, iracundia, miſericordia, crudelitas, ſeueritas, aliaq; his ſimilia, afferunt frequẽter fidem, aut detrahunt: ſicut uictus, luxurioſus, an frugi, an ſordidus, quæritur. Studia quoque: nam ruſticus, forẽſis, negotiator, miles, nauigator, medicus, aliud atq; aliud efficiunt. Intuendum etiã quid affectet quiſq;, locuples uideri an diſertus, iuſtus an potens. Spectantur anteacta, dictaq;. Ex præteritus enim æſtimari ſolent præſentia. His adijciunt quidam commotionem, hanc accipi uolũt temporarium animi motum, ſicut iram, pauorem. Conſilia autem & præſentis, & præteriti, & futuri temporis, quæ mihi etiamſi perſonis accidũt, referenda tamen ad illam partẽ argumentorum uidentur, quam ex cauſis ducimus, ſicut habitus quidã animi, quo tractatur amicus an inimicus. Ponũt in perſona & nomen, quod quidem ei accidere neceſſe eſt, ſed in argumentum raro cadit, niſi cum aut ex cauſa datũ eſt, ut ſapiẽs, magnus, *planus: aut & ipſum alicuius cogitationis attulit cauſam, ut Lentulo cõiurationis, quòd libris Sibyllinis, haruſpicumq; reſpõſis, dominatio dari tribus Cornelijs dicebatur, ſeq; eũ tertiũ eſſe credebat poſt Syllã, Cinnamq;, qui & ipſe Cornelius erat. Nam & illud extat apud Euripidẽ frigidum ſanè, quòd nomen Polynicis, ut argumentum fratrer morum inceſſit. Locorum enim ex eo frequens materia, qua Cicero in Verrem nõ ſemel uſus eſt. Hæc ferè circa perſonas ſunt, aut his ſimilia. Neq; enim complecti omnia, uel hac in parte, uel in cæteris poſſumus, cõtenti rationẽ plura quæſituris oſtendere.

*plenus

Nunc

Accidentia rebus. Nūc ad res trāſeo, in quibus maxime ſunt perſonis iuncta, quæ agimus, ideoq; prima tractanda. In omnibus porrò quæ fiunt, quæritur aut quare, aut ubi, aut quando, aut quomodo, aut per quæ facta ſunt. Ducuntur igitur argumenta ex cauſis factorum, uel futurorum, quorum materiam ὕλην alij, δύναμιν alij nominauerunt, in duo genera, ſed quaternas utriuſq; diuidunt ſpecies. Nam ferè uerſatur ratio faciendi circa bonorum adeptionē, incrementum, conſeruationem, uſum: aut malorum euitationem, liberationem, imminutionem, conuerſionem: nanq; hæc in deliberando plurimum ualent. Sed has cauſas habent recta: praua contrà ex falſis opinionibus ueniūt. Nam eſt ex his initium ijs, quæ creduntur bona aut mala: Inde errores exiſtunt, & peſſimi affectus, in quibus ſunt, ira, odium, inuidia, cupiditas, ſpes, ambitus, audacia, metus, cætera eiuſdem generis. Accedunt aliquando fortuita, ebrietas, ignorantia. Quæ interim ad ueniam ualent, interim ad probationem criminum. Vt ſi quis dum alij inſidiatur, alium dicitur interemiſſe. Cauſæ porrò non ad conuincendum modò, quod obijcitur, ſed ad defendendum quoq; excuti ſolent, cùm quis ſe rectè feciſſe, id eſt, honeſta cauſa contendit: qua de re latius in tertio libro dictum eſt. Finitiones interim ex cauſis pendent. An tyrannicida, qui tyrannum, à quo deprehenſus in adulterio fuerat, occidit. An ſacrilegus, qui ut hoſtes urbe expelleret, arma templo affixa detraxit. Ducuntur argumenta & ex loco. Spectatur enim ad fidem probationis, montanus an planus, maritimus an mediterraneus, conſitus an incultus, frequens an deſertus, propinquus an remotus, opportunus conſilijs an aduerſus. Quam partem uidemus uehementiſſime pro Milone tractaſſe Ciceronem. Et hæc quidem, ac ſimilia ad coniecturam frequentius pertinent, ſed interim ad ius quoq;, priuatus an publicus, ſacer an profanus, noſter an alienus. Vt in perſona, magiſtratus, pater, peregrinus. Hinc enim quæſtiones oriuntur. Priuatam pecuniam ſuſtuliſti, uerū quia de templo, non furtum, ſed

ſacrile

ſacrilegium eſt. Occidiſti adulterum, quod lex permittit, ſed quia in lupanari, cædes eſt. Iniuriam feciſti, ſed quia magiſtratui, maieſtatis actio eſt: uel contrà, Licuit, quia pater eram, quia magiſtratus. Sed circa facti controuerſiam argumenta præſtant, circa iuris lites materiam quæſtionum. Ad qualitatem quoq; frequenter pertinet locus. Neq; enim idem ubiq; aut licet, aut decorum eſt. Quinetiam in qua quicq; ciuitate quæratur, intereſt. Moribus enim & legibus diſtant. Ad cõmendationem quoq; & inuidiam ualet: nam & Aiax apud Ouidium inquit:

Ante rates agimus cauſam, & mecum confertur Vlyſſes. Ouid. 13. Metamorph.

Et Miloni inter cætera obiectũ eſt, quòd Clodius in monumentis ab eo maiorum ſuorum eſſet occiſus. Ad ſuadendi momenta idem ualet, ſicut tẽpus, cuius tractatum ſubiungam. Eius autem (ut alio loco iam dixi) duplex ſignificatio eſt. Generaliter enim & ſpecialiter accipitur. Prius illud eſt, Nunc, olim, tũc, ſub Alexandro, cùm apud Ilion pugnatũ eſt: deniq; præteritum, inſtans, futurum. Hoc ſequens habet & cõſtituta diſcrimina, æſtate, hyeme, noctu, interdiu: & fortuita, in peſtilentia, in bello, in conuiuio. Latinorum quidam ſatis ſignificari putauerunt, ſi illud generale tempus, hoc ſpeciale uocarent. Quorum utrorunq; ratio & in cõſilijs quidem, & in illo demonſtratiuo genere uerſatur, ſed in iudicijs frequẽtiſſima eſt. Nam & iuris quæſtiones facit, & qualitatem diſtinguit, & ad coniecturam plurimum confert: ut cũ interim probationes inexpugnabiles afferat, quales ſunt, ſi dicatur (ut ſuprà poſui) ſignator, qui ante diem tabularum deceſſit, aut cõmiſiſſe aliquid, uel cum infans eſſet, uel cum omnino natus non eſſet. Præter id, omnia facilè argumenta aut ex ijs, quæ ante rem facta ſunt, aut ex coniunctis rei, aut conſequentibus ducuntur. Ex antecedentibus: Mortẽ minatus es, noctu exiſti, proficiſcentem anteceſſiſti. Cauſæ quoque factorum præteriti ſunt temporis. Sed tempus ſubtilius quidam, quàm neceſſe erat, diuiſerunt, ut eſſet iuncti, ſonus auditus eſt: adhærentis, clamor

ſublatus eſt. Inſequentis ſunt illa,latuiſti,profugiſti, liuores,& tumores apparuerunt.Iiſdem temporum gradibus defenſor utetur ad detrahendam ei,quod obijcitur,fidem.In his omnis factorum,dictorumq́; ratio uerſatur, ſed dupliciter. Nam fiunt quædam,quia aliud poſtea futurum eſt:quædam,quia aliud antè factum eſt, ut cum obijcitur reo lenocinij ſpecioſæ marito, quòd ſpecioſam adulterij damnatā quandā emerit: aut parricidij reo luxurioſo,quòd dixerit patri,Non me amplius obiurgabis.Nam & ille,non quia emit,leno eſt,ſed quia leno erat,emit. Nec hic, quia ſic erat locutus,occidit, ſed quia erat occiſurus,ſic locutus eſt. Caſus autem, qui & ipſe præſtat argumentis locum, ſine dubio eſt ex inſequentibus, ſed quadam proprietate diſtinguitur: ut ſi dicam, Melior dux Scipio,quàm Annibal, uicit enim Annibalem.Bonus gubernator nunquàm fecit naufragium. Bonus agricola magnos ſuſtulit fructus. Et contrà, Sumptuoſus fuit, patrimonium exhauſit, turpiter uixit, uel omnibus inuiſus eſt.Intuendæ ſunt,præcipueq́; in coniecturis,& facultates. Credibilius eſt enim occiſos à pluribus pauciores, à firmioribus imbecilliores,à uigilantibus dormientes, à præparatis inopinantes. Quorum contraria in diuerſum ualent. Hæc & in deliberando intuemur, & in iudicijs ad duas res ſolemus referre, an uoluerit quis, an potuerit. Nam & uoluntatem ſpes facit. Hinc illa apud Ciceronem coniectura: Inſidiatus eſt Clodius Miloni, non Milo Clodio.Ille cum ſeruis robuſtis,hic cum mulierum comitatu:Ille equis, hic in rheda: Ille expeditus, hic penula irretitus.Facultati autem licet inſtrumentum coniungere. Sunt enim in parte facultatis & copiæ.Sed ex inſtrumento aliquādo etiam ſigna naſcuntur, ut ſpiculum in corpore inuentum. His adijcitur modus,quem τρόπον dicunt,quo quæritur, quemadmodum quid ſit factum, idq́; tum ad qualitatem ſcriptumq́; pertinet, ut ſi negemus adulterum ueneno occidiſſe, cum ferro licuiſſet occidere,ſed uel oportuiſſet:tum ad coniecturas quoq;: ut ſi dicam,

bona

bona mente factum, ideoq; palàm : mala, ideoq; ex inſidijs, nocte, in ſolitudine. In rebus autem omnibus, de quarum ui aut natura quæritur, quasq; etiam citra complexum perſonarum, cæterorumq; ex quibus fit cauſa, per ſe intueri poſſumus, tria ſine dubio rurſus ſpectanda ſunt, an ſit, quid ſit, quale ſit. Sed quia ſunt quidam loci argumẽtorum omnibus communes, diuidi hæc in tria genera non poſſunt. Ideoq; locis potius, ut quoſq; incurrent, ſubijcienda ſunt. Ducuntur ergo argumenta ex finitione, ſeu fine: nam utroque modo traditur. Eius duplex ratio eſt. Aut enim ſimpliciter quæritur, ſit'ne hoc uirtus: aut antecedente finitione, quid ſit uirtus. Id aut uniuerſum uerbis complectimur, ut rhetorice eſt bene dicendi ſcientia : aut per partes, ut rhetorice eſt rectè inueniendi, & diſponendi, & eloquendi cum firma memoria, & cum dignitate actionis, ſcientia. Præterea finimus, aut ui, ſicut ſuperiora: aut ἐτυμολογίᾳ, ut aſſiduũ ab aſſe dando, & locupletem à locorum, pecunioſum à pecorum copia. Finitioni ſubiecta maximè uidentur, genus, ſpecies, differens, proprium. Ex his omnibus argumenta ducuntur. Genus ad probandam ſpeciem minimum ualet, plurimum ad refellendam. Itaq; nõ quia eſt arbor, platanus eſt : at quod non eſt arbor, utiq; platanus non eſt. Nec quod non eſt uirtus, utique poteſt eſſe iuſtitia. Itaq; à genere perueniendum eſt ad ultimam ſpeciem: ut, homo eſt animal, nõ eſt ſatis, id enim genus eſt: mortale, etiamſi ſpecies eſt, cum alijs tamen communis finitio : rationale, nihil ſupererit ad demonſtrandum id, quod uelis. Contrà ſpecies firmam probationem habet generis, infirmam refutationem. Nam quod iuſtitia eſt, utiq; uirtus eſt: quod non eſt iuſtitia, poteſt eſſe uirtus: ut, ſi eſt fortitudo, continentia, conſtantia. Nunquàm itaq; tolletur à ſpecie genus, niſi omnes ſpecies, quæ ſunt generi ſubiectæ, remoueantur, hoc modo: Quod neque immortale eſt, neque mortale, animal non eſt. His adijciunt propria, & differentia. Proprijs confirmatur finitio, differentibus ſoluitur. Proprium autem eſt,

aut quod ſoli accidit, ut homini ſermo, riſus: aut quod utiq; accidit, ſed non ſoli, ut igni calefacere. Et ſunt eiuſdem rei plura propria, ut ipſius ignis lucere, calere. Itaque quodcunq; proprium deerit, ſoluet finitionem, non utiq; quodcunq; erit, confirmabit. *Sæpiſſimè autem, quid ſit proprium cuiuſq;, quæritur, ut ſi per etymologiam dicatur: Tyrannicidæ proprium eſt tyrannum occidere, negemus.* Non enim *ſi traditum ſibi eum carnifex occiderit, tyrannicida uocatur: nec ſi imprudens, uel inuitus.* Quod *autem proprium non erit, differens erit, ut aliud eſt ſeruum eſſe,*
Addicti. *aliud ſeruire, qualis eſſe in addictis quæſtio ſolet: Qui ſeruus eſt, ſi manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus: & plura, de quibus alio loco.* Illud *quoq; differens uocant, cum genere in ſpeciem diducto ſpecies ipſa diſcernitur:* Animal, *genus: mortale, ſpecies: terrenum, uel bipes, differens.* Nondum enim *proprium eſt, ſed iam differt à marino, uel quadrupede.* Quod *non tam ad argumentum pertinet, quàm ad diligentem finitionis comprehenſionem. Cicero genus, & ſpeciem, quam eandem formam uocat à finitione diducit, & ijs, quæ ad aliquid ſunt, ſubijcit: ut, ſi is, cui omne argentum legatum eſt, petat ſignatum quoq;, utatur genere. At ſi quis, cùm legatum ſit ei, quæ uiro materfamiliâs eſſet, neget deberi ei, quæ in manum non conuenerit, ſpecie: quoniam duæ formæ ſint matrimoniorum.* Diuiſione *autem adiuuari finitionem docet, eamq; differre à partitione, quòd hæc ſit totius in partes, illa generis in formas.* Partes *incertas eſſe, ut*
Democratia. *quibus conſtet reſpub. Formas certas, ut quot ſint ſpecies rerumpublicarum.* Quas *tres accipimus, quæ populi, quæ paucorum,*
Ariſtocratia. *quæ unius poteſtate regerentur. Et ille quidem non his exemplis utitur, quia ſcribens ad* Trebatium, *ex iure ea ducere maluit:*
Monarchia. *ego apertiora poſui.* Propria *uerò ad coniecturæ quoque pertinent partem, ut proprium eſt boni, rectè facere: iracundi uerbis excandeſcere. Ac contrà, quædam in quibuſdam utiq; non ſunt, & ratio, quamuis ex diuerſo, eadem eſt.* Diuiſio, *& ad probandum*

bandum ſimili uia uadet, & ad refellendum. * Probanti interim *ſatis eſt unum habere,hoc modo : Vt ſit ciuis quis, aut natus ſit oportet,aut factus.* N*eganti,utrūq; tollendum eſt,nec natus,nec factus eſt.* Fit hoc *& multiplex,idq; eſt argumentorum genus ex remotione,quo modò efficitur totum falſum,modò id, quod relinquitur,uerum.* Totum *falſum eſt,hoc modo:* Pecuniam *te credidiſſe dicis:aut habuiſti ipſe, aut ab aliquo accepiſti, aut inueniſti,aut ſurripuiſti.Si neq; domi habuiſti,neq; ab alio accepiſti, nec cætera,non credidiſti.* Reliquum *fit uerum ſic :* Hic *ſeruus, quem tibi uendicas, aut uerna tuus eſt, aut emptus,aut donatus, aut teſtamento relictus,aut ex hoſte captus,aut alienus.* Deinde *remotis prioribus, ſupererit alienus.* Periculoſum,*& cum cura intuendum genus, quia ſi in proponendo unum quodlibet omiſerimus,cum riſu quoque tota res ſoluitur.* Tutius quod Cicero *pro Cecinna facit,cùm interrogat, ſi hæc actio non ſit, quæ ſit. Simùl enim remouentur omnia.* Vel *cùm duo ponentur inter ſe contraria,quorum tenuiſſe utrumlibet ſufficiat:qu*ale Ciceronis *eſt :* Vnum *quidem, certè nemo erit tam inimicus* Cluentio*, qui mihi non concedat, ſi conſtet corruptum illud eſſe iudicium,aut ab* Habito*,aut ab* Opianico *eſſe corruptū: Si doceo non ab* Habito*,uinco ab* Opianico *: Si oſtendo ab* Opianico*,purgo* Habitum*.* Fit *etiam ex duobus,quorum neceſſaria eſt alterutrum eligendi aduerſario poteſtas:efficiturq;,ut utrum elegerit,noceat.* Facit *hoc* Cicero *pro* Oppio *:* V*trum cùm* Cottā *appetiſſet,aut cùm ipſe ſeſe conaretur occidere, telum ei è manibus ereptū eſt?* Et *pro* Vareno *:* Optio *uobis datur,utrum uelitis,caſu illo itinere* V*arenum uſum eſſe,an huius perſuaſu,& inductu.* Deinde *utraq; facit accuſatori contraria.* Interim *duo ita proponuntur, ut utrumlibet electum,idem efficiat : quale eſt,*Philoſophandum *eſt,etiam ſi non eſt philoſophandum.* Et *illud uulgatum :* Quò *ſchema, ſi intelligitur? quò, ſi non intelligitur? & :* Mentietur *in tormentis,qui dolorem pati poteſt:mentietur,qui non poteſt.*

*Probationi

Vt ſunt autem tria tempora, ita ordo rerũ tribus momentis conſertus eſt. Habent enim omnia initium, incrementum, ſummam: ut iurgium, deinde cædes, & ſtrages. Eſt ergo hic quoque argumentorum locus inuicem probantium. Nam & ex initijs ſumma colligitur, quale eſt: Non poſſum togam prætextam ſperare, cùm exordium pullum uideam. Et cõtrà, Non dominationis cauſa Syllam arma ſumpſiſſe, argumentum eſt dictatura depoſita. Similiter & ex incremẽto in utranq; partem ducitur rei ratio, cùm in coniectura, tum etiam in tractatu æquitatis, an ad initium ſumma referẽda ſit, id eſt, an ei cædes imputanda ſit, à quo iurgium cœpit. Eſt argumentorum locus ex ſimilibus: Si continentia uirtus, utiq; & abſtinentia. Si fidem debet tutor, & procurator. Hoc eſt ex eo genere, quod & ἐπαγωγὴν Græci uocant, Cicero inductionem. Ex diſsimilibus: Non ſi lætitia bonum, & uoluptas. Non quod muliẽri, idem pupillo. Ex contrarijs: Frugalitas bonum, luxuria enim malum. Si malorum cauſa bellum eſt, erit emendatio pax. Si ueniam meretur, qui imprudens nocuit, non meretur præmium, qui imprudens profuit. Ex pugnantibus: Qui eſt ſtultus, ſapiens non eſt. Ex cõſequentibus, ſiue adiunctis: Si iuſtitia eſt bonum, rectè iudicandum. Si malum perfidia, non eſt fallendũ. Idemq; retrò: Nec ſunt his diſsimilia, ideo q; huic loco ſubijcienda, cùm & ipſa naturaliter cõgruant. Quod quis nõ habuit, non perdidit. Quem quis amat, ſciens non lædit. Quem quis hæredem ſuum eſſe uoluit, charum habuit, habet, habebit. Sed cùm ſint indubitata, uim habent penè ſignorum immutabilium. Sed conſequentia dico ἀκόλουθα, eſt enim conſequens ſapientiæ bonitas: illa ſequentia ἐπαγόμενα, quæ poſtea facta ſunt, aut futura. Nec ſum de nominibus anxius, uocet enim ut uoluerit quiſq;, dum uis rerum ipſa manifeſta ſit: appareatq; hoc temporis, illud eſſe naturæ. Itaq; non dubito hæc quoq; conſequentia, quamuis ex prioribus dent argumentum ad ea, quæ ſequuntur: quorum quidam duas ſpecies eſſe uoluerũt: Actionis: ut pro

Oppio:

Oppio: Quos educere inuitos in prouinciam non potuit, eos inuitos retinere quî potuit? Temporis, in Verrem: Si finẽ Prætoris edicto afferunt Calendæ Ianuarij, cur non initium quoque edicti naſcatur à Calendis Ianuarij? Quod utrunq; exemplum tale eſt, ut idem in diuerſum, ſi retrò agas, ualeat. Conſequens eſt enim eos, qui inuiti duci non potuerunt, inuitos nõ potuiſſe retineri. Illa quoque, quæ ex rebus mutuam confirmationem præſtantibus ducuntur, quæ proprij generis quidam uideri uolunt, & uocant ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα, *Cicero ex rebus ſub eandem rationem uenientibus, fortiter conſequentibus iunxerim: Si portorium Rhodijs locare honeſtum eſt, & Hermocreonti conducere: & quod diſcere honeſtum, & docere. Vnde illa non hac ratione dicta, ſed efficiens idem, Domitij Afri ſententia eſt pulchra: Ego accuſaui, uos damnaſtis. Eſt inuicem conſequens, quod ex diuerſis idem oſtendit, ut qui mundum naſci dicit, per hoc ipſum & deficere ſignificat: quia deficit omne, quod naſcitur. Similima eſt his argumentatio, qua colligi ſolent ex ijs quæ faciunt, ea quæ efficiuntur, aut contrà: quod genus à cauſis uocant. Hæc interim neceſſariò fiunt, interim plerunque, ſed non neceſſariò. Nam corpus in lumine utique umbram facit, & umbra ubicunque eſt, ibi corpus eſſe oſtendit. Alia ſunt, ut dixi, non neceſſaria, uel utrinque, uel ex altera parte: Sol colorat: non utiq; qui eſt coloratus, à ſole eſt. Iter puluerulentum facit, ſed nec omne iter puluerem mouet: nec quiſquis eſt puluerulentus, ex itinere eſt. Quæ utique faciunt talia, talia ſunt: Si ſapientia bonum uirum facit, bonus uir eſt utique ſapiens. Ideoq; boni eſt honeſte facere: mali, turpiter: & qui honeſte faciunt, boni: qui turpiter, mali rectè iudicantur. At exercitatio plerunque robuſtum corpus facit, ſed non quiſquis eſt robuſtus, exercitatus: nec quiſquis exercitatus, robuſtus eſt: Nec quia fortitudo præſtat, ne mortem timeamus: quiſquis mortem non timuerit, uir fortis erit exiſtimandus. Nec ſi capitis dolo-*

rem facit, inutilis hominibus ſol eſt. Et hæc ad hortatiuum genus maximè pertinent. Virtus facit laudem, ſequenda igitur: uoluptas infamiam, fugienda igitur. Recte autem monemur, cauſas non utiq; ab ultimo eſſe repetendas, ut Medea:

Vtinam ne in nemore Pelio.

Quaſi uerò id eam fecerit miſeram, aut nocentem, quòd illic ceciderit abiegna ad terram trabes. Et Philocteta Paridi:

*Si imperaſſes tibi, ego nunc non eſſem miſer.

Quomodo peruenire quolibet, retro cauſas legentibus licet. His illud adijcere ridiculum putarem, niſi eo Cicero uteretur, quod cõiugatum uocant: ut, Eos qui rem iuſtam faciant, iuſte facere: quod certè non eget probatione. Quod compaſcuum eſt, compaſcere licere. Quidam hæc quæ uel ex cauſis, uel ex efficientibus diximus, alieno nomine uocant ἐκβάσεις, id eſt, exitus. Nam nec hic aliud tractatur, quàm quid ex quoq; eueniat. Appoſita uel comparatiua dicuntur, quæ maiora ex minoribus, minora ex maioribus, paria ex paribus probant. Confirmatur coniectura ex maiore: Si quis ſacrilegium facit, faciet & furtum. Ex minore: Qui facilè ac palàm mentitur, peierabit. Ex pari: Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, & ob dicendum falſum teſtimonium accipiet. Iuris confirmatio eſt huiuſmodi, Ex maiore: Si adulterum occidere licet, & loris cædere. Ex minore: Si furem nocturnũ occidere licet, quid latronem? Ex pari: Quæ pœna aduerſus interfectorem patris iuſta eſt, eadem aduerſus matris. Quorum omnium tractatus uerſatur in ſyllogiſmis. Illa magis finitionibus, aut qualitatibus proſunt. Si robur corporibus bonum non eſt, minus ſanitas. Si furtum ſcelus, magis ſacrilegium. Si abſtinentia uirtus, & continentia. Si mundus prouidentia regitur, adminiſtranda eſt reſpublica. Si domus ædificari ſine ratione non poteſt, quid agendum in naualium cura & armorum? Ac mihi quidem ſufficeret hoc genus, ſed in ſpecies ſecatur. Nam ex pluribus ad unum, & ex uno ad plura (unde

eſt, quod

eſt,quod ſemel & ſæpius) & ex parte ad totum, ex genere ad ſpeciem,ex eo quod continet,ad id quod continetur,ut ex difficilioribus ad faciliora, & ex longe poſitis ad propiora, & ad omnia quæ contra hæc ſunt, eadem ratione argumenta ducuntur. Sunt enim & hæc maiora & minora, aut certe uim ſimilem obtinent:quæ ſi proſequamur,nullus erit ea concidendi modus. Infinita eſt enim rerum comparatio, iucundiora, gratiora, magis neceſſaria,honeſtiora,utiliora. Sed mittamus plura, ne in eam ipſam,quam uito,loquacitatē incidam. Exemplorum quoq; ad hæc infinitus eſt numerus,ſed pauciſſima attingam.Ex maiore,pro Cecinna: Qui exercitus armatos mouet, is aduocationem togatorum nō uidebitur mouiſſe?Ex faciliore,in Clodium & Curionē:Ac uide,an facile fieri tu potueris,cum is factus non ſit,cui tu conceſſiſti.Ex difficiliore:Vide quæſo Tubero, ut qui de meo facto non dubitem, de Ligarij audeam confiteri. Et ibi: An ſperandi Ligario cauſa non ſit, cum mihi apud te locus ſit, etiam pro altero deprecandi? Ex minore, pro Cecinna: Itáne uero ſcire eſſe armatos ſat eſt, ut uim factam probes, in manus eorum incidere non eſt ſatis?Ergo,ut breuiter contraham ſummam,ducuntur argumenta à perſonis,cauſis,locis,tempore (cuius tres partes diximus, præcedens, coniunctum, inſequens) facultatibus (quibus inſtrumentum ſubiecimus) modo, id eſt, ut quicq; ſit factum,finitione,genere,ſpecie,differentibus,proprijs, remotione, diuiſione,initio, incrementis, ſumma, ſimilibus,diſſimilibus, pugnantibus, conſequentibus, efficientibus, effectis, euentis, iugatis, comparatione, quæ in plures deducitur ſpecies. Illud adijciendum uidetur, duci argumenta non à confeſſis tantum, ſed etiam à fictione,quam Græci κατ᾽ ὑπόθεσιν uocant. Et quidem ex omnibus iiſdem locis, quibus ſuperiora, quia totidem ſpecies eſſe poſſunt fictæ,quot ueræ. Nam fingere hoc loco,eſt proponere aliquid, quod ſi uerum ſit, aut ſoluat quæſtionem, aut adiuuet. Deinde id de quo quæritur, facere illi ſimile.

 mile.

mile. Id *quo facilius accipiant iuuenes, nondum ſcholam egreßi, primò familiaribus magisq́; uſitatis exemplis oſtendam:* Lex *eſt,* Q*ui parentes non aluerit, uinciatur.* Non *alit quis, & uincula nihilominus recuſat.* V*titur fictione, ſi miles, ſi infans ſit, ſi* Rei*publicæ cauſa abſit.* Et *illa cõtra optionem fortium, ſi tyrannidem petat, ſi templorũ euerſionẽ.* Plurimumq́; *ea res uirium habet contra ſcriptũ.* V*titur his Cicero pro Cecinna:* V*nde tu aut familia, aut procurator tuus: ſi me uillicus tuus ſolus deieciſſet, opinor, nõ familia deieciſſet, ſed aliquis de familia.* Si *uero ne habeas quidẽ ſeruum, præter eum qui me deiecerit.* Et *alia in eodẽ libro plurima.* V*erum eadem fictio ualet & ad qualitates:* Si L. *Catilina cum ſuo cõſilio nefariorum hominum, quos ſecum eduxit, hac de re poſſet iudicare, condemnaret* Lucium *Murænam.* Et *ad amplificationem:* Si *hoc tibi inter cœnam, in illis immanibus poculis tuis accidiſſet.* Sic *&: ſi* Reſpubl. *uocem haberet.* Has *ferè ſedes accepimus probationum in uniuerſum, quas nec generatim tradere ſat eſt, cum ex qualibet earum innumerabilis argumentorũ copia oriatur, nec per ſingulas ſpecies exequi patitur natura rerũ, quod qui ſunt facere conati, duo pariter ſubierunt incommoda, ut & nimium dicerent, nec tamẽ totum.* V*nde plurimi cũ in hos inexplicabiles laqueos inciderũt, omnem etiam quem ex ingenio ſuo potuerant habere conatum, uelut aſtricti certis legum uinculis, perdiderunt, & magiſtrum reſpicientes, naturam ducem ſequi deſierunt.* Nam *ut per ſe nõ ſufficit ſcire, omnes probationes aut à perſonis, aut à rebus peti: quia utrũq; in plura diuiditur, ita ex antecedẽtibus, & iunctis, & inſequentibus trahenda eſſe argumenta, qui acceperit, protinus in hoc ſit inſtructus, ut quid in quaq; cauſa dicendum ſit, ex his ſciat, præſertim cum plurimæ probationes in ipſo cauſarum complexu reperiantur, ita ut ſint cum alia lite nulla cõmunes.* Eæq́; *ſint & potentißimæ, & minime obuiæ, quia communibus ex præceptis propria inuenienda ſunt.* Hoc *genus argumentorũ ſanè dicamus ex circun*

ex circunſtantia, quia περίστασιν dicere aliter non poſſumus: uel ex ijs, quæ cuiuſq; cauſæ propria ſunt, ut in illo adultero ſacerdote, qui lege, qua unius ſeruandi poteſtatē habebat, ſe ipſe ſeruare uoluit, proprium eſt controuerſiæ dicere: Non unū nocentem ſeruabis, *quia te adultero dimiſſo, adulteram occidere non licebit.* Hoc enim *argumentum lex facit, quæ prohibet adulterā ſine adultero occidi.* Et *illa, in qua lex eſt, ut argentarij dimidiū, ex eo quod debebant, ſoluerent, creditum ſuum totum exigerēt. Argentarius ab argentario ſolidum petit.* Proprium *ex materia eſt argumentum creditoris: idcirco adiectum eſſe in lege, ut argentarius totum exigeret. Aduerſus alios enim non opus fuiſſe lege, cùm omnes præterquàm ab argentarijs totum exigendi ius haberent. Cùm multa autem nouantur in omni genere materiæ, tum præcipuè in his quæſtionibus, quæ ſcripto conſtant, quia uocum eſt in ſingulis ambiguitas frequens, adhuc in coniunctis magis.* Et *hæc ipſa plurium legum, aliorum'ue ſcriptorum, uel congruentium, uel repugnantium complexu uarientur neceſſe eſt, cùm res rei, aut ius iuris, quaſi ſignum eſt:* Non *debui tibi pecuniam, nunquàm me appellaſti, uſuram non accepiſti, ultro à me mutuatus es.* Lex *eſt:* Qui *patri proditionis reo non affuerit, exheres ſit.* Negat, *niſi pater abſolutus ſit, quid ſigni?* Lex *altera:* Proditionis *damnatus, cum aduocato exulet.* Cicero *pro* Cluentio, P. Popilium, & Titum *Guttam dicit non iudicij corrupti, ſed ambitus eſſe damnatos, quid ſigni? quòd accuſatores eorum, qui erant & ipſi ambitus dānati, è lege ſint poſt hanc uictoriā reſtituti.* Nec *minus in hoc curæ debet adhiberi, quid proponendum, quàm quomodo ſit, quod propoſueris probādū.* Hîc *omnino uis inuentionis ſi nō maior, certe prior.* Nam *ut tela ſuperuacua ſunt neſcienti, quid petat: ſic argumenta, niſi præuideris, cui rei adhibēda ſint: hoc eſt, quod cōprehendi arte nō poßit.* Ideoq; *cùm plures eadē didicerint, generibus quidem argumētorū ſimilibus utentur, alius tamen alio plura, quibus utatur, inueniet. Sit*

exempli

exempli gratia propoſita controuerſia, quæ minime communes cum alijs quæſtiones habet: Cùm Thebas euertiſſet Alexander, inuenit tabulas, quibus centum talenta mutuò Theſſalis dediſſe Thebanos continebatur. Has, quia erat uſus commilitio Theſſalorum, donauit his ultro: poſtea reſtituti à Caſſandro Thebani repoſcunt Theſſalos: apud Amphictyonas agitur: centum talenta, & credidiſſe eos cōſtat, & non recepiſſe. Lis omnis ex eo, quòd Alexander ea Theſſalis donaſſe dicitur, pendet: conſtat quoque illud, non eſſe his ab Alexandro pecuniam datam. Quæritur ergo, an perinde ſit, quod datum eſt, ac ſi pecuniam dederit. Quid proderunt argumentorum loci, niſi hæc prius uidero, nihil eum egiſſe donando, non potuiſſe donare, non donaſſe? Et prima quidem actio facilis, ac fauorabilis, repetentiũ iure, quod ui ſit ablatum. Sed hinc aſpera, & uehemens quæſtio exoritur, de iure belli, dicentibus Theſſalis, hoc regna, populos, fines gentium atque urbium contineri. Inueniendum contrà eſt, quo diſtet hæc cauſa à cæteris, quæ in poteſtatem uictoris uenirēt, nec circa probationem res hæret, ſed circa propoſitionem. Dicamus primùm, in eo, quod in iudicium deduci poteſt, nihil ualere ius belli: nec armis erepta, niſi armis poſſe retineri. Itaque ubi illa ualeant, non eſſe iudicem: ubi iudex ſit, illa nihil ualere. Hoc inueniendum eſt, ut adhiberi poſſit argumentum: Ideo captiuos ſi in patriam redierint, liberos eſſe: quia bello parta, nō niſi eadem ui poſſideantur. Propriũ & illud cauſæ, quod Amphictyones iudicant, ut alia apud Centumuiros, alia apud iudicem priuatum in iiſdem quæſtionibus ratio ſit. Tum ſecundo gradu non potuiſſe donari à uictore ius, quia id demum ſit eius, quod ipſe teneat: ius, quòd ſit incorporale, apprehendi manu non poſſe. Hoc reperire difficilius, quàm cùm inueneris, argumentis adiuuare: ut alia ſit conditio hæredis, alia uictoris, quia ad illum ius, ad hunc res tranſeat. Proprium deinde materiæ, ius publici crediti tranſire ad uictorem non potuiſſe, quia quod populus crediderit,

diderit, omnibus debeatur: & quandiu quilibet unus ſuperfuerit, eſſe eum totius ſummæ creditorem. Thebanos autem non omnes in Alexandri manu fuiſſe. Hoc non extrinſecus probatur, quæ uis eſt argumenti, ſed ipſum per ſe ualet. Tertij loci pars prior magis uulgaris, Non in tabulis eſſe ius, idq; multis argumentis defendi poteſt. Mens quoque Alexandri duci debet in dubium, exonerarit eos, an deceperit. Illud iam rurſus materiæ proprium, & uelut nouæ cõtrouerſiæ, quòd reſtitutione recepiſſe ius, etiam ſi quod amiſerint, Thebani uidentur. Hic & quid Caſſander uelit, quæritur. Sed uel potentiſſima apud Amphictyonas æqui tractatio eſt. Hæc non idcirco dico, quòd inutilem horum locorum, ex quibus argumenta ducuntur, cognitionem putem, alioqui nec tradidiſſem: ſed ne ſiqui cognouerint iſta, ſi cætera negligant, perfectos ſe protinus, atq; conſummatos putent: & niſi in cæteris, quæ mox præcipienda ſunt, elaborauerint, mutam quandam ſcientiam ſe conſecutos intelligant. Nec enim artibus editis factum eſt, ut argumenta inueniremus: ſed dicta ſunt omnia antè, quàm præciperẽtur, mox ea ſcriptores obſeruata, & collecta ediderunt. Cuius rei probatio eſt, quòd exemplis eorum ueteribus utuntur, & ab oratoribus illa repetunt, ipſi nullum nouum, & quod dictum non ſit, inueniunt. Artifices ergo illi, qui dixerunt. Sed habenda ijs quoq; gratia eſt, per quos labor nobis detractus eſt. Nam quæ priores beneficio ingenij ſingula inuenerunt, nobis & non ſunt requirenda, & nota omnia. Sed non magis hoc ſat eſt, quàm palæſtram didiciſſe, niſi corpus exercitatione, continentia, cibis, ante omnia natura iuuetur. Sicut cõtrà, ne illa quidem ſatis ſine arte profuerint. Illud quoq; ſtudioſi eloquentiæ cogitent neq; omnibus in cauſis ea, quæ demonſtrauimus, cuncta poſſe reperiri, neq; cum propoſita fuerit materia dicendi, ſcrutanda ſingula, & uelut oſtiatim pulſanda, ut ſciant, an ad probandum id, quod intendimus, fortè reſpondeant, niſi cùm diſcunt, & adhuc uſu carent. Infinitam

enim

enim faciet ipſa res dicendi tarditatem, ſi ſemper ſit neceſſe, ut tentantes unumquodq; eorum, quod ſit aptum atq; conueniens, experiendo noſcamus. Neſcio an etiam impedimẽto futura ſint, niſi & animi quædam ingenita natura, & ſtudio exercitata uelocitas, rectà nos ad ea, quæ conueniant cauſæ, ferant. Nam ut cantus uocis plurimum iuuat ſociata neruorum concordia, ſi tamen tardior manus, niſi inſpectis, dimenſiſ'que ſingulis, quibus quæq; uox fidibus iungenda ſit, dubitet, potius fuerit eſſe contentum eo, quod ſimplex canendi natura tulerit: ita huiuſmodi præceptis debet quidem apta eſſe, & citharæ modo intenta ratio doctrinæ, ſed hoc exercitatione multa conſequendum, ut
*alia *quemadmodum illorum artificum, etiam ſi *aliò ſpectent, manus tamen ipſa conſuetudine ad graues, acutos, medioſq; horum ſonos fertur, ſic oratoris cogitationem nihil moretur hæc uarietas argumentorum & copia, quaſi offerat ſe, & occurrat: & ut literæ, ſyllabæq; ſcribentium cogitationem non exigunt, ſic rationes ſponte quadam ſequantur.*

De exemplis. CAP. XI.

TErtium eſt genus ex ijs, quæ extrinſecus adducuntur in cauſam, Græci uocant παράδειγμα, *quo nomine & generaliter uſi ſunt in omni ſimilium appoſitione, & ſpecialiter in ijs, quæ rerum geſtarum autoritate nituntur. Noſtri ferè ſimilitudinem uocare maluerunt, quod ab illis* παραβολὴ *dicitur: hoc alterum exemplum: quanquàm & hoc, ſimile eſt: & illud, exemplum. Nos quò facilius propoſitũ explicemus, utrũq;* παράδειγμα *eſſe credamus, & ipſi appellemus exemplum. Nec uereor, ne uidear repugnare Ciceroni, qui collationem ſeparet ab exemplo. Nam idem argumentationẽ diuidit in duas parteis, inductionem & ratiocinationem, ut plerique Græcorum in* παραδείγματα, *&* ἐπιχειρήματα, *dixeruntq;* παράδειγμα ῥητορικὴν ἐπαγωγήν. *Nam illa, qua plurimum eſt Socrates uſus, hanc habuit uiam, cùm plura interrogaſſet, quæ fateri aduerſario neceſſe eſſet, nouiſſime id*

me id, de quo quærebatur, inferebat, cui ſimile conceßiſſet. Id eſt *inductio.* Hoc *in ratiocinatione fieri non poteſt. Sed quod illic interrogatur, hîc ferè ſumitur. Sit igitur illa interrogatio talis: Quod eſt pomum generoſißimum? non'ne quod optimum? concederetur. Quis equus generoſißimus? non'ne qui optimus? & plura in eundem modum.* Deinde *cuius rei gratiâ rogatum eſt, Quid homo? non'ne is generoſißimus qui optimus?* Fatendum *erit.* Hoc *in teſtium interrogatione ualet plurimum, in oratione perpetua dißimile eſt, etenim ſibi ipſe reſpondet orator: quod pomum generoſißimum? puto quod optimũ: & quis equus? qui uelocißimus: ita hominum, nõ qui claritate naſcendi, ſed qui uirtute maximè excellet. Omnia igitur ex hoc genere ſumpta, neceſſe eſt aut ſimilia eſſe, aut dißimilia, aut contraria. Similitudo aſſumitur interim & ad orationis ornatum. Sed illa, cum res exiget: nunc ea quæ ad probationem pertinent, exequar.* Po*tentißimum autem eſt inter ea, quæ ſunt huius generis, quod proprie uocamus exemplum, id eſt, rei geſtæ, aut ut geſtæ, utilis ad perſuadendum id quod intenderis, cõmemoratio.* Intuen*dum igitur, totum ſimile ſit, an ex parte, ut aut omnia ex eo ſumamus, aut quæ utilia erunt. Simile eſt,* Iure *occiſus eſt* Saturni*nus, ſicut* Gracchi. *Dißimile,* Brutus *occidit liberos proditionem molientes,* Manlius *uirtutem filij morte mulctauit: Contrarium,* Marcellus *ornamenta Syracuſanis hoſtibus reſtituit,* Verres *eadem ſocijs abſtulit.* Et *probandorum, & culpandorum ex his confirmatio eoſdem gradus habet.* Etiam *in ijs quæ futura dicemus, utilis ſimilium admonitio eſt: ut ſi quis dicens* Dionyſium *idcirco petere cuſtodes ſalutis ſuæ, ut eorũ adiutus armis tyrannidem occupet, hoc referat exẽplum, eadem ratione* Piſiſtratũ *ad dominationẽ perueniſſe. Sed ut ſunt exempla interim tota ſimilia, ut hoc proximum, ſic interim ex maioribus ad minora, ex minoribus ad maiora ducuntur: Si propter matrimonia uiolata urbes euerſæ ſunt, quid fieri adultero par eſt?* Tibicines *cum ab urbe*

urbe diſceßiſſent, publicè reuocati ſunt, quantò magis principes ciuitatis uiri: & bene de Republ. meriti, cum inuidiæ ceſſerint, ab exilio reducendi? Ad exhortationem uerò præcipuè ualēt imparia. Admirabilior in fœmina quàm in uiro uirtus. Quare ſi ad fortiter faciendum accendatur aliquis, non tantū afferet momenti Horatius & Torquatus, quātum illa mulier, cuius manu Pyrrhus eſt interfectus: Et ad moriendum non tam Cato & Scipio, quàm Lucretia. Quod ipſum eſt ex minoribus ad maiora. Singula igitur horū generum ex Cicerone (nam unde potius?) exempla ponamus. Simile hoc eſt pro Muræna: Etenim mihi ipſi accidit, ut cū duobus patritijs, altero improbißimo atq; audacißimo, altero modeſtißimo atq; optimo uiro peterem: ſuperaui tamen dignitate Catilinā, gratia Galbam. Maius minoris pro Milone: Negant intueri lucem eſſe fas ei, qui à ſe hominem occiſum eſſe fateatur. In qua tandem urbe hoc homines ſtultißimi diſputant? nempe in ea quæ primum iudicium de capite uidit Marci Horatij, fortißimi uiri, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Rom. comitijs liberatus eſt, cū ſua manu ſororem eſſe interfectam fateretur. Minus maioris: Occidi non Sp. Melium, qui annona leuanda, iacturaq; rei familiaris, quia nimis amplecti plebem uidebatur, in ſuſpicionē incidit regni appetēdi, & cætera. deinde: ſed cum (auderet enim dicere, cum patriam periculo liberaſſet) cuius nefandum adulteriū in puluinaribus. Et totus in Clodium locus. Dißimile ex ſe plures cauſas habet: fit enim genere, modo, tempore, loco, cæteriſq;, per quæ ferè omnia Cicero præiudicia, quæ de Cluentio uidebātur facta, ſubuertit. Cōtrario uerò exemplo cenſoriam notam, laudando cenſorem Africanum, qui eum, quem peieraſſe cōceptis uerbis palàm dixiſſet, teſtimoniū etiam pollicitus, ſi quis cōtradiceret, nullo accuſante traducere equum paſſus eſſet. Quæ quia erant longiora, non ſuis uerbis expoſui. Breue autem apud Vergilium contrarij exemplum eſt:

Aeneid. 2. At non ille, ſatum quo te mentiris Achilles,

Talis

Talis in hoſte fuit Priamo.

Quædam autem ex ijs quæ geſta ſunt, tota narrabimus, ut Cicero pro Milone: Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marij, propinquus eius Imperatoris, interfectus ab eo eſt, cui uim afferebat. Facere enim probus adoleſcens periculoſe, quàm perpeti turpiter maluit: atq; hunc ille ſummus uir ſcelere ſolutum periculo liberauit. Quædam ſignificare ſatis erit, ut idem ac pro eodem: Neq; enim poſſet ille Hala Seruilius, aut P. Naſica, aut L. Opimius, aut me conſule, Senatus non nefarius haberi, ſi ſceleratos interfici nefas eſſet. Hæc ita dicentur, prout nota erũt, uel utilitas cauſæ, aut decor poſtulabit. Eadem ratio eſt eorum, quæ ex poëticis fabulis ducuntur, niſi quòd his minus affirmationis adhibetur: cuius uſus qualis eſſe deberet, idem optimus autor, ac magiſter eloquentiæ oſtendit. Nam huius quoq; generis eadem in oratione reperietur exemplum: Itaq; hoc iudices, non ſine cauſa etiam fictis fabulis doctiſsimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciſcendi cauſa matrem necauiſſet, uariatis hominum ſententijs, non ſolum diuina, ſed etiam ſapientiſsimæ deæ ſententia liberatum. Illæ quoq; fabulæ, quæ etiamſi ab Aeſopo originem non acceperunt, nam uidetur earum primus autor Heſiodus, nomine tamen Aeſopi maxime celebrantur, ducere animos ſolent, præcipue ruſticorum & imperitorum: qui & ſimplicius quæ ficta ſunt audiunt, & capti uoluptate, facilè ijs quibus delectantur, conſentiunt. Siquidem & Menenius Agrippa, plebem cum patribus in gratiam traditur reduxiſſe, nota illa de membris humanis aduerſus uentrem diſcordantibus fabula. Et Horatius, ne in poëmate quidem humilem huius generis uſum putauit his uerſibus:

Olim quod uulpes ægroto cauta leoni.

Αἴνους Græci uocant, & αἰσωπείους, &, ut dixi, λόγους μυθικούς. Noſtrorum quidam nõ ſanè recepto in uſum nomine apologationẽ. cui confine eſt παροιμίας genus illud, quod eſt uelut fabella

q breuior

breuior,& per allegoriã accipitur: Nos *noſtrum,inquit,onus, bos clitellas.Proximas exẽplo uires habet ſimilitudo,præcipueq; illa, quæ ducitur citra ullam translationum mixturam ex rebus penè paribus:* Vt *qui accipere in campo conſueuerunt,ijs candidatis,quorum nummos ſuppreſſos eſſe putant,inimiciſſimi ſolent eſſe: ſic huiuſmodi iudices infeſti tum reo uenerant.* Nam παραβολή,*quam Cicero collationem uocat, longius res, quæ cõparantur,repetere ſolet.* Neq; *hominum modo inter ſe opera ſimilia ſpectantur, ut Cicero pro* Muræna *facit:*Quòd *ſi è portu ſoluentibus, qui iam in portum ex alto inuehuntur, prædicere ſummo ſtudio ſolent,& tempeſtatum rationem,& prædonum, & locorũ:quòd natura fert, ut ijs faueamus, qui eadẽ pericula, quibus nos perfuncti ſumus,ingrediantur: quo me tandẽ animo eſſe oportet,propè iam ex magna iactatione terrã uidentem,in hunc,cui uideo maximas tẽpeſtates eſſe ſubeundas?Sed* παραβολή *à mutis,atq; etiã inanimis interim huiuſmodi ducitur.* Et *quoniam ſimilium alia facies,in tali ratione,admonẽdum eſt, rarius eſſe in oratione illud genus,quod* εἰκόνα Græci *uocãt(in quo exprimitur rerum,aut perſonarũ imago,ut* Caſſius:Quis *iſtam faciẽ planipedis ſenis torquẽs) quàm id quo probabilius fit,quod intendimus, ut ſi animum dicas excolendum,ſimilitudine utaris terræ,quæ neglecta ſentes atq; dumos,exculta fructus creat:*Aut *ſi ad curam* Reipublicæ *horteris, oſtendas apes etiã,formicaſq;, non modò muta,ſed etiam parua animalia,in cõmune tamen laborare.* Ex *hoc genere dictum eſt illud Ciceronis:* Vt *corpora noſtra ſine mente,ita ciuitas ſine lege,ſuis partibus,ut neruis ac ſanguine,& membris uti nõ poteſt.*Sed *ut hic corporis humani pro* Cluentio, *ita pro* Cornelio *equorum, pro* Archia *ſaxorum quoq; eſt uſus ſimilitudine.*Illa,*ut dixi,propiora:*Vt *remiges ſine gubernatore, ita milites ſine imperatore nihil ualere.* Solent *tamen fallere ſimilitudinũ ſpecies, ideoq; adhibẽdum eſt his iudicium.* Neq; *enim ut nauis utilior noua quàm uetus,ſic amicitia:*

uel

uel ut laudanda quæ pecuniam ſuam pluribus largitur, ita quæ formam. Verba ſunt in his ſimilia, largitionis, & uetuſtatis, uis quidem longè diuerſa, pecuniæ & amicitiæ. Itaq; in hoc genere maximè quæritur, an ſimile ſit, quod infertur. Etiã in illis interrogationibus Socratis, quarũ paulò antè feci mentionẽ, cauendum, ne incaute reſpondeas, ut apud Aeſchinem Socraticũ male reſpondit Aſpaſia Xenophontis uxor, quod Cicero his uerbis transfert: Dic mihi quæſo Xenophontis uxor, ſi uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes, utrum illius'ne, an tuum malis? illius, inquit. Quid, ſi ueſtem & cæterũ ornatum muliebrem pretij maioris habeat quàm tu habes, tuũ'ne, an illius malis? reſpondit, illius uerò. Age ſis, inquit, ſi uirum illa meliorem habeat quàm tu habes, utrum'ne tuum uirũ malis, an illius? Hic mulier erubuit: meritò: male enim reſponderat, ſe malle alienum aurum quàm ſuum. Nam eſt id improbum. At ſi reſpondiſſet, ſe malle aurũ ſuum tale eſſe, quale illud eſſet, potuiſſet publice reſpondere, malle ſe uirũ ſuum talem eſſe, qualis melior eſſet. Scio quoſdã inani diligentia per minutiſſimas partes iſta ſecuiſſe, & aliquid eſſe ſimile minus, ut ſimia homini, & marmora deformata prima manu: aliquid plus, ut illud: Non ouum tam ſimile ouo. Et diſſimilibus ineſſe ſimile, ut formicæ & elephanto genus, quia ſunt animalia. Et ſimilibus diſſimile, ut canibus catulos, & matribus hœdos, differunt enim ætate. Contrariorum quoq; aliter accipi oppoſita, ut noctem luci: aliter noxia, ut aquam frigidam febri: aliter repugnantia, ut uerum falſo: aliter diſparata, ut dura non duris. Sed quid hæc ad præſens propoſitum magnopere pertineãt, nõ reperio. Illud eſt annotãdũ magis, argumẽta duci ex iure ſimili, ut Cicero in Topicis: Ei cui domus uſusfructus relictus ſit, nõ reſtituturum hæredẽ, ſi corruerit, quia nõ reſtituat ſeruũ, ſi is deceſſerit. Ex contrario, nihil obſtat quò minus iuſtũ matrimonium ſit mẽte coëuntium, etiam ſi tabulæ ſignatæ nõ fuerint. Nihil enim proderit ſignaſſe tabulas, ſi mẽtem matrimonij non

fuiſſe conſtabit. Ex diſsimili, quale eſt Ciceronis pro Cecinna: Si quis me exire domo coëgiſſet armis, haberē actionem: ſi quis introire prohibuiſſet, non haberem? Diſsimilia ſic deprehēduntur, Non ſi is qui argentum omne legauit, uideri poteſt ſignatam quoq; pecuniam reliquiſſe, ideo etiam quod eſt in nominibus, dari uoluiſſe creditur. Ἀναλογίαν quidam à ſimili ſeparauerunt, nos eam ſubiectam huic generi putamus. Nam ut unum ad decem, ſic decē ad centum, ſimile certè eſt, & ut hoſtis, ſic malus ciuis. Quanquàm hæc ulterius quoq; procedere ſolent. Si turpis dominæ conſuetudo cum ſeruo, turpis domini cum ancilla: ſi mutis animalibus finis uoluptas, idem homini. Cui rei facilimè occurrit ex diſsimilibus argumentatio. Non idem eſt dominum cum ancilla coiſſe, quod dominam cum ſeruo. Nec ſi mutis finis uoluptas, rationabilibus quoq;. Imò ex cōtrario, quia mutis, ideo non rationabilibus. Adhibetur extrinſecus in cauſam & autoritas. Hæc ſecuti Græcos, à quibus κρίσεις dicuntur, iudicia aut iudicationes uocant, non de quibus ex cauſa dicta ſententia eſt (nam ea quidem in exemplorum locum cedunt) ſed ſi quid ita uiſum gentibus, populis, ſapiētibus uiris, claris ciuibus, illuſtribus poëtis, referri poteſt. Ne hæc quidem uulgò dicta, & recepta perſuaſione populari ſine uſu fuerint teſtimonia. Sunt enim quodammodo uel potentiora, etiam quòd non cauſis accommodata, ſed liberis odio & gratia mentibus: ideo tantum dicta factáq;, quia aut honeſtiſsima, aut uerißima uidebantur. An uerò me de incommodis uitæ diſſerentem, nō iuuabit earum perſuaſio nationum, quæ fletibus natos, lætitia defunctos proſequuntur? Aut ſi miſericordiā commendabo iudici, nihil proderit quòd prudentiſsima ciuitas Athenienſium, non eam pro affectu, ſed pro numine accepit? Nam illa ſeptem præcepta ſapientum, non'ne quaſdam uitæ leges exiſtimamus? Si cauſam ueneficij dicat adultera, nō M. Catonis iudicio damnata uideatur, qui nullam adulteram non eandem eſſe ueneficam dixit?

Iam ſententijs quidem poëtarum non orationes modò ſunt referta, ſed libri etiam philoſophorum. Qui quanquàm inferiora omnia præceptis ſuis ac literis credunt, repetere tamen autoritatem à plurimis uerſibus non faſtidierunt. Neq; eſt ignobile exemplum, Megareos ab Athenienſibus cum de Salamine contenderent, uictos Homeri uerſu, qui tamen ipſe non in omni editione reperitur, ſignificans Aiacem naues ſuas Athenienſibus iūxiſſe. Ea quoq; quæ uulgò recepta ſunt, hoc ipſo quòd incertum autorem habent, uelut omnium fiunt, quale eſt: Vbi amici, ibi opes. Et: Conſcientia mille teſtes. Et apud Ciceronem: Pares autem, ut eſt in uetere prouerbio, cum paribus facilimè congregantur. Neq; enim duraſſent hæc in æternū, niſi uera omnibus uiderentur. Ponitur à quibuſdam, & quidem in parte prima, deorum autoritas, quæ eſt ex reſponſis, ut Socratem eſſe ſapientiſſimum. Id rarum eſt, tamen utitur eo Cicero in libro de Haruſpicum reſponſis, & in concione contra Catilinam, cum ſignum Iouis columnæ impoſitum populo oſtēdit: Et pro Ligario, cum cauſam C. Cæſaris meliorem, quia dij hoc iudicauerint, confitetur. Quæ cùm propria cauſæ ſunt, diuina teſtimonia uocantur: cum aliunde arceſſuntur, argumēta. Nonnunquam contingit iudicis quoq;, aut aduerſarij, aut eius qui ex diuerſo agit, dictum aliquod aut factum aſſumere ad eorum quæ intendimus, fidem. Propter quod fuerunt qui exempla, & has autoritates, probationum inartificialium eſſe arbitrarentur, quòd ea nō inueniret orator, ſed acciperet. Plurimum autē refert. Nam teſtis & quæſtio, & his ſimilia, de ipſa re, quæ in iudicio eſt, pronunciant. Extrà petita, niſi ad aliquam præſentis diſceptationis utilitatem ingenio applicantur, nihil per ſe ualent.

De uſu argumentorum. CAP. XII.

HAec ferè de probatione uel ab alijs tradita, uel uſu percepta in hoc tempus ſciebam. Nec mihi fiducia eſt, ut ea ſola eſſe contēdam, quinimo hortor ad quærēdum, & inueniri poſſe

fateor, quæ tamen adiecta fuerint, non multum ab his abhorrebunt. Nunc *breuiter quemadmodum ſit utendum his, ſubiungā.* Traditum *ferè eſt, argumentum oportere eſſe confeſſum.* Dubijs *enim probari dubia quî poßunt?* Quædā *tamen, quæ in alterius rei probationem ducimus, ipſa probanda ſunt.* Occidiſti *uirum, eras enim adultera.* Prius *de adulterio conuincēdum eſt, ut cum id cœperit eſſe pro certo, fiat incerti argumentū.* Spiculū *tuum in corpore occiſi inuentū eſt: negat ſuū.* Vt *probationi proſit, probandum eſt.* Illud *hoc loco monere inter neceſſaria eſt, nulla eſſe firmiora, quàm quæ ex dubijs facta ſunt certa.* Cædes *à te commiſſa eſt, cruentam enim ueſtem habuiſti.* Non *eſt tam graue argumētum ſi fatetur, quàm ſi conuincitur.* Nam *ſi fatetur, multis ex cauſis potuit cruenta eſſe ueſtis.* Si *negat, hic cauſæ cardinem ponit, in quo ſi uictus fuerit, etiam in ſequētibus ruit.* Non *enim uidetur in negādo mentiturus fuiſſe, niſi deſperaſſet id poſſe defendi, ſi confiteretur.* Firmißimis *argumentorum ſingulis inſtandum, infirmiora congreganda ſunt, quia illa per ſe fortia, nō oportet circunſtantibus obſcurare, ut qualia ſunt appareant: hæc imbecilla natura, mutuo auxilio ſuſtinentur.* Itaq; *ſi non poßunt ualere, quia magna non ſunt: ualebūt, quia multa ſunt, quæ ad eiuſdem rei probationem omnia ſpectant, ut ſi quis hæreditatis gratia hominem occidiſſe dicatur:* Hæreditatem *ſperabas, & magnā hæreditatem, & pauper eras: & tum maximè à creditoribus appellabaris, & offenderas eum, cuius hæres eras, & mutaturum tabulas ſciebas.* Singula *leuia ſunt & communia, uniuerſa uerò nocent, etiamſi non ut fulmine, tamen ut grandine.* Quædā *argumenta ponere ſatis non eſt, adiuuāda ſunt: ut ſi cupiditas cauſa ſceleris fuit, quæ ſit uis eius, ira, quantum efficiat in animis hominū talis affectio: ita & firmiora erūt ipſa, & plus habebunt decoris, ſi nō nudos & uelut carne ſpoliatos artus oſtenderint.* Multum *etiam refert, ſi argumēto nitemur odij: utrū hoc ex inuidia ſit, an ex iniuria, an ex ambitu:*

uetus

uetus,an nouum: aduerſus inferiorem, parem, an ſuperiorem: alienum,an propinquum. Suos habent omnia iſta tractatus,& ad utilitatem partis eius,quam tuemur, referenda ſunt. Nec tamen omnibus ſemper,quæ inuenerimus, argumentis onerandus eſt iudex,quia & tædium afferunt,& fidem detrahunt. Neque enim poteſt iudex credere ſatis eſſe ea potentia, quæ non putamus ipſi ſufficere,qui dicimus. In rebus uerò apertis argumentari tam ſit ſtultum, quàm in clariſsimum ſolem mortale lumen inferre. His quidam probationes adijciunt, quas παθητικὰς *nocant, ductas ex affectibus. Atq; Ariſtoteles quidē potentiſsimum putat ex eo qui dicit,ſi ſit uir optimus:quod ut optimum eſt,ita longè quidem, ſed ſequitur tamen,uideri. Inde enim illa nobilis Scauri defenſio: Q. Varius Sucronenſis ait,Aemilium Scaurum Remp. populi Romani prodidiſſe. Aemilius Scaurus negat. Cui ſimile quiddam feciſſe Iphicrates dicitur,qui cum Ariſtophontem,quo accuſante ſimulis criminis reus erat, interrogaſſet, an is accepta pecunia naues proditurus eſſet, isq; id negaſſet: Quod igitur, inquit, tu non feciſſes, ego feci? Intuendum autem, & qui ſit apud quem dicimus,& id quod illi maxime probabile uideatur, requirendum. Qua de re locuti ſumus,& in procemij,& in ſuaſoriæ præceptis. Altera ex affirmatione probatio eſt. Ego hoc feci,tu mihi hoc dixiſti. Et,O facinus indignum,& ſimilia,quæ non debent deeſſe quidem orationi: & ſi deſunt, multum nocent:non tamen habenda ſunt inter magna præſidia, cùm hoc in eadem cauſa fieri ex utraq; parte ſimiliter poßit. Illæ firmiores ex ſua cuiuſque perſona probationes,quæ credibilem rationem ſubiectam habent,ut uulneratus,aut filio orbatus,nō fuerit alium accuſaturus quàm nocentem, quando ſi negotium innocenti facit,liberet eum noxa, qui admiſerit. Hinc & patres aduerſus liberos,& aduerſus ſuos quiſq; neceſſarios, autoritatem petunt. Quæſitum etiam,potentiſsima argumenta primo'ne ponenda ſint loco,ut occupent animos: an ſummo,ut inde dimit-*

tant: an partita primo ſummoq́;, ut Homerica *diſpoſitione* Ne*ſtoris in medio ſint infirma, an à minimis creſcant. Quæ prout ratio cauſæ cuiuſq; poſtulabit, ordinabuntur: uno, ut ego cenſeo, excepto, ne à potentiſſimis ad leuiſſima decreſcat oratio.* Ego *hæc breuiter demonſtraſſe contentus, ita poſui, ut locos ipſos, & genera, quàm poſſem apertiſſime oſtẽderem. Quidam executi ſunt uerboſius, quibus placuit, propoſita locorum communium materia, quo quæq; res modo dici poſſet, oſtẽdere. Sed mihi ſuperuacuum uidebatur.* Nam *& ferè apparet quid in inuidiam, quid in auaritiã, quid in teſtem inimicum, quid pro teſte amico dicendũ ſit.* Et *de his omnia dicere infinitum eſt, tam hercule, quàm ſi cõtrouerſiarum, quæ ſunt, quæq́; futuræ ſunt, quæſtiones, argumenta, ſententias tradere uelim.* Ipſas *autem argumentorum uelut ſedes, non me quidem omnes oſtendiſſe confido, plurimas tamen. Quod eò diligentius faciendum fuit, quia declamationes, quibus ad pugnam forenſem, uelut præpilatis, exerceri ſolebamus, olim iam ab illa uera imagine orandi receſſerunt, atq; ad ſolam compoſitæ uoluptatem neruis carent, non alio medius fidius uitio dicentium, quàm quo mancipiorũ negociatores formæ puerorum uirilitate exciſa lenocinantur.* Nam *ut illi robur ac lacertos, barbamq́; ante omnia, & alia, quæ natura propria maribus dedit, parum exiſtimant decora, quæq́; fortia, ſi liceret, forent, ut dura molliunt: ita nos habitum orationis ipſum uirilem, & illam uim ſtricte, robuſteq́; dicendi tenera quadam elocutionis cute operimus, & dum leuia ſint, ac nitida, quantum ualeant, nihil intereſſe arbitramur. Sed mihi naturam intuenti, nemo non uir ſpadone formoſior erit.* Nec *tam auerſa unquam uidebitur ab opere ſuo prouidentia, ut debilitas inter optima inuenta ſit.* Nec *id ferro ſpecioſum fieri putabo, quod ſi naſceretur, monſtrum erat.* Libidinem *licet iuuet ipſum effœminati ſexus mendacium, nunquàm tamen hoc cõtinget malis moribus regnum, ut ſiqua pretioſa fecit, fecerit & bona. Quapropter*

pter eloquentiam licet hanc(ut ſentio enim dicam)libidinoſam, reſupina uoluptate auditoria probent, nullam eſſe exiſtimabo, quæ ne minimum quidem in ſe indiciū maſculini & incorrupti, ne dicam grauis, & ſancti uiri, oſtendet. An uerò ſtatuariū artifices,pictoresq; clariſſimi, cū corpora quàm ſpecioſiſſima fingendo,pingendo'ue effingere cuperent, nunquàm tamen in hūc inciderunt errorē,ut Bagoam,*aut* Megabyzum *aliquē,in exēplum operis aſſumerēt ſibi:ſed* Doryphoron *illum,aptū uel militiæ,uel palæſtræ, aliorū quoq; iuuenum bellicoſorū, & athletarū corpora*uere decora exiſtimauerūt:nos qui oratorem ſtudemus effingere,nō arma,ſed tympana eloquentiæ demus?* Igi*tur & ille,quē inſtituimus,adoleſcens,quàm maximè poteſt,cōponat ſe ad imitationē ueritatis,initurusq; frequenter forenſium certaminum pugnam, iam in ſchola uictoriam ſpectet, & ferire uitalia,ac tueri ſciat.* Et *præceptor id maxime exigat,& inuētum præcipue probet.* Nam *ut ad peiora iuuenes laude ducuntur,ita laudari in bonis*gaudēt.* Nūc *illud mali eſt,quòd neceſſaria plerunq; ſilentio tranſeunt, nec in dicendo uidetur inter bona utilitas. Sed hæc & in alio nobis tractata ſunt opere, & in hoc ſæpe repetenda.* Nūc *ad ordinem inceptum reuertamur.*

* *decorare exiſt.*

**mallent*

De refutatione. CAP. XIII.

R*Efutatio dupliciter accipi poteſt.* Nam *& pars defenſoris tota eſt poſita in refutatione,& quæ dicta ſunt,ex diuerſo debent utrinq; diſſolui,& hoc eſt proprie diſſolui, cui in cauſis quartus aſſignatur locus. Sed utriuſq; ſimilis conditio eſt.* Neq; *uerò ex alijs locis ratio argumentorū in hac parte peti poteſt, quàm in confirmatione:nec locorum,aut ſententiarum,aut uerborum,& figurarū alia cōditio eſt.* Affectus *plerunq; hæc pars mitiores habet.* Non *ſine cauſa tamen difficilius ſemper eſt creditū(quod* Cicero *ſæpe teſtatur)defendere, quàm accuſare.*Pri*mùm, quòd eſt res illa ſimplicior.* Proponitur *enim uno modo, uarie diſſoluitur, cum accuſatori ſatis ſit plerūq; uerum eſſe id,*

quod obiecerit. Patronus neget, defendat, transferat, excuſet, deprecetur, molliat, minuat, auertat, deſpiciat, derideat. Quare indirecta ferè, atque (ut ſic dixerim) clamoſa eſt actio. Hinc mille flexus, & artes deſiderantur. Tum accuſator præmeditata pleraq; domo affert. Patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. Accuſator dat teſtem. Patronus ex re ipſa refellit. Accuſator criminum inuidia, & ſi falſa ſit, materiam dicẽdi trahit, de parricidio, ſacrilegio, maieſtate: quæ patrono tantũ neganda ſunt. Ideoq; accuſationibus etiam mediocres in dicendo ſuffecerunt: bonus defenſor nemo, niſi qui eloquẽtiſsimus fuit. Nam ut quod ſentio ſemel finiam, tantò eſt accuſare, quàm defendere: quantò facere, quàm ſanare uulnera, facilius. Plurimum autem refert, & quid protulerit aduerſarius, & quo modo. Primùm igitur intuendum eſt id, cui reſponſuri ſumus, proprium ſit eius iudicij, an ad cauſam extrà accerſitum. Nam ſi proprium, aut negandum, aut defendendum, aut transferendum: extra hæc in iudicijs ferè nihil eſt. Deprecatio quidem, quæ eſt ſine ulla ſpecie defenſionis, rara admodum, & apud eos ſolos iudices, qui nulla certa pronunciandi forma tenentur: quanquàm illæ quoque apud C. Cæſarem, & triumuiros pro diuerſarum partium hominibus actiones, etiam ſi precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia, niſi hoc nõ fortiſsime defendentis eſt, dicere: Quid aliud egimus Tubero, niſi ut quod hic poteſt, nos poſſemus? Quòd ſi quando apud principem, aliumúe, cui utrum uelit liceat, diceremus: dignum quidem morte eum pro quo loquemur, clementia tamen ſeruandũ eſſe uel talem. Primùm omnium non erit res nobis cum aduerſario, ſed cum iudice, deinde forma deliberatiuæ magis materiæ, quàm iudicialis utemur: ſuadebimus enim, ut laudem humanitatis potius, quàm uoluptatem ultionis concupiſcat. Apud iudices quidem ſecundum leges dicturos ſententiam, de confeſsis præcipere ridiculum eſt. Ergo quæ neq; negari, neq; transferri poſſunt, utique defendenda ſunt, qualiacunq; ſint, aut cauſa cedendum

dendum. Negandi duplicem oſtendimus formam, aut nõ eſſe factum, aut non hoc eſſe, quod factum ſit. Quæ neq; defendi, neq; tranferri poßunt, utiq; negãda, nec ſolum ſi finitio poteſt eſſe pro nobis, ſed etiam ſi nulla inficiatio ſupereſt. Teſtes erunt: multa in eos dicere licet. Chirographum: de ſimilitudine literarum differendũ. Vtiq; nihil erit peius quàm confeßio. Vltima eſt actionis cõtrouerſia, cum defendendi negandi'ue non eſt locus, translatio. Atqui quædã ſunt, quæ nec negari, nec defendi, nec transferri poßunt. Adulterij rea eſt, quæ cum anno uidua fuiſſet, enixa eſt, lis non erit. Quare illud ſtultißime præcipitur, quod defendi nõ poßit, ſilentio dißimulãdum: ſiquidem eſt id, de quo iudex pronuntiaturus eſt. At ſi extra cauſam ſit adductum, & tamen coniunctum, malim quidẽ dicere, nihil id ad quæſtionem, nec eſſe in his morandum, & minus eſſe, quàm aduerſarius dicit: tamen uelut huic ſimulationi obliuionis ignoſcam. Debet enim bonus aduocatus pro rei ſalute breuem negligẽtiæ reprehenſionẽ non pertimeſcere. Videndũ etiã, an ſimul nobis plura aggredienda, an amolienda ſingula. Plura ſimul inuadimus, ſi aut tam infirma ſunt, ut pariter impelli poßint: aut tam moleſta, ut pedẽ conferre cum ſingulis nõ expediat. Tum enim toto corpore enitendum, &, ut ſic dixerim, *detecta fronte pugnandum eſt. Interim ſi reſoluere ex parte diuerſa dicta difficilius erit, noſtra argumẽta cũ aduerſariorum argumẽtis cõferemus, ſi modò hoc, ut ualẽtiora uideãtur, effici poterit. Quæ uerò turba ualebunt, diducẽda erũt, ut paulò antè dixi: Eras hæres, & pauper, & magna pecunia appellabaris à creditoribus, & offenderas, & mutaturũ tabulas teſtamenti ſciebas. Vrgent uniuerſa. At ſi ſingula quæq; diſſolueris, iam illa flamma, quæ magna cõgerie cõualuerat, diductis quibus alebatur, cõcidet. Vt ſi uel maxima flumina in riuos diducãtur, quà libet trãſitũ præbẽt. Itaq; propoſitio quoq;, ſecundum hanc utilitatẽ accõmodabitur, ut ea nunc ſingula oſtendamus, nunc complectamur uniuerſa. Nam

*directa

interim

interim quod pluribus collegit aduerſarius, ſatis eſt ſemel proponere, ut ſi multas cauſas faciendi quod arguit, reo dicet accuſator fuiſſe, nos non enumeratis ſingulis, ſemel hoc intuendum negemus, quia non quiſquis cauſam faciendi ſceleris habuit, & fecerit. Sæpius tamen accuſatori congerere argumenta, reo diſſoluere expediet. Id autem quod erit ab aduerſario dictũ, quomodo refutari debeat, intuendum eſt. Nam ſi erit palàm falſum, negare ſatis eſt, ut pro Cluentio Cicero, eum quem dixerat accuſator epoto poculo concidiſſe, negat eodem die mortuũ. Palàm etiam contraria & ſuperuacua, & ſtulta reprehẽdere nullius artis eſt. Ideoq; nec rationes eorũ, nec exempla tradere neceſſe eſt. Id quoq; (obſcurum uocant) quod ſecretò, & ſine teſte, aut argumento dicitur factum, ſatis natura ſua infirmũ eſt. Sufficit enim, quòd aduerſarius non probat. Item ſi ad cauſam non pertinet. Sed tamẽ interim oratoris eſt efficere, ut quid aut contrarium eſſe, aut à cauſa diuerſum, aut incredibile, aut ſuperuacuum, aut noſtræ potius cauſæ uideatur eſſe coniunctum. Obijcitur Oppio, quòd de militum cibarijs detraxit: Aſperum crimen: ſed id contrarium oſtendit Cicero, quia ijdem accuſatores obiecerunt Oppio, quòd his uoluerit largiendo corrumpere exercitum. Teſtes in Cornelium accuſator lecti à tribuno codicis pollicetur: facit hoc Cicero ſuperuacuum, quia ipſe fateatur. Petit accuſationẽ in Verrem Q. Cæcilius, quòd fuerat quæſtor eius: ipſum Cicero ut pro ſe uideretur, effecit. Cætera quæ proponuntur, communes locos habent. Aut enim coniectura excutiuntur, an uera ſint: aut finitione, an propria: aut qualitate, an inhoneſta, iniqua, improba, inhumana, crudelia, & cætera, quæ ei generi accidunt. Eaq; nõ modò in propoſitionibus, aut rationibus, ſed in toto genere actionis intuẽda, an ſit crudelis, ut Labieni in Rabirium lege perduellionis: Inhumana, ut Tuberonis, Ligarium exulem accuſantis, atq; id agentis, ne ei Cæſar ignoſcat: Superba, ut in Oppiũ ex epiſtola Cottæ reũ factũ. Proinde

præcipites, inſidioſæ, imponentes deprehenduntur. Ex *quibus tamen fortiſsime inuaſeris, quod eſt aut omnibus periculoſum, ut dicit Cicero pro* Tullio, *Quis hoc ſtatuit unquã, aut cui concedi ſine ſummo omnium periculo poteſt, ut eum iure potuerit occidere, à quo metuiſſe ſe dicat, ne ipſe poſterius occideretur? Aut ipſis iudicibus, ut pro* Oppio *monet pluribus, ne illud actionis genus in equeſtrem ordinem admittant*. Nonnunquam *tamen quædam bene contemnuntur, uel tanquam leuia, uel tanquã ad cauſam nihil pertinentia*. Multus *hoc locis facit* Cicero. Sed *hæc ſimulatio interim hucuſq; procedit, ut quæ dicendo refutare nõ poßumus, quaſi faſtidiendo calcemus*. Quoniam *uero maxima pars eorum ſimilibus conſtat, rimandum erit diligẽtiſsime, quid ſit in quoq; quod aßumitur diſsimile*. Id *in iure facilè deprehẽditur*. Eſt *enim ſcriptum de rebus utiq; diuerſis, tantoq; magis ipſa rerum differentia poteſt eſſe manifeſta*. Illas *uero ſimilitudines quæ ducũtur ex mutis animalibus, aut inanimis, facilè eſt eludere*. Exempla *rerum uariè tractanda ſunt, ſi nocebunt: quæ ſi dubia erunt, fabuloſa dicere licebit: ſin uera, maximè quidem diſsimilia*. Neq; *enim fieri poteſt, ut paria ſint omnia: ut ſi* Naſica *poſt occiſum* Gracchum *defendatur exemplo* Halæ, *à quo* Melius *eſt interfectus*, Melium *regni affectatorẽ fuiſſe, à* Graccho *leges modò latas eſſe populares*, Halam *magiſtrũ equitum fuiſſe*, Naſicam *priuatum eſſe dicatur*. Si *defecerint omnia, tum uidendum erit, an obtineri poßit, ne illud quidem recte factum*. Quod *de exemplis, idem etiam de iudicatis obſeruandũ*. Quod *autẽ poſui, referre quo quicq; accuſator modo dixerit, huc pertinet, ut ſi eſt minus efficaciter locutus, ipſa eius uerba ponantur: ſi acri & uehementi uſus fuerit oratione, eandẽ rem noſtris uerbis mitioribus proferamus, ut* Cicero *de* Cornelio, Codicem *attigit: & protinus cum quadam defenſione, ut ſi pro luxurioſo dicẽdum ſit*, Obiecta *eſt paulò liberalior uita*. Sic *& pro ſordido parcum, & pro maledico liberum dicere licebit*. Vtique

nunquàm

nunquàm cõmittẽdum eſt,ut aduerſariorũ dicta cum ſua cõfirmatione referamus, aut etiam loci alicuius executione adiuuemus,niſi cũ eludenda. Apud exercitũ mihi fueris,inquit,tot annis forum nõ attigeris,abfueris tandiu,& cũ tam longo interuallo ueneris,cum ijs,qui in foro habitauerunt,de dignitate cõtendas. Præterea in cõtradictionibus,interim totũ crimẽ exponitur,ut Cicero pro Scauro cõtra Boſtarem facit,uelut orationem diuerſæ partis imitatus. Aut pluribus propoſitionibus iunctis,ut pro Vareno: Cum iter per agros,& loca ſola faceret cũ Populeno,in familiam Ancharianam incidiſſe dixerunt,deinde Populenum occiſum eſſe, illico Varenũ uinctũ,adſeruatũ,dum hic oſtenderet,quid de eo fieri uellet. Quod eſt utiq; faciẽdum, ſi erit incredibilis rei ordo,& ipſa expoſitione fidem perditurus. Interim per partes diſſoluitur,& quod cõtextu nocet,plerunq; id eſt tutius. Quædam cõtradictiones natura ſunt ſingulæ. Id exemplis non eget. Communia bene apprehẽduntur,non tantum quia utriuſq; ſunt partis,ſed quia plus proſunt reſpondenti: neq; enim pigebit,quod ſæpe monui,referre: Cõmune qui prior dicit,contrarium facit. Eſt enim contrarium,quo aduerſarius bene uti poteſt. At enim, non ueriſimile eſt tantum ſcelus M. Cottam eſſe commentum. Quid? hoc ueriſimile eſt tãtum ſcelus Oppium eſſe conatum? Artificis autẽ eſt inuenire in actione aduerſarij,quæ in ſemetipſa pugnent,aut pugnare uideantur,quæ aliquãdo ex rebus ipſis manifeſta ſunt,ut in cauſa Cæliana, Clodia aurũ ſe Cælio commodaſſe dicit,quod ſignũ magnæ familiaritatis eſt: uenenum ſibi paratũ,quod ſummi odij argumẽtum eſt. Tubero Ligarium accuſat,quòd is in Africa fuerit: & queritur,quòd ab eo ipſe in Africã nõ ſit admiſſus. Aliquando uerò præbet eius rei occaſionem,minus conſiderata ex aduerſo dicentis oratio: quod accidit præcipue cupidis ſententiarum,ut ducti occaſione dicendi,non reſpiciant,quid dixerint, dum locum præſentem,non totam cauſam intuentur. Quid tam

uideri

uideri poteſt contra Cluentium quàm Cenſoria nota? Quid tam contra eundem, quàm filium ab Egnatio corrupti iudicij, quo Cluentius Opianicum circumueniſſet, crimine exhæredatum? At hæc Cicero pugnare inuicem oſtendit: Sed tu Acci conſideres, cenſeo, diligenter, utrum Cenſorium iudicium graue uelis eſſe, an Egnâtij. Si Egnatij, leue eſt, quod Cēſores de cæteris ſubſcripſerūt. Ipſum enim Cn. Egnatium, quem tu grauem eſſe uis, de ſenatu eiecerunt. Sin autem Cenſorium hunc ipſum Egnatium, quem pater Cenſoria ſubſcriptione exhæredauit, Cenſores in ſenatu, cum patrem eieciſſent, retinuerunt. Illa magis uitioſe dicuntur, quàm acute reprehenduntur, argumentum dubium pro neceſſario, controuerſum pro confeſſo, commune pluribus pro proprio, uulgare, ſuperuacuum, ſerius conſtitutum, contra fidem. Nam & illa accidunt parum cautis, ut crimen augeant quod probandum eſt, de facto diſputent, cum de autore quæratur, impoßibilia aggrediantur, pro effectis relinquant uixdum inchoata, de homine dicere, quàm de cauſa malint, hominum uitam rebus aßignent: ut ſi quis Decemuiratum accuſet, non Appium, manifeſtis repugnēt, dicant quòd aliter accipi poßit, ſummam quæſtionis non intueantur, non ad propoſita reſpōdeant. Quod unum aliquando recipi poteſt, cùm mala cauſa adhibitis extrinſecus remedijs tuenda eſt: ut cùm peculatus Verres reus fortiter, & induſtriè tutatus contra piratas Siciliam dicitur. Eadem aduerſus contradictiones nobis oppoſitas præcepta ſunt. Hoc tamen amplius, quòd circa eas multi duobus uitijs diuerſis laborāt. Nam quidam etiam in foro tanquam moleſtam rem & odioſam prætereunt, & his plerunq; , quæ compoſita domo attulerunt, contenti, ſine aduerſario dicunt: etſi licet multò magis in ſcholis, in quibus non ſolum contradictiones omittuntur, uerum etiam ipſæ materiæ, ſic plerunque finguntur, ut nihil dici pro altera parte poßit. Alij diligentia lapſi, uerbis etiā uel ſententiolis omnibus reſpondendum putant, quod eſt & infinitum

& ſu

& ſuperuacuum:nō enim cauſa reprehenditur, ſed actor:quem ego ſemper uideri malim ſic diſertū,ut ſi dixerit quod rei profuerit,ingenij credatur laus eſſe,non cauſæ: ſiquando forte non lædat,cauſæ, non ingenij culpa. Itaque illæ reprehenſiones, aut obſcuritatis,qualis in Rullum fuit,aut infantiæ in dicendo,qualis in Piſonem, aut inſcitiæ rerum, uerborumq́;, & inſulſitatis etiam,qualis in Antonium eſt,accōmodantur iuſtis odijs,ſuntq́; utiles ad conciliandum ijs,quos inuiſos facere uolueris, odium.

*oratio *Alia reſpondendi patronis ratio, & aliquando non eorum*ratio modò,ſed uita etiam,uultus deniq;,inceſſus, habitus recte incuſari ſolet. Vt aduerſus Quintium Cicero non hæc ſolum, ſed ipſam etiam prætextam dimiſſam ad talos inſectatus eſt. Preſſerat enim turbulentis concionibus Cluentium Quintius. Nonnunquàm eleuandæ inuidiæ gratia,quæ aſperius dicta ſunt,eluduntur,ut à Cicerone Triarius:nam cum Scauri columnas per urbē plauſtris uectas eſſe dixit: Ego porrò,inquit,qui Albanas habeo columnas,clitellis eas apportaui. Et magis hoc in accuſatores conceſſum eſt, quibus conuitiari aliquando patrocinij fides cogit. Illa uerò aduerſus omnes & recepta,& non inhumana cōqueſtio,ſi callide quid tacuiſſe,breuiaſſe,obſcuraſſe,diſtuliſſe dicuntur. Defenſionis quoq; permutatio reprehenditur ſæpe,ut fecit Accius aduerſus Cluentium, Aeſchines aduerſus Cteſiphontem:cùm ille Ciceronem lege uſurum modò, hic minime de lege dicturum Demoſthenem queritur. Declamatores uerò in primis ſunt admonendi,ne contradictiones eas ponant,quibus facilime reſponderi poßit, neu ſibi ſtultum aduerſarium fingant. Facimus autem,quòd maxime uberes loci, popularesq́; ſentētiæ naſcuntur, materiam dicendi nobis quò uolumus ducentibus, ut non ſit ille inutilis uerſus:*

Non male reſpondit,male enim prior ille rogarat.

Fallet hæc nos in foro cōſuetudo,ubi aduerſario, non ipſi nobis reſpōdebimus. Aiunt Accium interrogatum,cur cauſas non ageret

ret, cùm apud cum in tragœdijs tanta uis eſſet optimè reſpondendi, hanc reddidiſſe rationem, quòd illic ea dicerentur, quæ ipſe uellet, in foro eſſent dicturi aduerſarij, quæ minimè uellet. Ridiculum eſt ergo in exercitationibus, quæ foro præparantur, prius cogitare, quid reſponderi, quàm quid ex diuerſo dici poſſit. Et bonus præceptor non minus diſcipulum laudare debet, ſi quid pro diuerſa, quàm ſi quid pro ſua parte acriter excogitauit. Rurſus aliquid in ſcholis permittendum ſemper, in foro rarò. Nam loco à petitore primo contradictione uti, qui poſſumus, ubi uera res agitur, cùm aduerſarius adhuc nihil dixerit? Incidunt tamen plerique in hoc uitium uel conſuetudine declamatoria, uel etiam cupiditate dicendi, dantq́; de ſe reſpondentibus uenuſtiſſimos luſus, cùm modò ſe uerò nihil dixiſſe, nec tam ſtultè dicturos, modò bene admonitos ab aduerſario, & agere gratias, quòd adiuti ſint, iocantur. Frequentiſſimè uerò, id quod firmiſſimum eſt, nunquàm ijs reſponſurum aduerſarium fuiſſe, quæ propoſita non eſſent, niſi ſciret illa uera eſſe, & ad fatendũ conſcientia eſſet impulſus, ut pro Cluentio Cicero: Nam hoc perſæpe dixiſti, tibi ſic renunciari, me habere in animo cauſam hanc præſidio legis defendere, ita'ne eſt? ab amicis imprudentes uidelicet prodimur: & eſt neſcio quis de ijs, quos amicos nobis arbitramur, qui noſtra conſilia ad aduerſarium deferat. Quiſnam tibi hoc renunciauit? Quis tam improbus fuit? cui autem ego narraui? nemo, ut opinor, in culpa eſt, nimirum tibi iſtud lex ipſa renunciauit. At quidam contradictione non contenti, totos etiam locos explicant. Scire ſe hoc dicturos aduerſarios, & ita perſecuturos. Quod factum uenuſtè temporibus noſtris eluſit Vibius Criſpus, uir ingenij iucundi, & elegantis. Ego uerò, inquit, iſta non dico. Quid enim attinet illa bis dici? Nonnunquam tamen aliquid ſimile cõtradictioni poni poteſt, ſi quid ab aduerſario teſtationibus comprehenſum, in aduocationibus iactatum. Reſpondebimus enim rei ab illis dictæ, non à nobis excogitatæ,

aut, ſi id genus erit cauſæ, ut proponere poßimus certa, extra quæ nihil dici poßit, ut cùm res furtiua in domo deprehenſa ſit, dicat neceſſe eſt reus, aut ſe ignorante illatam, aut depoſitam apud ſe, aut donatam ſibi: quibus omnibus, etiam ſi propoſita non ſint, reſponderi poteſt. At in ſcholis rectè & * interpellationibus, & contradictionibus occurremus, ut in utrunq; locum, id eſt, primum & ſecundum, ſimul exerceamur: quod niſi fecerimus, nunquàm utemur contradictione. Non enim erit cui reſpondeamus. Eſt & illud uitium nimium ſoliciti, & circa omnia momenta luctantis. Suſpectam enim facit iudici cauſam, & frequenter, quæ ſtatim dicta omnem dubitationem ſuſtuliſſent, dilata ipſis præparationibus fidē perdunt, quia patronus & alijs crediderit opus fuiſſe. Fiduciam igitur orator præ ſe ferat, ſemperq; ita dicat, tanquam de cauſa optimè ſentiat. Quod (ſicut omnia) in Cicerone præcipuum eſt. Nam illa ſumma cura ſecuritatis eſt ſimilis, tantaq; in oratione autoritas, ut probationis locum obtineat, dubitare nobis non audentibus. Porrò qui ſcierit, quid pars aduerſa, quid noſtra habeat ualentiſſimum, facilè iudicabit, quibus maximè rebus, uel occurrendum ſit, uel inſtandum. Ordo quidem in parte nulla minus affert laboris. Nam ſi agimus, noſtra confirmanda ſunt primùm, tum quæ noſtris opponuntur, refutanda. Si reſpondemus, prius incipiendum eſt à refutatione. Naſcuntur autem ex ijs, quæ contradictioni oppoſuimus, aliæ contradictiones, euntq; interim longius, ut gladiatorū manus, quæ ſecundæ uocantur: fiunt & tertiæ, ſi prima ad euocandum aduerſarij ictum prolata erit: & quartæ, ſi geminata captatio eſt, ut bis etiam cauere, bis repetere oportuerit. Quæ ratio & ultrà ducit. Sed illam etiam, quam ſuprà oſtendi, ſimplicē ex affectibus, atq; ex affirmatione ſola probationem recipit refutatio, qualis eſt illa Scauri, de qua dixi ſuprà. Quin neſcio, an etiam frequētior, ubi quid negatur. Videndum præcipuè utriq; parti, ubi ſit rei ſumma. Nam ferè accidit, ut in cauſis multa dicantur

*probationibus

cantur, de paucis iudicetur. In his probandi refutandiq́; ratio eſt, ſed adiuuanda uiribus dicentis, & adornanda. Quamlibet enim ſint ad docendum, quod uolumus accommodata, tamen erunt infirma, niſi maiore quodam oratoris ſpiritu impleantur. Quare & illi cõmunes loci, de teſtibus, de tabulis, de argumentis, alijsq́; ſimilibus magnam uim animis iudicum afferunt, & ij proprij, quibus factum quodq; laudamus, aut contrà, iuſtum uel iniuſtum docemus, maius aut minus, aſperius aut mitius. Ex his autem alij ad probationem ſingulorum argumentorum faciunt, alij ad plurium, alij ad totius cauſæ inclinationẽ. Ex quibus ſunt qui præparent animum iudicis, ſunt qui confirment. Sed præparatio quoq; aut confirmatio aliquando totius cauſæ eſt, aliquãdo partium, & proinde, ut cuiq; conueniunt, ſubijcienda. Ideoq́; miror inter duos diuerſarum ſectarum uelut duces non mediocri contentione quæſitum, ſingulis'ne quæſtionibus ſubijciendi eſſent loci, ut Theodoro placet, an prius docendus iudex, quàm mouẽdus, ut præcipit Apollodorus, tanquam perierit hæc ratio media, & nihil cum ipſius cauſæ utilitate ſit deliberandum. Hæc præcipiunt, qui ipſi non dicunt in foro, ut acies à ſecuris, ocioſisq́; compoſitæ, ipſa pugnæ neceſsitate turbentur. Nanq; omnes ferè qui legem dicendi quaſi quædam myſteria tradiderunt, certis non inueniendorum modo argumentorum locis, ſed concludendorum quoq; nos præceptis alligauerunt, de quibus breuiſsime prælocutus, quid ipſe ſentiam, id eſt, quid clariſsimos oratores feciſſe uideam, non tacebo.

Quibus conſtet Epichirema, & quomodo refellatur. CAP. XIIII.

IGitur enthymema, & argumentum ipſum, id eſt, rem quæ probationi alterius adhibetur appellant, & argumenti elocutionem. Eam uero (ut dixi) duplicẽ: Ex conſequentibus, quod habet propoſitionem, coniunctamq́; ei protinus probationem, quale pro Ligario: Cauſa tum dubia, quòd erat aliquid in utraq;

 parte

parte, quod probari poſſet: nunc melior certe ea iudicanda eſt, quam dij adiuuerunt. Habet enim rationem propoſitionemq́;, *non habet concluſionem.* Ita eſt ille imperfectus ſyllogiſmus. Ex *pugnantibus uerò, quod etiam ſolum enthymema quidam uocant, fortior multò probatio eſt.* Tale eſt Ciceronis pro Milone: *Eius mortis ſedetis ultores, cuius uitam ſi putetis per uos reſtitui poſſe, nolitis.* Quod quidem etiam aliquando multiplicari *ſolet, ut eſt ab eodem, & pro eodem reo factum:* Quem igitur *cum omnium gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non eſt auſus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tẽpore, cum periculo capitis non dubitauit occidere?* Optimum autem uidetur enthyme*matis genus, cùm propoſito diſsimili, uel contrario, ratio ſubiungitur, quale eſt* Demoſthenis: Non enim *ſi quid unquam contra leges factum eſt, idq́; tu es imitatus, idcirco te conuenit pœna liberari: quin è contrario damnari multò magis. Nam ut ſi quis eorum damnatus eſſet, tu hæc non ſcripſiſſes: ita damnatus ſi tu fueris, non ſcribet alius.* Epichirematos *& quatuor, & quinq́;, & ſex etiam factæ ſunt partes à quibuſdam:* Cicero *maxime quinque defendit, ut ſit propoſitio, deinde ratio eius, tum aſſumptio, & eius probatio, quinta complexio.* Quia *uerò interim & propoſitio non egeat rationis, & aſſumptio probationis, nonnunquam etiã cõplexione opus non ſit, quadripartitam, & tripartitam, & bipartitam quoq́; fieri poſſe ratiocinationem, mihi & plurimis nihilominus autoribus tres ad ſummũ uidẽtur.* Nam *ita ſe habent iſta natura, ut ſit de quo quæratur, & per quod probetur, tertium adijci poteſt uelut ex conſenſu duorũ antecedentium.* Ita *erit prima intẽtio, ſecunda aſſumptio, tertia connexio.* Nam *confirmatio primæ ac ſecundæ partis & exornatio, eiſdem cedere poſſunt, quibus ſubijciuntur. Sumamus autem ex* Cicerone *quinq́; partium exẽplum:* Melius *gubernantur ea, quæ conſilio reguntur, quàm quæ ſine conſilio adminiſtrantur.* Hanc

primam

primam partem numerat, eam deinceps rationibus uarijs, & quàm copioſiſsimis uerbis approbari putat oportere. Hoc ego *totum cũ ſua ratione unũ puto, alioqui ſi ratio pars eſt, eſt autẽ uaria ratio, plures partes eſſe dicantur.* Aßumptionẽ *deinde poſuit:* Nihil *autẽ omnium rerũ melius, quàm omnis mũdus adminiſtratur.* Huius *aßumptionis quarto in loco aliã porrò inducunt approbationem, de quo idem quod ſuprà, dico.* Quinto *inducũt loco cõplexionem, quæ aut infert ſolum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo:* Cõſilio *igitur mundus adminiſtratur: aut unum in locũ cũ *cõduxerit breuiter expoſitionẽ & aßumptionem, adiungit quid ex his cõficiatur, ad hũc modũ:* Quòd *ſi melius geruntur quæ cõſilio, quàm quæ ſine cõſilio adminiſtrãtur, nihil autẽ omnium rerũ melius, quàm omnis mundus adminiſtratur, conſilio igitur mundus adminiſtratur. Cui parti cõſentio.* In *tribus autẽ, quas fecimus partibus, non eſt forma ſemper eadẽ, ſed una in qua idem concluditur, quod intẽditur.* Anima *immortalis eſt: nam quicquid ex ſeipſo mouetur, immortale eſt: anima autem ex ſeipſa mouetur: immortalis igitur eſt anima.* Hoc *fit nõ ſolum in ſingulis argumentis, ſed in totis cauſis, quæ ſunt ſimplices, & in quæſtionibus.* Nam *& hæ primã habent expoſitionẽ.* Sacrilegium *cõmiſiſti, hominẽ occidiſti.* Non *quiſquis hominẽ occidit, cædis reus tenetur.* Deinde *rationẽ.* Sed *hæc eſt in cauſis & quæſtione longior, quàm in ſingulis argumentis: & plerũq; ſumma complexione uel per enumerationẽ, uel per breuẽ concluſionem teſtantur, quid effecerint.* In *hoc genere propoſitio dubia eſt.* De *hac enim quæritur.* Altera *eſt complexio nõ par intentioni, ſed uim habens parem:* Mors *nihil ad nos.* Nam *quod eſt diſſolutum, ſenſu caret: quod autem ſenſu caret, nihil ad nos.* In *alio genere, nõ eadem propoſitio eſt, quæ connexio:* Omnia *animalia meliora ſunt quàm inanima: nihil autẽ melius eſt mundo: mundus igitur animal.* Hic *poteſt uideri de re contentio.* Potuit *enim ſic cõſtitui ratiocinatio:* Animal *eſt mundus, omnia enim anima-*

* *concluſerit*

lia meliora ſunt quàm inanima. Ceterũ hæc propoſitio, aut cõfeſſa eſt, ut proxima, aut probãda: ut, qui beatã uitam uiuere uolet, philoſophetur oportet. Non enim conceditur. Cætera ſequi, niſi cõfirmata prima parte, non poßunt. Eſt & aßumptio interim confeſſa: ut, omnes autẽ uolunt beatam uitam uiuere. Interim probanda, ut illa: Quod eſt diſſolutũ, ſenſu caret, cùm ſoluta corpore anima, an ſit immortalis, uel ad tempus certum maneat, ſit in dubio. Quam aßumptionẽ, alij rationẽ uocant, alij epichirema. Epichirema autẽ nullo differt à ſyllogiſmis, niſi quòd illi & plures habent ſpecies, & uera colligunt ueris: epichirematis frequentior circa credibilia eſt uſus. Nam ſi cõtingeret ſemper con trouerſa confeßis probare, uix eſſet in hoc genere uſus oratoris. Nam quid ingenio eſt opus, ut dicas, Bona ad me pertinent: ſolus enim ſum filius defuncti, uel ſolus hæres, cùm iure bonorum poſſeßio teſtati ſecundum tabulas teſtamenti detur: ad me igitur pertinent? Sed cùm ipſa ratio in quæſtionẽ uenit, efficiẽdum eſt certum, id quod probaturi ſumus, quod incertũ eſt: ut ſi ipſa fortè intentione dicatur, aut filius non es, aut non es legitimus, aut non es ſolus. Itemq́; , aut hæres non es, aut iuſtum teſtamentum non eſt, aut capere non potes, aut habes cohæredes. Efficiẽdum eſt iuſtum, propter quod bona adiudicari nobis debeãt. Sed tum eſt neceſſaria illa ſumma cõnexio, cum interuenit oratio largior. Aliquando ſufficiunt intentio ac ratio. Silent leges inter arma, nec ſe expectari iubent, cum ei qui expectare uelit, antè iniuſta pœna luenda ſit, quàm iuſta repetenda. Ideoq́; id enthymema, quod eſt ex conſequentibus, rationi ſimile dixerunt. Sed & ſingula quoque interim recte ponuntur, ut ipſum illud: Silent leges inter arma. Et à ratione fas eſt incipere, deinde concludere, ut ibidem: Quòd ſi duodecim tabulæ nocturnũ furem quoquo modo, diurnum autem, ſi ſe telo defenderet, interfici impune uoluerunt, quis eſt qui quoquo modo quis interfectus ſit, puniendum putet? Variat autẽ hic adhuc, & rurſus rationẽ tertio loco po-

nit

nũt, cùm uideat aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipſis porrigi legibus. Prioris autem partis duxit ordinem: Inſidiatori autẽ & latroni quæ poteſt inferri iniuſta nex? Hæc intentio. Quid comitatus noſtri? quid gladij uolũt? Hæc ratio. Quos habere certè non liceret, ſi uti illis nullo pacto liceret. Hæc ex intentione, & ratione connexio. Huic generi probationis tribus occurritur modis, id eſt, per omnes partes. Aut enim expugnatur intentio, aut aſſumptio, aut concluſio, nonnunquam omnia. Sed omnia hæc tria ſunt. Intentio expugnatur: Iure occìdi eum, qui inſidiatus ſit. Nam prima ſtatim pro Milone quæſtio eſt: An ſit ei fas lucem intueri, qui à ſe hominem necatum eſſe fateatur. Expugnatur aſſumptio omnibus ijs, quæ de refutatione diximus. Et ratio quidem nonnunquam eſt uera, cùm eius propoſitio uera non ſit. Interim ueræ propoſitionis falſa ratio eſt: Virtus bonum eſt, uerum eſt, ſi quis rationem ſubijciat, quòd ea locupletes faciat, ueræ intentionis falſa ſit ratio. Cõnexio autem uera negatur, cùm aliud colligit, quàm id, quod ex prioribus cõficitur, aut nihil ad quæſtionẽ dicitur pertinere. Non eſt uera ſic: Inſidiator iure occiditur: Nam qui curauit, ut uim afferat ut hoſtis, debet etiam ut hoſtis repelli: Rectè igitur Clodius ut hoſtis occiſus eſt. Non utiq;. Nondũ enim Clodium inſidiatorẽ oſtẽdimus. Sed ſit uera cõnexio: Rectè igitur inſidiator ut hoſtis occiditur. Nihil ad nos. Nondũ enim Clodius inſidiator apparet. Sed ut poteſt eſſe uera connexio, & tamen falſa intentio & ratio: ita ſi illa uera ſunt, nunquã eſt falſa connexio. Enthymema ab alijs oratorius ſyllogiſmus, ab alijs pars dicitur ſyllogiſmi, propterea quòd ſyllogiſmus utique concluſionem & propoſitionem habet, & per omnes partes efficit, quod propoſuit: Enthymema tantum intentũ intelligi contentũ ſit. Syllogiſmus talis: Solum bonum uirtus: nam id demum bonum eſt, quo nemo malè uti poteſt: uirtute nemo malè uti poteſt: bonum eſt ergo uirtus. Enthymema ex conſequentibus. Bonum eſt uirtus,

qua nemo malè uti poteſt. Et contrà: Non eſt bonum *pecunia: non enim bonum, quo quiſquam malè uti poteſt: pecunia poteſt quis malè uti: non igitur bonum eſt pecunia.* Enthymema ex pugnantibus: *An bonum eſt pecunia, qua quiſq; poteſt malè uti?* Si *pecunia, quæ eſt in argento ſignato, argentum eſt: qui argentum omne legauit, & pecuniam, quæ eſt in argento ſignato, legauit: Argentum autem omne legauit: igitur & pecuniam, quæ eſt in argento, legauit.* Habebit *formam ſyllogiſmi.* Oratori *ſatis eſt dicere: Cùm argentum legauerit omne, pecuniam quoq; legauit, quæ eſt in argento.* Peregiſſe *mihi uideor ſacra tradentium artes, ſed conſilio locus ſupereſt.* Nanq; *ego, ut in oratione ſyllogiſmo quidem aliquando uti, nefas non duco, ita conſtare totam, aut certè confertam eſſe aggreßionum & enthymematum ſtipatione, minime uelim.* Dialogis *enim & dialecticis diſputationibus erit ſimilior, quàm noſtri operis actionibus, quæ quidem inter ſe plurimum differunt.* Nanque *illi homines docti, & inter doctos uerum quærentes, minutius, & ſcrupuloſius ſcrutantur omnia, & ad liquidum, cõfeſſumq; perducunt, ut qui ſibi & inueniendi, & iudicandi uendicent partes, quarum alteram* τοπικὴν, *alteram* κριτικὴν *uocant.* Nobis *ad aliorum iudicia componẽda eſt oratio, & ſæpius apud omnino imperitos atq; aliarum certè ignaros literarum loquendum eſt: quos niſi & delectatione allicimus, & uiribus trahimus, & nonnunquam turbamus affectibus, ipſa quæ iuſta ac uera ſunt, tenere non poßumus.* Locuples, *& ſpecioſa uult eſſe eloquentia, quorum nihil conſequetur, ſi concluſionibus certis, & crebris, & in unam propè formam cadentibus conciſa, & contemptum ex humilitate, & odium ex quadam ſeruitute, & ex copia ſatietatem, & ex amplitudine faſtidium tulerit.* Feratur *igitur non ſemitis, ſed campis: non uti fontes anguſtis fiſtulis colliguntur, ſed ut latißimi amnes totis uallibus fluat, ac ſibi uiam, ſiquando non acceperit, faciat.* Nam *quid miſerius illam legem uelut præformatas infantibus*

tibus

tibus literas perſequentibus, & ut Græci dicere ſolent, quem ma ter amictum dedit, ſolicitè cuſtodientibus? Propoſitio, ac conclu ſio, ex conſequentibus, & repugnantibus non inſpiret, non au geat, non mille figuris uariet, ac uerſet: ut ea naſci, & ipſa pro uenire natura, non manu facta, & arte ſuſcepta, magiſtrum fa teri ubiq; uideantur? Quis unquã ſic dixit orator? non'ne apud ipſum Demoſthenem paucißima huiuſmodi reperiuntur? Quæ apprehenſa Græci magis (nam hoc ſolum nobis peius faciunt) in catenas ligant, & inexplicabili ſerie connectunt, & indubi tata colligunt, & probant confeſſa, & ſe antiquis per hoc ſimi les uocant. Deinde interrogati, nunquàm reſpondebunt, quem imitentur. Sed de figuris alio loco. Nunc illud adijciendum, ne ijs quidem conſentire me, qui ſemper argumenta ſermone puro, & dilucido, & diſtincto, cæterum minime lato, ornatoq; putant eſſe dicenda. Nanque ea diſtincta quidem, ac perſpicua debere eſſe confiteor: in rebus uerò minoribus etiam ſermone, ac uerbis quàm maximè proprijs, & ex uſu. At ſi maior erit materia, nul lum ornatum his, qui modò non obſcuret, ſubtrahendum puto. Nam & ſæpe plurimum lucis affert ipſa translatio, cùm etiam ipſi iuriſconſulti, quorum ſummus circa uerborum proprietatem labor eſt, littus eſſe audeant dicere, quà fluctus alludit. Quoq; quid natura magis aſperum, hoc pluribus condiendum eſt uoluptatibus, & nimis ſuſpecta argumentatio dißimula tione, & multum ad fidem adiuuat audientis uo luptas. Niſi fortè exiſtimamus Ciceronem malè in hac ipſa argumẽtatione dixiſſe: Silere le ges inter arma, & gladium nobis in terim ab ipſis porrigi legibus. His tamẽ habendus modus, ut ſint ornamento, non impedi mento.

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE

Oratoria, libri ſexti procemium, in quo de fortuna ſua queritur.

HAEC MARCELLE Victori, *ex tua uoluntate maximè ingreſſus, tum ſiqua ex nobis ad iuuenes bonos peruenire poſſet utilitas, nouiſſime penè & neceſſitate quadam officij delegati mihi, ſedulò laborabam: reſpiciens tamen illam curam meæ uoluptatis, qui filio, cuius eminens ingenium, ſolicitam quoq; parentis diligentiã merebatur, hanc optimam partem relicturus hæreditatis uidebar: ut ſi me (quod æquũ & optabile fuit) fata intercepiſſent, præceptore tamẽ patre uteretur. At me fortuna id agentẽ diebus, ac noctibus, feſtinantemq́; metu meæ mortalitatis, ita ſubitò proſtrauit, ut laboris mei fructus ad neminẽ minus, quàm ad me pertinet. Illum enim, de quo ſumma conceperam, & in quo ſpem unicam ſenectutis meæ reponebam, repetito uulnere orbitatis amiſi. Quid nunc agam, aut quem ultrà eſſe uſum mei dijs reprobantibus credam? nam ita fortè accidit, ut eum quoq; librum, quem de cauſis corruptæ eloquentiæ emiſi, iam ſcribere aggreſſus, ſimuli ictu ferirer. Tunc igitur optimum fuit infauſtum opus, & quicquid hoc eſt in me infelicium literarum, ſuper immaturum funus conſumpturis uiſcera mea flammis inijcere, neq; hanc impiam uiuacitatem nouis inſuper curis fatigare. Quis enim mihi bonus parens ignoſcat, ſi ſtudere amplius poſſum? ac non oderit hanc animi mei firmitatem, ſi quis in me eſt alius uſus uocis, quàm ut incuſem deos ſuperſtes omnium meorum? nullam terras deſpicere prouidentiam teſter? ſi non meo caſu, cui tamen nihil obijci, niſi quòd uiuam, poteſt: at illorum certè, quos utiq; immeritos mors acerba dãnauit: erepta mihi prius eorundem matre, quæ nondũ expleto ætatis*

undeui

undeuiceſimo anno, duos enixa filios, quãuis acerbiſſimis rapta fatis, felix deceſſit. Ego uel hoc uno malo ſic eram afflictus, ut me iam nulla fortuna poſſet efficere felicem. Nam cum omni uirtute, quæ in fœminas cadit, functa inſanabilem attulit marito dolorem, tum ætate ea puellari, præſertim meæ comparata, poteſt & ipſa numerari inter uulnera orbitatis: liberis tamẽ ſuperſtitibus, & quod nefas erat, ſæua, ſed optabat ipſa, me ſaluo maximos cruciatus præcipiti uia effugit. Mihi filius minor, quintũ egreſſus annũ, ut in malis agerem, prior alterũ ex duobus eruit lumẽ. Non ſum ambitioſus in malis, nec augere lachrymarum cauſas uolo, utinamq; eſſet ratio minuendi. Sed diſſimulare quî poſſum, quid illi gratiæ in uultu, quid iucunditatis in ſermone, quos ingenij igniculos, quam præſtantiam placidæ, & (quod ſcio uix poſſe credi) tantũ altæ mentis oſtenderit? qualis amorẽ quicunq; alienus infans mereretur. Illud uerò inſidiantis, quò me ualidius cruciaret, fortunæ fuit, ut ille mihi blandiſſimus, me ſuis nutricibus, me auiæ educanti, me omnibus, qui ſolicitare ſolent illas ætates, anteferret. Quapropter illi dolori, quem ex matre optima, atq; laudẽ omnẽ ſupergreſſa paucos ante menſes ceperã, gratulor. Minus enim eſt, quod flẽdum meo nomine, quàm quod illius gaudendum eſt. Vna poſt hæc Quintiliani mei ſpe ac uoluptate nitebar, & poterat ſufficere ſolatio. Non enim floſculos ſicut prior, ſed & decimum ætatis iam ingreſſus annum, certos atque deformatos fructus oſtenderat. Iuro per mala mea, per infelicem conſcientiam, per illos manes, numina doloris mei, has me in illo uidiſſe uirtutes ingenij, nõ modò ad percipiẽdas diſciplinas, quo nihil præſtantius cognoui, plurima expertus, ſtudijq; iam tum non coacti (ſciunt præceptores) ſed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prorſus poſſit hinc eſſe tanti fulminis metus, quod obſeruatum ferè eſt, celerius occidere feſtinatam maturitatem, & eſſe neſcio quam, quæ ſpes tantas decerpat, inuidiam, ne uidelicet ultrà, quàm homini datũ eſt, noſtra proueherẽtur. Etiam

illa

illa fortuita aderant omnia, uocis iucunditas, claritasq́;, oris ſuauitas, & in utracunq; lingua, tanquam ad eã demum natus eſſet, expreſſa proprietas omnium literarum. Sed hæc ſpes adhuc, illa maiora, conſtantia, grauitas, contra dolores etiam ac metus robur. Nam quo ille animo, qua medicorum admiratione, menſium octo ualetudinem tulit? ut me in ſupremis conſolatus eſt? quàm etiã deficiens, quamq́; non tunc ipſum illũ alienatæ mentis errorem circa ſolas literas habuit? Tuos'ne ego, ô meæ ſpes inanes, labentes oculos, tuum fugientem ſpiritum uidi? tuum corpus frigidum, exangue complexus, animã recipere, auramq́; cõmunem haurire amplius potui? dignus his cruciatibus quos fero, dignus his cogitationibus? Te'ne cõſulari nuper adoptione, ad omnium ſpes honorum patris admotum, te auunculo Prætori generum deſtinatum, te omnium ſpe Atticæ eloquẽtiæ candidatum, ſuperſtes parens habiturus eſt tantum ad pœnas? Et ſi non cupido lucis, certe patientia uindicet te reliqua mea ætate. Nam fruſtra mala omnia ad crimen fortunæ relegamus. Nemo niſi ſua culpa diu dolet. Sed uiuimus, & aliqua uiuendi ratio quærẽda eſt, credendumq́; doctiſſimis hominibus, qui unicum aduerſorum ſolatium literas putauerunt. Siquando tamen ita reſederit præſens impetus, ut aliqua tot luctibus alia cogitatio inſeri poſſit, non iniuſte petierim moræ ueniam. Quis enim dilata ſtudia miretur, quæ potius non abrupta eſſe mirandum eſt? Tum ſi qua minus fuerint effecta iis, quæ leuius adhuc afflicti cœperamus, imperitiæ, aut fortunæ remittantur: quæ ſi quid mediocrium alioqui in noſtro ingenio uirium fuit, ut non extinxerit, debilitauit tamen. Sed uel propter hoc nos contumacius erigamus, quòd illam, ut perferre nobis difficile eſt, ita facile contemnere. Nihil enim ſibi aduerſus me reliquit, & infelicem quidem, ſed certiſſimam tamen attulit mihi ex his malis ſecuritatem. Boni autem conſulere noſtrum laborem uel propter hoc certum eſt, quòd in nullum iam propriũ uſum perſeueramus, ſed omnis hæc cura ad alienos,

ut ali

ut alienis utilis (ſi modò quid utile ſcribimus) ſpectat. Nos *mi-ſeri,ſicut facultates patrimonij noſtri, ita hoc opus alijs præpa-ramus,alijs relinquemus.*

De concluſione ſeu peroratione.

CAP. I.

PERORATIO *ſequebatur, quam cumu-lum quidam,cõcluſionem alij uocant.* Eius *du-plex ratio eſt poſita,aut in rebus,aut in affecti-bus.*Rerũ *repetitio & cõgregatio, quæ Græcè dicitur* ἀνακεφαλαίωσιν, *quibuſdam* Latinorum *enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totã ſimul cauſam ponit ante oculos,& etiam ſi per ſingula minus mouerat,turba ualet.* In *hac quæ repetemus,quàm breuiſsime dicenda ſunt, & quod Græco uerbo patet, decurrendum per capita.* Nam *ſi mo-rabimur,non iam enumeratio,ſed altera quaſi fiet oratio.*Quæ *autem enumeranda uidentur,cũ pondere aliquo dicẽda ſunt,& aptis excitanda ſentẽtijs,& figuris utiq; uarianda,alioqui nihil eſt odioſius recta illa repetitione uelut memoriæ iudicum diffi-dentis. Sunt autem innumerabiles, optimeq; in* Verrem *Cicero:* Si *pater ipſe iudicaret,quæ diceret,cum hæc probarẽtur?& de-inde ſubiecit enumerationẽ.*Aut *cum idem in eundẽ per inuoca-tionem deorum ſpoliata à* Prætore *templa dinumerat.* Licet *& dubitare,num quid nos fugerit, & quid reſponſuri ſint aduer-ſarij his & his,aut quam ſpem accuſator habeat omnibus ita de-fenſis.* Illa *uerò iucundiſsima, ſi contingat aliquod ex aduerſa-rio ducere argumentum,ut ſi dicas:* Reliquit *uerò hanc partem cauſæ : aut inuidia premere maluit , aut ad preces confugit,& meritò,cum ſciret hæc & hæc. Sed nõ ſunt ſingulæ ſpecies pro-ſequendæ,ne ſola uideantur, quæ fortè nunc dixero, cum occa-ſiones & ex cauſis,& ex dictis aduerſariorũ, & ex quibuſdam fortuitis quoq; oriantur.* Nec *referenda modò noſtra,ſed poſtu-landum eſt etiam ab aduerſarijs, ut ad quædam reſpondeant.* Id

autem

autem, ſi & actionis ſupererit locus, & ea propoſuerimus, quæ refelli non poßunt. Nam prouocare quæ inde ſint fortia, non arguentis eſt, ſed monētis. Id unum epilogi genus uiſum eſt pleruſq; Atticorū, & philoſophis ferè omnibus, qui de arte oratoria ſcriptum aliquid reliquerūt. Id ſenſiſſe Atticos credo, quia Athenis affectus mouere etiā per præconē prohibebatur orator. Philoſophos minus miror, apud quos uitij eſt loco, affici: nec boni mores uidentur, ſic à uero iudicem auerti, nec conuenire bono uiro uitijs uti. Neceſſarios tamē affectus fatebuntur, ſi aliter obtineri uera & iuſta, & in commune profutura non poßint. Cæterum illud conſtitit inter omnes etiā in alijs partibus actionis, ſi multiplex cauſa ſit, & pluribus argumētis defenſa, uiriliter ἀνακεφαλαίωσιν fieri ſolere. Sicut nemo dubitauerit multas eſſe cauſas, in quibus nullo loco ſit neceſſaria, ſi breues & ſimplices fuerint. Hæc pars perorationis accuſatori, patronoq; æquè communis eſt. Affectibus quoque eiſdem ferè utuntur, ſed rarius hic, ille ſæpius ac magis. Nam huic concitare iudices, illi flectere conuenit. Verum & accuſator habet interim lachrymas ex miſeratione eius rei, quem ulciſcitur, & reus de indignitate calumniæ cōſpirationis uehementius interim queritur. Diuidere igitur hæc officia commodißimum, quæ plerunq; ſunt, ut dixi, procemio ſimilia, ſed liberiora, plenioráq;. Inclinatio enim iudicum ad nos petitur initio parcius, cum admitti ſatis eſt, & oratio tota ſupereſt. In epilogo uerò eſt, qualem animum iudex in cōſilium ferat, & iam nihil amplius dicturi ſumus, nec reſtat, quo ſeruemur. Eſt igitur utriſq; cōmune, conciliare ſibi, auertere ab aduerſario iudicem, concitare affectus & componere. Et breuißimum quidem hoc præceptum dari utriq; parti poteſt, ut totas cauſæ ſuæ uires orator ante oculos ponat, & cum uiderit quid inuidioſum, fauorabile, inuiſum, miſerabile, aut ſit in rebus, aut uideri poßit, ea dicat, quibus ſi iudex eſſet, ipſe maxime moueretur. Sed certius eſt ire per ſingula. Et quæ conciliant quidem accuſatorem, in

præceptis

præceptis exordij iam diximus. Quædam tamen, quæ illic oſtendere ſatis eſt, in peroratione implenda ſunt magis, ſi contra impotentem, inuiſum, pernicioſum ſuſcepta cauſa eſt, ſi iudicibus ipſis aut gloriæ damnatio rei, aut deformitati futura abſolutio. Nam egregie in Vatinium Caluus: Factum, inquit, ambitum ſcitis omnes, & hæc uos ſcire omnes ſciunt. Cicer. quidem in Verrem etiam emendari poſſe infamiam iudiciorum damnato reo, dicit, quod eſt unum ex ſupradictis. Metus etiam, ſi eſt adhibendus, ut facit idem, hunc habeat locum fortiorem, quàm in procemio. Qua de re quid ſentirem, alio iam libro expoſui. Concitare quoq; inuidiam, odium, iram, liberius in peroratione contingit, quorum inuidiam gratia, odium turpitudo, iram offenſio iudicis facit, ſi contumax, arrogans, ſecurus ſit, quia nõ ex facto modò, dictó'ue aliquo, ſed uultu, habitu, aſpectu moueri ſolet. Egregieq; nobis adoleſcentibus dixiſſe accuſator Coſſutiani Capitonis uidebatur, Græcè quidem, ſed in hunc ſenſum: Erubeſcit Cæſarem timere. Summa tamen cõcitandi affectus accuſatori in hoc eſt, ut id quod obiecit, aut quàm atrociſsimum, aut etiam ſi fieri poteſt, quàm maximè miſerabile eſſe uideatur. Atrocitas creſcit ex his, quid factum ſit, à quo, in quem, quo animo, quo tempore, quo loco, quo modo: quæ omnia infinitos anfractus habent. Pulſatum querimur, de re primùm ipſa dicendum: tum ſi ſenex, ſi puer, ſi magiſtratus, ſi probus, ſi bene de repub. meritus, etiam ſi percuſſus ſit à uili aliquo, contemptoq;: uel ex contrario à potentè nimium, uel ab eo, à quo minimè oportuit. Et ſi die fortè ſolenni, aut his temporibus, cùm iudicia eius rei maximè exercerentur, aut in ſolicito ciuitatis ſtatu. Item in theatro, in templo, in concione creſcit inuidia. Et ſi non errore, nec ira, uel etiam ſi fortè ira, ſed iniqua, quòd patri affuiſſet, quòd reſpondiſſet, quòd honores contrà peteret. Et ſi plus etiam uideri poteſt uoluiſſe, quàm fecit. Plurimum tamen affert atrocitatis modus, ſi grauiter, ſi contumelioſè, ut Demoſthenes ex parte percuſſi corporis, ex uultu

ex uultu ſcrientis, ex habitu inuidiam Midiæ quærit. Occiſus eſt, utrum ferro, an igne, an ueneno: uno uulnere an pluribus, ſubitò an expectatione tortus, ad hanc partem maximè pertinet. Vtitur frequenter accuſator & miſeratione, cùm aut eius caſum quem ulciſcitur, aut liberorum, aut parentum ſolitudinem conqueritur. Etiam futuri temporis imagine iudices mouet, qui maneant eos caſus, qui de ui, & iniuria queſti ſunt, niſi uindicentur, fugiendum de ciuitate, cedendum bonis, aut omnia quæcũq; inimicus fecerit, perferenda. Sed ſæpius id eſt accuſatoris, auertere iudicem à miſeratione, qua reus ſit uſurus, atq; ad fortiter iudicandum concitare. Cuius loci eſt etiam occupare, quæ dicturũ, facturum'ue aduerſarium putes. Nam & cautiores ad cuſtodiã ſuæ religionis iudices facit, & gratiam reſponſuris aufert, cùm ea prædicta ſunt ab accuſatore. Iam ſi pro reo petentur, nõ ſint noua, ut Seruius Sulpitius contra Aufidiam, ne ſignatorum ab ipſis diſcrimen obijciatur ſibi, præmonet. Necnon ab Aeſchine, quali ſit uſurus Demoſthenes actione, prædictum eſt. Docendi quoque interim iudices, quid rogantibus reſpondere debeant, quod eſt unum repetitionis genus. Periclitantem uerò cõmendat dignitas, & ſtudia fortia, & ſuſceptæ bello cicatrices, & nobilitas, & merita maiorum. Hoc quod proximè dixi, Cicero atque Aſinius certatim ſunt uſi, pro Scauro, patre hic, ille pro filio. Cõmendat & cauſa periculi, ſi ſuſcepiſſe inimicitias ob aliquod factum honeſtum uidetur, præcipuè bonitas, humanitas, miſericordia. Iuſtè enim tunc petere ea quiſque uidetur à iudice, quæ alijs ipſe præſtiterit. Referenda hæc pars quoq; ad utilitatẽ reipub. ad iudicum gloriam, ad exemplum, ad memoriam poſteritatis. Plurimum tamen ualet miſeratio, quæ iudicem flecti non tantum cogit, ſed motum quoq; animi ſui lachrymis confiteri. Hæc petentur aut ex ijs, quæ paſſus eſt reus, aut ex ijs, quæ tum maximè patitur, aut ex ijs, quæ damnatũ manent, quæ & ipſa duplicantur, cùm dicimus è qua illi fortuna, & in quã recidendũ ſit.

Affert in his momentũ & ætas, & ſexus, & pignora, liberi di-co, & parentes, & propinqui: quæ omnia tractari uariè ſolent. Nonnunquã *etiam & ipſe patronus has partes ſubit, ut* Cicero *pro* Milone: *O᷉ me miſerũ, ò me infelicẽ.* Reuocare *me tu in pa-triam* Milo *potuiſti per hos, ego te in patria per eoſdẽ retinere non potero?* Maximeq́; *ſi (ut tunc accidit) non conuenient ei, qui accuſatur, preces.* Nam *quis ferret* Milonem *pro capite ſuo ſupplicantem, qui à ſe uirum nobilem interfectum, quia id fieri oportuiſſet, fateretur?* Ergo *& ille captauit ex illa præſtantia animi fauorem, & in locum lachrymarum eius ipſe ſucceßit.* His *præcipue locis utiles ſunt* Proſopopœiæ, *id eſt, fictæ alienarum perſonarum orationes, quales litigatorem decẽt, uel patronum.* Mutæ *tamen res mouent, aut cum ipſi loquimur, aut cum ipſas loqui fingimus.* Ex *perſonis quoq; trahitur affectus.* Non *enim audire iudex uidetur aliena mala deflentes, ſed ſenſum ac uocem auribus accipere miſerorum, quorum etiam mutus aſpectus la-chrymas mouet: quantoq́; eſſent miſerabiliora, ſi ea dicerẽt ipſi, tantò ſunt quadam portione ad afficiendum potentiora, cum uelut ipſorum ore dicuntur, ut ſcenicis actoribus eadem uox, ea-demq́; pronuntiatio plus ad mouendos affectus ſub perſona ua-let.* Itaq; *idem* Cicero, *quanquàm preces non dat* Miloni, *eumq́; potius animi præſtantia commendat, accommodauit ei tamen uerba, & conuenientes etiam forti uiro conqueſtiones:* O᷉ *fru-ſtra, inquit, mei ſuſcepti labores:* O᷉ *ſpes fallaces, ò cogitationes meæ inanes.* Nunquàm *tamen debet eſſe longa miſeratio: nec ſi-ne cauſa dictum eſt,* Nihil *facilius quàm lachrymas inareſcere.* Nam *cum etiam ueros dolores mitiget tempus, citius euaneſcat neceſſe eſt illa, quam dicendo effinximus, imago: in qua ſi mo-ramur, fatigatur lachrymis auditor, & requieſcit, & ab illo, quem ceperat, impetu, ad rationem redit.* Non *patiamur igi-tur frigeſcere hoc opus, & affectum, cum ad ſummum perduxe-rimus, relinquamus: nec ſperemus fore, ut aliena quiſquam diu*

ploret. Ideoq; cum in aliјs,tum maxime in hac parte debet creſcere oratio. Quia quicquid non adijcit,prioribus etiam detrahere uidetur,& facilè deficit affectus,qui deſcendit.

De affectibus. CAP. II.

NOn ſolum autem dicendo,ſed etiam faciendo quædam,lachrymas mouemus:unde & producere ipſos qui periclitentur, ſqualidos atq; deformes,& liberos eorum,ac parentes, inſtitutum:& ab accuſatoribus oſtendi cruentũ gladium,& lecta è uulneribus oſſa, & ueſtes ſanguine perfuſas uidemus, & uulnera reſolui,ac uerberata corpora nudari. Quarum rerũ ingens plerunq; uis eſt,uelut in rem præſentem,animos hominum ducentium. Et Populum Ro.egit in furorem prætexta C.Cæſaris prolata in foro cruẽta.Sciebatur interfectum eum,corpus deniq; ipſum impoſitum lecto erat:ueſtis tamen illa ſanguine madens ita repræſentauit imaginem ſceleris, ut nõ occiſus eſſe Cæſar,ſed tum maxime occidi uideretur. Sed nõ ideo probauerim, quod factum & lego, & ipſe aliquando uidi depictam tabulam *ſupra Iouem in imaginem rei,cuius atrocitate iudex erat commouendus. Quæ enim eſt actoris infantia, qui mutam illam effigiem magis quàm orationem pro ſe putet locuturam? At ſordes, & ſqualores,& propinquorum quoque ſimilem habitum ſcio profuiſſe, & magnum ad ſalutem momentum preces attuliſſe. Quare & obſecratio illa iudicum per chariſſima pignora, utiq; ſi & reo ſint liberi,coniunx, parentes, utilis erit. Et deorum etiam inuocatio, uelut ex bona conſcientia profecta uideri ſolet.Stratum deniq; iacêre,& genua cõplecti, niſi tamen perſona nos, & anteacta uita, & rei conditio prohibebit. Quædam enim tam fortiter tuẽda,quàm facta ſunt.Verum ſic eſt habenda autoritatis ratio, ne ſit inuiſa ſecuritas. Fuit quondam inter hæc omnia potentiſſimũ id,quo Lucium Murænam Cicero, accuſantibus clariſſimis uiris, eripuiſſe præcipue uidetur: perſuaſit enim nihil eſſe ad præſentẽ rerum ſtatum utilius,quàm pridie

*ſupra Iouis imaginem

pridie Calend. Ianuarias ingredi conſulatum. Quod genus noſtris temporibus totum penè ſublatum eſt, cum omnia curæ tutelæq; unius innixa, periclitari nullo iudicij exitu poßint. De *accuſatoribus & reis ſum locutus, quia in periculis maximè uerſatur affectus. Sed priuatæ quoq; cauſæ utrunq; habent per=orationis genus, & illud quod eſt ex enumeratione probatio=num, & hoc quod ex lachrymis, ſi aut ſtatu periclitari, aut opi=nione litigator uidetur. Nā in paruis quidē litibus has tragœ=dias mouere tale eſt, quale ſi perſonam Herculis, & cothurnos aptare infantibus uelis. Illud ne indignū quidē admonitione, in=gens in epilogis meo iudicio uerti diſcrimē, quomodo ſe dicēti, qui excitatur, accōmodet. Nā & imperitia, & ruſticitas, & ri=gor, & deformitas afferūt interim frigus, diligenterq; hæc ſunt actori prouidenda. Equidem repugnanteis eos patrono, & ni=hil uultu cōmotos, & intempeſtiue ridētes, & facto aliquo, uel ipſo uultu riſum mouentes, ſæpe etiam uidi, præcipue uerò cùm aliqua uelut ſcenice*fiunt. Tranſtulit patronus aliquādo puel=* *cadunt
lam, quæ ſoror eſſe aduerſarij dicebatur (nam de hoc lis erat) in aduerſa ſubſellia, tanquam in gremio fratris relicturus. At is à nobis præmonitus deceſſerat. Tum ille, alioqui uir facun=dus, inopinatæ rei caſu obmutuit, & infantem ſuam frigidißi=me reportauit. Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putauit: at ea ſæpius riſum fecit. Nam & ij, quorum officij erat ut traderent eam, ignari qui eſſet epilogus, quoties reſpexiſſet patronus, offerebant palàm, & prolata nouißime, deformitate ipſa (nam ſenis cadaueri infuſa) præteritam quoq; orationis gratiam perdidit. Nec ignotum quid Gliconi, cui Spiridion fuit cognomen, acciderit. Huic puer, quem in ius productum quid fleret, interrogabat, ex pædagogo ſe uellicari reſpondit. Sed nihil illa cōtra Cepaſios Ciceronis fabula efficacius ad pe=ricula epilogorū. Omnia tamen hæc tolerabilia, quibus actionē mutare facilè eſt, atqui à ſtylo nō recedunt, aut conticeſcunt ad

hos caſus, aut frequentiſsime falſa dicunt. Inde eſt enim: Tendit ad ueſtra genua ſupplices manus: & , Hæret in complexu liberorũ miſer: &, Reuocat ecce me: etſi nihil horũ is, de quo dicitur, faciat. Et è ſcholis hæc uitia, in quibus omnia libere fingimus, & impune, quia pro facto eſt quicquid uolumus, nõ admittit hoc idẽ ueritas fori. Egregieq; Caßius dicenti adoleſcentulo: Quid me toruo uultu intueris Seuere? Nõ mehercules, inquit, faciebam, ſed ſic ſcripſiſti: Ecce: & quàm potuit truculentiſsime eum aſpexit. Illud præcipue admonendum, ne quis niſi ſummis ingenij uiribus ad mouendas lachrymas aggredi audeat. Nam ut eſt longè uehemẽtiſsimus hic cum inualuit affectus, ita ſi nihil efficit, tepet: quẽ melius infirmus actor tacitis iudicũ cogitationibus reliquiſſet. Nã & uultus, & uox, & ipſa illa excitati rei facies, ludibrio etiã plerunq; ſunt hominibus, quos non permouerunt. Quare metiatur, ac diligenter æſtimet uires ſuas actor, & quantum onus ſubiturus ſit, intelligat. Nihil habet iſta res mediũ, ſed aut lachrymas meretur, aut riſum. Nõ autem cõmouere tantum miſerationem, ſed etiam diſcutere, epilogi eſt proprium, cùm oratione cõtinua, quæ motos lachrymis iudices ad iuſtitiam reducat, tum etiã quibuſdam urbane dictis, quale eſt: Date puero panẽ, ne ploret. & corpulento litigatori, cuius aduerſarius itẽ puer circa iudices erat ab aduocato elatus: Quid faciam? ego te baiulare non poßum. Sed hæc tamen non debent eſſe mimica. Ita neque illum probauerim, qui inter clariſsimos ſui temporis oratores fuit, qui pueris in epilogum productis, talos proiecit in medium, quos illi diripere cœperunt. Nanque hæc ipſa diſcriminis ſui ignorantia potuit eſſe miſerabilis. Neq; illum, qui, cùm eſſet cruentus gladius eius ab accuſatore ploratus, quo is hominẽ probabat occiſum, ſubitò ex ſubſellijs ut territus fugit, & capite ex parte uelato cum ad agentem ex turba proſpexiſſet, interrogauit, an iam ille cum gladio receßiſſet. Fecit enim riſum, ſed ridiculus fuit. Diſcutiendæ tamen oratione

huiuſmo

*huiuſmodi ſcenæ.Egregieq́; Cicero & cõtra imaginem Saturninini pro Rabirio grauiter,& contra iuuenẽ,cuius ſubinde uulnus in iudicio reſoluebatur, pro Vareno multa dixit urbane. Sunt & illi leniores epilogi,quibus aduerſario ſatis facimus,ſi fortè eius ſit perſona talis, ut illi debeatur reuerentia, aut cum amicè aliquid commonemus,& ad cõcordiam hortamur, quod eſt genus egregie tractatum à Paßieno, cum Domitiæ uxoris ſuæ pecuniariam litem aduerſus fratrem eius Aenobarbũ ageret. Nam cum de neceßitudine multa dixiſſet,de fortuna quoq́;, qua uterq́; abundabat,adiecit: Nihil uobis minus deeſt,quàm de quo contẽditis. Omnes autem hos affectus, etiam ſi quibuſdam uidentur in proœmio,atq́; in epilogo ſedem habere, in quibus ſanè ſunt frequentißimi,tamen aliæ quoq́; partes recipiunt,ſed breuiores,ut cũ ex his plurima ſint reſeruanda. At hîc,ſi uſquã, totos eloquentiæ aperire fontes licet. Nam ex his,ſi bene diximus reliqua,poßidemus iam iudicum animos, & confragoſis atq́; aſperis euecti,tota pandere poſſumus uela: & cum ſit maxima pars epilogi amplificatio,uerbis atq́; ſententijs uti liceat magnificis atq́; ornatis. Tunc eſt commouẽdum theatrum,cum uentum eſt ad ipſum illud, quo ueteres tragœdiæ comœdiæq́; clauduntur, Plaudite. In alijs autẽ partibus tractandus affectus erit,ut quiſq́; naſcetur. Nam neq́; exponi ſine hoc res atroces, & miſerabiles debent. Cum de qualitate alicuius rei quæſtio eſt,probationibus uniuſcuiuſq́; rei recte ſubiungitur. Vbi uerò coniunctam ex pluribus cauſam agimus, etiam neceſſe erit uti pluribus quaſi epilogis, ut in Verrem Cicero fecit. Nam & Philodamo, & Nauarchis, & cruciatis ciuibus Romanis, & alijs plurimis ſuas lachrymas dedit. Sũt qui hos μερικοὺς ἐπιλόγους uocent,quo partitam perorationem ſignificant. Mihi non tam partes eius,quàm ſpecies uidentur. Siquidem * hæc epilogi,& perorationis nonuina ipſa aperte ſatis oſtendunt,hanc eſſe conſummationem orationis.* * &

De diuiſione affectuum,& quomodo mouendi ſint.

CAP. III.

QVamuis autē pars hæc iudicialium cauſarum ſit ſumma, precipueq; cōſtet affectibus,& aliqua de his neceſſariò dixerim,nō tamen potui,ac ne debui quidē,locum iſtum in unā ſpeciem concludere. Quare adhuc opus ſupereſt,cū ad obtinenda,quæ uolumus,potentiſsimum,tum ſupradictis multò difficilius,mouēdi iudicū animos,atq; in eū quē uolumus habitū fōrmādi,& uelut transfigurandi. Qua de re pauca,quæ poſtulabat hæc materia,ſic attigi,ut magis quid oporteret fieri,quàm quo id modo conſequi poſsimus,oſtenderē. Nunc altius omnis rei repetenda ratio eſt. Nam & per totam,ut diximus,cauſam, locus eſt affectibus,& eorū non ſimplex natura,nec in tranſitu tractanda,quo nihil maius afferre uis orandi poteſt. Nam cætera forſitan tenuis quoque,& anguſta ingenij uena,ſi modò uel doctrina,uel uſu ſit adiuta,generare,atq; ad frugē aliquā perducere queat. Certe ſunt,ſemperq; fuerunt non parum multi, qui ſatis peritè,quæ eſſent probationibus utilia,repperirēt:quos equidem non contemno,ſed hactenus utiles credo,ne quid per eos iudici ſit ignotū,atq;(ut dicam,quod ſentio)dignos à quibus cauſas diſerti docerentur. Qui uerò iudicem rapere, & in quem uellet habitum animi poſſet perducere,quo dicto flendū, & iraſcendum eſſet,rarius fuit. Atq; hoc eſt,quod dominatur in iudicijs,hæc eloquentiam regunt. Nanq; argumenta plerūq; naſcuntur ex cauſa,& pro meliore parte plura ſunt ſemper,ut qui per hæc uicit tantū,nō defuiſſe ſibi aduocatū ſciat. Vbi uerò animus iudicū uis afferenda eſt,& ab ipſa ueri contemplatione abducenda mens,ibi proprium oratoris opus eſt. Hoc nō docet litigator,hoc libellis non cōtinetur. Probationes enim efficiunt ſanè,ut cauſam noſtrā meliorē eſſe iudices putent:affectus præſtant ut etiā uelint. Sed id quia uolunt,credunt quoq;. Nā cum iraſci,fauere,odiſſe,miſereri cœperūt,agi iam rem ſuam exiſtimant:

mãt:& ſicut amãtes de forma iudicare nõ poſſunt, quia ſenſum oculorum premit amor,ita omnẽ inquirendæ ueritatis rationem iudex amittit occupatus affectibus, æſtu fertur, & uelut rapido flumini obſequitur:ita argumẽta,ac teſtes quid egerint,pronuntiatio oſtẽdit:cõmotus autẽ ab oratore iudex,quid ſentiat, ſedẽs adhuc atq; audiẽs cõfitetur. An cũ ille,qui pleriſq; perorationibus petitur, fletus erumpit, non palàm dicta ſententia eſt? Huc *igitur incũbat orator,hoc opus eius,hic labor eſt: ſine quo cætera nuda,ieiuna,infirma,ingrata ſunt. Adeò uelut ſpiritus operis huius atq; animus eſt in affectibus.* Horum *autem,ſicut antiquitus traditũ accepimus, duæ ſunt ſpecies, alterã* Græci πάθος *uocánt, quam nos uertentes recte ac proprie affectum dicimus: alterã* ἦθος, *cuius nomine,ut ego quidẽ ſentio,caret ſermo* Ro*manus,mores appellãtur,atq; inde pars quoq; illa philoſophiæ* ἠθικὴ *moralis eſt dicta. Sed ipſam rei naturam ſpectanti mihi,nõ tam mores ſignificari uidentur,quàm morum quædam proprietas. Nam ipſis quidẽ omnes habitus mentis cõtinentur. Cautiores uoluntatem complecti, quàm nomina interpretari maluerũt. Affectus igitur hos concitatos* πάθος, *illos mites atq; cõpoſitos* ἦθος *eſſe dixerunt. In altero uehemẽter commotos,in altero lenes:deniq; hos imperare, illos perſuadere: hos ad perturbationem,illos ad beneuolentiam præualere. Adijciunt quidam peritorũ* πάθος *temporale eſſe. Quod ut accidere frequẽtius fateor, ita nõnullas credo eſſe materias,quæ continuum deſiderent affectum. Nec tamen minus artis,aut uſus hi leniores habent,uirium atq; impetus non tantundem exigunt. In cauſis uerò etiam pluribus uerſantur, imò ſecundum quendam intellectũ in omnibus. Nam cum niſi ex illo & hoc loco nihil ab oratore tractetur, quicquid de honeſtis,& de utilibus,deniq; faciendis & non faciendis dicitur,hoc uocari poteſt. Quidam cõmendationem,atq; excuſationem propria huius officij putauerunt: nec abnuo eſſe iſta in hac parte,ſed non concedo ut ſola ſint: quin illud adhuc*

adijcio, πάθος atq; ἦθος eſſe interim ex eadē natura, ita ut illud maius ſit, hoc minus: ut amor πάθος, charitas ἦθος. Interdum diuerſa inter ſe, ſicut in epilogis. Nanq; πάθος concitat, ἦθος ſolet mitigare. Propria tamen mihi huius nominis exprimenda natura eſt, quatinus appellatione ipſa non ſatis ſignificari uidetur. ἦθος quod intelligimus, quodq; à docentibus deſideramus, id erit, quod ante omnia bonitate commendabitur, non ſolum mite ac placidum, ſed plerunq; blandum, & humanum, & audientibus amabile, atq; iucundum. In quo exprimendo ſumma uirtus ea eſt, ut fluere omnia ex natura rerum hominumq; uideantur, quò mores dicentis ex oratione pelluceant, & quodammodo agnoſcantur, quod eſt ſine dubio inter coniunctas maxime perſonas, quoties perferimus, ignoſcimus, ſatisfacimus, monemus, procul ab ira, procul ab odio. Sed tamen alia patris aduerſus filium, tutoris aduerſus pupillum, mariti aduerſus uxorem moderatio eſt. Hi enim præ ſe ferunt eorum ipſorum, à quibus læduntur charitatem, neq; alio modo inuiſos eos faciunt, quàm quòd amare ipſi uidentur. Alia cum ſenex adoleſcentis, alia cum conuitium honeſtus inferioris fert. Hîc enim tantū concitari, illic etiā affici debet. Sunt & illa ex eadem natura, ſed motus adhuc minoris, ueniam petere, adoleſcentiæ defendere amores. Nonnunquam etiam leuis alieni caloris deriſus ex hac forma uenit, ſed non his ex locis tantum, uerū aliquantò magis propriæ ſunt uirtutes ſimulationis, ſatisfaciendi, rogandi, & εἰρωνείας, quæ diuerſum ei quod dicit, intellectū petit. Hinc etiam ille maior ad concitandum odium naſci affectus ſolet, cùm hoc ipſo, quo nos aduerſarijs ſubmittimus, intelligitur tacitæ impotentiæ exprobratio. Nanque eos graues, & intolerabiles id ipſum demonſtrat, quòd cedimus, & ignorant cupidi maledicendi, aut affectatores libertatis, plus inuidiam quàm conuitiū poſſe: nam inuidia aduerſarios, cōuitium nos inuiſos facit. Ille iam penè medius affectus eſt ex amoribus, & ex deſiderijs amicorum, & neceſſariorum:

rum:nam & hoc maior eſt,& illo minor. Non *parũ ſignificanter etiam illa in ſcholis* ἤθη *dixerimus, quibus plerunq; ruſticos, ſuperſtitioſos, auaros, timidos, ſecundum conditionem propoſitorum effingimus.* Nam *ſic* ἤθη *mores ſunt, cum hos imitamur, & ex his ducimus orationem. Deniq; hoc omne, bonum & comem uirum poſcit: quas uirtutes cum etiam in litigatore debeat orator, ſi fieri poteſt, approbare, utiq; ipſe aut habeat, aut habere credatur.* Sic *proderit plurimum cauſis, quibus ex ſua bonitate faciet fidem.* Nam *qui dum dicit, malus uidetur, utiq; male dicit.* Non *enim uidetur iuſta dicere, alioqui* ἦθος *uideretur.* Quare *& ipſum etiam dicendi genus, in hoc placidum debet eſſe, ac mite, nihil ſuperbum, nihil elatum ſaltem ac ſublime deſideret.* Propriè, *iucundè, credibiliter dicere ſat eſt.* Ideoq; *& medius ille orationis modus maxime conuenit.* Diuerſum *eſt huic quod* πάθος *dicitur, quodq; nos affectum proprie uocamus, & ut proxime utriuſq; differentiam ſignẽ, illud comœdiæ, hoc tragœdiæ ſimile.* Hæc *pars circa iram, odium, metum, inuidiam, miſerationẽ, ferè tota uerſatur.* Quæ *quibus ex locis ducenda ſint, & manifeſtum omnibus, & nobis in ratione procœmij, atq; epilogi dictum eſt.* Et *metum tamen duplicem intelligi uolo, quem patimur, & quem facimus.* Et *inuidiam: nanq; altera inuidum, altera inuidioſum facit.* Hoc *autem hominis, illud rei eſt, in quo & plus habet operis oratio.* Nam *quædam uidentur grauia per ſe, parricidium, cædes, ueneficium: quædam efficienda ſunt.* Id *autem contingit, cùm magnis alioqui malis grauius eſſe id quod paſſi ſumus, oſtenditur.* Quale *eſt apud* Vergilium:

O felix una ante alias Priameïa *uirgo,* Aeneid. 3.
Hoſtilem ad tumulum Troiæ *ſub mœnibus altis*
Iuſſa *mori-* Quàm *miſer enim caſus* Andromachæ, *ſi comparata ei felix* Polyxena? Aut *cum ita exaggeramus iniuriam noſtrã, ut etiam quæ multò minora ſunt, intoleranda dicamus:* Si *pulſaſſes, defendi non poteras: uulneraſti.* Sed *hæc diligen-*

tius,cùm ad amplificationem uenerimus,dicemus.Interim notaſſe contentus ſum,nõ id ſolum agere affectus, ut quæ ſunt,oſtendantur acerba ac luctuoſa: ſed etiam, ut quæ toleranda haberi ſolẽt,grauia uideantur,ut cùm in maledicto plus iniuriæ, quàm in manu: in infamia plus pœnæ dicimus,quàm in morte.Nanq; in hoc eloquentiæ uis eſt, ut iudicem non ad id tantum compellat,in quod ipſe à rei natura duceretur: ſed aut qui non eſt,aut maiorem quàm eſt, faciat affectum.Hæc eſt illa,quæ δείνωσις *uocatur,rebus indignis,aſperis,inuidioſis addẽs uim oratio. Qua uirtute, præter alios, plurimum Demoſthenes ualuit. Quòd ſi tradita mihi ſequi præcepta ſufficeret, ſatisfeceram huic parti, nihil eorũ quæ legi,uel didici,quod modò probabile fuit, omittendo.Sed mihi in animo eſt,quæ latent penitus, ipſa huius loci aperire penetralia:quæ quidem non aliquo tradente,ſed experimento meo,ac natura ipſa duce accepi. Summa enim, quantum ego quidem ſentio, circa mouendos affectus in hoc poſita eſt,ut moueamur ipſi.Nam & luctus,& iræ,& indignationis, aliquando ridicula fuerit imitatio, ſi uerba, uultumq; tantum, non etiam animum accommodauerimus. Quid enim aliud eſt cauſæ, ut lugẽtes utiq; in recenti dolore diſertiſſime quædã exclamare uideantur,& ira nonnunquam indoctis quoq; eloquẽtiã faciat,quàm quòd illis ineſt uis mentis,& ueritas ipſa morũ? Quare in iis,quæ ueriſimilia eſſe uolemus,ſimus ipſi ſimiles eorum,qui uere patiuntur, affectibus: & à tali animo proficiſcatur oratio,qualem facere iudicem uolet. An ille dolebit,qui audiet me,cùm hoc dicam,non dolentem? iraſcetur, ſi nihil ipſe, qui in iram concitat, idq; exigit, ſimile patietur? ſiccis agenti oculis lachrymas dabit? fieri nõ poteſt. Nec incendit niſi ignis, nec madeſcimus niſi humore, nec res ulla dat alteri colorem, quem ipſa non habet. Primùm eſt igitur, ut apud nos ualeant ea,quæ ualere apud iudicem uolumus: afficiamurq; antè quàm afficere conemur.At quomodo fiet,ut afficiamur? Neque enim*

ſunt motus in noſtra poteſtate. Tentabo etiam de hoc dicere. Quas φαντασίας Græci uocăt,nos ſanè uiſiones appellemus,per quas imagines rerum abſentiū ita repræſentantur animo,ut eas cernere oculis,ac præſentes habere uideamur. Has quiſquis bene cōceperit,is erit in affectibus potētiſſimus. Hunc quidē dicūt εὐφαντασιωτὸν,qui ſibi res,uoces,actus ſecundum uerum optime finget:quod quidem nobis uolentibus facilè continget.Nam ut inter otia animorum,& ſpes inanes,& uelut ſomnia quædam uigilantiū:ita nos hæ,de quibus loquimur,imagines proſequūtur,ut peregrinari,nauigare,præliari,populos alloqui,diuitiarum,quas non habemus,uſum uideamur diſponere,nec cogitare,ſed facere:hoc animi uitium ad utilitatem non transferemus? Vt hominē occiſum queror, non omnia quæ in re præſenti accidiſſe credibile eſt,in oculis habebo? non percuſſor ille ſubitus erumpet?non expaueſcet circumuentus?exclamabit,uel rogabit,uel fugiet?non ferientem,non cōcidentem uidebo?non animo ſanguis,& pallor,& gemitus, extremus deniq; expirantis hiatus inſidet? Inſequetur ἐνάργεια, quæ à Cicerone illuſtratio & euidentia nominatur, quæ non tam dicere uidetur quàm oſtendere,& affectus non aliter quàm ſi rebus ipſis interſimus, ſequentur.An non ex his uiſionibus illa ſunt?

Excuſſi manibus radij,reuolutaq; penſa. &, Aeneid.9.
–Leuiq; patens in pectore uulnus.

Et equus ille in funere Pallantis poſitis inſignibus:

It lachrymans,guttiſq; humectat grandibus ora.

Quid?nō idē poëta penitus ultimi fati cepit imaginē,ut diceret:

–Et dulces moriens reminiſcitur Argos?

Vbi uerò miſeratione opus erit, nobis ea,de quibus querimur, accidiſſe credamus,atq; id animo noſtro perſuadeamus.Nos illi ſimus,quos grauia,indigna,triſtia paſſos queramur.Nec agamus rem quaſi alienam,ſed aſſumamus parumper illum dolorē. Ita dicemus,quæ in ſimili noſtro caſu dicturi eſſemus. Vidi ego

ſæpe

ſæpe hiſtriones, atque comœdos, cum ex aliquo grauiore actu perſonam depoſuiſſent, flentes adhuc egredi. Quòd ſi in alienis ſcriptis ſola pronunciatio ita falſis accedit affectibus, quid nos faciemus, qui illa cogitare debemus, ut moueri periclitantium uice poßimus? Sed in ſchola rebus quoq; ipſis affici conuenit, eaſq; ueras ſibi fingere: hòc magis, quòd illic ut litigatores loquimur frequentius, quàm ut aduocati. Orbum agimus, & naufragum, & periclitantem, quorum induere perſonas non attinet, niſi affectus aſſumimus. Hæc dißimulanda mihi non fuerunt, quibus ipſe, quantuſcunq; ſum, aut fui (nam perueniſſe me ad aliquod nomen ingenij credo) frequenter motus ſum, ut me non lachrymæ ſolum deprehenderint, ſed pallor, & uero ſimilis dolor.

De riſu. CAP. IIII.

HVic diuerſa uirtus, quæ riſum iudicis mouendo, & illos triſtes ſoluit affectus, & animum ab intẽtione rerum frequenter auertit, & aliquando etiam reficit, & à ſatietate, uel à fatigatione renouat. Quanta ſit autem in ea difficultas, uel duo maximi oratores, alter Græcæ, alter Latinæ eloquentiæ principes, docent. Nam plerique Demoſtheni facultatem huius rei defuiſſe credunt, Ciceroni modum. Nec uideri poteſt noluiſſe Demoſthenes, cuius pauca admodũ dicta, nec ſanè cæteris eius uirtutibus reſpondentia, palàm oſtendunt, nec diſplicuiſſe illi iocos, ſed non contigiſſe. Noſter uero non ſolum extra iudicia, ſed in ipſis etiam orationibus habitus eſt nimius riſus affectator. Mihi quidem, ſiue id rectè iudico, ſiue amore immodico præcipui in eloquentia uiri laboro, mira quædam uidetur in eo fuiſſe urbanitas. Nã & in ſermone quotidiano multa, & in altercationibus & interrogãdis teſtibus plura, quàm quiſquam, dixit facete, & illa ipſa quæ ſunt in Verrẽ dicta frigidius, alijs aßignauit, & teſtimonij loco poſuit, ut quò ſunt magis uulgaria, eò ſit credibilius illa ab oratore non ficta, ſed paßim eſſe

iactata

iactata. * *Vtinã* Quintus, & *libertus eius* Tiro, *aut alius quiſquis fuit, qui tres hac de re libros edidit, parcius dictorum numero indulſiſſent, & plus iudicij in eligendis, quàm in congerendis ſtudij adhibuiſſent.* Minus *obiectus calumniantibus foret, qui tamẽ nunc quoq;, ut in omni eius ingenio, facilius quid reijci, quàm quid adijci poßit, inuenient.* Affert *autem ſummam rei difficultatẽ, primùm, quòd ridiculum dictum plerunq; falſum eſt, hoc ſemper humile, ſæpe ex induſtria deprauatum, præterea nunquàm honorificum, tum uaria hominum iudicia in eo, quia non ratione aliqua, ſed motu quodam, neſcio an enarrabili, iudicatur.* Neq; *hoc ab ullo ſatis explicari puto, licet multi tentauerint.* Vnde *riſus quidem nõ ſolum facto aliquo dicto'ue, ſed interdum quodam etiam corporis tractu laceßitur.* Prætereà *non una ratione moueri ſolent.* Neque *enim acute tantum, ac uenuſte, ſed ſtulte, iracunde, timide dicta aut facta ridentur.* Ideoq; *anceps eius rei ratio eſt, quòd à deriſu non procul abeſt riſus.* Habet *enim, ut* Cicero *dicit, ſedem in deformitate aliqua & turpitudine: quæ cum in alijs demonſtrantur, urbanitas: cum in ipſum dicentem recidunt, ſtultitia uocatur.* Cum *uideatur autem res leuis, & quæ à ſcurris, mimis, inſipientibus deniq; ſæpe moueatur, tamen habet uim neſcio an imperioſißimam, & cui repugnari minime poteſt.* Erumpit *enim inuitis ſæpe, nec uultus modò ac uocis exprimit confeßionem, ſed totum corpus ui ſua concutit.* Rerum *autem ſæpe, ut dixi, maximarum momenta uertit, cum odium iramq; frequentißime frangat.* Documento *ſunt iuuenes* Tarentini, *qui multa de* Pyrrho *rege ſecurius inter cœnam locuti, cum rationem facti repoſcerentur, & neque negari res, neq; defendi poſſet, riſu ſunt & opportuno ioco elapſi.* Nanq; *unus ex ijs,* Imò, *inquit, niſi lagœna defeciſſet, occidiſſemus te.* Eaq; *urbanitate tota eſt inuidia criminis diſſoluta.* Verũ *hoc quicquid eſt, ut non auſim dicere, carere omnino arte, quia nonnullam obſeruationẽ habet, ſuntq; ad id pertinẽtia, &*

*Vtinam q; libertus eius Tiro

tia,& à Græcis & à Latinis cōpoſita præcepta,ita planè affirmo præcipue poſitum in natura,& in occaſione.Porrò natura non tantum in hoc ualet, ut acutior quis, atq; habilior ſit ad inueniēdum:nam id ſanè doctrina poſſet augeri,ſed ineſt proprius quibuſdam decor in habitu atq; uultu,ut eadē illa minus dicente alio uideantur urbana eſſe. Occaſioni uero & in rebus eſt tanta uis,ut ſæpe adiuti ea nō indocti modò,ſed etiam ruſtici ſalſe dicant, in eum quiſquis aliquid dixerit prior. Sunt enim longe uenuſtiora omnia in reſpondendo,quàm in prouocando. Accedit difficultati,quòd eius rei nulla exercitatio eſt,nulli præceptores. Vtiq; in conuiuijs,& ſermonibus multi dicaces, ſed quia in hoc uſu quotidiano proficimus,oratoria urbanitas rara,nec ex arte propria,ſed ad hanc cōſuetudinem accōmodata. Nihil autem uetabat, & componi materias in hoc idoneas, ut controuerſiæ permixtis ſalibus fingerētur,uel res proponi ſingulas ad iuuenum talem exercitationem. Quin illæ ipſæ,quæ dictæ ſunt,ac uocantur,quas certis diebus feſtæ licentiæ dicere ſolebamus,ſi paulum adhibita ratione fingerentur,aut aliquid in his ſerium quoq; eſſet admixtum,plurimum poterunt utilitatis afferre,quæ nunc iuuenū,uel ſibi ludētium exercitatio eſt. Pluribus autem nominibus in eadem re uulgò utimur,quæ tamen ſi diducas,ſuam propriam quandam uim oſtendent. Nam & urbanitas dicitur,qua quidem ſignificari uideo ſermonem præ ſe ferentem in uerbis,& ſono,& uſu proprium quendam guſtum urbis,& ſumptam ex conuerſatione doctorum tacitam eruditionem:deniq; cui contraria ſit ruſticitas. Venuſtum eſſe, quod cum gratia quadam & uenere dicatur,apparet. Salſum in cōſuetudine pro ridiculo tantum accipimus:natura non utiq; hoc eſt:quanquàm & ridicula oporteat eſſe ſalſa. Nam & Cicero, omne quod ſalſum ſit,ait eſſe Atticorum,quia ſunt maximè ad riſum compoſiti. Et Catullus cum dicit:

[Margin notes: *Vrbanitas.* *Ruſticitas.* *Venuſtum.* *Salſum.*]

Nulla in tam magno eſt corpore mica ſalis:

non dicit,

non dicit, nihil in corpore eius eſſe ridiculum. Salſum igitur erit, quod non erit inſulſum, uelut quoddam ſimplex orationis condimentum, quod ſentitur latente iudicio, & uelut palatũ excitat: quod & à tædio defendit orationem. Sanè tamen ut ille in cibis paulò liberalius aſperſus, ſi tamen non ſit immodicus, affert aliquid propriæ uoluptatis: ita hi quoq; in dicẽdo habent quiddam, quod nobis faciat audiendi ſitim. Facetum quoq; non tantum circa ridicula opinor conſiſtere. Neq; enim diceret Horatius facetum carminis genus natura conceſſum eſſe Vergilio: decoris hanc magis, & excultæ cuiuſdam elegantiæ appellationem puto. Ideoq; in epiſtolis Cicero hæc Bruti refert uerba: Ne ulli ſunt pedes faceti, ac delitijs ingredienti mollius: quod conuenit cum illo Horatiano: Facetum.

–Molle atq; facetum Vergilio.

Iocum uerò accipimus, quod eſt contrarium ſerio. Nam & fingere, & terrere, & promittere interim iocus eſt. Dicacitas ſine dubio à dicendo, quod eſt omni generi commune, dicta eſt: proprie tamen ſignificat ſermonem cum riſu aliquos inceſſentem. Ideo Demoſthenem urbanum fuiſſe dicunt, dicacem negãt. Proprium autem materiæ, de qua nunc loquimur, eſt ridiculum. Ideoq; hæc tota diſputatio à Græcis πȩὶ γελοίυ *inſcribitur. Eius prima diuiſio traditur eadẽ, quæ eſt omnis orationis, ut ſit poſitum in rebus, aut in uerbis. Vſus autem maxime ſimplex: Aut enim ex alijs riſum petimus, aut ex nobis, aut ex rebus medijs. Aliena aut reprehendimus, aut refutamus, aut eleuamus, aut repercutimus, aut eludimus: Noſtra ridicula indicamus, & ut uerbo Ciceronis utar, dicimus aliqua ſubabſurda. Nanq; eadẽ, quæ, ſi imprudẽtibus excidãt, ſtulta ſunt, ſi ſimulamus, uenuſta credũtur. Tertiũ eſt genus, ut idẽ dicit, in decipiẽdis expectationibus, dictis aliter accipiẽdis, cæteriſq; quæ neutrã perſonam contingunt. Ideoq; à me media dicuntur. Itẽ ridicula aut facimus, aut dicimus. Facto riſus cõciliatur interim admixta grauitate, ut M.* Iocus. Dicacitas.

*Cæcilius Prætor, cum ſellam eius curulem Conſul Iſauricus fregiſſet, alteram poſuit loris intentam. Dicebatur autem Conſul à patre aliquando cæſus flagris. Interim ſine reſpectu pudoris, ut in illa pyxide Cæliana, quod neq; oratori, neq; ulli graui uiro conueniat. Idem autem de uultu geſtuq; ridiculo dictum ſit, in quibus eſt quidẽ ſumma gratia, ſed maior cũ captare riſum non uidentur. Nibil enim ex ijs quæ dicunt ſalſa, * dicitur inſulſius. Quanquàm autẽ gratiæ plurimũ dictis ſeueritas affert, fitq; ridiculum id ipſum, quia qui dicit non ridet: eſt tamen interim & aſpectus, & habitus oris, & geſtus non inurbanus, cũ ijs modus contigit. Id porrò quod dicitur, aut eſt laſciuum & hilare, qualia Galbæ pleraq;: aut contumelioſum, qualia nuper Iunij Baßi: aut aſperum, qualia Caßij Seueri: aut lene, qualia Domitij Afri. Refert his ubi quis utatur. Nam in conuiuijs & quotidiano ſermone laſciua humilibus, hilaria omnibus cõueniunt. Ludere nũquàm uelimus, longeq; abſit propoſitum illud, Potius amicum, quàm dictum perdidi. In hac quidem pugna forenſi malim mihi lenibus interdicere: quanquã & contumelioſe, & aſpere dicere in aduerſarios permiſſum eſt, cum accuſare etiam palàm, & caput alterius iuſte petere cõceſſum ſit. Sed hic quoq; tamen inhumana uideri ſolet fortunæ inſectatio, uel quia culpa caret, uel quia recidere etiã in ipſos qui obiecerunt, poteſt. Primùm itaq; conſiderandũ eſt, & quis, & in qua cauſa, & apud quem, & in quẽ, & quid dicat. Oratori minime conuenit diſtortus uultus, geſtuſq;, quæ in mimis rideri ſolent. Dicacitas etiam ſcurrilis, & ſcenica huic perſonæ alieniſsima eſt. Obſcœnitas uerò nõ à uerbis tantum abeſſe debet, ſed etiam à ſignificatione. Nam ſiquando obijci poteſt, non in omni loco exprobranda eſt. Oratorem præterea ut dicere urbane uolo, ita uideri affectare id, planè nolo. Quapropter ne dicet quidem ſalſe, quoties poterit, & dictum potius aliquando perdet, quàm minuet autoritatem. Nec accuſatorem autem atroci in cauſa, nec patronum in miſerabili*

*dicunt inſulſum

iocantem ferret quiſquam. Sunt etiam iudices quidam triſtiores, quàm ut riſum libenter patiantur. Solet interim accidere, ut id quod in aduerſarium dicimus, aut in iudicem conueniat, aut noſtrum quoq; litigatorem: quanquàm aliqui reperiuntur, qui ne id quidē, quod in ipſos recidere poßit, euitent. Quod fecit Longus Sulpitius, qui cũ ipſe fœdißimus eſſet, eum, cōtra quem iudicio liberali aderat, ne faciem quidē habere liberi hominis, dixit. Cui reſpondens Domitius Afer: Et tu, inquit, ex animi ſententia Longe? qui malam faciem habet, liber non eſt? Vitandum etiã, ne petulans, ne ſuperbum, ne loco, ne tēpori alienũ, ne præparatum & domo allatũ uideatur, quod dicimus. Nam aduerſus miſeros, ſicut ſuprà dixerã, inhumanus eſt iocus. Sed quidã ita ſunt receptæ autoritatis, & notæ uerecũdiæ, ut nocitura ſit in eos dicēdi petulantia. Nam de amicis iam præceptũ eſt. Illud non ad orandi ferè conſiliũ, ſed ad omnia pertinet. Ne laceſſat hoc modo, quem lædere ſit periculoſum: ne aut inimicitiæ graues inſequantur, aut turpis ſatisfactio. Male etiam dicitur, quod in plures conuenit, ſi aut nationes totæ inceſſantur, aut ordines, aut cōditio, aut ſtudia multorum. Ea quæ dicit uir bonus, omnia ſalua dignitate ac uerecundia decent. Nimium enim riſus pretium eſt, ſi probitatis impendio conſtat. Vnde autem concilietur riſus, & quibus ex locis peti ſoleat, difficilimũ eſt dicere. Nam ſi ſpecies omnes perſequi uelimus, nec modũ reperiemus, & fruſtra laborabimus. Neque numeroſi minus ſunt loci, ex quibus hæc ducta, quàm illi ex quibus eæ quas ſententias uocamus, ducuntur, neq; alij. Nam hic quoq; eſt inuẽtio, & elocutio, atq; ipſius elocutionis uis alia in uerbis, alia in figuris. Riſus igitur oriũtur aut ex corpore eius in quem dicimus, aut ex animo, qui factis ab eo dictisq; colligitur, aut ex ijs quæ ſunt extrà poſita. Intra hæc enim eſt omnis uituperatio, quæ ſi grauius poſita ſit, ſeria ſit: ſi leuius, ridicula. Hæc aut oſtenduntur, aut narrantur, aut dicto notantur. Rarum eſt autem, ut oculis ſubijcere cōtingat, ut fecit C. Iulius, qui cum*

* Craſſus, habet Plinius lib. 35. c. 4.

t Heluio

Heluio Manciæ ſæpius obſtrepenti ſibi diceret, Iam oſtendam qualis ſis: usq; planè inſtaret interrogatione, qualem ſe tandem oſtenſurus eſſet, digito demõſtrauit imaginẽ Galli in ſcuto Mariano Cimbrico pictam, cui Mancia tum ſimilimus eſſet uiſus. Tabernæ autem erant circa forum, ac ſcutum illud ſigni gratia poſitum. Narrare quæ falſa ſint, in primis eſt ſubtile & oratorium, ut Cicero pro Cluentio narrat de Cepaſio, atq; Fabritio, ac M. Cælius de illa C. Lælij, collegæq; eius in prouinciam feſtinantium cõtentione. Sed in his omnibus cum elegans & uenuſta exigitur tota expoſitio, tum id eſt feſtiuiſſimũ, quod adijcit orator. Nã & à Cicerone ſic eſt Fabritij fuga illa condita. Itaq; cùm callidiſſime ſe putaret dicere, & cùm illa uerba grauiſſima ex intimo artificio deprompſiſſet: Reſpicite, inquit, hominum fortunas, reſpicite uarios duroſq; caſus, reſpicite C. Fabritij ſenectutem. Cùm hoc reſpicite, ornandæ orationis cauſa, ſæpe dixiſſet, reſpexit ipſe. At Fabritius à ſubſellijs demiſſo capite diſceſſerat, & cætera quæ adiecit, nam notus locus, cũ in re hoc ſolum eſſet, Fabritiũ à iudicio receſſiſſe. Et Cælius cum omnia uenuſtiſſime finxit, tum illud ultimum ſic ſubſecutus: Quo modo tranſierit, utrũ rate, an piſcatorio nauigio, nemo ſciebat. Siculi quidem, ut ſunt laſciui & dicaces, aiebãt in delphino ſediſſe, & ſic tanquã Ariona tranſuectum. In narrando autẽ Cicero cõſiſtere facetias putat, dicacitatem in iaciendo. Mire fuit in hoc genere uenuſtus Afer Domitius, cuius orationibus cõplures huiuſmodi narrationes inſertæ reperiũtur: ſed dictorum quoq; ab eodẽ urbanè, ſunt editi libri. Illud quoq; genus eſt poſitũ non in hac ueluti iaculatione uerborum, & incluſa breuiter urbanitate, ſed in quodam longiore actu, quod de Craſſo contra Brutum Cicero in ſecũdo de Orat. libro & alijs quibuſdã locis narrat. Nam cum Brutus in accuſatione Cn. Planci ex duobus lectoribus oſtendiſſet, contraria L. Craſſum patronum eius in oratione, quam de colonia Narbonenſi habuerat, ſuaſiſſe ijs, quæ de lege Seruilia dixerat,

tres

treſ excitauit & ipſe lectores, iiſq; patris eius dialogos dedit legendos, quorum cùm in Priuernati unus, alter in Albano, tertius in Tiburti ſermonem habitum complecteretur, requirebat ubi eſſent eæ poſſeßiones. Omneis autem illas Brutus uendiderat, & cùm paterna mâciparet prædia, turpis habebatur. Similis in apologis quoq;, & quibuſdam etiam interim hiſtorijs exponendis, gratia conſequi ſolet. Sed acutior eſt illa, atq; uelocior in urbanitate breuitas. Cuius quidem duplex eſt forma, dicēdi ac reſpondendi, ſed ratio cõmunis in parte. Nihil enim in laceſſendo dici poteſt, quod non etiã in repercutiendo. At propria quædã ſunt reſpondentium: illa etiam concitati afferre ſolent, hæc plerunq; in altercatione, aut in rogandis teſtibus requiruntur. Cùm ſint autem loci plures, ex quibus dicta ridicula ducantur, repetendũ eſt mihi, non omneis eos oratoribus conuenire. In primis autem ex amphibolia, neq; illa obſcura, quæ Attellanæ more captent, qualia uulgò iactantur, uilißimo quoq; conuerſa in maledictum ferè ambiguitate. Ne illa quidem, quæ Ciceroni aliquando, ſed non in agendo exciderunt, ut dixi, cùm is candidatus, qui coqui filius habebatur, coram eo ſuffragiũ ab alio peteret: Ego quoq; tibi fauebo. Non quia excludēda ſint omnino uerba duos ſenſus ſignificantia, ſed quia raro bellè reſpondeant, niſi cum prorſus rebus ipſis adiuuantur. Quare non hoc modo penè & ipſum ſcurrile Ciceronis eſt in eundem, de quo ſuprà dixi, Iſauricum: Miror quid ſit, quòd pater tuus homo conſtantißimus te nobis uarium reliquit. Sed illud ex eodem genere præclarũ, cùm obijceret Miloni accuſator in argumentũ factarum Clodio inſidiarũ, quòd Bouillas ante horam nonã diuertiſſet, ut expectaret, dum Clodius à uilla ſua exiret, & identidē interrogaret, quo tēpore Clodius occiſus eſſet, reſpondit, ſero. quod uel ſolũ ſufficit, ut hoc genus nõ totũ repudietur. Nec plura modò ſignificari ſolēt, ſed etiã diuerſa, ut Nero de ſeruo peßimo dixit: Nulli apud ſe plus fidei haberi, nihil ei neq; incluſum, neq; ſignatũ eſſe. Peruenit res

uſq; ad ænigma, quale eſt Ciceronis in Pletorium Fonteij accu=
ſatorem, cuius matrem dixit, dum uixiſſet ludum, pòſt quàm mor
tua eſſet, magiſtros habuiſſe. Dicebantur autem, dum uixit, infã=
mes fœminæ ad eam conuenire ſolitæ, poſt mortem eius bona ue=
nibant: quanquàm hic ludus per translationem dictus eſt, magi=
ſtri per ambiguitatẽ. In metalepſin quoq; cadit ratio dictorum:
Vt Fabius Maximus incuſans Auguſti congiariorum, quæ ami=
cis dabantur, exiguitatem, heminaria eſſe dixit. Nam congiariũ,
cùm ſit commune liberalitatis atq; mẽſuræ: à menſura ducta im=
minutio eſt rerum. Et hæc tam frigida, quàm eſt nominum fictio,
adiectis, detractis, mutatis literis, ut Aciſculum, quia eſſet pactus
Paciſculum: & Placidum nomine, quia is acerbus natura eſſet,
Acidum: & Tullium, cùm fur eſſet, Tollium dictos inuenio. Sed
hæc eadem genera commodius in rebus, quàm in nominibus re=
ſpondẽt. Afer enim uenuſtè Manlium Suram multum in agen=
do diſcurſantem, ſalientem, manus iactantem, togam deijcientẽ,
& reponentem, non agere dixit, ſed ſatagere. Eſt enim dictũ per
ſe urbanum ſatagere, etiamſi nulla ſubſit alterius uerbi ſimilitu=
do. Fiunt & detracta, & adiecta aſpiratione, & binis coniun=
ctis uerbis, ſimiliter ſæpius frigida, aliquando tamen recipienda,
eademq; cõditio eſt in ijs, quæ à nominibus trahuntur. Multa ex
hoc Cicero in Verrem, ſed ut ab alijs dicta, modò futurum ut o=
mnia uerreret, cùm diceretur Verres: modò Herculi, quem expi=
lauerat, moleſtiorem apro Erymanthio fuiſſe: modò malum ſa=
cerdotem, qui tam nequam Verrem reliquiſſet, quia ſacerdoti
Verres ſucceſſerat. Præbet tamen aliquando occaſionem quædã
felicitas hoc quoq; genere bene utẽdi, ut pro Cecinna Cicero in
teſtem Sext. Clodium Phormionem: Nec minus niger, inquit, nec
minus confidens, quàm eſt ille Terentianus Phormio. Acriora
igitur ſunt, & elegantiora, quæ trahuntur ex ui rerum. In his
maximè ualet ſimilitudo, ſi tamen ad aliquid inferius, leuiuſq; re=
feratur, qua iam ueteres illi iocabantur, qui Lentulum Spinthe=
rem,

rem,& Scipionem Serapionem eſſe dixerunt. Sed ea non ab hominibus modò petitur, uerumetiam ab animalibus, ut nobis pueris Iunius Baſſus homo in primis dicax, aſinus albus uocabatur: & Sarmentus, ſeu Publius Bleſſus Iunium hominem nigrum, & macrum, & pandum, fibulam ferream dixit, quod nunc riſus petendi genus frequentiſſimum eſt. Adhibetur autem ſimilitudo interim palàm, interim inſeri ſolet parabolæ, cuius eſt generis id Auguſti, qui militi libellum timidè porrigenti: Noli, inquit, dubitare tanquam aſſem elephanto des. Sunt quædam etiam uериſimilia. Vnde Vatinius dixit hoc dictum, cùm reus agente in eum Caluo, candido frontem ſudario tergeret, idq́; ipſum accuſator in inuidiam uocaret: Quamuis reus ſum, inquit, & panem candidum edo. Adhuc eſt ſubtilior illa ex ſimili trãslatio, cùm quod in alia re fieri ſolet, in aliam mutuamur. Ea dicatur ſanè fictio, ut Chryſippus, cùm in triumpho Cæſaris eburnea oppida eſſent translata, & poſt dies paucos Fabij Maximi lignea, thecas eſſe oppidorum Cæſaris dixit. Et Pedo de mirmillone, qui retiarium conſequebatur, nec feriebat: Viuum, inquit, capere uult. Iungitur amphiboliæ ſimilitudo, ut L. Galba, qui pilam negligenter petẽti, Sic, inquit, petis tanquam Cæſaris candidatus. Nam illud petis ambiguum eſt, ſecuritas ſimilis. Quod hactenus oſtendiſſe ſatis eſt. Cæterum frequẽtiſſima aliorum generum cum alijs mixtura eſt, eáq́; optima, quæ ex pluribus conſtat. Eadem diſſimiliũ ratio eſt. Hinc eques Ro. ad quem in ſpectaculis bibentem cùm miſiſſet Auguſtus, qui ei diceret, Ego ſi prandere uolo, domum eo: Tu enim, inquit, non times, ne locum perdas. Ex contrario non una ſpecies: Neq; enim eodem modo dixit Auguſtus præfecto, quem ignominia notabat, ſubinde interponenti precibus: Quid reſpondebo patri meo? Dic me tibi diſplicuiſſe: quo Galba penulam roganti, Non poſſum cõmodare, domi maneo, cùm cœnaculum eius perplueret. Tertium adhuc illud, ſiquidẽ ut ne autorem ponam, uerecũdia ipſius facit: Libidinoſior es, quàm ullus

*Renunciatum eſſet, id eſt, cum paſſus eſſet repulſam, &c. Vide Philādrum.

ſpado, quo ſine dubio & opinio decipitur, ſed ex contrario. Et *hoc ex eodem loco eſt, ſed nulli priorum ſimile, quod dixit* M. *Veſtinius, cùm ei**renunciatum eſſet,* Aliquando deſinet pluere. *Onerabo librum exemplis, ſimilemq́; ijs, qui riſus gratia componuntur, efficiam, ſi perſequi uolucro ſingula ueterum.* Ex *omnibus argumentorum locis eadem occaſio eſt.* Nam *& finitione uſus eſt Auguſtus de pantomimis duobus, qui alternis geſtibus contendebant, cùm eorum alterum ſaltatorem dixit, alterum interpellatorem.* Et *partitione Galba, cùm penulā roganti reſpondit,* Non pluit, non eſt opus tibi: ſi pluit, ipſe utar. *Proinde genere, ſpecie, proprijs, differentibus, iugatis, adiunctis, conſequentibus, antecedentibus, repugnantibus, cauſis, effectis, comparatione parium, maiorum, minorum, ſimilis materia præbetur, ſicut in tropos quoq; omnes cadunt.* An non plurima καθ᾽ ὑπερβολὴν *dicuntur? quale refert Cicero de Memmio homine prælōgo, caput eum ad fornicem Fabij offendiſſe.* Et *quod* P. *Oppius dixit de genere Lentulorum, cùm aſsiduè minores parentibus liberi eſſent in naſcendo.* Interim utrunque. Quid *ironia? non'ne etiam quæ ſit uerißima, ioci propè genus eſt?* Qua *urbane uſus eſt Afer, cùm* Didio Gallo, *qui prouinciam ambitioſiſsimè petierat, deinde impetrata ea, tanquam coactus querebatur:* Age, inquit, *aliquid & reipublicæ cauſa elabora.* Quáq; *Cicero uſus eſt, cùm Vatinij morte nunciata, cuius parum certus dicebatur autor:* Interim, *inquit, uſura fruar.* Idem *per allegoriam* M. *Cælium melius obijcientem crimina, quàm defendētem, bonam dextram, malam ſiniſtram habere dicebat.* Emphaſi *Liuius dixit ferro Accium Nauium cotem incidiſſe.* Figuras *quoque mentis, quæ* σχήματα διανοίας *dicuntur, res eadem recipit omneis, in quas nōnulli diuiſerunt ſpecies dictorum.* Nam *& interrogamus, & dubitamus, & affirmamus, & minamur, & optamus:* Quædam *ut miſerantes, & quædam ut iraſcentes dicimus.* Ridiculum *autem eſt, omne quod apertè fingitur. Stulta reprehendere facilimum*

eſt:

eſt:nam per ſe ſunt ridicula. Sed rem urbanam facit aliqua ex nobis adiectio. Stulte interrogauerat exeuntem de theatro Carpathium Tityus Maximus,an ſpectaſſet: fecit Carpathius dubitationem eius ſtultiorem dicendo:Non,ſed in orcheſtra pila luſi. Refutatio cum ſit in negando,redarguendo, defendendo,eleuando,ridicule negauit Mannius Curius. Nam cum eius accuſator in Sipario omnibus locis aut nudum eũ in neruo, aut ab amicis redemptum ex alea pinxiſſet: Ergo ego,inquit, nunquàm uici. Redarguimus interim aperte, ut Cicero Vibium Curium multum de annis ætatis ſuæ mentientem: Tum ergo cum unà declamabamus,nõ eras natus. Interim & ſimulata aſſentione,ut idem Fabiæ Dolabellæ dicenti triginta ſe annos habere, Verum eſt, inquit,nam hoc iam uiginti annis audio.Belle interim ſubijcitur pro eo quod neges, aliud mordacius, ut Iunius Baßus quærente Domitia Paßieni,quòd incuſans eius ſordes,calceos eã ueteres diceret uendere ſolere:Nõ mehercules,inquit,hoc unquam dixi, ſed emere te ſolere. Defenſionem imitatus eſt eques Ro.qui obijcienti Auguſto,quòd patrimoniũ comediſſet: Meum,inquit,putaui. Eleuandi ratio eſt duplex,ut aut ueniam quis,aut iactantiam minuat. Quemadmodum C.Cæſar Pomponio oſtendenti uulnus ore exceptũ in ſeditione Sulpitiana, quod ipſe ſe paßum pro Cæſare pugnantẽ gloriabatur,Nunquàm fugiẽs reſpexeris, inquit.Aut crimen obiectũ,ut Cicero obiurgantibus,quòd ſexagenarius Popiliam uirginem duxiſſet, Cras mulier erit, inquit. Hoc genus dicti conſequens uocant quidam, atq; illi ſimile, quo Cicero Curionẽ ſemper ab excuſatione ætatis incipientem, facilius quotidie proœmium habere dixit, quia iſta natura ſequi & cohærere uideãtur.Sed eleuandi genus eſt etiam cauſarũ relatio, qua Cicero eſt uſus in Vatinium,qui pedibus æger,cum uellet uideri cõmodioris ualetudinis factus, & diceret ſe iam bina milia paßuum ambulare:Dies enim,inquit,longiores ſunt. Et Auguſtus nunciantibus Tarraconenſibus palmam in ara eius enatam:

Apparet, inquit, quàm ſæpe accẽdatis. Tranſtulit crimen Caßius Seuerus: Nam cum obiurgaretur à Prætore, quòd aduocati eius L. Varo Epicureo Cæſaris amico cõuitium feciſſent: Neſcio, inquit, qui conuitiati ſint, & puto Stoicos fuiſſe. Repercutiendi multa ſunt genera, uenuſtiſsimũ, quod etiam ſimilitudine aliqua uerbi adiuuatur, ut Tracallus dicenti Suellio: Si hoc ita eſt, is in exilium: Si non eſt ita, redij, inquit. Eluſit Caßius Seuerus, obijciente quodã, quòd ei domo ſua Proculeius interdixiſſet, reſpondendo: Nunquid ego illuc accedo? Sic eluditur & ridiculum ridiculo, ut Diuus Auguſtus, cum ei Galli torquem aureũ centum pondo dediſſent, & Dolabella per iocum, tentans tamen ioci ſui euentum dixiſſet: Imperator, torque me dona: Malo te, inquit, ciuica donare. Mendacium quoque mendacio, ut Galba, dicente quodã uictoriato ſe uno in Sicilia quinq; pedes longam murænam emiſſe: Nihil, inquit, mirum: nam ibi tam longæ naſcuntur, *utantur ut ijs piſcatores pro reſtibus * cingantur. Contraria eſt neganti confeßionis ſimulatio. Sed ipſa quoq; multũ habet urbanitatis. Sic Afer cum ageret contra libertum Claudij Cæſaris, & ex diuerſo quidam cõditionis eiuſdẽ cuius erat litigator, exclamaſſet: Præterea tu ſemper in libertos Cæſaris dicis? Nec mehercule, inquit, quicquam proficio. Cui uicinũ eſt, nõ negare, quod obijcitur, cum & id palàm falſum eſt, & inde materia bene reſpõdendi datur, ut Catulus dicẽti Philippo, Quid latras? Furem uideo, inquit. In ſe dicere, non eſt ferè niſi ſcurrarum, & in oratore utiq; minime probabile. Quod fieri totidem modis, quot in alios poteſt: Ideoq; hoc, quãuis frequens ſit, tranſeo. Illud uerò etiamſi ridiculum, indignum tamen eſt homini liberali, quod aut turpiter, aut impotenter dicitur. Quod feciſſe quendam ſcio, qui humiliori liberè aduerſus ſe loquenti, Colaphum, inquit, tibi ducam, & formulam ſcribam, quòd caput durum habeas. Hic enim dubium eſt, utrum ridere audientes, an indignari debuerint.

Supereſt genus decipiendi opinione, aut dicta aliter intelligendi,

gendi,quæ ſunt in omni hac materia uel uenuſtiſsima. Inopinatum & à laceſſente poni ſolet, quale eſt, quod refert Cicero: Quid huic abeſt,niſi res & uirtus? Aut illud Afri:Homo in agẽdis cauſis optime ueſtitus. Et in occurrendo, ut Cicero audita falſa Vatinij morte, cum Ouinium libertum eius interrogaſſet, rectè ne omnia? dicenti rectè: Mortuus eſt,inquit.Plurimus autem circa ſimulationem & diſsimulationem riſus eſt, quæ ſunt uicina,& propè eadem.Sed ſimulatio eſt certam opinionem animi ſui imitantis:diſsimulatio, aliena parum ſe intelligere fingentis.Simulauit Afer, cum (in cauſa ſubinde dicentibus Celſinam dicere) cognouiſſet,quòd erat potens fœmina: Quis eſt,inquit, iſte? Celſinam enim uideri ſibi uirum finxit. Diſsimulauit Cicero,cum Sext. Annalis teſtis reum læſiſſet,& inſtaret identidem accuſator ei,Dic Marce Tulli,nunquid potes de Sexto Annali? Verſus tunc dicere cœpit de libro Ennij Annali ſexto:

Qui potis ingentis cauſas euoluere belli.

Cui ſine dubio frequentiſsimam dat occaſionem ambiguitas, ut Caſſelio, qui conſultori dicenti, nauem diuidere uolo: Perdes, inquit.Sed auerti intellectus etiam aliter ſolet, cum ab aſperioribus ad leniora deflectitur: ut qui interrogatus, quid ſentiret de eo,qui in adulterio deprehenſus eſſet, tardum fuiſſe reſpondit.Ei confine, quod dicitur per ſuſpicionem, quale illud apud Ciceronem,Querenti quòd uxor ſua è fico ſe ſuſpendiſſet,rogo des mihi ſurculum ex illa arbore, ut inſeram. Intelligitur enim quod non dicitur.Et hercle omnis falſe dicendi ratio in eo eſt,ut aliter quàm eſt,rectum uerumq; dicatur,quod fit totum fingendis aut noſtris,aut alienis perſuaſionibus,aut dicendo,quod fieri non poteſt. Aliena finxit Iuba, qui querenti, quòd ab equo ſuo eſſet aſperſus, Quid tu,inquit,me Hippocentaurum putas? Sua, C.Caſsius,qui militi ſine gladio diſcurrenti,Heus commilito,pugno bene uteris,inquit. Et Galba de piſcibus,qui cum pridie ex parte adeſi,& uerſati, poſtero die appoſiti eſſent: Feſtinemus,

alij ſubcœnant, inquit. Tertium illud Ciceronis aduerſus Curium: Fieri enim certe non poterat, ut declamaret, & natus non eſſet. Eſt & illa ex ironia fictio, qua uſus eſt C. Cæſar. Nã cum teſtis diceret à reo fœmina ſua ferro petita, & eſſet facilis reprehenſio, cur illam potiſsimum partem corporis uulnerare uoluiſſet: Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam & loricam haberes? Vel optima eſt ſimulatio contra ſimulantem, qualis illa Domitij Afri fuit: Vetus habebat teſtamentum, & unus ex amicis recentioribus ſperans aliquid ex mutatione tabularum, falſam tabulam intulerat, conſulens eum, an primipilaris ei teſtamento ſuaderet ordinare ſuprema iudicia, Noli, inquit, facere, offendis illum. Iucundiſsima ſunt autem ex his omnibus lenia, & (ut ſic dixerim) boni ſtomachi, ut Afer ingrato litigatori conſpectum eius uitanti in foro, per nomenclatorem miſsum ad eum: Amas me, inquit, quòd te non uidi. Et diſpenſatori, qui cùm ad reliqua non reſponderet, dicebat ſubinde, Non comedi panem, & aquam bibo: Paſce, & redde quod debes. quæ ὑπαγωγὰς uocant. Eſt gratus iocus, qui minus exprobat, quàm poteſt, ut idem dicenti candidato, ſemper domum tuam colui, cùm poſſet palàm negare, Credo, inquit, & uerum eſt. Interim de ſe dicere ridiculum eſt, & quod in alium, ſi abſentem diceret, urbanũ non erat, quoniam ipſi palàm exprobratur, mouet riſum: quale Auguſti eſt, cum ab eo miles neſcio quid improbe peteret, ueniret contrà Martianus, quẽ ſuſpicabatur & ipſum aliquid iniuſte rogaturum: Non magis, inquit, faciam commilito quæ petis, quàm quod Martianus à me petiturus eſt. Adiuuant urbanitatem & uerſus commode poſiti, ſeu toti, ut ſunt, quod adeò facile eſt, ut Ouidius ex tetraſticho Macri carmine librum in malos poëtas compoſuerit. Quod fit gratius, ſi qua etiã ambiguitate conditur, ut Cicero in Accium hominem callidum & uerſutum, cùm is in quadam cauſa ſuſpectus eſſet: Niſi qua Vlyſſes rate euaſit Laërtius. Seu uerbis ex parte mutatis, ut in eum, qui cum antea ſtultiſsimus

eſſet habitus, poſt acceptam hæreditatem primus ſententiam rogabatur: Cuius hæreditas eſt, quam uocant ſapientiam, pro illo facultas eſt. Seu fictis nouis uerſibus. Simile eſt quod παροιμία dicitur, & prouerbia opportunè aptata, ut de homine in aquam lapſo, & ut alleuaretur roganti: Tollat te, qui non nouit. Ex hiſtoria etiam ducere urbanitatem eruditum, ut Cicero fecit, cùm ei teſtem in iudicio Verris roganti dixiſſet Hortenſius, non intelligo hæc ænigmata: Atqui debes, inquit, cùm Sphingem domi habeas. Acceperat autem ille à Verre Sphingem æneam, magnæ pecuniæ. Subabſurda illa conſtant ſtultis ſimili imitatione: & quæ niſi fingantur, ſtulta ſunt, ut qui mirantibus, quòd humile candelabrum emiſſet, Pranſorium erit inquit. Sed illa ſimilia abſurdis ſunt acria, quæ tanquã ſine ratione dicta feruntur: ut ſeruus Dolabellæ, cum interogaretur, an dominus eius actionem propoſuiſſet, Domum, inquit, uendidit. Deprehenſi interim pudorem ſuum ridiculo aliquo explicant: ut qui teſtem dicentem ſe à reo uulneratum interrogauerat, an cicatrices haberet: cùm ille ingentem in femore oſtendiſſet, Latus, inquit, *oportuit. Cõtumelijs quoq; uti bellè datur, ut Hiſpo obijcienti bis acerba crimina accuſatori, Mẽtiris inquit. Et Fuluius propinquus legato interroganti, an in tabulis, quas proferebat, chirographus eſſet, Et uerus, inquit, domine. Has aut accepi ſpecies, aut inueni frequentiſſimas, ex quibus ridicula ducerentur. Sed repetam neceſſe eſt, infinitas eſſe tam ſalſè dicendi, quàm ſeuerè, quas præſtat perſona, locus, tempus, caſus deniq;, qui eſt maximè uarius. Itaque hæc ne omiſiſſe uiderer, attigi: illa autẽ quæ de uſu ipſo, & modo iocãdi cõplexus ſum, adeò infirma, ſed planè neceſſaria. His adijcit Domitius Marſus, qui de urbanitate diligẽtiſſimè ſcripſit, quædam non ridicula, ſed cuilibet ſeueriſſimæ orationi cõuenientia, eleganter dicta, & proprio quodam lepore iucunda: quæ ſunt quidem urbana, ſed riſum tamen non habent. Neque enim ei de riſu, ſed de urbanitate eſt opus inſtitutũ, quam propriã eſſe noſtræ

*opportunius

ſtræ ciuitatis ait, & ſerò ſic intelligi cœptam, pòſt quàm urbis appellationem, etiamſi nomen proprium non adijceretur, Romam tamen accipi ſit receptum, eamq; ſic finit: Vrbanitas eſt uirtus quædam in breue dictum coacta, & apta ad delectandos, mouẽdosq; homines in omnem affectum, maximè idonea ad reſiſtendum, uel laceſſendum, prout quæq; res ac perſona deſiderat. Cui ſi breuitatis exceptionem detraxeris, omneis orationis uirtutes cõplexa ſit. Nam ſicut iſta rebus, & perſonis, & quod in utriſque oporteat dicere, perfectæ eloquentiæ eſt. Cur autem breuem eam eſſe uoluerit, neſcio quidem. At quam in eodem libro dicat fuiſſe, & in multis narrandi urbanitatem, paulò pòſt ita finit, Catonis, ut ait, opinionem ſecutus: Vrbanus homo erit, cuius multa bene dicta, reſponſáq; erunt, & qui in ſermonibus, circulis, conuiuijs, item in concionibus, omni deniq; loco ridiculè, commodeq; dicet. Riſus erunt, quicunque hæc faciet orator. Quas ſi recipimus finitiones, quicquid bene dicetur & urbanè, dicti nomen accipiet. Cæterum illi, qui hoc propoſuerat, conſentanea fuit illa diuiſio, ut dictorum urbanorum, alia ſeria, alia iocoſa, alia media faceret. Nam eadem eſt omnium bene dictorum. Verum mihi etiam iocoſa quædam uidentur poſſe non ſatis urbanè referri. Nam meo quidem iudicio illa eſt urbanitas, in qua nihil abſonum, nihil agreſte, nihil incõditum, nihil peregrinum, neque ſenſu, neq; uerbis, neq; ore, geſtu'ue poßit deprehendi, ut non tam ſit in ſingulis dictis, quàm in toto colore dicendi, qualis apud Græcos Atticiſmos ille redolens Athenarum proprium ſaporem. Ne tamen iudicium Marſi hominis eruditißimi ſubtraham, Seria partitur in tria genera, honorificum, cõtumelioſum, medium. Et honorifici ponit exemplum Ciceronis quoque pro Ligario apud Cæſarem: Qui nihil ſolet obliuiſci, niſi iniurias. Et contumelioſi, quod Attico ſcripſit de Pompeio, & Cæſare: Habeo quem fugiam, quem ſequar non habeo. Et medij, quod ἀποφθεγματικὸν uocat, & eſt cùm ita dixit: Neq; grauem mortem

acci

accidere forti uiro poſſe, neq; immaturam conſulari, neq; miſeram ſapienti. Quæ omnia ſunt optimè dicta:ſed cur propriè nomen urbanitatis accipiant,non uideo. Quod ſi non ſolùm totus, ut mihi uidetur, orationis color meretur, ſed etiam ſingulis dictis tribuendum eſt,illa potius urbana eſſe dixerim,quæ ſunt generis eiuſdẽ,quæ ridicula dicuntur,& tamen ridicula non ſunt, ut de Pollione Aſinio ſerijs, iociſq; pariter accommodato dictũ eſt, Eſſe cum omnium horarum. Et de actore facilè dicente ex tempore, Ingenium eum in numerato habere. Etiam Pompeij, quod refert Marſus, in Ciceronem diffidentem eius partibus: Tranſi ad Cæſarem,me timebis. Erat enim, ſi de re minore,aut alio animo,aut deniq; non ab ipſo dictũ fuiſſet, quod poſſet inter ridicula numerari. Etiã illud, quod Cicero Cereliæ ſcripſit, reddens rationem cur illa C. Cæſaris tempora tam patienter toleraret:Hæc aut animo Catonis ferenda ſunt, aut Ciceronis ſtomacho. Stomachus enim illic habet aliquid ioco ſimile. Hæc quæ mouebant,diſsimulanda mihi non fuerunt, in quibus, ut errauerim,legentes tamen nõ decepi,indicata diuerſa opinione, quam ſequi magis probantibus liberum eſt.

De altercatione. CAP. V.

ALtercationis præcepta poterant uideri tunc inchoãda,cùm omnia,quæ ad continuam orationẽ pertinent, peregiſſem: nam eſt uſus eius ordine ultimus. Sed cùm ſit poſita in ſola inuentione,neq; habere diſpoſitionẽ poſsit,nec elocutionis ornamenta magnopere deſideret, aut circa memoriam, & pronunciationẽ laboret,prius quàm ſecundam quinq; partium, hãc quæ tota ex prima pendet,tractaturus nõ alieno loco uideor,quam ſcriptores alij ideo fortaſſe reliquerunt, quia ſatis cæteris præceptis in hanc quoq; uidebatur eſſe profectum. Conſtat enim aut intẽtione, aut depulſione, de quibus ſatis traditum eſt : quia quicquid in actione perpetua circa probationes utile eſt, idem in hac breui atq; conciſa proſit neceſſe eſt. Neq; alia dicuntur in altercatione

tione

tione, ſed aliter aut interrogando, aut reſpondendo. Cuius rei ferè omnis obſeruatio in illo teſtium loco excuſſa eſt: tamen quia latius hoc opus aggreſsi ſumus, neque perfectus orator ſine hac uirtute dici poteſt, paulum impendamus huic quoque peculiaris operæ, quæ quidem in quibuſdam cauſis ad uictoriam uel plurimum ualet. Nam ut in qualitate generali, in qua rectè'ne factũ quid an contrà ſit, quæritur, perpetua dominatur oratio, & quæſtionem finitionis, actionis plerũq; ſatis explicat, & omnia penè in quibus de facto conſtat, aut coniectura, artificiali ratione colligitur: ita in ijs cauſis, quæ ſunt frequentiſsimæ, quæ uel ſolis extra artem probationibus, uel mixtis cõtinentur, aſperrima in hac parte dimicatio eſt, nec alibi dixeris magis mucrone pugnari. Nam & firmiſsima quæq; memoriæ iudicis inculcanda ſunt: etiam præſtandum quicquid in actione promiſimus, & refellenda mendacia. Nuſquam eſt deniq; qui cognoſcit intentior. Nec immeritò quidam, quanquàm in dicendo mediocres, hæc tamen altercandi præſtantia meruerunt nomen patronorum. At quidam litigatoribus ſuis illum modò ambitioſum declamandi ſudorem præſtitiſſe contenti, cum turba laudantium deſtituunt ſubſellia, pugnamq́; illam decertatoriam imperitis ac ſæpe pullatæ turbæ relinquunt. Itaque uideas alios plerunq; iudicijs priuatis ad altercationes uocari, alios ad probationem. Quæ ſi diuidenda ſunt officia, hoc certè magis neceſſarium eſt, pudendumq́; dictu, ſi plus litigantibus proſunt minores. In publicis certè iudicijs uox illa præconis, præter patronos, ipſum qui egerit, citat. Opus eſt igitur in primis ingenio ueloci ac mobili, animo præſenti & acri. Non enim cogitandum, ſed dicendum ſtatim eſt, & propè ſub conatu aduerſarij manus erigẽda. Quare cùm in omni parte huiuſce officij plurimum facit, totas non diligenter modò, ſed etiã familiariter noſſe cauſas, tum in altercatione maxime neceſſarium eſt, omnium perſonarum, inſtrumentorum, temporum, locorum habere notitiam, alioqui & tacendum eſt

ſæpe

ſæpe,etiam alijs ſubijcientibus, plerunq; autem ſtudio loquendi fatuè modo accedendũ,quod nunquàm accidit, ni noſtra credu* *ut *litate aliena ſtultitia erubeſcamus:neq; tantùm hoc ipſis monitoribus clareſcit. Quidam faciunt aperte, quod rixemur. Videas enim pleroſq; ira percitos exclamantes, ut iudex audiat cõtrarium id eſſe, quod admoneatur, ſciatq; ille, qui pronuntiaturus eſt in cauſa,malum quod tacetur. Quare bonus altercator uitio iracundiæ careat. Nullus enim rationi magis obſtat affectus, & fert extra cauſam, & plerunq; deformia conuitia facere, ac mereri cogit,& ipſos nonnunquam iudices incitat. Melior moderatio,ac nõnunquam etiã patiẽtia. Neq; enim refutanda tantum quæ è contrario dicuntur, ſed contemnenda, eleuanda, ridenda ſunt,nec uſquã plus loci reperit urbanitas,odium mordet & pudor, contra turbantes audendum, & impudentiæ fortiter reſiſtendum.Sunt enim quidã præduri in hoc oris,ut obſtrepant ingenti clamore, & medios ſermones intercipiant, & omnia tumultu cõfundãt,quos ut nõ imitari, ſic acriter propulſare oportebit,& ipſorum improbitas retundẽda,& iudices,uel præſidẽtes magiſtratus appellandi frequenter, ut loquẽdi uices ſeruentur. Nam eſt res animi iacẽtis,& mollis ſupra modũ frontis,fallitq; plerunq;, quod probitas uocatur,quæ eſt imbecillitas.Valet autẽ in altercatione plurimum acumen,quod ſine dubio ex arte non uenit. Natura enim non docetur, arte tamen adiuuatur: in qua præcipuum eſt ſemper id in oculis habere, de quo quæritur, & quod uolumus efficere, quia propoſitũ tenẽtes in rixam non ibimus,nec cauſæ debita tẽpora conuitiando conteremus,gaudebimuſq;,ſi hoc aduerſarius facit. Omnia tẽpora ferè parata ſunt meditatis diligenter, quæ aut ex aduerſo dici, aut reſponderi à nobis poßint.Nonnunquam tamen ſolet hoc quoq; eſſe artis genus,ut quædam in actione dißimulata ſubitò in altercando proferantur, & inopinatis eruptionibus, & ex inſidijs citißimo facto ſimilimum. Id autem tantùm faciendum, cum eſt aliquid cui reſpon*

reſponderi nõ ſtatim poßit, potuerat autem, ſi tempus ad diſponendum fuiſſet. Nam quod fideliter firmum eſt, à primis ſtatim actionibus arripere optimum eſt, quo ſæpius diutiusq; dicatur. Illud uix ſaltem præcipiendum uidetur, ne turbidus & clamoſus tantum ſit altercator, & quales facti ſunt, qui literas neſciũt. Nam improbitas licet aduerſario moleſta ſit, iudici inuiſa eſt. Nocet etiam diu pugnare in ijs, quæ obtinere non poßis. Nam ubi uinci neceſſe eſt, expedit cedere: quia ſiue plura ſunt, de quibus quæritur, facilior erit in cæteris fides: ſiue unum, mitior ſolet irrogari pœna uerecundiæ. Nam culpam, præſertim deprehenſam, pertinaciter tueri, culpa altera eſt. Dum ſtat acies, multi in rem conſilij atq; artis eſt, ut errantem aduerſarium trahas, & ire quàm longißime cogas, ut uana interim ſpe exultet. Ideo quædam bene dißimulantur inſtrumenta. Inſtant enim, & ſæpe diſcrimen omne committunt, quod deeſſe nobis putant, & faciunt probationibus noſtris autoritatem poſtulando. Expedit etiam dare aliquid aduerſario, quod pro ſe putet, quod apprehendens maius aliquid cogatur dimittere, duas interim res proponere, quarum utramlibet male ſit electurus: Quod in altercatione fit potentius, quàm in actione, quia in illa nobis ipſi reſpondemus, in hac aduerſarium quaſi confeßum tenemus. Eſt in primis acuti, uidere quo iudex dicto moueatur, quid reſpuat: quod ex uultu ſæpißime, & aliquando etiam dicto aliquo, factóue eius deprehenditur: & inſtare proficientibus, & ab ijs, quæ non adiuuant, quàm mollißime pedem oportet referre. Faciunt hoc medici quoque, ut remedia perinde perſeuerent adhibere, uel deſinant, ut illa recipi uel reſpui uident. Nonnunquam ſi rem euoluere propoſitam facile non ſit, inferenda eſt alia quæſtio, atq; in eam, ſi fieri poteſt, iudex auocandus. Quid enim cum reſpondere nõ poßis, agendum eſt, niſi ut aliud inuenias, cui aduerſarius reſpondere nõ poßit? In pleriſq; iudex eſt auocandus, ut dixi, qui circa teſtes eſt locus, & perſonis modo diſtat, quòd

hic patronorum inter ſe certamen, illic pugna inter teſtem & patronum. Exercitatio *uerò huius rei longè facilior.* Nam *eſt utiliſsimum, frequenter cum aliquo qui ſit ſtudiorum eorūdem, ſumere materiam uel ueræ, uel etiam fictæ controuerſiæ, & diuerſas partes altercationis modo tueri, quod idem etiam in ſimplici genere quæſtionum fieri poteſt.* Ne *illud quidem ignorare aduocatum uolo, quo quæque ordine probatio ſit apud iudices proferenda, cuius rei eadem in argumentis ratio eſt, ut potentiſsima, prima & ſumma ponantur.* I*lla enim ad credendū præparant iudicem, hæc ad pronuntiandum.*

De iudicio & conſilio. CAP. VI.

HIs *pro noſtra facultate tractatis, non dubitaſſem tranſire protinus ad diſpoſitionem, quæ ordine ipſo ſequitur, niſi uererer, ne quoniam fuerunt, qui iudicium inuentioni ſubiungerent, præteriſſe hunc locum quibuſdam uiderer: qui mea quidem opinione adeò partibus operis huius omnibus connexus ac mixtus eſt, ut ne à ſententijs quidem, aut uerbis ſaltem ſingulis poſsit ſeparari: nec magis arte traditur, quàm guſtus, aut odor.* I*deoq; nos quid in quaq; re ſequēdum cauendumq́; ſit, docebimus, ut ad ea iudiciū dirigatur.* P*ræcipiam igitur, ne quod effici non poteſt, aggrediamur? ut contraria uitemus, & communia? ne quid in eloquendo corruptum obſcurumq́; ſit?* R*eferatur oportet ad ſenſus, qui non docentur.* N*ec multum à iudicio credo diſtare conſilium: niſi quòd illud oſtendentibus ſe rebus adhibetur, hoc latentibus, & aut omnino nondum repertis, aut dubijs:* E*t quòd iudicium frequentiſsime certum eſt.* C*onſilium uerò eſt ratio quædam alte petita, & plerunque plura perpendens, & comparans, habensq́; in ſe & inuentionem, & iudicationem.* S*ed ne hæc quidem præcepta in uniuerſum ſpectanda ſunt.* N*am ex re ſumitur: cui locus ante actionem eſt frequenter.* N*am & Cicero ſummo conſilio uidetur in Verrem uel contrahere tempora dicendi maluiſſe, quàm in eum annum, quo erat*

Q. Hortenſius cõſul futurus, incidere. Et in ipſis actionibus primum ac potentiſſimum obtinet locum. Nam quid dicendũ, quid tacendum, quid diffitendum ſit, exigere cõſilij eſt: negare ſit ſatius, an defendere: Vbi prooemio utendum, & quali: Narrandum'ne, & quomodo: Iure prius pugnandum, an æquo: Qui ſit ordo utiliſſimus, tum omnes colores, aſpere, an leniter, an etiam ſubmiſſe loqui expediat. Sed hæc quoq; ut quiſque paſſus eſt locus, monuimus: idemq; in reliqua parte faciemus. Pauca tamen exempli gratia ponam, quibus manifeſtius appareat, quid ſit, quod demonſtrari poſſe præceptis non arbitror. Laudatur conſilium Demoſthenis, quòd cum ſuaderet bellum Athenienſibus, parum id proſpere expertis, nihil adhuc factũ eſſe ratione monſtrat. Poterat enim emendari negligentia. At ſi nihil eſſet erratum, melioris in poſterum ſpei non erat ratio. Idem cum offenſam ueretur, ſi obiurgaret populi ſegnitiem, in aſſerenda libertate Reipublicæ maiorum laude uti maluit, qui rem fortiſſime adminiſtraſſent. Nam & faciles habuit aures, & natura ſequebatur, ut meliora probanteis, peiorum pœniteret. Ciceronis quidem uel una pro Cluentio quamlibet multis exemplis ſufficeret oratio. Nam quod in eo conſilium maxime mirer? primam'ne expoſitionem, qua matri, cuius filium premebat autoritas, abſtulit fidem? An quòd idem corrupti iudicij crimen transferre in aduerſariũ maluit, quàm negare propter inueteratam, ut ipſe dicit, infamiã? An quod in re inuidioſa legis auxilio nouiſſime eſt uſus? Quo genere defenſionis etiam offendiſſet nondum præmollitas iudicũ mentes. An quod ſeipſum inuito Cluentio facere teſtatus eſt? Quid pro Milone? quòd non antè narrauit, quàm præiudicijs omnibus reum liberaret? quòd inſidiarùm inuidiam in Clodium uertit? quanquàm re uera fuerat pugna fortuita. quòd factum & laudauit, & tamen uoluntatẽ Milonis remouit? quòd illi preces non dedit, & in earum locũ ipſe ſucceſſit? Infinitum eſt enumerare, ut Cottæ detraxerit autoritatem

tatem,ut pro Ligario ſe oppoſuerit, Cornelium ipſa confeßionis fiducia eripuerit. Illud dicere ſatis habeo,nihil eſſe non modò in orando, ſed in omni uita prius conſilio,fruſtráq; ſine eo tradi cæteras artes,pluſq; uel ſine doctrina prudentiam, quàm ſine prudentia facere doctrinam. Apparet etiam orationem accommodare locis,temporibus,perſonis,eſſe eiuſdem uirtutis. Sed hic quia latius fuſus eſt locus,mixtuſq; cum elocutione,tractabitur cum præcipere de aptè dicendo cœperimus.

M. FAB. QVINTILIANI DE INSTITVTIONE

Oratoria liber ſeptimus.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

DE INVENTIONE, *ut arbitror,ſatis dictum eſt.Neq; enim ea demum, quæ ad docendum pertinent,executi ſumus, uerumetiã, motus animorum tractauimus. Sed ut opera extruentibus ſatis non eſt, ſaxa,atq; materiã, & cætera ædificanti utilia congerere, niſi diſponẽdis eis collocandiſq; artificum manus adhibeatur:ſic in dicendo quamlibet abundans rerum copia,cumulũ tantum habeat,atq; congeſtum, niſi illas eadẽ diſpoſitio in ordinẽ digeſtas,atq; inter ſe cõmißas deuinxerit. Nec immeritò ſecunda quinq; partium poſita eſt, cũ ſine ea prior nihil ualeat.Neq; enim,quãquàm fuſis omnibus membris,ſtatua ſit,niſi collocẽtur.Et ſiquam in corporibus noſtris,aliorum'ue animalium partẽ permutes atq; transferas, licet habeat eadem omnia,prodigium ſit tamen.Et artus etiam leuiter loco moti,perdũt,quo uiguerũt,uſum: & turbati exercitus ſibijpſi ſunt impedimento.Nec mihi uidentur errare, qui ipſam rerum naturã ſtare ordine putant,quo confuſo peritura ſint omnia.Sic oratio carẽs hac uirtute,tumultuetur neceſſe eſt,*

& ſine rectore fluitet, nec cohæreat ſibi, multa repetat, multa tranſeat, uelut nocte in ignotis locis errans: nec initio, nec fine propoſito, caſum potius quàm conſilium ſequatur. Quapropter totus hic liber ſeruiat diſpoſitioni: quæ quidē, ſi certa aliqua uia tradi in omnes materias ullo modo poßet, non tam paucis contigiſſet. Sed cum infinitæ litium formæ fuerint, futuræq; ſint, & tot ſeculis nulla reperta ſit cauſa, quæ eſſet tota alteri ſimilis, ſapiat oportet actor, & uigilet, & inueniat, & iudicet, & cōſilium à ſeipſo petat. Neq; inficias eo quædam eſſe, quæ demonſtrari poßint, eaq; non omittam.

De diſpoſitione. CAP. I.

Sit igitur, ut ſuprà ſignificaui, Diuiſio, rerum pluriū in ſingulas: Partitio, ſingularum in partes, diſcretus ordo, & recta quædam collocatio prioribus ſequentia annectens: Diſpoſitio, utilis rerum ac partium in locos diſtributio. Sed meminerimus ipſam diſpoſitionem plerunq; utilitate mutari, nec eandem ſemper primam quæſtionem ex utraq; parte tractandam. Cuius rei ut cætera exempla prætercam, Demoſthenes quoq;, atq; Aeſchines poßunt eſſe documento, in iudicio Cteſiphontis diuerſum ſecuti ordinē, cum accuſator à iure, quo uidebatur potentior, cœperit: patronus omnia, uel penè omnia ante ius poſuerit, quibus iudicem quæſtioni legum præpararet. Aliud enim alio docere prius expedit, alioqui ſemper petitoris arbitrio diceretur. Deniq; in accuſatione mutua, ut ſe uterque defendat, priuſquàm aduerſarium arguat, omnium rerum neceſſe eſt ordinem eſſe diuerſum. Igitur, quid ego ſim ſecutus, quod partim præceptis, partim ratione uſurpatū cognoueram, promam: nec unquam dißimulaui. Erat mihi curæ in controuerſijs forenſibus noſſe omnia, quæ in cauſa uerſarētur. Nam in ſchola certa ſunt, & pauca, & ante declamationē exponuntur, quæ θέματα *Græci uocant, Cicero propoſita. Cum hæc in conſpectu quodammodo collocaueram, non minus pro aduerſa parte, quàm pro mea*

cogi

cogitabam. Et *primùm* (*quod non difficile dictu eſt, ſed tamen ante omnia intuendum*) *conſtituebam, quid utraq; pars uellet efficere: tum per quid, hoc modo:* Cogitabã, *quid primùm petitor diceret.* Id *aut confeſſum erat, aut controuerſum.* Si *confeſſum, non poterat ibi eſſe quæſtio.* Tranſibam *ergo ad reſponſum partis alterius, idem intuebar, nõnunquam etiam quod inde obtinebatur, confeſſum erat.* Vbi *primùm cœperat non conuenire, quæſtio oriebatur.* Id *tale eſt:* Occidiſti *hominem, occidi: conuenit, tranſeo.* Rationem *reddere debet reus quare occiderit.* Adulterum, *inquit, cùm adultera occidere licet, legem eſſe certum eſt.* Tertium *iam aliquid uidendum eſt, in quo pugna conſiſtat.* Non *fuerunt adulteri:* Fuerunt: *quæſtio.* De *facto ambigitur, coniectura eſt.* Interim *ergo & tertium confeſſum eſt, adulteros fuiſſe.* Sed *tibi, inquit accuſator, illos non licuit occidere.* Exul *enim eras, & ignominioſus: de iure quæritur.* At *ſi protinus dicenti, occidiſti: reſpondeatur, non occidi: ſtatim pugna eſt.* Sic *explorandum eſt, ubi controuerſia incipiat, & conſiderari debet, quæ primam quæſtionem facit.* Intentio *ſimplex:* Occidit Saturninum Rabirius. *Coniuncta,* Lege *de ſicarijs cõmiſit* L. Varenus. Nam C. *Varenum occidendo, & Cn. uulnerando, & Salarium item occidẽdo, cadit.* Nam *ſic diuerſæ propoſitiones erunt, quod idem de petitionibus dictum ſit.* Verum *ex coniuncta propoſitione, plures eſſe quæſtiones ac ſtatus poſſunt, ſi aliud negat reus, aliud defendit, aliud iure actionis excludit.* In *quo genere agendi eſt diſpiciendum, quid quoq; loco diluat, quod pertinet ad actorem.* Non *planè diſſentio à* Celſo, *qui ſine dubio* Ciceronem *eſt ſecutus.* Inſtat *tamẽ huic parti uehementius, ut putet primo firmum aliquid eſſe ponendum, ſummo firmiſſimum, imbecilliora medio, quia & initio mouẽdus ſit iudex, & ſummo impellendus.* At *pro reo plerunque grauiſſimum quicq; primum mouendum eſt, ne illud ſpectans iudex, reliquorum defenſioni ſit auerſior.* Interim *tamen & hoc multa-*

bitur,ſi leuiora illa palàm falſa erunt,grauiſsimi defenſio diffi-cilior, ut detracta prius accuſatoribus fide aggrediamur ultimum,iam iudicibus omnia uana eſſe credentibus. Opus erit *tamen præfatione,qua & ratio reddatur dilati criminis,& promittatur defenſio,ne id quod non ſtatim diluemus,timere uideamur.* Anteactæ *uitæ crimina plerunq; prima purganda ſunt, ut id de quo laturus eſt ſententiam, iudex audire propitius incipiat.* Sed *hoc quoque pro* Vareno Cicero *in ultimum diſtulit, non quid frequentiſsime,ſed quid tum expediret,intuitus.* Cum *ſimplex intentio erit,uidendum eſt,an unum aliquid reſpōdeamus,an plura:* Si *unum,in re quæſtionē inſtituamus,an in ſcripto.* Si *in re,negandum ſit quod obijcitur,an tuendum.* Si *in ſcripto,in qua ſpecie iuris pugna ſit,& in ea de uerbis,an uoluntate quæratur.* Id *ita conſequemur, ſi intuiti fuerimus quæ ſit lex quæ litem faciat,hoc eſt,qua iudicium ſit cōſtitutum.* Nā *quædam in ſcholaſticis ponuntur ad coniungendam modò actæ rei ſeriem:ut,* Pater *expoſitum qui agnouerit,ſolutis alimentis recipiat.* Minus *dicto audientem filium liceat abdicare.* Qui *expoſitum recepit,imperat ei nuptias locupletis propinqui,ille ducere uult filiā pauperis educatoris.* Lex *de expoſitis ad affectum pertinet.* Iudicium *pendet ex lege abdicationis.* Nec *tamen ſemper ex una lege quæſtio eſt,ut in* ἀντινομία. His *ſpectatis,apparebit circa quæ pugna ſit.* Coniuncta *defenſio eſt,qualis pro* Rabirio:Si *occidiſſet,recte feciſſet,ſed non occidit.* Vbi *uerò multa contra unam propoſitionem dicimus, cogitandum eſt primùm quicquid dici poteſt,tum ex his quo quicq; loco dici expediat ordinandum.* In *quo non idem ſentio,quod de propoſitionibus paulò antè, quodq́; de argumentis probationum loco conceſsi,aliquando nos incipere à firmioribus.* Nam *uis quæſtionum ſemper creſcere debet, & ad potētiſsima ab infirmiſsimis peruenire,ſiue ſunt eiuſdem generis,ſiue diuerſi.* Iuris *autem quæſtiones ſolent eſſe nonnunquam ex alijs atque alijs*

conſti

conflictionibus: facti, ſemper idem ſpectant: in utroq; genere ſimilis ordo eſt. Sed prius de diſsimilibus, ex quibus infirmuſsimum quicque primum tractari oportet. Ideoq; quaſdam quæſtiones executi donare ſolemus, & concedere. Neque enim tranſire ad alias poſſumus, niſi omiſsis prioribus. Quod ipſum ita fieri oportet, non ut damnaſſe eas uideamur, ſed omiſiſſe, quia poſsimus etiam ſine eis uincere. Procurator alicuius pecuniam petit ex fœnore hæreditario, poteſt incidere quæſtio, an huic eſſe procuratorem liceat. Finge nos, poſtquàm tractauimus, remittere, uel etiam conuinci: quæretur, an ei cuius nomine litigatur, procuratorem habendi ſit ius: Diſcedamus hinc quoque, recipit materia quæſtionem, an ille cuius nomine agitur, hæres ſit fœneratoris, an ex aſſe hæres. Hæc quoque conceſſa ſint: quæretur an debeatur. Contrà, nemo tam demens fuerit, ut etiam id quod firmuſſimum duxerit ſe habere, remittat, & ad leuiora tranſcendat. Huic in ſchola ſimile eſt: Non abdicabis adoptatum, ut hũc quoque non uirum fortem, ut & fortem: non quicunq; uoluntati tuæ non paruerit, ut in alia omnia ſubiectus ſit: nõ propter opinionem: & ut propter opinionem, non propter talem opinionem. Hæc iuris quæſtionum differentia eſt. In factis autem ad idem tendentia ſunt plura. Ex quibus aliqua citra ſummam quæſtionem remitti ſolent, ut ſi is cum quo furti agitur, dicat, Proba te habuiſſe, proba perdidiſſe, proba furto perdidiſſe, proba mea fraude. Priora enim remitti poſſunt, ultima nõ poſſunt. Solebam & hoc facere præcipue, ut uel ab ultima ſpecie (nam ea ferè eſt, quæ continet cauſam) retrorſum quærerem uſq; ad primam generalem quæſtionẽ, uel à genere ad extremam ſpeciẽ deſcenderem, etiam in ſuaſorijs, ut deliberat Numa, an regnũ offerentibus Romanis recipiat. Primùm id eſt genus, an regnandũ, an in ciuitate aliena, an Romæ, an laturi ſint Romani talem regẽ. Similiter & in cõtrouerſijs. Optet enim uir fortis alienã uxorẽ. Vltima ſpecies eſt, an optare poſsit alienam uxorem. Generale

eſt,an quicquid optauerit,accipere debeat. Inde *an ex priuato, an nuptias,an maritum habentem.Sed hoc non quemadmodum dicitur,ita & quæritur.*Primùm *enim occurrit ferè,quod eſt ultimum dicendum, ut hoc,* Non *debes alienam uxorem optare.* Ideoq; *diuiſionem perdit feſtinatio.*Non *oportet igitur offerẽtibus ſe contentum eſſe.* Q*uæratur aliquid quod eſt ultrà, ſi ne uidua quidem: adhuc plus, ſi nihil ex priuato:ultimum retrorſum, quod idem à capite primum eſt, ſi nihil iniquum.*Ita *propoſitione uiſa,quod eſt facilimũ, cogitemus, ſi fieri poteſt,quid naturale ſit primùm reſponderi.* Id *ſi tanquam res agatur, & nobiſipſis reſpondendi neceſsitas ſit, intueri uoluerimus, occurrit.*Si *id non contigerit,ſeponamus id,quod primùm ſe obtulerit,& ipſi nobiſcum ſic loquamur.* Q*uòd ſi hoc nõ eſſet,id iterum, & tertium, & dum nihil ſit reliqui.* Itaq; *inferiora quoq; ſcrutabimur, quæ tractata faciliorem nobis iudicem in ſumma quæſtione facient.* Non *diſsimile huic eſt & illud præceptũ,ut à cõmunibus adpropria ueniamus.*Ferè *enim communia generalia ſunt.* Commune *eſt,tyrannum occîdit: proprium,*Viriatum *tyrannum occîdit,mulier occîdit,uxor occîdit.* Solebam *& excerpere quid mihi cum aduerſario conueniret, ſi modò id pro me erat,nec ſolum premere confeßionem,ſed partiendo multiplicare,ut in illa controuerſia,* Dux *qui competitorem patrem in ſuffragijs uicerat,captus eſt.* Euntes *ad redimendum eum legati obuium habuerunt patrem reuertentem ab hoſtibus, is legatis dixit,Serò itis.* Excuſſerunt *illi patrem, & aurum in ſinu eius inuenerunt,ipſi perſeuerauerunt ire quò intenderant,inuenerunt ducem crucifixum, cuius uox fuit:* Cauete *proditorem:* Reus *eſt pater.* Q*uæ conueniunt? proditio nobis prodita eſt,& prodita à duce,quærimus proditorẽ,te iſſe ad hoſtes fateris,& iſſe clàm,& ab his incolumem rediſſe,aurum retuliſſe,& aurũ occultum habuiſſe.* Nam *quod fecit, id nonnunquam potentius fit in propoſitione, quæ ſi animos occuparit,propè aures ipſæ*

defen

defenſioni præcluduntur. In totum autem congregatio criminum accuſantem adiuuat, ſeparatio defendentem. Solebam id, quod fieri & in argumentis dixi, in tota facere materia, ut propoſitis extra quæ nihil eſſet omnibus, deinde cæteris remotis, ſolum id ſupereſſet, quod credi uolebam, ut in præuaricationum criminibus, ut abſoluatur reus, aut innocentia ipſius fit, aut interueniente aliqua poteſtate, aut ui, aut corrupto iudicio, aut difficultate probationis, aut præuaricatione. Nocentem fuiſſe confiteris, nulla poteſtas obſtitit, nulla uis, corruptum iudicium nō quereris, nulla probandi difficultas fuit, quid ſupereſt, niſi ut præuaricatio fuerit? Si omnia amoliri nō poteram, tamen plura amoliebar. Hominem occiſum eſſe conſtat, non in ſolitudine, ut à latronibus ſuſpicer, non prædæ gratia, quia inſpoliatus eſt: non hæreditatis ſpe, quia pauper fuit. Odium igitur in cauſa. quis inimicus? Quæ res autem faciliorem diuiſioni uiam præſtat, eadem inuētioni quoq;. excutere quicquid dici poteſt oportet, & uelut reiectione facta ad optimum peruenire. Accuſatur Milo, quòd Clodium occiderit: aut fecit, aut non. Optimum erat negare: ſi nō poteſt, occîdit: ergo aut iure, aut iniuria. Vtiq; iure. Aut uoluntate igitur, aut neceſſitate: nam ignorantia prætendi nō poteſt. Voluntas anceps eſt. Sed quia ita id homines putant, adiungenda defenſio, ut id pro republica fuerit. Neceſſitatē, ſubita igitur pugna, non præparata: alter igitur inſidiatus eſt. Vter? profectò Clodius. Vides'ne ut ipſa rerum neceſſitas deducat ad defenſionem? Adhuc, aut utiq; uoluit occidere inſidiatorem Clodium, aut non: tutius ſi noluit. Fecerunt ergo ſerui Milonis, neq; iubente, neque ſciente Milone. At hæc tam timida defenſio detrahit autoritatem illi, qua recte dicebamus occiſum. Adijcietur, quod ſuos quiſque ſeruos in tali re facere uoluiſſet. Hoc eò eſt utilius, quòd ſæpe nibil placet, & aliquid dicendum eſt. Intueamur ergo omnia, ita apparebit aut id quod optimum eſt, aut id quod minime malum. Propoſitione aliquanto aduerſarij

utendum, & eſſe nõnunquam communem eam, ſuo loco dictum eſt. Multis milibus uerſuum ſcio apud quoſdam eſſe quæſitum, quomodo inueniremus utra pars deberet prior dicere, quod in foro uel atrocitate formularũ, uel modo petitionũ, uel nouiſſimè ſorte dijudicatur. In ſchola quæri nihil attinet, cum in declamationibus ijſdem narrare, & contradictiones ſoluere, tam ab actore, quàm à poſſeſſore cõceſſum ſit. Sed in plurimis controuerſijs ne inueniri quidem poteſt, ut in illa: Qui tres liberos habebat, oratorem, philoſophum, & medicũ, teſtamento quatuor partes fecit, & ſingulas ſingulis dedit: unam eius eſſe uoluit, qui eſſet utiliſſimus ciuitati. Contendunt: quis primus dicat, incertum eſt: propoſitio tamen certa. Ab eo enim cuius perſonam tuebimur, incipiẽdum erit. Et hæc quidẽ de diuidẽdo in uniuerſum præcipi poſſunt. At quo modo inueniemus etiã illas occultiores quæſtiones? ſcilicet, quo modo ſententias, uerba, figuras, colores, ingenio, cura, exercitatione: non tamen ferè unquam niſi imprudentem fugerint, ſi, ut dixi, naturam ſequi ducem uelit. Sed plerique eloquentiæ famam affectantes, contenti ſunt locis ſpecioſis modò, uel nihil ad probationem conferentibus. Alij nihil uitantes, ea quæ in oculos incurrunt, exquirenda putant. Quod quò facilius appareat, unam de ſchola controuerſiam non ita ſanè difficilem ut nouam, proponam in exemplum: Qui reo proditionis patri nõ affuerit, exhæres ſit. Proditionis damnatus, cum aduocato exulet. Reo proditionis patri diſertus filius affuit, ruſticus non affuit, damnatus abijt cum aduocato in exiliũ. Ruſticus cum fortiter feciſſet, præmij nomine impetrauit reſtitutionẽ patris & fratris. Pater reuerſus inteſtatus deceſſit, petit ruſticus partem bonorũ, orator totum ſibi uendicat. Hic illi eloquentes, quibuſque nos circa lites raras ſolicitiores ridiculi uidemur, inuadent perſonas fauorabiles. Actio pro ruſtico contra diſertum, pro uiro forti cõtra imbellem, pro reſtitutore contra ingratum, pro eo qui parte contentus ſit, contra eum qui fratri nihil dare

ex pa

ex paternis uelit. Quæ omnia ſunt in materia,& multum iuuant,uictoriam tamẽ non tradunt. In hac quærentur ſententiæ, ſi fieri poterit,præcipites uel obſcuræ. Nam ea nunc uirtus eſt, ut pulchre fuerit cũ materia tumultu & clamore trãſactum. Illi uerò quibus propoſitum quidẽ melius,ſed cura in proximo eſt, hæc uelut innatantia uidebunt,excuſatum eſſe ruſticum,qui nõ interfuerit iudicio nihil collaturus patri: ſed ne diſertum quidẽ habere quod imputet reo,cùm is dãnatus ſit. Dignum eſſe hæreditate reſtitutorem,nõ auarum,impium,ingratum,qui diuidere nolit cum fratre,eoq; ſic merito. Quæſtionem quoq; illam primam ſcripti,& uoluntatis,qua nunc expugnata,nõ ſit ſequẽtibus locus. At qui naturã ſequetur,illa cogitabit profectò,primò hoc dicturum ruſticum: Pater inteſtatus duos nos filios reliquit, partem iure gẽtium peto. Quis tam imperitus? quis tam procul à literis? quin ſic incipiat,etiã ſi neſcierit,quid ſit propoſitio? Hanc communẽ omniũ legẽ leuiter adornabit,ut iuſtam: nempe ſequetur,ut quæramus,quid huic tam æquæ poſtulationi reſpõdeatur. At id manifeſtum eſt. Lex eſt,quæ iubet exhæredem eſſe eum,qui patri proditionis reo non affuerit, tu autem nõ affuiſti. Hanc propoſitionem neceſſariò ſequitur legis laudatio, & eius qui non affuerit,uituperatio. Adhuc uerſamur in confeſſis, redeat animus ad petitorem: nunquid non hoc cogitet neceſſe eſt,niſi quis ſit planè hebes? Si lex obſtat,nulla lis eſt, inane iudicium eſt: atqui & legem eſſe, & hoc quod puniat à ruſtico factum extra dubitationem eſt. Quid ergo dicemus? Ruſticus erat. Sed lex erat,omnes cõplectitur: nihil proderit. Quæramus ergo,num infirmari in aliqua parte lex poſſit. Quid aliud (ſæpius dicam) natura permittit,quàm ut cùm uerba cõtrà ſint,de uoluntate quæratur? Generalis igitur quæſtio,uerbis an uoluntate ſit ſtandum. Sed enim in commune de iure omni diſputandum ſemper,nec unquam ſatis iudicatum eſt. Quærendum igitur in hac ipſa,qua conſiſtimus,an aliquid inueniri poſſit,quod

ſcripto

ſcripto aduerſetur. Ergo *quiſquis non affuerit,exhæres erit? quiſquis ſine exceptione?* Iam *ſe illa uel ultro offerunt argumẽta.* Filius *infans & æger non affuit,& qui aberat,& qui militabat,& qui in legatione erat.* Iam *multum acti eſt,poſſet aliquis non affuiſſe,& hæres eſſe.* Trãſeat *nunc idem ille,qui cogitauit,ut ait* Cicero,*tibicinis* Latini *modo,ad diſertum.* Vt *iſta concedam,tu nec infans es,nec æger eras,nec abſuiſti,nec militaſti.* Non *aliud occurrit quàm illud*, Sed *ruſticus ſum.* Contrà, *quod palàm eſt,dicet:* Vt *agere non potueris,aſſidere potuiſti.* Et *uerum eſt, quare redeundum eſt ruſtico ad animum legum latoris.* Impietatem *punire uoluit,ego autem impius non ſum.* Contra *quæ diſertus:* Tu *impie feciſti,inquit,cum exhæredationem meruiſti,licet te poſtea uel pœnitentia,uel ambitus ad hoc genus optionis adduxerit:præterea propter te dãnatus eſt pater: uidebaris enim de cauſa pronuntiaſſe.* Ad *hæc ruſticus:* Tu *uerò in cauſa damnationis fuiſti: multos offenderas:inimicitias domi contraxeras.* Hæc *coniecturalia.* Illud *quoq; quod coloris loco ruſticus dicit,patris fuiſſe tale cõſilium,ne uniuerſam domũ periculo ſubijceret.* Hæc *prima quæſtione ſcripti & uoluntatis cõtinentur.* Intẽdamus *ultrà animum,uideamusq́; an aliquid inueniri præterea poſſit,quo id modo fiat: ſedulò imitor quærentem, ut quærere doceam,& omiſſo ſpecioſiore illo ſtyli genere ad utilitatem me ſubmitto diſcentium.* Omnes *adhuc quæſtiones ex perſona petitoris ipſius duximus.* Cur *non aliquid circa patrem quærimus?* Dictum *uerò eſt, cui quis non affuerit,exhæres erit.* Cur *non conamur & hic quærere,num cuicunq; non affuerit?* Facimus *hoc ſæpe in ijs controuerſijs,in quibus petuntur in uincula,qui parẽtes ſuos non alunt,an eum qui teſtimonium in filium impietatis reum dixit? an cum qui filiũ lenoni uendidit?* In *hoc de quo loquimur patre,quid apprehendi poteſt?* Damnatus *eſt.* Nunquid *igitur lex ad abſolutos tantum patres pertinet?* Dura *prima fronte quæſtio eſt.* Non

deſperemus

deſperemus,credibile eſt hoc uoluiſſe legum latorem, ne auxilia liberorum innocentibus deeſſent. Sed hoc dicere ruſtico uerecundum eſt,quia innocentem fuiſſe patrem fatetur. Dat aliud argumẽtum controuerſia. Damnatus proditionis cum aduocato exulet. Vix uidetur poſſe fieri,ut pœna filio eadem,patri & ſi affuerit,& ſi non affuerit,conſtituta ſit. Præterea lex ad exules nulla pertinet:nõ ergo credibile eſt de non aduocato dãnati ſcriptũ. An poßint enim bona eſſe ulla exulis,ruſticus in utraq; parte dubium facit. Diſertus & uerbis inhærebit, in quibus nulla exceptio eſt,& propter hoc ipſum pœnam eſſe conſtitutam eis qui nõ affuerint,ne periculo exilij deterreantur ab aduocatione,& ruſticum innocenti non affuiſſe dicet. Illud protinus non indignum quod annotetur:poſſe ex uno ſtatu duas generales fieri quæſtiones: An quiſquis,an cuicunq; : hæc ex duabus perſonis quæſita ſunt. E' tertia autem quæ eſt aduerſarij, nulla oriri quæſtio poteſt, quia nulla fit de ſua parte controuerſia. Nondum tamẽ cura deficiat. Iſta enim omnia dici poſſent,etiam nõ reſtituto patre. Nec ſtatim eò tẽdamus,quod occurrit ultro, à ruſtico reſtitutum. Qui id ſubtiliter quæret, aliquid ſpectabit ultrà. Nam ut genus ſpeciem ſequitur, ita ſpeciem genus præcedit. Fingamus ergo ab alio reſtitutum,ratiocinatiua atq; collectiua quæſtio orietur,an reſtitutio pro ſublatione iudicij ſit, & perinde ualeat,ac ſi iudicium non fuiſſet. Vbi tentabit ruſticus dicere,ne impetrare quidem aliter potuiſſe ſuorum reſtitutionem uno præmio,niſi patre perinde ac ſi accuſatus nõ eſſet, reuocato:quæ res aduocati quoq; pœnam,tanquam is nõ affuiſſet,remiſerit. Tum ueniemus ad id,quod primum occurrebat, à ruſtico reſtitutum eſſe patrem. Vbi rurſus ratiocinamur, an ruſticus reſtitutor accipi debeat pro aduocato,quando id præſtiterit,quod aduocatus petijt, nec improbũ ſit pro ſimili accipi, quod plus eſt. Reliqua iam æquitatis ſunt, utrius iuſtius ſit deſiderium. Id ipſum adhuc diuiditur, etiam ſi uterq; ſibi totum

uendicaret

uendicaret,nunc utiq; cum alter ſemiſſem,alter uniuerſa,fratre excluſo. Sed his tractatis etiam magnum mom̃etum habet apud iudices patris memoria,cum præſertim de bonis eius quæratur. Erit ergo coniectura,qua mente pater inteſtatus deceſſerit:ſed ea pertinet ad qualitatem,quæ alterius ſtatus inſtrumentum eſt. Plerunq; autem in fine cauſarum de æquitate tractabitur, quia nihil libentius iudices audiunt. Aliquando tamen hunc ordinem mutabit utilitas,ut ſi in iure minus fiduciæ erit,æquitate iudicem præparemus. Nihil habui amplius,quod in uniuerſum præciperem. Nunc eamus per ſingulas cauſarũ iudicialium partes,quas ut perſequi ad ultimam ſpeciem,id eſt,ad ſingulas lites,controuerſiasq; non poſſum:ita de generalibus ſcribere licet, ut quæ in quenq; ſtatum frequentiſſimè incidant,tradam. Et quia natura prima quæſtio eſt,factum'ne ſit,ab hac ordiar.

De coniectura. CAP. II.

CONiectura omnis aut de re, aut de animo eſt. Vtriuſque tria tẽpora,præteritum,præſens,futurum. De re,& generales quæſtiones ſunt,& definitæ,id eſt,& quæ non continentur, & quæ continentur. De animo quæri non poteſt,niſi ubi perſona eſt,& de facto conſtat. Ergo cũ de re agitur,aut quid factum ſit,in dubiũ uenit,aut quid fiat,aut quid ſit futurum. Vt in generalibus,an atomorum concurſu mundus ſit effectus: an prouidẽtia regatur:an ſit aliquãdo caſurus. In definitis,an parricidium cõmiſerit Roſcius:an regnũ affectet Manlius:an rectè Verrem ſit accuſaturus Q. Cæcilius. In iudicijs præteritũ tempus maximè ualet. Nemo enim accuſat,niſi quæ facta ſunt. Nã quæ fiant,& quæ futura ſint,ex præteritis colligũtur. Quæritur & unde quid ortum,ut peſtilentia,ira deũm,an intemperie cœli,an corruptis aquis,an noxio terræ habitu. Et quæ cauſa facti,ut quare ad Troiã quinquaginta reges nauigauerint,iureiurãdo adacti,an exẽplo moti,an gratificãtes Atridis. Quæ duo genera nõ multum inter ſe diſtant. Ea uerò,quæ ſunt præſentis

temporis

temporis: ſi non argumentis, quæ neceſſe eſt præceßiſſe, ſed oculis deprehendenda ſunt, non egent coniectura, ut ſi apud Lacedæmonios quæratur, an Athenis muri fiant. Sed & illud poteſt uideri extra hoc propoſitum coniecturæ genus, cum de aliquo homine quæritur, quis ſit, ut eſt quæſitum cõtra Vrbiniæ heredes, ſi is, qui tanquam filius petebat bona, Figulus eſſet, an Soſipater: nam & ſubſtantia eius ſub oculos uenit, ut non poßit quæri, an ſit. Quomodo ultra Oceanum, nec quid ſit, nec quale ſit, ſed an quid ſit. Verũ hoc quoq; genus litis ex præterito pendet: An hic ſit ex Vrbinia natus Cluſinius Figulus. Fuerunt autẽ tales noſtris etiam temporibus controuerſiæ, atq; aliquæ in meũ quoq; patrocinium inciderunt. Animi coniectura non dubie in omnia tẽpora cadit. Qua mente Ligarius in Africa fuerit. Qua mente Pyrrhus fœdus petat. Quomodo laturus ſit Cæſar, ſi Ptolemæus Pompeium occîderit. Quæritur per coniecturam & quantitas, & qualitas circa modum, ſpeciem, nùmerum. An ſol maior quàm terra. Luna globoſa, an plana, an acuta. Vnus mundus an plures. Itemq; extra naturales quæſtiones, Maius bellum Troianum, an Peloponneſiacum. Qualis clypeus Achillis. An unus Hercules. In ijs autem quæ accuſatione, ac defenſione conſtant, unum eſt genus, in quo quæritur & de facto, & de autore: quod interim coniunctam quæſtionem habet, & utrunq; pariter negatur: interim ſeparatam, cùm factum ſit, nec'ne: & ſi de facto conſtet, à quo factum ſit, ambigitur. Ipſum quoque factum aliquando ſimplicem quæſtionem habet, an homo perierit: Aliquando duplicem, ueneno an cruditate perierit. Alterum eſt genus de facto tantum, cum ſi id certũ ſit, non poteſt de autore dubitari. Tertium de autore tantum, cùm factum conſtet, ſed à quo factum ſit in controuerſiam uenit. Et quod tertio loco poſui, nõ eſt ſimplex. Aut enim reus feciſſe tantummodo ſe negat, aut aliũ feciſſe dicit. Sed ne in alterum quidem transferendi criminis una forma eſt. Interdum enim ſubſtituitur mutua accuſatio, quam

Græci ἀντικατηγορίαν uocant, noſtrorum quidam concertatiuam. Interdum in aliquam perſonam quæ extra diſcrimen iudicij eſt, trāsfertur,& aliâs certam,aliâs incertam. Et cum in certam,aut in extrariam, aut in ipſius qui perijt uoluntatē. In quibus ſimilis, atq; in ἀντικατηγορίᾳ perſonarū,cauſarū,cæterorum,comparatio eſt,ut Cicero pro Vareno,in familiam Ancharianam: pro Scauro,circa mortem Boſtaris in matrem auertens crimen,facit. Eſt etiā illud huic contrariū cōparationis genus,in quo uterq; à ſe factum eſſe dicit, & illud in quo nō perſonæ inter ſe, ſed ipſæ res colliduntur,id eſt,nō uter fecerit,ſed utrum factum ſit. Cum de facto,& de autore conſtat, de animo quæri poteſt. Nunc de ſingulis,cùm pariter utrunq; negatur, hoc modo: Adulterium non cōmiſi:tyrannidem nō affectaui. In cædis ac ueneficij cauſis frequens eſt illa diuiſio,Non eſt factum:& ſi factum,ego nō feci.Sed cum dicimus,proba hominē occiſum,accuſatoris tantum partes ſunt:à reo nihil dici contrà, præter aliquas fortaſſe ſuſpiciones poteſt,quas ſpargere quàm maxime uarie oportebit:quia ſi unum aliquid affirmaris,probandum eſt,aut cauſa periclitandum. Nam ut cū inter id quod ab aduerſario, & id quod à nobis propoſitum eſt,quæritur,uidetur utiq; alterum uerum,ita ex aduerſo unum eſt quo defendimur, reliquum eſt quo premimur. At cum quærimus de ambiguis ſignis cruditatis & ueneni,nihil tertium eſt.Ideoq; utraq; pars quod propoſuit,tuetur. Interim autem ex re quæritur,neneficium fuerit,an cruditas,cum aliqua ex ipſa citra perſonam quoq; argumenta ducuntur.Refert enim conuiuium præceſſerit,lætitia an triſtitia, labor an otium,uigilia an quies. Aetas quoq; eius qui perierit, diſcrimen facit.Intereſt ſubitò defecerit, an longiore ualetudine conſumptus ſit. Liberior adhuc in utranq; partem diſputatio, ſi tantum ſubita mors in quæſtionem uenit.Interim ex perſona probatio rei petitur,ut propterea credibile ſit uenenum fuiſſe,quia credibile eſt ab hoc factum ueneficium, uel contrà. Cum uerò de reo & de

facto quæritur, naturalis ordo eſt, prius factum eſſe accuſator probet, deinde à reo factum. Si tamen plures in perſonam probationes habuerit, conuertet hunc ordinem. Defenſor autem prius negabit eſſe factum, quia ſi hac parte uicerit, reliqua nō neceſſe habet dicere. Victo ſupereſt, ut tueri ſe poßit. Illic quoq; ubi de facto tantùm controuerſia eſt, quod ſi probetur, nō poßit de autore dubitari, ſimiliter argumenta & ex perſona, & ex re ducuntur, ſed in unam facti quæſtionem: ſicut in illa controuerſia (utendum eſt enim & his exemplis, quæ ſunt diſcentibus magis familiaria) Abdicatus medicinæ ſtuduit, cùm pater eius ægrotaret, deſperantibus de eo cæteris medicis, adhibitus, ſanaturum ſe dixit, ſi is potionem à ſe datam bibiſſet. Pater acceptæ potionis epota parte, dixit uenenum ſibi datum, filius quod reliquū erat, exhauſit, pater deceßit, ille parricidij reus eſt. Manifeſtum eſt quis potionem dederit, nulla quæſtio de autore, tantum an fuerit uenenum ex argumentis à perſona ductis colligetur. Supereſt tertium, in quo factum eſſe conſtat aliquid, à quo ſit factum, quæritur: eius rei ſuperuacuum eſt ponere exemplum, cùm plurima ſint huiuſmodi iudicia, ut ſi hominem occiſum eſſe manifeſtum eſt, uel ſacrilegium commiſſum, is autem, qui arguitur feciſſe, neget. Ex hoc naſcitur ἀντικατηγορία. Vtique hoc factum eſſe conuenit, quod duo inuicem obijciunt. In quo quidem genere cauſarum admonet Celſus fieri id in foro non poſſe, quod neminem ignorare arbitror. De uno enim reo conſilium cogitur, & ſi qui ſunt, qui inuicem accuſent, alterum iudicium præferre neceſſe eſt. Apollodôrus quoque ἀντικατηγορίαν duas eſſe controuerſias dixit, & ſunt re uera ſecundum forenſe ius duæ lites. Poteſt tamen hoc genus in cognitionem uenire Senatus, aut Principis. Sed in iudicio quoque nihil intereſt actionum, utrum ſimul de utroque pronuncietur, an de uno ſeorſum. Quo in genere ſemper prior debebit eſſe defenſio. Primùm, quia natura potior eſt ſalus noſtra, quàm aduerſarij pernicies. Deinde

quòd plus habebimus in accuſatione autoritatis, ſi prius de innocentia noſtra conſtiterit. Poſtremò, quòd ita demum duplex cauſa erit. Nam qui dicit, ego non occidi, habet reliquam partem, ut dicat, tu occidiſti. At qui dicit, tu occidiſti, ſuperuacuum habeat poſtea dicere, ego non occidi. Hæ porrò actiones conſtant comparatione: ipſa comparatio non una uia ducitur: Aut enim totam cauſam noſtram cum tota aduerſarij cauſa componimus, aut ſingula argumenta cum ſingulis: quorum utrum ſit faciendum, non poteſt niſi ex ipſius litis utilitate cognoſci, ut Cic. ſingula pro Vareno comparat in primo crimine. Eſt enim ſuperior, cùm perſona alieni cum perſona matris temere comparetur. Quare optimum eſt, ſi fieri poterit, ut ſingula uincantur à ſingulis. Sed ſi quando in partibus laborabimus, uniuerſitate pugnandum eſt, ſiue inuicem accuſant, ſiue crimẽ reus citra accuſationem in aduerſariũ uertit, ut Roſcius in accuſatores ſuos, quamuis reos non feciſſet: ſiue in ipſos, quos ſua manu perijſſe dicemus, factum deflectitur: non aliter quam in his, quæ mutuam accuſationem habent, utriuſq; partis argumenta inter ſe comparantur. Id autem genus, de quo nouiſſimè dixi, non ſolùm in ſcholis ſæpe tractatur, ſed etiam in foro. Nam id eſt in cauſa Næuij Apruniani ſolum quæſitum: Præcipitata'ne eſſet ab eo uxor, an ſe ipſa ſua ſponte ieciſſet. Cuius actionem equidem ſolam in hoc tempus emiſeram, *quod ipſum feciſſe ſeductum iuuenili cupiditate gloriæ fateor. Nam cæteræ quæ ſub nomine meo feruntur, negligentia excipientium in quæſtum notariorum corruptæ, minimam partem mei habent. Eſt & alia duplex coniectura huic ἀντικατηγορίᾳ non diuerſa, de præmijs, ut in illa controuerſia: Tyrannus ſuſpicatus à medico ſuo datum ſibi uenenum, torſit eum, & cùm id dediſſe ſe negaret, accerſit alterum medicum, ille datum ei uenenum dixit, ſed ſe antidotum daturum, & dedit ei potionem, qua epota tyrannus deceſſit. De præmio duo medici contendunt: Nam ut illic factum in aduerſarium transferentium,

*quod me feciſſe

ita hîc

ita hic ſibi uendicantium perſonæ,cauſæ,facultates,tempora,inſtrumenta,teſtimonia comparantur. Illud quoq; ,etiamſi non eſt ἀντικατηγορία, *ſimuli tamen ratione tractatur, in quo citra accuſationem quæritur,utrum factum ſit. Vtraq; enim pars expoſitionem ſuam habet,atq; eam tuetur, ut in lite Vrbiniana, petitor dicit,Cluſinium Figulum filium Vrbiniæ acie uicta, in qua ſteterat,fugiſſe,iactatumq́; caſibus uarijs, retentum etiam à rege,tandem in Italiam,ac patriam ſuam Marginos ueniſſe,atque ibi agnoſci. Pollio contrà, ſeruiſſe eum Piſauri dominis duobus, medicinam factitaſſe, manumiſſum, alienæ ſe familiæ uenali immiſcuiſſe, ac rogantem,ut eis ſeruiret emptum : Non'ne tota lis conſtat duarum cauſarum comparatione, & coniectura duplici atque diuerſa ? Quæ autem accuſantium atque defendentium, eadem petentium & inficiantium ratio eſt. Ducitur coniectura primùm à præteritis. In his ſunt perſonæ,cauſæ, conſilia. Nam is ordo eſt, ut facere uoluerit, potuerit, fecerit. Ideoq́; intuendum ante omnia qualis ſit,de quo agitur. Accuſatoris autem eſt efficere, ut ſi quid obiecerit, non ſolùm turpe ſit, ſed etiam crimini,de quo eſt iudicium,quàm maxime cõueniat. Nam ſi reum cædis impudicum, uel adulterum uocet, lædat quidem infamia, minus tamen hoc ad fidem ualeat,quàm ſi audacem,petulantem, crudelem,temerariũ oſtenderit.Patrono,ſi fieri poterit,id agendum eſt,ut obiecta uel neget,uel defendat,uel minuat.Proximum eſt,ut à præſenti quæſtione ſeparet.Sunt enim pleraque non ſolum diſſimilia, ſed etiam aliquando contraria, ut ſi reus furti, prodigus dicatur,aut negligens.Neque enim uidetur in eundem & contemptus pecuniæ,& cupiditas cadere. Si deerunt hæc remedia, ad illa declinandum eſt, non de hoc quæri, nec eum qui aliquãdo peccauerit, utiq; cõmiſiſſe omnia,& hãc fiduciã fuiſſe accuſatoribus falſa obijciendi,quòd læſum & uulneratum reum ſperauere hac inuidia opprimi poſſe. Alia propoſitio eſt accuſatoris,cõtra quã loci oriuntur ſæpe à perſona,& interim gene-*

 raliter,

raliter, Incredibile eſſe à filio patrem, ab uxore uirum occiſum, ab Imperatore proditam hoſtibus patriam. Facilè reſpondetur, uel quòd omnia ſcelera in malos cadant, ideoq; ſæpe deprehenſa ſint, uel quòd indignum ſit, crimina ipſa atrocitate defendi. Interim proprie, quod eſt uarium. Nam dignitas & tuetur reũ, & nonnunquam ipſa in argumentum facti conuertitur, tanquam inde fuerit ſpes impunitatis, ſed perinde paupertas, humilitas, opes, ut cuique ingenio uis eſt, in diuerſum trahuntur. Probi uerò mores, & anteactæ uitæ integritas, nunquàm non plurimum profuerint. Si nihil obijcietur, patronus quidem in hoc uehementer incumbet. Accuſator autem ad præſentem quæſtionem, de qua ſola iudicium ſit, cognitionem allegabit, dicens, neminem non aliquando cœpiſſe peccare, nec per ἐγκώνια ducendum ſcelus primum. Hoc in reſpondendo. Sic autem præparabit actione prima iudicum animos, ut noluiſſe potius obijcere, quàm non potuiſſe credatur. Eoq; ſatius eſt omni ſe anteactæ uitæ abſtinere conuitio, quàm leuibus, aut friuolis, aut manifeſto falſis reum inceſſere, quia fides cæteris detrahitur: & qui nihil obijcit, omiſiſſe credi poteſt maledicta tanquam ſuperuacua: qui uana congerit, confitetur uanum in anteactis argumentum, in quibus uinci, quàm tacere maluerit. Cætera quæ à perſonis duci ſolent, in argumentorum locis expoſuimus. Proxima eſt ex cauſis probatio, in quibus hæc maxime ſpectantur, ira, odium, metus, cupiditas, ſpes. Nam reliqua in has ſpecies cadunt, quorum ſi quid in reum conueniet, accuſatoris eſt efficere, ad quicquid faciendum cauſæ ualere uideantur, eaſq; quas in argumentum ſumet, augere: Si minus, illuc conferenda eſt oratio, aut aliquas fortaſſe latentes fuiſſe, aut nihil ad rem pertinere cur fecerit, ſi fecit: aut etiam dignius eſſe odio ſcelus, quòd nõ habuerit cauſam. Patronus uerò quoties poterit, inſtabit huic loco, ut nihil credibile ſit factũ eſſe ſine cauſa: quod Cicero uehementiſſime multis orationibus tractat, præcipuè tamen

pro

pro Vareno, qui omnibus malis premebatur: nam & damnatus eſt. At ſi proponitur, cur factũ ſit, aut falſam cauſam, aut leuem, aut ignotam reo dicet. Poßunt eſſe aliquæ interim ignotæ. An hæredem habuerit: an accuſaturus fuerit eum, à quo dicitur occiſus. Si alia defecerint, non utique ſpectandas eſſe cauſas. Nam quem poſſe reperiri, qui non metuat, oderit, ſperet? Plurimos tamen hæc ſalua innocentia facere. Neque illud eſt omittendum, non omneis cauſas in omnibus perſonis ualere. Nam ut alicui ſit furandi cauſa paupertas, non erit idem in T. Curio, Fabricioq́; momentum. De cauſa prius, an de perſona dicendum ſit, quæritur, uarieq́; eſt ab oratoribus factum, à Cicerone etiam prælatæ frequentißimè cauſæ. Sed mihi, ſi ſine ullo litis conuitio proponeretur, ſecundum naturã uidetur incipere à perſona. Nam hoc magis generale eſt, rectiorq́; diuiſio, aut in nullo crimen credibile, aut in hoc. Poteſt tamen id ipſum, ſicut pleraque, uertere utilitas. Nec tantum cauſæ uoluntatis ſunt quærẽdæ, ſed interim & erroris, ut ebrietas & ignorantia. Nam ut hæc in qualitate crimen eleuant, ita in coniectura premunt. Et perſona quidem neſcio, an unquam utique in uno actu rei poßit incidere, de qua neutra pars dicat, de cauſis frequenter quæri nihil attinet, ut in adulterijs, in furtis, quia illas per ſe ipſa crimina ſecum habent. Poſt hæc intuenda uidentur & conſilia, quæ latè patent, an credibile ſit reum ſperare, id à ſe ſcelus effici poſſe, an ignorari cum feciſſet, an etiam ſi ignoratum non eſſet, abſolui, uel pœna leui tranſigi, uel tardiore, uel ex qua minus incõmodi conſecuturus, quàm ex facto gaudij uideretur, an etiam tanti putauerit pœnam ſubire. Poſt hæc an alio tempore, & aliter facere uel facilius, uel ſecurius potuerit, ut dicit Cicero pro Milone enumerans plurimas occaſiones, quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit. Præterea cur potißimum illo loco, illo tempore, illo modo ſit aggreßus, qui & ipſe diligentißime tractatur pro eodem locus. An etiam, ſi nulla ratione ductus eſt, impetu

raptus ſit, & abſq; ſententia. Nam uulgò dicitur, Scelera nõ habere conſilium. An etiam conſuetudine peccandi ſit allectus. Excuſſa prima parte, an uoluerit: ſequitur, an potuerit. Hic tractatur locus, tempus, ut furtum in loco clauſo, uel recluſo, frequenti, uel ſolo: tempore, uel diurno, cum teſtes plures, uel nocturno, cum maior difficultas. Inſpiciuntur utique difficultates & occaſiones, quæ ſunt plurimæ, ideoq; exemplis nõ egent. Hic ſequens locus talis eſt, ut ſi fieri nõ potuit, ſublata lis ſit: ſi potuit, ſequatur quæſtio, an fecerit. Sed hæc etiam ad animi coniecturam pertinent. Nam & ex his colligitur an ſperauerit. Ideo ſpectari debent & inſtrumenta, ut Clodij ac Milonis comitatus. Quæſtio an fecerit, incipit à ſecundo tẽpore, id eſt, præſenti, ac deinde cõiuncto, hoc eſt, inſequẽti, quorũ ſunt ſonus, clamor, gemitus, latitatio, metus, & ſimilia. His accedũt ſigna, de quibus tractatũ eſt. Verba etiam & facta, quæq; anteceſſerunt, quæq; inſecuta ſunt. Hæc aut noſtra ſunt, aut aliena. Sed uerba magis nocẽt, aut minus: magis nocent, & minus proſunt noſtra, quàm aliena, magis proſunt & minus nocẽt aliena, quàm noſtra. Facta autẽ interim magis proſunt noſtra, interim aliena, ut ſi quid, quod pro nobis ſit, aduerſarius fecit. Semper uerò magis nocent noſtra, quàm aliena. Eſt & illa in uerbis differentia, quòd aut aperta ſunt, aut dubia, ſeu noſtra, ſeu aliena ſunt. Infirmiora in utrunq; ſint neceſſe eſt dubia, tamen noſtra ſæpe magis nocent, ut in illa cõtrouerſia: Interrogatus filius ubi eſſet pater, dixit: ubicunq; eſt, uiuit: at ille in puteo mortuus eſt inuentus. Aliena quæ ſunt dubia nunquàm poßunt nocere, niſi aut incerto autore, aut mortuo. Nocte audita eſt uox, caueto tyrannicidam, & interrogatus, cuius ueneno moreretur, reſpondit, non expedit tibi ſcire. Nam ſi eſt qui poſſet interrogari, ſoluet ambiguitatem. Cum autem dicta factáq; noſtra defendi ſolo animo poßint, aliena uarie refutantur. De uno quidem maxime genere coniecturalium controuerſiarum locuti uidemur, & in omnes aliquid de his cadit.

Nam

Nam depoſiti, furti, creditæ pecuniæ, & à facultatibus argumenta ueniunt, an fuerit, quod deponeretur, & à perſonis, an illum depoſuiſſe apud hunc, uel huic crediдiſſe credibile ſit, an petitorem calumniari, an reum inficiatorem eſſe uel furem. Sed etiam in furti reo ſicut in cædis, quæritur de facto, & de autore. Crediti, & depoſiti duæ ſunt quæſtiones, ſed nonnunquam iunctæ, an datum ſit, an redditum. Habent aliquid proprij, adulterij cauſæ, quòd plerunq; duorum diſcrimen eſt, & de utriuſq; uita dicendum, quanquàm & id quæritur, an utrunq; pariter defendi oporteat. Cuius rei conſilium naſcetur ex cauſa. Nam ſi adiuuabit pars altera, coniungam: ſi nocebit, ſeparabo. Ne quis autem mihi putet temere excidiſſe, quòd plerunq; duorum crimen eſſe adulterium, non ſemper dixerim, poteſt accuſari ſola mulier incerti adulterij. Munera domi inuenta ſunt, pecunia cuius autor non extat, codicilli, dubium ad quem ſcripti. In falſo quoq; ratio ſimilis: aut enim plures in culpam uocantur, aut unus: & ſcriptor quidem ſemper tueri ſignatorem neceſſe habet, ſignator ſcriptorem non ſemper. Nam & decipi potuit. Is autem qui hos adhibuiſſe, & cui id factum dicitur, & ſcriptorem, & ſignatores defendet. Iidem argumentorum loci in cauſis proditionis, & affectatæ tyrannidis. Verum illa ſcholarum conſuetudo ituris in forum poteſt nocere, quòd omnia quæ in themate non ſunt, pro nobis ducimus. Adulterium obijcis, quis teſtis? quis index? quod pretium? quis conſcius? Venenum, ubi emi? à quo? quando? quanti? per quem dedi? Pro reo tyrannidis affectatæ, ubi ſunt arma? quos contraxi ſatellites? Neque hæc nego eſſe dicenda, & ipſis utendum pro parte ſuſcepta. Nam & in foro, ſiquando aduerſarius probare non poterit, deſiderabo. Sed in foro tantum illam facultatem olim deſiderauimus, ubi non ferè cauſa agitur, ut non aliquid ex his, aut plura ponantur. Huic ſimile eſt, quòd in epilogis quidam, quibus uolunt, liberos, parentes, nutrices accõmodant, niſi quòd magis conceſſeris ea, quæ non ſint

poſita,deſiderare,quàm dicere.De animo quo modo quæratur, ſatis dictum eſt,cùm ita diuiſerimus,an uoluerit, an potuerit, an fecerit. Nam qua uia tractatur,an uoluerit, eadem quo animo fecerit. Id enim eſt,an malè facere uoluerit. Ordo quoq; rerum aut affert,aut detrahit fidem,multò ſcilicet magis res,prout con gruunt,aut repugnant:ſed hæc niſi in ipſo complexu cauſarum non deprehenduntur. Quærendum tamen ſemper quid cuique connectatur,& quid cui conſentiat.

De finitione. CAP. IIII.

SEquitur coniecturam finitio. Nam qui non poteſt dicere, nihil feciſſe,proximum habebit,ut dicat,non id feciſſe, quod obijciatur. Itaq; plerunq; legibus iiſdem,quibus coniectura,uerſatur, defenſionis tantùm genere mutato, ut in furtis, depoſitis, adulterijs. Nam quemadmodum dicimus, non feci furtum, non accepi depoſitum,non commiſi adulterium: ita,non eſt hoc furtum, non eſt hoc depoſitum, non eſt hæc mutatio, non eſt hoc adulterium.Interim à qualitate ad finitionem deſcenditur, ut in actionibus dementiæ,malæ tractationis, reipub.læſæ. In quibus ſi rectè facta eſſe,quæ obijciuntur,dici nõ poteſt, illud ſuccurrit, non eſt hoc dementem eſſe,male tractare,rempu.lædere. Finitio igitur eſt rei propoſitæ,propria & dilucida, & breuiter comprehenſa uerbis enunciatio. Conſtat maximè,ſicut eſt dictum, genere, ſpecie, differentibus, proprijs: ut ſi finias equum(noto enim maximè utar exemplo) Genus eſt animal: Species, mortale: Differentia,irrationale. Nam & homo mortale erat. Propriũ,hinniens.Hæc adhibetur orationi pluribus in cauſis. Nam tum eſt certum de nomine, ſed quæritur, quæ res ei ſubijcienda ſit:tum res eſt manifeſta, ſed de nomine non conſtat. De re cùm dubium eſt,interim coniectura eſt,ut ſi quæratur, quid ſit deus. Nam qui id neget, deum eſſe ſpiritum omnibus partibus immixtum,non hoc dicat falſam eſſe illius diuinæ naturæ appellationem, ſicut Epicurus, qui humanam ei formam, locumq; inter

Finitio quid

mundos

mundos dedit,ſed nomine uterq; uno utitur,utrum ſit in re,con iectat.Interim qualitas tractatur,ut quid ſit rhetorice,Vis perſuadendi, an bene dicendi ſcientia. Quod genus eſt in iudicijs frequentißimum. Sic enim quæritur,an deprehenſus in lupanari cum aliena uxore, adulter ſit, quia non de appellatione, ſed de ui facti eius ambigitur, an omnino peccarit. Nam ſi peccauit,non poteſt aliud eſſe,quàm adulter.Diuerſum eſt genus,cùm controuerſia conſiſtit in nomine, quod pendet ex ſcripto, nec uerſatur in iudicijs,niſi propter uerba,quæ litem generant. An qui ſe interficit,homicida ſit. An qui tyrannum in mortẽ compulit,tyrannicida.An carmina magorum,ueneficium. Res enim manifeſta eſt, ſciturq; non idem eſſe occidere ſe,quod aliũ. Non idem occidere tyrannum,quod compellere ad mortẽ. Non idem carmina,ac mortiferam potionem. Quæritur tamen, an eodem nomine appellanda ſint. Quanquàm autem diſſentire uix audeo à Cicerone,qui permultos ſecutus autores,dicit, finitionem eſſe de eodem,& de altero (ſemper enim neganti aliquod eſſe nomen, dicendum quid ſit potius) tamen in eandem treis habeo uelut ſpecies. Nam interim conuenit ſic quærere,an habendum ſit adulterium in lupanari. Cùm hoc negamus, non neceſſe eſt dicere,quid id uocetur,quia totum crimen inficiamur. Interim quæritur,an hoc furtum,an ſacrilegium:non quin ſufficiat non eſſe ſacrilegium,ſed quia neceſſe ſit dicere, quid ſit aliud, quo in loco utrunq; finiendum eſt. Interim quæritur in rebus ſpecie diuerſis, an & hoc eodẽ modo ſit appellandum, cùm res utraq; habeat ſuum nomen,ut amatorium,uenenum.In omnibus autem huius generis litibus quæritur,an etiam hoc,quia nomẽ de quo ambigitur,utique in alia re certum eſt. Sacrilegium eſt rem ſacram de templo ſurripere: Num & priuatam? Adulterium,cum aliena uxore domi coire: An & in lupanari? Tyrannicidium, occidere tyrannum: An etiam in mortem compellere? Ideóq; συλλογισμὸς, de quo poſtea dicam,uelut infirmior eſt finitio,quia

hac quæritur, an idem ſit huius rei nomen, quod alterius: Illo, an perinde habenda ſit hæc atq; illa. Eſt & talis finitionum diuerſitas, ut quidam ſentiunt, num idem diuerſis uerbis comprehendatur, ut rhetorice bene dicendi ſcientia, & eadem bene inueniendi, & bene enunciandi, & dicendi ſecundum uirtutem orationis, & dicendi quid ſit officij. Atque prouidendum, ut ſi ſenſu non pugnant, comprehenſione diſſentiant. Sed de his diſputatur, non litigatur. Opus eſt aliquando finitione obſcurioribus, & ignotioribus uerbis, ut quid ſit clarigatio. Erit & interim notis nomine uerbis, ut quid ſit penus, quid littus. Quæ uarietas efficit, ut eam quidam coniecturæ, quidam qualitati, quidam legitimis quæſtionibus ſubiecerint. Quibuſdam ne placuit quidem omnino ſubtilis hæc, & ad morē dialecticorum formata concluſio, ut in diſputationibus potius per argumenta uerborum cauillatrix, quàm in oratoris officio multum allatura momenti. Licet enim ualeat in ſermone tantùm, ut conſtrictum in uinculis ſuis habeat eum, qui reſponſurus eſt, & uel tacere, uel etiam inuitum id, quod ſit contrà, cogat fateri, non eadem eſt tamen eius in cauſis utilitas. Perſuadendum enim iudici eſt, qui etiamſi uerbis deuinctus eſt, tamen niſi ipſi rei acceſſerit, tacitus diſſentiet. Agenti uerò, quæ tanta eſt huius præciſæ comprehenſionis neceſſitas? An ſi non dixero, homo eſt animal rationale, mortale, non potero expoſitis tot corporis, animiq; proprietatibus latius oratione ducta, uel à dijs eũ, uel à mutis diſcernere? Quid, quòd nec uno modo definitur res eadem, ſed latiore, uarioq; tractatu, ut facit Cicero, ut omnes oratores plerunq; fecerunt? Rariſſima enim apud eos reperietur illa ex conſuetudine philoſophorum ducta ſeruitus (eſt enim certè ſeruitus) ad certa ſe uerba aſtringendi, idq; faciendum in libris Ciceronis de Oratore uetat M. Antonius. Nam eſt etiam periculoſum, cum ſi uno in uerbo ſit erratum, tota cauſa cecidiſſe uideamur. Optimaq; eſt illa media uia, qua utitur Cicero pro Cecinna, ut res proponatur, uerba

non

non periclitentur: Etenim, Recuperatores, non ea ſola uis eſt quæ ad corpus noſtrum, uitamq́; peruenit, ſed etiam multò maior ea quæ periculo mortis iniecto, formidine animum perterritum loco ſæpe, & certo ſtatu dimouet. Aut cum finitionem præcedit probatio, ut in Philippicis Cicero Seruium Sulpitium occiſum ab Antonio colligit, & in clauſula demum ita finit: Is ei profectò mortem attulit, qui cauſa mortis fuit. Non negauerim tamen hæc quoque, ut expedit cauſæ, eſſe facienda. Et ſiquando firma comprehendi poterit, & breui complexu uerborum finitio, eſſe id tum elegans, tum etiam fortiſsimum, ſi modò erit illa inexpugnabilis. Eius certus ordo eſt, quid ſit, an hoc ſit, & in hoc ferè labor maior eſt, ut finitionem confirmes, quàm ut in rem finitionem applices. In eo quid ſit, duplex opus eſt. Nam & noſtra confirmanda eſt, & aduerſæ partis deſtruenda finitio. Ideóq; in ſchola, ubi nobis ipſis fingimus contradictionem, duos ponere debemus fines, quales utrinque eſſe optimi poterunt. At in foro prouidendum, num fortè ſuperuacua, & nihil ad cauſam pertinens: an ambigua, an contraria, an cõmunis ſit finitio, quorum nihil non accidere agentis culpa poteſt. Vt rectè autem finiamus, ita fiet, ſi prius in animo conſtituerimus, quid uelimus efficere. Sic enim accommodari ad uoluntatem uerba poterũt. Atq; ut à notiſsimo exemplo, quò ſit res lucidior, nõ recedamus: Qui priuatam pecuniam de templo ſurripit, ſacrilegij reus eſt, culpa manifeſta. Quæſtio eſt, an huic crimini nomen, quod eſt in lege, conueniat. Ergo ambigitur, an hoc ſacrilegium ſit. Accuſator, quia de tẽplo ſit ſurrepta pecunia, utitur hoc nomine. Reus, quia priuatam ſurripuerit, negat eſſe ſacrilegium, ſed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet, Sacrilegium eſt ſurripere aliquid de ſacro. Reus ita finiet: Sacrilegium eſt ſurripere aliquid ſacri. Vterq; alterius finitionẽ impugnat. Ea duobus generibus euertitur, ſi aut falſa eſt, aut parum plena. Nam illud tertium, niſi ſtultis non accidit, ut nihil ad quæſtionem pertineat. Falſa eſt, ſi dicas:

ſi dicas: Equus eſt animal rationale: nam eſt equus animal, ſed irrationale. Quod autem commune cum alio eſt, deſinet eſſe proprium. Hic reus falſam dicit eſſe finitionem accuſatoris. Accuſator autem non poteſt dicere falſam rei. Nam eſt ſacrilegium ſurripere aliquid ſacri. Dicit parum plenam, adijciendum enim, aut ex ſacro. Maximus autem uſus in approbando refellendoq́; fine propriorum, ac differentium, nonnunquam etiam etymologiæ. Quæ tamen omnia, ſicut in cæteris, confirmat æquitas, nonnuńquam etiam coniectura mentis. Etymologia maxime Tumultus. *rara eſt. Quid enim eſt aliud tumultus, niſi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? Vnde etiam nomen ductum eſt tumultus. Circa propria ac differentia magna ſubtilitas, ut cum quæritur, an addictus, quem lex ſeruire donec ſoluerit, iubet, ſeruus ſit. Altera pars finit ita: Seruus eſt, qui eſt iure in ſeruitute. Altera, qui in ſeruitute eſt eo iure quo ſeruus, aut, ut antiqui dixerunt, qui ſeruitutem ſeruit. Quæ finitio etiamſi conſtat æquo, niſi tamen proprijs & differentibus adiuuetur, inanis eſt. Dicet enim aduerſarius ſeruire eum ſeruitutē, aut eo iure quo ſeruum. Videamus ergo propria, differentiaq́; liberorū, quæ libro quinto leuiter in trāſitu attigeram. Seruus cum manumittitur fit liber*-Addicti. *tinus: addictus recepta libertate eſt ingenuus. Seruus inuito domino libertatem non conſequetur: addictus ſoluēdo citra uoluntatem domini conſequetur. Ad ſeruum nulla lex pertinet: addictus legem habet. Propria liberi, quæ nemo habet niſi liber, prænomen, nomen, cognomen, tribum: habet hæc addictus. Excuſſo quid ſit, propè peracta eſt quæſtio, an hoc ſit. Id enim agimus, ut ſit cauſæ noſtræ conueniens finitio. Potentiſſima autem eſt in ea qualitas, an amor, an inſania. Huc pertinebunt probationes, quas Cicero dicit proprias eſſe finitionis, ex antecedentibus, conſequentibus, adiunctis, repugnantibus, cauſis, effectus, ſimilibus, de quorum argumentorum natura dictum eſt. Breuiter autem pro Cecinna Cicero initia, cauſas, effecta, antecedentia,*

conſequen

conſequentia complexus eſt. Quid igitur? fugiebant propter metum? Quid metuebant? uim uidelicet. Poteſtis igitur principia negare, cùm extrema concedatis? Sed ſimilitudine quoque uſus eſt. Quæ uis in bello appellatur, ea in otio non appellabitur? Sed ex contrario argumenta ducuntur, ut ſi quæratur, an amatorium, uenenum ſit, nec'ne, quia uenenum, amatorium non ſit. Illud alterum genus, quò ſit manifeſtius adoleſcentibus meis (meos enim ſemper adoleſcentes putabo) hic quoq; fictæ cōtrouerſiæ utar exemplo: Iuuenes qui conuiuere ſolebant, conſtituerunt, ut in littore cœnarent. Vnius, qui cœnæ defuerat, nomen tumulo quē extruxerant, inſcripſerunt. Pater eius à transmarina peregrinatione cum ad littus idem appuliſſet, lecto nomine ſuſpendit ſe. Dicuntur hi cauſa mortis fuiſſe. Hic finitio eſt accuſatoris: Per quem factum eſt, ut quis perierit, cauſa mortis eſt. Rei eſt: Qui fecit quid ſciens, per quod perire homini neceſſe eſſet. Remota finitione accuſatori ſat eſt dicere: Cauſa mortis fuiſtis. Per uos enim actum eſt, ut homo periret: qui niſi uos illud feciſſetis, uiueret. Contrà, non ſtatim per quem factum eſt, ut quis periret, is damnari debet, ut accuſator, teſtis, iudex rei capitalis. Nec undecūq; cauſa fluxit, ibi culpa eſt, ut ſi quis profectionem ſuaſerit, ut ad amicum accedat transmare, & is naufragio perierit. Ad cœnam inuitarit, & is cruditate illic contracta deceſſerit. Nec fuerit in cauſa mortis ſolum adoleſcentium factum, ſed credulitas ſenis, & in dolore ferundo infirmitas: denique ſi fortior fuiſſet, aut prudentior, uiueret. Nec mala mente fecerunt, & ille potuit uel ex loco tumuli, uel ex opere tumultuario ſuſpicari non eſſe monumentum. Qui ergo puniri debent? in quibus omnia ſunt homicidæ, præter manum. Eſt interim certa finitio, de qua inter utranq; partē conuenit: ut Cicero dicit: Maieſtas eſt in imperio, atque in omni populi Romani dignitate. Quæritur tamen, an maieſtas minuta ſit, ut in cauſa Cornelij quæſitum eſt. Sed hic etiam ſimilis uideri poteſt finitiuæ, tamen

quia

quia de finitione non ambigitur,iudicatio eſt qualitas, atque ad eum potius ſtatum reducenda, ad cuius ſorte quadam uenimus mentionem,ſed & erat ordine proximus locus.

De qualitate. CAP. V.

E*St autem qualitas alia de ſummo genere,atq; ea quidẽ non ſimplex.* Nam *& qualis ſit cuiuſq; rei natura,& quæ for= ma,quæritur: an immortalis anima, an humana ſpecie deus:& de magnitudine ac numero , quantus ſol, & an unus mundus. Quæ omnia quidem coniectura colliguntur, quæſtionem tamen habent in eo,qualia ſint.Hæc & in ſuaſorijs aliquando tractari ſolent, ut ſi Cæſar deliberet, an* Britanniam *impugnet, quæ ſit* Oceani *natura,an* Britannia *inſula (nã tum ignorabatur)quãta in ea terra,quo numero militũ aggredienda,in conſilium feren= dum ſit.*Eidem *qualitati ſuccedunt facienda,ac non facienda,ap= petenda,uitanda, quæ in ſuaſorias quidẽ maxime cadunt, ſed in cõtrouerſijs quoq; ſunt frequẽtia, hac ſola differentia, quia illic de futuris,hic de factis agitur.* Item *demonſtratiuæ partis omnia ſunt in hoc ſtatu, factum eſſe conſtat, quale ſit factum quæritur.* Lis *eſt omnis aut de præmio,aut de pœna,aut de quãtitate.* Igi= *tur primũ genus cauſæ aut ſimplex,aut cõparatiuum.* Illic *quid æquum,hic quid æquius,aut quid æquiſsimũ ſit excutitur. Cum de pœna iudicium eſt,à parte eius qui cauſam dicit,aut defenſio eſt criminis,aut imminutio,aut excuſatio,aut ut quidam putant, deprecatio.* Defenſio *longe potentiſsima eſt, qua ipſum factum quod obijcitur, dicimus honeſtum eſſe. Abdicatur aliquis, quòd inuito patre militarit,honores petierit,uxorem duxerit, tuemur quod fecimus.*Partem *hanc uocant* Hermagorei κατ᾽ ἀντίληψιν, *ad intellectum id nomen referentes:* Latinè *ad uerbum transla= tam non inuenio,abſolutam appellant. Sed enim de re ſola quæ= ſtio,iuſta ſit ea,necne.* Iuſtum *omne continetur natura,uel con= ſtitutione.* Natura,*quod ſit ſecundum cuiuſq; rei dignitatẽ: hæc ſunt pietas, fides,continentia,& talia. Adijciunt & id,quod ſit*

par,

par, uerùm id non temere intuendũ eſt. Nam & uis contra uim, & talia nihil habent aduerſum eum, qui prior fecit iniuſtè, & non quoniam res pares ſunt, etiam id eſt iuſtum, quod anteceſſit. Illa utrinq; iuſta, eadem lex, eadẽ conditio, ac forſitan ne ſint quidem paria, quæ ulla parte ſunt diſsimilia. Conſtitutio eſt in lege, more, iudicato, pacto. Alterum eſt defenſionis genus, in quo factũ per ſe improbabile, aſſumptis extrinſecus auxilijs tuemur, id uocant κατ' ἀντίληψιν. Latini hoc quoq; non ad uerbum tranſferunt. Aſſumptiua enim dicitur cauſa. In quo genere fortiſsimũ eſt, ſi crimen cauſa facti tuemur, qualis eſt defenſio Oreſtis, oratio Milonis: ἀντέγκλημα dicitur, quia omnis noſtra defenſio conſtat eius accuſatione, qui uindicatur. Occiſus eſt, ſed latro: excectus, ſed raptor. Eſt & illa ex cauſis facti ducta defenſio priori contraria, in qua neq; factum ipſum per ſe, ut in abſoluta quæſtione defenditur, neq; ex contrario facto, ſed ex aliqua utilitate aut reipub. aut hominum multorum, aut etiam ipſius aduerſarij, nonnunquam & noſtra, ſi modò id erit, quod facere noſtra cauſa fas ſit, quod ſub extraneo accuſatore & legibus agente prodeſſe nunquã poteſt, in domeſticis diſceptationibus poteſt. Nam & filijs pater in iudicio abdicationis, & maritus uxori, ſi malæ tractationis accuſabitur, & patri filius ſi dementiæ cauſa erit, non inuerecundè dicet multum ſua interfuiſſe: in quo tamen incommoda uitantis melior, quàm cõmoda petentis eſt cauſa: quibus ſimilia etiam in uera rerum quæſtione tractantur. Nam quæ in ſcholis abdicatorum, hæc in foro exhæredatorum à parentibus, & bona apud conſules repetentium ratio eſt: quæ illic malæ tractationis, hìc rei uxoriæ, cùm quæritur utrius culpa diuortium factum ſit: quæ illic dementiæ, hìc petendi curatoris. Subiacet utilitati etiam illa defenſio, ſi peius aliquid futurũ fuit. Nam in comparatione malorũ boni locum obtinet leuius, ut ſi Mancinus fœdus Numantinum ſic defendat, quòd periturus, niſi id factum eſſet, fuerit exercitus Romanus. Hoc genus ἀντίστασις

Græcè

Græcè nominatur, comparatiuum noſtri uocant. Hæc circa defenſionem facti, quæ ſi neq; per ſeipſam, neq; adhibitis auxilijs dabitur, proximum eſt in alium transferre crimen, ſi poſſumus. Ideoq; etiam in hos, qui iam ſcripti ſunt ſtatus, uiſa eſt cadere translatio. Interdũ ergo culpa in hominẽ relegatur, ut ſi Gracchus reus fœderis Numantini, cuius metu leges populares tuliſſe in Tribunatu uidetur, miſſum ſe ab Imperatore ſuo diceret. Interim deriuatur in rem, ut ſi is, qui teſtamento quid iuſſus non fecerit, dicat per leges, id fieri nõ potuiſſe: hoc μετάστασιν dicunt. Excluſis quoq; his excuſatio ſupereſt, ea eſt aut ignorantiæ: ut ſi quis fugitiuo ſtigmata ſcripſerit, eoq; ingenuo iudicato, neget ſciſſe ſe liberum eum fuiſſe: aut neceßitatis, ut cùm miles ad commeatus diem non affuit, dicit ſe fluminibus intercluſum, aut ualetudine. Fortuna quoq; ſæpe ſubſtituitur culpæ. Nonnunquam malè feciſſe nos, ſed bono animo dicimus. Vtriuſq; rei multa & manifeſta exempla ſunt. Idcirco non eſt eorum neceſſaria expoſitio. Si omnia quæ ſuprà ſcripta ſunt, deerunt, uidendum an minui culpa poßit. hic eſt ille, qui à quibuſdam dicitur ſtatus quantitatis. Sed ea cùm ſit aut pœnæ, aut honoris, ex qualitate facti cõſtituitur. Eoq; nobis ſub hoc eſſe ſtatu uidetur, ſicut eius quoque, quæ ad numerum refertur à Græcis. Nam & ποιότητα, & ποσότητα dicunt, nos utrunq; eadem appellatione complectimur. Vltima eſt deprecatio, quod genus cauſæ pleriq; negarunt in iudicium unquam uenire. Quin Cicero quoq; pro Qu. Ligario, idem teſtari uidetur, cùm dicit: Cauſas Cæſar egi multas & quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum. Certè nunquàm hoc modo, Ignoſcite iudices, errauit, lapſus eſt, nõ putauit, ſi unquam poſthac, & cætera. In Senatu uerò, & apud populum, & apud principẽ, & ubicunq; iuris clementia eſt, habet locum deprecatio. In qua plurimum ualet ex ipſo, qui reus eſt, hæc tria in uita præcedere, ſi innocens, ſi bene meritus, ſi ſpes in futurum innocenter uicturi, & in aliquo uſu futuri. Præ-

terea

*tereà ſi uel alijs incommodis,uel præſenti periculo, uel pœnitẽtia uideatur ſatis pœnarũ dediſſe.*Extrà,*nobilitas,dignitas,propinqui,amici.*In *eo tamen qui cognoſcit,plurimum ponendum, ſi laus eum miſericordis potius,quàm reprehenſio diſſoluti conſecutura eſt.* Verum *& in iudicijs,etiamſi non toto genere cauſæ,tamen ex parte magna hic locus ſæpe tractatur.* Nam *& diuiſio frequens eſt,etiam ſi feciſſet,ignoſcendũ fuiſſe.*Idq́; *in cauſis dubijs ſæpe præualuit, & epilogi omnes in eadem ferè materia uerſari ſolent.Sed nonnunquam etiam reus hic totius ſummam conſtituit, ſi exhæredatum à ſe filium pater teſtatus fuerit elogio,propterea quòd is meretricem amauerit.* Nam *omnis hic quæſtio,an huic delicto pater debuerit ignoſcere,& centumuiri tribuere debeant ueniam. Sed etiam in formulis, cum pœnariæ ſunt actiones,nos ita cauſam partimur,an cõmiſſa ſit pœna, an exigi debeat.*Id *autem quod illi uiderunt, uerum eſt, reum à iudicibus hoc defenſionis modo liberari non poſſe.* De *præmijs autem quæruntur duo,an ullo ſit dignus,qui petit,an tanto : ex duobus,uter dignior:ex pluribus,quis digniſſimus.* Quorũ *tractatus ex ipſo meritorum genere ducuntur.* Et *intuebimur non rem tantum,ſiue alleganda,ſiue comparanda erit, ſed perſonam quoq;.* Nam *& multum intereſt,tyrannum iuuenis occiderit,an ſenex:uir, an fœmina : alienus,an coniunctus.* Et *locum multipliciter,in ciuitate tyrannis aſſueta,an libera ſemper:in arce,an domi:& quomodo factũ ſit,ferro,an ueneno : & quo tempore, bello an pace,an cum depoſiturus eſſet eam poteſtatem,an cum aliquid noui ſceleris auſurus.*Habetur *in meritis gratia, periculum quoq; ac difficultas. Similiter liberalitas à quo profecta ſit refert.*Nam *in paupere gratior, quàm in diuite, dante beneficium quàm reddente, patre quàm orbo.* Item *quam rem dederit,& quo tempore,& quo animo,id eſt,num in aliquam ſpem ſuam. ſimiliter alia.* Et *ideo qualitas maxima oratoris recipit opera,quia in utranque partem plurimum eſt ingenio loci, nec*

uſquam tantū affectus ualent. Nam coniectura extrinſecus quoq; adductas frequēter probationes habet, & argumēta ex materia ſumit, ut quale quicq; uideatur eloquentia opus eſt, hic regnat, hic imperat, hic ſola uincit. Huic parti ſubiūgit Virginius cauſas abdicationis, demētiæ, malæ tractationis, orbarū nuptias indicentiū. Nam & iudiciū ferè ſic accidit, inuentiq; ſunt qui has materias officiorū uocarēt. Sed alios quoq; nonnunquā leges hæ recipiūt ſtatus. Nam & coniectura eſt aliquādo in pleriſq; horum, cum ſe uel non feciſſe, uel bona mēte feciſſe contendūt. Cuius generis exēpla ſunt multa. Et quid ſit demētia, ac mala tractatio finitur. Nam iuris quæſtiones plerunq; leges præcurrere ſolent, & ex quibus cauſis non fiat ſtatutum. Quod tamen facto defendi non poterit, iure nitetur: & quot, & quibus cauſis abdicare non liceat, & in quæ crimina malæ tractationis actio detur, & cui accuſare dementiæ non permittatur. Abdicationum formæ ſunt duæ, altera criminis perfecti, ut ſi abdicetur raptor, adulter: altera imperfecti, uelut pendētis, & adhuc in cōditione poſiti, quales ſunt in quibus abdicatur filius, qui nō pareat patri. Illa ſemper aſperam abdicantis actionē habet, immutabile eſt enim, quod factum eſt: hæc ex parte blandam, & ſuadenti ſimilem. Mauult enim pater corrigere, quàm abdicare. At pro filijs in utroq; genere ſummiſſam, & ad ſatisfaciendum compoſitam. À quo diſſenſuros ſcio, qui libenter patris figurā lædunt, quod non auſim dicere nunquàm eſſe faciendum: poteſt enim materia incidere, quæ hoc exigat: cæterum uidendum eſt, quoties aliter agi poteſt. ſed de figuris alio libro tractabimus. Non diſsimiles autem abdicationū actionibus ſunt malæ tractationis actiones. Nam & ipſæ habent eandem in accuſationibus moderationem. Dementiæ quoque iudicia, aut propter id quod factum eſt, aut propter id quod adhuc fieri uel nōn fieri poteſt, inſtituuntur, & actor in eo quod factum eſt, liberum habet impetum: ſic tamen, ut factum accuſet ipſius patris, tanquā ualetudine lapſi miſereatur:

*tur:in eo uerò,cuius libera mutatio eſt,diu roget & ſuadeat,& nouiſsime dementiam rationi queratur obſtare,nõ mores,quos quantò magis in præteritum laudauerit,tantò facilius probabit morbo eße mutatos.*Reus quoties cauſa patietur,debebit eſſe in defenſione moderatus,quia ferè ira,contentio,& concitatio furori ſunt ſimilia.Omnibus his commune eſt,quòd rei non ſemper defenſione facti,ſed excuſatione ac uenia frequenter utuntur.Eſt enim domeſtica diſceptatio,qua & ſemel peccaſſe, & per errorem,& leuius quàm obijciatur,abſolutioni nõnunquã ſufficit.Sed alia quoq; multa cõtrouerſiarũ genera in qualitatem cadunt.Iniuriarũ,quanquã enim reus aliquando feciſſe negat,plerunq; tamẽ hæc actio facto atq; animo cõtinetur.De accuſatore conſtituẽdo,quæ iudicia diuinationes uocãtur(in quo genere Cicero quidem,qui mandantibus ſocijs Verrem accuſabat,hac uſus eſt diuiſione)ſpectandũ à quo maxime agi uelint ij, de quorum ultione quæritur,à quo minime uelit is, qui accuſatur.Frequentiſsimæ tamen hæ ſunt quæſtiones,uter maiores cauſas habeat,uter plus induſtriæ,aut uiriũ ſit allaturus ad accuſandũ,uter id fide meliore facturus.Tutelæ præterea,in quo iudicio ſolet quæri,an alia de re quàm de calculis cognoſci oporteat.An fidẽ præſtare debeat tantũ, nõ etiam conſiliũ & euentum.Cui ſimile eſt malè geſtæ procurationis in foro negotiorũ geſtorũ,nam & mãdati actio eſt.Præter hæc finguntur in ſcholis & ſcripti maleficij,in quibus aut hoc quæritur,an ſcriptum ſit,aut hoc,an maleficiũ ſit,rarò utrũq;.Malè geſtæ legationis apud Græcos,& ueris cauſis frequens,ubi iuris loco quæri ſolet,an omnino aliter agere quàm mãdatũ ſit,liceat,& quouſq; ſit legatus,quoniam alij in renuntiando ſunt,ut is,qui teſtimonium in Verrem dixerat,poſt perlatam legationem. Plurimum tamen eſt in eo,quale ſit factũ.Reip.læſæ.Hinc mouentur quidẽ mille iuris cauillationes,quid ſit Remp.lædere,& læſerit'ne,an profuerit,& ab ipſo,an propter ipſum læſa ſit. In facto tamen

y 2 plurimum

plurimum ineſt. Ingrati *quoque,in quo genere quæritur, an is cum quo agitur,acceperit beneficium,quod raró negandum eſt (ingratus eſt enim qui negat) an quantũ acceperit reddiderit, an protinus qui nõ reddiderit,ingratus ſit,an potuerit reddere, an id quod exigebatur, debuerit, quo animo ſit. Simpliciores illæ iniuſti repudij,ſub qua lege cõtrouerſiæ illud proprium habẽt,quòd à parte accuſantis,defenſio eſt:& defendentis,accuſatio.* Præterea *cum quis rationẽ mortis in ſenatu reddit, ubi una quæſtio eſt iuris,an is demũ prohibendus ſit,qui mori uult,ut ſe legum actionibus ſubtrahat.* Cætera *qualitatis.* Finguntur *& teſtamẽta,in quibus de ſola quæratur uoluntate, ut in controuerſia,quã ſuprà expoſui,in qua de parte patrimonij quarta quam pater digniſsimo ex filijs reliquerat, contendunt philoſophus, medicus,orator.* Quod *item accidit,ſi orbæ nuptias indicãt pares gradu,& ſi inter propinquos de idoneo quæratur.* Sed *nec mihi omnes perſequi materias in animo eſt (fingi enim adhuc poßunt) nec cõmunes ſunt earũ quæſtiones,quia poſitionibus mutantur.* Hoc *tantum admiror,* Flauium,*cuius apud me meritò ſumma eſt autoritas,cũ artẽ ſcholæ tantũ cõponeret,tam anguſte materiã qualitatis terminaſſe.* Quantitas *quoq;,ut dixi plerunq;,etiamſi non ſemper,tamẽ plerunq; eidẽ ſubiacet,ſeu modi eſt,ſeu numeri.* Sed *modus aliquãdo conſtat æſtimatione facti, quanta ſit culpa,quantum'ue beneficiũ:aliquãdo iure,cum id in cõtrouerſiam uenit,qua quis lege puniendus,uel honorãdus ſit.* Stuprator *an decem milia dare debeat,quæ pœna huic crimini cõſtituta eſt,an quia ſtupratus ſe ſuſpẽdit,capite puniri,tanquã cauſa mortis.* Quo *in genere falluntur,qui ita dicunt, tanquam inter duas leges quæratur.* Nam *de decem milibus nulla controuerſia eſt, quæ nec petuntur.* Iudicium *redditur,an reus cauſa ſit mortis.* In *coniecturam quoq; eadem ſpecies cadit,cùm perpetuò,an quinquennali ſit exilio multandus,in controuerſiam uenerit,num prudens cædem commiſerit,quæritur.* Illa *quoque*

quæ ex

quæ ex numero ducitur, pendet ex iure, an Thraſybulo triginta præmia debeãtur: & cum duo fures pecuniam abſtulerũt, ſeparatim quadruplum quiſq́;, an duplum debeat. Sed hic factum quoque æſtimatur, & tamen ius ipſum pendet ex qualitate.

De actionis quæſtione. CAP. VI.

QVi neq; feciſſe ſe negabit, neq; aliud eſſe quod fecerit, dicet, neq; factum defendet, neceſſe eſt in ſuo iure cõſiſtat. In quo plerũq; actionis eſt quæſtio, quæ non ſemper eadẽ eſt, ut quidam putauerunt. Nam & iudicium antecedit, qualia ſunt Præturæ curioſa conſilia, cùm de iure accuſatoris ambigitur, & in ipſis frequẽtiſſimè iudicijs uerſatur. Eſt enim duplex eius diſceptationis cõditio, quòd aut intẽtio, aut præſcriptio habet cõtrouerſiam, ac fuerũt qui præſcriptionis ſtatũ facerent, tãquam ea non iiſdem omnibus, quibus cæteræ leges, quæſtionibus contineretur. Cum ex præſcriptione lis pendet, de ipſa re quæri nõ eſt neceſſe. Ignominioſo patri filius præſcribit, de eo ſolo iudicatio eſt, an liceat. Quoties tamen poterimus, efficiendum eſt, ut de re quoq; bene ſentiat. Sic enim iuri noſtro libentius indulgebit, ut in ſponſionibus, quæ ex interdictis fiunt, etiã ſi non proprietatis eſt quæſtio, ſed tantum poſſeſſionis: tamen non ſolum poſſediſſe nos, ſed etiam noſtrum poſſediſſe docere oportebit. Sed frequentius etiam quæritur de intentione. Vir fortis optet, quicquid uolet, nego illi dandum quicquid optauerit, non habeo præſcriptionem, ſed tamen uoluntate contra uerba præſcriptionis modo utor. In utroq; autẽ genere ſtatus idem fit. Porrò lex omnis aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut uetat, aut permittit. Litẽ habet, aut propter ſeipſam, aut propter alteram. Quæſtio eſt, aut in ſcripto, aut in uoluntate. In ſcripto, aut apertum eſt, aut obſcurum, aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem accipi uolo de teſtamentis, pactis, ſtipulationibus, omni deniq; ſcripto, idem de uoce. Et quoniam quatuor huius generis quæſtiones, uel ſtatus facimus, ſingulos percurram.

De ſtatu ex ſcripto & uoluntate, CAP. VII.

SCripti & uoluntatis, frequẽtiſsima inter conſultos quæſtio eſt, & pars magna controuerſiæ iuris hinc pendet, quo minus id in ſcholis accidere mirum eſt, ubi etiam ex induſtria fingitur. Eius genus unum eſt, in quo & de ſcripto, & de uoluntate quæritur. Id tum accidit, cũ eſt in lege aliqua obſcuritas, & in ea, aut uterq; ſuam interpretationem cõfirmat, aut aduerſarij ſubuertit, ut hic: Fur quadruplũ ſoluat: duo ſurripuerunt pariter decem milia, petuntur ab utroq; quadragena, illi poſtulant, ut uicena conferant. Nam & actor dicit, hoc eſſe quadruplum quod petat, & rei hoc quod offerant. Voluntas quoq; utrinq; defenditur, aut cum de altero intellectu certum eſt, de altero dubium. Ex meretrice natus, ne concionetur. Quæ filium habebat, proſtare cœpit. Prohibetur adoleſcens concione. Nam de eius filio, quæ ante partum meretrix fuit, certum eſt, an eadem huius cauſa ſit, dubiũ eſt, quia ex hac natus, & hæc meretrix eſt. Solet & illud quæri, quò referatur, quod ſcriptum eſt, Bis de eadẽ re ne ſit actio, id eſt, hoc bis ad actorem, an ad actionem. Hæc ex iure obſcuro. Alterum genus eſt ex manifeſto, quod qui ſolum uiderunt, hunc ſtatum plani, & uolũtatis appellauerunt. In hoc altera pars ſcripto nititur, altera uoluntate. Sed cõtra ſcriptum tribus generibus occurritur. Vnũ eſt, in quo id ſeruari ſemper non poſſe ex ipſo patet. Liberi parentes alant, aut uinciantur. Non enim alligabitur infans. Hinc erit ad alia tranſitus & diuiſio, num quiſquis non aluerit, num hic. Propter hoc proponunt quidam tale genus controuerſiarum, in quo nullum argumentum eſt, quod ex lege ipſa peti poſsit, ſed de eo tantum, de quo lis eſt, quærendum ſit. Peregrinus, ſi murum aſcenderit, capite puniatur. Cum hoſtes murum aſcendiſſent, peregrinus eos depulit, petitur ad ſupplicium. Nõ erunt hic ſeparatæ quæſtiones, an quiſquis, an hic, quia nullum poteſt afferri argumentum contra ſcriptũ, uehementius eo quod in lite eſt: ſed hoc tantum,

an ne

an ne ſeruandæ quidē ciuitatis cauſa.Ergo & æquitate,& uoluntate pugnandum. Fieri tamē poteſt, ut ex alijs legibus exempla ducamus, per quæ appareat ſemper ſtari ſcripto non poſſe, ut Cicero *pro* Cecinna *fecit.* Tertium, *cum in ipſis uerbis legis reperimus aliquid,per quod probemus aliud legum latorem uoluiſſe,ut in hac controuerſia : Qui nocte cum ferro deprehenſus fuerit,alligetur.* Cum *anulo ferreo inuentum magiſtratus alligauit.*Hic *quia eſt uerbum in lege,deprehenſus,ſatis etiam ſignificatum uidetur non contineri lege, niſi noxium ferrum. Sed ut qui uoluntate nitetur, ſcriptum quoties poterit,infirmare debebit : ita qui ſcriptum tuebitur, adiuuare ſe etiam uoluntate tentabit.* In *teſtamentis & illa accidunt, ut uoluntas manifeſta ſit, ſcriptum nihil ſit, ut in iudicio* Curiano, *in quo nota* L.Craßi *&* Scæuolæ *fuit contentio. Subſtitutus hæres fuit,ſi poſthumus ante tutelæ ſuæ annos deceßiſſet.*Non *eſt natus. Propinqui bona ſibi uendicabant. Quis dubitaret,quin ea uoluntas fuiſſet teſtantis,ut is non nato filio hæres eſſet, qui mortuo? ſed hoc non ſcripſerat.*Id *quoq;,quod huic contrarium eſt,accidit nuper, ut eſſet ſcriptum,quod appareret ſcriptorē noluiſſe,qui ſeſtertiûm nummûm quinq; millia legauerat,cum emendaret teſtamentum, ſublatis ſeſtertijs nummis, argenti pondo poſuit, quinq; milia remanſerunt.*Apparuit *tamen quinq; pondo dari uoluiſſe, quia ille in argento legato modus & inauditus erat, & incredibilis. Sub hoc etiam ſtatu generales ſunt quæſtiones , ſcripto an uoluntate ſtandum ſit, quæ fuerit ſcribentis uoluntas,tractatus omnes qualitatis an coniecturæ,de quibus ſatis dictum arbitror.*

De contrarijs legibus. CAP. VIII.

PRoximum *eſt de legibus cōtrarijs dicere,quia inter omnes artiū ſcriptores conſtat in* Antinomia *duos eſſe,ſcripti & uolūtatis ſtatus:neq; immeritò, quia cùm lex legi obſtet, utrinq; contra ſcriptum dicitur,& quæſtio eſt de uoluntate :* In *utraq; id ambigitur, an utiq; illa lege ſit utendum. Omnibus autē ma-*

niſeſtum eſt, nunquàm eſſe legem legi cõtrariam iure ipſo, quia ſi diuerſum ius eſſet, alterũ altero abrogaretur: ſed eas caſu collidi, & euentu. Colliduntur autem, aut pares inter ſe, ut ſi optio tyrannicidæ, & uiri fortis comparentur, utriq; data quod uelit petendi poteſtate. Hic meritorum, temporis, præmij collatio eſt. Aut ſecum ipſæ, ut duorũ fortium, duorũ tyrannicidarum, duarum raptarum, in quibus nõ poteſt eſſe alia quæſtio, quàm temporis, utra prior ſit: aut qualitatis, utra iuſtior ſit petitio. Diuerſæ quoq; leges cõfligunt, aut ſimiles. Diuerſæ, quibus etiam citra aduerſam legem cõtradici poßit, ut in hac controuerſia: Magiſtratus ab arce ne diſcedat. Vir fortis optato quæ uolet: uel alia nulla obſtãte quæri poteſt, an quicquid optarit, accipere debeat: & à magiſtratu multa dicentur, quibus ſcriptũ expugnatur. Si incendium in arce fuerit, ſi in hoſtes recurrendũ. Similes, contra quas nihil opponi poteſt, niſi lex altera. Tyrannicidæ imago in gymnaſio ponatur: contrà mulieris imago in gymnaſio ne ponatur. Mulier tyrannum occidit. Nam neq; mulieris imago ullo alio caſu poni poteſt, neq; tyrannicidæ ullo alio caſu ſubmoueri. Impares ſunt, cum alteri multa ſunt, quæ opponi poſſunt: alteri nihil, niſi quod in lite eſt, ut cum uir fortis impunitatem deſertoris petit. Nam contra legem uiri fortis (ut ſuprà oſtendi) multa dicũtur, aduerſus deſertores ſcripta nõ poteſt niſi optione ſubuerti. Item aut confeſſum eſt ex utraq; parte ius, aut dubium. Si confeſſum eſt, hæc ferè quærũtur: Vtra lex potentior, ad deos pertineat, an ad homines, ad Rẽpub. an ad priuatos, de honore an de pœna, de magnis rebus an de paruis, permittat, an uetet, an imperet. Solet tractari, & utra ſit antiquior, & uelut potẽtiſsima, utra minus perdat, ut in deſertore & uiro forti, quòd illo non occiſo, lex tota tollatur: occiſo, ſit reliqua uiro forti alia optio. Plurimum tamen eſt in hoc, utrum fieri ſit melius atque æquius, de quo nihil præcipi, niſi propoſita materia poteſt. Si dubium, aut alteri, aut inuicem utriq; de iure ſit cõtrouerſia, ut in re tali:

re tali:Patri in filium,patrono in libertum manus iniectio ſit,liberti hæredem ſequantur. Liberti filium quidam fecit hæredem, inuicem petitur manus iniectio,& patronus negat ius patris illi fuiſſe, quia ipſe in manu patroni fuerit. Duplices leges ſicut duæ colliduntur, ut an nothus ante legitimum natus legitimus ſit,poſt legitimum tantum ciuis. Quod de legibus,idem de ſenatuſconſultis dictum:quæ ſi aut inter ſe pugnent, aut obſtent legibus,non tamen aliud ſit eius ſtatus nomen.

De ſyllogiſmo ſeu ratiocinatione. CAP. IX.

*SYllogiſmus habet aliquid ſimile ſcripto & uoluntati, quia ſemper pars in eo altera ſcripto nititur. Sed hoc intereſt, quòd illic contra ſcriptum dicitur, hîc ſuper ſcriptum: illic qui uerba defendit,hoc agit,ut fiat utique quod ſcriptum eſt,hîc ne aliud quàm ſcriptũ eſt. Eius nonnulla etiam cum finitione coniunctio. Nam ſæpe, ſi finitio infirma eſt,in ſyllogiſmũ delabitur. Sit enim lex: Venefica capite puniatur.*Sæpe ſecubanti amatorium dedit,eundem repudiauit,per propinquos rogata ut rediret,nõ eſt reuerſa, ſuſpendit ſe maritus,mulier ueneficij rea eſt. Fortiſsima eſt actio dicentis amatorium uenenum eſſe,id erit finitio:quæ ſi parum ualebit, fiet ſyllogiſmus, ad quem uelut remiſſa priore contentione ueniemus, an perinde puniri debeat, ac ſi uirum ueneno necaſſet. Ergo hic ſtatus ducit ex eo quod ſcriptum eſt, id quod incertũ eſt, quod quoniam ratiocinatione colligitur, ratiocinatiuus dicitur. In has autẽ ferè ſpecies uenit: An quod ſemel ius eſt,idem & ſæpius, Inceſti damnata & præcipitata de ſaxo uixit, repetitur. An quod in uno, & in pluribus, Qui duos uno tempore tyrãnos occidit, duo præmia petit. An quod antè,& poſtea, Raptor profugit,rapta nupſit,reuerſo illo petit optionem. An quod in toto,idem in parte, Aratrum accipere pignori nõ licet,uomerem accepit. An quod in parte, idem in toto, Lanas uehere Tarento nõ licet, oues uexit. In his ſyllogiſmis ſcripto alter nititur, alter non ſatis cautum eſſe di-*

**Spe perſcrutandi*

ſit. Poſtulo, ut præcipitetur inceſta, lex eſt, & rapta optionem petit, & in oue lanæ ſunt, ſimiliter alia. Sed quia reſponderi poteſt, non eſt ſcriptum, ut bis præcipitetur damnata, aut quandocunq; rapta optet, aut tyrannicida duo præmia accipiat, nihil de uomere cautum, nihil de ouibus, ex eo quod manifeſtum, colligitur quod dubium eſt. Maioris pugnæ eſt, ex ſcripto ducere quod ſcriptum non eſt, an quia hoc & hoc: Qui patrem occiderit, culeo inſuatur, matrem occidit. Ex domo in ius educere ne liceat, tabernaculis eduxit. In hoc genere hæc quæruntur: An quoties propria lex non eſt, ſimili ſit utendum: An id de quo agitur, ei de quo ſcriptum eſt, ſimile ſit. Simile autem & maius eſt, & par, & minus. In illo priore, an ſatis lege cautum ſit, an & ſi parum cautum eſt, hac ſit utẽdum. In utroq; de uoluntate legum latoris, ſed de æquo tractatus potentiſſimi.

De ambiguo ſeu amphibologia. CAP. X.

AMphibologiæ ſpecies ſunt innumerabiles, adeò ut philoſophorum quibuſdam nullum uideatur eſſe uerbum, quod nõ plura ſignificet, genera admodum pauca. Aut enim uocibus accidit ſingulis, aut coniunctis. Singula afferunt errorem, cùm pluribus rebus, aut etiam hominibus eadem appellatio eſt, ὁμωνυμία dicitur, ut gallus. Vtrum enim auem, an gentem, an nomẽ, an fortunam corporis ſignificet, incertum eſt: Aiax, Telamonis, an Oilei filius. Verba quoq; quædam diuerſos intellectus habẽt, ut cerno: quæ ambiguitas plurimis modis accidit. Vnde ferè lites præcipuè ex teſtamentis, cum de libertate, aut etiam de hæreditate contendunt hi, quibus idem nomen eſt, aut quid ſit legatum, quæritur. Alterum eſt, in quo alia integro uerbo ſignificatio eſt, alia diuiſo, ut ingenua, & armamentum, & coruinum. Ineptæ ſanè cauillationes, ex quo tamen Græci cõtrouerſias ducunt. Inde αὐλητρὶς illa uulgata, cum quæritur, utrum aula quæ ter ceciderit, an tibicina, ſi ceciderit, debeat publicari. Tertia eſt ex compoſitis, ut ſi quis corpus ſuum in occulto loco poni iubeat

iubeat,circaq; monumētum multum agri ab hæredibus in tute=lam cinerum,ut ſolet,leget,ſit littus hoc cultum. Sic apud Græ=cos contendit λέων & πανταλέων,*cùm ſcriptura dubia eſt,bona omnia* λέοντι,*an bona* πανταλέοντι *relicta ſint.* In *cōiunctis plus ambiguitatis eſt.*Fit *autem per caſus:ut,*

Aio *te* Aeacida Romanos *uincere poſſe.*

Per *collocationem,ubi dubium eſt,quid quò referri oporteat:ac frequentiſſimè cum quidē quod mediū eſt, utrinq; poſſit trahi, ut de* Troilo Verg. *Lora tenens tamen–* Hic *utrum quòd teneat tamen lora,an quāuis teneat,tamen trahatur,quæri po=teſt.* Vnde *controuerſia illa:*T*eſtamento quidam iuſsit poni ſta=tuam auream haſtam tenentem.*Q*uæritur,ſtatua haſtam tenens aurea eſſe debeat,an haſta eſſe aurea in ſtatua alterius materiæ.* Fit *per flexum idem magis:*Q*uinquaginta,ubi erant cētum,oc=cīdit* Achilles.*Sæpe utri duorum antecedentium ſermo ſubiun=ctus ſit,in dubio eſt.*Vnde *eſt controuerſia :* Hæres *meus uxori meæ dare damnas eſto argenti, quod elegerit,pondo centum.* Vter *eligat quæritur.*Verum *id quod ex his primùm eſt,muta=tione caſuum:ſequens diuiſione uerborū,aut translatióne emē=datur:tertium adiectione.*Accuſatiui *geminatione facta amphi=bologia ſoluitur ablatiuo,ut illud :* Lachetem *audiui percuſsiſſe* Demeam:*fiat,à* Lachete *percuſsum* Demeā.*Sed ablatiuo ipſi,ut in primo diximus,ineſt naturalis amphibologia: –*Cœlo *decur=rit aperto.*Vtrum *per apertum cœlum,an cum cœlum apertum eſſet.*Diuiſio *reſpiratione & mora conſtat.*Statuam,*deinde au=ream haſtam:uel ſtatuā aureā,deinde haſtam.*Adiectio *talis eſt:* Argentum *quod elegerit ipſe,ut hæres intelligatur:uel ipſa, ut uxor.*Adiectione *facta amphibologia,qualis ſit,*Nos *flctes illos deprehendimus,detractione ſoluetur.*Pluribus *uerbis emendan=dum,ubi eſt id,quod quò referatur,dubiū eſt, & ipſum eſt am=biguū:*Hæres *meus dare illi dānas eſto omnia ſua.* In *quod ge=nus incīdit* Cicero,*loquens de* C.Fannij *ſoceri inſtituto.* Quem

quia

quia cooptatus in augurum collegium non erat,non admodum diligebat,præſertim cum ille Q. Scæuolam ſibi minorē natu generum prætuliſſet. Nam id ſibi & ad ſocerū referri,& ad Fannium poteſt. Productio quoq; in ſcripto,& correptio in dubio relicta,cauſa eſt ambiguitatis,ut in hoc Cato: aliud enim oſtendit breuis ſecunda ſyllaba caſu nominatiuo,aliud eadem ſyllaba producta caſu datiuo,aut ablatiuo. Plurimæ præterea ſunt aliæ ſpecies,quas perſequi nihil neceſſe eſt. Nec refert quomodo facta ſit amphibologia,aut quo reſoluatur. Duas enim res ſignificari manifeſtū eſt,& quod ad ſcriptum uocem'ue pertinet, in utranq; par eſt partem. Ideoq; fruſtra præcipitur,ut in hoc ſtatu uocem ipſam ad noſtram partem conemur uertere. Nam ſi id fieri poteſt,amphibologia non eſt. Amphibologiæ autē omnis in his erit quæſtio,aliquando uter ſit ſecundum naturā magis ſermo,ſemper utrum ſit æquius, utrum is qui ſic ſcripſit,ac ſic dixit,ſic uoluerit: quarum in utrāq; partem ſatis ex his quæ de coniectura & qualitate diximus,præceptum eſt.

Quæ ſit inter ſtatus cognatio,& quæ diuerſitas.

CAP. XI.

EST autē quædam inter hos ſtatus cognatio. Nam & in finitione,quæ ſit uoluntas nominis,quæritur,& in ſyllogiſmo,qui ſecundus à finitione ſtatus eſt,ſpectatur, quid uoluerit ſcriptor: & ex contrarijs legibus duos eſſe ſcripti,& uoluntatis ſtatus apparet. Rurſus & finitio quodammodo eſt amphibologia,cum in duas partes diducatur intellectus nominis. Scriptū & uolūtas habet in uerbis uocis quæſtionē, quod idem in antinomia petitur. Ideoq; omnia hæc quidam ſcriptum,& uoluntatem eſſe dixerunt. Alij in ſcripto,& uoluntate amphibologiam eſſe,quæ facit quæſtionē. Sed diſtincta ſunt. Aliud eſt enim obſcurum ius,aliud ambiguum. Igitur finitio in natura ipſa nominis quæſtionem habet generalē,& quæ eſſe etiā citra complexum cauſæ poßit. Scriptum, & uoluntas de eo diſputat uerbo, quod

*quod eſt in lege: Syllogiſmus de eo quod non eſt. Amphibolo-
giæ lis in diuerſum trahit: Legum contrariarum ex diuerſo pu-
gna eſt. Neq; immeritò recepta eſt à doctiſsimis hæc differentia,
& apud plurimos ac prudentiſsimos durat. Et de hoc quidem
genere diſceptationis, etiam ſi non omnia tradi, tamē aliqua po-
tuerunt. Sunt alia, quæ niſi propoſita, de qua dicendum eſt, ma-
teria, uiam docendi non præbeant. Non enim cauſa uniuerſa in
quæſtiones ac locos diducenda eſt. Sed hæ ipſæ partes habent
rurſus ordinē ſuum. Nā & in procemio primum eſt aliquid, &
ſecundum, ac deinceps. Et quæſtio omnis, ac locus habet ſuā di-
ſpoſitionem, ut theſeis etiā ſimplices. Ac ſi fortè ſatis erit diuidē
di peritus, qui cōtrouerſiam in hæc diduxerit, An omne præmiū
uiro forti dandum ſit, an ex priuato, an nuptiæ, an ea quæ nu-
pta ſit, an hæc: deinde cum fuerit de prima quæſtione dicēdum,
paſsim, & ut quidq; in mentem ueniet, miſcuerit: non primū in
ea ſcierit eſſe tractandum, Verbis legis ſtandum ſit, an uolunta-
te? huius ipſius particulæ aliquod initium fecerit? Deinde proxi-
ma ſubnectens ſtruxerit orationem, ut pars hominis eſt manus,
eius digiti, illorum quoq; articuli. Eſt & hoc, quod ſcriptor de-
monſtrare non poſsit, niſi certa definitáq; materia. Sed quid una
faciat, aut altera? quinimo centū ac mille in re infinita atq; ma-
teria? Præceptoris eſt, in alio atq; alio genere quotidie oſten-
dere quis ordo ſit rerū, & quæ copulatio, ut paulatim fiat uſus,
& ad ſimilia tranſitus. Tradi enim omnia quæ ars efficit, non
poſſunt. Nā quis pictor omnia, quæ in rerū natura ſunt, adum-
brare didicit? Sed percepta ſemel *imitandi ratione aſsimulabit, * mutandi
quicquid acceperit. Quis enim nō faber uaſculū aliquod, quale
nunquàm uiderat, facit? Quædam uero non docentiū, ſed diſcē-
tium. Nam medicus quid in quoq; ualetudinis genere faciēdum
ſit, quid quibusq; ſignis prouidendum, docebit. Vim ſentiendi,
pulſus uenarum, caloris motus, ſpiritus meatum, coloris diſtan-
tiam, quæ ſua cuiusq; ſunt, ingenium dabit. Quare plurima pe-*

tamus

tamus à nobis, & cum cauſis deliberemus, cogitemusq́; homines antè inueniſſe artem, quàm docuiſſe. Illa enim potentiſſima, quæq́; uere dicitur œconomica totius cauſæ diſpoſitio, quæ conſtitui niſi uelut in re præſenti nō poteſt. Vbi aſſumēdum prooœmium, ubi omittendum, ubi utendum expoſitione continua, ubi partita, ubi ab initijs incipiendum, ubi more Homerico à medijs uel ultimis, ubi omnino nō exponendū, quando à noſtris, quando ab aduerſariorum propoſitionibus incipiamus, quando à firmiſſimis probationibus, quando à leuioribus, quando in cauſa proponendæ procœmijs quæſtiones, qua præparatione præmuniendæ, quid iudicis animus accipere poſſit ſtatim dictum, quò paulatim deducendus. Singulis, an uniuerſis opponenda refutatio. Reſeruandi perorationi, an per totam orationē diffundēdi affectus. De iure prius, an de æquitate dicendum. An anteacta crimina, an de quibus iudiciū eſt, prius obijcere, uel diluere conueniat. Si multiplices cauſæ erunt, quis ordo faciendus, quæ teſtimonia, tabulæ'ue cuiuſq; generis in actione recitādæ, quæ reſeruandæ. Hæc eſt uelut imperatoria uirtus copias ſuas partientis ad caſus præliorum, retinentis partes propter caſtella tuenda, cuſtodiendas'ue urbes, petendos commeatus, obſidenda itinera, mari deniq;, ac terra diuidentis. Sed hæc in oratione præſtat omnia, cui affuerint natura, doctrina, ſtudium. Quare nemo expectet, ut alieno tantum labore ſit diſertus. Vigilandum ducat, iterum enitēdum, pallendum eſt, facienda ſua cuiq; uis, uſus, ſua ratio: non reſpiciendum ad hæc, ſed in promptu habenda, neq; tanquam tradita, ſed tanquam innata. Nam uiam demonſtrare* uelociter ars poteſt, ſi qua eſt: uerum ars ſatis præſtat, ſi copias eloquentiæ ponit in medio: noſtrum eſt uti eis ſcire. Reliqua partium eſt demum diſpoſitio. Et in his ipſis primus aliquis ſenſus, & ſecundus, & tertius, qui non modò ut ſint ordine collocati, elaborādum eſt, ſed ut inter ſe iuncti, atq; ita cohærentes, ne commiſſura pelluceat, corpus ſit, non membra. Quod ita cō*

*actionem

*uelocitas poteſt

ita continget, ſi & quid quaq; conueniat uiderimus, & ut uerba uerbis applicemus, non pugnantia, ſed quæ inuicem complectantur. Ita res non diuerſæ diſtantibus ex locis, quaſi inuicem ignotæ collidentur, ſed aliqua ſocietate cum prioribus ac ſequētibus, copulas tenebunt: ac uidebitur non ſolum compoſita oratio, ſed etiam continua. Verum longius fortaſſe progredior fallente tranſitu, & à diſpoſitione ad elocutionis præcepta labor, quod proximus liber inchoabit.

M. FAB. QVINTILIANI IN ORATORIARVM

Inſtitutionum librum octauum proœmium.

HIS FERE' *quæ in proximos quinq; libros collata ſunt, ratio inueniendi, atq; inuenta diſponendi cōtinetur, quam ut per omnes numeros penitus cognoſcere, ad ſummā ſcientiæ neceſſarium eſt, ita incipientibus breuius, ac ſimplicius tradi magis conuenit. Aut enim difficultate inſtitutionis tam numeroſæ atq; perplexæ deterreri ſolēt, aut eo tempore quo præcipue alenda ingenia, atque indulgentia quadam nutrienda ſunt, aſperiorum tractatu rerum atteruntur. Aut ſi hæc ſola didicerint, ſatis ſe ad eloquentiam inſtructos arbitrantur, aut quaſi ad certas quaſdam dicendi leges alligati, conatum omnem reformidant. Vnde exiſtimāt accidiſſe, ut qui diligentiſſimi artium ſcriptores extiterunt, ab eloquentia longiſsime fuerint. Via tamen opus eſt incipientibus, ſed ea plana, & cum ad ingrediendum, tum ad demonſtrandum expedita. Eligat itaque peritus ille præceptor ex omnibus optima, & tradat ea demū, in præſentia quæ placent, remota refutandi cætera mora. Sequuntur enim diſcipuli, quò duxeris. Mox cum robore diſcendi*

creſcet

creſcet etiam eruditio. Iidem primo ſolum iter credant eſſe, in quod inducentur, mox illud cognituri etiam optimum. Sunt autem neq; obſcura, neq; ad percipiendum difficilia, quæ ſcriptores diuerſis opinionibus pertinaciter tuendis inuoluerunt. Itaq; in toto artis huiuſce tractatu difficilius eſt iudicare, quid doceas, quàm cum iudicaris, docere: præcipueq; in duabus his partibus perquàm ſunt pauca, circa quæ ſi is qui inſtituetur, non repugnauerit, pronum ad cætera habiturus eſt curſum. Nempe enim plurimũ in hoc laboris exhauſimus, ut oſtenderemus rhetoricen bene dicendi ſcientiam & utilem, & artem, & uirtutem eſſe. Materiam eius, res omnes, de quibus dicendum eſſet, tum & eas in tribus ferè generibus, demonſtratiuo, deliberatiuo, iudicialiq; reperiri. Orationẽ porrò omnem cõſtare rebus & uerbis, in rebus intuendum inuentionem, in uerbis elocutionem, in utriſque collocationẽ, quæ memoria complecteretur, actio commendaret. Oratoris officium docendi, mouendi, delectandi partibus contineri. Ex quibus ad docendũ expoſitio & argumentatio, ad mouendum affectus pertinerent, quos per omnem quidem cauſam, ſed maxime tamen in ingreſſu ac fine dominari. Nam delectationem, quamuis in utroq; ſit eorum, magis tamen proprias in elocutione partes habere. Quæſtiones alias infinitas, alias finitas, quæ perſonis, locis, temporibus continerentur. In omni porrò materia tria eſſe quærenda, an ſit, quid ſit, quale ſit. His adijciebamus, demonſtratiuam laude ac uituperatione conſtare. In ea quæ ab ipſo, de quo diceremus, quæ poſt eum acta eſſent, intuẽdum. Hoc opus tractatu honeſtorum, utiliumq; conſtare. Suaſorijs accedere tertiam partem ex cõiectura, poſſet'ne fieri, & an eſſet futurum, de quo deliberaretur. Hic præcipue diximus ſpectandum, quis, apud quẽ, quid diceret. Iudicialium cauſarũ, alias in ſingulis, alias in pluribus cõtrouerſijs cõſiſtere, & in quibuſdam ſufficere, modò intentionẽ, modò depulſionẽ. Porrò depulſionem omnem inficiatione duplici, factum'ne, & an hoc factum

eſſet

eſſet,præterea defenſione ac translatione conſtare. Quæſtionem aut ex facto, aut ex ſcripto eſſe: Ex facto, de rerum fide, proprietate, qualitate: Ex ſcripto, de uerborum ui, aut uoluntate, in quibus uis tum cauſarum, tum actionum inſpici ſoleat: quæq; aut ſcripti, & uoluntatis, aut ratiocinatiuæ, aut ambiguitatis, aut legum contrariarum ſpecie continetur. In omni porrò cauſa iudiciali quinque eſſe partes, quarum exordio conciliari audientem, narratione cauſam proponi, confirmatione roborari, refutatione diſſolui, peroratione aut memoriã iudicis refici, aut animos moueri. His argumẽtandi, & afficiendi locos, & quibus generibus concitari, placari, reſolui iudices oportet, adiecimus. Acceßit ratio diuiſionis. Credere modò, qui diſcet, uelit, certam quandam uiam eſſe, in qua multa etiam ſine doctrina præſtare debeat per ſe ipſa natura, ut hæc de quibus dixi, non tam inuenta à præceptoribus, quàm cum fierent obſeruata eſſe uideantur. PLVS *exigunt laboris & curæ, quæ ſequuntur. Hinc enim iam elocutionis rationem tractabimus, partem operis, ut inter omnes oratores conuenit, difficilimam. Nam & M. Antonius, cuius ſuprà habuimus mentionem, ait à ſe diſertos uiſos eſſe multos, eloquẽtem autem neminem. Diſertis ſatis putat dicere, quæ oporteat: Ornate autem dicere proprium eſſe eloquentißimi. Quæ uirtus, ſi uſque ad eum in nullo reperta eſt, ac ne in ipſo quidem, aut L. Craßo, certum eſt & in his, & in prioribus eam deſideratam, quia difficilima fuit. Et M. Tullius inuentionem quidẽ ac diſpoſitionem prudentis hominis putat, eloquentiam oratoris. Ideoq; præcipuè circa partis huius præcepta elaborauit. Quod eũ meritò feciſſe, etiam ipſo rei, de qua loquimur, nomine, palàm declaratur. Eloqui enim hoc eſt, omnia quæ mente conceperis promere, atq; ad audientes perferre, ſine quo ſuperuacua ſunt priora, & ſimilia gladio condito, atq; intra uaginam ſuam hærenti. Hoc itaque maxime docetur, hoc nullus niſi arte aſſequi poteſt, huc ſtudium adhibendum, hoc exercitatio petit, hoc imitatio, hic*

omnis ætas cõſumitur, hoc maxime orator oratore præſtantior, hoc genera ipſa dicẽdi alia alijs potiora. Neq; enim Aſiani, *aut quocunq; alio genere corrupti, res non uiderunt, aut eas nõ collocauerunt, neq; quos aridos uocamus, ſtulti aut in cauſis cæci fuerunt: ſed his iudicium in eloquẽdo ac modus, illis uires defuerunt, ut appareat in hoc & uitium, & uirtutẽ eſſe dicẽdi.* Non *ideo tamen ſola eſt agenda cura uerborum.* Occurram *enim neceſſe eſt, & uelut in ueſtibulo protinus apprehenſuris hanc confeßionem meam reſiſtam ijs, qui omiſſa rerum (qui nerui ſunt in cauſis) diligentia, quodam inani circa uoces ſtudio ſeneſcunt, idq; faciunt gratia decoris, quod eſt in dicendo, mea quidẽ opinione, pulcherrimum: ſed cum ſequitur, non cum affectatur.* Cor*pora ſana, & integri ſanguinis, & exercitatione firmata, ex ijſdem his ſpeciẽ accipiunt, ex quibus uires.* Nanq; *& colorata, & aſtricta, & lacertis expreſſa ſunt: ſed eadem ſiquis uulſa atq; fucata muliẽbriter comat, fœdißima ſunt ipſo formæ labore.* Et *cultus conceſſus atq; magnificus addit hominibus, ut* Græco *uerſu teſtatum eſt, autoritatem.* At *muliẽbris & luxurioſus, nõ corpus exornat, ſed detegit mentẽ.* Similiter *illa translucida & uerſicolor quorundam elocutio res ipſas effœminat, quæ illo uerborum habitu ueſtiuntur.* Curam *ergo uerborum, rerum uolo eſſe ſolicitudinem: nam plerunq; optima rebus cohærent, & cernuntur ſuo lumine.* At *nos quærimus illa tanquam lateant ſemper, ſeq; ſubducant.* Ita *nunquàm putamus circa id eſſe, de quo dicendum eſt, ſed ex alijs locis petimus, & inuẽtis uim afferimus.* Ma*iore animo aggredienda eloquentia eſt, quæ ſi toto corpore ualet, ungues polire, & capillum reponere, nõ exiſtimat ad curam ſuam pertinere.* Sed *euenit plerunque ut hac diligentia deterior etiam fiat oratio.* Primum, *quia ſunt optima, minime accerſita, & ſimplicibus, atque ab ipſa ueritate profectis ſimilia.* Nam *illa quæ curam fatentur, & ficta atq; compoſita uideri etiã uolunt, nec gratiam conſequuntur, & fidem amittunt propter id, quòd*

ſenſus

ſenſus obumbrant, & uelut læto gramine ſata ſtrangulant. Nam & quod rectè dici poteſt, circumimus amore uerborũ: & quod ſatis dictum eſt, repetimus: & quod uno uerbo patet, pluribus oneramus: & pleraq; ſignificare melius putamus, quàm dicere. Quid, quòd nihil iam proprium placet, dum parum creditur diſertum, quod & alius dixiſſet? À corruptiſsimo quoque poëtarum figuras, ſeu translationes mutuamur, tum demum ingenioſi ſcilicet, ſi ad intelligendos nos opus ſit ingenio. Atque ſatis aperte Cicero præceperat, in dicendo uitium uel maximum eſſe, à uulgari genere orationis, atque à conſuetudine communi abhorrere. Sed ille durus, atque ineruditus, nos melius, quibus ſordent omnia, quæ natura dictauit, qui non ornamenta quærimus, ſed lenocinia. Quaſi uerò ſit ulla uerborum, niſi rei cohærentiũ, uirtus, quæ ut propria ſint, & dilucida, & ornata, & aptè collocentur, ſi tota uita laborandum eſt, omnis ſtudiorum fructus amiſſus eſt. Atque pleroſque uideas hærentes circa ſingula, & dum inueniũt, & dum inuenta ponderãt, ac dimetiuntur. Quod etiam ſi idcirco fieret, ut ſemper optimis uterentur, abominanda tamen hæc infelicitas erat, quæ & curſum dicendi refrenat, & calorem cogitationis extinguit mora & differentia. Miſer enim, &, ut ſic dicam, pauper orator eſt, qui nullum uerbum æquo animo perdere poteſt. Sed ne perdet quidem, qui rationem loquendi primùm cognouerit, tum lectione multa, & idonea copioſam ſibi uerborum ſupellectilem compararit, & huic adhibuerit artẽ collocandi, deinde hæc omnia exercitatione plurima roborarit, ut ſemper in promptu ſint, & ante oculos. Nanq; & hoc qui fecerit, ei res cum nominibus ſuis occurrent. Sed opus eſt ſtudio præcedente, & acquiſita facultate, & quaſi repoſita. Nanq; iſta quærendi, iudicandi, comparandi anxietas, dum diſcimus adhibenda eſt, non cùm dicimus. Alioqui, ſicut qui patrimoniũ non pararunt, ſubinde quærunt, ita in oratione, qui non ſatis laborarunt, ſi præparata uis dicendi non fuerit, erunt

 inoffi

inofficioſi: non ut ad requiſita reſpõdere, ſed ut ſemper ſenſibus inhærere uideantur. Atq; ut umbra corpus ſequitur, tamẽ in hac ipſa cura eſt aliquid ſatis. Nam cùm Latina, ſignificantia, ornata, tum aptè ſint collocata, quid amplius laboremus? Quibuſdam tamen nullus finis calumniandi eſt, & cum ſingulis penè ſyllabis commorandi: qui etiam cùm optima ſint reperta, quærunt aliquid, quod ſit magis antiquum, remotum, inopinatum: nec intelligunt iacêre ſenſus in oratione, in qua uerba laudantur. Sit igitur cura elocutionis quàm maxima, dum ſciamus tamen nihil uerborum cauſa eſſe faciendum, cùm uerba ipſa rerum gratia ſint reperta: quorum ea ſunt maximè probabilia, quæ ſenſum animi noſtri optimè promunt, atq; in animis iudicum, quod uolumus, efficiunt. Ea debent præſtare ſine dubio & admirabilem, & iucundam orationem. Verum admirabilem non ſic, quo modo prodigia miramur, & iucundam orationem non deformi uoluptate, ſed cum laude ad dignitatem coniuncta.

Quæ in elocutione ſpectanda. CAP. I.

IGITVR *quam Græci φράσιν uocant, Latinè dicimus elocutionem, eam ſpectamus in uerbis, aut ſingulis, aut coniunctis. In ſingulis intuendum eſt, ut ſint Latina, perſpicua, ornata, & ad id, quod efficere uolumus, accõmodata. In coniunctis, ut emendata, ut collocata, ut figurata. Sed ea, quæ de ratione Latinè, atq; emendatè loquendi fuerunt dicenda, in libro primo, cùm de grãmatice loqueremur, executi ſumus. Verùm illic tantùm ne uitioſa eſſent, præcipimus: hîc alienum nõ eſt admonere, ut ſint quàm minimè peregrina, & externa. Multos enim quibus loquendi ratio non deſit, inuenias, quos curioſè potius loqui dixeris, quàm Latinè: quo modo & illa Attica anus Theophraſtum, hominem alioqui diſertiſſimum, annotata unius affectatione uerbi hoſpitem dixit: nec alio ſe id deprehendiſſe interrogata reſpondit, quàm quòd nimium Atticè loqueretur.*

Et in T. Liuio miræ facundiæ uiro putat ineſſe Pollio Aſinius quandam Patauinitatem. Quare ſi fieri poteſt, & uerba omnia, & uox huius alumnum urbis oleant, ut oratio Romana planè uideatur, non ciuitate donata. Patauinitas Liuij.

De perſpicuitate. CAP. II.

PErſpicuitas in uerbis præcipuam habet proprietatem, ſed proprietas ipſa non ſimpliciter accipitur. Primus enim intellectus eſt, ſua cuiuſq; rei appellatio, qua non ſemper utimur. Nam & obſcœna uitabimus, & ſordida, & humilia. Sunt autem humilia infra dignitatem rerum, aut ordinis. In quo uitio cauendo non mediocriter quidam errare ſolent, qui omnia, quæ ſunt in uſu, etiam ſi cauſæ neceßitas poſtulet, reformidant: ut ille, qui in actione Ibericas herbas ſe ſolo nequicquam intelligente dicebat, niſi irridens hanc uanitatē Caßius Seuerus ſpartum eum dicere uelle indicaſſet. Nec uideo quare clarus orator, duratos muria piſces, nitidius eſſe crediderit, quàm ipſum id, quod uitabat. In hac autē proprietatis ſpecie, quæ nominibus ipſis cuiuſq; rei utitur, nulla uirtus eſt: atque ei contrarium eſt uitium id, quod apud nos improprium, ἄκυρον apud Græcos uocatur: quale eſt, –Tantum ſperare dolorem. Aut quod in oratione Dolabellæ emendatum à Cicerone annotaui, mortem ferre: aut qualia nunc laudantur à quibuſdam, quorum eſt, de cruce uerba ceciderūt.* *de cornice *Non tamen quicquid nō erit proprium, protinus & improprij uitio laborabit. Quia primum omnium multa ſunt & Græcè, & Latinè non denominata. Nam & qui iaculū emittit, iaculari dicitur: qui pilam aut ſudem, appellatione priuatim ſibi aßignata caret: & ut lapidare, quid ſit, manifeſtum eſt, ita glebarum teſtarumq; iactus non habet nomen. Vnde abuſio, quæ κατάχρησις dicitur, neceſſaria. Trāslatio quoq;, in qua uel maximus eſt orationis ornatus, uerba non ſuis rebus accommodat. Quare proprietas non ad nomen, ſed ad uim ſignificandi refertur, nec auditu, ſed intellectu perpendenda eſt. Secundo modo dicitur pro-*

prium inter plura, quæ ſunt eiuſdem nominis, id unde cætera du cta ſunt: ut uortex eſt contorta in ſe aqua, uel quicquid aliud ſimiliter uertitur. Inde propter flexum capillorũ pars ſumma capitis, & ex hoc quod eſt in montibus eminentiſſimum. Rectè inquam, dixeris hæc omnia uertices, propriè tamen, unde initium eſt. Sic ſoleæ, & turdi piſces, & cætera. Tertius eſt huic diuerſus modus, cùm res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium, ut carmen funebre proprie nænia, & tabernaculum ducis, Auguſtale. Item quod commune eſt & alijs nomen, intellectu alicui rei peculiariter tribuitur, ut Vrbem Romã acci pimus: & Venales, nouitios: & Corinthia, æra: cum ſint urbes aliæ quoq;, & uenalia multa, & tam aurum, & argẽtum, quàm æs Corinthium. Sed ne in his quidem uirtus oratoris inſpicitur. At illud iam non mediocriter probandũ, quod hoc etiã laudari modo ſolet, ut propriè dictum id ſit, quo nihil inueniri poſſit ſignificantius, ut Cato dixit C. Cæſarem ad euertendã remp. ſobrium acceſſiſſe, ut Vergil. Deductum carmen, & Horat. Acrem tibiam, Annibalemq; dirum. In quo modo illud quoq; eſt à quibuſdam traditũ proprij genus ex appoſitis, quæ epitheta dicuntur, ut dulce muſtum, & cum dentibus albis, de quo genere alibi dicendum eſt. Etiam quæ bene translata ſunt, propria dici ſolẽt. Interim autem quæ ſunt in quoq; genere præcipua, proprij locum accipiũt, ut Fabius inter plures imperatorias uirtutes Cun ctator eſt appellatus. Poſſunt uideri uerba, quæ plus ſignificãt, quàm eloquuntur, in parte ponenda perſpicuitatis. Intellectum enim adiuuant. Ego autem libentius emphaſim retulerim ad ornatum orationis, quia nõ ut intelligatur efficiat, ſed ut plus intelligatur. At obſcuritas fit etiam uerbis ab uſu remotis, ut ſi cõmentarios, quis pontificum, & uetuſtiſſima fœdera, & exoletos ſcrutatus autores, id ipſum petat ex eis, ut quæ inde cõtraxerit, non intelligantur. Hinc enim aliqui famã eruditionis affectant, ut quædam ſoli ſcire uideantur. Fallunt etiam uerba uel regionibus

nibus quibuſdam magis familiaria, uel artium propria, ut Ata-bulus uentus, & nauis ſaccaria, & in malacho ſanum, quæ uel uitanda apud iudicem ignarum ſignificationũ earum, uel inter-pretanda ſunt, ſicut in his quæ homonyma dicuntur, ut taurus animal ſit, an mons, an ſignum in cœlo, an nomen hominis, an radix arboris, niſi diſtinctum, nõ intelligitur. Plus tamen eſt ob-ſcuritatis in contextu & continuatione ſermonis, & plures mo-di. Quare nec ſit tam longus, ut eum proſequi non poſſit inten-tio, nec traiectione tam tardus, ut in hyperbaton finis eius diffe-ratur. Quibus adhuc peior eſt mixtura uerborum, qualis in illo uerſu: Saxa uocant Itali, medijs quæ in fluctibus aras. Etiã interiectione, qua & oratores, & hiſtorici frequenter utuntur, ut medio ſermone aliquem inſerant ſenſum, impediri ſolet in-tellectus, niſi quod interponitur, breue eſt. Nam Vergilius illo loco, quo pullum equinum deſcribit, cum dixiſſet, Nec uanos horret ſtrepitus– compluribus inſertis, alia figura quinto de-mum uerſu redit, –Tum ſiqua ſonum procul arma dedere, Stare loco neſcit– Vitanda in primis ambiguitas, non hæc ſo-lum, de cuius genere ſuprà dictum eſt, quæ incertum intellectum facit, ut Chremetem audiui percuſſiſſe Demean, ſed illa quoque, quæ etiam ſi turbare nõ poteſt ſenſum, in idem tamen uerborum uitium incidit, ut ſi quis dicat, uiſum à ſe hominem librum ſcri-bentem. Nam etiam ſi librum ab homine ſcribi pateat, male ta-men compoſuerat, feceratq; ambiguum, quantum in ipſo fuit. Eſt etiam in quibuſdam turba inanium uerborum: qui dum cõ-munem loquendi morem reformidant, ducti ſpecie nitoris, cir-cumeunt omnia copioſa loquacitate, quæ dicere uolunt: ipſam deinde illam ſeriem cum alia ſimili iungentes, miſcenteſq;, ultrà quàm ullus ſpiritus durare poſſit, extendunt. In hoc malum etiam à quibuſdam laboratur: neque id nouum uitium eſt, cum iam apud Titum Liuium inueniam fuiſſe præceptorẽ aliquem, qui diſcipulos obſcurare quæ dicerent, iuberet, Græco uerbo*

* & maltha pro inſano

utens σκότισον. Vnde illa ſcilicet egregia laudatio: Tantò melior, ne ego quidem intellexi. Alij breuitatis æmuli, neceſſaria quoq; orationi ſubtrahunt uerba, & uelut ſatis ſit ſcire ipſos, quæ dicere uelint, quantum ad alios pertineat, nihil putant. At ego ocioſum ſermonem dixerim, quem auditor ſuo ingenio non intelligit. Quidā emutatis in peruerſum dictis, de figuris idem uitium cōſequuntur. Peßima uerò ſunt ἀδιανόητα, hoc eſt, quæ uerbis aperta, occultos ſenſus habent, ut conductus eſt cæcus ſecus uiam ſtare: & qui ſuos artus morſu laceraſſet, fingitur in ſcholis ſupra ſe cubaſſe. Ingenioſa hæc & fortia, ut ex ancipiti diſerta credantur, perficiunt. At perſuaſit quidem iam multos iſta perſuaſio, ut id iam demum eleganter, atq; exquiſite dictum putent, quod interpretandum ſit. Sed auditoribus etiam nonnullis grata ſunt hæc, quæ cum intellexerint, acumine ſuo delectantur, & gaudent, non quaſi audiuerint, ſed quaſi inuenerint. Nobis prima ſit uirtus perſpicuitatis, propria uerba, rectus ordo, non in longum dilata concluſio, nihil neq; deſit, neq; ſuperfluat. Ita ſermo & doctis probabilis, & planus imperitis erit. Hæc eſt eloquendi obſeruatio. Nam rerum perſpicuitas quo modo præſtanda ſit, diximus in præceptis narrationis. Similis autem ratio eſt in omnibus. Nam ſi neq; pauciora, quàm oportet, neq; plura, neque inordinata, aut indiſtincta dixerimus, erunt dilucida, & negligenter quoq; audientibus aperta, quia id ipſum in conſilio eſt habendum, non ſemper tam eſſe acrem iudicis intentionem, ut obſcuritatem apud ſe ipſe diſcutiat, & tenebris orationis inferat quoddam intelligentiæ ſuæ lumen: ſed multis eum frequenter cogitationibus auocari, niſi tam clara fuerint, quæ dicemus, ut in animum eius oratio, ut ſol in oculos, etiamſi in eam non intendatur, incurrat. Quare non, ut intelligere poßit, ſed ne omnino poßit nō intelligere, curandum. Propter quod etiam repetimus ſæpe, quæ non ſatis percepiſſe eos, qui cognoſcunt, putamus. Quæ cauſa utiq; noſtra culpa dicta obſcurius eſt, qua

cauſa

cauſa ad planiora,& communia magis uerba deſcendimus,cum id ipſum optime fiat, quod nos aliquando non optime feciſſe ſimulamus.

De ornatu. CAP. III.

V*Enio nunc ad ornatum, in quo ſine dubio plus, quàm in cæteris dicendi partibus,ſibi indulget orator.* Nam *emendate quidem, ac dilucide dicentium,tenue præmium eſt:magisq́; uitijs carere eſt, quàm ut aliquam magnam uirtutem adeptus eſſe uidearis.* Inuentio *cum imperitis ſæpe communis, diſpoſitio modicæ doctrinæ credi poteſt,* & quæ ſunt artes altiores,plerunque occultantur, ut artes ſint.* Deniq; *omnia hæc ad utilitatem cauſarum ſolam referenda ſunt. Cultu uerò atque ornatu ſe quoque commendat ipſe,qui dicit,& in cæteris iudicium doctorum, in hoc uerò etiam popularem laudem petit.* Nec *fortibus modò,ſed etiam fulgentibus armis,prœliatus in cauſa eſt* Cicero Cornelij,*qui nõ aſſecutus eſſet docendo iudicem tantum,& utiliter demum,ac* Latinè *perſpicueq́; dicendo,ut populus* Ro.*admirationem ſuã non acclamatione tantum,ſed etiam plauſu confiteretur.*Sublimitas *profectò,& magnificentia,& nitor,& autoritas expreßit illum fragorem.*Nec *tam inſolita laus eſſet proſecuta dicentem,ſi uſitata,& cæteris ſimilis fuiſſet oratio.* Atque *ego illos credo,qui aderant,nec ſenſiſſe quid facerent,nec ſponte iudicioq́; plauſiſſe: ſed uelut mente captos, & quo eſſent in loco ignaros,erupiſſe in hunc uoluntatis affectum.* Sed *ne cauſæ quidem parum confert idem hic orationis ornatus.* Nam *qui libenter audiunt, & magis attendunt, & facilius credunt, plerunq; ipſa delectatione capiuntur,nonnunquã admiratione auferuntur.* Nam *& ferrum affert oculis terroris aliquid, & fulmina ipſa non tam nos confunderent, ſi uis eorum tantum, non etiam ipſe fulgor timeretur.*Recteq́; Cicero *his ipſis ad* Brutum *uerbis quadam in epiſtola ſcribit:*Nam *eloquentiam quæ admirationem non habet,nullam iudico.* Ariſtoteles *quoque eandem*

*ſed

petendam maxime putat. Sed hic ornatus (repetam enim) uirilis, fortis, & ſanctus ſit: nec effœminatam leuitatem, nec fuco eminentem colorem amet, ſanguine & uiribus niteat. Hoc autem adeò uerum eſt, ut cùm in hac maxime parte ſint uicina uirtutibus uitia, etiam qui uitijs utuntur, uirtutis tamē his nomen imponant. Quare nemo ex corruptis dicat, me inimicum eſſe cultè dicentibus. Non nego hanc eſſe uirtutem, ſed illis eam non tribuo. An ego fundum cultiorem putem, in quo mihi quis oſtenderit lilia, & uiolas, & amœnos fontes ſurgentes, quàm ubi plena meßis, aut graues fructu uites erunt? Sterilem platanum, tonſaſq; myrtos, quàm maritam ulmum, & uberes oleas præoptauerim? Habeant illa diuites: licet quid eſſent, ſi aliud nihil haberent? Nullus'ne ergo etiam fructiferis adhibendus eſt decor? quis negat? Nam & in ordinem certaq; interualla redigā eas arbores. Quid enim illo quincunce ſpecioſius, qui in quamcunq; partem ſpectaueris, rectus eſt? Sed protinus in id quoq; prodeſt, ut terræ ſuccum æqualiter trahant. Surgentia in altum cacumina oleæ ferro coërcebo, in orbem ſe formoſius fundet, & protinus fructum ramis pluribus feret. Decentior equus, cuius aſtricta ilia, ſed idem uelocior. Pulcher aſpectu ſit athleta, cuius lacertos exercitatio expreßit, idem certamini paratior. Nunquàm uera ſpecies ab utilitate diuiditur. Sed hoc quidem diſcernere modici iudicij eſt: illud obſeruatione dignius, quòd hic ipſe honeſtus ornatus pro materiæ genere debet eſſe uariatus. Atque ut à prima diuiſione ordiar, non idem demonſtratiuis, & deliberatiuis, & iudicialibus cauſis conueniet. Nanq; illud genus oſtentationi compoſitum, ſolam petit audientium uoluptatem, ideóq; omnes dicendi artes aperit, ornatumq; orationis exponit, ut qui non inſidietur, nec ad uictoriam, ſed ad ſolum finem laudis & gloriæ tendat. Quare quicquid erit ſententijs populare, uerbis nitidum, figuris iucundum, tranſlationibus magnificum, compoſitione elaboratum, uelut inſtitor quidam eloquentiæ intuendum,

& penè

& penè pertractandum dabit. Nam euentus ad ipſum,non ad cauſam refertur. At ubi res agitur,& uera dimicatio eſt,ultimus ſit famæ locus. Præterea non debet quiſquam, ubi maxima rerū momenta uerſantur,de uerbis eſſe ſolicitus. Neque hoc eò pertinet,ut in his nullus ſit ornatus,ſed uti preßior,& ſeuerior,eò minus confeſſus, præcipuè ad materiam accommodatus. Nam & ſuadendo,ſublimius aliquid Senatus,concitatius populus,& in iudicijs publicæ,capitalesq́; cauſæ poſcunt accuratius dicendi genus. At priuatum conſilium,cauſasq́; paucorum (ut frequenter accidit) calculorum, purus ſermo, & dißimilis curæ magis decuerit. An non pudeat certam creditam pecuniam periodis poſtulare, aut circa ſtillicidia affici, aut in mancipij redhibitione ſudare? Sed ad propoſitum. Et quoniam orationis tam ornatus, quàm perſpicuitas,aut in ſingulis uerbis eſt,aut in pluribus poſitus, quid ſeparata, quid coniuncta exigant, conſideremus: quanquàm rectißimè traditum eſt, perſpicuitatem proprijs, ornatum translatis uerbis magis egere. Sciamus inornatum eſſe,quod ſit improprium. Sed cùm idem frequentißimè plura ſignificet,quod συνωνυμία uocatur, iam ſunt alijs alia honeſtiora, ſublimiora, nitidiora, iucundiora, uocaliora. Nam ut ſyllabæ è literis melius ſonantibus ſunt clariores, ita uerba è ſyllabis magis uocalia,& quò plus quæque ſpiritus habet, auditu pulchrior. Et quod facit ſyllabarum,idem uerborum quoque inter ſe copulatio,ut aliud alij iunctum melius ſonet. Diuerſus eſt tamen uſus. Nam rebus atrocibus uerba etiam ipſo auditu aſpera magis conuenient. In uniuerſum quidem optima ſimplicium creduntur,quæ aut maximè exclamant, aut ſono ſunt iucundiſſima. Et honeſta quidem turpibus potiora ſemper, nec ſordidis unquam in oratione erudita locus. Clara illa atq; ſublimia plerunq; materiæ modo cernenda ſunt. Quod enim alibi magnificum,tumidū alibi. Et quæ humilia circa res magnas, apta circa minores uidentur. Et ſicut in oratione nitida notabile eſt humilius

*lius uerbum,& uelut macula,ita à ſermone tenui ſublime, nitidumq; diſcordat, fitq; corruptum, quia in plano tumet. Quædam non tam ratione,quàm ſenſu iudicantur,ut illud, —Cæſa iungebant fœdera porca. fecit elegans, fictio nominis : quòd ſi fuiſſet porco,uile erat.*In *quibuſdam ratio manifeſta eſt.*R*iſimus & meritò nuper poëtam,qui dixerat:*

Prætextam *in ciſta mures roſere* Camilli.

At Vergilij *miranur illud: —Sæpe exiguus mus.*

Nam *epitheton exiguus aptũ,proprium,effecit,ne plus expectaremus,& caſus ſingularis magis decuit, & clauſula ipſa unius ſyllabæ nõ uſitata addidit gratiã.*Imitatus *eſt itaq; utrũq;* Horat. —Naſcetur *ridiculus mus.* Nec *augenda ſemper oratio, ſed ſubmittenda nonnunquam eſt.*Vim *rebus aliquando & ipſa uerborum humilitas affert.*An *cùm dicit in* Piſonẽ Cicero:Cùm *tibi tota cognatio in ſerraco aduehatur, incidiſſe uidetur in ſordidũ nomen? non eo contemptum hominis,quem deſtructum uolebat, auxiſſe?* Et *alibi:*Caput *opponis cum eo conificãs.*Vnde *interim grati idiotis ioci,qualis eſt ille apud* M.Tullium,Puſio,*qui cùm maiore ſorore cubitabat:&* Cn.Flauius, *qui cornicũ oculos confixit : & pro* Milone *illud,* Heus *tu* Ruſcio , & Erutius Antoniaſter. Id *tamen in declamationibus eſt notabilius.* Laudariq; *me puero ſolebat,*Da *patri panem:& in eòdem,*Etiam *canẽ paſcis.*Res *quidem præcipuè in ſcholis anceps, ſed frequenter cauſa riſus:nunc utiq;,cùm hæc exercitatio procul à ueritate ſeiuncta laboret incredibili uerborum faſtidio, ac ſibi magnam partẽ ſermonis abſciderit.*Cùm *ſint antẽ uerba propria,ficta,tranſlata,proprijs dignitatem dat antiquitas.* Nanq; & *ſanctiorẽ, & magis admirabilem faciunt orationem, quibus non quilibet fuerat uſurus,eoq; ornamẽto acerrimi iudicij* P. Vergilius *unicè eſt uſus.*Olli *enim,& quianam,& mis,& pone,pellucent,& aſpergunt illam,quæ etiam in picturis eſt gratiſſima,uetuſtatis inimitabilem arti autoritatem.*Sed *utendum modò, nec ex ultimis tenebris*

nebris repetenda. Satis eſt uetus, Quæſo quid neceſſe eſt dicere? Oppidò, quo ſunt uſi paululum tempore noſtro ſuperiores, uereor, ut iam non ferat quiſquam. Certè antigerio, cuius eadem ſignificatio eſt, nemo niſi ambitioſus utetur. Aerūnas quid opus eſt? tanquam parum ſit, ſi dicatur, quod horridum reor, tolerabile autumo. Tragicum prolem dicendo, uniuerſam eius proſapiam, inſulſum. Quid multa? totus propè mutatus eſt ſermo. Quædam tamen adhuc uetera uetuſtate ipſa gratius nitēt, quædam etiam neceſſariò interim ſumuntur. Emancipare, & fari, & multa alia etiam audientibus grata inſeri poſſunt, ſed ita demum, ſi non appareat affectatio. In qua mirifice *Vergilius, *Virginius

Et Corinthiorum amator iſte uerborum,
Iſte iſte rhetor, nanq; quatinus totus
Thucydides, *tyrannus, Atticæ febres, *Britannus
Tau Gallicum, minæ & ſpinæ, male illi ſit,
Ita omnia iſta uerba miſcuit fratri.

Cimber hîc fuit, à quo fratrem necatum hoc Ciceronis dicto notatum eſt: Germanum Cimber occidit. Nec minus noto Salluſtius epigrammate inceſſitur:

Et uerba antiqui multum furate Catonis,
Criſpe Iugurthinæ conditor hiſtoriæ.

Odioſa cura. Nam eſt cuilibet facilis, & hoc peſſima, quòd rei ſtudioſus, nō rebus uerba aptauit, ſed res extrinſecus arceſſit, quibus hæc uerba conueniant. Fingere, ut primo libro dixi, Græcis magis conceſſum eſt, qui ſonis etiam quibuſdā, & affectibus non dubitauerunt nomina aptare, non alia libertate, quàm qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Noſtri autem in iungendo, aut deriuando paulùm aliquid auſi, uix in hoc ſatis recipiuntur. Nam memini iuuenis admodum inter Pomponium, & Senecam etiam præfationibus eſſe tractatū, an gradus eliminat apud Actium in tragœdia dici oportuiſſet. At ueteres ne expectorat quidem timuerunt. Et ſanè eiuſdem notæ eſt exanimat.

At in

At in tractu,& in declinatione talia ſunt, qualia apud Ciceronem beatitas,& beatitudo,quæ dura quidem ſentit,ueruntamen uſu putat poſſe molliri. Nec à uerbis modò,ſed à nominibus quo-
*ſullatum *que deriuata ſunt quædam,ut à Cicerone * ſubuculatum, & ab Aſinio fimbriatum, & fibulatum. Multa ex Græco formata no-*
*Afranio *ua,ac plurima à Sergio,*Flauioq́;, quorum dura quædã admodum uidẽtur,ut ens,& eſſentia: quæ cur tantopere aſpernemur nihil uideo,niſi quòd iniqui iudices aduerſus nos ſumus, ideoq́; paupertate ſermonis laboramus. Quædã tamen perdurant. Nam & quæ uetera nunc ſunt,fuerunt olim noua. Et quædam in uſu perquàm recentia,ut Meſſala primus reatum,munerariũ Auguſtus primus dixerunt. Piraticam quoq; ut muſicam & fabricam dici adhuc dubitabant mei præceptores. Fauorem,& urbanum Cicero noua credit. Nam & in epiſtola ad Brutũ: Eum,inquit, amorem,& eum(ut hoc uerbo utar)fauorem in conſilium aduocabo.& ad Appiũ Pulchrum: Te hominem non ſolum ſapientẽ, uerùm etiam(ut nunc loquimur)urbanũ. Idem putat à Terẽtio primùm dictũ eſſe obſequium. Cæcilius ad Siſennã,albenti cœlo. Ceruicẽ uidetur Hortenſius primus dixiſſe. Nam ueteres pluraliter appellabant. Audendum itaq́;. Neq; enim accedo Celſo,qui ab Oratore uerba fingi uetat. Nam cùm ſint eorum alia,ut dicit Cic. natiua,id eſt,quæ ſignificata ſunt primo ſenſu:alia reperta, quæ ex his facta ſunt, ut iam nobis ponere aliqua,quæ illi rudes homines,primiq́; fecerunt,fas non ſit:at deriuare,flectere,cõiungere,quod natis poſtea conceſſum eſt,quando deſijt licere? Et ſi quid periculoſius finxiſſe,uidebimur,quibuſdã remedijs præmuniendum eſt,Vt ita dicam,Si licet dicere,Quodãmodo, Permittite mihi ſic. Quod idem etiã in ijs,quæ licentius tranſlata erũt, proderit,quæ nõ tutò dici poſſunt. In quo nõ falli iudicium noſtrum,ſolicitudine ipſa manifeſtũ erit. Qua de re Græcũ erit illud elegantiſsimũ,quo præcipitur ita, προεπιπλήσσειν τῇ ὑπερβολῇ. Tranſlata probari niſi in cõtextu ſermonis nõ poſſunt. Itaq; de*

ſingulis

ſingulis uerbis ſatis dictũ,quæ ut alio loco oſtendi,per ſe nullam uirtutẽ habent.Sed ne inornata ſunt quidẽ,niſi cũ ſunt infra rei, de qua loquẽdum eſt,dignitatẽ:excepto, ſi obſcœna nudis nominibus enuntiẽtur. Quod uiderint qui nõ putant eſſe uitãda,quia nec ſit uox ulla natura turpis: & ſiqua eſt rei deformitas, alia quoq; appellatione quacunq; ad intellectum eundẽ nihilominus perueniat.Ego Romani pudoris more cõtentus,ut iam reſpondi talibus,uerecundiam ſilentio uindicabo. Iam hinc igitur ad coniuncti ſermonis rationem tranſeamus. Cuius ornatus in hæc duo prima diuiditur,quam cõcipiamus elocutionẽ,quo modo efferamus. Nam primum eſt, ut liqueat augere quid uelimus, an minuere, concitate dicere an moderate,læte an ſeuerè,abundanter an preſſe,aſpere an leniter, magnificè an ſubtiliter, grauiter an urbane. Tum quo translationis genere, quibus figuris,qualibus ſententijs, quo modo, qua poſtremò collocatione id, quod intendimus, efficere poſſimus. Cæterum dicturus quibus ornetur oratio, prius ea quæ ſunt huic contraria laudi,attingam. Nam prima uirtus eſt, uitio carere. Igitur ante omnia, ne ſperemus ornatam orationẽ fore,quæ probabilis nõ erit. Probabile autem Cicero id genus dicit, quod non plus minusúe eſt, quàm decet. Non quia comi expoliriq; nõ debeat(nam & hæc ornatus pars eſt) ſed quia uitium eſt ubiq;, quod nimiũ eſt. Itaq; uult eſſe autoritatem in uerbis: ſententias uel graues, uel aptas opinionibus hominum ac moribus. His enim ſaluis, licet aſſumere ea quibus illuſtrem fieri orationem putat. Delectant translata, ſuperlata,ad nomen adiuncta,duplicata, eadem ſignificantia,atq; ab imitatione rerum non abhorrentia.Sed quoniam uitia prius demonſtrare aggreſſi ſumus, uel hoc uitiũ ſit quod κακέμφατον uocatur,ſiue mala cõſuetudine in obſcœnũ intellectũ ſermo detortus eſt,ut ductare exercitus,& patrare bellum apud Salluſtium, dicta ſanctè & antiquè,ridẽtur à nobis,ſi dijs placet:quam culpam nõ ſcribẽtium quidem iudico,ſed legentium: tamẽ uitanda,

quatinus

*quatinus uerba honeſta moribus perdidimus, & euincentibus
etiam uitijs cedendũ eſt, ſiue iunctura deformiter ſonat: ut ſi cum
hominibus notis loqui nos dicimus, niſi hoc ipſum hominibus me
dium ſit, in præfata uidemur incidere, quia ultima prioris ſylla-
bæ litera, quæ exprimi niſi labris coeuntibus non poteſt, aut in-
terſiſtere nos indecentiſsime cogit, aut cõtinuata cum inſequen-
te, in naturam eius corrumpitur. Aliæ coniunctiones aliquid ſi-
mile faciunt, quas perſequi lõgum eſt, in eo uitio, quod uitandum
dicimus commorantes. Sed diuiſio quoq; affert eandem iniuriam
pudori, ut ſi intercapedinis nominatiuo caſu quis utatur. Nec
ſcripto modò id accidit, ſed etiam ſenſu pleriq; obſcœne intelli-
gere, niſi caueris cupiunt, ut apud Ouidium:
Quæq; latent, meliora putat— Ac ex uerbis quæ longiſsime
ab obſcœnitate abſunt, occaſionẽ turpitudinis rapere. Siquidem
Celſus cacophaton apud Vergilium putat: Incipiunt agitata tu-
meſcere. quod ſi recipias, nihil loqui tutum eſt. Deformitati
proximum eſt humilitatis uitiũ, quod ταπείνωσιν uocant, qua rei
magnitudo uel dignitas minuitur: ut, Saxea eſt uerruca in ſum-
mo mõtis uertice. Cui natura cõtrariũ, ſed errore par eſt, paruis
dare excedentia modum nomina, niſi cùm ex induſtria riſus in-
de captatur. Itaq; nec parricidam nequam dixeris hominem, nec
deditum fortè meretrici nefarium, quòd alterum parum, alterum
nimiũ eſt. Proinde quædam hebes, ſordida, ieiuna, triſtis, ingra-
ta, uilis oratio eſt. Quæ uitia facilimè fiunt manifeſta contrarijs
uirtutibus. Nam primum acuto, ſecundum nitido, tertiũ copio-
ſo, deinceps hilari, iucundo, accurato diuerſum eſt. Vitanda &
μείωσις, cum ſermoni quidem deeſt aliquid, quo minus plenus ſit:
quanquàm id obſcuræ potius, quàm inornatæ orationis uitiũ eſt.
Sed hoc quoque cum à prudentibus fit, ſchema dici ſolet: ſicut
ταυτολογία, id eſt, eiuſdem uerbi, aut ſermonis iteratio. Hæc enim,
quanquàm non magnopere ſummis autoribus uitata, interim ui-
tium uideri poteſt, in quod ſæpe incidit etiã Cicero ſecurus tam*

paruæ

paruæ obſeruationis,ſicut hoc loco: Non ſolùm igitur illud iudicium iudicij ſimule iudices non fuit. Interim mutato nomine, ἐπανάληψις dicitur,atq; eſt & ipſum inter ſchemata,quorum exempla illo loco reddam,quo uirtutes erunt. Peior hac ὁμοιολογία eſt,quæ nulla uarietatis gratia leuat tædium,atque eſt tota coloris unius,quæ maxime deprehenditur carens arte oratoria.Eáq; & in ſententijs,& figuris,& compoſitione longa, non animis ſolùm, ſed etiam auribus eſt ingratiſsima. Vitanda μακρολογία, id eſt,longior quàm oporteat ſermo, ut apud Liuium:Legati non impetrata pace retrò domum,unde uenerant,abierunt. Sed huic uicina Periphraſis uirtus habetur. Eſt & πλεονασμὸς uitium, cùm ſuperuacuis uerbis oneratur oratio: Ego meis oculis uidi. Satis eſt enim, uidi. Emendauit hoc non inurbanè in Hircium Cicero: Qui cùm in Panſam declamans, filium à matre decem menſibus in utero latum eſſe dixiſſet,Quid? aliæ,inquit,in penula ſolent ferre? Nonnunquam tamen illud genus,cuius exemplum priore loco poſui,affirmationis gratia adhibetur:
—Vocemq; his auribus hauſi. *At uitium erit,quoties otioſum fuerit,& ſupererit,non cum adijcietur. Eſt etiam quæ περιεργία uocatur,ſuperuacua,ut ſic dixerim,operoſitas,ut à diligenti curioſus, & à religione ſuperſtitio diſtat. Atque ut ſemel finiam, uerbum omne quod neq; intellectum adiuuat,neq; ornatum,uitioſum dici poteſt.Κακόζηλον,id eſt,mala affectatio,per omne dicēdi genus peccat. Nam & tumida,& exilia,& prædulcia,& abundantia,& arceſsita,& exultantia ſub idem nomen cadunt. Deniq; κακόζηλον uocatur, quicquid eſt ultra uirtutem, quoties ingenium iudicio caret, & ſpecie boni fallitur,omnium in eloquentia uitiorum peſsimū. Nam cætera cùm uitentur,hoc petitur. Eſt autē totum in elocutione. Nam rerū uitia ſunt ſtultum, cōmune,cōtrarium,ſuperuacuū. Corrupta oratio in uerbis maxime improprijs,redundantibus,comprehenſione obſcura,compoſitione fracta,uocum ſimilium, aut ambiguarum puerili ca-*

ptatione conſiſtit. Eſt autē omne κακόζηλον utiq; falſum, etiamſi nō omne falſum κακόζηλον: ut cum dicitur aliter quàm ſe natura habet, & quàm oportet, & quàm ſat eſt. Totidem autem generibus corrumpitur oratio, quot ornatur. Sed de hac parte & in alio à nobis opere plenius dictū eſt, & in hoc ſæpe tractabitur, & adhuc ſpargetur omnibus locis. Loquentes enim de ornatu, ſubinde quæ ſunt uitanda, ſimilia uirtutibus uitia, dicemus. Sunt inornata & hæc, quod male diſpoſitum eſt, id ἀνοικονόμητον: quod male figuratum, id ἀσχήματον: quod male collocatum, id κακοσύνθετον uocant. Sed de diſpoſitione diximus, de figuris & cōpoſitione dicemus. Κοινισμὸς quoq; appellatur quædam mixta ex uaria ratione linguarum oratio, ut ſi Atticis Dorica, Ionica, Aeolica etiā dicta confundas. Cui ſimile uitium eſt apud nos, ſi quis ſublimia humilibus, uetera nouis, poëtica uulgaribus miſceat. Id enim tale eſt monſtrum, quale Horatius in prima parte libri de Arte poëtica fingit:

Humano capiti ceruicem pictor equinam
Iungere ſi uelit. *& cætera ex diuerſis naturis ſubijciat.*

Ornatum eſt quod perſpicuo ac probabili plus eſt. Eius primi ſunt gradus in eo, quod uelis, exprimendo concipiendoq;. Tertius qui hæc nitidiora faciat, quod proprie dixeris cultum. Itaq; ἐνάργειαν, cuius in præceptis narrationis feci mentionē, quia plus eſt euidentia, uel ut alij dicunt, repræſentatio, quàm perſpicuitas, & illud quidem patet, hæc ſe quodammodo oſtendit, inter ornamēta ponamus. Magna uirtus eſt, res de quibus loquimur, clarè, atq; ut cerni uideantur, enunciare. Non enim ſatis efficit, neq; ut debet plenè dominatur oratio, ſi uſque ad aures uolet, atq; ea ſibi iudex de quibus cognoſcit, narrari credit, nō exprimi, & oculis mentis oſtendi. Sed quoniam pluribus modis accipi ſolet, non equidem in omnes eam particulas ſecabo, quarum ambitioſe à quibuſdam numerus augetur, ſed maxime neceſſarias attingam. Eſt igitur unum genus, quo tota rerum imago

quodam

quodammodo uerbis depingitur:

Conſtitit in digitos extemplò arrectus uterq;. *& cætera.*

Quæ nobis illam pugilum congredientiũ faciem ita oſtendunt, ut non clarior futura fuerit ſpectantibus. Plurimum in hoc genere, ſicut in cæteris, eminet Cicero. An *quiſquam tam procul à concipiendis imaginibus rerum abeſt, ut cùm illa in* Verrem *legit:* Stetit *ſoleatus* Prætor *populi* Romani *cum pallio purpureo, tunicáq; talari, muliercula nixus in littore: non ſolum ipſum os intueri uideatur, & locum, & habitum, ſed quædam etiam ex ijs quæ dicta nõ ſunt, ſibi ipſe aſtruat?* Ego *certe mihi cernere uideor, & uultum, & oculos, & deformes utriuſque blanditias, & eorum qui aderant tacitam auerſationem, ac timidam uerecundiam.* Interim *ex pluribus efficitur illa quam conamur exprimere facies, ut eſt apud eundem (nanq; ad omniũ ornandi uirtutum exempla uel unus ſufficiat) in deſcriptione conuiuij luxurioſi:* Vt *clamor, ut conuitiũ mulierũ, ut ſymphoniæ cantus.* Videbar *mihi uidere alios intrantes, alios uerò exeuntes, partim ex uino uacillantes, partim heſterna potatione oſcitantes.* Verſabatur *inter hos Gallius unguentis oblitus, redimitus coronis: Humus erat lutulenta uino, coronis languidulis, & ſpinis cooperta piſcium. Quid plus uideret, qui intraſſet?* Sic *urbium captarum creſcit miſeratio.* Sine *dubio enim qui dicit expugnatam eſſe ciuitatem, complectitur omnia quæcũque talis fortuna recipit: ſed in affectus minus penetrat breuis hic uelut nuntius.* At *ſi aperias hæc, quæ uerbo uno incluſa erant, apparebunt effuſæ per domos ac tẽpla flammæ, & ruentium tectorum fragor, & ex diuerſis clamoribus unus quidam ſonus, aliorum fuga incerta, alij in extremo complexu ſuorum cohærentes, & infantium, fœminarumq; ploratus, & male uſq; in illum diem ſeruati fato ſenes, tum illa profanorum ſacrorumq; direptio, efferentiũ prædas, repetentiumq; diſcurſus, & acti ante ſuum quiſq; prædonem catenati, & co-*

nata retinere infantem ſuum mater, & ſicubi maius lucrum eſt, pugna inter uictores. Licet enim hæc omnia, ut dixi, complectatur euerſio, minus eſt tamen totum dicere, quàm omnia. Conſequemur autem ut manifeſta ſint, ſi fuerint ueriſimilia, & licebit etiam falſò effingere, quicquid fieri ſolet. Contingit eadem claritas etiam ex accidentibus: –Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusq; coit formidine ſanguis.
Et trepidæ matres preſſere ad pectora natos.

Atq; huius ſummæ, iudicio quidē meo, uirtutis facilima eſt uia.
* eloquentia *Naturam intueamur, hanc ſequamur. Omnis*elegantia circa opera uitæ eſt. Ad ſe refert quiſq; quæ audit, & id facilimè accipiunt animi, quod cognoſcūt. Præclare uerò ad inferendā rebus lucem repertæ ſunt ſimilitudines, quarum aliæ ſunt quæ probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliæ ad exprimendam rerum imaginem compoſitæ, quod eſt huius loci proprium.*
–Inde lupi ceu Raptores atra in nebula– &:
Miſit aui ſimilis, quæ circum littora, circum
Piſcoſos ſcopulos humilis uolat æquora iuxta.

Quo in genere id eſt præcipue cuſtodiendum, ne id quod ſimilitudinis gratia aſciuimus, aut obſcurum ſit, aut ignotū. Debet enim quod illuſtrandæ alterius rei gratia aſſumitur, ipſum eſſe clarius eo, quod illuminat. Quare ſanè poëtis quidem permittamus huiuſmodi exempla:
Qualis ubi hybernam Lyciam, Xanthiq; fluenta
Deſerit, aut Delon maternam inuiſit Apollo.

Non idem decebit oratorem, ut occultis aperta demonſtret. Sed illud quoque de quo in argumentis diximus, ſimilitudinis genus ornat orationem, facitq; ſublimem, floridam, iucundam, mirabilem. Nam quò quæq; longius petita eſt, hòc plus affert nouitatis, atq; inexpectata magis eſt. Illa uulgaria uideri poſſunt, & utilia tamen ad conciliandam fidem, ut terram cultu, ſic animum diſciplinis meliorē uberioremq; fieri. Et ut medici abalienata

nata morbis membra præcidũt: ita turpes ac pernicioſos, etiamſi nobis ſanguine cohæreãt, amputandos. Iam ſublimius illud pro Archia: Saxa atq; ſolitudines uoci reſpondent, beſtiæ ſæpe immanes cantu flectuntur, atq; conſiſtunt, & cætera. Quod quidem genus à quibuſdam declamatoria maxime licentia corruptum eſt. Nam & falſis utuntur, nec illa ijs quibus tandem ſimilia uideri uolunt, applicãt, quorum utrunq; in ijs eſt, quæ me iuuene ubiq; cantari ſolebant: Magnorũ fluminum nauigabiles fontes ſunt, & generoſioris arboris ſtatim plãta cum fructu eſt. In omni autem parabola aut præcedit ſimilitudo, & res ſequitur: aut præcedit res, & ſimilitudo ſequitur: ſed interim libera & ſeparata eſt, interim quod longe optimum eſt, cùm re cuius eſt imago, connectitur collatione inuicẽ reſpondente, quod facit redditio contraria, quæ ἀνταπόδοσις dicitur. Præcedit ſimilitudo illa cuius modò feci mentionem: -Inde lupi ceu Raptores atra in nebula- Sequitur in primo Georgicon poſt longam de bellis ciuilibus atq; externis conqueſtionem:

Vt cùm carceribus ſeſe effudere quadrigæ,
Addunt ſe in ſpatia, & fruſtra retinacula tendens
Fertur equis auriga, neq; audit currus habenas.

Sed hæc ſunt ſine antapodoſi. Redditio autem illa rem utranq;, quam comparat, uelut ſubijcit oculis, & pariter oſtendit. Cuius præclara apud Vergilium multa reperio exempla, ſed oratorijs potius utẽdum eſt. Dicit Cicero pro Muræna: Vt aiunt in Græcis artificibus, eos aulœdos eſſe, qui citharœdi fieri non potuerunt: ſic nos uidemus, qui oratores euadere non potuerunt, eos ad iuris ſtudium deuenire. Illud pro eodẽ iam penè poëtico ſpiritu, ſed tamen cum ſua redditione, quod eſt ad ornatum accommodatius. Nã ut tempeſtates ſæpe certo aliquo cœli ſigno commouentur, ſæpe ex improuiſo, nulla ex certa ratione, obſcura aliqua cauſa concitantur: ſic in hac comitiorum tempeſtate populari ſæpe intelligas, quo ſigno cõmota ſit, ſæpe ita obſcurum

 eſt, ut

eſt, ut ſine cauſa excitata uideatur. Sunt & illæ breues: Vagiq́; per ſyluas ritu ferarum. Et illud Ciceronis in Clodium: Quo ex iudicio uelut ex incendio nudus effugit. Quibus ſimilia poſſunt cuicúq; etiã ex quotidiano ſermone ſuccurrere. Huic ſubiacet uirtus non ſolum aperte ponendi rem ante oculos, ſed circumciſe atq; uelociter. Ac meritò laudatur breuitas integra, ſed ea minus præſtat, quoties nihil dicit, niſi quod neceſſe eſt, βραχυλογίαν uocãt, quæ reddetur inter ſchemata. Eſt uerò pulcherrima, cùm plura paucis complectimur, quale illud Salluſtij eſt: Mithridates corpore ingẽti perinde armatus. Hoc male imitantes ſequitur obſcuritas. Vicina prædictæ, ſed amplior uirtus eſt ἔμφασις, altiorem præbẽs intellectum, quàm quem uerba per ſe ipſa declarant. Eius duæ ſunt ſpecies: altera quæ plus ſignificat, quàm dicit: altera quæ etiã id quod non dicit. Prior eſt & apud Homerum, cum Menelaus Graios in equum aſcendiſſe ait: nam uerbo uno magnitudinem eius oſtendit. Et apud Vergilium: Demiſſum lapſi per funem.

*Nam ſic quoq; altitudo demõſtrata eſt. Idem Cyclopa cum iacuiſſe dicit per antrũ, prodigioſum illud corpus ſpatio loci mẽſus eſt. Sequens poſitum eſt in uoce, aut omnino ſuppreſſa, aut etiam abſciſſa. Supprimitur uox, ut fecit pro Ligario Cicero: Quòd ſi in tanta fortuna bonitas tanta nõ eſſet, quantam tu per te, per te inquã, obtines: intelligo, quid loquar. Tacuit enim illud quod nihilominus accipimus, nõ deeſſe homines qui ad crudelitatẽ eum impellerent. Abſcinditur per ἀποσιώπησιν, quæ quoniã eſt figura, reddetur ſuo loco. Eſt in uulgaribus quoq; uerbis emphaſis: Virum eſſe oportet, & homo eſt ille, & * uiuendũ eſt. Adeò ſimilis eſt arti plerunq; natura. Non tamen ſatis eloquentiæ eſt, ea de quibus dicat, clare atque euidenter oſtendere, ſed ſunt multi & uarij excolendæ orationis modi. Nam ipſa illa ἀφέλεια ſimplex & inaffectata habet quendã purum, qualis etiã in fœminis amatur, ornatũ. Et ſunt quædam uelut è tenui diligentia*

*uidendum

gentia circa proprietatem ſignificationemq́; mundiciæ. Alia copia locuples, alia floribus læta, uirium non unum genus. Nam quicquid in ſuo genere ſatis effectum eſt, ualet. Præcipua tamen eius opera δείνωσις *in exaggeranda indignitate, & in cæteris altitudo quædam:* φαντασία *in concipiendis uiſionibus,* ἐξεργασία *in efficiendo uelut opere propoſito, cui adijcitur* ἐπεξεργασία *repetitio probationis eiuſdem, & cumulus ex abundanti.* ἐνέργεια *confinis his eſt, ab agendo ducta, & cuius propria ſit uirtus non eſſe, quæ dicuntur otioſa. Eſt & amarum quiddam, quod ferè in contumelia poſitum eſt, quale Caſſij: Quid facies cum in bona tua inuaſero? hoc eſt, cùm te docuero neſcire maledicere. Et acre, ut illud Craſſi: Ego te conſulem putem, cum tu non putes me ſenatorem? Sed uis oratoris omnis in augendo minuendoq́; conſiſtit. Vtriq; parti totidem modi, ex quibus præcipuos attingemus, reliqui ſimiles erunt. Sunt autem poſiti in rebus & uerbis. Sed quæ ſit rerum inuentio ac ratio tractauimus, nũc quid elocutio attollat, aut deprimat, dicendum.*

De amplificatione. CAP. IIII.

PRima eſt igitur amplificandi uel minuendi ſpecies in ipſo rei nomine, ut cum eum qui ſit cæſus, occiſum: cum qui ſit improbus, latronem: contráq; eum qui pulſauit, attigiſſe: qui uulnerauit, læſiſſe dicimus. Vtriuſque pariter exemplum eſt pro M. Cælio: Si uidua libere, proterua petulanter, diues effuſe, libidinoſa meretricio more uiueret, adulterum ego putarem, ſi quis hanc paulò liberius ſalutaſſet? Nam & impudicam meretricem uocauit, & eum cui longior cum illa fuerat uſus, liberius ſalutaſſe. Hoc genus increſcit, ac fit manifeſtius, ſi ampliora uerba cum ipſis nominibus, pro quibus ea poſituri ſumus, conferantur: ut Cicero in Verrem: Non enim furem, ſed raptorem: non adulterum, ſed expugnatorem pudicitiæ: non ſacrilegum, ſed hoſtem ſacrorum religionumq́;: non ſicarium, ſed crudeliſſimum carnificem ciuium ſociorumq́; in ueſtrum iudicium ad-

duximus. Illo enim modo, ut ſit multum, hoc etiam plus ut ſit, efficitur. Quatuor tamen maxime generibus uideo cõſtare amplificationem, incremento, comparatione, ratiocinatione, cõgerie. Incrementum eſt potentiſſimum, cùm magna uidentur, etiam quæ inferiora ſunt. Id aut gradu uno fit, aut pluribus: per id uenitur non modò ad ſummum, ſed interim quodammodo ſupra ſummum. Omnibus his ſufficit uel unum Ciceronis exẽplum: Facinus eſt uincire ciuem Romanum, ſcelus uerberare, propè parricidiũ necare: quid dicam in crucem tollere? Nam & ſi tantum uerberatus eſſet, uno gradu increuerat, ponendo etiam id eſſe facinus, quod erat inferius. Et ſi tantum occiſus eſſet, per plures gradus aſcenderat. Cum uerò dixerit propè parricidium necare, ſupra quod nihil eſt, adiecit: quid dicam in crucem tollere? Ita cum id quod maximũ eſt occupaſſet, neceſſe erat in eo, quod ultrà eſt, uerba deficere. Fit & aliter ſupra ſummum adiectio, ut apud Vergilium de Lauſo:

–Quo pulchrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

Summum eſt enim, quo pulchrior alter non fuit. Huic deinde aliquid ſuprapoſitum eſt. Tertius quoque eſt modus, ad quem non per gradus itur, ut quod non eſt plus quàm maximum, ſed quo nihil maius eſt: Matrem tuã occidiſti, quid dicam amplius? matrem tuam occidiſti. Nam & hoc augendi genus eſt, tantum aliquid efficere, ut non poſſit augeri. Creſcit oratio minus aperte, ſed neſcio an hoc ipſo efficacius, cum citra diſtinctionem in contextu & curſu ſemper aliquid priore maius inſequitur, ut de uomitu in Antonium Cicero: In cœtu uerò populi Rom. negotium publicum gerens, magiſter Equitum. Singula incremẽtum habent. Per ſe deforme, uel non in cœtu uomere: in cœtu etiam, non populi: populi etiam, non Romani: uel ſi nullum negotium ageret, uel ſi non publicum, uel ſi non magiſter equitum. Sed alius diuideret hæc, & circa ſingulos gradus moraretur, hic in

ſublime

*ſublime etiam currit, & ad ſummum peruenit, nõ nixu, ſed impetu. Verum ut hæc amplificatio in ſuperiora tendit, ita quæ fit per comparationem, incrementum ex minoribus petit. Augendo enim quod eſt infrà, neceſſe eſt extollat id, quod ſuprà poſitum eſt: ut idem, atq; in eodem loco: Si hoc tibi inter cœnam, & in illis immanibus poculis tuis accidiſſet, quis nõ turpe duceret? In cœtu uerò populi Ro. Et in Catilinam: Serui mehercle mei: ſi me iſto pacto metuerent, ut te metuũt omnes ciues tui, domum meam relinquendam putarẽ. Interim propoſito uelut ſimili exemplo efficiendum eſt, ut ſit maius id quod à nobis exaggerandum eſt: ut idem pro Cluentio, cum expoſuiſſet Mileſiam quandam à ſecundis hæredibus pro abortu pecuniã accepiſſe: Quantò eſt, inquit, Oppianicus in eadem iniuria maiore ſupplicio dignus? Siquidẽ illa cũ ſuo corpori * uim attuliſſet, ſe ipſa cruciauit: hic autẽ illud idem effecit per alieni corporis uim atq; cruciatum. Nec putet quiſquã hoc, quanquàm eſt ſimile, illi ex argumentis loco quo maiora ex minoribus colliguntur, idem eſſe. Illic enim probatio petitur, hîc amplificatio, ſicut in Oppianico, non id agitur in illa comparatione, ut ille male fecerit, ſed ut peius. Eſt tamen quanquàm diuerſarum rerum quædam uicinia. Repetam itaq; hîc quoq; idem, quo ſum illic uſus, exemplum, ſed non in eundem uſum. Nam hoc mihi oſtendendum eſt augendi gratia, nõ tota modò totis, ſed etiam partes partibus comparari: ſicut hoc loco, An uerò uir ampliſſimus P. Scipio Pont. Max. Tib. Gracchum mediocriter labefactantem ſtatum Reipub. priuatus interfecit, Catilinam orbem terrarum cæde atq; incendio uaſtare cupientem nos conſules perferemus? Hîc & Catilina Graccho, & ſtatus Reipublicæ orbi terrarum, & mediocris labefactio cædi & incendijs & uaſtationi, & priuatus conſulibus comparatur: quæ ſi quis dilatare uelit, plenos per ſingula locos habeat. Quas dixi per ratiocinationem fieri amplificationes, uideamus an ſatis proprio uerbo ſignauerim. Nec ſum*

*mortem

in hoc ſolicitus, dum res ipſa uolentibus diſcere appareat. Hoc *ſum tamen ſecutus, quòd hæc amplificatio alibi poſita eſt, alibi ualet, ut aliud creſcat, aliud augeatur, inde ad id quod extolli uolumus, ratio deducitur.* Obiecturus Antonio Cicero *merũ & uomitũ:* Tu,inquit,*iſtis faucibus,iſtis lateribus,iſta gladiatoria totius corporis firmitate: Quid fauces & latera ad ebrietatem? minime ſunt otioſa.* Nam *reſpicientes ad hæc,poſſumus æſtimare, quantum ille uini in* Hippiæ *nuptijs exhauſerit, quod ferre & coquere non poſſet illa gladiatoria corporis firmitate.* Ergo *ſi ex alio colligitur aliud, nec improprium, nec inuſitatum nomen eſt ratiocinationis, ut quod ex eadẽ cauſa inter ſtatus quoque habemus. Sic ex inſequentibus amplificatio ducitur.* Siquidem *tanta uis fuerit uini erumpentis,ut non caſum afferret, aut uoluntatẽ,ſed neceſſitatẽ, ubi minime deceret,uomendi:& cibus non recens,ut accidere interim ſolet,redderetur, ſed qui uſq; in poſterũ diem redundaret.* Idem *hoc præſtant, quæ anteceſſerũt.* Nam cum Aeolus *à* Iunone *rogatus,*

–Cauum conuerſa cuſpide montem
Impulit in latus,ac uenti uelut agmine facto,
Quà data porta ruunt– Apparet *quanta ſit futura tempeſtas.*

Quid? cum res atrociſſimas,quaſq; in ſummã ipſi extulimus inuidiã,eleuamus conſulto, quò grauiora uideantur,quæ ſecutura ſunt:ut à Cicerone *factum eſt,cum illa diceret:*Leuia *ſunt hæc in hoc reo crimina: metum uirgarũ nauarchus nobiliſſimæ ciuitatis pretio redemit,humanũ eſt. alius ne ſecuri feriretur,pecuniã dedit,uſitatum eſt:non'ne uſus eſt ratiocinatione,qua colligerẽt audientes,quantũ illud eſſet,quod inferebatur,cui cõparata hæc humana uiderẽtur,atq; uſitata? Sic quoq; ſolet ex alio aliud augeri, ut cũ* Annibalis *bellicis laudibus ampliatur uirtus* Scipionis.Et *fortitudinẽ* Gallorũ,Germanorũq; *miramur, quò ſit maior* C. Cæſaris *gloria.* Illud *quoque eſt ex relatione ad aliquid, quod non eius rei gratia dictum uidetur amplificationis genus.*

Non putant indignum Troiani principes, Graios Troianosq́; propter Helenæ ſpeciẽ tot mala, tanto tẽporis ſpatio ſuſtinere: quænã igitur illa forma credẽda eſt? Non enim hoc dicit Paris, qui rapuit, non aliquis iuuenis, aut unus è uulgò, ſed ſenes, & prudẽtiſſimi, & Priamo aſsidẽtes: Verũ & ipſe rex decẽnij bello exhauſtus, amiſsis tot liberis, imminẽte ſummo diſcrimine, cui faciẽ illam, ex qua tot lachrymarũ origo fluxiſſet, inuiſam atq; abominandã eſſe oportebat, & audit hæc, & eã filiã appellans, iuxta ſe locat, & excuſat etiã, atq; ſibi eſſe malorũ cauſam negat. Nec mihi uidetur in Sympoſio Plato, cũ Alcibiadẽ confitẽtem de ſe quid à Socrate pati uoluerit, narrat, ut illũ culparet, hæc tradidiſſe, ſed ut Socratis inuictam continentiã oſtenderet, quæ corrũpi ſpecioſiſſimi hominis tam obuia uoluptate nõ poſſet. Quin ex inſtrumento quoq; heroum illorũ magnitudo æſtimanda nobis datur. Ad hoc pertinet clypeus Aiacis, & haſta Pelias Achillis. Qua uirtute egregie eſt uſus in Cyclope Vergilius: Nam quod illud corpus mente concipiam, cuius Trunca manum pinus regit? Quid? cum uix loricam duo Multiplicem cõnixi humeris ferrent: quantus Demoleos, qui indutus eam Curſu palãtes Troas agebat? Quid M. Tullius de M. Antonij luxuria tantum ſaltẽ fingere potuiſſet, quantum oſtendit dicendo? Conchyliatis Cn. Pompeij periſtromatis ſeruorum in cellis ſtratos lectos uideres. Conchyliata periſtromata, & Cn. Pompeij, & in cellis ſeruorum, nihil poteſt dici ultrà, & neceſſe eſt tamen ultrà infinito plus in domino cogitare. Eſt hoc ſimile illi quod Emphaſis dicitur: ſed illa ex uerbo, hoc ex re coniecturam facit: tantoq́; plus ualet, quantò res ipſa uerbis eſt firmior. Poteſt adſcribi amplificationi congeries quoque uerborum, ac ſententiarum idem ſignificantium. Nam etiamſi nõ per gradus aſcendant, tamẽ uelut aceruo quodã alleuantur. Quid enim tuus ille Tubero diſtrictus in acie Pharſalica gladius egebat? cuius latus ille mucro petebat? q ſenſus erat armorũ

tuorum

tuorum?quæ tua mens?oculi?manus? ardor animi?quid cupiebas?quid optabas?Simile eſt hoc figuræ, quam συναθροισμὸν *uocant.Sed illic pluriũ rerum eſt congeries,hîc unius multiplicatio.Hæc etiã creſcere ſolet uerbis omnibus altius atq; altius inſurgẽtibus:Aderat ianitor carceris,carnifex* Prætoris,*mors terrorq; ſociorũ,& ciuium* Romanorũ,*lictor* Sextius.E*adem ferè eſt ratio minuendi.*N*ã totidem ſunt aſcendẽtibus,quot deſcendentibus gradus.*I*deoq; uno ero exẽplo contẽtus eius loci, quo* Cicero *de oratione* Rulli *hoc dicit:*P*auci tamẽ qui proximi aſtiterant,neſcio quid illũ de lege* Agraria *uoluiſſe dicere ſuſpicabantur.*Q*uod ſi ad intellectũ referas,minutio eſt:ſi ad obſcuritatem,incremẽtum.*S*cio poſſe uideri quibuſdã ſpeciem amplificationis hyperbolen quoq;.*N*am & hæc in utranq; partẽ ualet:ſed quia excedit hoc nomen,in tropos differenda eſt.*Q*uos continuò ſubiungerẽ,niſi eſſet à cæteris ſeparanda ratio dicendi,quæ conſtat nõ proprijs,ſed translatis.*D*emus ergo breuiter hoc deſiderio iam penè publico,nec omittamus eum quem pleriq; præcipuum,ac penè ſolum,putant orationis ornatum.*

De generibus ſententiarum. CAP. V.

S*Ententiã ueteres quod animo ſenſiſſent,uocauerunt.*I*d cũ eſt apud oratores frequentiſsimũ,tum etiã in uſu quotidiano quaſdã reliquias habet.*N*ã & iuraturi ex animi noſtri ſententia,& gratulantes ex ſentẽtia dicimus.* N*on raro tamen & ſic locuti ſunt,ut ſenſa ſua dicerent.*N*am ſenſus corporis uidebantur,ſed cõſuetudo iam tenuit,ut mente cõcepta ſenſus uocaremus,lumina autem,præcipueq; in clauſulis poſita,ſententias, quæ minus crebra apud antiquos,noſtris temporibus modo carẽt.*I*deoq; mihi & de generibus earũ,& de uſu arbitror pauca dicẽda.*A*ntiquiſsimæ ſunt quæ propriæ,quãuis omnibus idẽ ſit nomẽ,ſentẽtiæ uocãtur,quas* Græci γνώμας *appellãt.*V*trunq; tamẽ nomen ex eo acceperũt,quòd ſimiles ſunt cõſilijs atq; decretis.*E*ſt autẽ hæc uox uniuerſalis, quæ etiã citra complexum*

cauſæ

cauſæ poßit eſſe laudabilis. Interim ad rem tantum relata:ut, Nihil eſt tam populare quàm bonitas: Interim ad perſonã,quale eſt Afri Domitij: Princeps qui uult omnia ſcire,neceſſe habet multa ignoſcere. Hanc quidã partẽ enthymematis, quidã initiũ aut clauſulam epichirematis eſſe dixerunt:& eſt aliquãdo,non tamen ſemper. Illud uerius,eſſe eam aliquando ſimplicem,ut ea quã ſuprà dixi:aliquando ratione ſubiecta: Nam in omni certamine qui opulentior eſt,etiamſi accipit iniuriam, tamen quia plus poteſt,facere uidetur. Nonnunquam duplicẽ: Obſequiũ amicos,ueritas odium parit. Sunt etiã qui decem genera fecerunt,ſed eo modo quo fieri uel plura poſſunt,per interrogationem,comparationẽ,inficiationẽ,ſimilitudinem, admirationem, & cætera huiuſmodi. Per omnes enim figuras tractari poteſt. Illud notabile ex diuerſis: Mors miſera non eſt,aditus ad mortem miſer eſt. Ac rectæ quidẽ ſunt tales: Tam deeſt auaro quod habet,quàm quod non habet. Sed maiorẽ uim accipiunt ex mutatione figuræ:ut, Vſq; adeó ne mori miſerum eſt? Acrius enim hoc,quàm per ſe, Mors miſera non eſt. Et translatione à communi ad proprium. Nam cum ſit rectum,nocere facile eſt,prodeſſe difficile. Vehementius apud Ouidium Medea dicit:

Seruare potui,perdere an poßim rogas?

Vertit ad perſonam Cicero: Nihil habet Cæſar nec fortuna tua maius,quàm ut poßis:nec natura melius,quàm ut uelis ſeruare quãplurimos. Ita quæ erãt rerum propria,fecit hominis. In hoc genere cuſtodiendum eſt,& id quidẽ ubiq;,ne crebræ ſint, ne palàm falſæ,quales frequẽter ab his dicuntur,qui hæc catholica uocant,& quicquid pro ſua cauſa uidetur,quaſi indubitatum pronuntiant:& ne paßim,& à quocũq; dicantur. Magis enim decet eos,in quibus eſt autoritas,ut rei pondus etiã perſona cõfirmet. Quis enim ferat puerum,aut adoleſcentulum,aut etiam ignobilem,ſi iudicet in dicendo,& quodãmodo præcipiat? Enthymema quoq; eſt omne quod mente cõcipimus,proprie tamẽ

dicitur

dicitur,quæ eſt ſententia ex cōtrarijs, propterea quòd eminere uidetur inter cæteras,ut Homerus *poëta,urbs* Roma. *De hoc in argumentis ſatis dictum eſt.*Non *ſemper autem ad probationē adhibetur,ſed aliquando ad ornatum: Quorum igitur impunitas Cæſar tuæ clementiæ laus eſt, eorum te ipſorum ad crudelitatem acuet oratio?* Non *quia ſit ratio dißimilis, ſed quia iam per alia,ut id iniuſtum appareret, effectum erat.* Et *addita in clauſula eſt epiphonematis modo non tam probatio, quàm*

Epiphonema. *extrema quaſi inſultatio.*Eſt *enim epiphonema rei narratæ,uel probatæ ſumma acclamatio:*

Tantæ *molis erat* Romanam *condere gentem.*

Facere *enim probus adoleſcēs periculoſe,quàm perpeti turpiter maluit.*Eſt *& quod appellatur à nouis* νόημα,*qua uoce omnis intellectus accipi poteſt.Sed hoc nomine donarūt ea,quæ nō dicunt,uerū intelligi uolunt,ut in eū quē ſæpius à ludo redemerat ſoror,agentē cum ea talionis quòd ei pollicē dormienti reciſiſſet:*Eras *dignus,ut haberes integrā manū. Sic enim auditur, ut depugnares.* Vocatur *aliquid & clauſula, quæ ſi eſt quod concluſionem dicimus,& recte,& quibuſdam in partibus neceſſaria eſt: Quare prius de facto ueſtro fateamini neceſſe eſt, quàm* Ligarij *culpam ullam reprehēdatis.Sed nunc illud uolūt, ut omnis locus,omnis ſenſus in fine ſermonis feriat aurē.*Turpe *autem & propè nefas ducunt reſpirare ullo loco,qui acclamationē non petierit.*Inde *minuti corruptiq; ſenſiculi,& extra rē petiti.*Neq; *enim poſſunt tam multæ bonæ ſententiæ eſſe,quàm neceſſe eſt,multæ ſint clauſulæ.*Iam *hæc magis noua ſentētiarū genera ex inopinato, ut dixit* Vibius Criſpus *in eum,qui cum loricatus in foro ambularet,prætēdebat ſe id metu facere:*Quis *tibi ſic timere permiſit?* Et *inſigniter* Africanus *apud* Neronē *de morte matris:*Rogant *te* Cæſar Galliæ *tuæ,ut felicitatē tuam fortiter feras.*Sunt *& aliò relata:ut* Afer Domitius *cū* Cloantillam *defenderet,cui obiectum crimen,quòd uirū qui inter rebellantes*

lantes fuerat, ſepeliſſet, remiſerat Claudius, in epilogo filios eius alloquens: Matrē tamen, inquit, pueri ſepelitote. Et *aliunde petita, id eſt, in aliū locū ex alio translata, ut pro* Spathale Criſpus, *quā qui hæredē amator inſtituerat, deceßit, cum haberet annos duodeuiginti.* O *hominē diuinum, qui ſibi indulſit.* Facit *quaſdā ſententias ſola geminatio, qualis eſt* Senecæ *in eo ſcripto, quod* Nero *ad* Senatum *miſit occiſa matre, cum ſe periclitatum uideri uellet:* Saluum *me eſſe adhuc nec credo, nec gaudeo.* Melior, *cùm ex contrarijs ualet:* Habeo *quem fugiam, quē ſequar nō habeo.* Quid, *quòd miſer cum loqui non poſſet, tacere non poterat?* Ea *uerò fit pulcherrima, cùm aliqua comparatione clareſcit.* Trachallus *contra* Spathalen: Placent *hæ ergo? & leges diligentiſſimæ pudoris cuſtodes, decimas uxoribus dari, quartas meretricibus iubent.* Sed *horum quidem generū & bonæ dici poſſunt, & malæ.* Illæ *ſemper uitioſæ, uti à uerbo,* Patres *conſcripti, ſic enim incipiendum eſt mihi, ut memineritis patrum.* Peius *adhuc quo magis falſum eſt & longius petitum.* Contra *eandem ſororem gladiatoris, cuius modò feci mentionem:* A *digito pugnaui.* Eſt *etiam generis eiuſdem, neſcio an uitioſißimum, quoties uerborum ambiguitas cum rerū falſa quadā ſimilitudine iungitur.* Clarum *autorē iuuenis audiui, cùm lecta in capite cuiuſdā oſſa ſententiæ gratia tenēda matri dediſſet* Infelicißima *fœmina nōdum extuliſti filium, & iam oſſa legiſti.* Ad *hoc pleriq; minimis etiam inuentiunculis gaudent, quæ excuſſæ riſum habēt, inuentæ facie ingenij blandiūtur.* De *eo qui naufragus, & antè agrorum ſterilitate uexatus, in ſcholis fingitur ſe ſuſpendiſſe:* Quem *nec terra recipit, nec mare, pendeat.* Huic *ſimile in illo de quo ſuprà dixi, cui pater ſua membra laceranti uenenum dedit:* Qui *hæc edit, debet hoc bibere.* Et *in luxurioſum, qui* ἀποκαρτέρησιν *ſimulaſſe dicitur:* Necte *laqueum, habes quod faucibus tuis iraſcaris.* Sume *uenenum, decet luxurioſum bibendo mori.* Alia *uana, ut ſuadentis purpuratis, ut* Alexandrum Babylonis *incendio ſepeliant.*

*ſepeliant. Alexandrum ſepelio, hoc quiſquam ſpectabit è tecto? quaſi uerò id ſit in re tota indigniſſimũ. Alia numa, ut de Germanis dicentē quendam audiui: Caput neſcio ubi impoſitum. Et de uiro forti, Bella umbone propellit. Sed finis non erit, ſi ſingulas corruptorum proſequar formas. Illud potius, quod eſt magis neceſſarium: Duæ ſunt diuerſæ opiniones, aliorum ſentētias ſolas penè ſpectantium: aliorũ omnino damnantium, quorũ mihi neutrũ admodum placet. Denſitas earũ obſtat inuicem, ut in ſatis omnibus fructibusq́; *aruorũ, quorũ nihil ad iuſtam magnitudinem adoleſcere poteſt, quod loco in quē creſcat, caret. Nec pictura in qua nihil circũlitum eſt, eminet. Ideoq́; artifices etiam cum plura in unã tabulam opera contulerũt, ſpatijs diſtinguũt, ne umbræ in corpora cadant. Facit res eadem conciſam quoque orationem. Subſiſtit enim omnis ſentētia, ideoq́; poſt eam utiq́; aliud eſt initiũ. Vnde ſoluta ferè oratio, & è ſingulis non membris, ſed fruſtis collata, ſtructura caret, cũ illa rotunda & undiq́; circũciſa inſiſtere inuicem nequeāt. Præter hoc etiam color ipſe dicendi quālibet clarus, multis tamē ac uarijs uelut maculis cōſpergitur.* Porrò ut affert lumē clauus purpuræ, loco inſertus: ita certe neminē deceat intertexta pluribus notis ueſtis. Quare licet hæc enitere, & aliquatenus extare uideantur, tamen & lumina illa non flammæ, ſed ſcintillis inter fumum emicantibus ſimilia dixeris, quæ nec apparent quidem, ubi tota lucet oratio, ut in ſole ſidera ipſa deſinũt cerni: & quæ crebris paruisq́; conatibus ſe attollunt, inæqualia tantum & uelut confragoſa, nec admirationem conſequũtur eminentium, & planorum gratiam perdũt. Hoc quoq́; accidit, quòd ſolas captanti ſententias, multas neceſſe eſt dicere leues, frigidas, ineptas. Non enim poteſt eſſe delectus, ubi numero laboratur. Itaq́; uideas & diuiſionem pro ſententia poni, & argumētum, ſi tantum in clauſulæ calce pronuntietur. Occidiſti uxorem ipſe adulter, nō ferrem te etiam ſi repudiaſſes, diuiſio eſt. Vis ſcire uenenum eſſe amatorium? uiueret*

*arborum

ueret homo, niſi illud bibiſſet, argumentum eſt. Nec *multas pleriq; ſententias dicunt, ſed omnia tanquam ſententias.* Huic *quibuſdam contrarium ſtudium, qui fugiunt, ac reformidant omnem hanc in dicendo uoluptatem, nihil probantes niſi planum, & ſine conatu.* Ita *dum timent, ne aliquando cadant, ſemper iacent.* Quod *enim tantum in ſententia bona crimen eſt? nõ cauſæ prodeſt? non iudicem mouet? non dicentem commẽdat?* At *eſt quoddam genus, quo ueteres non utebantur: & quam uos uocatis uetuſtatem?* Nam *ſi illam extremam, multa* Demoſthenes, *quæ ante eum nemo.* Quo *modo poteſt probare* Ciceronem, *qui nihil putet ex* Catone, Gracchiſq́; *immutandum?* Sed *ante hoc ſimplicior adhuc ratio loquendi fuit.* Ego *uerò hæc lumina orationis, uelut oculos quoſdam eſſe eloquentiæ credo. Sed neq; oculos eſſe toto corpore uelim, ne cætera membra ſuum officium perdant.* Et *ſi neceſſe ſit, ueterem illum horrorem dicendi malim, quàm iſtam nouam licentiam. Sed patet media quædam uia, ſicut in cultu, uictuq́; acceßit aliquis citra reprehenſionem nitor,* quem ſicut* **quare* *poſſumus, adijciamus uirtutibus. Prius tamen ſit uitijs carere, ne dum uolumus eſſe meliores ueteribus, ſimus tantum dißimiles.* Reddam *nunc, quam proximam eſſe dixeram partem de tropis, quos motus clarißimi noſtrorum autores uocant. Horum tradere præcepta & grammatici ſolent.* Sed *à me, cùm de illorum officio loquerer, dilata pars hæc eſt, quia de ornatu orationis grauior uidebatur locus, & maiori operi ſeruandus.*

De tropis. CAP. VI.

TRopus *eſt uerbi uel ſermonis à propria ſignificatione in aliam cum uirtute mutatio. Circa quem inexplicabilis & grammaticis inter ipſos, & philoſophis pugna eſt, quæ ſint genera, quæ ſpecies, qui numerus, quis cui ſubijciatur.* Nos *omißis quæ nihil ad inſtituendum oratorem pertinent cauillationibus, neceſſarios maximè, atque in uſum receptos exequemur, hoc modò in his annotaſſe contenti, quoſdam gratia ſigni-*

*ficationis, quoſdam decoris aſſumi, & eſſe alios in uerbis pro-
prijs,alios in translatis,uertiq; formas,non uerborum modò,ſed
& ſenſuum,& compoſitionis. Quare mihi uidentur erraſſe,qui
non alios crediderunt tropos,quàm in quibus uerbum,pro uer-
bo poneretur. Neq; illud ignoro:in iiſdem ferè qui ſignificandi
gratia adhibentur,eſſe & ornatum, ſed non idem accidet con-
trà,eruntq; quidam tantum ad ſpeciem accommodati. Incipia-
mus igitur ab eo,qui cùm frequentiſſimus eſt,tum lõge pulcher-
rimus,Translationem dico,quæ* μεταφορὰ *Græcè uocatur. Quæ
quidem cùm ita eſt ab ipſa nobis cõceſſa natura,ut indocti quo-
que, ac non ſentientes, ea frequenter utantur : tum ita iucunda
atq; nitida,ut in oratione quamlibet clara,proprio tamen lumi-
ne eluceat. Neque enim uulgaris eſſe,nec humilis, nec inſuauis,
rectè modò aſcita ſit, poteſt. Copiam quoque ſermonis auget*
*permiſcẽdo *permutando,aut mutuando, quæ non habet : quodq; difficili-
mum eſt, præſtat, ne ulli rei nomen deeſſe uideatur. Transfert
ergo nomẽ,aut uerbum,ex eo loco,in quo proprium eſt,in eum
in quo aut proprium deeſt, aut translatum proprio melius eſt.
Id facimus,aut quia neceſſe eſt, aut quia ſignificantius, aut, ut
dixi,quia decentius. Vbi nihil horum præſtabit,quod transfere-
tur,improprium erit. Neceſſitate ruſtici dicunt gemma in uiti-
bus. Quid enim dicerent aliud? & ſitire ſegetes, & fructus la-
borare. Neceſſitate nos durum hominem,aut aſperũ. Non enim
proprium erat,quod daremus his affectibus nomen. Iam incen-
ſum ira,& inflammatum cupiditate,& lapſum errore ſignifi-
candi gratia. Nihil enim horum ſuis uerbis, quàm his accerſitis
magis proprium erat. Illa ad ornatum,lumen orationis, & ge-*
** contentio- num* *neris claritatem,& *concionum procellas,& eloquentiæ *flumi-
na,ut Cicero pro Milone Clodium fontem gloriæ eius uocat:*
**fulmina* *& alio loco,ſegetem,ac materiam. Quædam etiam parum ſpe-
cioſa dictu per hanc explicantur:*

Georg.3. *Hoc faciunt,nimio ne luxu obtuſior uſus*

Sit

Sit genitali aruo, & ſulcos oblimet inertes.

In totum autem metaphora breuior eſt, quàm ſimilitudo, eoq; diſtat, quòd illa comparatur rei, quam uolumus exprimere: hæc pro ipſa re dicitur. Comparatio eſt, cùm dico fecisse quid hominem, ut leonem: Translatio, cùm dico de homine, leo eſt. Huius uis omnis quadruplex maximè uidetur, cùm in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agitatore:

–Gubernator magna contorſit equum ui.

Et ut Liuius Scipionem à Catone allatrari ſolitum refert. Inanima pro alijs generis eiuſdem ſumuntur: ut,

–Claßiq; immittit habenas. *Aut pro rebus animalibus inanima:* *Ferro an fato uirtus Argiuûm occidit.*

Aut contrà: *–Sedet inſcius alto*

Accipiens ſonitum ſaxi de uertice paſtor.

Præcipueq; ex his oritur mira ſublimitas, quæ audaciæ proxima, periculo translationis attollitur, cùm rebus ſenſu carentibus actum quendam & animos damus, qualis eſt:

–Pontem indignatus Araxes.

Et illas Ciceronis: Quid enim tuus ille Tubero diſtrictus in acie Pharſalica gladius agebat? Cuius latus ille mucro petebat? qui ſenſus erat armorum tuorum? Duplicatur interim hæc uirtus apud Vergilium: *–Ferrumq; armare ueneno.*

Nam & ueneno armare, & ferrũ armare translatio eſt. Secantur hæc in plures, ut à rationali ad rationale, & idẽ de irrationalibus, & hoc inuicem, quibus ſimilis ratio eſt, & à toto, & à partibus, ſed iam non pueris præcipimus, ut accepto genere ſpecies intelligere non poßint. Vt modicus autem atq; opportunus eius uſus illuſtrat orationem: ita frequens & obſcurat, & tædio complet: continuus uero in allegoriam & ænigmata exit. Sunt quædam etiam humiles translationes, ut id de quo modò dixi, ſaxea eſt uerruca: & ſordidæ. Non enim ſi Cicero recte ſentinam Reipublicæ dixit, fœditatem hominum ſignificans, idcirco

probem illud quoq; ueteris oratoris: Perſecuiſti Reipublicæ *uomicas.* Optimeq; Cicero *demonſtrat cauendum, ne ſit deformis translatio, qualis eſt (nam ipſis eius utar exemplis)* Caſtratam *morte Africani* Rempublicam *: &, ſtercus curiæ* Glauciam. Ne *nimio maior, aut quod ſæpius accidit, minor.* Ne *diſsimilis, quorum exempla nimium frequenter deprehendet, qui ſcierit hæc uitia eſſe.* Sed *& copia quoq; modum egreſſa uitioſa eſt, præcipuè in eadem ſpecie. Sunt & duræ, id eſt, à longinqua ſimilitudine ductæ: ut,* —Capitis niues. Et,

Hor.in Odis. *Iuppiter hybernas cana niue conſpuit* Alpes.

In illo uerò plurimum erroris, quòd ea quæ poëtis (qui & omnia ad uoluptatem referunt, & plurima uertere, etiam ipſa metri neceſsitate coguntur) permiſſa ſunt, conuenire quidam etiam proſæ putant. At *ego in agendo nec paſtorem populi, autore* Homero *dixerim, nec uolucres pennis remigare, licet* Vergilius *in Apibus, ac Dædalo ſpecioſiſsime ſit uſus.* Metaphora *enim aut uacãtem occupare locum debet, aut ſi in alienũ uenit, plus ualere eo quod expellit.* Quod *aliquantò penè iam magis de ſynecdoche dicam.* Nam *translatio permouendis animis plerunq;, & ſignandis rebus, ac ſub oculos ſubijciendis reperta eſt.* Hæc *uariare ſermonem poteſt, ut ex uno plures intelligamus, parte totum, ſpecie genus, præcedentibus ſequentia, uel contrà: omnia liberiora poëtis, quàm oratoribus.* Nam *proſa, ut mucronem pro gladio, & tectum pro domo, recipiet: ita non puppim pro naui, nec abietes pro tabellis.* Et *rurſus, ut pro gladio ferrum, ita non pro equo quadrupedem.* Maxime *autem in orando ualebit numerorum illa libertas.* Nam *&* Liuius *ſæpe ſic dicit:* Romanus *prælio uictor, cum* Romanos *uiciſſe ſignificat.* Et *contrà* Cicero *ad* Brutum: Populo, *inquit,* impoſuimus, *& oratores uiſi ſumus: cum de ſe tantum loqueretur.* Quod *genus non orationes modò ornat, ſed etiam quotidiani ſermonis uſus recipit.* Quidam *συνεκδοχὴν uocant, cum & id in contextu ſermonis,*

monis, quod tacetur, accipimus. Verbum enim ex uerbo intelligitur, quod inter uitia ἔλλειψις *uocatur:*

Arcades ad portas ruere— *Mihi hanc figuram eſſe magis placet, illic ergo reddetur. Aliud etiam intelligitur ex alio:*

Aſpice, aratra iugo referunt ſuſpenſa iuuenci.

Vnde apparet noctem appropinquare. Id neſcio an oratori conueniat, niſi in argumentando, cum rei ſignum eſt. Sed hoc ab elocutionis ratione diſtat. Nec procul ab hoc genere diſcedit μετωνυμία, *quæ eſt nominis pro nomine poſitio, cuius uis eſt, pro eo quod dicitur, cauſam, propter quam dicitur, ponere. Sed, ut ait Cicero, hypallagen rhetores dicunt. Hæc inuenta ab inuentore, & ſubiecta ab obtinentibus ſignificat: ut,*

Cererem corruptam undis. Et: —*Receptus* Hor. in Arte.

Terra Neptunus claſſes Aquilonibus arcet.

Quod fit retrò, durius. Refert autem, inquantum dictus tropus oratorem ſequatur. Nam ut Vulcanum pro igne uulgò audiuimus, & uario Marte pugnatum, eruditus eſt ſermo, & Venerem quàm coitum dixiſſe magis decet: ita Liberum & Cererem pro uino & pane licentius, quàm ut fori ſeueritas ferat. Sicut ex eo quod continet, id quod continetur, uſus recipit, ut bene moratas urbes, & poculum epotum, & ſeculum felix. At id quod contrà eſt, raro audeat quis niſi poëta:

—Iam proximus ardet Vcalegon.

Niſi fortè hoc potius eſt à poſſeſſore quod poßidetur, ut hominem deuorari, cuius patrimonium conſumitur, quo modo fiunt innumerabiles ſpecies. Huius enim ſunt generis cùm ab Annibale cæſa apud Cannas ſexaginta milia dicimus, & apud Tragicos ab Egialao, & carmina Vergilij ueniſſe, & uenire cõmeatus qui afferantur, & ſacrilegium deprehenſum, nõ ſacrilegum, armorum ſcientiam habere, non artis. Illud quoque & poëtis, & oratoribus frequens, quo eum qui efficit ex eo, quod efficitur, oſtendimus. Nam & carminum autores:

Pallida mors æquo pulſat pede pauperum tabernas,
Regumq́; turres. Et,
Pallentesq́; habitant morbi, triſtisq́; ſenectus.

Et orator, *præcipitem iram, hilarem adoleſcentiam, ſegne otium dicet.* Eſt etiam huic tropo quædam cum ſynecdoche uicinia. Nam dico uultus hominis, pro uultu. Dico pluraliter, quod ſingulare eſt: quod plurale eſt, ſingulariter. Sed nõ id ago, ut unum ex multis intelligatur, nam id eſt manifeſtum, ſed nomẽ immuto, ut cùm aurata tecta, aurea: puſillum à uero diſcedo, quia non eſt niſi pars aurata. Quæ ſingula perſequi minutioris eſt curæ, etiã non oratorem inſtruentibus. ἀντονομασία quæ aliquid pro nomine ponit, poëtis quoque modo frequentiſſima, & per epitheton, quia detracto eo cui apponitur, ualet pro nomine, Tytides, Pelides: & ex his quæ in quoq; ſunt præcipua:

–*Diuûm pater atq; hominum rex.*

Et ex factis quibus perſona ſignatur:

–*Thalamo quæ fixa reliquit* Impius–

Oratoribus etiam ſi rarus eius rei, nonnullus tamen uſus eſt. Nam ut Tytiden & Peliden non dixerint, ita dixerunt impium pro parricida. Euerſorem quoque Carthaginis & Numantiæ pro Scipione, & Romanæ eloquentiæ principem pro Cicerone poſuiſſe non dubitent. Cicero ipſe certe uſus eſt hac libertate, Non multa peccas, inquit, illi fortiſſimo uiro ſenior magiſter: & ſi peccas, te regere poſſum. Neutrum enim nomen poſitum eſt, & utrunque intelligitur. ὀνοματοποιΐα quidem, id eſt, fictio nominis, Græcis inter maximas habita uirtutes, nobis uix permittitur. Et ſunt plurima ita poſita ab ijs, qui ſermonem primi fecerunt, aptantes affectibus uocem. Nam mugitus, & ſibilus, & murmur inde uenerunt. Deinde tanquam conſummata ſint omnia, nihil generare audemus ipſi, cùm multa quotidie ab an-

*πεποιημένα tiquis ficta moriantur. Vix illa quæ * παραγόμενα uocant, quæ ex uocibus in uſum receptis quocunq; modo declinantur, nobis

permit

permittimus, qualia ſunt ſullaturit, & proſcripturit, atque lau= reati poſtes, pro illo, lauro coronati, ex eadem fictione ſunt. Sed hoc fœliciter eualuit: at contrà, uio pro eo infœlicius. In Græcis obeliſco, coludumo, & c. dure etiã iungere uetamur, qui toleran ter uidere ſeptentriones uidemur. Eò magis neceſſaria κατάχρη= σις, quam rectè dicimus abuſionem, quæ non habentibus nomen ſuum, accommodat quod in proximo eſt, ſic:

–Equum diuina Palladis arte Aedificant. & apud Tra= gicos: Et iam leo pariet, at pater eſt. Mille ſunt hæc, & aceta= bula quicquid habet, & pyxides cuiuſcunque materiæ ſunt, & parricida matris quoq; aut fratris interfector. Diſcernendumq; eſt hoc totum à translatione genus, quod abuſio eſt, ubi nomen defuit, translatio ubi aliud fuit. Nam poëtæ ſolent abuſiuè etiã in his rebus, quibus nomina ſua ſunt, uicinis potius uti, quod ra= rum in proſa eſt. Illa quoq; quidam καταχρήσεις eſſe uolunt, cùm pro temeritate uirtus, aut pro luxuria liberalitas dicitur. A' qui= bus hæc quidem diſſonantia ſunt, quòd in his non uerbum, pro uerbo ponitur, ſed res pro re. Neq; enim putat quiſquam & lu= xuriam, & liberalitatem idem ſignificare: uerũ id quod fit, alius luxuriam eſſe dicit, alius liberalitatem, quamuis neutri dubium ſit, hæc eſſe diuerſa. Supereſt ex iis, quæ aliter ſignificant, με= τάληψις, id eſt, trãſumptio, quæ ex alio in aliud uelut uiam præ= ſtat, tropus & rariſſimus & maximè improprius, Græcis tamen frequentior, qui Centaurum Chirona, & νήσους θοὰς ὀξείας dicunt. Nos quis ferat, ſi Verrem ſuem, aut Lælium doctum nomine= mus? Eſt enim hæc in metalepſi natura, ut inter id, quod trans= fertur, ſit medius quidam gradus, nihil ipſe ſignificans, ſed præ= bens tranſitum, quem tropum magis affectamus, ut habere ui= deamur, quàm ut ullo in loco deſideremus. Nam eius frequen= tiſſimum exemplum eſt, Cano, canto, dico, ita cano, dico. Item eſt medium illud cano, nec diutius in eo morandum: nihil enim uſus admodum uideo, niſi ut dixi in medijs. Cætera iam non ſi=

gnificandi gratia,ſed ad ornandam modò, non augendam orationem aſſumuntur. Ornat enim ἐπίθετον, *quod rectè dicimus appoſitum,à nonnullis ſequens dicitur. Eo poëtæ & frequentius,& liberius utuntur.* Namq; *illis ſatis eſt cõuenire uerbo,cui apponitur,& ita dentes albi,& humida uina in his non reprehenduntur.* Apud *oratorem,niſi aliquid efficitur,redundat.* Tum *autem efficitur, ſi ſine illo quod dicitur, minus eſt, qualia ſunt:* O *ſcelus abominandum,*O *deformem libidinem.* Exornatur *autem res tota maximè translationibus,cupiditas effrenata, & inſanæ ſubſtructiones.* Et *ſolet fieri alijs adiunctis epitheton tropis,ut apud* Vergilium, *Turpis egeſtas,&* Triſtis *ſenectus.* Veruntamen *talis eſt ratio huiuſce uirtutis, ut ſine appoſitis nuda ſit,& uelut incompta oratio,ne oneretur tamen multis.* Nam *fit longa & impedita,ut in quæſtionibus eam iudices ſimilẽ agmini totidem lixas habenti,quot milites quoq;. In quo & numerus eſt duplex,nec duplum uirium : quanquàm non ſingula modò,ſed etiam plura uerba apponi ſolent:ut,* Coniugio Anchiſa Veneris dignate ſuperbo. *Sed hoc quoq; modo duo uerba uni appoſita, ne uerſum quidem decuerint. Sunt autem quibus non uideatur hic omnino tropus, quia nihil uertat.* Neceſſe *eſt enim ſemper ut id, quod eſt appoſitum, ſi à proprio diuiſeris, per ſe ſignificet,& faciat antonomaſiam.* Nam *ſi dicas:* Ille *qui* Carthaginem & Numantiam *euertit,antonomaſia eſt: ſi adieceris,Scipio,appoſitum.* Non *poteſt ergo non eſſe iunctum.* At ἀλληγορία, *quam inuerſionem interpretamur, aliud uerbis, aliud ſenſu oſtendit,ac etiam interim contrarium.Prius:ut,*

O nauis referent in mare te noui
Fluctus,*ô quid agis? fortiter occupa* Portum.

Totuſq; *etiam ille Horatij locus,quo nauim pro republica, fluctuum tempeſtates pro bellis ciuilibus, portum pro pace, atque concordia dicit.* Tale *Lucretius:*

Lucret. li.4. *Auia Pieridum peragro loca–* Et *Vergilius:*

Sed

Sed nos immenſum ſpatijs confecimus æquor: Georg. 2.
Et iam tempus equûm ſpumantia ſoluere colla.

Sine translatione uerò in Bucolicis:

Certè equidem audieram, quà ſe ſubducere colles
Incipiunt, molliq; iugum demittere cliuo
Vſq; ad aquam, & ueteris confracta cacumina fagi,
Omnia carminibus ueſtrum ſeruaſſe Menalcam.

Hoc enim loco præter nomen cætera proprijs deciſa ſunt uerbis. Verùm non paſtor Menalcas, ſed Vergilius eſt intelligendus. Habet uſum talis allegoriæ frequenter oratio, ſed rarò totius, plerunq; apertis permixta eſt. Tota apud Ciceronem talis: Hoc miror enim, querorq; quenquam hominem ita peſſundare alterum uerbis uelle, ut etiam nauem perforet, in qua ipſe nauiget. Illud commixtum frequentiſſimum: Equidem cæteras tempeſtates, & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum ſemper Miloni putaui eſſe ſubeundas. Niſi adiecißet duntaxat fluctibus concionum, eſſet allegoria, nunc eam miſcuit. Quo in genere & ſpecies ex arceßitis uerbis uenit, & intellectus ex proprijs. Illud uerò longè ſpecioſißimum genus orationis, in quo trium permixta eſt gratia, ſimilitudinis, allegoriæ, & translationis. Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam uarias habere creditis agitationes, commutationes, fluctus, quantas perturbationes, & quantos æſtus habet ratio comitiorum? Dies intermiſſus unus, aut nox interpoſita ſæpe & perturbat omnia, & totam opinionem parua nonnunquam commutat aura rumoris. Nam id quoq; in primis eſt cuſtodiendum, ut quo ex genere cœperis translationis, hoc deſinas. Multi autem, cùm initium à tempeſtate ſumpſerunt, incendio aut ruina finiũt, quæ eſt inconſequentia rerum fœdißima. Cæterum allegoria paruis quoque ingenijs & quotidiano ſermoni frequentißimè ſeruit. Nam illa agendis cauſis iam detrita, pedem conferre, & iugulum petere, & ſanguinem mittere, inde ſunt, nec offendunt tamen

*men. Eſt enim grata in eloquendo nouitas & commutatio, & magis inopinata delectant. Ideoq; iam in his amiſimus modum, & gratiam rei nimia*coaptatione conſumpſimus. Eſt in exemplis allegoria, ſi non prædicta ratione ponantur. Nam ut Dionyſium Corinthi eſſe, quo Græci omnes utuntur, ita plura ſimilia dici poſſunt. Hæc allegoria quæ eſt obſcurior, ἄινιγμα dicitur: uitium meo quidem iudicio, ſi quidem dicere dilucide, uirtus, quo tamen & poëtæ utuntur:*

*captatione

Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo,
Tris pateat cœli ſpatium non amplius ulnas?

Et oratores nonnunquam, ut Cæcilius: Quadrantariam Clytæmneſtram, & in triclinio choam, & in cubiculo nolam. Nanq; & nunc quædã ſoluuntur, & tunc erant notiora, cùm dicerentur, & ænigmata ſunt tamẽ, nec ea, niſi quis interpretetur, intelligas. In eo uerò genere, quo contraria oſtenduntur, εἰρωνία eſt, illuſionem uocãt: quæ aut pronunciatione intelligitur, aut perſona, aut rei natura. Nam ſi qua earum uerbis diſſentit, apparet diuerſam eſſe orationi uoluntatem, quanquã in plurimis id tropis accidit, ut interſit, quid de quo dicatur. Quia, quod dicitur alibi, uerum eſt, aut laudi ſimulatione detrahere, aut uituperationi laude conceſſum eſt: quale eſt, Quòd C. Verres Prætor urbanus, homo ſanctus & diligens, ſubſortitionem eius eo die non haberet. Et contrà: Oratores uiſi ſumus, & populo impoſuimus. Aliquando cum riſu quodam contraria dicuntur ijs, quæ intelligi uolunt: quemadmodum in Clodium, Integritas tua te purgauit, mihi crede, pudor eripuit, uita anteacta ſeruauit. Præter hæc uſus eſt allegoriæ, ut triſtia dicamus melioribus uerbis, aut bonæ rei gratia quædam contrarijs ſignificemus, aliud textu, quæ & enumerauimus. Hæc ſi quis profectò ignorat, quibus Græci nominibus appellent, σαρκασμὸν, ἀστεισμὸν, ἀντίφρασιν, παροιμίαν dici ſciat. Sunt etiam qui hæc non ſpecies allegoriæ, ſed ipſa tropos dicunt, acri quidem ratione, quòd illa obſcurior

ſit, &

ſit,& in his omnibus aperte appareat,quod uelimus. Cui acce=dit hoc quoque, quòd genus cum diuiditur in ſpecies, nihil ha=bet proprium,ut arboris ſpecies ſunt pinus,& olea,& cupreſ=ſus,& ipſius per ſe nulla proprietas. Allegoria uerò habeat ali=quid proprium, quod quo modo fieri poteſt, niſi ipſa ſpecies eſt? Sed ad utendum nihil refert. Adijcitur his μυκτηρισμὸς, *ſimu=latus quidem,ſed non latens deriſus.Pluribus autem uerbis, cum id quod uno aut paucioribus certe dici poteſt, explicatur,* περί=φρασιν *uocant,circuitum loquendi, qui nonnunquam neceſſita=tem habet, quoties dictu deformia operit, ut Salluſtius: Ad re=quiſita naturæ. Interim ornatum petit ſolum, qui eſt apud poë=tas frequentiſſimus:ut,*

Tempus erat,quo prima quies mortalibus ægris
Incipit,& dono diuûm gratiſſima ſerpit. *Et apud oratores non rarus, ſemper tamen aſtrictior. Quicquid enim ſignificari breuius poteſt, & cum ornatu latius oſtenditur,* περίφρασις *eſt, cui nomen Latinè datum eſt, non ſanè orationis aptum uirtuti, circumlocutio. Verum hæc,ut cùm decorem habet, periphraſis: ita cum in uitium incidit,* περισσολογία *dicitur.Obſtat enim,quic=quid nõ adiuuat.* ὑπέρβατον *quoq;,id eſt,uerbi tranſgreſſionem, quam frequenter ratio comparationis & decor poſcit, non im=meritò inter uirtutes habemus. Fit enim frequentiſſime aſpera & dura, & diſſoluta, & hians oratio, ſi ad neceſſitatem ordi=nis ſui uerba redigãtur,& ut quodq; oritur,ita proximis etiam ſi uinciri non poteſt, alligetur. Differenda igitur quædam & præſumenda,atque ut in ſtructuris lapidum impolitiorum, loco quo conuenit quidq; ponendum.Non enim recidere ea,nec po=lire poſſumus,quæ coagmentata ſe magis iungant, ſed utendum his qualia ſunt, eligendæq; ſedes. Nec aliud poteſt ſermonem facere numeroſum, quàm opportuna ordinis mutatio. Neque alio,* κατέβην χθὲς εἰς πειραιᾶ *Platonis inuenta ſunt quatuor illa uerba, quibus in illo pulcherrimo operum in Piræum deſcen=diſſe*

diſſe ſignificat, plurimis modis ſcripta, quòd eum quoque maximi facere experiretur. Verum id cum duobus uerbis fit, ἀναστροφὴ dicitur, reuerſio quædam, qualia ſunt uulgò, mecum, ſecum: apud Romanos oratores & hiſtoricos, Quibus de rebus. At cùm decoris gratia contrahitur longius uerbum, proprie hyperbati tenet nomen: ut, Animaduerti iudices omnem accuſatoris orationem in duas diuiſam eſſe parteis. Nam, in duas partes diuiſam eſſe, rectum erat, ſed durum, & incomptum. Poëtæ quidem etiam uerborum diuiſionem faciunt, & tranſgreßionem: –Hyperboreo ſeptẽ ſubiecta trioni: quod oratio nequaquam recipiet. Ad id quod eſt, & propter quod cum dicitur, tropus fit, quia componendus eſt è duobus intellectus. Alioqui ubi nihil ex ſignificatione mutatum eſt, & ſtructura ſola uariatur, figura potius uerborum dici poteſt, ſicut multi narrationẽ longis mutant hyperbatis. Ex confuſis quæ uitia accidunt, ſuo loco diximus. ὑπερβολὴν audacioris ornatus ſummo loco poſui. Eſt hæc ementiens ſuperiectio. Virtus eius ex diuerſo par augendi atque minuendi fit pluribus modis: Aut enim plus facto dicimus, ſicut: Vomens, fruſtis eſculentis gremium ſuum, & totum tribunal impleuit.

–Geminiq; minantur In cœlum ſcopuli.

Aut res per ſimilitudinem attollimus:

–Credas innare reuulſas Cycladas.

Aut per comparationem: ut,

Fulminis ocyor alis. Aut ſignis quaſi quibuſdam:

Illa uel intactæ ſegetis per ſumma uolaret
Gramina, nec teneras curſu læſiſſet ariſtas.

Vel translatione, ut ipſum illud uolaret. Creſcit interim hyperbole alia inſuper addita, ut Cicero in Antoniũ dicit: Quæ Charybdis tam uorax? Charybdim dico? quæ ſi fuit, fuit animal unũ. Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam dißipatas, tam diſtantibus in locis poſitas, tam citò abſorbere potuiſſe. Exqui-

ſitam

ſitam uero figuram huius rei deprehendiſſe apud principem Lyricorum Pindarum uideor, in libro quẽ inſcripſit ὕμνοις. Is nanq; Herculis impetum aduerſus Meropas, qui in inſula Co dicuntur habitaſſe, non igni, nec uentis, nec mari, ſed fulmini dicit ſimilem fuiſſe, ut illa minora, hoc par eſſet. Quod imitatus Cicero illa compoſuit in Verrem: Verſabatur in Sicilia longo interuallo, non Dionyſius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam inſula multos & crudeles tyrannos) ſed nouum quoddam mõſtrum ex uetere illa immanitate, quæ in ijſdem uerſata locis dicitur. Non enim Charybdim tam infeſtam, neq; Scyllam nauibus, quàm iſtum in eodem freto fuiſſe arbitror. Nec pauciora ſunt genera minuendi: —Vix oſſibus hærent.

Et quod Cicero in quodam ioculari libello:

Fundum Varro uocat, quò poßim mittere funda,
Ni lapis exciderit, quà caua funda patet.

Sed huius quoq; rei ſeruetur menſura quædam: quamuis eſt enim omnis hyperbole ultra fidem, nõ tamen eſſe debet ultra modum: nec alia magis uia in κακοζηλίαν *itur. Piget referre plurima hinc orta uitia, cum præſertim minime ſint ignota & obſcura. Monere ſatis eſt mentiri hyperbolen, nec ita ut mendacio fallere uelit. Quo magis intuendum eſt, quouſque deceat extollere, quod nobis non creditur. Peruenit hæc * res frequentißime ad riſum,* *ſpecies *qui ſi aptus eſt, urbanitatis: ſin aliter, ſtultitiæ nomen aſſequitur. Eſt autem in uſu uulgò quoq;, & inter ineruditos, & apud ruſticos, uidelicet quòd natura eſt omnibus augendi res, uel minuendi cupiditas inſita, nec quiſquam uerò contentus eſt. Sed ignoſcitur, quia non affirmamus. Tum eſt hyperbole uirtus, cùm res ipſa, de qua loquendum eſt, naturalem modum exceßit. Conceditur enim amplius dicere, quia dici quantum eſt, non poteſt, meliuſq; ultrà, quàm citrà ſtat oratio. Sed de hac ſatis, quia eundem locum plenius in eo libro quo cauſas corruptæ eloquentiæ reddebamus, tractauimus.*

M. Fab.

M. FAB. QVINTILIA-
NI DE INSTITVTIONE
Oratoria, liber nonus.

In quo differant figuræ à tropis.
CAP. I.

CV'M SIT *proximo libro de tropis dictum, ſequitur pertinens ad figuras, quæ ſchemata Græcè uocantur, locus, ipſa rei natura cõiunctus ſuperiori.* Nam *plerique has tropos eſſe existimauerunt, quia ſiue ex hoc duxerint nomen, quòd ſint formati quodammodo, ſiue ex eo quòd uertant orationem, unde & motus dicuntur, fatendum erit eſſe utrunq; eorum etiam in figuris.* V*ſus quoq; eſt idem.* Nam *& uim rebus adijciunt, & gratiam præſtant.* Nec *deſunt qui tropis figuræ nomen imponant, quorum eſt* C. Artorius Proculus. Q*uin adeò ſimilitudo manifeſta eſt, ut eam diſcernere non ſit in promptu.* Nam *quò modo quædam in his ſpecies planè diſtant, manente tamen generali illa ſocietate, quòd utraque res à recta & ſimplici ratione cum aliqua dicendi uirtute deflectitur: ita quædam perquàm tenui limite diuiduntur, ut cùm ironia tam inter figuras ſententiæ, quàm inter tropos reperiatur.* περίφρασιν *autem, &* ὑπέρβατον, *&* ὀνοματοποιΐαν, *&* ἐπίθετον, *clari quoque autores figuras uerborum, potius quàm tropos dixerunt.* Q*uo magis ſignanda eſt utriuſq; rei differentia.* E*ſt igitur tropus ſermo à naturali & principali ſignificatione translatus ad aliam, ornandæ orationis gratia: uel (ut pleriq; grãmatici finiunt) dictio ab eo loco in quo propria eſt, translata in eum, in quo propria non eſt.* F*igura (ſicut nomine ipſo patet) cõfirmatio quædã orationis remota à communi & primùm ſe offerẽte ratione.* Q*uare in tropis ponuntur uerba alia pro alijs, ut in* μεταφορᾷ, μετω-

νυμίᾳ

νυμίᾳ, & ἀντονομασία, μεταλήψει, συνεκδοχῇ, καταχρήσει, ἀλληγορίᾳ, ὑπερβολῇ plerunq;. Ἀλληγορία nanque & rebus fit, & uerbis. Ὀνοματοποιΐα fictio eſt nominis. Ergo hoc quoq; pro alijs ponitur, quibus uſuri fuimus, ſi illud non fingeremus. Περίφρασις, etiã ſi frequenter & id ipſum in cuius locum aſſumitur, nomẽ complecti ſolet, utitur tamen pluribus pro uno. Ἐπίθετον quoniã plerunq; antonomaſiæ pars eſt, cõiunctione eius fit tropus. In ὑπερβάτῳ commutatio eſt ordinis. Ideoq́; multi tropis hoc genus eximunt. Transfert tamen uerbum, aut partem eius à ſuo loco in alienum. Horum nihil in figuras cadit. Nam & proprijs uerbis, & ordine collocatis, fieri figura poteſt. Quomodo autem ironia alia ſit tropi, alia ſchematis, ſuo loco reddam. Nomine enim fateor eſſe communia hæc, & ſcio quàm multiplicem habeant, quàmq́; ſcrupuloſam diſputationem, ſed ea nõ pertinet ad præſens meum propoſitum. Nihil enim refert quomodo appelletur utrumlibet eorum, ſi quid orationi proſit, appareat. Nec mutatur uocabulis uis rerum. Et ſicut homines, ſi aliud acceperunt, quàm quod habuerant nomẽ, ijdem ſunt tamen: ita hæc de quibus loquimur, ſiue tropi, ſiue figuræ dicẽtur, idẽ efficient. Nõ enim nominibus proſunt, ſed effectibus, ut ſtatum cõiecturalẽ, an infitialem, an facti, an ſubſtantiæ, an de ſubſtantia nominemus, nihil intereſt, dum idẽ quæri ſciamus. Optimũ ergo in his ſequi maximè recepta, & rem ipſam quocũq; appellabitur modo, intelligi. Illud tamen notandum, coire frequenter in eaſdem ſentẽtias & tropon, & figuram. Tam enim tranſlatis uerbis, quàm proprijs figuratur oratio. Eſt autem non mediocris inter autores diſſenſio, & quæ uis nominis eius, & quot genera, & quàm multæ ſint ſpecies. Quare primùm intuendum eſt, quid accipere debeamus figuram. Nam duobus modis dicitur: Vno, qualiſcunq; forma ſententiæ, ſicut in corporibus, in quibus quoquo modo ſunt cõpoſita, utiq; habitus eſt aliquis: Altero, quod propriè ſchema dicitur, in ſenſu uel ſermone aliqua à uulgari ſimplici & ſpecie

cum

cum ratione mutatio:ſicut nos ſedemus,incumbimus,reſpicimus. Itaq; cùm in eoſdem caſus aut tempora,aut numeros, aut etiam pedes,continuò quis aut certè nimium frequenter incurrit,præcipere ſolemus uariandas figuras eſſe uitandæ ſimilitudinis gratia. In quo ita loquimur, tanquam omnis ſermo habeat figuram. Itemq́; eadem figura dicimus curſitare,qua lectitare,id eſt, eadẽ ratione declinari. Quare illo intellectu priore & cõmuni nihil non figuratum eſt. Quo ſi contenti ſumus,non immeritò Apollodôrus,ſi tradenti Cælio credimus, incomprehenſibilia partis huius præcepta exiſtimauit. Sed ſi habitus quidam,& quaſi geſtus ſic appellandi ſint,id demum hoc loco ſchema dici oportebit,quod ſit à ſimplici ac in promptu poſito dicendi modo poëticè uel oratoriè mutatum. Sic enim uerum erit, aliam eſſe orationem ἀσχημάτιστον, id eſt,carentem figuris, quod uitium nõ inter minima eſt, aliam ἐσχηματισμένην, id eſt,figuratam. Verùm id ipſum anguſtè tamen & Cælius terminauit, qui id ſolum putauerit ſchema,quo aliud ſimulatur dici,quàm dicitur: quod ſanè uulgò quoq; ſic accipi ſcio. Vnde & figuratæ cõtrouerſiæ quædam,de quibus paulò pòſt dicam,uocantur. Ergo figura ſit arte aliqua nouata forma dicendi. Genus eius unum quidam putauerunt in hoc ipſo diuerſas opiniones ſecuti. Nam hi,quia uerborum mutatione ſenſus quoq; uerterent, omnes figuras in uerbis eſſe dixerunt:Illi,quia uerba rebus accõmodarent,omnes in ſenſibus. Quorum utraq; manifeſta cauillatio eſt. Nam ut eadẽ dici ſolent aliter atq; aliter,manetq́; ſenſus elocutione mutata,ita & figura ſententiæ,plures habere uerborum figuras poteſt. Illa eſt enim poſita in concipienda cogitatione,hæc in enuncianda: ſed frequẽtiſſimè coëunt:ut in hoc, Iam iam Dolabella neq; me tui, neq; tuorum liberûm. Nam oratio à iudice auerſa, in ſententia: iam iam, & liberûm, in uerbis ſunt ſchemata. Inter plurimos enim,quod ſciã,cõſenſum eſt duas eius eſſe partes,διανοίας,id eſt, mentis uel ſenſus,uel ſententiarum, nam ijs omnibus modis di-

*accipi

ctum eſt: & λέξεως, id eſt, uerborum, uel dictionis, uel elocutionis, uel ſermonis, uel orationis. Nam & uariatur, & nihil refert. Cornelius tamen Celſus adijcit uerbis & ſententijs figuras colorum, nimia profectò nouitatis cupiditate ductus. Nam quis ignoraſſe eruditum alioqui uirum credat colores & ſententias ſenſuum eſſe? Quare ſicut omnem orationem, ita figuras quoq; uerſari neceſſe eſt in ſenſu & in uerbis. Vt uerò natura prius eſt, concipere animo res quàm enuntiare: ita de ijs figuris antè loquendum eſt quæ ad mentem pertinēt, quarū quidem utilitas tum magna, tum multiplex, in nullo nō orationis opere uel clariſſime elucet. Nam etſi minime uidetur pertinere ad probationem, qua figura quicq; dicatur, facit tamen credibilia quæ dicimus, & in animos iudicum quà non obſeruatur irrepit. Nanq; ut in armorū certamine, & aduerſos ictus, & rectas ac ſimplices manus tum uidere, tum etiā cauere ac propulſare facile eſt, auerſæ tectæq; minus ſunt obſeruabiles, & aliud oſtēdiſſe quàm petas artis eſt: ſic oratio quæ aſtu caret, pondere, mole, & impulſu præliatur. Simulanti uariantiq; conatus, in latera atq; in terga incurrere datur, & arma aduocare, & uelut nutu fallere. Iam uerò affectus nihil magis ducit. Nam ſi frons, oculi, manus multum ad motum animorum ualent, quantò plus orationis ipſius uultus ad id quod intendimus efficere compoſitus? Plurimum tamen ad cōmendationem facit, ſiue in conciliandis agentis * moribus, ſiue ad promerendum actioni fauorem, ſiue ad leuandum uarietate faſtidium, ſiue ad quædam uel decentius indicanda uel tutius. Sed antequàm quæ cuiq; rei figura conueniat oſtendo, dicendum eſt nequaquam eſſe tam multas, quàm ſint à quibuſdam conſtitutæ. Neq; enim me mouent nomina illa quæ fingere utiq; Græcis promptiſſimum eſt. Ante omnia igitur illi, qui totidem figuras putant quot affectus, repudiandi: non quia affectus non ſit qualitas quædam mentis, ſed quia figura, quam non cōmuniter, ſed proprie nominamus, non ſit ſimplex rei cu-

*motibus

iuſcunq; enuntiatio. Quapropter in dicendo iraſci, dolere, miſereri, timere, confidere, contemnere, non ſunt figuræ: non magis quàm ſuadere, minari, rogare, excuſare. Sed fallit parum diligenter intuentes, quòd inueniunt in omnibus his locis figuras, & earum exempla ex orationibus excerpunt. Neq; enim pars ulla dicendi eſt, quæ non recipere eas poßit. Sed aliud eſt admittere figuram, aliud figuram eſſe. Neque enim uerebor explicandæ rei gratia frequentiorem eiuſdem nominis repetitionem. Quare dabunt mihi aliquam in iraſcēte, deprecante, miſerante figuram, ſcio, ſed non ideo iraſci, miſereri, deprecari figura erit. Cicero quidem omnia orationis lumina in hunc locum congeſſit, mediam quandam, ut arbitror, ſecutus uiam, ut nec omnis ſermo ſchema iudicaretur, nec ea ſola quæ haberēt aliquam remotam ab uſu communi fictionem, ſed quæ eſſent clarißima, & ad mouendum auditorem ualerent plurimum, quem duobus ab eo libris tractatum locum ad literam ſubieci, ne fraudarem legentes iudicio maximi autoris. In tertio de Oratore ita ſcriptum eſt: In perpetua autem oratione, cum & coniunctionis lenitatē, & numerorum, quam dixi, rationem, tenuerimus, tum eſt quaſi luminibus diſtinguenda & frequentanda omnis oratio ſententiarum atq; uerborum. Nam & cōmoratio una in re permultū mouet, & illuſtris explanatio rerum, quæ quaſi gerantur ſub aſpectum penè ſubiectio, quæ & in exponenda re plurimū ualet, & ad illuſtrandum id quod exponitur, & ad amplificandū, ut iis qui audient illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum eſſe uideatur. Et huic contraria ſæpe præciſio eſt, & ad plus intelligendum quàm dixeris ſignificatio, & indiſtincte conciſa breuitas, & extenuatio, & huic adiuncta illuſio, à præceptis Cæſaris non abhorrens, & ab re nō longa digreßio: in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus, & concinnus eſſe debebit: propoſitioq; quid ſis dicturus, & ab eo quod eſt dictum ſeiunctio & reditus ad propoſitum, & itera

iteratio, & rationis apta concluſio, tum augendi minuendi'ue cauſa ueritatis ſuperlatio, atq; traiectio & rogatio, atq; huic finitima quaſi percontatio, expoſitioq; ſentētiæ ſuæ: tum illa quæ maxime quaſi irrepit in hominum mentes, alia dicētis ac ſignificantis diſsimulatio, quæ eſt periucunda cum in orationis non contētione, ſed ſermone tractatur. Deinde *dubitatio, tum diſtributio, tum correctio, uel antè, uel poſtquàm dixeris, uel cum aliquid à te ipſo reijcias.* Præmunitio *eſt etiam ad id quod aggrediare, & reiectio in alium, cōmunicatio, quæ eſt quaſi cum his ipſis apud quos dicas, deliberatio, morum ac uitæ imitatio uel in perſonis, uel ſine illis magnum quoddā ornamentum orationis, & aptum ad animos conciliandos uel maxime, ſæpe autem etiam ad cōmouendos.* Perſonarum *ficta inductio, uel grauiſsimum lumen augendi, deſcriptio, erroris inductio, in hilaritatem impulſio, antè occupatio, tum duo illa quæ maxime mouent, ſimilitudo & exemplum, digeſtio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio, uox quædam libera, atq; etiam effrenatior augendi cauſa: iracundia, obiurgatio, promiſsio, deprecatio, obſecratio, declinatio, breuis à propoſito, non ut ſuperior illa, digreſsio, purgatio, conciliatio, læſio, optatio, atq; execratio.* His *ferè luminibus illuſtrant orationem ſententiæ.* Oratio*nis autem ipſius tanquam armorum eſt uel ad uſum comminatio & quaſi petitio, uel ad uenuſtatem ipſam tractatio.* Nam *& geminatio uerborum habet interdum uim, lepôrem aliâs, & paululum immutatum uerbum atq; deflexum, & eiuſdem uerbi crebra tum à primo repetitio, tum in extremum conuerſio, & in eadem uerba impetus & concurſio, & adiunctio, & progreſsio, & eiuſdem uerbi crebrius poſiti quædam diſtinctio, & reuocatio uerbi, & illa quæ ſimiliter deſinunt, aut quæ cadunt ſimiliter, aut quæ paribus paria referuntur, aut quæ ſunt inter ſe ſimilia.* Eſt *etiam gradatio quædam & conuerſio, & uerborum concinna tranſgreſsio, & contrarium, & diſ-*

ſolutum,& declinatio,& reprehenſio,& exclamatio, & imminutio,& quod in multis caſibus ponitur,& quod de ſingulis rebus propoſitis ductum refertur ad ſingula, & ad propoſitum ratio ſubiecta,& item in diſtributis ſuppoſita ratio, & *promißio * *permißio,& rurſus alia dubitatio,& improuiſum quiddam, & dinumeratio,& alia correctio,& diſputatio,& quod continuatum,& interruptum,& imago,& ſibijpſi reſponſio,& immutatio,& diſiunctio,& ordo,& relatio,& digreßio, & circumſcriptio.Hæc enim ſunt ferè,atq; horum ſimilia,uel plura etiam eſſe poßunt,quæ ſententijs orationē,uerborumq; conformationibus illuminent.Eadem ſunt in Oratore plurima,non omnia tamen,& paulò magis diſtincta,quia poſt orationis & ſententiarum figuras, tertium quendam locum ſubiecit ad alias (ut ipſe ait)quaſi uirtutes dicendi pertinentem.Et reliqua quæ ex collatione uerborum ſumuntur quaſi lumina,magnum afferunt ornatum orationi.Sunt enim ſimilia illis quæ in amplo ornatu ſcenæ aut fori appellantur inſignia,non quia ſola ornent, ſed quòd excellant. Eadem ratio eſt horum quæ ſunt orationis lumina, & quodammodo inſignia, aut cum duplicantur iterenturq; uerba, aut breuiter commutata ponuntur, aut ab eodem uerbo ducitur ſæpius oratio,aut in idem conijcitur, aut in utrunq;,aut adiungitur idem iteratum, aut idem ad extremum refertur,aut continenter unum uerbum non in eadem ſententia ponitur,aut cum ſimiliter uel cadunt uerba,uel deſinunt,aut cū multis modis cōtrarijs relata contraria,aut cum gradatim ſurſum uerſus reditur, aut cum demptis coniunctionibus diſſolute plura dicuntur,aut cum aliquid prætereuntes cur id faciamus, oſtendimus,aut cum corrigimus noſmetipſos quaſi reprehendentes,aut ſi eſt aliqua exclamatio uel admirationis,uel conqueſtionis,aut cum eiuſdem nominis caſus ſæpius cōmutantur. Sententiarum maiora ornamenta ſunt,quibus quia frequentißimè Demoſthenes utitur,ſunt qui putent idcirco eius eloquentiam*

tiam maximè eſſe laudabilem. Enimuero *nullus ferè ab eo locus ſine quadam conformatione ſententiæ edicitur,nec aliud quicquam eſt dicere,niſi omnes,aut certe pleraſq; aliqua ſpecie illuminare ſententias.* Quas *cum tu optime* Brute *teneas,quid attinet nominibus uti,aut exemplis? tantummodo notetur locus.Sic igitur dicet ille quē expetimus,ut uerſet ſæpe multis modis eadem,& in una re hæreat,in eademq; commoretur ſētētia.Sæpe etiā ut extenuet aliquid,ſæpe ut irrideat,aut declinet à propoſito,deflectatq; ſententiam,ut proponat quid dicturus ſit,ut cum tranſegerit iam aliquid definiat,ut ſe ipſe reuocet,ut quod dixerit iteret,ut argumentum ratione concludat,ut interrogādo urgeat,ut rurſus quaſi ad interrogata ſibijpſe reſpondeat, ut contrà ac dicat,accipi & ſentiri uelit,ut addubitet quid potius,aut quomodo dicat,ut diuidat in partes,ut aliquid relinquat,ac negligat,ut antè præmuniat, ut in eo ipſo in quo reprehendatur,culpam in aduerſarium conferat, ut ſæpe cum ijs qui audiunt,nonnunquam etiam cum aduerſario quaſi deliberet,ut hominum mores ſermonesq; deſcribat, ut muta quædam loquentia inducat,ut ab eo quod agitur auertat animos, ut ſæpe in hilaritatem riſum'ue conuertat,ut antè occupet quod putat opponi,ut comparet ſimilitudines,ut utatur exēplis,ut aliud alij tribuens diſpertiat,ut interpellatorem coērceat, ut aliquid reticere ſe dicat,ut denuntiet quid caueat,ut liberius quid audeat,ut iraſcatur etiam,ut obiurget aliquando, ut deprecetur, ut ſupplicet,ut medeatur,ut à propoſito declinet aliquātulum, ut optet,ut execretur,ut fiat ijs apud quos dicit familiaris,atq; alias etiam dicēdi quaſi uirtutes ſequatur,breuitatem,ſi res petet.Sæpe etiam rem dicendo ſubijciet oculis, ſæpe ſuprà feret rem quàm fieri poßit,ſignificatio ſæpe erit maior quàm oratio,ſæpe hilaritas,ſæpe uitæ naturarumq; imitatio.* Hoc in ge*nere,nam quaſi ſyluam uides,omnis eluceat oportet eloquentiæ magnitudo.*

De figuris ſententiarum. CAP. II.

ERgo cui latius complecti cõformationes uerborum ac ſententiarum placuerit,habet quod ſequatur, nec affirmare auſim,quicquam eſſe melius,ſed hæc ad propoſiti mei rationem legat. Nam mihi de ijs ſententiarum figuris dicere in animo eſt, quæ ab illo ſimplici modo dicendi recedunt, quod idem multis doctiſſimis uiris uideo placuiſſe. Omnia tamen illa, etiam quæ ſunt alterius modi lumina,adeò ſunt uirtutes orationis, ut ſine his nulla intelligi uere poſſit oratio. Nam quo modo iudex doceri poteſt,ſi deſit illuſtris explanatio,propoſitio,permiſſio,finitio,ſeiunctio, expoſitio ſententiæ, ſiue rationis apta concluſio,præmunitio,ſimilitudo,exemplum,digeſtio,diſtributio, interpellatio,interpellantis coërtio, contentio,purgatio, læſio? Quid uerò agit omnino eloquentia detractis amplificandi minuendiq; rationibus? Quarum prior deſiderat illam plus quàm dixeris ſignificationem,id eſt,ἔμφασιν,& ſuperlationem ueritatis,& traiectionẽ. Hæc altera extenuationẽ,deprecationemq;. Qui affectus erunt uel concitati, detracta uoce libera,effrenatiore iracũdia,obiurgatione,optatione, execratione:uel illi mitiores,niſi adiuuantur commendatione,conciliatione,ad hilaritatem impulſione? Quæ delectatio,aut quod mediocriter ſaltem docti hominis indicium,niſi alia repetitione,alia commoratione infigere,digredi à re,& redire ad propoſitum ſuum ſcierit,remouere à ſe,in aliũ traijcere,quæ relinquenda,quæ contemnẽda ſunt iudicare? Motus eſt in his orationis atq; actus, quibus detractis iacet,& uelut agitante corpus ſpiritu caret. Quæ cum adeſſe debent,tum diſponenda atq; uarianda ſunt,ut auditorẽ, quod in fidibus fieri uidemus,omni ſono permulceant. Verum ea plerunq; recta ſunt,nec ſe fingunt,ſed cõfitentur. Admittunt autẽ,ut dixi,figuras,quod uel ex proximo doceri poteſt. Quid enim tam commune quàm interrogare, uel percontari? Nam utroque utimur indifferenter,cum alterum noſcendi, alterum

arguendi gratia uideatur adhiberi. At ea res utrocunq; modo dicatur, etiam multiplex habet ſchema. Incipiamus enim ab ijs quibus acrior & uehementior ſit probatio, quod primo loco poſuimus. Simplex eſt ſic rogare:

Sed uos qui tandem, quibus aut ueniſtis ab oris?

Figuratum autem, quoties non ſciſcitandi gratia aſſumitur, ſed inſtandi: Quid enim tuus ille Tubero diſtrictus in acie Pharſalica gladius agebat? Et: Quouſq; tandē abutêre Catilina patientia noſtra? Et: Patêre tua conſilia non ſentis? Et totus denique hic locus. Quantò enim magis ardet, quàm ſi diceretur: Diu abuteris patientia noſtra. Et: Patēt tua conſilia. Interrogamus etiā quod negari non poßit: Dixit'ne tandē cauſam Caius Fidiculanius Falcula? Aut ubi reſpondēdi difficilis eſt ratio, ut uulgò uti ſolemus, Quomodo? quî fieri poteſt? Aut inuidiæ gratia, ut Medea apud Senecam: Quas peti terras iubes?

Aut miſerationis, ut Sinon apud Vergilium:

Heu quæ me tellus, inquit, quæ me æquora poſſunt
Accipere? Aut inſtandi, & auferendæ diſsimulationis, ut Aſinius: Audis'ne? furioſum inquam, non inofficioſum teſtamentum reprehendimus. Totum hoc plenum eſt uarietatis. Nam & indignationi conuenit:

–Et quiſquam numen Iunonis adoret? Et admirationi: *Aeneid. 1.*

–Quid non mortalia pectora cogis Auri ſacra fames?

Et interim acrius imperandi genus:

Non arma expedient, totáq; ex urbe ſequentur?

Et ipſi noſmet rogamus, quale eſt illud Terentianum:

Quid igitur faciam?

Eſt aliqua etiā in reſpondendo figura, cùm aliud interroganti, ad aliud, quia utilius ſit, occurritur: tum augendi criminis gratia, ut teſtis in reum rogatus, an ab reo fuſtibus uapulaſſet: Innocens, inquit. Tum declinandi, quod eſt frequētißimum: Quæro an occideris hominem, reſpondetur, Latronem. An fundum

occupaueris,reſpondetur, Meum*:ut confeßionem præcedat de-fenſio.* Vt *apud* Vergilium *in* Bucolicis *dicenti:*
Non *ego te uidi* Damonis *peßime caprum*
Excipere *inſidijs?* Occurritur:
An *mihi cantando uictus non redderet ille?* Cui *eſt confinis dißimulatio, non alibi quàm in riſu poſita, ideoq; tractata ſuo loco.* Nam *ſeriò ſi fiat,pro confeßione eſt.* Cæterũ *etiam inter-rogandi ſeipſum,& reſpondẽdi ſibi,ſolent eſſe nõ ingratæ ui-ces:ut* Cicero *pro* Ligario,Apud quem igitur hæc dico?nempe *apud eũ,qui cùm hoc ſciret,tamen me antè,quàm uidit,reipub. reddidit.* Aliter *pro* Cælio *ficta interrogatione:* Dicet *aliquis,* Hæc *igitur eſt tua diſciplina?* Sic *tu inſtituis adoleſcẽtes?& to-tus locus.* Deinde: Ego *ſi quis iudices hoc robore animi, atque hac indole uirtutis,ac continentiæ fuit,& cætera.* Cui *diuerſum eſt,cum alium rogaueris, non expectare reſponſum, & ſtatim ſubijcere:* Domus *tibi deerat? at habebas: pecunia ſuperabat? at egebas: quod ſchema quidam per ſubiectionem uocant.* Fit *& comparatione:* Vter *igitur facilius ſuæ ſententiæ rationem redderet:& alijs modis tum breuius,tum latius, tum de una re, tum de pluribus.* Mire *uerò in cauſis ualet præſumptio, quæ* πρόληψις *dicitur,cùm id quod obijci poteſt,occupamus.* Id *neque in alijs partibus parum eſt, & præcipue procemio conuenit.* Sed *quanquàm generis unius, diuerſas tamen ſpecies habet.* Eſt *enim quædam præmunitio,qualis* Ciceronis *contra* Q.Cæciliũ, *quòd ad accuſandum deſcẽdat,qui ſemper defenderat.* Quædam *confeßio,ut pro* Rabirio Poſthumo,*quẽ ſua quoq; ſententia re-prehendendum fatetur, quòd pecuniam regi crediderit.* Quæ-*dam prædictio: ut,* Dicam *enim non augendi criminis gratia.* Quædam *emendatio: ut,* Rogo *ignoſcatis mihi,ſi longius ſum euectus.* Frequentißima *præparatio, cùm pluribus uerbis uel quare facturi quid ſimus,uel quare fecerimus dici ſolet.* Verbo-*rum quoque uis ac proprietas confirmatur uel præſumptione* (quan

(*quanquàm illa non pœna, ſed probibitio ſceleris fuit*) *aut reprebenſione*: *Ciues inquam*, *ſi hoc eos appellari nomine fas eſt. Affert aliquam fidẽ ueritatis & dubitatio*, *cũ ſimulamus quærere nos*, *unde incipiendum*, *ubi deſinẽdum*, *quid potiſsimũ dicendum*, *an omnino dicendum ſit*, *cuiuſmodi exemplis plena ſunt omnia. Sed unũ interim ſufficit* : Equidem *quod ad me attinet*, *quò me uertam neſcio* : Negẽ *fuiſſe infamiã iudicij corrupti*? & *cætera.* Hoc *etiã in præteritũ ualet.* Nam & *dubitaſſe nos fingimus.* À *quo ſchemate nõ procul abeſt illa quæ dicitur cõmunicatio*, *cum aut ipſos aduerſarios cõſulimus*, *ut* Domitius *Afer pro* Cloantilla : *At illa neſcit trepida*, *quid liceat fœminæ*, *quid coniugem deceat*, *fortè uos in illa ſolicitudine obuios caſus miſeræ mulieri obtulit*: *tu frater*, *uos paterni amici*, *quod conſilium datis*? *Aut cum iudicibus quaſi deliberamus*, *quod eſt frequentiſsimum*: Quid *ſuadetis*? &: Vos *interrogo*, *quid tandem fieri oportuit*? *ut* Cato : *Cedo*, *ſi uos in eo loco eſſetis*, *quid aliud feciſſetis*? Et *alibi*: *Cõmunẽ rem agi putatote*, *ac uos huic rei præpoſitos eſſe.* Sed *nonnunquã cõmunicantes aliquid inexpectatum ſubiungimus*, *quod & per ſe ſchema eſt*, *ut in* Verrem Cicero: *Quid deinde*? *quid cenſetis*? *furtũ fortaſſe*, *aut prædam aliquã*? Deinde *cum diu ſuſpendiſſet iudicũ animos*, *ſubiecit quod multò eſſet improbius.* Hoc *Celſus ſuſtentationẽ uocat.* Eſt *autẽ duplex.* Nam *contrà*, *frequenter cùm expectationem grauiſsimorum fecimus*, *ad aliquid*, *quod ſit leue*, *aut nullo modo criminoſum*, *deſcendimus. Sed quia non tantum per communicationem fieri ſolet*, παράδοξον *alij nominauerunt*, *id eſt*, *inopinatum.* Illis *non accedo*, *qui ſchema eſſe exiſtimant*, *etiam ſi quid nobis ipſis dicamus inexpectatum accidiſſe*, *ut* Pollio : Nunquàm *fore credidi iudices*, *ut reo* Scauro *nequid in eius iudicio gratia ualeret*, *precarer.* Eſt *penè idem fons illius*, *quam permiſsionẽ uocant*, *qui cõmunicationis*, *cũ aliqua ipſis iudicibus relinquimus æſtimanda*, *aliqua nonnunquam aduerſarijs quoq*; , *ut Caluus*

Vatinio: Perfrica frontem, & dic te digniorem, qui Prætor fieres, quàm Catonem. Quæ uerò ſunt augendis affectibus accommodatæ figuræ, conſtant maxime ſimulatione. Nanq; & iraſci nos, & gaudere, & timere, & admirari, & dolere, & indignari, & optare, quæq; ſunt ſimilia his fingimus. Inde ſunt illa: Liberatus ſum, reſpiraui, & bene habet, & quæ amentia eſt hæc? Et: O tempora, ò mores, ò miſerum me, conſumptis enim lachrymis, infixus tamen pectori hæret dolor. Et:

–Magnæ nunc hiſcite terræ.

Quod exclamationem quidam uocant, ponuntq; inter figuras orationis. Hæc quoties uera ſunt, non ſunt in ea forma de qua nunc loquimur, ſed aßimulata & arte compoſita proculdubio ſchemata ſunt exiſtimanda. Quod idem dictum ſit de oratione libera, quam Cornificius licentiam uocat, Græci παῤῥησίαν. Quid enim minus figuratum, quàm uera libertas? Sed frequenter ſub hac facie latet adulatio. Nam Cicero cū dicit pro Ligario: Suſcepto bello Cæſar, geſto iam ex parte magna, nulla ui coactus, conſilio ac uoluntate mea, ad ea arma profectus ſum, quæ erant cōtra te ſumpta. Non ſolum ad utilitatem Ligarij reſpicit, ſed magis laudare uictoris clementiam non poteſt. In illa uerò ſententia: Quid autem aliud egimus Tubero, niſi ut quod hic poteſt, nos poſſemus? admirabiliter utriuſq; partis facit bonam cauſam, ſed hoc eum demeretur, cuius mala fuerat. Illa adhuc audaciora, & * maiorū (ut Cicero exiſtimat) laterum, fictiones perſonarū, quæ προσωποποιίαι dicuntur.

* ualentiorū

Mire nanq; tum uariant orationem, tum excitant. His etiam aduerſariorū cogitationes, uelut ſecum loquentium protrahimus, quæ tamen ità demum à fide non abhorrent, ſi ea locutos finxerimus, quæ cogitaſſe eos non ſit abſurdum. Et noſtros cum alijs ſermones, & aliorū inter ſe credibiliter introducimus, & ſuadendo, obiurgādo, querēdo, laudando, miſerando perſonas idoneas damus. Quin deducere deos in hoc genere dicendi, & inferos excitare, conceſſum eſt. Vrbes etiā populiq;

uoces accipiunt. Ac ſunt quidam qui has demum προσωποποιΐας dicant, in quibus & corpora, & uerba fingimus. Sermones hominum aßimulatos dicere διαλόγους malunt, quàm quod Latinorum quidam dixerunt, ſermocinationem. Ego iam recepto more utrunq; eodem modo appellaui. Nam certè ſermo fingi non poteſt, ut non perſonæ ſermo fingatur. Sed in his quæ natura non permittit, hoc modo mollior fit figura. Etenim ſi mecum patria, quæ mihi uita mea multò eſt charior, ſi cuncta Italia, ſi omnis Reſpub. ſic loquatur: Marce Tulli quid agis? Illud audacius genus: Quæ tecum Catilina ſic agit, & quodammodo tacita loquitur: Nullum iam aliquot annis facinus extitit niſi per te. Commode etiam apud nos aliquas ante oculos eſſe rerũ perſonarum'ue imagines fingimus, aut eadem aduerſarijs, aut iudicibus non accidere miramur: qualia ſunt, Videtur mihi, & non'ne uidetur tibi? Sed magna quædam uis eloquentiæ deſideratur. Falſa enim & incredibilia natura neceſſe eſt aut magis moueant, quia ſupra uera ſunt: aut pro uanis accipiantur, quia uera nõ ſunt. Vt dicta autem quædam, ita ſcripta quoq; fingi ſolẽt, quod facit Aſinius pro Liburnia: Mater mea, quæ mihi tum chariſsima, tum dulciſsima fuit, quæq; mihi uixit, bisq; eadẽ die mihi uitam dedit, & reliqua, deinde, exhæres eſto. Hæc tum per ſe figura eſt, tum duplicatur, quoties ſicut in hac cauſa ad imitationem alterius ſcripturæ componitur. Nam contrà recitabatur teſtamẽtum: P. Nouanius Gallio, cui ego omnia meritiſsimo uolo, & debeo, pro eius animi in me ſumma uoluntate, & adiectis deinde alijs, hæres eſto. Incipit eſſe quodammodo παρῳδή, quod nomen ductum à canticis ad aliorum ſimilitudinem modulatis, abuſiue etiam in uerſificationis ac ſermonũ imitatione ſeruatur. Sed formas quoq; fingimus ſæpe, ut famam Vergilius: ut uoluptatem ac uirtutem (quemadmodum à Xenophonte traditur) Prodicus: ut mortem ac uitam, quas contendentes in Satyra tradit Ennius. Eſt & incertæ perſonæ facta oratio: Hic aliquis. &,

Dicat

Dicat aliquis.Eſt & iactus ſine perſona ſermo:
Hic Dolopum manus,hic ſæuus tendebat Achilles.
Quod fit mixtura figurarum, cum προσωποποιΐα accedit illa, quæ eſt orationis per detractionē,detractum eſt enim, quis diceret. Vertitur interim προσωποποιΐα *in ſpeciem narrandi.* Vnde *apud hiſtoricos reperiuntur obliquæ allocutiones, ut in* Titi Liuij *primo ſtatim libro :* Vrbes *quoq; ut cætera ex infimo naſci,deinde quæ ſua uirtus ac dij iuuent,magnas opes ſibi, magnum nomen facere.* Auerſus *quoq; à iudice ſermo,qui dicitur* ἀποστροφή*, mire mouet,ſiue aduerſarios inuaſimus :* Quid enim *tuus ille* Tubero *in acie Pharſalica gladius agebat ?* Siue *ad inuocationem aliquam conuertimur :* Vos *enim iam ego* Albani *tumuli atq; luci .* Siue *ad inuidioſam imploratione m :* O' *leges* Porciæ,*legesq́;* Semproniæ.*Sed illa quoq; uocatur auerſio,quæ à propoſita quæſtione abducit audientem:*
Non ego cum Danais Troianam excindere gentem
Aulide iuraui. *Quod fit & multis,& uarijs figuris,cùm aut aliud expectaſſe nos,aut maius aliquid timuiſſe ſimulamus,aut plus uideri poſſe ignorantibus,quale eſt procœmium pro* Cælio. *Illa uerò,ut ait* Cicero,*ſub oculos ſubiectio tum fieri ſolet,cum res non geſta indicatur,ſed ut ſit geſta oſtenditur,nec uniuerſa, ſed per partes,quem locum proximo libro ſubiecimus euidētiæ.* Et Celſus *hoc nomen iſti figuræ dedit,ab alijs* ὑποτύπωσις *dicitur,propoſita quædam forma rerum ita expreſſa uerbis,ut cerni potius uideatur quàm audiri:*Ipſe *inflammatus ſcelere ac furore in forum uenit,ardebant oculi,toto ex ore crudelitas emicabat.*Nec *ſolum quæ facta ſint aut fiant, ſed etiam quæ futura ſint,aut futura fuerint,imaginamur .* Mire *tractat hæc* Cicero pro Milone,*quæ facturus fuerit* Clodius *ſi* Præturam *inuaſiſſet.* Sed *hæc quidem translatio temporum, quæ propriè* μετάστασις

*in διατυπώσει} *dicitur,* * ὑποτυπώσει *uerecundior apud priores fuit .* Proponebant *enim talia :* Credite *uos intueri : ut* Cicero,*Hæc quæ non uidiſtis*

*uidiſtis oculis,animus cernere poteſtis.*Noui *uerò,& præcipue declamatores audacius,nec mehercules ſine motu quodam imaginantur,ut Seneca in controuerſia,cuius ſumma eſt,quòd pater filium & nouercam inducente altero filio in adulterio deprehenſos occidit:*Duc,ſequor. Accipe *hāc ſenilem manum,& quocunq; uis imprime.*Et *paulò pòſt: Aſpice,inquit, quod diu non credidiſti.*Ego *uerò nō uideo,nox oboritur,& craſſa caligo.Habet hæc figura manifeſtius aliquid.Nō enim narrari res, ſed agi uidetur.*Locorum *quoq; dilucida & ſignificans deſcriptio eidem uirtuti aſsignatur à quibuſdam:alij τοπογραφίαν dicunt.*Εἰρωνείαν *inueni qui diſsimulationem uocarent,quo nomine,quia parum totius huius figuræ uidentur uires oſtendi,nimirum ſicut in pleriſq;,Græca erimus appellatione contenti.*Igi*tur* εἰρωνεία *quæ eſt ſchema, ab illa quæ eſt tropus, genere ipſo nihil admodum diſtat:in utroq; enim contrarium ei quod dicitur intelligendum eſt:* Species *uerò prudentius intuenti diuerſas eſſe,facile eſt deprehendere.* Primùm *quòd tropus apertior eſt,& quanquàm aliud dicit ac ſentit,non tamen aliud ſimulat.* Nam *& omnia circa ferè recta ſunt,ut illud in Catilinā:*A' *quo repudiatus ad ſodalem tuum uirum optimum ** Metellum *demigraſti.*In *duobus demum uerbis eſt ironia, ergo etiam breuior eſt tropus.*At *in figura totius uoluntatis fictio eſt apparēs magis quàm confeſſa, ut illic uerba ſint uerbis diuerſa,hîc ſenſus ſermoni:& ioci,& tota interim cauſæ conformatio.*Tum *etiam uita uniuerſa ironiam habere uidetur, qualis eſt uita* Socratis. Nam *ideo dictus* εἴρων,*id eſt, agens imperitum, & admirator aliorum tanquam ſapientium:ut quemadmodum* ἀλληγορίαν *facit continua* μεταφορὰ,*ſic hoc ſchema faciat troporū ille cōtextus.* Quædam *uero genera huius figuræ nullam cum tropis habent ſocietatem,ut illa ſtatim prima quæ dicitur à negando, quam nonnulli uocāt* ἀπόφασιν. Non *agam tecum iure ſummo:non dicam quod forſitan obtinerem.* Et: Quid *ego iſtius decreta? quid*

rapinas

*M.Macellum.

rapinas? quid hæreditatum poſſeßiones datas? quid ereptas proferam? Et: *Mitto illam primã libidinis iniuriam.* Et: *Ne illa quidem teſtimonia recito, quæ dicta ſunt de ſeſtertijs ſeptingentis millibus.* Et: *Poßum dicere.* *Quibus generibus per totas interim quæſtiones decurrimus: ut* Cicero, *Hoc ego ſi ſic agerẽ, tãquam mihi crimen eſſet diluendum, hæc pluribus dicerem.* Εἰρωνεία *eſt & cum ſimiles imperantibus uel permittentibus ſumus.*

I, *ſequere* Italiam *uentis*– *Et cùm ea quæ nolumus uideri in aduerſarijs eſſe, concedimus eis.* Id *acrius fit, cùm eadem in nobis ſunt, & in aduerſario non ſunt:* –*Meq; timoris*

Argue tu Drance, *quando tot cædis aceruos*

Teucrorum *tua dextra dedit.*

Quod idem contrà ualet, cùm aut ea quæ à nobis abſunt, aut etiam quæ in aduerſarios recidunt, quaſi fatemur.

Me *duce* Dardanius Spartam *expugnauit adulter.*

Nec *in perſonis tantum, ſed & in rebus uerſatur hæc contraria dicendi, quàm quæ intelligi uelis, ratio: ut totum pro* Q. Ligario *procemium, & illæ eleuationes, uidelicet:*

O` *dij boni.* *Scilicet is ſuperis labor eſt*–

Et *ille pro* Oppio *locus:* O` *amorem mirum.* O` *beneuolentiam ſingularem.* Non *procul autem abſunt ab hac ſimulatione tres inter ſe ſimiles: Confeßio nihil nocitura, qualis eſt:* Habes *igitur* Tubero, *quod eſt accuſatori maxime optandum, confitentem reum.* Et *conceßio, cum aliquid etiã iniquum uidemur cauſæ fiducia pati:* Metu *uirgarum nauarchus nobilißimæ ciuitatis pretio ſe redemit, humanum eſt.* Et *pro* Cluentio *de inuidia:* Dominetur *in concionibus, iaceat in iudicijs.* Tertia *conſenſio, ut pro eodem:* Iudicium *eſſe corruptum.* Hæc *euidentior figura eſt, cum alicui rei aſſentimur, quæ eſt futura pro nobis.* Verum *id accidere ſine aduerſarij uitio non poteſt.* Quædã *etiam* * *uel laudamus, ut* Cicero *in* Verrem *circa crimen* Apollonij Drepanitani: Gaudeo *etiam, ſi quid ab eo abſtuliſti, & abs te nihil*

* *uelut*

rectius

*rectius factum eſſe dico. Interim augemus crimina, quæ ex facili aut diluere poſſumus, aut negare, quod eſt frequentius, quàm ut exemplum deſideret. Interim hoc ipſo fidem detrahimus illis, quòd ſint tam grauia, ut pro Roſcio Cicero, cùm immanitatem parricidij, quanquàm per ſe manifeſtam, tamen etiam ui orationis exaggerat. Ἀποσιώπησις, quam *idem Cicero reticentiam, Celſus obticentiam, nonnulli interruptionem appellant, & ipſa oſtendit aliquid affectus uel iræ: ut,* *idrcirco

Quos ego. ſed motos præſtat componere fluctus.

uel ſolicitudinis, & quaſi religionis: An huius ille legis, quam Clodius à ſe inuentam gloriatus eſt, mentionem facere auſus eſſet uiuo Milone, ne dicam Conſule? De noſtrum enim omnium. nõ audeo totum dicere. Cui ſimile eſt in procemio pro Cteſiphonte Demoſthenis: Vel aliò tranſeundi gratia: Communis autem. tametſi ignoſcite mihi iudices. In quo eſt & illa (ſi tamen inter ſchemata numerari debet, cùm alijs etiam pars cauſæ uideatur) digreßio. Abit enim cauſa in laudes Cn. Pompeij. Idq́; fieri etiã ſine ἀποσιωπήσει potuit. Nam breuior illa, ut ait Cicero, à re digreßio plurimis fit modis. Sed hæc exẽpli gratia ſufficient: Tum Caius Varenus, is qui à familia Anchariana occiſus eſt, hoc quæſo iudices diligenter attendite. Et pro Milone: Et aſpexit me illis quidem oculis, quibus tum ſolebat, cùm omnibus omnia minabatur. Eſt alia non quidem reticentia, quæ ſit imperfecti ſermonis, ſed tamen præciſa uelut ante legitimum finem oratio, ut illa: Nimis urgeo, commoueri uidetur adoleſcens. Et: Quid plura? ipſum adoleſcentem dicere audiſtis. Imitatio morum alienorum, quæ ἠθοποιΐα, uel, ut alij malunt, μίμησις dicitur, iam inter leuiores affectus numerari poteſt. Eſt enim poſita ferè in eludendo, ſed uerſatur & in factis, & in dictis: In factis, quod eſt ὑποτυπώσει uicinum: In dictis, quale eſt apud Terent.

At ego neſciebam, quorſum tu ires. Paruula
Hinc eſt abrepta, eduxit mater pro ſua,

Soror dicta eſt. Cupio abducere, ut reddam ſuis.

Sed noſtrorũ quoq; dictorum factorumq; ſimilis imitatio eſt per relationem, niſi quòd frequentius aſſeuerat, quàm eludit. Dicebam *habere eos actorem* Q. *Cæciliũ. Sunt & illa iucũda, & ad commendationẽ cùm uarietate, tum etiam ipſa natura plurimũ proſunt, quæ ſimplicẽ quandam & non præparatam oſtendendo orationem minus nos ſuſpectos iudici faciunt.* Hinc *eſt quaſi pœnitentia dicti, ut pro Cælio : Sed quid ego tam grauem perſonam introduxi ?* Et *quibus utimur uulgò :* Imprudens *incidi.* Vel *cum quærere nos quid dicamus fingimus :* Quid *reliquum eſt?* Et: Num *quid omiſi?* Et *cum ibidem in* Verrem *ait* Cicero: Vnum *etiam mihi reliquum huiuſmodi crimen eſt.* Et, Aliud *ex alio ſuccurrit mihi.* Vnde *etiam uenuſti tranſitus fiunt, nõ quia tranſitus ipſe ſit ſchema, ut* Cicero *narrato* Piſonis *exẽplo, qui anulum ſibi cudi ab aurifice in tribunali ſuo iuſſerat, uelut hoc in memoriam adductus, adiecit:* Hic *modò me commonuit* Piſonis *anulus, quod totũ effluxerat, quàm multis iſtum putatis hominibus honeſtis de digitis anulos aureos abſtuliſſe?* Et *cum aliqua uelut ignoramus.* Sed *earũ rerũ artificem quem? quem nam? recte admones,* Polycletum *eſſe dicebant.* Quod *quidem non in hoc tantum ualet.* Quibuſdam *enim dum aliud agere uidemur, aliud efficimus, ſicut hic* Cicero *conſequitur, ne cùm morbum in ſignis atq; tabulis obijciat* Verri, *ipſe quoq; earũ rerum ſtudioſus eſſe credatur.* Et Demoſthenes *iurando per interfectos in Marathone & Salamine, id agit, ut minore inuidia cladis apud Chæroneam acceptæ laboret.* Faciunt *illa quoq; iucundam orationem, aliqua mentione habita differre, & deponere apud memoriã iudicis, & repoſcere quæ depoſueris, & ſeparare quædã ſchemate aliquo : non enim eſt iſta ipſa per ſe iteratio ſchema: & excipere aliqua, & dare actioni uarios uelut uultus.* Gaudent *enim res uarietate, & ſicut oculi diuerſarũ aſpectu rerum magis detinentur, ita ſemper animis præſtant, in quod ſe uelut*

nouum

nouum, intendant. Eſt Emphaſis etiam inter figuras, cum ex aliquo dicto latens aliquid eruitur, ut apud Vergilium:

Non licuit thalami expertem ſine crimine uitam

Degere more feræ? Quanquàm enim de matrimonio queritur Dido, tamen huc erupit eius affectus, ut ſine thalamis uitam non hominum putet, ſed ferarum. Aliud apud Ouidium genus, apud quem & Myrrha nutrici amorem patris ſic confitetur:

–O', dixit, fœlicem coniuge matrem.

*Huic uel confinis, uel eadem eſt, qua nunc utimur plurimum. Iam enim ad id genus, quod & frequentiſsimũ eſt, & expectari maxime credo, ueniẽdum eſt, in quo per quandã ſuſpicionẽ, quod non dicimus, accipi uolumus, non utiq; contrarium, ut in εἰρωνείᾳ, ſed aliud latens, & auditori quaſi inueniendum, quod ut ſuprà oſtendi, iam ferè ſolum ſchema à noſtris uocatur, & unde controuerſiæ figuratæ dicuntur. Eius triplex uſus eſt: unus ſi dicere palàm parum tutum eſt: Alter, ſi non decet: Tertius, qui uenuſtatis modò gratia adhibetur: & ipſa nouitate ac uarietate magis, quàm ſi relatio ſit recta, delectat. Ex his quod eſt primũ, frequens in ſcholis eſt. Nam & * actiones deponentium imperium tyrannorum, & poſt ciuile bellum ſenatuſcõſulta finguntur, & capitale eſt obijcere anteacta, ut quod in foro non expedit, illic nec liceat. Sed ſchematũ conditio nõ eadem eſt. Quamlibet enim apertum, quod modò & aliter intelligi poſsit, in illos tyrannos bene dixeris, quia periculum tantùm, non etiam offenſa uitatur. Quòd ſi ambiguitate ſententiæ poſsit eludi, nemo non illi furto fauet. Vera negotia nunquàm adhuc habuerunt hanc ſilentij neceſsitatem, ſed aliam huic ſimilem, uerùm multò ad agendum difficiliorem, cum perſonæ potentes obſtant, ſine quarum reprehenſione teneri cauſa non poſsit. Ideoq; hoc parcius & circunſpectius faciendum, quia nihil intereſt quomodo offendas, & aperta figura perdit hoc ipſum, quod figura eſt: ideoq; à quibuſdam tota res repudiatur, ſiue intelligatur, ſiue non. Sed licet*

*pactiones

*modum adhibere:*In *primis ne ſint manifeſtæ.* Non *erũt autem, ſi ex uerbis dubijs,& quaſi duplicibus petentur,qualis eſt in ſuſpecta nuru:*Duxi uxorẽ,*quæ patri placuit.* Aut *quod eſt multò ineptius,compoſitionibus ambiguis, ut illa controuerſia, in qua infamis amore uirginis filiæ pater,raptam eam interrogat,à quo uitiata ſit:Quis te,inquit,rapuit?tu pater neſcis?*Res *ipſæ perducant iudicem ad ſuſpicionem, & amoliamur cætera , ut hoc ſolum ſuperſit.* In *quo multum etiã affectus iuuant,& interrupta ſilentio dictio, & cunctationes. Sic enim fiet,ut iudex quærat illud,neſcio quid,quod ipſe fortaſſe non crederet,ſi audiret, & ei quod à ſe inuentum exiſtimat, credat. Sed ne ſi optimæ quidem ſint, eſſe debent frequentes.* Nam *denſitate ipſa figuræ aperiuntur,nec offenſæ minus habẽt,ſed autoritatis.* Nec *pudor uidetur,quòd non palàm obijcias, ſed diffidentia.* In *ſumma, ſic maxime iudex credit figuris, ſi nos putat nolle dicere.* E*quidem quandoque & in perſonas incidi tales,& in rem quoque(quod eſt magis rarum) quæ obtineri niſi hac arte non poſſet.* R*eam tuebar, quæ ſubieciſſe dicebatur marito teſtamentum, & dicebantur chirographum, marito expirante, hæredes dediſſe, & uerum erat.* N*am quia per leges inſtitui uxor non poterat hæres, id fuerat actum, ut ad eam bona per hoc tacitum fideicommiſſum peruenirent.* Et *caput quidẽm quæri facile erat, ſi hoc diceremus palàm, ſed per ſe deperibat hæreditas.* I*ta ergo fuit nobis agendum, ut iudices illud intelligerent factum, delatores non poſſent apprehendere, ut dictum, & contigit utrunque.* Q*uod non inſeruiſſem, ueritus opinionem iactantiæ, niſi probare uoluiſſem, in foro quoque eſſe his figuris locum.* Q*uædam etiam quæ probare nõ poßis,figura potius ſpargenda ſunt.Hæret enim nonnunquam telum iſtud occultum, & hoc ipſo,quòd non apparet,eximi non poteſt.At ſi idem dicas palàm,& defenditur, & probandum eſt. Cum autem obſtat nobis perſonæ reuerentia, quod ſecundum poſuimus genus, tantò cautius dicendum eſt*

dum eſt, quantò ualidius bonos inhibet pudor, quàm metus. Hîc uerò tegere nos iudex quod ſciamus, & uerba ui quadam ueritatis erumpentia credat coërcere. Nam quantò minus aut ipſi in quos dicimus, aut iudices aut aſsiſtentes oderint hanc maledicendi laſciuiam, ſi nolle nos credant? Aut quid intereſt, quo modo dicatur, cùm & res, & animus intelligitur? Quid dicendo deniq; proficimus, niſi ut palàm ſit nos facere, quod ipſi ſciamus non eſſe faciendum? Atqui præcipuè prima, quibus præcipere cœperam, tempora hoc uitio laborarunt. Dicebant enim libenter tales controuerſias, quæ difficultatis gratia placent, cùm ſint multò faciliores. Nam rectũ genus approbari niſi maximis uiribus nõ poteſt: hæc diuerticula & anfractus ſuffugia ſunt infirmitati, ut qui curſu parum ualent, flexu eludunt, cùm hæc quæ affectatur ratio ſententiarum, non procul à ratione iocandi abhorreat. Adiuuat etiam, quòd auditor gaudet intelligere, & fauet ingenio ſuo, & alio dicente ſe laudat. Itaque non ſolum ſi perſona obſtaret rectæ orationi, quo in genere ſæpius modo quàm figura opus eſt, decurrebant ad ſchemata, ſed faciebant illis locum, etiam ubi perſonæ inutiles ac nefariæ eſſent, ut ſi pater, qui infamem in matrem filium ſecretò occidiſſet, reus malæ tractationis, iacularetur in uxorem obliquis ſentẽtijs. Nam quid impurius quàm retinuiſſe talem? Quid porrò tam contrarium, quàm eum qui accuſatur, quia ſummũ nefas ſuſpicatus de uxore uideatur, confirmare id ipſa defenſione, quod diluendum eſt? At ſi iudicum ſumerent animum, ſcirent, quàm eiuſmodi actionem laturi non fuiſſent, multoq; etiam minus, cùm in parentes abominanda crimina ſpargerentur. Et quatinus huc incidimus, paulò plus ſcholis demus. Nam & in his educatur orator, & in eo quo modo declametur, poſitum eſt etiam, quo modo agatur. Dicendum ergo de ijs quoq;, in quibus non aſperas figuras, ſed palàm contrarias cauſæ pleriq; fecerunt: Tyrannidis affectatæ damnatus torqueatur, ut conſcios indicet. Accuſator eius optet,

quod uolet. Patrem qui accuſauit,optat ne is torqueatur. Pater ei contradicit. Nemo ſe tenuit agens pro patre, quin figuras in filium faceret,tanquã illum conſcium in tormentis eſſet nominaturus. Quo quid ſtultius? Nam cùm hoc iudices intellexerint,aut non torquebitur,cùm ideo torqueri uelit: aut torto non credetur. At credibile eſt hoc eum uelle fortaſſe. Diſsimulet ergo,ut efficiat. Sed nobis(declamatoribus dico) quid proderit hoc intellexiſſe,niſi dixerimus? Ergo ſi uerè ageretur, ſimiliter conſilium illud latens prodidiſſemus. Quid,ſi neq; utiq; uerum eſt, & habere alias hic damnatus contradicendi cauſas poteſt,uel quòd legem conſeruandã putet,uel quòd nolit accuſatori debere beneficium,uel(quod ego maximè ſequerer)ut ſe innocentem in tormentis eſſe prætendat? Quare ne illud quidem ſemper ſuccurret ſic dicentibus: Patrociniũ hoc uoluit, qui controuerſiam finxit. Fortaſſe enim noluit. ſed eſto uoluerit, continuo'ne ſi ille ſtultè cogitauit,nobis quoq; ſtultè dicendũ eſt? At ego in cauſis agendis frequenter non puto intuendum,quid litigator uelit. Eſt & ille in hoc genere frequens error,ut putent aliud quoſdam dicere,aliud uelle,præcipuè cùm in themate eſt,aliquem ut ſibi mori liceat poſtulare: ut in illa controuerſia, Qui aliquando fortiter fecerat, & alio bello petierat, ut militia uacaret ex lege, quòd quinquagenarius eſſet,aduerſante filio ire in aciem, coactus deſeruit. Filius qui fortiter eodem prælio fecerat,incolumitatẽ eius optat,contradicit pater. Non enim,inquiunt,mori uult, ſed inuidiam filio facere. Equidem rideo, quòd illi ſic timent, tanquam ipſi morituri,& in conſilium ſuos metus ferunt, obliti tot exemplorum circa uoluntariam mortem,cauſarum quoq; quas habet factus ex uiro forti deſertor. Sed de una controuerſia loqui, ſuperuacuũ eſt. Ego in uniuerſum neq; oratoris puto eſſe unquam præuaricari,neq; litem intelligo,in qua pars utraq; idem uelit, neq; tam ſtultum quenquam, qui ſi uiuere uelit, mortem potius malè petat,quàm omnino non petat. Non tamen nego eſſe con-

trouer

troverſias huiuſmodi figuratas, ut eſt illa: Reus parricidij, quòd fratrem occidiſſet, damnatū iri uidebatur. Pater pro teſtimonio dixit, eum ſe iubente feciſſe. Abſolutum abdicat. Nam neq; in totum filio parcit, nec quod priore iudicio affirmauit, mutare palàm poteſt, & ut non durat ultra pœnam abdicationis ira, abdicat tamen, & obliqua figura in patrem plus facit, quàm licet, in filium minus. Vt autem nemo cōtra id, quod uult, dicit, ita poteſt aliquid melius uelle, quàm dicit. Quo modo ille abdicatus, qui à patre, ut filium expoſitum, & ab eo educatum ſolutis alimentis recipiat, poſtulat, reuocari fortaſſe mauult, non tamen quod petit, non uult. Eſt latens & illa ſignificatio, qua cùm ius aſperius petitur à iudice, fit ei tamen * ſpecies aliqua clementiæ non palàm, ne paciſcamur, ſed per quandam credibilem ſuſpicionem, ut in multis cōtrouerſijs, ſed in hac quoq;: Raptor niſi intra trigeſimum diem, & raptæ patrem, & ſuum exorauerit, pereat. Qui exorato raptæ patre ſuum non exorat, agit cum eo dementiæ. Nam ſi palàm promittat hic pater, lis tollitur: Si nullam ſpem faciat, ut non demens, crudelis certè uideatur, & à ſe iudicē auertat. Latro igitur optime, Occidet ergo, ſi potero. Remiſsius, & pro ſuo ingenio pater Gallio, Dura anime hodie, dura, heri fortior fuiſti. Cōfinia ſunt his celebrata apud Græcos ſchemata, per quæ res aſperas mollius ſignificant. Nam Themiſtocles ſuaſiſſe exiſtimatur Athenienſibus, ut urbem apud deos deponerēt, quia durum erat dicere, ut relinquerent: & qui uictorias aureas in uſum belli cōflari uolebat, ita declinauit, uictorijs utendum eſſe. Totum autem allegoriæ ſimile eſt, aliud dicere, aliud intelligi uelle. Quæſitum etiam eſt quo modo contra figuras reſponderi oporteat, & quidam ſemper ex diuerſo aperiendas putauerunt, ſicut latentia uitia reſcinduntur. Idq; ſane frequentiſsimè faciendum eſt: aliter enim dilui obiecta non poſſunt, utiq; cùm quæſtio in eo conſiſtit, quod figuræ petunt. At cùm maledicta ſunt tantùm, & non intelligere interim bonæ conſcientiæ eſt: atque

*ſpes

etiam ſi fuerint crebriores figuræ, quàm ut diſsimulari poſsint, poſtulandum eſt, ut illud neſcio quid, quod aduerſarij obliquis ſententijs ſignificare uoluerint, ſi fiducia ſit, obijciant palàm, aut certè non exigant, ut quod ipſi non audent dicere, id iudices non modò intelligant, ſed etiam credant. Vtilis etiam aliquando diſsimulatio eſt, ut in eo (nota enim fabula eſt) qui cum eſſet contra eum dictum, Iura per patroni tui cineres, paratum ſe eſſe reſpõdit, & iudex conditione uſus eſt, clamante multum aduocato, ſchemata de rerum natura tolli: ut protinus etiã præceptum ſit, eiuſmodi figuris utendum temere non eſſe. Tertium eſt genus, in quo ſola melius dicendi petitur occaſio, ideoq; id Cicero non putat eſſe poſitum in contentione. Tale eſt illud, quo idem utitur in Clodium: Quibus iſte, qui omnia ſacrificia noſſet, facilè à ſe deos placari poſſe, arbitrabatur. Ironia quoq; in hoc genere materiæ frequentiſsima eſt. Sed eruditiſsimum longè, ſi per aliam rem, alia inducatur, ut cum aduerſus tyrannum, qui ſub pacto abolitionis dominationem depoſuerat, agit competitor: Mihi in te dicere non licet, tu in me dic, & potes. Nuper te uolui occidere. Frequens illud eſt, nec magnopere captandum, quod petitur iureiurando, ut eſt pro exhæredato: Ita mihi contingat hærede filio mori. Nam in totum iurare, niſi ubi neceſſe eſt, graui uiro parum conuenit. Et eſt à Seneca dictum eleganter, non patronorum hoc eſſe, ſed teſtium. Nec meretur fidem, qui ſententiolæ gratia iurat, niſi ſi poteſt tam bene, quàm Demoſthenes, ut ſuprà dixi. Leuiſsimum autem longe genus ex uerbo, etiamſi eſt apud Ciceronem in Clodiam: Præſertim quam omnes amicam omnium potius, quàm cuiuſquam inimicam putauerũt. Comparationem equidem uideo figuram non eſſe, cùm ſit interim probationis, interim etiam cauſæ genus, & ſit talis eius forma, qualis eſt pro Muræna: Vigilas tu de nocte, ut tuis conſultoribus reſpondeas: ille ut quò contendit, maturè cum exercitu perueniat. Te Gallorum, illum buccinarum cantus

exuſcitat

exuſcitat, & cætera: neſcio an orationis potius, quàm ſententiæ ſit. Id enim ſolum mutatur, quòd non uniuerſa uniuerſis, ſed ſingula ſingulis opponuntur. Et Celſus tamen, & non negligens autor Viſellius, in hac eam parte poſuerunt. Rutilius quidẽ Lupus in utroque genere, idq́; ἀντίθετον uocat. Præter illa uerò quæ Cicero inter lumina poſuit ſententiarum, multa alia, & idem Rutilius Gorgiam ſecutus, non illum Leontinum, ſed alium ſui temporis, cuius quatuor libros in unum ſuum tranſtulit, & Celſus uidelicet Rutilio accedens, poſuerunt ſchemata, Conſummationem, quam Græcus διαλλαγὴν uocat, cùm plura argumenta ad unum effectum deducuntur. Conſequens, ille ἐπακολούθησιν, de quo nos in argumentis diximus. Collectionem, qui apud illum eſt συλλογισμός. Minas, id eſt, κατάπληξιν. Exhortationem παραινετικόν, quorum nihil non rectum eſt, niſi cum aliquam ex his de quibus locuti ſumus, figuram accipit. Præter hæc Celſus excludere, aſſeuerare, detrectare, excitare iudicem, prouerbijs uti, & uerſibus, & ioco, & inuidia, & inuocatione, intendere crimen, quod eſt δείνωσις, adulari, ignoſcere, faſtidire, admonere, ſatisfacere, precari, corripere, figuras putat. Partitionem quoque, & propoſitionem, & diuiſionem, & rerum duarum cognationem, quod eſt, ut idem ualeant, quæ uidentur eſſe diuerſa, ut non is demum ſit ueneficus, qui uitam abſtulit data potione, ſed etiam qui mentem. Quod eſt in parte finitionis. Rutilius ſiue Gorgias, ἀναγκαῖον, ἀνάμνησιν, ἀνθυποφοράν, ἀντίῤῥησιν, παραύξησιν, προέκθεσιν, quod eſt dicere, quid fieri oportuerit, deinde quid factum ſit, ἐναντιότητα, unde ſit enthymema, κατ᾽ ἀντίθεσιν, μετάληψιν, κατ᾽ αἰτίαν etiam, quo ſtatu Hermagoras utitur. Viſellius, quanquàm paucißimas faciat figuras, facit ἐνθύμημα tamen, quod cõmentũ uocat, & rationẽ appellans, ἐπιχείρημα inter eas habet. Quod quidem recipit quodammodo & Celſus, nam conſequens an epichirema ſit, dubitat. Viſellius adijcit & ſententiam. Inuenio qui aggregent his διασκευὰς ἀπαγορεύσεις,

παραδιηγήσεις. Sed ut hæc non ſunt ſchemata, ſic alia uel ſunt forſitan ac nos fugerunt: uel etiam noua fieri adhuc poſſunt, eiuſdem tamen naturæ, cuius ſunt ea, de quibus dictum eſt.

De figuris uerborum. CAP. III.

VErborum uero figuræ, & mutatæ ſunt ſemper, & utcunque ualuit conſuetudo, mutantur. Itaque ſi antiquum ſermonem noſtro comparemus, penè iam quicquid loquimur, figura eſt: ut huic rei inuidere, non ut omnes ueteres, & Cicero præcipuè hanc rem, & incumbere illi, non in illum, & plenum uino, non uini, & huic non hunc adulari, iam dicitur, & mille alia, utinamq; non peiora uincant. Verum ſchemata λέξεως, duorum ſunt generum, alterum loquendi rationem uocant: alterum, quod collocationem, maximè exquiſitum eſt. Quorum tametſi utrunq; conuenit orationi, tamen poßis illud grammaticum, hoc magis rhetoricum dicere. Prius fit iiſdem generibus quibus uitia. Eſſet enim omne ſchema uitium, ſi non peteretur: ſed accideret. Verum autoritate, uetuſtate, conſuetudine plerunq; defenditur, ſæpe etiam ratione quadam. Ideoq; cum ſit à ſimplici rectoq; loquendi genere deflexa, uirtus eſt, ſi habet probabile aliquid, quod ſequatur. Vna tamen in re maxime utilis, ut quotidiani, & ſemper eodem modo formati ſermonis, faſtidium leuet, & nos à uulgari dicendi genere defendat. Quo ſi quis parcè, & cum res poſcet, utetur, uelut aſperſo quodam condimento iucundior erit. At qui nimium affectauerit, ipſam illam gratiam uarietatis amittet. Quanquàm ſunt quædam figuræ ita receptæ, ut penè iam hoc ipſum nomen effugerint, quæ etiam ſi fuerint crebriores, aures conſuetas minus ferient. Nam & ſecretæ, & extra uulgarem uſum poſitæ, ideoq; magis nobiles, ut nouitate aurem excitant, ita copia ſatiant: nec ſe obuias fuiſſe dicenti, ſed conquiſitas, & ex omnibus latebris extractas congeſtasq; declarant. Fiunt ergo & circa genus figuræ in nominibus. Nam & oculis capti talpæ, & timidi damæ dicuntur à Vergilio: ſed ſubſt

rato,

ratio,quia ſexus uterque altero ſignificatur. Tam enim mares eſſe talpas damaſq;,quám fœminas certum eſt. Et in uerbis,ut fa-bricatus eſt gladium, & inimicos punitus eſt. Quod mirum mi-nus eſt, quòd in natura uerborum eſt, & quæ facimus patiendi modo ſæpe dicere, ut arbitror,ſuſpicor:& contrà faciendi, quæ patimur,ut uapulo:ideoq; frequens permutatio eſt,& pleraque utroq; modo efferuntur,luxuriatur luxuriat,fluctuatur fluctuat, aſſentior aſſentio, reuertor reuerto. Eſt figura & in numero, uel cum ſingulari pluralis ſubiungitur : Gladio pugnaciſsima gens Romani.Gens enim ex multis.Vel è diuerſo:

-Cui non riſere parentes, Vergil.in

Nec deus hunc menſa,dea nec dignata cubili eſt. Aegl.

Ex illis enim qui non riſere , hunc non dignatus deus, nec dea dignata.Et mutatione partium,ut in Satyra:

-Et noſtrum iſtud uiuere triſte Aſpexi. cum infinito uer-bo ſit uſus pro appellatione. Noſtram enim uitam uult intelli-gi. Vtimur & uerbo pro participio:ut,

-Magnum dat ferre talentum. tanquam ferendum.

Et participio pro uerbo, Volo datum. Interim etiam dubitari poteſt,cui ſimile ſit ſchema,ut in hoc: Virtus eſt uitium fu-gere- Aut enim partes orationis mutant ex illo : Virtus eſt fuga uitiorum:aut caſus ex illo:Virtutis eſt uitium fugere. Mul-ta tamen hoc utroque excitatius. Iunguntur interim ſchemata, Sthenelus ſciens pugnæ. Eſt enim ſciens Sthenelus pugnan-di. Transferuntur etiam tempora : Timarchides negat eſſe ei periculum à ſecuri : Præſens enim pro præterito poſitum eſt. Et futurum pro præſenti, Hoc Ithacus uelit- Et ne te mo-rer,per omnia fit genera,per quæ fit ſolœciſmus:hæc eſt quoque quam ἑτέρωσιν uocant: cum diſsimilis eſt, tum zeugma dicitur, ut apud Salluſtium : Neque ea res falſum me habuit, & Duci probare. Ex quibus ferè præter nouitatem, breuitas etiam peti ſolet. Vnde eouſque proceſſum eſt, ut non pœniturum, pro non

D 5 acturo

acturo pœnitentiam:& uiſuros,ad uidendum miſſos,idem autor dixerit. Quæ ille quidẽ fecerit ſchemata,an idem uocari poßint, uidendum,quia recepta ſint. Nam receptis etiam uulgo autore contenti ſumus. Verum natura eualuit à gentibus, quod Pollio in Labieno damnat:& contumeliam fecit,quod à Cicerone reprehendi notum eſt. Affici enim contumelia dicebant. Alia commendatio uetuſtatis,cuius amator unice Vergilius fuit:

Aeneid. 11. *Vel cum ſe pauidum contra mea iurgia iactat:*
Progeniem ſed enim Troiano à ſanguine duci - *Audierat.*

Quorum ſimilia apud ueteres tragicos, comicosq́; ſunt plurima. Illud etiam in conſuetudine remanſit. Enimuero his amplius apud eundem: *Nam quis te iuuenum confidentißime-* *cum quis ſermonis initium ſit.* &:

Georg. 4. *Tam magis illa tremens,& triſtibus effera flammis,*
Quàm magis effuſo crudeſcunt ſanguine pugnæ.

Quod eſt uerſum ex illo: Quàm magis ærumna uiget, tam magis ad maleficiendum urget. Pleni talibus antiqui, ſicut initio Eunuchi Terentius: *Quid igitur faciam? inquit.* *Alluſit tandem leno.* *Catullus in Epithalamio:*

-Dum innupta manet,dum chara ſuis eſt.

Sed prius dum, ſignificat quoad: ſequens, uſque eo. Ex Græco uerò translata uel Salluſtij plurima,quale eſt: Vulgus amat fieri: uel Horatij. *Nam id maxime probat hoc Ciceronis.*

Et mutatio caſus:ut, *-Nec longæ inuidit auenæ.*

Et Vergilij: *-Tyrrhenum nauigat æquor.*

Etiam uulgatum actis quoq;, Saucius pectus. *Ex eadem parte figurarum additio & abiectio eſt. Illaq́; prior uideri poteſt ſuperuacua,ſed non ſine gratia eſt:*

Nam neq; Parnaßi uobis iuga,nam neq; Pindi. *Poteſt enim deeſſe alterum nam. Et apud Horatium illud:* *-Fabriciumq́; Hunc,& intonſis Curium capillis.* *poßis demere hunc.*

Eſt etiam adiectio, quæ in complexu ſermonis aut uitium habet,aut

bet,aut figuram. Figuram:ut, Accede ad ignem hunc,iam caleſces plus ſatis. De altera quæ detractio eſt,pluribus dicẽdum eſt. Vtimur uulgò & comparatiuis pro abſolutis,ut cùm ſe quis infirmiorem eſſe dixerit; duo inter ſe comparatiua committimus: Si te Catilina comprehendi, ſi interfici iuſſero, credo erit uerendum mihi, ne non potius omnes boni ſerius à me,quàm quiſquam crudelius factum eſſe dicat. Sunt illa non ſimilia ſolœciſmo quidem, ſed tamen numerum mutantia, quæ & tropis aſſignari ſolent,ut de uno pluraliter dicamus:

Sed nos immenſum ſpatijs confecimus æquor.

Et de pluribus ſingulariter:

Haud ſecus ac patrijs acer Romanus in armis,

Specie diuerſa, ſed genere eadem & hæc ſunt:

Ne'ue tibi ad Solem uergant uineta cadentem:
Nec mihi tum molles ſub diuo carpere ſomnos,
Neu dorſo nemoris libeat iacuiſſe per herbas.

Non enim neſcio cui alij prius,nec poſtea ſibi uni, ſed omnibus præcipit.Et de nobis loquimur tanquam de alijs: Dicit Seruius. Negat Tullius. Et noſtra perſona utimur pro aliena,& alios pro alijs fingimus. Vtriuſq; rei exemplum pro Cecinna, Piſonem aduerſæ partis aduocatum alloquens Cicero dicit: Reſtituiſſe te dixti, Nego me edicto prætoris reſtitutum eſſe. Verùm enim illud reſtituiſſe Ebutius dixit. Nego me, Cecinna, edicto Prætoris reſtitutum eſſe. Vbi & ipſum dixti extrita ſyllaba, figura in uerbo eſt. Illa quoque ex eodem genere poſſunt uideri:quam nos interpoſitionem,uel interclusionem dicimus,Græci παρένθεσιν uocant, dum continuationi ſermonis medius aliquis ſenſus interuenit: Ego cùm te (mecum enim ſæpiſsime loquitur)patriæ reddidiſſem. Cui adijciunt Hyperbaton,non illud quod inter tropos eſſe uoluerunt, ſed alterum, quod eſt eius figuræ ſententiarum,quæ ἀποστροφὴ dicitur, ſimile:cùm non ſenſus mutatur,uerum forma eloquendi:

–Decios,

–Decios, Marios, magnosq́; Camillos,
Scipiadas duros bello, & te maxime Cæſar.

Acutius adhuc in Polydoro:

Aeneid.3. *Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, & auro*
Vi potitur. quid non mortalia pectora cogis
Auri ſacra fames? *Qui tam parua momenta nominibus diſcreuerunt, μετάβασιν uocant, quam & aliter fieri putant: Quid loquor, aut ubi ſum? Coniunxit autem παρένθεσιν & ἀποστροφὴν Vergilius in illo loco:*

Aeneid.9. *Haud procul inde citæ Metium in diuerſa quadrigæ*
Diſtulerant (at tu dictis Albane maneres)
Raptabatq́; uiri mendacis uiſcera Tullus.

Hæc ſchemata, aut his ſimilia, quæ erunt per mutationem, adiectionem, detractionem, ordinem, & conuertunt in ſe auditorem, nec languere patiuntur, ſubinde aliqua notabili figura excitatum, & habent quandam ex illa uitij ſimilitudine gratiam, ut in cibis interim acor ipſe iucundus eſt. Quod continget, ſi neque ſupra modum multæ fuerint, nec eiuſdem generis aut iunctæ, aut frequentes, quia ſatietatem ut uarietas earum, ita raritas effugit. Illud eſt acrius genus, quod non tantùm in ratione poſitum eſt loquendi, ſed ipſis ſenſibus tum gratiam, tum etiam uires accommodat. E quibus primum ſit, quod fit per adiectionē. Plura ſunt genera: nam & uerba geminantur uel amplificandi gratia: ut, Occidi, occidi nō Sp. Melium. Alterum eſt enim quod indicat, alterum quod affirmat. Vel miſerandi: ut, *Ah Corydon, Corydon–* *Quæ eadem figura nonnunquam per ironiam ad eleuandum conuertitur. Similis geminationis, poſt aliquam interiectionem, repetitio eſt, ſed paulò etiā uehementior: Bona, miſerum me (conſumptis enim lachrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeij acerbiſſimæ uoci ſubiecta præconis. Viuis, & uiuis non ad deponendam, ſed ad confirmandam audaciam. Et ab iiſdem uerbis plura acriter & inſtanter*

inſtanter incipiunt: Nihil'ne *te nocturnum præſidium palatij, nihil urbis uigiliæ, nihil timor populi, nihil conſenſus bonorum omnium, nihil hic munitiſsimus habendi Senatus locus, nihil horum ora, uultuſq́; mouerunt?* Et *iiſdem deſinunt*: Quis *eos poſtu lauit?* Appius: Quis *perduxit?* Appius. Quanquam *hoc exemplum ad aliud quoq; ſchema pertinet, cuius initia inter ſe & fines ijdem ſunt, quis & quis,* Appius & Appius. Quale *eſt*: Qui *ſunt, qui fœdera ſæpe ruperunt?* Carthaginienſes. Qui *ſunt, qui bellum crudeliſsimè geſſerunt?* Carthaginienſes. Qui *ſunt, qui* Italiam *deformarunt?* Carthaginienſes. Qui *ſunt, qui ſibi ignoſci poſtulant?* Carthaginienſes. *Etiam in contrapoſitis uel comparatiuis, ſolet reſpondere primorum uerborum alterna repetitio, quod modò huius eſſe loci potius dixi*: Vigilas *tu de nocte, ut tuis conſultoribus reſpondeas: ille, ut eò quò intendit, mature cum exercitu perueniat.* Te *Gallorum, illum buccinarum cantus exuſcitant.* Tu *actionem inſtituis, ille aciem inſtruit.* Tu *caues, ne conſultores tui: ille ne urbes, aut caſtra capiantur. Sed hac gratia non fuit contentus orator, uertit in contrarium eandem figu ram.* Ille *tenet, & ſcit ut hoſtium copiæ, tu ut aquæ pluuiæ arceantur.* Ille *exercitatur in propagandis finibus, tu in regendis.* Poſſunt *media quoq; reſpondere uel primis: ut,*

Te *nemus* Angitiæ, *uitrea te* Fucinus *unda.*

Vel *ultimis,* Et *hæc nauis onuſta præda Sicilienſi, cùm ipſa quoque eſſet etiam præda.* Nec *quiſquam dubitauit idem poſſe fieri iteratis utrinque medijs.* Reſpondent *primis & ultima*: Multi *& graues dolores inuenti parentibus, & propinquis multi.* Eſt *& illud repetendi genus, quod ſemel propoſita iterat, & diuidit*:

Iphitus, *&* Pelias *mecum, quorum* Iphitus *æuo*
Iam *grauior,* Pelias *& uulnere tardus* Vlyſsi.

Ἐπάνοδος *dicitur Græcè, noſtri regreſsionem uocant.* Nec *ſolum in eodem ſenſu, ſed etiam in diuerſo eadem uerba contrà*

ſumuntur

ſumuntur: Principum dignitas erat penè par, non par fortaſſe eorum, qui ſequebantur. Interim uariatur caſibus hæc & generibus iteratio: Magnus eſt labor dicẽdi, magna res eſt. Et apud Rutilium longiore περιόδῳ & hæc initia ſententiarum ſunt: Pater hic tuus? patrem hunc appellas? patris tu huius filius es? Fit caſibus modò hoc ſchema, quod πολύπτωτον uocant. Conſtat & alijs etiam modis, ut pro Cluentio: Quod autem tempus ueneni dandi? illo die? in illa frequentia? per quem porrò datum? unde ſumptum? quæ porrò interceptio poculi? cur non de integro autem datum? Hanc rerum coniunctam diuerſitatem Cæcilius μεταβολήν uocat, qualis eſt pro Cluentio locus in Oppianicum: Illum tabulas publicas uiolaſſe, cenſorias corrupiſſe, decuriones uniuerſi iudicauerũt: cum illo nemo rationem, nemo rem ullam contrahebat, nemo illum ex tam multis cognatis & affinibus tutorem unquam liberis ſuis ſcripſit. & deinceps adhuc multa. Vt hæc in unum congeruntur, ita cõtrà illa diſperſa ſunt, quæ à Cicerone dißipata dici puto:

Hîc ſegetes, illic ueniunt fœlicius uuæ,
Arborei fœtus alibi. & deinceps.

Illa uerò apud Ciceronem mira figurarum mixtura deprehenditur, in qua & primo uerbo longo pòſt interuallo redditum eſt ultimum, & media primis, & medijs ultima cõgruunt: Veſtrum iam hîc factum deprehenditur P. C. non meum, ac pulcherrimũ quidem factum, uerum ut dixi, non meum, ſed ueſtrum. Hanc frequentiorem repetitionem πλοκὴν uocant, quæ fit ex permixtis figuris, ut ſuprà dixi, utq; ſe habet epiſtola ad Brutum: Ego cùm in gratiam redierim cum Appio Claudio, & redierim per Cn. Pompeium, te ego ergo cùm redierim. Et in eiſdem ſententijs crebrioribus mutata declinationibus iteratione uerborum, ut apud Perſium: —Vſq; adeóne

Scire tuum nihil eſt, niſi te ſcire hoc ſciat alter?

Et apud Ciceronem: Neq; enim poterat indicio ex his damnatis qui

qui indicabantur. Sed ſenſus quoq; toti quemadmodũ cœperunt, deſinent: Venit ex Aſia, *hoc ipſum quàm bonum?* Tri.pl.uenit *ex Aſia. In eadem tamen periodo & uerbum ultimũ primo refertur: tertium iam ſermone adiectum eſt:* Veruntamen uenit. *Interim ſententia quidem repetitur, ſed eodem uerborum ordine:* Quid Cleomenes *facere potuit?* Non enim *poßum quenquam inſimulare falsò:* Quid inquã Cleomenes *facere potuit?* Prioris *ſententiæ uerbum ultimum ac ſequentis primum frequenter eſt idem, quo quidem ſchemate utuntur poëtæ ſæpius:*

Pierides uos hæc facietis maxima Gallo,
Gallo cuius amor tantum mihi creſcit in horas.

Sed ne oratores quidem raro: Hic tamen uiuit, uiuit? imò etiam in ſenatum uenit. *Aliquando, ſicut in geminatione uerborum diximus, initia quoq; & clauſulæ ſententiarum alijs, ſed non aliò tendentibus uerbis, inter ſe conſonant. Initia hoc modo:* Dederim periculis omnibus, obtulerim inſidijs, obiecerim inuidiæ. *Rurſus clauſulæ, ibidem ſtatim:* Vos enim ſtatuiſtis, uos ſententiam dixiſtis, uos iudicaſtis. *Hoc alij* μετωνυμίαν, *alij diſiunctionem uocant, utrũq;, etiãſi eſt diuerſum, recte. Nam eſt nominum idẽ ſignificantiũ ſeparatio. Cõgregantur quoq; uerba idẽ ſignificantia:* Quæ cum ita ſint Catilina, perge quò cœpiſti: Egredere aliquãdo ex urbe: Patent portæ, proficiſcere. *Et in eundem alio libro:* Abijt, exceßit, erupit, euaſit. *Hoc Cæcilio* πλεονασμὸς *uidetur, id eſt, abundans ſupra neceßitatem oratio, ſicut illa:* Vidi oculis antè ipſe meis. *In illo enim uidi, ineſt ipſe. Verum id (ut alio quoq; loco dixi) cùm ſuperuacua oneratur adiectione, uitium dicitur: cum autem auget manifeſtam ſentẽtiam, ſicut hic, uirtus:* Vidi, ipſe, antè, oculis. *quot uerba, totidem ſunt affectus. Cur tamen hæc proprie nomine tali notarit, non uideo. Nam & geminatio & repetitio & qualiſcunq; adiectio* πλεονασμὸς *uideri poteſt. Nec uerba modò, ſed ſenſus quoque idem facientes aceruantur.* Perturbatio iſtum mentis, & quædam ſcelerum

lerum offuſa caligo, & ardẽtes furiarum faces excitarunt. Congeruntur & diuerſa: Mulier, tyranni ſæua crudelitas, patris amor, ira præceps, temeritas, dementia. Et apud Ouidium:

Ouid. 5. Metamorph. *Sed graue Nereïdum numen, ſed corniger Ammon,*
Sed quæ uiſceribus ueniebat bellua ponti Exaturanda meis.

Inueni qui & hoc uocarent πλοκὴν, *cui non aſſentior, cum ſint unius figuræ: mixta quoq; & idem, & diuerſum ſignificantia, quod & ipſum* διαλλαγὴν *uocant: Quæro ab inimicis, ſint'ne hæc inueſtigata, comperta, patefacta, ſublata, deleta, extincta per me. Et inueſtigata, comperta, patefacta, aliud oſtendunt: Sublata, deleta, extincta, ſunt inter ſe ſimilia, ſed non etiam prioribus. Et hoc autem exemplum, & ſuperius aliam quoque efficiunt figuram: quæ quia coniunctionibus caret, Diſſolutio uocatur, apta cum quid inſtantius dicimus. Nam & ſingula inculcantur, & quaſi plura fiunt. Ideoq; utimur hac figura, nõ in ſingulis modò uerbis, ſed ſententijs etiam: ut Cicero dicit contra concionem Metelli, Qui indicabãtur, eos uocari, cuſtodiri, ad ſenatũ adduci iuſſi, in ſenatu ſunt poſiti. & totus hic locus. Rutilius hoc genus* διάλυσιν *uocat, eorũ quæ poſſunt eſſe copulata, diſſolutionẽ. Cõtrariũ eſt ſchema, quod cõiunctionibus abũdat. Illud* ἀσύνδετον, *hoc* πολυσύνδετον *dicitur, hoc eſt uel iiſdẽ ſæpius repetitis: ut,*

–Tectumq; laremq;
Armaq; Amyclæumq; canem, Creſſamq; pharetram.

Vel diuerſis: Arma uirumq;– Multum ille & terris– Multa quoq; & bello.

Aduerbia quoq; & pronomina uariantur.

Hic illum uidi iuuenem– Biſſenos cui noſtra dies–
Hic mihi reſponſum primus dedit ille petenti.

Sed utrunque horum coaceruatio: etenim tantum iuncta aut diſſoluta. Omnibus ſcriptores ſua nomina dederunt: ſed uaria, & ut cuique fingenti placuit. Fons quidem unus, quia acriora facit, & inſtantiora quæ dicimus, & uim quandam præ ſe ferentia

rentia, uelut ſæpius erumpentis affectus. Gradatio quæ dicitur κλῖμαξ, apertiorem habet artem, & magis affectatam, ideoq; eſſe rarior debet. Eſt autem ipſa quoque adiectionis. Repetit enim quæ dicta ſunt, & priuſquàm ad aliud deſcendat, in prioribus reſiſtit. Eius exemplum ex Græco notiſsimo transferatur: Nec hæc dixi quidem, ſed nec ſcripſi: nec ſcripſi quidem, ſed nec obij legationem: nec obij quidem, ſed nec perſuaſi Thebanis. Sunt tamen erudita & Latina. Africano uirtutem induſtria, uirtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Et Calui: Non ergo magis pecuniarum repetundarum quàm maieſtatis, neq; maieſtatis magis quàm Plautiæ legis, neq; Plautiæ legis magis quàm ambitus, neq; ambitus magis quàm omnium legum iudicia perierunt. Inuenitur apud poëtas quoque, ut apud Homerum de ſceptro quod à Ioue ad Agamemnonem uſq; deducit, & apud noſtrum etiam Tragicum:

Ioue propagatus eſt, ut perhibent, Tantalus,
Ex Tantalo Pelops, ex Pelope autem ſatus
Atreus, qui noſtrum porrò propagat genus.

At quæ per detractionem fiunt figuræ, breuitatis nouitatisq; maxime gratia petuntur, quarum una eſt ea, quam libro proximo in figuras diſtuli, Synecdoche, cùm ſubtractum uerbum aliquod ſatis ex cæteris intelligitur, ut Cælius in Antonium: Stupere gaudio Græcus. Simul enim auditur, cœpit. Cicero ad Brutum: Sermo nullus, ſcilicet niſi de te. Quid enim potius? Tum Flauius: Erras, inquit, tabellarie, & ego ibidem orans inter cœnam exoraui. Cui ſimilia ſunt illa meo quidem iudicio, in quibus uerba decenter pudoris gratia ſubtrahuntur:

Nouimus & qui te, tranſuerſa tuentibus hirquis,
Et quo, ſed faciles Nymphæ riſere, ſacello.

Hanc quidam Apoſiopeſim putant, fruſtra. Nam illa quid taceat incertum eſt, aut certe longiore ſermone explicandum. Hic unum uerbum, & manifeſtum quidem deſideratur, quæ ſi

Apoſiopeſis eſt, nihil in quo deeſt aliquid, non idem appellabi-tur. Ne ego illud quidem *Apoſiopeſim ſemper uoco, in quo res quæcunq; relinquitur intelligenda, ut ea quæ in epiſtolis Cice-ro:* Data *Lupercalibus, quo die* Antonius *Cæſari. quia nihil hic aliud intelligi poterat, quàm hoc, diadema impoſuit. Altera eſt per detractionem figura, de qua modò dictum eſt, cui coniun-ctiones eximuntur.* Tertia *quæ dicitur* συνεζευγμένον, *in qua unũ ad uerbum plures ſententiæ referuntur, quarum unaquæq; deſi-deraret illud, ſi ſola poneretur.* Id accidit aut *præpoſito uerbo, ad quod reliqua reſpiciant,* Vicit *pudorem libido, timorem au-dacia, rationem amentia. Aut illato, quo plura clauduntur:* Neq; *enim is es Catilina, ut te aut pudor unquam à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocauerit.* Medium *quoq; poteſt eſſe, quod & prioribus & ſequentibus ſufficiat.* Iungit *autem & diuerſos ſexus, ut cum marem fœminamq; filios dici-mus.* Et *ſingularia pluralibus miſcet. Sed hæc adeò ſunt uulga-ria, ut ſibi artem figurarum aſſerere non poßint.* Illud *planè fi-gura eſt, qua diuerſa ſermonis forma coniungitur.*

—Socijs tunc arma capeſſant

Edico, *& dira bellum cum gente gerendum.*

Quamuis *enim pars bellum poſterior participio inſiſtat, utriq; tamen conuenit illud edico, nam utriq; detractionis gratia facta coniunctio.* Συνοικείωσιν *uocant, quæ duas res diuerſas colligat:* Tam *deeſt auaro quod habet, quàm quod nõ habet.* Huic *diuer-ſam uolunt eſſe diſtinctionem, cui dant nomen* παραδιαστολήν, *qua ſimilia diſcernuntur,* Cùm *te pro aſtuto ſapientem appelles, pro confidente fortẽ, pro illiberali diligentẽ: quod pendet ex finitio-ne, ideoq́; an figura ſit, dubito. Cui cõtraria eſt ea, quæ ex uici-nia tranſit ad diuerſa aut ſimilia:* —Breuis *eſſe laboro,* Obſcu-*rus fio. & quæ ſequuntur.* Tertium *eſt genus figurarum, quæ aut ſimilitudine aliqua uocum, aut paribus, aut contrarijs uer-tũt in ſe aures, & animos excitant,* Huic *nomen eſt* παρονομασία,

quæ

quæ dicitur agnominatio. Ea *non uno modo fieri ſolet, ſed ex uicinia quadam prædicti nominis ducta caſibus declinatur, ut* Domitius Afer *pro* Cloantilla: Mulier *rerum omnium imperita, in omnibus rebus infelix.* Et *cùm uerbo idem uerbũ plus ſignificanter ſubiungitur:* Quando *homo, hoſtis homo.* Quibus *exẽplis ſum in aliud uſus, ſed in uno facilis eſt geminatio.* Παρονομασία *ei contrariũ eſt, quod eodem uerbo quaſi falſum * augetur.* *negatur Quæ *lex priuatis hominibus eſſe lex non uidebatur.* Cui *cõfinis eſt* ἀντανάκλασις, *eiuſdem uerbi contraria ſignificatio, cum* Proculeius *quereretur de filio, quòd is mortem ſuam expectaret, & ille dixiſſet, ſe uerò non expectare:* Imò, *inquit, rogo expectes.* Non *ex eodem, ſed diuerſo uicinũ accipitur, cùm ſupplicio afficiendum dicas, quẽ ſupplicatione dignũ iudicaris.* Aliter *quoq; uoces aut eædem diuerſa in ſignificatione ponũtur, aut productione tantũ uel correptione mutatæ, quod etiam in iocis frigidum: equidem tradi inter præcepta miror, eorumq; exempla uitandi potius quàm imitandi gratia pono:* Amari *iucũdum eſt, ſi curetur, ne quid inſit amari.* Auium *dulcedo ad auium ducit.* Et *apud* Ouidium *ludentem:* Cur *ego non dicam* Furia *te furiam.* Cornificius *hanc traductionem uocat, uidelicet alterius intellectus ad alterũ.* Sed *elegantius, quod eſt poſitũ in diſtinguendam rei proprietatem:* Hanc *reipublicæ peſtem pauliſper reprimi, non in perpetuum comprimi poſſe.* Et *quæ præpoſitionibus in contrarium mutantur.* Non *emiſſus ex urbe, ſed immiſſus in urbem eſſe uideatur.* Melius *atq; acrius, quod cum figura iucundũ eſt, tum etiam ſenſu ualet.* Emit *morte immortalitatẽ.* Illa *leuior eſt:* Non Piſonum, *ſed piſtorum, & ex aratore orator.* Peßimũ *uerò:* Ne *patres conſcripti uideantur circumſcripti.* Raro *euenit, ſed uehementer uenit.* Sic *contingit, ut aliquis ſenſus uehemens & acer uenuſtatem aliquam non eodem ex uerbo non diſſonã accipiat.* Et *cur me prohibeat pudor uti domeſtico exemplo?* Pater *meus contra eum qui ſe legationi immoriturum*

dixerat, deinde uix paucis diebus inſumptis re infecta redierat, Non exigo uti immoriaris legationi, immorare. *Nam & ualet ſenſus ipſe, & in uerbis tantũ diſtantibus iucunde cõſonat uox, præſertim nõ captata, ſed uelut oblata, cũ altero ſuo ſit uſus, alterũ ab aduerſario acceperit.* Magnæ *ueteribus curæ fuit, gratiã dicẽdi è paribus cõtrarijs acquirere.* Gorgias *in hoc immodicus, copioſus utiq; prima ætate* Iſocrates *fuit.* Delectatus *eſt his etiã* M. Tullius, *uerum & modum adhibuit nõ ingratæ (niſi copia redundet) uoluptati, & rem alioqui leuem ſententiarum pondere impleuit.* Nam *per ſe frigida & inanis affectatio cum in acreis incidit ſenſus, innata uidetur eſſe, non accerſita.* Similiũ *ferè quadruplex ratio eſt.* Nam *eſt primum, quoties uerbum uerbo ſimile, aut non diſsimile ualde quæritur: ut,*

–Puppesq; tuæ pubesq; tuorum.

Et, Sic *in hac calamitoſa fama, quaſi in aliqua pernicioſiſsima flamma.* Et: Non *enim tam ſpes laudanda, quàm res eſt.* Aut *certè par eſt extremis ſyllabis conſonans:* Non *uerbis, ſed armis.* Et *hoc quoque quoties in ſententias acres incidit, pulchrum eſt:* Quantum *poſsis in eo ſemper experire, ut proſis: hoc eſt* πάρισον, *ut pleriſq; placuit.* Cleoſteleus πάρισον *exiſtimat, quod ſit è membris non diſsimilibus.* Secundum *ut clauſula ſimiliter cadat, uel iiſdem in ultimam partem collatis,* ὁμοιοτέλευτον *ſimilem duarum ſententiarum uel plurium finem.* Non *modò ad ſalutem eius extinguendam, ſed etiam gloriam per tales uiros infringendam.* Ex *quibus ferè ſunt, non tamen ut ſemper ultimis conſonent, quæ* τρίκωλα *dicunt:* Vicit *pudorem libido, timorem audacia, rationẽ amentia.* Sed *in quaternas quoq;, ac plures hæc ratio ire ſententias poteſt.* Fit *etiam ſingulis uerbis:* Hæc *cubat, dolet, piget, pudet.* Et: *Abijt, exceſsit, erupit, euaſit.* Tertium *eſt quod in eoſdem caſus cadit,* ὁμοιόπτωτον *dicitur.* Sed *neque quod finem habet ſimilem, eſt* ὁμοιόπτωτον: *utique in eundem finem uenit* ὁμοιοτέλευτον. Quia ὁμοιόπτωτον, *eſt tantum caſus*

ſimilis

ſimilis,etiamſi diſsimilia ſint quæ declinentur, nec tantum in fine deprehenditur,ſed reſpondent uel prima inter ſe,uel medijs, uel extremis,uel etiam permutatis his,ut media primis,& ſumma medijs accommodentur,& quocunque modo accommodari poterunt. Nec enim ſemper paribus ſyllabis conſtat, ut eſt apud Afrum: Amiſſo nuper infelicis aulæ ſi non præſidio inter pericula,tamē ſolatio uitæ inter aduerſa. Ea uerò uidētur optima in quibus initia ſententiarum & fines conſentiunt, ut hic, Præſidio,ſolatio,& ut penè ſimilia ſint uerbis,& paribus cadant,& eodem deſinant modo. Etiam ut ſint,quod eſt quartum,membris æqualibus,quod ἰσόκωλον dicitur: Si quantum in agro locisq; deſertis audacia poteſt,tantum in foro atq; iudicijs impudentia ualeret, ἰσόκωλον eſt, & ὁμοιόπτωτον habet, Non minus nunc in cauſa cederet A.Cecinna Sexti Ebutij iupudentiæ,quàm tum in ui făciēda ceſsit audaciæ, ἰσόκωλον, ὁμοιόπτωτον, ὁμοιοτέλευτον. Accedit & ex illa figura gratia,qua nonnina dixi mutatis caſibus repeti. Non minus cederet quàm ceſsit. Adhuc ὁμοιοτέλευτον & παρωνομασία eſt: Neminem poſſe alteri dare matrimonium,niſi quem penes ſit patrimonium. Contrapoſitum autem,uel ut quidam uocant, contentio (ἀντίθετον dicitur) non uno fit modo. Nam & fit ſi ſingula ſingulis opponuntur,ut in eo quod modo dixi, Vicit pudorem libido,timorem audacia. Et bina binis: Non noſtri ingenij, ueſtri auxilij eſt. Et ſententiæ ſentētijs, Dominetur in concionibus,iaceat in iudicijs. Cui commodiſsime ſubiungitur & ea ſpecies,quam diſtinctionem diximus: Odit populus Romanus priuatam luxuriam,publicam magnificentiam diligit. Et quæ ſunt ſimili caſu,diſsimili ſentētia in ultimo locata: ut, Quod in tempore mali fuit, nihil obſit, quin quod in cauſa boni fuit,proſit. Nec ſemper contrapoſitū ſubiungitur,ut in hoc: Eſt igitur iudices non ſcripta,ſed nata lex. Verū,ſicut Cicero dicit,quod de ſingulis rebus propoſitis refertur ad ſingula,ut in eo quod ſequitur: Quam non didicimus,

accepimus,legimus,uerum ex natura ipſa arripuimus,hauſimus, expreßimus. Nec *ſemper quod aduerſum eſt cõtraponitur,quale eſt apud* Rutiliũ:Nobis *primũ dij immortales fruges dederũt, nos quæ ſoli accepimus,in omnes terras diſtribuimus.* Nobis *maiores noſtri rẽpub.reliquerũt: nos etiã ſocios noſtros de ſeruitute eripuimus.* Fit *etiã aßũpta illa figura,qua uerba declinata repetuntur,quod* ἀντιμεταβολὴ *dicitur:* Non *ut edam uiuo,ſed ut uiuã edo.* Et *quod apud* Ciceronẽ *cõuerſum ita eſt,ut cũ mutationẽ caſus habeat,etiã ſimiliter deſinat:ut & ſine inuidia culpa plectatur,& ſine culpa inuidia ponatur,quod & eodẽ cluditur uerbo, ut quod dicit de* Sexto Roſcio:Etenim *cum artifex eiuſmodi ſit,ut ſolus dignus uideatur eſſe,qui ſcenam introẽat, tum uir eiuſmodi ſit,ut ſolus uideatur dignus,qui eò non accedat.* Eſt *& in nominibus ex diuerſo collocatis ſua gratia :* Si Conſul Antonius,Brutus *hoſtis,ſi conſeruator reipublicæ* Brutus,*hoſtis* Antonius. Olim *plura de figuris quàm neceſſe erat: & adhuc erit,qui putet eſſe figuram:* Incredibile *eſt quod dico, ſed uerum.* ἀνθυποφορὰν *uocant . &,* Aliquis *hoc ſemel tulit , ego bis,ego ter,* διέξοδον,ἄφοδον. Longius *euectus ſum,ſed redeo ad propoſitum.* Quædam *uerborum figuræ paulum figuris ſententiarum declinãtur,ut dubitatio.* Nam *cum eſt in re,priori parti aßignanda eſt:cum in uerbo,ſequẽti,* Siue *me malitiã,ſiue ſtultitiam dicere oportet.* Item *correctionis eadem ratio eſt .* Nam *quod illic dubitat,hic emendat.* Etiam *in perſonæ fictione accidere quidam idem putauerunt,ut in uerbis etiam eſſet hæc figura:* Crudelitatis *eſt mater auaritia.* Et *apud* Salluſtium *in* Ciceronem : Ó *Romule Arpinas.quale eſt & apud* Mænandrum, Oedipus Othryaſius. Hæc *omnia copioſius ſunt executi,qui nõ ut partem operis tranſcurrerũt,ſed proprie libros huic operi dedicauerunt,ſicut* Cæcilius , Dionyſius,Rutilius , Cornificius, *iuuant Viſellius,*aliiq; nõ pauci:ſed nõ minor erit eorũ qui* *uiuũt gloria.* Vt *fateor autẽ uerborũ figuras poſſe plures reperiri à quibuſdam*

*buſdam,ita ijs quæ ab autoribus claris traduntur, meliores non aſſentior. Nam in primis M. Tullius multas in tertio de Orat. libro poſuit,quas in Oratore poſtea ſcripto tranſeundo uidetur ipſe damnaſſe:quarum pars eſt,quæ ſententiarum potius,quàm uerborum ſit,ut imminutio,improuiſa imago,ſibi ipſi reſpõſio, digreſſio, permiſſio, contrarium. Hoc enim puto quod dicitur ἐναντιότης, ſumpta ex aduerſo probatio. Quædam omnino non ſunt figuræ,ſicut ordo,dinumeratio,circumſcriptio,ſiue hoc nomine ſignificatur comprehenſa breuiter ſententia, ſiue finitio. Nam & hæc Cornificius, atq; Rutilius ſchemata λέξεως putant. Verborũ autem*concinna tranſgreſſio,id eſt,hyperbaton,quod Cæcilius quoq; putat ſchema,à nobis eſt interpoſita:& mutatio, quæ ſi ea eſt, quam Rutilius ἀλλοίωσιν uocat, diſſimilitudinem oſtendit hominũ,rerum,factorumq́;:ſi latius fiat,figura non eſt: ſi anguſtius, in ἀντίθετον cadet. Si uerò hæc appellatio ſignificat ὑπαλλαγὴν,ſatis de ea dictum eſt. Quod uerò ſchema eſt ad propoſitum ſubiecta ratio? utrum quod Rutilius αἰτιολογίαν uocat? nam de illo dubitari poſſit,an ſchema ſit,diſtributis ſubiecta ratio: quod apud eundẽ primo loco poſitum eſt, προσαπόδοσις dicitur,quæ ut maxime ſeruetur,ſanè eſt in pluribus propoſitis,quia aut ſingulis ſtatim ratio ſubijcitur, ut eſt apud Antonium: Sed neq; accuſatorem eum metuo, qui ſum innocens:neq; competitorem uereor,qui ſum Antonius: neque Conſulem ſpero,qui eſt Cicero. Aut poſitis duobus uel tribus eodem ordine ſingulis cõtinuò redditur, quale apud Brutum de dictatura Cn. Pompeij: Præſtat enim nemini imperare, quàm alicui ſeruire: Sine illo enim uiuere honeſte licet, cum hoc uiuendi nulla conditio eſt. Sed uni rei multiplex ratio ſubijcitur,ut apud Vergilium:*

Siue inde occultas uires & pabula terræ
Pinguia cõcipiunt, ſiue illis omne per ignẽ Excoquitur uitiũ.
Et totus locus. Seu plures calor ille uias– Seu durat magis–

Relationẽ quid accipi uelit,non liquet mihi. Nam ſi ὑπαλλαγὴν,

** continua*

 aut

aut ἐπάνοδον, aut συμμεταβολὴν dicit, de omnibus locuti ſumus. Sed quicquid id eſt, neq; hoc, neq; ſuperiora in Oratore repetit. Sola in eo libro poſita ponitur inter figuras uerborum, exclamatio, quam ſententiæ potius puto. Affectus enim eſt, & cæteris omnibus conſentio. Adijcit his Cæcilius περίφρασιν, de qua dixi. Cornificius interrogationem, ratiocinationem, ſubiectionem, translationem, occultationem. Præterea ſententiam, membrum, articulum, interpretationem, concluſionem: quorũ priora alterius generis ſunt ſchemata, ſequentia ſchemata omnino non ſunt. Item Rutilius præter ea quæ apud alios quoq; ſunt ſchemata, παρομολογίαν, ἀναγκαῖον, ἠθοποιΐαν, δικαιολογίαν, πρόληψιν, χαρακτηρισμὸν, βραχυλογίαν, παρασιώπησιν, παῤῥησίαν, de quibus idem dico. Nam eos quidem autores, qui nullum propè finem fecerunt exquirendis nominibus, præteribo: qui etiam quæ ſunt argumentorum, figuris adſcripſerũt. Ego illud de his etiam quæ uere ſunt, adijciam breuiter, ſicut ornant orationes opportunè poſitæ: ita ineptiſſimas eſſe, cum immodicè petuntur. Sunt qui neglecto rerum pondere, & uiribus ſententiarum, ſi uel inania uerba in hos modos deprauarint, ſummos ſe iudicent artifices, ideoq; non deſinunt eas nectere, quas ſine ſententia ſectari tam eſt ridiculum, quàm quærere habitum, geſtumq; ſine corpore. Sed ne hæ quidem quæ recte fiũt, denſandæ ſunt nimis. Nam & uultus mutatio, oculorumq; coniectus multum in actu ualet, ſed ſi quis ducere os exquiſitis modis, & frontis ac luminum inconſtantia trepidare non deſinat, rideatur. Et oratio habeat rectam quandam uelut faciem, quæ ut ſtupere immobili rigore non debebit: ita ſæpius in ea, quam natura dedit, ſpecie continenda eſt. Siendum uerò in primis quid quiſque in orando poſtulet locus, quid perſona, quid tempus. Maior enim pars harum figurarum poſita eſt in delectatione. Vbi uerò atrocitate, inuidia, miſeratione pugnandum eſt, quis ferat contrapoſitis, & pariter cadentibus, & conſimilibus iraſcentem, flentem, rogantem? cum his

rebus

rebus cura uerborum deroget affectibus fidem,& ubicunq; ars oſtentatur,ueritas abeſſe uideatur.

De compoſitione. CAP. IIII.

DE *compoſitione nõ equidem poſt Marcum Tullium ſcribere auderem,cui neſcio an ulla pars operis huius ſit magis elaborata, niſi & eiuſdem ætatis homines ſcriptis ad ipſum etiam literis reprehendere uel collocandi genus auſi fuiſſent,& poſt eum plures multa ad eandẽ rem pertinentia memoriæ tradidiſſent. Itaq; accedam in pleriſq; Ciceroni,atq; in his ero,quæ indubitata ſunt, breuior:in quibuſdam paulum fortaſſe diſſentiã. Nam etiã cum iudicium meum oſtendero, ſuũ tamen legentibus relinquam. Neq; ignoro quoſdam eſſe,qui curam omnẽ compoſitionis excludant, atq; illũ horridum ſermonẽ ut fortè effluxerit,modò magis naturalem, modò etiã magis uirilem eſſe cõtendant. Qui ſi id demum naturale eſſe dicunt,quod à natura primum ortum eſt,& quale ante cultum fuit, tota hæc ars orandi ſubuertetur. Neq; enim locuti ſunt ad hanc regulam & diligẽtiam primi homines,nec procemijs præparare,docere expoſitione,argumentis probare, affectibus cõmouere ſcierunt. Ergo his omnibus, non ſola cõpoſitione caruerunt: quorum ſi fieri nihil melius licebat,ne domibus quidem caſas,aut ueſtibus pellium tegmina,aut urbibus mõtes ac ſyluas mutari oportuit. Quæ porrò ars ſtatim fuit? quid non cultu niteſcit? cur uites coërcemus manu?cur eas fodimus? rubos aruis excidimus?terra & hæc generat. Manſuefacimus animalia? indomita naſcuntur. Verum id eſt maxime naturale, quod fieri natura optime patitur. Fortius uerò qui incompoſitum poteſt eſſe,quàm iunctum & bene collocatum? Neq; ſi parui pedes uim detrahant rebus,ut Sotadeorum,& Galliamborum, & quorundam in oratione ſimili penè licentia laſciuientium, compoſitionis eſt iudicandum. Cæterum quantò uehementior fluminum curſus eſt prono alueo,ac nullas moras obijciente, quàm inter obſtantia ſaxa fractis aquis ac re-*

luctantibus, tantò quæ connexa eſt, & totis uiribus fluit, fragoſa atque interrupta melior oratio. Cur ergo uires ipſas ſpecie ſolui putent, quando nec ulla res ſine arte ſatis ualeat, & comitetur ſemper artem decor? An non eam quæ emiſſa optime eſt, haſtam ſpecioſiſsime contortam ferri uidemus? & arcu dirigentium tela quò certior manus, hòc eſt habitus ipſe formoſior? Iam in certamine armorum, atque in omni palæſtra quid ſatis recte cauetur, ac petitur, cui non artifex motus, & certi quidam pedes adſint? Quare mihi compoſitione uelut amentis quibuſdam neruis'ue intendi & concitari ſentētiæ uidentur. Ideo eruditiſsimo cuiq; perſuaſum eſt, ualere eam quàm plurimum, non ad delectationem modò, ſed ad motum quoque animorum. Primùm quia nihil intrare poteſt in affectum, quod in aure, uelut quodam ueſtibulo, ſtatim offendit: deinde quòd natura ducimur ad modos. Neque enim aliter eueniret, ut illi quoq; organorum ſoni, quanquàm uerba non exprimunt, in alios tamen atq; alios motus ducerēt auditorem. In certaminibus ſacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt, nec eoſdem modos adhibent, cum bellicum eſt canendum, & cùm poſito genu ſupplicandum. Nec idem ſignorum concentus eſt procedente ad prælium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certe moris fuit, & cum euigilaſſent, animos ad lyram excitare, quò eſſent ad agendum erectiores: & cùm ſomnum peterent, ad eandem prius lenire mentes, ut ſi quid fuiſſet turbidiorum cogitationum, componerent. Quòd ſi numeris & modis ineſt quædam tacita uis, in oratione eſt uehementiſsima: quantumq; intereſt ſenſus idem quibus uerbis efferatur, tantū uerba eadem qua compoſitione uel in exitu iungantur, uel fine claudantur. Nam quædam & ſentētijs parua, & elocutione modica, uirtus hæc ſola commendat. Deniq; quod cuiq; uiſum erit uehementer, dulciter, ſpecioſe dictum, ſoluat, & turbet, abierit omnis uis, iucunditas, decor. Soluit quædam ſua in Oratore Cicero: Nam neq; me diuitiæ mo*

**canente*

tiæ mouent,quibus omnes Africanos & Lælios multi uenalitij mercatoresq; ſuperarunt.& ſequentes deinceps periodos:quas ſi ad illum modũ perturbes,uelut fracta aut trãſuerſa tela proieceris. Idem corrigit quæ à Graccho compoſita durius putat. Illum decet,nos hac ſimus probatione contenti,quòd in ſcribẽdo quæ ſe nobis ſolutoria obtulerint,componemus. Quid enim attinet eorũ exempla quærere,quæ ſibi quiſq; experiri poteſt? Illud notaſſe ſatis habeo:quò pulchriora & ſenſu,& elocutione diſſolueris,hòc orationẽ magis deformem fore,quia negligẽtia collocationis ipſa uerborum luce deprehenditur. Itaq; ut cõfiteor penè ultimam orationibus artẽ compoſitionis,quæ perfecta ſit,contigiſſe,ita illis priſcis habitam inter curas,inquantum adhuc profecerãt,puto. Neq; enim mihi quamlibet magnus autor Cicero perſuaſerit Lyſiam,Herodotum,Thucydidẽ,parum ſtudioſos eius fuiſſe. Genus fortaſſe ſint ſecuti nõ idem quod Demoſthenes,aut Plato,quãquàm & ij ipſi inter ſe diſſimiles fuerunt. Nã neq; illud in Lyſia dicendi textum tenue, atq; rarum lætioribus numeris corrumpendũ erat. Perdidiſſet enim gratiã, quæ in eo maxima eſt, ſimplicis atq; inaffectati coloris: perdidiſſet fidẽ quoq;. Nam ſcribebat alijs,nõ ipſe dicebat,ut oportuerit eſſe illa rudibus & incompoſitis ſimilia, quod ipſum cõpoſitio eſt. Et hiſtoriæ(quæ currere debet ac ferri)minus conueniſſent interſiſtentes clauſulæ, & debita actionibus reſpiratio,& cludendi inchoandiq; ſentẽtias ratio. In cõcionibus quidem etiam ſimiliter cadentia quædam & contrapoſita deprehendas:in Herodoto uerò cum omnia (ut ego quidem ſentio) leniter fluunt,tum ipſa διάλεκτος habet eam iucunditatem,ut latentes etiam numeros complexa uideatur. Sed de propoſitorũ diuerſitate pòſt paulùm. Nunc quæ prius ijs qui recte componere uolẽt,diſcenda ſint. Eſt igitur ante omnia oratio alia uincta atq; cõtexta,ſoluta alia,qualis in ſermone & epiſtolis, niſi cum aliquid ſupra naturã ſuam tractant,ut de philoſophia,de

repu

republica, ſimilibusq́;. Quod non eò dico, quia non illud quoq; ſolutum habeat ſuos quoſdam, & forſitan difficiliores etiam pedes: neq; enim aut hiare ſemper uocalibus, aut deſtitui temporibus uolunt ſermo & epiſtola: ſed non fluunt, nec cohærēt, nec uerba de uerbis trahunt, ut potius laxiora in his uincula, quàm nulla ſint. Nonnunquam in cauſis quoq; minoribus decet eadē ſimplicitas, quæ non illis, ſed alijs utitur numeris, diſsimulatq́; eos, & tantum communit occultius. At illa connexa ſeries tres habet formas: inciſa, quæ κόμματα dicuntur: membra, quæ κῶλα, & περίοδον, quæ eſt uel ambitus, uel circunductum, uel cōtinuatio, uel concluſio. In omni porrò compoſitione tria ſunt neceſſaria, ordo, iunctura, & numerus. Primū igitur de ordine. Eius obſeruatio in uerbis eſt ſingulis, & contextis. Singula ſunt quæ diximus ἀσύνδετα. In his cauendum ne decreſcat oratio, & fortiori iungatur aliquid infirmius, ut ſacrilego fur, aut latroni petulans. Augeri enim debent ſententiæ & inſurgere: ut optime Cicero, Tu, inquit, iſtis faucibus, iſtis lateribus, iſta gladiatoria totius corporis firmitate. Aliud enim maius alio ſuperuenit. At ſi cœpiſſet à toto corpore, non bene ad latera fauceſq́; deſcenderet. Eſt & alius naturalis ordo, ut uiros ac fœminas, diem ac noctē, ortum & occaſum dicas potius, quàm retrorſum. Quædam ordine permutato fiunt ſuperuacua, ut fratres gemini. Nā ſi præceſſerint gemini, fratres addere non eſt neceſſe. Illa nimia quorūdam fuit obſeruatio, ut uocabula uerbis, uerba rurſus aduerbijs, nomina appoſitis, & pronominibus rurſus eſſent priora. Nam fit contrà quoq; frequenter non indecore. Necnon & illud nimiæ eſt ſuperſtitionis, ut quæq; ſint tempore, ea etiā facere ordine priora, non quin frequenter ſit hoc melius, ſed quia interdum plus ualent antè geſta, ideoq́; leuioribus ſuperponenda ſunt. Verbo ſenſum cludere multò, ſi compoſitio patiatur, optimum eſt. In uerbis enim ſermonis uis ineſt. At ſi id aſperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud ſummos Græcos, Latinosq́;

nosq; oratores frequentißimè. Sine dubio enim omne quod nõ cludet, hyperbaton eſt. Ipſum hoc inter tropos uel figuras, quæ ſunt uirtutis, receptum eſt. Non enim ad pedes uerba dimenſa ſunt. Ideoq; ex loco transferuntur in locum, ut iungantur, quo congruunt maxime, ſicut in ſtructura ſaxorum rudium, etiam ipſa enormitas inuenit, cui applicari, & in quo poßit inſiſtere. Felicißimus tamen ſermo eſt, cui & rectus ordo, & apta iunctura, & cum his numerus opportunè cadens contingit. Quædam uero tranſgreßiones & longæ ſunt nimis, ut in ſuperioribus diximus libris, & interim etiam compoſitione uitioſæ, quæ in hoc ipſum petuntur, ut exultent atq; laſciuiant, quales illæ Mecœnatis, Sole & aurora rubẽt plurima. Inter ſacra mouit aqua fraxinos. Ne exequias quidem unus inter miſerrimos uiderem meas. Quod inter hæc peßimum eſt, quia in re triſti ludit compoſitio. Sæpe tamen eſt uehemens aliquis ſenſus in uerbo, quod ſi in media parte ſententiæ latet, tranſiri intentione, & obſcurari circũiacentibus ſolet, in clauſula poſitũ aßignatur auditori, & infigitur: quale eſt illud Ciceronis, Vt tibi neceſſe eſſet in cõſpectu populi Romani uomere poſtridie. Trãsfer hoc ultimũ, minus ualebit. Nam totius ductus hic eſt quaſi mucro, ut per ſe fœdæ uomendi neceßitati, iam nihil ultrà expectantibus, hanc quoq; adijceret deformitatem, ut cibus teneri non poſſet poſtridie. Solebat Afer Domitius traijcere in clauſulas uerba tantum aſperandæ cõpoſitionis gratia, & maximè in procemijs, ut pro Cloantilla: Gratias agam continuò. Et pro Lælia: Eis utriſque apud te iudicem periclitatur Lælia. Adeò refugit teneram delicatamq; modulandi uoluptatem, ut occurrentibus per ſe numeris, quo eos inhiberet, obijceret. Amphibologiam quoq; fieri uitioſa locatione uerborum, nemo eſt qui neſciat. Hæc arbitror, ut in breui, de ordine fuiſſe dicenda: qui ſi uitioſus eſt, licet & iuncta ſit, & apte cadens oratio, tamen meritò incompoſita dicatur. Iunctura ſequitur. Ea eſt in uerbis, inciſis, membris, periodis

riodis.Omnia nanq; iſta & uirtutes,& uitia in complexu habent.Atq; ut ordinem ſequar,primùm quæ imperitis quoq; ad reprehenſionem notabilia uidentur,id eſt,quæ cõmiſsis inter ſe uerbis duobus ex ultima prioris,ac prima ſequentis ſyllaba,deforme aliquod nomen efficiunt.Tum uocalium concurſus, qui cum accidit,hiat & interſiſtit,& quaſi laborat oratio.Peſsimè longæ,quæ eaſdem inter ſe literas committũt,ſonabunt.Præcipuus tamen erit hiatus earũ, quæ cauo aut patulo maxime ore efferũtur. E,plenior eſt:I,anguſtior,ideoq́; obſcurius in his uitium.Minus peccabit,qui longis breues ſubijciet, & adhuc qui præponet longæ breuem.Minima eſt in duabus breuibus offenſio.Atq; cum aliæ ſubiunguntur alijs,perinde aſperiores erunt, prout oris hiatu ſimili,aut diuerſo pronuntiabuntur. Non tamen id ut crimen ingens expaueſcendum eſt,ac neſcio negligẽtia in hoc,an ſolicitudo ſit peior.Inhibeat enim neceſſe eſt hic metus impetum dicendi,& à potioribus auertat. Quare ut negligentiæ eſt hoc pati,ita humilitatis ubiq; perhorreſcere, nimiosq́; non immeritò in hac cura putãt omnes Iſocratem ſecutos,præcipueq́; Theopõpum.At Demoſthenes & Cicero modice reſpexerunt ad hanc partem. Nam & coëuntes literæ, quæ συναλοιφὴ dicitur,etiam leniorem faciunt orationem,quàm ſi omnia uerba ſuo fine cludantur:& nonnunquam hiulca etiã decent,faciuntq́; ampliora quædam: ut,Pulchra oratione acta omnino iactare:tum longæ per ſe,& uelut optimæ ſyllabæ aliqui etiã medij temporis inter uocales quaſi interſiſtatur,aſſumunt.Qua de re utar Ciceronis potiſsimum uerbis, Habet,inquit,ille tanquam hiatus & concurſus uocalium molle quiddã, & quòd indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis quàm de uerbis laborantis. Cæterum conſonantes quoque, eæq́; præcipue quæ ſunt aſperiores, in commiſſura uerborum rixantur,& S,ultima cum X,proxima,quarũ triſtior etiam,ſi binæ collidantur, ſtridor eſt:ut,Ars ſtudiorum:quæ fuit cauſa

& Ser

& Seruio, ut dixi, ſubtrahendæ S, literæ, quoties ultima eſſet, aliaq; conſonante ſuſciperetur: quod reprehendit Lauranius, Meſſala defendit. Nam neq; Lucilium putant uti eadem ultima, cùm dicit: Serenu' fuit, & dignu' loco. Quinetiam Cicero in Oratore plures antiquorum tradit ſic locutos:

Inde belligerare po' meridiem: & illa Cenſorij Catonis, Die' hanc, æque M, litera in E, mollita, quæ in ueteribus libris reperta mutare imperiti ſolẽt: & dum librariorum inſcitiam inſectari uolunt, ſuam confitentur. Atqui eadem illa litera quoties ultima eſt, & uocalem uerbi ſequentis ita contingit, ut in eam tranſire poßit, etiam ſi ſcribitur, tamen parum exprimitur: ut, Multum ille. &: Quantum erat. adeò ut penè cuiuſdam nouæ literæ ſonum reddat. Neque enim eximitur, ſed obſcuratur, & tantum aliqua inter duas uocales uelut nota eſt, ne ipſæ coëant. Videndum etiam ne ſyllabæ uerbi prioris ultimæ, ſint primæ ſequentis. Id ne quis præcipi miretur, Ciceroni in epiſtolis excidit: Res mihi inuiſæ uiſæ ſunt Brute. Et in carmine:

O' fortunatam natam me conſule Romam.

Etiam monoſyllaba ſi plura ſunt, malè continuabuntur, quia neceſſe eſt compoſitio multis clauſulis conciſa ſubſultet. Ideoq; etiam breuium uerborum ac nominum uitanda continuatio, & ex diuerſo quoque longorum. afferunt enim quandam dicendi tarditatem. Illa quoq; uitia ſunt eiuſdem loci, ſi cadentia ſimiliter, & ſimiliter deſinẽtia, & eodem modo declinata multa iungantur. Nec uerba quidem uerbis, aut nomina nominibus, ſimiliaq; his continuari decet, cùm uirtutes etiam ipſæ tædium pariant, niſi gratia uarietatis adiutæ. Membrorũ inciſorumq; iunctura non eo modo eſt obſeruanda, quo uerborum, quanquàm & in his extrema & prima coëunt. Sed plurimũ refert compoſitionis, quæ quibus anteponas. Nam & uomens fruſtis eſculentis uinum redolentibus gremium ſuum, & totum tribunal impleuit. Et contrà (nam frequentius utar iiſdem diuerſarũ quoq; rerum

rerum exẽplis, quò ſint magis familiaria) Saxa atque ſolitudines uoci reſpondent, beſtiæ ſæpe immanes cantu flectuntur atq; cōſiſtunt. Magis id inſurgebat, ſi uerteretur. Nam etſi plus eſt ſaxa quàm beſtias cōmoueri, ineſt tamen compoſitioni decor. Sed tranſeamus ad numeros. Omnis ſtructura, ac dimenſio, & copulatio uocum, conſtat aut numeris (numeros ῥυθμοὺς accipi uolo) aut μέτρῳ, id eſt, dimenſione quadã. Quod etiã ſi conſtat utrũq; pedibus, habet tamen non ſimplicem differentiã. Nam rhythmi, id eſt, numeri, ſpatio temporum conſtant: metra etiam ordine. ideoq; alterum eſſe quantitatis uidetur, alterũ qualitatis. Ῥυθμὸς aut par eſt, ut Dactylus: unam enim ſyllabam parẽ breuibus habet. Eſt quidem uis eadem & alijs pedibus, ſed nomen illud tenet. Longam eſſe duorum temporum, breuem unius, etiam pueri ſciunt. Aut ſeſcuplex, ut Pæan, cuius uis eſt ex longa & tribus breuibus, quiq; ei contrarius ex tribus breuibus & longa, uel alio quoquo modo, tempora tria ad duo relata ſeſcuplum faciunt. Aut duplex, ut Iambus: nam eſt ex breui & longa, quiq; eſt ei contrarius. Sunt hi & metrici pedes, ſed hoc intereſt, quòd rhythmo indifferens eſt, Dactylúsne ille priores habeat breues, an ſequentes. Tempus enim ſolum metitur, ut à ſublatione ad poſitionem iiſdem ſit ſpatijs pedum. In uerſu pro Dactylo poni non poterit Anapæſtus, aut Spondeus, nec Pæan eadem ratione à breuibus incipiet ac deſinet. Neque ſolum alium pro alio pedem metrorum ratio non recipit, ſed ne Dactylum quidem, aut fortè Spondeum, alterum pro altero. Itaque ſi quinq; continuos Dactylos (ut ſunt in illo, Panditur intereà domus omnipotentis Olympi) confundas, ſolueris uerſum. Sunt & illa diſcrimina, quòd rhythmis libera ſpatia, metris finita ſunt, & his certæ clauſulæ, illi quo modo cœperant, currunt uſq; ad μεταβολὴν, id eſt, tranſitum in aliud genus rhythmi. Et quod metrum in uerbis modò, rhythmus etiam in corporis motu eſt. Inania quoque tempora rhythmi facilius accipient, quanquàm hæc & in

metris

metris accidunt: maior tamẽ illic licentia eſt, ubi tempora etiam animo metiuntur, & pedum, & digitorum ictu interualla ſignant quibuſdam notis: atq; æſtimant, quot breues illud ſpatium habeat, inde τετράσημον, πεντάσημον. *Deinceps longiores fiunt percußiones. Nam* σημεῖον *tempus eſt unum. In compoſitione orationis certior, & magis omnibus aperta ſeruari debet dimenſio. Eſt igitur in pedibus. Et metrici quidem pedes adeò reperiuntur in oratione, ut in ea frequenter non ſentientibus nobis, omnium generũ excidant uerſus. Et contrà nihil eſt proſa ſcriptum, quod non redigi poßit in quædam uerſiculorum * genera.* *membra *Sed in adeò moleſtos incidimus grammaticos, quorum fuerunt qui Lyricorum quædam carmina in uarias menſuras coëgerunt. At Cicero frequentißimè dicit totum hoc conſtare numeris, ideoq; reprehenditur à quibuſdam, tanquam orationem ad rhythmos alliget. Nam ſunt numeri rhythmi, ut & ipſe conſtituit, & ſecuti eum Vergilius, cùm dicit:*

–Numeros memini, ſi uerba tenerem. & *Horatius:*

–Numeriſq; fertur Lege ſolutis.

Inuadunt ergo hanc inter cæteras uocem. Neque enim Demoſthenes fulmina tantopere uibraſſe diceretur, niſi numeris contorta ferrentur. In quo ſi hoc ſentit, rhythmis contorta, diſſentio. Nam rhythmi, ut dixi, neque finem habent certum, nec ullam in contextu uarietatem, ſed qua cœperunt ſublatione ac poſitione, ad finem uſq; decurrunt. Oratio non deſcendit ad ſtrepitum digitorum. Id quod Cicero optimè uidet, ac teſtatur frequenter ſe, quod numeroſum ſit quærere, ut magis non ἀρυθμὸν, *quod eſſet inſcitum atque agreſte, quàm* ἐῤυθμὸν, *quod poëticum eſt, eſſe compoſitionem uelit: ſicut etiam quos palæſtritas eſſe nolumus, eos qui dicuntur* ἀπάλαιστροι. *Verùm ea, quæ efficitur ex pedibus æqua concluſio, nomen aliquod deſiderat. Quid ſit igitur potius, quàm numerus, & oratorius numerus, ut enthymema, rhetoricus ſyllogiſmus? Ego certe ne in calumniam*

eadam,qua ne M.quidem Tullius caruit,poſco hoc mihi,ut cùm pro compoſito dixero numerum,& ubicunque iam dixi oratorium dicere intelligar.Collocatio autem uerba iam probata, & electa,& uelut aßignata ſibi debet connectere: nam uel dura inter ſe commiſſa potiora ſunt inutilibus,tamen & eligere quædam, dum ex ijs, quæ idem ſignificent,atque idem ualeant,permiſerim: & adijcere, dum non otioſa: & detrahere, dum non neceſſaria.Sed & figuris mutare & caſus,& numeros,quorum uarietas frequenter gratia compoſitionis adſcita etiam ſine numero ſolet eſſe iucunda:etiam ubi aliud ratio, aliud conſuetudo poſcit,utrum uolet,ſumat compoſitio, Vitauiſſe uel uitaſſe, deprehendere uel deprendere.Coitus etiam ſyllabarum non negabo,& quicquid ſententijs aut eloquentiæ non nocebit. Præcipuum tamen in hoc opus eſt, ſcire quod quoque loco uerbum maxime quadret.Atq; is optimè componet,qui hoc ſolum componendi gratia ſaciet. Ratio uerò pedum,in oratione eſt multò, quàm in uerſu difficilior. Primùm quòd uerſus paucis continetur,oratio lõgiores habet ſæpe circuitus.Deinde quòd uerſus ſemper ſimilis ſibi eſt,& una ratione decurrit:orationis cõpoſitio niſi uaria eſt, & offendit ſimilitudine, & affectatione deprehenditur. Et in omni quidem corpore,totoq́;(ut ita dixerim)tractatu numeris inſerta eſt.Neq; enim loqui poßumus niſi è ſyllabis breuibus ac longis,ex quibus pedes fiunt. Magis tamẽ & deſideratur in clauſulis,et apparet,primũ quia ſenſus omnis habet ſuum finem,poßidetq́; naturale interuallum quo à ſequentis initio diuidatur.Deinde quòd aures continuam uocem ſecutæ,ductæq́; uelut prono decurrentis orationis flumine,tum magis iudicant,cùm ille impetus ſtetit,& intuẽdi tẽpus dedit.Non igitur durum ſit,neq; abruptũ,quo animi uelut reſpirant,ac reficiuntur.Hæc eſt ſedes orationis, hoc auditor expectat,hîc laus omnis declamat. Proximã clauſulis diligentiã poſtulant initia: nam & ad hæc intentus auditor eſt. Sed eorum facilior ratio

eſt

eſt. Non enim cohærent alijs, nec præcedentibus ſeruiunt, ſed nouum exordium ſumunt, cũ illa quamlibet ſit compoſita, ipſam gratiam perdat, ſi ad eam rupta uia ueniamus. Nanq; cum ſit, ut uidetur, ſeuera Demoſthenis compoſitio, πρῶτον μὲν ὦ ἄνδρες ἀθηναῖοι τοῖς θεοῖς εὔχομαι πᾶσι καὶ πάσαις. & illa quæ ab uno, (quod ſciam) Bruto minus probatur, cæteris placet, κἂν ἄρα μήπω βάλλῃ, μηδὲ τοξεύῃ. Non deſunt qui Ciceronẽ carpant in his: Familiaris cœperat eſſe balneatori. & nõ minus dura archipiratæ. nam bealneatori & archipiratæ idẽ finis eſt, qui πᾶσι καὶ πάσαις, & qui μηδὲ τοξεύῃ: ſed priora ſunt, ideo ſeueriora. Eſt in eo quoq; nõnihil, quòd hic ſingulis uerbis bini pedes continentur, quod etiã in carminibus eſt permolle, nec ſolum ubi quinæ ſyllabæ nectuntur, ut in his: Fortiſſima Tyndaridarum. ſed etiam quaternæ, cum uerſus cluditur, Apennino, & armamentis, & Oriona. Quare hoc quoq; uitandum eſt, ne plurium ſyllabarum uerbis utamur in fine. Medijs quoque non ea modò cura ſit, ut inter ſe cohæreant, ſed ne pigra, ne longa ſint: ne, quod nunc maximum uitium eſt, breuium cõtextu reſultent, ac ſonum reddant penè puerilium crepitaculorũ. Nam ut initia clauſulæq; plurimum momenti habent, quoties incipit ſenſus aut deſinit, ſic in medijs quoq; ſunt quidã conatus, qui leuiter interſiſtunt. Vt currentium pes etiamſi nõ moratur, tamen ueſtigiũ facit. Itaq; non modò membra atque inciſa bene incipere, atque cludi decet: ſed etiam in ijs, quæ nõ dubie contexta ſunt, nec reſpiratione utuntur illi uel occulti gradus. Quis enim dubitet unum ſenſum & unius ſpiritus eſſe? Animaduerti Iudices, omnẽ accuſatoris orationem in duas diuiſam eſſe partes. Tamen & duo prima uerba, & tria proxima, & deinceps duo rurſus, ac tria, ſuos quaſi numeros habent ſpiritũ ſuſtinentes, ſicut apud rhythmicos æſtimantur hæ particulæ, prout ſunt graues, acres, lentæ, celeres, remiſſæ, exultantes. Proinde id quod ex illis conficitur, aut ſeuerum, aut luxurioſum, aut quadratũ, aut ſolutũ erit. Quædam

etiam clauſulæ ſunt claudæ atque pendentes, ſi relinquantur: ſed ſequentibus ſuſcipi ac ſuſtineri ſolent, eoq́; facto uitium, quod erat in fine, continuatio emendat. Non uult P.R.*obſoletis criminibus accuſari* Verrem: *durum ſi deſinas. ſed cùm eſt continuatum ijs quæ ſequuntur, quanquàm natura ipſa diuiſa ſint,* Noua *poſtulat, inaudita deſiderat, ſaluus eſt curſus.* Vt *adeas tantum dabis: male cluderet: nam & trimetri uerſus pars ultima eſt. excipit,* Vt *cibum ueſtitumq́; introferre liceat, tantum: præceps adhuc firmatur ac ſuſtinetur ultima,* Recuſabat *nemo.* Verſum *in oratione fieri multò fœdißimum eſt totum, ſicut etiam in parte deforme, utique ſi pars poſterior in clauſula deprehendatur, aut rurſus prior in ingreßu.* Nam *quod eſt cõtrà ſæpe etiam decet, quia & cludit interim optime prima pars uerſus, dum intra paucas ſyllabas, præcipuè ſenarij atque octonarij.* In Africa *fuiſſe, initium ſenarij eſt: primum pro* Q. Ligario *caput cludit,* Eſſe *uideatur.* Nam *nimis frequens octonarium inchoat.* Talia *ſunt* Demoſthenis, πᾶσι καὶ πάσαις, καὶ πάσαις ὑμῖν ὅσην εὔνοιαν, *& totum penè principium.* Et *ultima uerſuum initio cõueniunt orationis:* Etſi *uereor iudices. &:* Animaduerti *iudices.* Sed *initia initijs non conueniunt.* Titus Liuius *hexametri exordio cœpit:* Facturus'*ne operæpretium ſim.* Nam *ita edidit, eſtq́; melius, quàm quo modo emendatur.* Nec *clauſulæ clauſulis, ut* Cicero: Quò *me uertam neſcio: qui trimetri finis eſt.* Trimetrum *&,* Pro *miſero dicere liceat.* Sex *enim pedes tres percußiones habent.* Peius *claudit finis hexametri, ut* Brutus *in epiſtolis:* Neq́; *enim illi malunt habere tutores aut defenſores, quanquàm ſciunt placuiſſe* Catoni. Illic *minus ſunt notabiles, quia hoc genus ſermoni proximum eſt.* Itaq́; *& uerſus hi ferè excidunt, quos* Brutus *ipſo componendi ductus ſtudio ſæpißime fecit: non raro* Aſinius. Sed *etiã* Cicero *nõnunquam, ut in principio ſtatim orationis in* Lucium Piſonem: Prò *dij immortales, quis illuxit dies?* Non *minore autem cura uitandum eſt, quicquid* ἔῤῥυθμον, *quale eſt apud*

Sallu

Salluſtium: Falſò queritur de natura ſua. Quamuis enim uincta ſit, tamen ſoluta uideri debet oratio. Atqui Plato diligentiſsimus compoſitionis, in Timæo prima ſtatim parte uitare iſta non potuit. Nam & initium hexametri ſtatim inuenias, & anacreontion protinus colon efficias, & ſi uelis trimetron, & quod duobus pedibus, & parte, πενθημιμερὲς *à Græcis dicitur, & hæc omnia in tribus uerbis, ut Thucydidis,* ἐν ἐρύματι κάρτα ἰσχυρῷ*, ex molliſsimo rhythmorum genere excidant. Sed quia orationem iam conſtare pedibus dixi, aliqua de his quoque, quorum nomina quoniam uaria eſſe traduntur, conſtituendum eſt, quo quenq; appellemus: & quidem Ciceronem ſequar: nam is eminentiſsimos Græcorum eſt ſecutus, excepto quòd pedes mihi triſyllabos non uidetur excedere, quãquàm ille Pæane Dochimoq;, quorum prior in quatuor, ſecundus in quinq; excurrit, utatur. Nec tamen ipſe diſsimulat quibuſdã numeros uideri non pedes, neque immeritò. Quicquid enim ſupra treis ſyllabas, id ex pluribus eſt pedibus. Ergo cum conſtent quatuor pedes binis, octo ternis, Spondeum longis duabus, Pyrrhichium (quem alij Periambum uocant) breuibus: Iambum breui longáq;, huic contrarium e longa & breui: hunc Choreũ nos, ut alij Trochæum, nominemus. Ex his uerò qui ternas ſyllabas habent, Dactylum, longa duabuſq; breuibus: huic tẽporibus parem, ſed retrò actũ, appellari conſtat Anapæſton. Media inter longas breuis faciet Amphimacrum, ſed frequentius eius nomen eſt Creticus. Longa inter breues, Amphibrachys. Duabus longis breuem ſequẽtibus Bacchius, totidem longis breuem præcedentibus, huic contrarius Palimbacchius erit. Tres breues Trochæum, quem Tribrachin dici uolunt, qui Choreo Trochæi nomen imponunt, totidẽ longæ Moloſson efficiunt. Horum pedum nullus non in orationem uenit. Sed quò quiq; ſunt temporibus pleniores, longiſq; ſyllabis magis ſtabiles, hòc grauiorem faciunt orationem, breues celerem ac mobilem. Vtrunque locis utile. Nam & illud, ubi opus*

eſt uelocitate, tardũ & ſegne: & hoc ubi pondus exigitur, præceps ac reſultans meritò damnetur. Sit in hoc quoq; aliquid fortaſſe momenti, quòd & longis longiores, & breuibus ſunt breuiores ſyllabæ, ut quamuis neq; plus duobus temporibus, neque uno minus habere uideãtur (ideóq; in metris omnes breues longæq; inter ſe obſeßæ ſunt pares) lateat tamẽ neſcio quid, ſi quicquam ſuperſit, aut deſit. Nam uerſuum propria conditio eſt, ideóq; in his quædam etiam communes. Veritas uerò quia patitur æquè breuem eſſe uel longam uocalem cum eſt ſola, quàm cùm eam conſonantes una pluresúe præcedunt, certe in dimenſione pedum, ſyllaba quæ eſt breuis inſequente alia uel breui, quæ tamen duas primas conſonantes habeat, fit longa: ut,
Agreſtem tenui muſam meditaris auena.
*Nam licet gre breuis, facit tamẽ longam a priorẽ. Dat igitur illi aliquid ex ſuo tempore: quomodo, niſi habeat plus quàm quæ breuißima, qualis ipſa eſſet detractis conſonantibus? nunc unum tempus accommodat priori, & unum accipit à ſequente: ita duæ natura breues, poſitione ſunt temporum quatuor. Miror autem in hac opinione doctißimos homines fuiſſe, ut alios pedes ita eligerent, alios damnarent, quaſi ullus eſſet quem non ſit neceſſe in oratione deprehendi. Licet enim Pæanem ſequatur Ephorus inuentum à Thraſymacho, probatũ ab Ariſtotele, Dactylumq;, ut temperatiores breuibus, ac longis, fugiat Spondeum & Trochæum, alterius tarditate, alterius celeritate damnata, & Herous qui eſt idem Dactylus, Ariſtoteli amplior, Iambus humanior uideatur, Trochæũ ut nimis currentẽ damnet, eiq; Chordacis nomen imponat, eademq; dicant Theodectes ac Theophraſtus, ſimilia poſt eos Halicarnaſſeus Dionyſius, irrumpent etiã ad*inuitos, nec ſemper illis Heroo aut Pæane ſuo: quem quia uerſus raro facit, maxime laudant, uti licebit. Vt ſint tamẽ alijs alij crebriores, non uerba facient, quæ neq; augeri, nec minui, nec ſicut modulatione produci aut corripi poßint: ſed transmutatio &*

**uicinos*

collo

collocatio. Pleriq; enim ex commiſſuris eorum,uel diuiſione fiũt pedes: quo fit ut iiſdem uerbis alij atq; alij uerſus fiant, ut meminí quendam non ignobilem poëtam ita luſiſſe:
Aſtra tenet cœlum,mare claſſes,area meſſem.

Hic retrorſum fit Sotadeus. Itemq; Sotadeo adiungat retro trimetros: Caput exeruit mobile pinus repetita.
Miſcendi ergo ſunt,curandumq; ut ſint plures, qui placeãt, & circunfuſi bonis deteriores lateant. Nec uerò in literis,ſyllabisq; natura mutatur, ſed refert quæ cum quaq; optimè coëat. Plurimum igitur autoritatis,ut dixi,& ponderis habent longæ,celeritatis breues: quæ ſi miſcentur quibuſdam longis,currunt: ſi cõtinuantur,exultant. Acres,quæ ex breuibus ad longas inſurgũt: leniores, quæ à longis in breues deſcendunt. Optimè incipitur à longis,recte aliquando à breuibus: ut, Nouum crimen C. Cæſar. Lenius: ut, Animaduerti iudices. Sed pro Cluentio recte, quòd initium eius partitioni ſimile eſt, quæ celeritate gaudet. Clauſula quoque è longis firmiſſima eſt, ſed cludet & breues, quamuis habeatur indifferens ultima. Neque enim ego ignoro in fine pro longa accipi breuem, quòd uidetur aliquid uacantis temporis ex eo, quod inſequitur, accedere: aures tamen conſulens meas,intelligo multum referre,utrum'ne longa ſit,quæ cludit,an pro longa. Neque enim tam plenum eſt dicere: Incipientem timere,quàm illud: Auſus eſt confiteri. Atqui ſi nihil refert breuis,an longa ſit ultima,idem pes erit: uerùm neſcio,quomodo ſedebit hoc,illud ſubſiſtet. Quo moti quidam,longæ ultimæ tria tempora dederunt,ut illud tẽpus, quod breuis ex longa accipit,huic quoq; accederet. Nec ſolùm refert, quis claudat, ſed quis antecedat. Retrorſum autẽ neq; plus tribus,iiq; ſi nõ ternas ſyllabas habebũt,repetẽdi ſunt (abſit tamen poëtica obſeruatio) neq; minus duobus,alioqui pes erit, non numerus. Poteſt tamen uel unus eſſe Dichoreus, ſi unus eſt,qui conſtat ex duobus Choreis. Itemq; Pæan,qui eſt ex Choreo & Pyrrhichio, quẽ aptum

initijs putant: uel contrà qui eſt è tribus breuibus & longa, cui clauſulam aſsignant, de quibus ferè duobus ſcriptores huius artis loquuntur. Alios omnes quotcunque ſint temporum, quæ ad orationem pertineant, Pæanas appellant. Eſt & Dochimus, qui fit ex Bacchio & Iambo, uel Iambo & Cretico, ſtabilis in clauſulis & ſeuerus. Spondeus quoque, quo plurimum eſt Demoſthenes uſus, moram ſemper per ſe habet: optime præcedet eum Creticus, ut in hoc, De quo ego nihil dicam, niſi depellendi criminis cauſa. Illud eſt quod ſuprà dixi, multum referre, unó'ne uerbo pedes ſint duo comprehenſi, an uterque liber. Sic enim fit fortè criminis cauſa: molle, archipiratæ, mollius ſi Tribrachys præcedat, facilitates, temeritates. Eſt enim quoddam in ipſa diuiſione uerborum latens tempus, ut in Pentametri medio, Spondeo, qui niſi alterius uerbi fine, alterius initio conſtet, uerſum non efficit. Poteſt, etiamſi minus bene, præponi Anapæſtus: Muliere non ſolum nobili, uerumetiam nota. Tum Anapæſtus & Creticus. Iambus quoque, qui eſt utroque ſyllaba minor, præcedet enim tres longas breuis. Sed & Spondeus Iambo rectè præponitur: Iiſdem in armis fui. Tum Spondeus & Bacchius, ſic enim fiet ultimus Dochimus: Iiſdem in armis fui. Ex ijs, quæ ſuprà probaui, apparet Moloſſon quoque clauſulæ conuenire, dum habeat ex quocunq; pede ante ſe breuem. Illud ſcimus, ubicunque ſunt, eſſe pro nobis. Minus grauis erit Spondeus præcedente Pyrrhichio: ut, Iudicij Iuniani. & adhuc peius priore Pæane: ut, Brute dubitaui. niſi potius hoc eſſe uelimus Dactylum & Bacchium. Duo Spondei non ferè coniungi patiuntur, quæ in uerſu quoque notabilis clauſula eſt, niſi cùm id fieri poteſt ex tribus quaſi membris: Cur de profugis noſtris copias cõparatis contra nos? una ſyllaba, duabus, una. Ne Dactylus quidem Spondeo bene præponitur, quia finem uerſus damnamus in fine orationis. Bacchius, & cludit, & ſibi iungitur: Venenum timeres. Vitat Choreum, Spondeum autem amat: ut, Non

uenena

uenena timeres, ſed uirus timeres. Contrario quoq; quis cludet, *niſi ſi ultimam longam eſſe uolumus: optimeq; habebit ante ſe* Moloſſon:*ut,* Et *ſpinis reſperſum:aut* Bacchium, Quod *hic poteſt, nos poſſemus. Sed uerius erit claudere Choreum præcedenti Spondeo. Nam hic potius eſt numerus,* Nos *poſſemus: &,* Romanus *ſum.* Cludet & Dichoreus, *ſi pes idem ſibiipſi iungetur, quo Aſiani ſunt uſi plurimum. Cuius exemplum* Cicero *ponit,* Patris *dictum ſapiens temeritas filij comprobauit. Accipiet ante ſe* Choreus & Pyrrhichium, *Omnes propè ciues uirtute, gloria, dignitate, ſuperabat.* Cludet & Dactylus, *niſi eum obſeruatio ultimæ Creticum facit: ut, Mulier cula nixus in littore. Habebit antè bene Creticum &* Iambum, *Spondeum male, peius* Choreum. Cludit Amphibrachus: Qu. *Ligarium in Africa fuiſſe: ſi non eum malumus eſſe* Bacchium. Non *optimus eſt* Trochæus, *ſi ultima eſt breuis, quod certe ſit, neceſſe eſt, alioqui quomodo cludet, qui placet pleriſque* Dichoreus? Illa *obſeruatione ex* Trochæo *ſit Anapæſtus.* Idem Trocheus *præcedente longa ſit* Pæan, *quale eſt, Si potero. &,* Dixit *hoc Cicero, Obſtat inuidia. Sed hoc initijs dederunt. Cludit &* Pyrrhichius *Choreo præcedente.* Nam *ſic* Pæan *eſt.* Omnes *ij, qui in breues exciduͤt, minus erunt ſtabiles, nec alibi ferè ſatis apti, quàm ubi curſus orationis exigitur, & clauſulis nō interſiſtitur. Creticus eſt initijs optimus,* Quod *precatus à dijs immortalibus ſum. & clauſulis,* In *conſpectu populi* Romani *uomere poſtridie. Apparet uerò quàm bene eum præcedant uel* Anapæſtus, *uel ille, qui uidetur fini aptior,* Pæan. *Sed & ſe ipſe ſequitur, Seruare quàm plurimos. Sic melius, quàm Choreo præcedente,* Quis *non turpe duceret? niſi ultima breuis pro longa ſit. Sed fingamus ſic,* Non *turpe ducerēt? Sed hic eſt illud inane quod dixi.* Paululum *enim moræ damus inter ultimum atque proximum uerbum, & turpe illud interuallo quodam producimus: alioqui ſit exultantiſſimum, & trimetri finis,* Quis *non turpe duceret? ſicut illud,*

Ore ſpiritum excipere liceret: ſi iungas, laſciui carminis eſt, ſed interpunctis quibuſdam, & tribus quaſi initijs fit plenum autoritatis. Nec ego cùm præcedentes pedes poſui, legem dedi, ne alij eſſent, ſed quid ferè accideret, quod in præſentia uideretur optimum, oſtendi. Et quidem non optimè eſt ſibi iunctus Anapæſtus, ut qui ſit pentametri finis, uel rhythmus, qui nomen ab eo traxit, Nam ubi libido dominatur, innocẽtiæ leue præſidium eſt. Nam Synalœphe facit, ut ultimæ ſyllabæ pro una ſonent. Mollior fiet præcedente Spondeo uel Bacchio, ut ſi mutes idem, Leue innocentiæ præſidium eſt. Non me capit (ut à magnis uiris diſſentiam) Pæan, qui eſt ex tribus breuibus, & longa. Nam eſt ipſe una plus breui Anapæſto, facilitas & agilitas: quod quid ita placuerit his, non uideo, niſi quòd illum ferè probauerint, quibus loquendi magis, quàm orandi ſtudium fuit. Nam & ante ſe breuibus gaudet Pyrrhichio & Choreo, mea uel noſtra facilitas. At præcedente Spondeo tum planè finis eſt trimetri, cùm ſit per ſe quoq; ei contrarius. Principijs meritò laudatur. Nam & primam ſtabilẽ, & tres celeres habet, tamẽ hoc quoq; meliores alios puto. Totus uerò hic locus non ideo tractatur à nobis, ut oratio, quæ ferri debet, ac fluere, demetiendis pedibus, ac perpendendis ſyllabis conſeneſcat. Nam id tum miſeri, tum in minimis occupati eſt. Neq; enim qui ſe totũ in hac cura conſumpſerit, potioribus uacabit, ſiquidem relicto rerum pondere, ac nitore contempto, teſſerulas (ut ait Lucilius) ſtruet, & uermiculate inter ſe lexeis committet. Non'ne ergo refrigeretur ſic calor, & impetus pereat, ut equorum curſum qui dirigit, minuit, & paſſus qui æquat, curſum frangit, quaſi numeri non fuerint in compoſitione deprehenſi? Sicut poëma nemo dubitauerit imperito quodam initio fuſum, & aurium menſura, & ſimiliter decurrentium ſpatiorum obſeruatione eſſe generatum, mox in eo repertos pedes. Satis igitur in hoc nos cõponit multa ſcribendi exercitatio, ut ex tempore etiã ſimilia fundamus. Neq;

uero

*uero tam ſint intuendi pedes, quàm uniuerſa comprehenſio: ut uerſum facietes, totum illum decurſum non ſex uel quinq; *partes, ex quibus conſtat uerſus, aſpiciunt. Antè enim carmen ortum eſt, quàm obſeruatio carminis. Indeq; illud:* * pedes
Verſibus quos olim Fauni uatesq; canebant.
Ergo quem in poëmate locũ habet uerſificatio, eum in oratione compoſitio. Optime autem de illa iudicant aures, quæ & plena ſentiunt, & parũ expleta deſiderãt, & fragoſis offenduntur, & lenibus mulcẽtur, & cõtortis excitãtur, & ſtabilia probãt, clauda deprehẽdunt, redundãtia & nimia faſtidiũt. Ideoq; docti rationem cõponendi intelligunt, & indocti uoluptatem. Quædam uerò arte tradi non poßunt. Mutandus eſt caſus, ſi durius is quo cœperamus feratur: num in quem tranſeamus ex quo præcipi poteſt? Figuræ laboranti etiam compoſitione uariatæ ſæpe ſuccurrunt. Quæ? cum orationis, tum etiam ſententiæ: num præſcriptum eius rei ullum eſt? Occaſionibus utẽdum, & cũ re præſenti deliberandũ. Enimuero ſpatia ipſa, quæ in hac quidẽ parte plurimum ualent, quod poßunt niſi auriũ habere iudicium? Cur alia paucioribus uerbis ſatis plena, uel nimium, alia pluribus breuia, & abſciſſa ſunt? Cur in circunductionibus etiam cum ſenſus finitus eſt, aliquid tamen loci uacare uideatur? Neminem ueſtrum ignorare arbitror iudices, hunc per hoſce dies ſermonem uulgi atq; hanc opinionem populi Romani fuiſſe. Cur hoſce potius quàm hos? Neq; enim erat aſperum. Rationem fortaſſe non reddam, ſentiam eſſe melius. Cur non ſatis ſit, ſermonem uulgi fuiſſe? Compoſitio enim patiebatur. Ignorabam, ſed ita ut audio, hoc animus accipit plenũ ſine hac geminatione nõ eſſe. Ad ſenſum igitur referenda ſunt. Nequis ſatis fortè quid ſeuerum, quid iucundum ſit, intelligere: facias quidẽ natura duce melius quàm arte, ſed naturæ ipſi ars inerit. Illud prorſus oratoris, ſcire, ubi quoq; genere cõpoſitionis ſit utendũ. Ea duplex obſeruatio, altera quæ ad pedes refertur, altera quæ ad comprehenſiones, quæ

efficiuntur

efficiuntur ex pedibus:& de his prius. Diximus igitur eſſe inciſa,membra,circuitus. Inciſum(quantū mea fert opinio) erit ſenſus non expleto numero cōcluſus,pleriſq; pars membri. Tale eſt enim quo Cicero utitur:Domus tibi deerat? at habebas: Pecunia ſuperabat? at egebas. Fiunt autē etiam ſingulis uerbis inciſa:ut, Diximus, teſtes dare uolumus. Inciſum eſt, diximus. Membrum autem eſt ſenſus numeris concluſus,ſed à toto corpore abruptus, & per ſe nihil efficiens. Id enim,O callidos homines,perfectum eſt:at remotum à cæteris uim nō habet, ut per ſe manus,& pes, & caput.&, O rem excogitatam. Quando ergo incipit corpus eſſe? cùm uenit extrema cōcluſio:quem quæſo noſtrum fefellit,id uos ita eſſe facturos? quam Cicero breuiſſimā putat. Itaq; ferè inciſa & membra mixta ſunt,& concluſionem utique deſiderant. Periodo plurima nomina dat Cicero,ambitum,circuitum,comprehenſionem,continuationem,circunſcriptionem. Genera eius duo ſunt,alterum ſimplex,cùm ſenſus unus longiore ambitu circunducitur:alterum quod conſtat membris, & inciſis, quæ plures ſenſus habent, Aderat ianitor carceris, & carnifex Prætoris,& reliqua. Habet periodos membra minimum duo. Medius numerus uidetur quatuor, ſed recipit frequenter & plura. Modus eis à Cicerone, aut quatuor ſenarijs uerſibus,aut ipſius ſpiritus modo terminatur. Præſtare debet,ut ſenſum concludat: ſit aperta, ut intelligi poſſit: non immodica, ut memoria contineri. Membrum longius iuſto tardum, breuius inſtabile eſt. Vbicunq; acriter erit & inſtanter pugnaciterq; dicēdum,membratim cæſimq; dicemus. Nam hoc in oratione plurimum ualet: adeoq; rebus accommodanda cōpoſitio,ut aſperis aſperos etiam numeros adhiberi oporteat,& cum dicente æquè audientem inhorreſcere. Membratim plerunque narrabimus, aut ipſas periodos maioribus interuallis, & uelut laxioribus nodis reſoluemus, exceptis quæ non docendi gratia, ſed ornandi narrantur, ut in Verrem Proſerpinæ raptus. Hæc enim lenis & fluens contextus

decet. Periodos apta procemijs maiorum cauſarum, ubi ſolicitudine, cõmendatione, miſeratione res eget. Item communibus locis, & in omni amplificatione, ſed poſcitur tum auſtera, ſi accuſes: tum fuſa, ſi laudes. Multum & in epilogis pollet. Totum autem adhibendum eſt, quò ſit amplius compoſitionis genus, cum iudex nõ ſolum rem tenet, ſed etiam captus eſt oratione, & ſe credit actori, & uoluptate iam ducitur. Hiſtoria non tam finitos numeros, quàm orbem quendam contextumq́; deſiderat. Nanq; omnia eius membra cõnexa ſunt, quoniam lubrica eſt, ac fluit, ut homines, qui manibus inuicem apprehenſis gradum firmant, continent, & continentur. Demonſtratiuum genus omne fuſiores habet liberioresq́; numeros. Iudiciale & concionale, ut materia uarium eſt, ſic etiã ipſa collocatione uerborum: ubi iam nobis pars ex duabus (quas modo fecimus) ſecũda tranctanda eſt. Nam quis dubitat alia lenius, alia concitatius, alia ſublimius, alia pugnacius, alia grauius eſſe dicenda? Grauibus, ſublimibus, ornatis, longas magis ſyllabas conuenire? Ita ut lenia ſpatium, ſublimia & ornata claritatem quoque uocum poſcant potius, quàm his contraria. Magis laudarem, breuibus argumẽta, partitiones, locos, & quicquid eſt ſermoni magis ſimile. Itaque componemus procemium uarie, atque ut ſenſus eius poſtulabit. Neq; enim acceſſerim Celſo, qui unam quandam huic parti formam dedit, & optimam compoſitionem eſſe procemij, ut apud Aſinium, dixit: Si Cæſar ex omnibus mortalibus, qui ſint, ac fuerint, poſſet huic cauſæ diſceptator legi, non quiſquam te potius optandus nobis fuit. Non quia negem hoc bene eſſe compoſitum, ſed quia legem hanc eſſe componendi in omnibus principijs recuſem. Nam iudicis animus uarie præparatur, tum miſerabiles eſſe uolumus, tum modeſti, tum acres, tum graues, tum blandi, tum flectere, tum ad diligentiam hortari. Hæc ut ſunt diuerſa natura, diſsimilem componendi quoque rationem deſiderant. An ſimilibus Cicero uſus eſt numeris in exordio pro Milone, pro Cluentio, pro

Q. Ligario

Q. Ligario? Narratio ferè tardiores, atq; (ut ſic dixerim) modeſtiores deſiderat pedes, & nominibus maxime mixtos. Nam & uerbis, ut ſæpius preſſa eſt; ita interim inſurgit, ſed docere & infigere animis res ſemper cupit, quod minime feſtinantium opus eſt. Ac mihi uidetur tota narratio conſtare longioribus membris, breuioribus periodis. Argumenta acria, & citata, pedibus quoq; ad hanc naturam accommodatis utentur. Non tamen ita ut Trochæis, quæ celeria quidē, ſed ſine uiribus ſunt. Verum quamuis ſint breuibus longisq; mixta, non tamen plures longas quàm breues habentia. Illa ſublimia, ſpatioſas clarasq; uoces habent, amant amplitudinem. Dactyli quoque ac Pæanes, etiamſi maiori ex parte ſyllabis breuibus, temporibus tamen ſatis pleni. Aſpera cōtrà, Iambis maxime concitantur, non ſolùm, quòd ſint è duabus modò ſyllabis, eoq; frequentiorem quaſi pulſum habent, quæ res lenitati cōtraria eſt: ſed etiam quòd omnibus partibus inſurgunt, & à breuibus in longas nituntur, & creſcunt. Ideoq; meliores Choreis, qui à longis in breues cadunt. Summiſſa, qualia in epilogis, lentas & ipſa & minus exclamantes exigunt. Vult eſſe Celſus aliquam & ſuperiorem compoſitionem, quam ſi quidem ſciremus, doceremus: ſed ſit neceſſe eſt tarda & ſupina. Verum niſi ex uerbis atque ſententijs per ſeſe id quæritur, ſatis odioſa eſſe non poterit. Denique, ut ſemel finiam, ſic ferè componendum, quo modo pronuntiandum erit. An non in procemijs plerunq; ſubmiſsi, niſi cum in accuſatione concitandus eſt iudex, aut aliqua indignatione complendus? In narratione pleni atque expreſsi? In argumentis citati, atque ipſo etiam motu celeres ſumus? ut in iocis ac deſcriptionibus fuſi ac fluentes, in epilogis plerunque deiecti & infracti? Atqui corporis quoque motui ſua quædam tempora, & ad ſigna pedum, non minus ſaltationi, quàm modulationibus adhibet muſica ratio numeros. Quid? non uox ad actus accommodatur naturæ ipſarum, de quibus dicimus, rerum? Quò minus id mirum in pedibus

orationis, cùm debeant ſublimia ingredi, lenia duci, acria currere, delicata fluere. Itaque ubi eſt neceſſe, affectamus etiam tumorem, qui Spondeis atque Iambis maximè continetur:

Hyperoargus ſceptra mihi liquit Pelops.

At ille comicus æquè ſenarius, quem Trochaicum uocant, pluribus Choreis, qui Trochæi ab alijs dicuntur. Pyrrhichius quidem decurrit, ſed quantum celeritatis habet, tantum grauitatis amittit:

Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem? Aſpera uerò, & maledicta etiam in carmine Iambis craſſatur:

Quis hoc poteſt uidere? quis poteſt pati?
Niſi impudicus, & uorax, & aleo?

In uniuerſum autem, ſi ſit neceſſe, duram potius atque aſperam compoſitionem malim eſſe, quàm effœminatam & eneruem: qualis apud multos, & quotidie magis laſciuimus, ſcilicet in tonorum modis ſaltitantes. At ne tam bona quidem ulla erit, ut debeat eſſe continua, & in eoſdem ſemper pedes ire. Nam & uerſificandi * genus eſt unam legem omnibus ſermonibus dare, & id cum manifeſta affectatione, cuius rei maximè cauenda ſuſpicio eſt, tum etiam tædium ex ſimilitudine ac ſacietatem creat. Quodq; eſt dulcius, magis perdit, amittitq; & fidem, & affectus, motusq; omnes, qui eſt in hac cura deprehenſus: nec poteſt ei credere, aut propter eum dolere, & iraſci iudex, cui putat hoc uacare. Ideoq; initia quædam quaſi ſoluenda de induſtria ſunt, illa quidem maximi laboris, ne laborata uideantur. Sed neque longioribus, quàm oportet hyperbatis compoſitioni ſeruiamus, ne quæ eius gratia fecerimus, propter eam feciſſe uideamur. Et certè nullum aptum atque idoneum uerbum prætermittemus gratia lenitatis. Neq; enim erit ullum tam difficile, quod non commodè inſeri poßit, niſi quòd in euitandis eiuſmodi uerbis non decorem compoſitionis quærimus, ſed facilitatem. Non tamen mirabor Latinos magis indulſiſſe compoſitioni,

*modus

tioni,quàm Atticos, quamuis minus in uerbis habeant uarietatis & gratiæ. Nec uitium dixerim, ſi Cicero à Demoſthene paululum in hac parte deſciuit. Sed quæ ſit differentia noſtri Græciq; ſermonis, explicabit ſummus liber. Compoſitio (nam finem imponere egreſſo deſtinatum modũ uolumini feſtino) debet eſſe honeſta,iucunda,uaria. Eius tres partes,ordo,coniunctio,numerus. Ratio in adiectione,detractione,mutatione, uſu, pro natura rerum,quas dicimus. Cura magna,ut ſentiendi atque loquendi,prior ſit. Diſſimulatio curæ præcipua, ut numeri ſponte fluxiſſe,non arceſſiti & coacti eſſe uideantur.

M. FAB. QVINTILIANI ORATORIARVM INſtitutionum *liber decimus.*

De copia uerborum. CAP. I.

SED HAEC *eloquendi præcepta ſicut cognitioni ſunt neceſſaria, ita non ſatis ad uim dicendi ualẽt,niſi illis firma quædam facilitas, quæ apud Græcos* ἕξις *nominatur, acceſſerit: quam ſcribendo plus, an legendo, an dicendo conſequamur,ſolere quæri ſcio.Quod eſſet diligenti nobis examinandum cura, ſi qualibet earum rerum poſſemus una eſſe cõtenti. Verùm ita ſunt inter ſe connexa & indiſcreta omnia, ut ſi qui flexus iiſdem defuerint, fruſtra ſit in cæteris laboratum. Nam neq; ſolida atq; robuſta fuerit unquã eloquẽtia, niſi multo ſtylo uires acceperit,& citra lectionis exemplũ labor ille carens rectore fluit.Qui autem ſcierit quo ſint quæq; modo dicenda,niſi tanquã in procinctu paratam quidem ad omnes caſus habuerit eloquentiam,uelut clauſis theſauris incubabit. Non autẽ ut quicq; præcipuè neceſſarium eſt,ſic ad efficiendum oratorem maximũ protinus erit momenti.Nam certè cùm ſit in eloquendo*

poſitum

poſitum oratoris officium, dicere ante omnia eſt, atq; hinc initium eius artis fuiſſe manifeſtũ eſt: proximam deinde imitationẽ, nouiſsimã ſcribendi quoq; diligentiã. Sed ut perueniri ad ſumma niſi ex principijs non poteſt, ita procedente iam opere minima incipiunt eſſe, quæ prima ſunt. Verum nos non quo modo ſit inſtituẽdus Orator, hoc loco dicimus: nã id quidem aut ſatis, aut certe uti potuimus, dictum eſt: ſed ut athleta qui omnia iam perdidicerit à præceptore nimirum quo genere exercitationis ad certamina præparandus ſit: ita eum qui res inuenire & diſponere ſciet, uerba quoq; & eligendi, & collocandi rationem perceperit, inſtruamus qua in oratione quæ dicere, facere, quàm optime, quàm facilime poßit. Non ergo dubiũ eſt, quin ei uelut opes ſint quædam parandæ, quibus ubicunq; deſideratum erit, poßit ei conſtare copia rerum ac uerborũ. Sed res propriæ ſunt cuiuſcunq; cauſæ, aut paucis cõmunes, uerba in uniuerſas parãda: quæ ſi rebus in ſingulis eſſent ſingula, minorem curã poſtularent, nam cuncta ſeſe cum ipſis protinus rebus offerrent. Sed cũ ſint alijs alia aut magis propria, aut magis ornata, aut plus efficiẽtia, aut melius ſonantia, debent eſſe non ſolũ nota omnia, ſed in promptu, atq; ut ita dicam, in conſpectu, ut cum ſe iudicio dicẽtis oſtenderint, facilis ex his optimorũ ſit electio. Equidem ſcio quoſdam collecta, quæ idem ſignificarent uocabula, ſolitos ediſcere, quò facilius & occurreret unum ex pluribus, & cum eſſent uſi aliquo, ſi breue intra ſpatium rurſus deſideraretur, effugiẽdæ repetitionis gratia ſumerent aliud, quo idẽ intelligi poſſet: quod cũ eſt puerile, et cuiuſdã infelicis operæ, tum etiam utile parũ: turbam enim modò congregat, ex qua ſine diſcrimine occupet proximũ quodq;. Nobis autem copia cum iudicio paranda eſt, uim orandi, non circulatoriam uolubilitatem ſpectantibus: id autẽ conſequemur optima legendo atq; audiendo. Non ſolum enim nomina ipſa rerũ cognoſcemus hac cura, ſed cui quodq; loco ſit aptißimum. Omnibus enim ferè, præter

 pauca,

pauca, quæ ſunt parum uerecunda, in oratione locus eſt. Nam ſcriptores Iamborum, ueteriſq; comœdiæ, etiã in illis ſæpe laudantur: ſed nobis noſtrũ opus interim tueri ſatis eſt. Omnia uerba (exceptis de quibus dixi) ſunt alicubi optima: & humilibus interim & uulgaribus eſt opus, & quæ nitidiore in parte uidentur ſordida, ubi res poſcit, propriè dicũtur. Hæc ut ſciamus, atq; eorum non ſignificationem modò, ſed formas etiam menſuraſq; norimus, & ut ubicunq; erunt poſita, conueniant, niſi multa lectione atq; auditione aſſequi non poſſumus, cũ omnem ſermonem auribus primùm accipiamus, propter quod infantes à mutis nutricibus iuſſu regum in ſolitudine educati, etiamſi uerba quædam emiſiſſe traduntur, tamen loquendi facultate caruerunt. Sunt autem alia huius naturæ, ut idem pluribus uocibus declarent, ita ut nihil ſignificationis, quo potius utaris, interſit, ut enſis & gladius: alia quæ etiamſi propria rerum aliquarum ſint nomina, τροπικῶς tamen ad eundem intellectum feruntur, ut ferrũ & mucro. Nam per abuſionem ſicarios etiam omnes uocamus, qui cædem telo quocunq; commiſerint. Alia circuitu uerborum plurium oſtendimus, quale eſt:

-Et preßi copia lactis.

Plurima uero mutatione figuramus: Scio, non ignoro: &, non me fugit, non me præterit: &, quis neſcit? nemini dubiũ eſt. Sed etiã ex proximo mutuari licet: nam & intelligo, & ſentio, & uideo, ſæpe idem ualent quod ſcio: quorum nobis ubertatem ac diuitias dabit lectio, ut non ſolum cùm occurrerint, ſed etiã cùm oportet, utamur. Non ſemper enim hæc inter ſe idem faciunt: nec ſicut de intellectu animi rectè dixerim uideo, ita de uiſu oculorum intelligo: nec ut mucro gladium, ſic mucronem gladius oſtendit. Sed ut copioſus uerborum ſit paratus, ita non uerborũ tantum gratia legendum uel audiendum eſt. Nam omniũ quæcunq; docemus, hóc ſunt exempla potentiora etiam ipſis quæ tradũtur artibus, cum eò, qui diſcit, perductus eſt, ut intelligere ea ſine

ea ſine demonſtrante, & ſequi iam ſuis uiribus poßit: quia quæ doctor præcipit, orator oſtendit. Alia uero legentes, alia audientes magis adiuuant. Excitat qui dicit, ſpiritu ipſo, nec imagine & ambitu rerum: ſed rebus incendit: uiuunt enim omnia & mouentur, excipimuſq; noua illa uelut naſcentia, cum fauore ac ſolicitudine: nec fortuna modò iudicij, ſed etiam ipſorũ qui orãt, periculo afficimur. Præter hæc uox, & actio decora, cõmendabit qd quiſq; locus poſtulabit, & pronũciandi uel potentißima in dicẽdo ratio, & ut ſemel dicã, pariter omnia docet. In lectione certius iudiciũ, quod audienti frequẽter, aut ſuus cuiq; fauor, aut ille laudantium clamor extorquet: pudet enim diſſentire, & ab illis tacita quadam uerecũdia inhibemur plus nobis credere, cum interim & uitioſa pluribus placeant, & à corrogatis laudentur etiam, quæ nõ placent. Sed econtrario quoq; accidit, ut optime dictis gratiam praua iudicia non referant. Lectio libera eſt, nec actionis impetu trãſcurrit: ſed repetere ſæpius licet, ſiue dubites, ſiue memoriæ penitus affigere uelis. Repetimus autem & tractamus: & ut cibos mãſos ac propè liquefactos demittimus, quò facilius digerantur: ita lectio non cruda, ſed multa iteratione mollita, & uelut confecta, memoriæ imitationiq; tradatur, ac diu non niſi optimus quiſq;, & qui credentem ſibi minime fallat, legendus eſt, ſed diligenter, & penè ad ſcribendi ſolicitudinem: nec per partes modò ſcrutanda omnia, ſed perlectus liber utiq; ex integro reſumẽdus, præcipueq; oratio, cuius uirtutes frequẽter ex induſtria quoq; occultãtur. Sæpe enim præparat dißimulatim inſidias orator, atq; in prima parte actionis dicit, quæ ſunt in ſumma profutura: itaque ſuo loco minus placent, adhuc nobis quare dicta ſint ignorantibus: ideoq; erunt cognitis omnibus, repetẽda. Illud uerò utilißimum, noſſe eas cauſas, quarum orationes in manus ſumpſimus, & quoties continget, utrinq; habitas legere actiones, ut Demoſthenis atq; Aeſchinis inter ſe contrarias: ut Seruij Sulpitij atque Meſſalæ,

quorum alter pro Aufidia, contrà dixit alter. Et Pollionis & Caßij reo Aſpernate, aliaſq; plurimas. Quinetiam ſi minus pares uidebuntur, aliquæ tamẽ ad cognoſcendam litium quæſtionem recte requirentur, ut contra Ciceronis orationes, Tuberonis in Q. Ligarium, & Hortenſij pro Verre. Quinetiam eaſdẽ cauſas utile erit ſcire: nã pro domo Ciceronis dixit Calidius, & pro Milone orationem Brutus exercitationis gratia ſcripſit, etiam ſi egiſſe eum Corn. Celſus falſò exiſtimat, & Pollio ac Meſſala defenderunt eoſdẽ. Et nobis pueris inſignes pro Voluſeno Catulo, Domitij Afri, Criſpi Paßieni, Decimi Lælij orationes ferebantur. Neq; id ſtatim legenti perſuaſum ſit, omnia quæ omnes autores dixerint, utiq; eſſe perfecta: nam & labant aliquãdo, & oneri cedunt, & indulgent ingeniorum ſuorum uoluptati: nec ſemper intendunt animũ, & nonnunquam fatigantur, cũ Ciceroni dormitare interim Demoſthenes, Horatio etiã Homerus ipſe uideatur. Summi enim ſunt, homines tamen: accidítq; ijs, qui quicquid apud illos repererunt, dicendi legem putant, ut deteriora imitentur (id enim eſt facilius) ac ſe abunde ſimiles putent, ſi uitia magnorum conſequantur. Modeſte tamẽ & circumſpecto iudicio de tantis uiris pronunciandum eſt, ne (quod pleriſq; accidit) damnent, quæ non intelligunt: ac ſi neceſſe eſt in alteram errare partem, omnia eorum legentibus placere, quàm multa diſplicere maluerim. Plurimum dicit oratori conferre Theophraſtus lectionem poëtarum, multíq; eius iudicium ſequuntur, neq; id immeritò: nanq; ab his & in rebus ſpiritus, & in uerbis ſublimitas, & in affectibus motus omnis, & in perſonis decor petitur, præcipueq; uelut attrita quotidiano actu forenſi ingenia, optime rerum talium blanditia reparantur: ideoq; in hac lectione Cicero requieſcendum putat. Meminerimus tamen non per omnia poëtas eſſe Oratori ſequendos, nec libertate uerborum, nec licentia figurarũ, totumq; illud ſtudiorum genus oſtentationi comparatum, & præter id quod ſolam pe

lam petit uoluptatem,eamq; fingendo non falſa modò,ſed etiam quædam incredibilia ſectatur: patrocinio quoq; aliquo iuuari poſcit, quòd alligati ad certam pedum neceſſitatem non ſemper ꝓprijs uti poſſint, ſed depulſi à recta uia neceſſariò ad eloquẽdi quædam diuerticula confugiant. Nec mutare quædam modò uerba,ſed extendere,corripere, conuertere,diuidere cogantur. Nos uerò armatos ſtare in acie,& ſummis de rebus decernere, & ad uictoriam niti decet. Neq; ego arma ſqualere ſitu ac rubigine uelim,ſed fulgorẽ ineſſe qui terreat, qualis eſt ferri, quo mens ſimul uiſusq; perſtringatur:non qualis auri argentiq; imbellis, & potius habenti periculoſus. Hiſtoria quoq; alere orationem quodam molli iucundoq; ſucco poteſt: uerum & ipſa ſic eſt legenda, ut ſciamus pleraſq; eius uirtutes oratori eſſe uitandas:eſt enim proxima poëtis,& quodammodo carmen ſolutum, & ſcribitur ad narrandum, non ad probandum, totumq; opus non ad*actum rei pugnamq; præſentem, ſed ad memoriã poſteritatis,& ingenij famam componitur: ideoq; & uerbis remotioribus,& liberioribus figuris narrãdi tædium euitat. Itaq;, ut dixi, neque Salluſtiana breuitas, qua nihil apud aures uacuas atq; eruditas poteſt eſſe perfectius,apud occupatum uarijs cogitationibus iudicem, & ſæpius ineruditum, captanda nobis eſt: neq; illa T.Liuij lactea ubertas ſatis docebit eum, qui non ſpeciem expoſitionis, ſed fidem quærit. Adde quòd M. Tullius ne Thucydidem quidem aut Xenophontem utiles oratori putat, quanquàm illum bellicum canere, huius ore Muſas eſſe locutas exiſtimet. Licet tamen nobis in digreſſionibus uti uel hiſtorico nonnunquàm nitore, dum in ijs, de quibus erit quæſtio, meminerimus nõ athletarũ thoros, ſed militum lacertos eſſe,nec uerſicolorem illam, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, ueſtem bene ad forenſem puluerem facere. Eſt & alius ex hiſtorijs uſus,& is quidem maximus, ſed non ad præſentem pertinens locum, ex cognitione rerum exemplorumq;, quibus in

*intuitum

*expetat primis inſtructus eſſe debet orator, ne omnia teſtimonia *expectet à litigatore, ſed pleraq; ex uetuſtate diligenter ſibi cognita ſumat, hòc potentiora, quòd ea ſola criminibus odij, & gratiæ uacant. A` philoſophorum uero lectione ut eſſent nobis multa petenda, uitio factum eſt oratorum: qui quidem illis optima ſui operis parte ceſſerũt. Nam & de iuſtis, honeſtis, utilibus, quæq; ſunt iſtis contraria, & de rebus diuinis maxime dicunt, & argumentantur acriter, & altercationibus atq; interrogationibus oratorem futurum optime Socratici præparant. Sed his quoq; adhibendum eſt ſimile iudicium, ut etiam cum in rebus uerſemur iiſdem, non tamen eandem eſſe conditionem ſciamus litium ac diſputationum, fori & auditorij, præceptorum ac periculorum. Credo exacturos pleroſq;, cum tantum eſſe utilitatis in legendo iudicemus, ut id quoq; adiungamus operi, qui ſint legendi, quæ in quoq; autore præcipua uirtus. ſed perſequi ſingulos infiniti fuerit operis, quippe cum in Bruto M. Tullius tot millibus uerſuum de Romanis tantum oratoribus loquatur, & tamen de omnibus ætatis ſuæ, quibus cũ uiuebat, exceptis Cæſare atq; Marcello, ſilentium egerit: quis erit modus ſi & illos, & qui poſtea fuerunt, & Græcos omnes, & philoſophos, & poëtas perſequi uelim? Fuerit igitur breuitas illa tutiſſima, quæ eſt apud Liuium in epiſtola ad filiũ ſcripta, Legendos Demoſthenem atq; Ciceronẽ, tum ita ut quiſq; eſſet Demoſtheni & Ciceroni ſimilimus. Non eſt tamen diſſimulanda noſtri quoq; iudicij ſumma. Paucos enim, uel potius uix ullum ex ijs qui uetuſtatem pertulerunt, exiſtimo poſſe reperiri, qui iudicium adhibentibus nõ allaturus ſit utilitatis aliquid, cũ ſe Cicero ab illis quoq; uetuſtiſſimis autoribus, ingenioſis quidem, ſed arte carentibus, plurimum fateatur adiutũ. Nec multò aliter de nobis ſentio: quotus enim quiſq; inueniri tam demens poteſt, qui ne minima quidem alicuius certæ fiducia partis memoriam poſteritatis ſperauerit? Qui ſi quis eſt, intra primos ſtatim uerſus deprehẽdetur,

& citius

& citius non dimittet, quàm ut eius nobis magno temporis detrimento conſtet experimentum. Sed non quicquid ad aliquam partem ſcientiæ pertinet, protinus ad faciendam etiam phraſin (de qua loquimur) accōmodatum eſt. Verum antè quàm de ſingulis loquar, pauca in uniuerſum de uarietate opinionum dicenda ſunt. Nam quidam ſolos ueteres legēdos putant, neq; in ullis alijs eſſe naturalem eloquentiam, & robur uiris dignum, arbitrantur: Alios recens hæc laſciuia delitiæq;, & omnia ad uoluptatem multitudinis imperitæ cōpoſita delectant. Sunt etiā qui rectum dicendi genus ſequi uolunt: Alij preſſa demū & tenuia, & quæ minimū ab uſu quotidiano recedant, ſana & uere Attica putant. Quoſdam elatior ingenij uis, & magis cōcitata, & plena ſpiritus capit. Sunt & lenis, & nitidi, & compoſiti generis non pauci amatores: de qua differētia diſſeram diligentius, cum de genere dicendi quærēdum erit. Interim ſummatim quid à quaq; lectione petere poſſint, qui cōfirmare facultatem dicendi uolunt, attingam. Paucos enim qui ſunt eminentiſſimi, excerpere in animo eſt. Facile eſt autem ſtudioſis, qui ſint his ſimillimi iudicare: ne quiſquam queratur omiſſos fortè aliquos eorū, quos ipſe ualde probet. Fateor enim plures legendos eſſe, quàm qui à me nominabuntur. Sed nunc genera ipſa lectionum, quæ præcipue conuenire intendentibus, ut oratores fiant, exiſtimē, perſequar. Igitur ut Aratus à Ioue incipiēdum putat, ita nos rite cœpturi ab Homero uidemur. Hic enim, quemadmodum ex Oceano dicit ipſe amnium uim fontiumq; curſus initiū capere, omnibus eloquentiæ partibus exemplum & ortum dedit. Hunc nemo in magnis ſublimitate, in paruis proprietate ſuperauerit. Idem lætus ac preſſus, iucūdus ac grauis, tum copia, tum breuitate mirabilis: nec poëtica modò, ſed oratoria uirtute eminētiſſimus. Nam ut de laudibus, exhortationibus, conſolationibus taceam, nonne uel nonus liber, quo miſſa ad Achillem legatio cōtinetur, uel in primo inter duces illa cōtentio, uel dictæ in ſecun Homerus.

do ſententiæ, omnes litiũ ac conſiliorum explicant artes? Affectus quidẽ uel illos mites, uel hos concitatos, nemo erit tam indoctus, qui nõ in ſua poteſtate hunc autorẽ habuiſſe fateatur. Age *uero, non'ne in ſui utriuſq; operis ingreſſu paucißimis uerſibus legem procemiorũ non dico ſeruauit, ſed cõſtituit?* Nam *& beneuolum auditorẽ inuocatione dearum, quas præſidere uatibus creditum eſt, & intentum propoſita rerũ magnitudine, & docilem ſumma celeriter comprehenſa facit.* Narrare *uerò quis breuius, quàm qui mortem nunciat* Patrocli? *quis ſignificantius poteſt, quàm qui* Curetum Aetolorumq́; *prælium exponit?* Iam *ſimilitudines, amplificationes, exempla, digreſſus, ſigna rerum, & argumenta, cæteraq; probandi ac refutandi, ſunt ita multa, ut etiam qui de artibus ſcripſerunt, plurima earum rerum teſtimonia ab hoc poëta petant.* Nam *epilogus quidẽ quis unquam poterit illis* Priami *rogantis* Achillem *precibus æquari?* Quid? *in uerbis, ſententijs, figuris, diſpoſitione totius operis, non'ne humani ingenij modum excedit? ut magni ſit uiri, uirtutes eius nõ æmulatione, quod fieri non poteſt, ſed intellectu ſequi.* Verum *hic omnes ſine dubio, & in omni genere eloquentiæ procul à*
*Epicos — *ſe reliquit,* *Heroicos *tamen præcipue, uidelicet quia clarißima*
Heſiodus. — *in materia ſimilis comparatio eſt.* Rarò *aſſurgit* Heſiodus, *magnaq́; pars eius in nominibus eſt occupata, tamen utiles circa præcepta ſententiæ, lenitasq́; uerborum, & compoſitionis probabilis: daturq́; ei palma in illo medio genere dicendi.* Contrà
Antimachus. — *in* Antimacho *uis & grauitas, & minime uulgare eloquẽdi genus, habet laudem. Sed quãuis ei ſecundas ferè grammaticorum conſenſus deferat, & affectibus, & iucunditate, & diſpoſitione, & omnino arte deficitur, ut planè manifeſtò appareat, quantò*
Panyaſis. — *ſit aliud proximum eſſe, aliud ſecundum.* Panyaſim *ex utroque mixtum putant, in eloquẽdo neutrius æquare uirtutes, alterum*
Apollonius. — *tamen ab eo materia, alterũ diſponẽdi ratione ſuperari.* Apollonius *in ordinem à grammaticis datum non uenit, quia* Ariſtarchus

chus

chus atq; Ariſtophanes poëtarum iudices, neminẽ ſui temporis in numerum redegerunt, non tamen cõtemnendum edidit opus, æquali quadã mediocritate. Arati materia motu caret, ut in qua nulla uarietas, nullus affectus, nulla perſona, nulla cuiuſquam ſit oratio: ſufficit tamen operi, cui ſe parem credidit. Admirabilis in ſuo genere Theocritus, ſed Muſa illa ruſtica & paſtoralis, non forum modò, uerũ ipſam etiam urbem reformidat. Aratus. Theocritus.

Audire uideor undiq; congerentes nomina plurimorum poëtarũ. Quid? Herculis acta non bene Piſandros? Quid? Nicandrum fruſtra ſecuti Macer atq; Vergilius? Quid? Euphorionem fruſtra tranſibimus? quẽ niſi probaſſet Vergilius, idem nunquàm certè conditorum Chalcidico uerſu carminum feciſſet in Bucolicis mentionem. Quid? Horatius fruſtra Tyrtæum Homero ſubiungit? Nec ſanè quiſquam eſt tam procul à cognitione eorum remotus, ut non indicẽ certè ex bibliotheca ſumptum trãsferre in libros ſuos poſſit. Nec ignoro igitur quos trãſeo, nec utiq; dãno, ut qui dixerim eſſe in omnibus utilitatis aliquid, ſed ad illos iam perfectis conſtitutisq; uiribus reuertemur, qđ etiã in cœnis grãdibus ſæpe facimus, ut cùm optimis ſatiati ſimus, uarietas tamen nobis ex uilioribus grata ſit.

Tunc & elegiam uacabit in manus ſumere, cuius princeps habetur Callimachus: ſecundas confeſsione plurimorum Philætas occupauit. Sed dum aſſequimur illam firmam, ut dixi, facilitatem, optimis aſſueſcendum eſt, & multò magis quàm multorum lectione formanda mens, & ducendus eſt color. Itaque ex tribus receptis, Ariſtarchi iudicio, ſcriptoribus Iamborum, ad ἕξιν maximè pertinebit unus Archilochus. Summa in hoc uis elocutionis, cum ualidæ, tum breues uibrantesq; ſententiæ, plurimum ſanguinis atq; neruorum: adeò ut uideatur quibuſdam, quòd quidem minor eſt, materiæ eſſe, non ingenij uitium. Nouem uerò Lyricorum longe Pindarus princeps, ſpiritus magnificentia, ſententijs, figuris, beatiſsima rerum uerborumq; copia, & uelut quodam eloquentiæ flu- Callimachus. Philætas. Pindarus.

mine: propter quæ Horatius *eum meritò credidit nemini imitabilē.*

Steſichorus. *Steſichorus quàm ſit ingenio ualidus,materiæ quoq; oſtendunt,maxima bella,& clariſſimos canentē duces,& Epici carminis onera lyra ſuſtinentem:reddidit enim perſonis in agendo ſimul loquēdoq; debitam dignitatem: ac ſi tenuiſſet modum, uidetur æmulari proximus* Homerum *potuiſſe: ſed redundat,atq; effunditur, quod ut eſt reprehendendum, ita copiæ uitium eſt.*

Alcæus. *Alcæus in parte operis aureo plectro meritò donatur, qua tyrannos inſectatur:multum etiam moribus confert,in eloquendo quoq; breuis & magnificus,& diligens,*Homero *ſimilis, ſed in luſus & amores deſcendit, maioribus tamen aptior.*

Simonides. *Simonides tenuis, alioqui ſermone proprio, & iucunditate quadam commendari poteſt: præcipua tamen eius in commouenda miſeratione uirtus, ut quidam in hac cū parte omnibus eiuſdem operis autoribus præferant.*

Antiqua comœdia. *Antiqua illa comœdia cum ſynceram illam ſermonis Attici gratiam propè ſola retinet, tum fœcundiſſimæ libertatis,etſi eſt in inſectandis uitijs præcipua,plurimū tamen uirium etiam in cæteris partibus habet. Nam & grandis,& elegās,& uenuſta, & neſcio an ulla,poſt* Homerum *tamen, quem ut Achillem ſemper excipi par eſt, aut ſimilior ſit oratoribus,aut ad oratores faciendos aptior. Plures eius autores,Ariſtophanes tamē,&* Eupolis,Cratinuſq; *præcipui.*

Aeſchylus. *Tragœdias primùm in lucem Aeſchylus protulit, ſublimis, & grauis,& grandiloquus ſæpe uſq; ad uitium:ſed rudis in pleriſque & incompoſitus, propter quod correctas eius fabulas in certamen deferre poſterioribus poëtis Athenienſes permiſere,ſuntq; eo modo multi coronati. Sed longè clarius illuſtrauerunt hoc*

Sophocles. Euripides. *opus Sophocles atq; Euripides: quorum in diſpari dicendi uia uter ſit poëta melior, inter plurimos quæritur: idq; ego ſanè, quoniam ad præſentem materiam nihil pertinet, iniudicatū relinquo. Illud quidem nemo non fateatur neceſſe eſt, ijs qui ſe ad agendum comparent,utiliorem longè fore Euripidem: nanq; is*

& in

& in ſermone, quo ipſum reprehendunt, quibus grauitas, & cothurnus, & ſonus Sophoclis uidetur eſſe ſublimior, magis accedit oratorio generi, & ſententijs denſus, & in ijs quæ à ſapientibus tradita ſunt, penè ipſis par, & in dicendo ac reſpondendo, cuilibet eorum qui fuerunt in foro diſerti, comparandus. In affectibus uero cùm omnibus mirus, tum in ijs qui miſeratione cõſtant, facilè præcipuus, & admirandus maxime eſt, ut ſæpe teſtatur, & eum ſecutus, quanquàm in opere diuerſo, Menander, qui uel unus, meo quidem iudicio, diligenter lectus, ad cuncta quæ præcipimus, efficienda ſufficiat. Ita omnem uitæ imaginem expreſſit, tanta in eo inueniendi copia, eloquendi facultas, ita eſt omnibus rebus, perſonis, affectibus accommodatus. Nec nihil profectò uiderunt, qui orationes, quæ Chariſij nomine eduntur, à Menandro ſcriptas putant. Sed mihi longè magis orator probari in opere ſuo uidetur, niſi fortè aut illa mala iudicia, quæ ἐπιτρέποντας, ἐπικλήρους, lectos habent: aut meditationes in Sóphode, &. Nomothete, & Hypobolimæo, nõ omnibus oratorijs numeris ſunt abſolutæ. Ego tamen plus adhuc quiddam collaturum declamatoribus puto, quoniam his neceſſe eſt ſecundum conditionem cõtrouerſiarum plures ſubire perſonas, patrum, filiorum, maritorum, militum, ruſticorũ, diuitum, pauperum, iraſcentium, deprecantium, mitium, aſperorũ: in quibus omnibus mire cuſtoditur ab hoc poëta decorum. Atq; ille quidẽ omnibus eiuſdem operis autoribus abſtulit nomen, & fulgore quodam ſuæ claritatis tenebras obduxit. Habent tamẽ alij quoq; comici, ſi cum uenia legãtur, quædam quæ poſsis decerpere, & præcipue Philemon, qui ut prauis ſui temporis iudicijs Menandro ſæpe prælatus eſt, ita conſenſu tamen omnium meruit credi ſecundus. Hiſtoriam multi ſcripſere præclare, ſed nemo dubitat longè duos cæteris præferendos, quorum diuerſa uirtus laudem penè eſt parem conſecuta. Denſus & breuis, & ſemper inſtans ſibi Thucydides, Dulcis & candidus & effuſus

Menander.

Chariſij orationes.

Philemon.

Thucydides.

Herodo

Herodotus. Herodotus:ille concitatis, hic remiſsis affectibus melior:ille con=
Theopõpus. cionibus,hic ſermonibus:ille ui, hic uoluptate. Theopompus his
proximus,ut in hiſtoria prædictis minor,ita oratori magis ſimi=
lis, ut qui antè quàm eſt ad hoc opus ſolicitatus, diu fuerit ora=
Philiſtus. tor. Philiſtus quoq; meretur, qui turbæ quamuis bonorum poſt
hos autorum eximatur,imitator Thucydidis,& ut multò infir
Ephorus. mior,ita aliquatenus lucidior. Ephorus,uti Iſocrati uiſum, cal=
Clitarchus. caribus eget. Clitarchi probatur ingeniũ, fides infamatur. Lon=
Timagenes. go poſt interuallo tẽporis natus Timagenes, uel hoc ipſo pro=
babilis, quòd intermiſſam hiſtorias ſcribendi induſtriam, noua
laude reparauit. Xenophon non excidit mihi,ſed inter philoſo=
phos reddendus eſt. Sequitur oratorum ingens manus,ut de=
cem ſimul Athenis ætas una tulerit, quorum longe princeps
Demoſthe= Demoſthenes, ac pene lex orandi fuit: tanta uis in eo, tam den=
nes. ſa omnia, ita quibuſdam neruis intenta ſunt, tam nihil otioſum,
is dicendi modus, ut nec quid deſit in eo, nec quid redundet,
Aeſchines. inuenias. Plenior Aeſchines & magis fuſus, & grandiori ſimi=
lis, quo minus ſtrictus eſt: carnis tamen plus habet, lacertorum
Hyperides. minus. Dulcis in primis & acutus Hyperides eſt, ſed minori=
Lyſias. bus cauſis, ut non dixerim utilior, magis par. His ætate Ly=
ſias maior, ſubtilis atque elegans, & quo nihil, ſi oratori ſatis
ſit docere, quæras perfectius: nihil enim eſt inane, nihil arceſ=
Iſocrates. ſitum, puro tamen fonti quàm magno flumini propior. Iſocra=
tes in diuerſo genere dicendi nitidus & comptus, & palæſtræ
quàm pugnæ magis accommodatus, omnes dicendi ueneres ſe=
ctatus eſt,nec immeritò: auditorijs enim ſe,non iudicijs compa=
rarat. In inuentione facilis, honeſti ſtudioſus, in compoſitione
adeò diligens,ut cura eius reprehendatur. Neque ego in ijs,de
quibus ſum locutus, has ſolas uirtutes, ſed has præcipuas puto,
nec cæteros parum fuiſſe magnos. Quinetiam Phalereum illum
Demetrius Demetrium (quanquàm is primus inclinaſſe eloquentiam dici=
Phalereus. tur) multum ingenij habuiſſe, & facundiæ fateor; uel ob hoc
memoria

memoria dignũ, quòd ultimus eſt ferè ex Atticis, qui dici poſſit orator: quem tamen in illo medio genere dicendi præfert omnibus Cicero. Philoſophorum, *ex quibus plurimum ſe traxiſſe eloquentiæ* Marcus Tullius *confitetur, quis dubitet* Platonem *eſſe præcipuum? ſiue acumine diſſerendi, ſiue eloquendi facultate diuina quadam & Homerica? multũ enim ſupra proſam orationẽ, & quam pedeſtrem Græci uocant, ſurgit: ut mihi non hominis ingenio, ſed quodã* Delphico *uideatur oraculo inſtinctus.* Quid *ego cõmemorem* Xenophontis *illam iucũditatem inadfectatã, ſed quã nulla poßit adfectatio cõſequi? ut ipſæ finxiſſe ſermonem* Gratiæ *uideantur.* Et *quod de* Pericle *ueteris comœdiæ teſtimoniũ eſt, in hunc transferri iuſtißime poßit, in labris eius ſediſſe quandam perſuadendi deam.* Quid *reliquorũ* Socraticorum *elegantiam? quid* Ariſtotelem*? quem dubito ſciẽtia rerum, an ſcriptorum copia, an eloquendi ſuauitate, an inuentionum acumine, an uarietate operum clariorẽ putem.* Nam *in* Theophraſto *tam eſt eloquendi nitor ille diuinus, ut ex eo nomen quoque traxiſſe dicatur.* Minus *indulſere eloquentiæ* Stoici *ueteres, ſed cùm honeſta ſuaſerunt, tum in colligendo, probandoq́;, quæ inſtituerant, plurimum ualuerunt: rebus tamen acuti magis, quàm (id quod ſane nõ affectarunt) oratione magnifici.* Idem *nobis per* Romanos *quoq; autores ordo ducendus eſt.* Itaq; *ut apud illos* Homerus*, ſic apud nos* Vergilius *auſpicatißimum dederit exordium, omnium eius generis poëtarum,* Græcorũ *noſtrorũq́;, illi haud dubie proximus.* Vtar *enim uerbis iiſdem, quæ ex* Afro Domitio *iuuenis accepi: qui mihi interroganti, quem* Homero *crederet maxime accedere,* Secundus*, inquit, eſt* Vergilius*, proprior tamen primo quàm tertio.* Et *hercle ut illi naturæ cœleſti atque immortali ceſſerimus, ita curæ & diligentiæ uel ideo in hoc plus eſt, quòd fuit ei magis laborandum.* Et *quantum eminentioribus uincimur, fortaſſe æqualitate penſamus.* Cæteri *omnes longè ſequentur.* Nam

Plato. Xenophon. Ariſtoteles. Theophraſtus. Vergilius.

Macer

Elegia Græcos quoq; prouocamus, cuius mihi terſus atque Tibullus.
elegans maximè uidetur autor Tibullus. Sunt qui Propertium Propertius.
malint. Ouidius utroq; laſciuior, ſicut durior Gallus. Satyra Gallus.
quidem tota noſtra eſt, in qua primus inſignem laudem adeptus
eſt Lucilius, qui quoſdã ita deditos ſibi adhuc habet amatores, Lucilius.
ut eum non eiuſdem modo operis autoribus, ſed omnibus poëtis
præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Hora=
tio diſſentio, qui Luciliũ fluere lutulentũ, & eſſe aliquid quod
tollere poßis, putat: nam & eruditio in eo mira, & libertas, atq;
inde acerbitas, & abunde ſalis. Multò eſt terſior ac purus ma=
*gis Horatius: *&, niſi labor eius amore, præcipuus. Multum* Horatius.
& ueræ gloriæ, quãuis uno libro, Perſius meruit. Sunt clari ho= Perſius.
die quoq;, & qui olim nominabuntur. Alterũ illud eſt & prius *al's: & ad notandos hominũ mores præcipuus.
ſatyræ genus, quod non ſola carminum uarietate miſtum, con=
didit Terentius Varro, uir Romanorum eruditißimus: pluri=
mos hic libros & doctißimos cõpoſuit, peritißimus linguæ La= Terent. Varro.
tinæ, & omnis antiquitatis, & rerum Græcarum noſtrarumq;:
plus tamen ſcientiæ collaturus quàm eloquentiæ. Iambus non
ſanè à Romanis celebratus eſt ut proprium opus, à quibuſdam
interpoſitus, cuius acerbitas in Catullo, Bibaculo, Horatio, Catullus.
quanquàm illi Epodos interuenire non reperiatur. At Lyrico= Bibaculus.
rum idem Horatius ferè ſolus legi dignus: nam & inſurgit ali=
quando, & plenus eſt iucunditatis & gratiæ, & uarijs figuris,
& uerbis felicißimè audax. Si quẽ adijcere uelis, is erit Cæſius Cæſius Baß.
Baſſus, quem nuper uidimus, ſed cũ longè præcedũt ingenia ui=
uentiũ. Tragœdiæ ſcriptores ueterum Accius atq; Pacuuius Accius.
clarißimi, grauitate ſententiarũ, uerborumq; pondere, et autori Pacuuius.
tate perſonarum. Cæterũ nitor & ſumma in excolẽdis operibus
manus, magis uideri poteſt temporibus quàm ipſis defuiſſe: ui=
riũ tamen Accio plus tribuitur: Pacuuium uideri doctiorem, qui
eſſe docti affectant, uolũt. Iam Varij Thyeſtes cuilibet Græco= Varius.
rum comparari poteſt. Ouidij Medea uidetur mihi oſtendere,

quantum

*imperare quantum uir ille præſtare potuerit, ſi ingenio ſuo *temperare, quàm indulgere maluiſſet. Eorũ quos uiderim longè princeps Pomponius Secundus, quẽ ſenes parum tragicũ putabant, eruditione ac nitore præſtare confitebantur. In comœdia maxime claudicamus, licet Varro dicat Muſas, Aelij Stolonis ſententia, Plautino ſermone locuturas fuiſſe, ſi Latinè loqui uellent: licet Cæciliũ ueteres laudibus ferant: licet Terẽtij ſcripta ad Scipionem Aphricanum referantur, quæ tamen ſunt in hoc genere elegãtiſsima, & plus adhuc habitura gratiæ, ſi intra uerſus trimetros ſtetiſſent. Vix leuem cõſequimur umbram, adeò ut mihi ſermo ipſe Romanus nõ recipere uideatur illam ſolis conceſſam Atticis uenerem, quãdo eam ne Græci quidẽ in alio genere linguæ obtinuerint. Togatis excellit Afranius, utinamq; nõ inquinaſſet argumenta puerorum fœdis amoribus, mores ſuos faſſus. At hiſtoria nõ ceſſerit Græcis, nec opponere Thucydidi Salluſtium uerear, nec indignetur ſibi Herodotus æquari T. Liuium, cum in narrando miræ iucunditatis, clariſsimiq; candoris, tum in concionibus ſuprà quàm enarrari poteſt eloquentem. Itaq; dicuntur omnia cùm rebus, tum perſonis accõmodata. Sed affectus quidem, præcipue eos qui ſunt dulciores, ut parciſsime dicam, nemo hiſtoricorum commendauit magis. Ideoq; immortalem illam Salluſtij uelocitatem, diuerſis uirtutibus conſecutus eſt. Nam mihi egregie dixiſſe uidetur Seruilius Nouianus, pares eos magis quàm ſimiles: qui & ipſe à nobis auditus eſt, clari uir ingenij, & ſententijs creber, ſed minus preſſus, quàm hiſtoriæ autoritas poſtulat: quam paulùm ætate præcedens eum Baſſus Aufidius, egregie utique in libris belli Germanici præſtitit, genere ipſo probabilis in omnibus, ſed in quibuſdam uiribus minor. Supereſt adhuc & exornat ætatis noſtræ gloriam uir ſeculorum memoria dignus, qui olim nominabitur, nunc intelligitur. Habet amatores, nec immeritò, ut libertas, quanquàm circunciſis quæ dixiſſet, ei nocuerit: ſed elatum abunde ſpiritum, & auda

Plautus. Terentius. Afranius. T. Liuius. Seruil. Nouianus. Baſſus Aufidius.

& audaces ſententias deprehendes, etiam in ijs quæ manent. Sunt & alij ſcriptores boni, ſed nos genera deguſtamus, non bibliothecas excutimus. Oratores uero uel præcipue Latinam eloquentiam parem facere Græcæ poßunt: nam cuicunq; eorum Ciceronem fortiter oppoſuerim. Nec ignoro quantam mihi concitem pugnam, cum præſertim id non ſit propoſiti, ut eum Demoſtheni comparem hoc tempore: neq; enim attinet, cum Demoſthenem in primis legendum, uel ediſcendum potius putem. Quorum ego uirtutes pleraſq; arbitror ſimiles, conſilium, ordinem diuidendi, præparandi, probandi rationem, omnia deniq; quæ ſunt inuentionis. In eloquendo eſt aliqua diuerſitas: denſior ille, hic copioſior: ille concludit aſtrictius, hic latius pugnat: ille acumine ſemper, hic frequenter & pondere: illi nihil detrahi poteſt, huic nihil adijci: curæ plus in illo, in hoc naturæ. Salibus certe, & commiſeratione, qui duo plurimum affectus ualent, uincimus. Et fortaſſe epilogos illi mos ciuitatis abſtulerit: ſed & nobis illa, quæ in Atticis mirantur, diuerſa Latini ſermonis ratio minus permiſerit. In epiſtolis quidem, quãquàm ſunt utriuſq;, nulla contentio eſt. Cedendum uerò in hoc quidem, quòd & ille prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quantus eſt, fecit. Nam mihi uidetur Marcus Tullius cùm ſe totum ad imitationem Græcorum contuliſſet, effinxiſſe uim Demoſthenis, copiam Platonis, iucunditatem Iſocratis. Nec uero quod in quoq; optimum fuit, ſtudio conſecutus eſt tantum, ſed plurimas uel potius omnes ex ſeipſo uirtutes extulit immortalis ingenij beatißima ubertate. Non enim pluuias (ut ait Pindarus) aquas colligit, ſed uiuo gurgite exundat, dono quodam prouidentiæ genitus, in quo totas uires ſuas eloquentia experiretur. Nam quis docere diligentius, mouere uehementius poteſt? cui tanta unquam iucunditas affuit? ut ipſa illa quæ extorquet, impetrare eum credas, & cum tranſuerſum ui ſua iudicem ferat, tamen ille nõ rapi uideatur, ſed ſequi. Iam in omnibus quæ Cicero.

dicit, tanta autoritas ineſt, ut diſſentire pudeat, nec aduocati ſtudium, ſed teſtis aut iudicis afferat fidẽ. Tum interim hæc omnia, quæ uix ſingula quiſquam intentiſſima cura conſequi poſſet, fluunt illaborata: & illa, qua nihil pulchrius auditu eſt oratio, præ ſe fert tamẽ fęliciſſimã facilitatem. Quare non immeritò ab hominibus ſuæ ætatis regnare in iudicijs dictus eſt: apud poſteros uerò id conſecutus, ut Cicero iam nõ hominis, ſed eloquentiæ nomen habeatur. Hunc igitur ſpectemus, hoc propoſitum nobis ſit exemplum: ille ſe profeciſſe ſciat, cui Cicero ualde placebit.

Aſinius Pollio. *Multa in Aſinio Pollione inuentio, ſumma diligẽtia, adeò ut quibuſdam etiam nimia uideatur, & conſilij, & animi ſatis, à nitore & iucũditate Ciceronis ita longe abeſt, ut uideri poſſit ſeculo prior.*

Meſſala. *At Meſſala nitidus & candidus, & quodammodo præ ſe ferens in dicendo nobilitatem ſuam, uiribus minor.*

C. Cæſar. *C. uerò Cæſar ſi foro tantum uacaſſet, non alius ex noſtris contrà Ciceronem nominaretur: tanta in eo uis eſt, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixiſſe quo bellauit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira ſermonis, cuius proprie ſtudioſus fuit, elegantia.*

Cælius. *Multum ingenij in Cælio, & præcipue in accuſando, multa urbanitas, dignuſq; uir cui & mens melior, & uita longior contigiſſet. Inueni qui Caluum præferrent omnibus, inueni qui contrà crederent, eum nimia contra ſe calumnia uerum ſanguinem perdidiſſe. Sed eſt & ſancta, & grauis oratio, & caſtigata, & frequenter uehemẽs quoq;. Imitator autem eſt Atticorum, fecitq; illi properata mors iniuriam, ſi quid adiecturus, non ſi quid detracturus fuit.*

Ser. Sulpitius. *Et Seruius Sulpitius inſignem non immeritò famam tribus orationibus meruit.*

Caſſ. Seuerus. *Multa, ſi cum iudicio legatur, dabit imitatione digna Caſſius Seuerus: qui ſi cæteris uirtutibus colorem & grauitatem orationis adieciſſet, ponendus inter præcipuos foret. Nam & ingenij plurimum eſt in eo, & acerbitas mira, & urbanitas, et uis ſumma: ſed plus ſtomacho, quàm conſilio dedit, præterea ut amari ſales, ita*

frequenter

frequenter amaritudo ipſa ridicula eſt. Sunt alij multi diſerti, quos perſequi lõgum eſt. Eorum, quos uiderim, Domitius Afer, & Iulius Africanus longè præſtantiſsimi: uerborum arte ille, & toto genere dicendi præferendus, & quem in numero ueterum locare non timeas. Hic concitatior, ſed in cura uerborum nimius, & compoſitione nonnunquam longior, & tranſlationibus parum modicus. Erant clara & nuper ingenia: nam & Trachallus plerunq; ſublimis, & ſatis apertus fuit, & quẽ uelle optima crederes: auditus tamen maior: nam & uocis, quantam in nullo cognoui, felicitas, & pronuntiatio uel ſcenis ſuffectura, & decor: omnia deniq; ei, quæ ſunt extrà, ſuperfuerunt. Et Vibius Criſpus compoſitus, & iucundus, & delectationi natus, priuatis tamen cauſis quàm publicis melior. Iulio Secundo ſi longior contigiſſet ætas, clariſsimum profectò nomen oratoris apud poſteros foret. Adiecisſet enim, atque adijciebat cæteris uirtutibus ſuis, quod deſiderari poteſt: id eſt autem, ut eſſet multò magis pugnax, & ſæpius ad curam rerum ab elocutione reſpiceret: cæterum interceptus quoque magnum ſibi uendicat locum. Ea eſt facundia, tanta in explicando, quod uellet, gratia, tam candidum & lene, & ſpecioſum dicendi genus: tanta uerborum, etiam quæ aſſumpta ſunt, proprietas, tanta etiam in quibuſdam ex periculo petitus ſignificantia. Habebunt qui poſt nos de oratoribus ſcribent, magnam, eos qui nunc uigent, materiam uere laudandi. Sũt enim ſumma hodie, quibus illuſtratur forum, ingenia: Nanq; & conſummati iam patroni ueteribus æmulantur, & eos iuuenum ad optima tendentium imitatur ac ſequitur induſtria. Superſunt qui de philoſophia ſcripſerũt, quo in genere paucißimos adhuc eloquentes literæ Romanæ tulerunt. Idem igitur M. Tullius, qui ut ubiq;, etiã in hoc opere Platonis æmulus extitit. Egregius uerò multoq; quàm in orationibus præſtãtior Brutus, ſufficit pondere rerum, ſcias eum ſentire, quæ dicit. Scripſit non parum multa Cornelius Celſus, Scepticos ſecutus,

Domitius Afer.
Iul. Africa.
Trachallus.
Vibius Criſ.
Iul. Secũdus.

non ſine cultu ac nitore. Plancus *in Stoicis rerum cognitione utilis.* In *Epicureis leuis quidem, ſed non iniucundus tamen autor eſt* Catius. Ex *induſtria* Senecam *in omni genere eloquentiæ uerſatum diſtuli, propter uulgatam falsò de me opinionem, quia damnare eum, & inuiſum quoq; habere ſum creditus.* Quod *accidit mihi, dum corruptum, & omnibus uitijs fractum dicendi genus reuocare ad ſeueriora iudicia contendo: tum autem ſolus ferè hic in manibus adoleſcentium fuit, quem non equidem omnino conabar excutere, ſed potioribus præferri non ſinebam, quos ille non deſtiterat inceſſere, cum diuerſi ſibi conſcius generis, placere ſe in dicendo poſſe, quibus illi placerent, diffideret.* Amabant *autem eum magis quàm imitabantur, tantumq; ab eo defluebãt, quantum ille ab antiquis deſcenderat: foret enim optandum pares, ac ſaltem proximos illi uiro fieri: ſed placebat propter ſola uitia, & ad ea ſe quiſq; dirigebat effingẽda, quæ poterat.* Deinde *cùm ſe iactaret eodem modo dicere,* Senecam *infamabat: cuius & multæ alioquin, & magnæ uirtũtes fuerũt, ingenium facile & copioſum, plurimum ſtudij, multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab ijs quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus eſt.* Tractauit *etiam omnem ferme ſtudiorum materiam.* Nam *& orationes eius, & poëmata, & epiſtolæ, & dialogi feruntur, in philoſophia parum diligens, egregius tamen uitiorum inſectator fuit: multæ in eo claræq; ſententiæ, multa etiam morum gratia legenda, ſed in eloquendo corrupta pleraque, atq; eò pernicioſiſſima, quòd abundant dulcibus uitijs.* Velles *eum ſuo ingenio dixiſſe, alieno iudicio.* Nam *ſi aliqua contempſiſſet, ſi parum concupiſſet, ſi non omnia ſua amaſſet, ſi rerum pondera minutiſſimis ſententijs non fregiſſet, conſenſu potius eruditorum, quàm puerorum amore comprobaretur.* Verum *ſic quoque iam robuſtis, & ſeueriore genere ſatis firmatis, legendus, uel ideo, quòd exercere poteſt utrumq; iudicium.* Multa *enim, ut dixi, probanda*

in eo,multa etiam admiranda ſunt: eligere modò curæ ſit, quod utinam ipſe feciſſet. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora uellet,quæ quod uoluit, effecit.

De imitatione. CAP. II.

EX his cæteriſq; lectione dignis autoribus, & uerborum ſumenda copia eſt,& uarietas figurarum, & componendi ratio,tum ad exemplum uirtutum omnium mens dirigenda. Neq; enim dubitari poteſt, quin artis pars magna contineatur imitatione: nam ut inuenire primum fuit, eſtq́; præcipuum, ſic ea quæ bene inuenta ſunt, utile ſequi. Atq; omnis uitæ ratio ſic conſtat,ut quæ probamus in alijs,facere ipſi uelimus. Sic literarum ductus, ut ſcribendi fiat uſus, pueri ſequuntur: ſic muſici uocem docentium, pictores opera priorum, ruſtici probatam experimento culturam, in exemplum tuentur. Omnis denique diſciplinæ initia,ad propoſitum ſibi præſcriptum formari uidemus.Et hercle neceſſe eſt aut ſimiles, aut diſſimiles bonis ſimus. Similem rarò natura præſtat, frequenter imitatio. Sed hoc ipſum,quod tanto faciliorem nobis rationem rerum omnium facit,quàm fuit ijs,qui nihil quod ſequerentur, habuerunt, niſi cautè & cum iudicio apprehenditur,nocet. Ante omnia igitur imitatio per ſe ipſa non ſufficit: uel quia pigri eſt ingenij contentum eſſe ijs, quæ ſint ab alijs inuenta. Quid enim futurum erat temporibus illis,quæ ſine exemplo fuerunt, ſi homines nihil, niſi quod iam cognouiſſent, faciendum ſibi aut cogitandum putaſſent? nempe nihil fuiſſet inuentum. Cur igitur nefas eſt reperiri aliquid à nobis,quod antè non fuerit? An illi rudes ſola mentis natura ducti ſunt in hoc, ut tam multa generarent, nos ad quærendum non eo ipſo concitemur,quod certe ſcimus inueniſſe eos, qui quæſierint? Et cum illi,qui nullum cuiuſquam rei habuerunt magiſtrum, plurima in poſteros tradiderint, nobis uſus illarum rerum ad eruendas alias non proderit? ſed nihil habebimus niſi beneficij alieni? Quemadmodum quidam pictores

*in id ſolum ſtudent ut deſcribere tabulas menſuris ac lineis ſciāt. Turpe etiam illud eſt, contentum eſſe id conſequi quod imiteris: nam rurſus quid erat futurum, ſi nemo plus effeciſſet eo, quem ſequebatur? Nihil in poëtis ſupra Liuium Andronicum: nihil in hiſtorijs ſupra Pontificum annales haberemus: ratibus adhuc nauigaremus: non eſſet pictura, niſi quæ lineas modò extremas umbræ, quam corpora in ſole feciſſent, circumſcriberet. Ac ſi omnia percenſeas, nulla ſit ars qualis inuenta eſt, nec intra initium ſtetit, niſi forte noſtra potiſſimum tempora damnamus huius infelicitatis, ut nunc demum nihil creſcat: nihil autem creſcit ſola imitatione. Quòd ſi prioribus adijcere fas non eſt, quomodo ſperare poſſumus ullum oratorem perfectum? cum in ijs, quos maximos adhuc nouimus, nemo ſit inuentus, in quo nihil aut deſideretur, aut reprehendatur. Sed etiam qui ſumma non appetent, contendere potius quàm ſequi debent: nam qui agit ut prior ſit, forſitan, etiam ſi non tranſierit, æquabit. Eum uerò nemo poteſt æquare, cuius ueſtigijs ſibi utiq; inſiſtendum putat: neceſſe eſt enim ſemper ſit poſterior, qui ſequitur. Adde quòd plerunq; facilius eſt plus facere, quàm idem. Tantam enim difficultatem habet ſimilitudo, ut ne ipſa quidem natura in hoc ita eualuerit, *ut non res ſimpliciſſimæ, quæq; pares maxime uideantur, diſcrimine aliquo diſcernantur. Adde quòd quicquid alteri ſimile eſt, neceſſe eſt minus ſit eo, quod imitatur, ut umbra corpore, & imago facie, & actus hiſtrionum ueris affectibus. Quod in orationibus quoq; euenit: nanq; ijs quæ in exemplum aſſumimus, ſubeſt natura & uera uis. Cōtrà omnis imitatio ficta eſt, & ad alienum propoſitum accōmodatur. Quò fit, ut minus ſanguinis ac uiriū declamationes habeāt, quàm orationes: quod in illis uera, in his aſſimulata materia eſt. Adde quòd ea quæ in oratore maxima ſunt, imitabilia non ſunt, ingenium, inuentio, uis, facilitas, & quicquid arte non traditur. Ideoq; pleriq; cum uerba quædam ex orationibus excerpſerunt, aut aliquos compoſitionis*

*ut nō res quæ ſimilimę uideā tur, utiq; diſcrimine aliq.

poſitionis certos pedes, mire à ſe quæ elegerunt, effingi arbitrantur, cum & uerba intercidant inualeſcantq́; temporibus, ut quorum certiſſima ſit regula in conſuetudine, eaq́; non ſua natura ſint bona aut mala (nam per ſe ſoni tantùm ſunt) ſed prout opportunè proprieq́;, aut ſecus collocata ſunt, & compoſitio cum rebus accommodata ſit, tum ipſa uarietate gratiſſima. Quapropter exactiſſimo iudicio circa hanc partem ſtudiorum examinanda ſunt omnia. Primùm quos imitemur: nam ſunt plurimi, qui ſimilitudinem peſſimi cuiuſq; & corruptiſſimi concupierint: Deinde in ipſis quos elegerimus, quid ſit ad quod efficiendum nos comparemus. Nam in magnis quoq; autoribus incidunt aliqua uitioſa, & à doctis, inter ipſos etiam mutuò reprehenſa: atq; utinam tam bona imitantes dicerent melius, quàm mala peius dicunt. Nec uero ſaltem ijs quibus ad euitanda uitia iudicij ſatis fuit, ſufficiat imaginem uirtutis effingere, & ſolam, ut ſic dixerim, cutem, uel potius illas Epicuri figuras, quas è ſummis corporibus dicit effluere. Hoc autem ijs accidit, qui non introſpectis penitus uirtutibus ad primū ſe uelut aſpectum orationis aptarunt: & cùm ijs feliciſſime ceſſit imitatio, qui uerbis atq; numeris ſunt non multum differentes, uim dicendi atq; inuentionis non aſſequuntur, ſed plerunq; declinant in peius, & proxima uirtutibus uitia cōprehendunt, fiuntq́; pro grandibus tumidi: preſſis, exiles: fortibus, temerarij: lætis, corrupti: compoſitis, exultantes: ſimplicibus, negligētes. Ideoq́; qui horride atq; incompoſite quidlibet illud frigidum & inane extulerūt, antiquis ſe pares credunt, qui carēt cultu atq; ſententijs, Atticis: qui præciſis concluſionibus obſcuri, Salluſtium atq; Thucydidem ſuperant: triſtes ac ieiuni Pollionem æmulantur: otioſi ac ſupini, ſi quid modò longius circunduxerunt, iurant ita M. Ciceronem locuturū fuiſſe. Noueram quoſdam, qui ſe pulchre expreſſiſſe genus illud cœleſtis huius in dicendo uiri ſibi uiderentur, ſi in clauſula poſuiſſent, eſſe uideatur. Ergo primum eſt, ut quod

*imitaturus eſt quiſq;, intelligat, & quare bonum ſit, ſciat: tum in ſuſcipiendo onere conſulat ſuas uires. Nam quædam ſunt inimitabilia, quibus aut infirmitas naturæ non ſufficiat, aut diuerſitas repugnet. Nec cui tenue ingeniũ erit, ſola uelit fortia & abrupta: cui forte quidem, ſed indomitum, amore *ſublimitatis & uim ſuam perdat, & elegantiam quam cupit, non aſſequatur: nihil eſt enim tam indecens, quàm cùm mollia dura fiunt. Atq; ego illi præceptori, quem inſtitueram in libro ſecundo, tradidi non ea ſola docenda eſſe, ad quæ quenq; diſcipulorum natura compoſitum uideret: nam is & adiuuare debet quæ in quoq; eorum inuenerit bona, & quantum fieri poteſt, adijcere quæ deſunt, & emendare quædam & mutare. Rector enim eſt aliorum ingeniorum, atq; formator. Difficilius eſt enim naturam ſuam fingere. Sed ne ille quidem doctor, quanquàm omnia quæ recta ſunt, uelit eſſe in ſuis auditoribus quàm pleniſſima, in eo tamẽ cui naturam obſtare uiderit, laborabit. Id quoq; uitandum, in quo magna pars errat, ne in oratione poëtas nobis & hiſtoricos, in illorum operibus oratores aut declamatores imitandos putemus. ſua cuique propoſita lex, ſuus cuique decor eſt. Nec comœdia in cothurnos aſſurgit, nec contrà tragœdia ſocco ingreditur. Habet tamen omnis eloquentia aliquid commune: id imitemur, quod commune eſt. Etiam hoc ſolet incommodi accidere ijs, qui ſe uni alicui generi dediderunt, ut ſi aſperitas ijs placuit alicuius, hanc etiam in leni ac remiſſo cauſſarum genere non exuant: ſi tenuitas aut nuditas, in aſperis grauibusq; cauſis ponderi rerum parum reſpondeant: cùm ſit diuerſa, non cauſarum modò inter ſe ipſas conditio, ſed in ſingulis etiam cauſis partium: ſintq; alia leniter, alia aſpere, alia cõcitate, alia remiſſe, alia docẽdi, alia mouendi gratia dicẽda. Quorum omnium diſſimilis atq; diuerſa inter ſe ratio eſt. Itaque ne hoc quidem ſuaſerim, uni ſe alicui proprie, quem per omnia ſequatur, addicere. Longè omnium perfectiſſimus Græcorum Demoſthenes,

*ſubtilitatis

aliquid

aliquid tamen aliquo in loco melius alij. Plurima ille: ſed nō qui maxime imitandus, etiam ſolus imitandus eſt. Quid ergo? non eſt ſatis omnia ſic dicere, quemadmodum M. Tullius dixit? Mihi quidem ſatis eſſet, ſi omnia conſequi poſſem. Quid tamen noceret, uim Cæſaris, aſperitatem Cælij, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibuſdam in locis aſſumere? Nam præter id quod prudentis eſt, quod in quoq; optimum eſt, ſi poſſit, ſuum facere, tum in tanta rei difficultate, unum intuentes, uix aliqua pars ſequitur. Ideoq; cum totum exprimere quem elegeris penè ſit homini inconceſſum, plurium bona ponamus ante oculos, ut aliud ex alio hæreat, & quo quidq; loco conueniat, aptemus. Imitatio autem (nam ſæpius idem dicam) non ſit tantum in uerbis: illuc intendenda mens, quantum fuerit illis uiris decoris in rebus atque perſonis, quod conſilium, quæ diſpoſitio, quàm omnia, etiam quæ delectationi uideantur data, ad uictoriam ſpectent, quid agant procemio, quæ ratio, & quàm uaria narrandi, quæ uis probandi ac refellendi, quanta in affectibus omnis generis mouendis ſcientia, quantaq; laus ipſa popularis, utilitatis gratia aſſumpta: quæ tum eſt pulcherrima, cùm ſequitur, non cum arceſſitur. Hæc ſi præuiderimus, tum uere imitabimur. Qui uerò etiam propria his bona adiecerit, ut ſuppleat, quæ deerant: circuncidat, ſi quid redundabit, is erit, quem quærimus, perfectus orator: quem nunc conſummari potiſſimum oportebat, cùm tantò plura bene dicendi exempla ſuperſunt, quàm illis, qui adhuc ſummi ſunt, contigerunt. Nam erit hæc quoque laus eorum, ut priores ſuperaſſe, poſteros docuiſſe dicantur.

Quis modus ſcribendi ſit. CAP. III.

ET hæc quidem auxilia extrinſecus adhibētur, in ijs autem quæ nobis ipſis paranda ſunt, ut laboris, ſic utilitatis etiam longè plurimum affert ſtylus. Nec immeritò M. Tullius hunc optimum effectorem ac magiſtrum dicendi uocat, cui ſententiæ

perſonam L. Craſsi *in diſputationibus, quæ ſunt de oratore aſsi gnando, iudicium ſuũ cum illius autoritate coniunxit. Scribendum ergo quàm diligẽtiſsime & quàm plurimùm.* Nam *ut terra altius effoſſa generandis alendisq; ſeminibus fœcũdior fit: ſic profectus nõ à ſummo petitus, ſtudiorum fructus & fundit uberius, & fidelius continet.* Nam *ſine hac quidem conſcientia, illa ipſa ex tempore dicendi facultas inanem modò loquacitatem dabit, & uerba in labris naſcentia: illic radices, illic fundamenta ſunt, illic opes uelut ſanctiore quodam ærario reconditæ, unde ad ſubitos quoq; caſus, cum res exiget, proferãtur.* Vires *faciamus ante omnia, quæ ſufficiant labori certaminum, & uſu non exhauriantur.* Nihil *enim rerum ipſa natura uoluit magnum effici citò, præpoſuitq; pulcherrimo cuiq; operi difficultatem, quæ naſcẽdi quoq; hanc fecerit legem, ut maiora animalia diutius uiſceribus parentum continerentur. Sed cũ ſit duplex quæſtio, quomodo, & quæ maxime ſcribi oporteat, iam hinc ordinem ſequar. Sit primò uel tardus, dum diligens ſtylus.* Quæramus *optima, nec protinus offerentibus ſe gaudeamus. Adhibeatur iudicium inuẽtis, diſpoſitio probatis.* Delectus *enim rerum uerborumq; habendus eſt, & pondera ſingulorum exhibenda & examinanda.* Pòſt *ſubeat ratio collocandi, uerſenturq; omni modo numeri.* Non *ut quodq; ſe proferet uerbum, occupet locum.* Quæ *quidem ut diligentius exequamur, repetenda ſæpius erunt ſcriptorum proxima.* Nam *præter id quòd ſic melius iũguntur prioribus ſequentia, calor quoq; ille cogitationis, qui ſcribendi mora refrixit, recipit ex integro uires, & uelut repetito ſpatio ſumit impetum: quod in certamine ſaliendi fieri uidemus, ut conatum longius petant, & ad illud quò cõtenditur ſpatium, curſu ferantur: utq; in iaculãdo brachia reducimus, & expulſuri tela, neruos retrò tendimus.* Interim *tamen ſi fuerit flatus, danda ſunt uela, dum nos indulgentia illa non fallat.* Omnia *enim noſtra dum naſcuntur, placent, alioqui nec ſcriberentur.*

Sed redeamus ad iudicium,& retractemus ſuſpectam facilitatē. Sic ſcripſiſſe Salluſtium accepimus,& ſanè manifeſtus eſt etiam ex ipſo opere labor. Vergilium quoq; pauciſsimos die compoſuiſſe uerſus,autor eſt Varus.Oratoris quidem alia conditio eſt, itaq; hanc moram & ſolicitudinem initijs impero. Nam primū hoc conſtituendum,hoc obtinendum eſt, ut quàm optime ſcribamus, celeritatem dabit conſuetudo, paulatim res facilius ſe oſtendent,uerba reſpondebunt,compoſitio ſequetur,cuncta deniq;,ut in familia bene inſtituta,in officio erunt. Summa hæc eſt rei:citò ſcribendo,non fit ut bene ſcribatur: bene ſcribendo,fit ut citò. Sed tum maximè,cùm facultas illa contigerit,reſiſtamus, prohibeamus, & effrentes equos frenis quibuſdam coërceamus. Quod non tam moram faciet, quàm nouos impetus dabit. Neque enim rurſus eos qui robur aliquod in ſtylo fecerint, ad infelicem calumniandi ſe pœnam alligandos puto. Nam quomodo ſufficere officijs poſsit ciuilibus, qui ſingulis actionū partibus inſeneſcat? Sunt autem quibus nihil ſit ſatis, omnia mutare,omnia aliter dicere quàm occurrit,uelint: increduli quidam, & de ingenio ſuo peſsime meriti, qui diligentiam putant facere ſibi ſcribendi difficultatem. Nec promptum eſt dicere utros peccare ualidius putem, quibus omnia ſua placent, an quibus nihil. Accidit enim ingenioſis adoleſcentibus frequenter, ut labore conſumantur, & in ſilentium uſq; deſcendant nimia bene dicendi cupiditate.Qua de re memini narraſſe mihi Iulium Secundum illum æqualem meum, atq; à me,ut notum eſt, familiariter amatum, miræ facundiæ uirum,infinitæ tamen curæ, quid eſſet ſibi à patruo ſuo dictum. Is fuit Iulius Florus in eloquentia Galliarum(quoniam ibi demū exercuit eam)princeps, alioquin inter paucos diſertus,& dignus illa propinquitate.Is cum Secundum ſcholæ adhuc operam dantem triſtem fortè uidiſſet, interrogauit, quæ cauſa frontis tam obductæ: nec diſsimulauit adoleſcens,tertiū iam diem eſſe ex quo omni labore materiæ ad

ſcriben

ſcribendum deſtinatæ non inueniret exordiũ, quo ſibi non præſens tantùm dolor, ſed etiam deſperatio in poſterũ fieret. Tum Florus arridens, Nunquid tu, inquit, melius dicere uis, quàm potes? Ita ſe res habet, curandum eſt, ut quàm optimè dicamus, dicendum tamen pro facultate: ad profectum enim opus eſt ſtudio, nõ indignatione. Vt poßimus autẽ ſcribere etiam plura & celerius, non exercitatio modò præſtabit, in qua ſine dubio multum eſt, ſed etiam ratio, ſi non reſupini ſpectanteſq; tectum, & cogitationem murmure agitantes, expectauerimus quid obueniat, quid res poſcat, quid perſonam deceat, quod ſit tẽpus, qui iudicis animus intuiti, humano quodam modo ad ſcribẽdum acceſſerimus. Sic nobis initia, & quæ ſequuntur natura ipſa præſtabit. Certa ſunt enim pleraq;, & niſi conniueamus, in oculos incurrunt. Ideoq; nec indocti, nec ruſtici diu quærunt, unde incipiant: quò pudendum eſt magis, ſi difficultatem facit doctrina. Non ergo putemus ſemper optimum eſſe quod latet, ne immuteſcamus alioqui, ſi nihil dicendum uideatur, niſi quod non inuenimus. Diuerſum eſt huic eorum uitium, qui primo quaſi decurrere per materiam ſtylo quàm uelocißimo uolunt, & ſequẽtes calorem ac impetum ex tempore ſcribunt: hanc ſyluam uocant. Sylua. *Repetunt deinde, & componunt, quæ effuderant, ſed uerba emendantur & numeri manent in rebus temere congeſtis, quæ fudit leuitas. Protinus ergo adhibere curã rectius erit, atq; ab initio ſic opus ducere, ut cælandum, non ex integro fabricãdum ſit. Aliquando tamen affectus ſequemur, in quibus ferè plus calor quàm diligentia ualet. Satis apparet ex eo, quòd hãc ſcribentium neglig ẽtiam damno, quid de illis dictandi delitijs ſentiam. Nam in ſtylo quidem, quamlibet properato, dat aliquam cogitationi moram, non conſequens celeritatem eius manus: ille cui dictamus, urget, atq; interim pudet etiam dubitare, aut reſiſtere, aut mutare, quaſi conſcium infirmitatis noſtræ timentes. Quo fit, ut non rudia tantũ & fortuita, ſed impropria interim,*

dum

dum ſola eſt connectendi ſermonis cupiditas effluant, quæ nec ſcribentium curam, nec dicentium impetum conſequantur. At idem ille qui excipit, ſi tardior in ſcribendo, aut inertior in legendo uelut offenſator fuerit, inhibetur curſus, atq; omnis quæ erat conceptæ mentis intentio, mora, & interdũ iracundia excutitur. Tum illa quæ altiorem animi motum ſequuntur, quæq; ipſa animum quodammodo concitant, quorum eſt iactare manum, torquere uultum, ſimul uertere latus, & interim obiurgare: quæq; Perſius notat, cum leuiter dicendi genus ſignificat: Nec pluteum, inquit, cædit, nec demorſos ſapit ungues: etiam ridicula ſunt, niſi cum ſoli ſumus. Deniq; ut ſemel, quod eſt potiſſimum, dicam, ſecretum quod dictando perit, atq; liberum arbitris locum, & quàm altiſſimum ſilentium ſcribentibus maxime conuenire nemo dubitauerit. Non tamen protinus audiendi, qui credunt aptiſſima in hoc nemora ſyluasq;, quòd illa cœli libertas, locorumq; amœnitas ſublimem animum, & beatiorem ſpiritum parent. Mihi certe iucundus hic magis, quàm ſtudiorum hortator uidetur eſſe ſeceſſus. Nanq; illa ipſa quæ delectant, neceſſe eſt auocent ab intentione operis deſtinati. Neq; enim ſe bona fide in multa ſimul intendere animus totum poteſt, & quocunq; reſpexerit, deſinit intueri, quod propoſitum fuerat. Quare ſyluarum amœnitas, & præterlabentia flumina, & inſpirãtes ramis arborum auræ, uolucrumq; cantus, & ipſa late circumſpiciẽdi libertas, ad ſe trahunt: ut mihi remittere potius uoluptas iſta uideatur cogitationem, quàm intendere. Demoſthenes melius, qui ſe in locum, ex quo nulla exaudiri uox, nihilq; proſpici poſſet, recondebat, ne aliud agere mentem cogerent oculi. Ideoq; lucubrantes, ſilentium noctis, & clauſum cubiculum, & lumen unum uelut tectos maxime teneat. Sed cũ in omni ſtudiorum genere, tum in hoc præcipue bona ualetudo, quæq; eam maxime præſtat frugalitas neceſſaria eſt, cũ tempora ab ipſa rerum natura ad quietem refectionemq; nobis data, in

ta, in acerrimum laborem conuertimus: cui tamen non plus irrogandū eſt, quàm quod ſomno ſupererit, aut deerit. Obſtat enim diligentiæ ſcribendi etiam fatigatio: & abunde, ſi uacet, lucis ſpatia ſufficiunt: occupatos in noctem neceßitas agit. Eſt tamen lucubratio, quoties ad eam integri ac refecti uenimus, optimum ſecreti genus. Sed ſilentium & ſeceßus, & undiq; liber animus, ut ſunt maxime optanda, ita non poſſunt ſemper contingere. Ideoq; non ſtatim, ſi quid obſtrepet, abijciendi codices erunt, & deplorandus dies: uerum incommodis repugnandum, & hic faciendus uſus, ut omnia quæ impedient, uincat intentio: quam ſi tota mente in opus ipſum direxeris, nihil eorū quæ uel oculis, uel auribus incurſant, ad animum perueniet. An non frequenter etiam fortuita hoc cogitatio præſtat, ut obuios nō uideamus, & itinere deerremus? Non conſequemur idem, ſi & uoluerimus? Non eſt indulgendum cauſis deſidiæ, nam ſi non niſi refecti, nō niſi hilares, non niſi alijs curis uacantes ſtudendum exiſtimauerimus, ſemper erit propter quod nobis ignoſcamus. Quare in turba, itinere, conuiuijs, uel concione etiam, faciat ſibi cogitatio ipſa ſecretum. Quid alioqui fiet, cum in medio foro, tot circumſtantibus iudicijs, iurgijs, fortuitis etiam clamoribus, erit ſubitò continua oratione dicendum, ſi particulas quas ceris mādamus, niſi in ſolitudine reperire non poſſumus? propter quæ idem ille tantus amator ſecreti Demoſthenes, in littore, in quod maximo cum ſono fluctus illideretur, meditans conſueſcebat cōcionum fremitus non expaueſcere. Illa quoq; minora (ſed nihil in ſtudijs paruum eſt) non ſunt tranſeunda, ſcribi optime ceris, in quibus facilima eſt ratio delendi, niſi fortè uiſus infirmior mēbranarum potius uſum exiget: quæ ut iuuant aciem, ita crebra relatione, quoad intinguntur calami, morantur manum, & cogitationis impetum frangunt. Relinquendæ autem in utrolibet genere uacuæ tabellæ, in quibus libera adijciendi ſit excurſio. Nam interim pigritiam emendanti anguſtiæ faciunt, aut

certe

certe nouorum interpoſitione priora confunduntur. Ne latas quidem ultra modum eſſe ceras uelim, expertus iuuenem ſtudioſum alioqui, prælongos habuiſſe ſermones, quia illos numero uerſuum metiebatur: idq; uitium quod frequenti admonitione corrigi non potuerat, mutatis codicibus eſſe ſublatum. Debet *uacare etiam locus, in quo notentur, quæ ſcribentibus ſolent extra ordinem, id eſt, ex alijs quàm qui ſunt in manibus locis occurrere.* Irrumpunt *enim optimi nõnunquam ſenſus, quos neq; inſerere oportet, neq; differre tutum eſt, quia interim elabuntur, interim memoriæ ſuæ intentos ab alia inuentione declinãt, ideoq; optime ſunt in depoſito.*

De emendatione. CAP. IIII.

SEquitur emendatio, pars ſtudiorum longè utiliſſima: neq; enim ſine cauſa creditum eſt, ſtylum non minus agere, cum delet. Huius *autem operis eſt adijcere, detrahere, mutare: ſed facilius in ijs ſimpliciusq; iudicium, quæ replenda uel deijcienda ſunt: premere uero tumẽtia, humilia extollere, luxuriantia aſtringere, inordinata digerere, ſoluta cõponere, exultantia coërcere, duplicis operæ: nam & damnanda ſunt quæ placuerant, & inuenienda quæ fugerant.* Nec *dubium eſt optimum eſſe emendãdi genus, ſi ſcripta in aliquod tempus reponantur, ut ad ea poſt interuallum, uelut noua atq; aliena redeamus, ne nobis ſcripta noſtra tanquam recentes fœtus blandiantur. Sed neq; hoc contingere ſemper poteſt, præſertim oratori, cui ſæpius ſcribere ad præſentes uſus neceſſe eſt: & ipſa emendatio finem habet. Sunt enim qui ad omnia ſcripta tanquam uitioſa redeant, & quaſi nihil fas ſit rectum eſſe quod primum eſt, melius exiſtiment quicquid eſt aliud: idq; faciant quoties librum in manus reſumpſerunt: ſimiles medicis etiam integra ſecantibus. Accidit itaque ut cicatricoſa ſint & exanguia, & cura peiora. Sit igitur aliquando quod placeat, aut certe quod ſufficiat, ut opus polliat lima, non exterat. Temporis quoque eſſe debet modus.*

Nam

Nam quòd Cinnæ Smyrnam nouem annis accepimus ſcriptam, & Panegyricum Iſocratis, qui parciſſime, decem annis dicunt elaboratum, ad oratorem nihil pertinet: cuius nullum erit, ſi tam tardum fuerit, auxilium.

Quæ ſcribenda præcipue ſint. CAP. V.

PRoximum eſt ut dicamus, quæ præcipue ſcribenda ſint. Hoc exuberantis quidē eſt operis, ut explicemus, quæ ſint materiæ, quæ prima aut ſecunda, aut deinceps tractanda ſint: nam id factum eſt etiam primo libro, quo puerorum: & ſecundo, quo iam robuſtorum ſtudijs ordinem dedimus: ſed de quo nūc agitur, unde copia & facilitas maxime ueniat. Vertere Græca in Latinum ueteres noſtri oratores optimum iudicabant. Id ſe L. Craſſus in illis Ciceronis de Oratore libris dicit factitaſſe. Id Cicero ſua ipſe perſona frequentiſſime præcipit: Quinetiam libros Platonis atq; Xenophontis edidit hoc genere tranſlatos. Id Meſſalæ placuit, multæq; ſunt ab eo ſcriptæ ad hunc modū orationes, adeò ut etiam cum Hyperidis illa pro Phryne difficilima Romanis ſubtilitate contenderet. Et manifeſta eſt exercitationis huiuſce ratio: nam & rerum copia Græci autores abundant, & plurimū artis in eloquentiam intulerunt, & hos trāſferentibus, uerbis uti optimis licet: omnibus enim utimur noſtris. Figuras uerò quibus maxime ornatur oratio, multas ac uarias excogitandi etiam neceſſitas quædam eſt, quia plerunq; à Græcis Romana diſſentiunt. Sed & illa ex Latinis conuerſio, multū & ipſa contulerit. Ac de carminibus quidem neminem credo dubitare, quo ſolo genere exercitationis dicitur uſus eſſe Sulpitius. Nam & ſublimis ſpiritus attollere orationem poteſt, & uerba poëtica libertate audaciora, præſumunt eandem proprie dicendi facultatem: ſed & ipſis ſententijs adijcere licet oratorium robur, & omiſſa ſupplere, & effuſa ſubſtringere. Neq; ego παρά φρασιν eſſe interpretationem tantùm uolo, ſed circa eoſdem ſenſus certamen atq; æmulationē. Ideoq; ab illis diſſentio, qui uertere

*tere orationes Latinas uetant, quia optimis occupatis, quicquid aliter dixerimus, neceſſe ſit eſſe deterius. Nam neq; ſemper eſt deſperandum, aliquid illis quæ dicta ſunt melius poſſe reperiri. Neq; adeò ieiunam ac pauperem natura eloquentiam fecit, ut una de re bene dici niſi ſemel, non poßit, niſi fortè hiſtrionum multa circa uoces eaſdẽ uariare geſtus poteſt, orandi minor uis, ut dicatur aliquid, præter quod in eadem materia nihil dicendũ ſit. Sed eſto, neq; melius, quod inuenimus ſit, nec par: eſt certe proximis locus. An non ipſi nos bis ac ſæpius de eadem re dicimus, & quidem continuas nonnũquam ſententias? niſi fortè cõtẽdere nobiſcum poßumus, cum alijs non poßumus. Nam ſi uno tantum genere bene dicetur, fas erit exiſtimari, præcluſam nobis à prioribus uiam in dicendo: nunc uero innumerabiles ſunt modi, plurimæq; eòdem uiæ ducũt. Sua breuitati gratia, ſua copiæ, alia translatis uirtus, alia proprijs. Hoc oratio recta, illud figura declinata commendat: Ipſa deniq; utilißima eſt exercitationi difficultas. Quid? quòd autores maximi ſic diligentius cognoſcuntur? Nõ enim ſcripta lectione ſecura tranſcurrimus, ſed tractamus ſingula, & neceſſariò introſpicimus, & quãtum habeant uirtutis uel hoc ipſo cognoſcimus, quòd imitari nõ poßumus. Nec aliena tantũ transferre, ſed etiam noſtra pluribus modis tractare proderit, ut ex induſtria ſumamus ſentẽtias quaſdã, eaſq; uerſemus quàm numeroſißime, ueluti eadem cera aliæ atq; aliæ formæ duci ſolent. Plurimum autem parari facultatis exiſtimo ex ſimplicißima quaq; materia. Nam in illa multiplici perſonarum, cauſarum, temporũ, locorum, dictorum, factorum, diuerſitate, facilè delitescet infirmitas, tot ſe undiq; rebus, ex quibus aliqua apprehendas offerentibus. Illud uirtutis indiciũ eſt, fundere, quæ natura cõtracta ſunt, augere parua, uarietatẽ *ſimplicibus, uoluptatẽ expoſitis dare, & bene dicere multa de paucis. In hoc optime faciẽt infinitæ quæſtiones, quas uocari θέσεις diximus, quibus Cicero iam princeps in Rep. exerceri ſolebat.* *ſimilibus

I His

His confinis eſt deſtructio & confirmatio ſententiarũ:nam cum ſit ſententia decretum quoddam atq; præceptum, quod de reo, idẽ de iudicio rei quæri poteſt. Tum loci cõmunes, quos etiam ſcriptos ab oratoribus ſcimus:nam qui hæc recta tantum, & in nullos flexus recedentia copioſe tractauerit,utiq; in illis plures excurſus recipientibus magis abundabit: eritq́; in omnes cauſas gratus:omnes enim generalibus quæſtionibus cõſtant. Nã quid intereſt,Cornelius Trib.pleb.quòd codicem legerit, reus ſit:an quæramus uioletur'ne maieſtas, ſi magiſtratus rogationẽ ſuam populo ipſe recitauerit? Milo Clodiũ rectè'ne occiderit, ueniat in iudicium, an oporteat'ne inſidiatorẽ interfici, uel pernicioſum Reip.ciuem, etiamſi non inſidietur? Cato Martiam honeſtè'ne tradiderit Hortenſio, an cõueniat'ne res talis bono uiro? De perſonis iudicatur,ſed de rebus contenditur.Declamationes uerò quales in ſcholis rhetorum dicuntur,ſi modò ſunt ad ueritatem accommodatæ, & orationibus ſimules,non tantũ dum adoleſcit profectus,ſunt utiliſſimæ, quæ inuentionem & diſpoſitionem pariter exercent,ſed etiam cum eſt conſummatus,ac iam in foro clarus. Alitur enim atq; eniteſcit uelut pabulo lætiore facũdia,& aſſidua contentionũ aſperitate fatigata,renouatur.Quapropter hiſtoriæ nonnunquam ubertas in aliqua exercẽdi ſtyli parte ponẽda,& dialogorum libertate geſtiendum. Ne carmine quidem ludere contrarium fuerit, ſicut athletæ remiſſa quibuſdam temporibus ciborum atq; exercitationum certa neceſſitate,otio,& iucundioribus epulis reficiuntur.Ideoq́; mihi uidetur M.Tullius tantum intuliſſe eloquentiæ lumen, quòd in hos quoq; ſtudiorũ ſeceſſus excurrit.Nam ſi nobis ſola materia fuerit ex litibus,neceſſe eſt deteratur fulgor,& dureſcat articulus, & ipſe ille mucro ingenij quotidiana pugna retundatur. Sed quemadmodũ forenſibus certaminibus exercitatos, & quaſi militantes reficit ac reparat hæc uelut ſagina dicendi:ſic adoleſcẽtes non debent nimium in falſa rerum imagine detineri,& inanibus

nibus ſimulachris: uſq; adeò, ut difficile ab his digreſſos ſit aſſuefacere, ne ab illa, in qua propè conſenuerint umbra, uera diſcrimina, uelut quendam ſolem, reformident. Quod accidiſſe etiam Portio Latroni, qui primus clari nominis profeſſor fuit, traditur: ut cùm ei ſummam in ſcholis opinionem obtinenti cauſa in foro eſſet orãda, impẽſe petierit, uti ſubſellia in baſilicã trãsferrentur. Ita illi cœlum nouum fuit, ut omnis eius eloquentia cõtineri tecto ac parietibus uideretur. Quare iuuenis qui rationem inueniendi eloquendiq; à præceptoribus diligenter acceperit, quod non eſt infiniti operis, ſi docere ſciant, & exercitationem quoq; modicam fuerit conſecutus, oratorem ſibi aliquem (quod apud maiores fieri ſolebat) deligat, quem ſequatur, quẽ imitetur, iudicijs interſit quàm plurimis, et ſit certaminis cui deſtinatur, frequens ſpectator, tum cauſas uel eaſdẽ quas agi audierit, ſtylo & ipſe componat, uel etiam alias, ueras modò, & utrũq; tractet. Et quod in gladiatoribus fieri uidemus, *retiarijs exerceatur, ut feciſſe Brutũ diximus pro Milone. Melius hoc quàm reſcribere ueteribus orationibus, ut fecit Seſtius contra Ciceronis actionem habitam pro eodem, cùm alteram partẽ ſatis noſſe non poſſet ex ſola defenſione. Citius autem ſic idoneus erit iuuenis, quem præceptor coëgerit in declamãdo quàm ſimilimum eſſe ueritati, & per totas ire materias, quarum nunc facilima & maxime fauorabilia decerpunt. Obſtat huic (quod ſecũdo libro poſui) frequens turba diſcipulorum, & conſuetudo claſſiũ certis diebus audiendarum, nonnihil etiam perſuaſio patrum, numerantium potius declamationes, quàm æſtimantium. Sed quod dixi primo (ut arbitror) libro, nec ille ſe bonus præceptor maiore numero, quàm ſuſtinere poſſit, onerabit, & nimiam loquacitatem recidet, ut omnia quæ ſunt in controuerſia, nõ (ut quidam uolũt) quæ in rerum natura dicantur. Et uel longiore potius dierum ſpatio laxabit dicendi neceſſitatem, uel materias diuidere permittet: una enim diligẽter effecta plus proderit, quàm

*al's: rhetoricis exerc. Alij legunt, in rebus actis exerceat.

plures inchoatæ, & quaſi deguſtatæ: propter quod accidit, ut nec ſuo loco quicquam ponatur, nec illa quæ prima ſunt, ſeruẽt ſuam legem, iuuenibus floſculos omnium partiũ in ea quæ ſunt dicturi congerentibus: quo fit, ut timentes ne ſequentia perdãt, priora confundant.

De cogitatione. CAP. VI.

PRoxima ſtylo cogitatio eſt, quæ et ipſa uires ab hoc accipit, & eſt inter ſcribendi laborem, extemporalemq́; fortunam media quædam, & neſcio an uſus frequẽtiſsimi. Nam ſcribere nec ubiq;, nec ſemper poſſumus, cogitationi temporis ac loci plurimum eſt. Hæc paucis admodum horis magnas etiam cauſas complectitur. Hæc quoties intermiſſus eſt ſomnus, ipſis noctis tenebris adiuuatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid inuenit uacui, nec otium patitur. Neq; uero rerum ordinem modò (quod ipſum ſatis erat) intra ſe ipſa diſponit, ſed uerba etiã copulat, totamq́; ita contexit orationem, ut ei nihil præter manum deſit. Nam memoriæ quoq; plerũq; inhæret fidelius, quòd nulla ſcribendi ſecuritate laxatur. Sed ne ad hanc quidẽ uim cogitandi perueniri poteſt, aut ſubitò, aut citò. Nam primũ faciẽda multo ſtylo forma eſt, quæ nos etiam cogitantes ſequatur, tum aſſumendus uſus paulatim, ut pauca primùm complectamur, quæ reddi fideliter poſſint, mox per incremẽta tam modica, ut onerari ſe labor ille non ſentiat, augenda uſu, & exercitatione multa continenda eſt, quæ quidem maxima ex parte memoria conſtat: ideoq́; mihi aliqua in illum locũ differenda ſunt. Eò tamen peruenit, ut is cui non refragetur ingenium, acri ſtudio adiutus, tantum cõſequatur, ut etiam quæ cogitárit, quæq; ſcripſerit, atq; edidicerit, in dicendo fidem ſeruent. Cicero certe Græcorum Metrodorum Scepſium, & Eriphilum Rhodiũ, noſtrorumq́; Hortenſium tradidit, quæ cogitauerant, ad uerbum in agendo retuliſſe. Sed ſi fortè aliquis inter dicendũ effulſerit extemporalis color, non ſuperſtitioſe excogitatis demum eſt inhærendum

rendum. Neq; enim tantũ habent curæ,ut non ſit dandus & fortunæ locus,cũ ſæpe etiam ſcriptis ea quæ ſubitò nata ſunt, inſerantur. Ideoq; totũ hoc exercitationis genus ita inſtituendũ, ut & digredi ex eo,& redire in id facilè poßimus. Nam ut primũ eſt domo afferre paratam dicendi copiam & certam,ita refutare temporis munera longè ſtultißimũ eſt. Quare cogitatio in hoc præparetur,ut nos fortuna decipere nõ poßit, adiuuare poßit. Id autẽ fiet memoriæ uiribus:ut ea quæ complexi animo ſumus, fluant ſecura, ne ſolicitos & reſpiciẽtes,et una ſpe ſuſpẽſos recordationis,nõ ſinant præuidere:alioqui uel extẽporalẽ temeritatẽ malo,quàm male cohærentẽ cogitationẽ. Peius enim quæritur retrorſus,quia cũ illa deſideramus,ab alijs auertimur,& ex memoria potius repetimus,quàm ex materia. Plura ſunt autẽ,ſi utrũq; quærendũ eſt,quæ inueniri poſſũt,quàm quæ inuẽta ſunt.

Quemadmodum extemporalis facultas paretur & contineatur. CAP. VII.

MAximus uero ſtudiorum fructus eſt, & uelut præmium quoddam amplius longi laboris,ex tempore dicendi facultas:quam qui non erit cõſecutus,mea quidem ſententia ciuilibus officijs renuntiabit, & ſolam ſcribendi facultatem potius ad alia opera conuertet. Vix enim bonæ fidei uiro conuenit auxilium in publicũ polliceri, quod præſentißimis quibusq; periculis deſit, ut indicare portũ ad quẽ nauis accedere, niſi lenibus uentis uecta,non poßit. Siquidem innumerabiles accidũt ſubitæ neceßitates uel apud magiſtratus,uel repræſentatis iudicijs,continuò agendi. Quarum ſiqua,non dico cuicunq; innocentiũ ciuium,ſed amicorum ac propinquorum alicui euenerit,ſtabit'ne mutus,& ſalutarem petentibus uocem,ſtatimq;,ſi non ſuccuratur,perituris,moras & ſeceßum,& ſilentiũ quæret,dũ illa uerba fabricentur,& memoriæ inſidant,& uox ac latus præparetur? Quæ uero patitur hoc ratio,ut quiſquã ſit orator imparatus ad caſus? Quid,cùm aduerſario reſpondendũ erit,fiet? Nam

*ſæpe ea quæ opinati ſumus, & contra quæ ſcripſimus, fallunt, ac tota ſubitò cauſa mutatur: atq; ut gubernatori ad incurſus tẽpeſtatum, ſic agenti ad uarietatẽ cauſarũ ratio mutanda eſt. Quid porrò multus ſtylus & aſsidua lectio, & longa ſtudiorũ ætas facit, ſi manet eadẽ, quæ fuit incipientibus difficultas? periiſſe profectò confitendum eſt præteritum laborem, cui ſemper idem laborandum eſt. Neq; ego hoc ago ut ex tẽpore dicere malit, ſed ut poßit. Id autem maxime hoc modo cõſequemur: Nota ſit primùm dicendi uia, neq; enim prius cõtingere curſus poteſt, quàm ſcierimus, quò ſit, & quà perueniendũ. Nec ſatis eſt nõ ignorare quæ ſint cauſarum iudicialiũ partes, aut quæſtionũ ordinẽ recte diſponere, quanquàm iſta ſunt præcipua: ſed quid quoq; loco primũ ſit, qd ſecundũ, ac deinceps: quæ ita ſunt natura copulata, ut mutari, aut interuelli ſine cõfuſione nõ poßint. Quiſquis aũt uia quà ſit ingrediendũ, diſcet, ducetur ante omnia rerũ ipſa ſerie uelut duce, propter quod homines etiã modice exercitati, facillime tenorem in narrationibus ſeruant. Deinde, quid quoq; loco quærẽt, ſcient, nec circũſpectabunt, nec offerẽtibus ſe aliunde ſenſibus turbabuntur: nec confundent ex diuerſis orationẽ uelut ſalientes huc illuc, nec uſquã inſiſtentes. Poſtremò habebũt modũ & finem, qui eſſe citra diuiſionẽ nullus poteſt. Expletis pro facultate omnibus quæ propoſuerint, perueniſſe ſe ad ultimũ ſentient. Et hæc quidẽ ex arte: illa uero ex ſtudio, ut copiã ſermonis optimi, quemadmodũ præceptum eſt, cõparemus: multo ac fideli ſtylo ſic formetur oratio, ut ſcriptorũ colorem etiã ea quæ ſubitò effuſa ſint, reddant, ut cùm multa ſcripſerimus, etiã multa dicamus. Nam conſuetudo & exercitatio facilitatẽ maxime parit, quæ ſi paulùm intermiſſa fuerit, non uelocitas illa modò tardatur, ſed *ipſum coit atq; concurrit. Quanquàm enim opus eſt naturali quadã mobilitate animi, ut dũ proxima dicimus, ſtruere ulteriora poßimus, ſemperq; noſtram uocẽ prouiſa & formata cogitatio excipiat, uix tamen aut natura, aut ratio in tam multiplex*

*al's: ipſum coit — νάρκημα

tiplex

tiplex officium diducere animum queat, ut inuentioni, diſpoſitioni, elocutioni, ordini uerborũ rerumq́; , tum ijs quæ dicit, quæ ſubiuncturus eſt, quæ ultrà ſpectanda ſunt, adhibita uocis, pronũtiationis, geſtus obſeruatione, una ſufficiat. Longè *enim præcedat oportet intẽtio, ac præ ſe res agat: quantumq́; dicẽdo cõſumitur, tantũ ex ultimo prorogetur, ut donec perueniamus ad finem, nõ minus proſpectu procedamus quàm gradu, ſi nõ interſiſtentes offenſanteſq́; breuia illa atq; conciſa ſingultantiũ modo eiecturi ſumus.* E*ſt igitur uſus quidã irrationabilis, quem* Græci ἄλογον τριβὴν *uocant, quo manus in ſcribendo decurrit, quo oculi totos ſimul in lectione uerſus flexusq́; eorum & tranſitus intuentur, & antè ſequẽtia uident, quàm priora dixerũt, quo cõſtant miracula illa in ſcenis pilariorũ ac uẽtilatorum, ut ea quæ miſerint, ultro uenire in manus credas, & quà iubentur decurrere. Sed hic uſus ita proderit, ſi ea de qua locuti ſumus, ars anteceſſerit: ut ipſum illud quod in ſe rationẽ nõ habet, in ratione uerſetur.* N*am mihi ne dicere quidem uidetur, niſi qui diſpoſite, ornate, copioſeq́; dicit. Sed nec tumultuarij, nec fortuiti ſermonis contextum mirabor unquã, quem iurgantibus etiã muliercu lis ſuperfluere uideo.* Q*uem ſi calor ac ſpiritus tulit (frequenter enim accidit, ut ſucceſſum extẽporalem conſequi cura nõ poſſit) deum tunc adfuiſſe, cùm id eueniſſet, ueteres oratores (ut Cicero dicit) aiebant. Sed ratio manifeſta eſt, nam bene concepti adfectus, & recentes rerum imagines continuo impetu feruntur, quæ nonnunquam mora ſtyli refrigeſcunt, & dilatæ non reuertuntur.* V*tiq; uerò cùm infelix illa uerborum cauillatio acceſſit, & curſus ad ſingula ueſtigia reſtitit, non poteſt ferri contorta uis, ſed ut optime uocum ſingularum cedat electio, non continua, ſed compoſita eſt.* Q*uare capiendæ ſunt illæ, de quibus dixi, rerũ imagines, quas uocari* φαντασίας *indicauimus, omniaq́; de quibus dicturi erimus, perſonæ, quæſtiões, ſpes, metus habẽda in oculis, in affectus recipiẽda.* P*ectus eſt enim quod diſertos*

Pilarij.

Vẽtilatores.

I 4 *facit*

facit,& uis mentis. Ideoq; imperitis quoq;, ſi modò ſunt aliquo affectu concitati, uerba non deſunt. Tum intendendus animus, non in aliquam rem unam, ſed in plures ſimul continuas: ut ſi per aliquam rectam uiam mittamus oculos, ſimul omnia quæ ſunt in ea,circaq́;, intuemur, non ultimum tantùm uidemus, ſed uſq; ad ultimum. Addit ad dicendum etiam pudor ſtimulos. Habet & dicendorum expectata laus,mirumq́; uideri poteſt,quod cum ſtylus ſecreto gaudeat,atq; omnes arbitros reformidet, ex-

*congeſtu ſi. temporalis actio auditorum frequētia, ut miles *cōcentu ſignorum,excitatur. Nanq; & difficiliorem cogitationē exprimit & expellit dicendi neceſſitas,& ſecundos impetus auget placendi cupido: adeò præmium omnia ſpectant, ut eloquentia quoque, quanquàm plurimū habeat in ſe uoluptatis, maxime tamē præſenti fructu laudis opinionisq́; ducatur. Nec quiſquam tantū fidat ingenio,ut id ſibi ſperet incipienti ſtatim poſſe contingere,

*facilitatem ſed ſicut in cogitatione præcepimus, ita *facultatem quoq; extēporalem à paruis initijs, paulatim perducemus ad ſummā, quæ nec perfici,nec contineri niſi uſu poteſt. Cæterum peruenire eò

*tutior debet,ut cogitatio non utiq; melior ſit ea,ſed *utilior, cum hanc

*felicitatem *facilitatē non in proſa modò multi ſint conſecuti, ſed etiam in carmine,ut Antipater Sidonius,& Licinius Archias: credēdum enim Ciceroni eſt: non quia noſtris quoque temporibus non & fecerint quidam hoc, & faciant. quod tamen ipſum non tam probabile puto (neque enim habet aut uſum res, aut neceſſitatem) quàm exhortandis in hanc ſpem, qui foro præparantur, utile exemplum. Neq; uerò tantam eſſe unquam fiduciam facilitatis uelim,ut nō breue ſaltem tempus, quod nuſquā ferè deerit, ad ea quæ dicturi ſumus, diſpicienda ſumamus: quod quidem in iudicijs ac foro datur ſemper. Neq; enim quiſquam eſt,qui cauſam,quā non didicerit,agat. Declamatores quoſdam peruerſa ducit ambitio,ut expoſita controuerſia, protinus dicere uelint: quinetiam, quod eſt in primis friuolū ac ſcenicum,uerbū petant

quo

*quo incipiant. Sed tam contumelioſos in ſe ridet inuicem elo=
quentia, & qui ſtultis eruditi uideri uolunt, ſtulti eruditis uiden
tur. Si qua tamē fortuna tam ſubitā fecerit agendi neceſsitatē, mo
biliore quodā opus erit ingenio, & uis omnis intēdenda rebus,
& in præſentia remittendum aliquid ex cura uerborū, ſi ſequi
utrūq; non dabitur. Tum & tardior pronuntiatio moras habet,
& ſuſpēſa ac ueluti dubitans oratio, ut tamē deliberare, nō hæ=
ſitare uideamur. Hoc dū egredimur è portu, ſi nos nondū apta=
tis ſatis armamentis aget uentus. Deinde paulatim ſimul euntes
aptabimus uela, & diſponemus rudētes, & impleri ſinus opta=
bimus. Id potius, quàm ſe inani uerborū torrēti dare, quaſi tem=
peſtatibus, quò uolent, auferendum. Sed non minore ſtudio conti
netur hæc facultas, quàm paratur. Ars enim ſemel percepta non
labitur. Stylus quoq; intermiſsione paulum admodū de celeritate
perdit, promptum hoc & in expedito poſitū exercitatione ſola
cōtinetur. Hac uti ſic optimū eſt, ut quotidie dicamus audienti=
bus pluribus, maxime de quorū ſumus iudicio atq; opinione ſo=
liciti: rarū eſt enim ut ſatis ſe quiſq; uereatur: uel ſoli tamē dica=
mus potius, quàm non omnino dicamus. Eſt alia exercitatio co=
gitandi, totaſq; materias uel ſilentio, dum tamen dicat intra ſe=
ipſum, perſequendi: quæ nullo nō & tēpore, & loco, quādo non
aliud agimus, explicari poteſt, & eſt in parte utilior quàm hæc
proxima. Diligētius enim cōponitur quàm illa, in qua contextū
orationis intermittere ueremur. Rurſus illa prior plus confert
uocis firmitate, oris facilitate, motu corporis, qui & ipſe, ut di=
xi, excitat oratorē, et iactatione manus, pedis ſupploſione, ſicut
cauda leones facere dicuntur, hortatur. Studendum uerò ſemper
& ubiq;. Neq; enim ferè tā ullus eſt dies occupatus, ut nihil *lu=* *lucri
*cratiuæ (ut Cicero Brutum facere tradit) operæ ad ſcribendum,
aut ad legendū, aut dicendū rapi aliquo momēto tēporis poſſit.
Siquidē C. Carbo etiā in tabernaculo ſolebat hac uti exercitatio
ne dicēdi. Ne id quidē tacendū eſt, quod eidem Ciceroni placet,*

nullum noſtrum uſquam negligentem eſſe ſermonem, quicquid loquemur, ubicũq; ſit pro ſua ſcilicet portione perfectum. Scribendum certe nunquã eſt magis, quàm cũ multa dicemus ex tempore. Ita enim ſeruabitur põdus, & uibrans illa uerborũ facilitas in altũ reducetur, ſicut ruſtici proximas uitis radices amputant, quæ illã in ſummũ ſolum ducũt, ut inferiores penitus deſcendendo firmẽtur. Ac neſcio an utrũq; cùm cura & ſtudio fecerimus, inuicem proſit, ut ſcribẽdo dicamus diligẽtius, dicẽdo ſcribamus facilius. Scribendum ergo quoties licebit: ſi id nõ dabitur, cogitandum: ab utroq; excluſi, debẽt tamen adniti, ut neq; deprehẽſus orator, neq; litigator deſtitutus eſſe uideatur. Plerũq; autem multa agẽtibus accidit, ut maxime neceſſaria & utiq; initia ſcribant, cætera quæ domo afferũt, cogitatione cõplectantur, ſubitis ex tẽpore occurrãt. Quod feciſſe M. Tullium Cõmentarijs ipſius apparet: ſed ferũtur aliorũ quoq;, & inuẽti forte ut eos dicturus quiſq; cõpoſuerat, & in libros digeſti, ut cauſarũ quæ ſunt actæ à Seruio Sulpitio, cuius tres orationes extant. Sed hi de quibus loquor Cõmentarij ita ſunt exacti, ut ab ipſo mihi in memoriam poſteritatis uideãtur cõpoſiti. Nam Ciceronis ad præſens modo tempus aptatos libertus Tyro cõtraxit. Quos nõ ideo excuſo, quia non probem, ſed ut ſint magis admirabiles. In hoc genere prorſus recipio hanc breuẽ annotationẽ, libelloſq; qui uel manu teneantur, & ad quos interim reſpicere fas ſit. Illud quod Lænas præcipit, diſplicet mihi, quæ ſcripſerimus, in ſummas ſiue commentarios & capita conferre. Facit enim & diſcendi negligentiam hæc ipſa fiducia, & lacerat ac deformat orationẽ. Ego autem ne ſcribendum quidem puto, quod ſimus memoria proſecuturi. Nam hoc quoq; accidit ut reuocet nos cogitatio ad illa elaborata, nec ſinat præſentem fortunã experiri. Sic anceps inter utrumq; animus æſtuat, cùm & ſcripta perdit, & non quærit noua. Sed de memoria deſtinatus eſt proximo libro locus, nec huic parti ſubiungendus, quia ſunt alia prius nobis dicenda.

M. FAB. QVINTILIANI ORATORIARVM INſtitutionum liber undecimus.

Præfatio, & de aptè dicendo.

CAP. I.

PARATA, ſicut ſuperiore libro continetur, facultate ſcribendi cogitandiq́;, & ex tempore etiam cùm res poſcet orandi, proxima eſt cura ut dicamus aptè: quam uirtutem elocutionis quartam Cicero demonſtrat, quæq́; eſt meo quidem iudicio maximè neceſſaria. Nam cùm ſit ornatus orationis uarius & multiplex, conueniatq; alius alij, niſi fuerit accommodatus rebus atq; perſonis, non modò non illuſtrabit eam, ſed etiam deſtruet, & uim rerum in contrarium uertet. Quid enim prodeſt eſſe uerba & Latina, & ſignificantia, & nitida, figuris etiam numeriſq; elaborata, niſi cùm iis in quæ iudicem duci formariq; uolumus, conſentiant? Si genus ſublime dicendi paruis in cauſis, paruum limatumq; grãdibus, lætũ triſtibus, lene aſperis, minax ſupplicibus, ſummiſſum concitatis, trux atq; uiolentum iucundis adhibeamus? ut monilibus, & margaritis, ac ueſte longa, quæ ſunt ornamenta fœminarum, deformẽtur uiri: nec habitus triũphalis, quo nihil cogitari poteſt auguſtius, fœminas deceat. Hunc locum Cicero breuiter in tertio de Oratore libro perſtringit, neq; tamen uideri poteſt quicquam omiſiſſe, dicendo, Non omni cauſæ nec auditori, nec perſonæ, nec tempori congruere orationis unum genus. Nec ferè pluribus in Oratore eadem. Sed illic L. Craſſus, cùm apud ſummos oratores, hominesq́; eruditiſſimos dicat, ſatis habet partem hãc uelut notare inter agnoſcentes. Et hic Cicero alloquens Brutum teſtatur eſſe hæc ei nota, ideoq́; breuius à ſe dici, quanquàm ſit fuſius locus, tracteturq́; à philoſophis latius. Nos inſtitutionem

*profeſſi, non ſolum ſcientibus iſta, ſed etiam diſcentibus tradi-mus: ideoq; paulò pluribus uerbis debet haberi uenia. Quare no tum ſit nobis ante omnia, quid conciliando, docendo, mouendo iudici cõueniat, quid quaq; parte orationis petamus. Ita nec ue-tera, nec translata, aut ficta uerba incipiẽdo, narrãdo, argumẽ-tando, tractabimus, neq; decurrẽtis cõtexto nitore circuitus, ubi diuidenda erit cauſa, & in partes ſuas *digerenda, neq; humi-le, atq; quotidianũ ſermonis genus, & compoſitione ipſa diſſo-lutum epilogis dabimus, nec iocis lachrymas, nec rurſus lachry-mas, ubi opus erit miſeratione, ſiccabimus. Nam ornatus omnis non tam ſua, quàm rei cui adhibetur, cõditione conſtat: nec plus refert quid dicas, quàm quo loco. Sed totũ hoc aptè dicere, non elocutionis tantum genere conſtat, ſed eſt cum inuentione com-mune: Nam ſi tantum habent etiam uerba momentum, quantò res ipſæ maius? Quarum quæ eſſet obſeruatio, ſuis locis ſubinde ſubiecimus. Illud eſt diligentius docendum, eum demum dicere aptè, qui non ſolum quid expediat, ſed etiã quid deceat, inſpexe rit. Nec me fugit plerunq; hæc eſſe cõiuncta. Nam quod decet, ferè prodeſt: neq; alio magis animi iudicum conciliari, aut ſi res in contrariũ tulit, alienari ſolent. Aliquado tamen & hæc diſſen tiunt. Quoties autem pugnabunt, ipſam utilitatem uincet, quod decet. Nam quis neſcit, nihil magis profuturũ ad abſolutionem Socrati fuiſſe, quàm ſi eſſet uſus illo iudiciali genere defenſionis, & oratione ſummiſſa cõciliaſſet iudicum animos ſibi, crimenq; ipſum ſolicitè redarguiſſet? Verum id minime eũ decebat: ideoq; ſic egit, ut qui pœnam ſuam honoribus ſummis eſſet æſtimatu-rus. Maluit enim uir ſapientiſſimus, quod ſupereſſet ex uita ſibi perire, quàm quod præteriſſet. Et quando ab hominibus ſui tem poris parum intelligebatur, poſterorum ſe iudicijs reſeruauit, breui detrimẽto iam ultimæ ſenectutis æuum ſeculorũ omnium conſecutus. Itaque quamuis Lyſias, qui *tum in dicendo præ-ſtantiſſimus habebatur, defenſionem illi ſcriptam obtuliſſet, uti ea no*

*dirigenda

*unus

ea noluit, cum bonam quidem, ſed parum ſibi conuenientem iudicaſſet. Quo uel ſolo patet, non perſuadendi, ſed bene dicendi finem in oratore ſeruandum, cum interim perſuadere deforme ſit. Non *fuit hoc utile abſolutioni: ſed, quod eſt maius, homini fuit.* Et *nos ſecundum communem potius loquendi conſuetudinem, quàm ipſam ueritatis regulam diuiſione hac utimur, ut ab eo quod deceat, utilitatem ſeparemus: niſi fortè prior ille* Aphri*canus, qui patria cedere, quàm cum* Tribuno Ple. *humilimo cõtendere de innocentia ſua maluit, inutiliter ſibi uidetur conſuluiſſe.* Aut P. Rutilius, *uel cùm illo penè* Socratico *genere defenſionis eſt uſus, uel cùm reuocante cum* P. *Sylla manere in exilio maluit, quid ſibi maxime conduceret, neſciebat.* Hi *uero parua illa quæ abiectiſſimus quiſq; animus utilia credit, ſi cum uirtute conferantur, deſpicienda iudicauerunt, ideoq; perpetua ſeculorum admiratione celebrantur.* Neque *nos ſimus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus.* Sed *hoc qualecunq; diſcrimen raro admodum euenit.* Cæterum *idem ferè, ut dixi, in omni genere cauſarum & proderit, & decebit.* Eſt *autem quod omnes, & ſemper, & ubiq; perſuadere ac dicere honeſte, honeſteq; facere deceat, contraq; neminem unquã ullo in loco turpiter.* Mi*nora uerò, quæq; ſunt ex medijs, plerunq; ſunt talia, ut alijs ſint concedẽda, alijs non ſint.* Aut *pro perſona, tẽpore, loco, cauſa, magis ac minus, uel excuſata debeant uideri, uel reprehendenda.* Cum *dicamus autem de rebus aut alienis, aut noſtris, diuidenda eſt ratio eorum, dum ſciamus pleraq; neutro loco couenire.* In *primis enim omnis ſui uitioſa iactatio eſt, eloquentiæ tamen in oratore præcipue, affertq; audientibus non faſtidium modò, ſed plerunq; etiam odium.* Habet *enim mens noſtra natura ſublime quiddam & erectum, & impatiens ſuperioris.* Ideoq; *abiectos aut ſubmittentes ſe libenter alleuamus, quia hoc facere tanquam maiores uidemur: & quoties diſceſſit æmulatio, ſuccedit humanitas.* At *qui ſe ſupra modũ extollit, premere ac deſpicere*

creditur

creditur, nec tam ſe maiorem, quàm minores cæteros facere. Inde *inuident humiliores: nam hoc uitium eſt eorũ, qui nec cedere uolunt, nec poßunt cõtendere, rident ſuperiores, improbãt bonos.* Pleruną; *uerò deprehendas arrogãtium fallacem de ſe opinionem, ſed in ueris quoq; ſufficit cõſcientia.* Reprehẽſus *eſt in hac parte non mediocriter* Cicero, *quanquàm is quidem rerum à ſe geſtarum maior, quàm eloquẽtiæ fuit in orationibus utiq; iactator.* Ac *pleruną; illud quoq; non ſine aliqua ratione fecit.* Aut *enim tuebatur eos, quibus erat uſus adiutoribus in opprimenda coniuratione: aut reſpondebat inuidiæ, cui tamen non fuit par, ſeruatæ patriæ pœnam paßus exilium, ut illorum quæ egerat in conſulatu freques cõmemoratio, poßit uideri nõ gloriæ magis, quàm defenſioni data.* Eloquentiam *quidẽ cum plenißimam diuerſæ partis aduocatis concederet, ſibi nũquàm in agẽdo immodice arrogauit.* Illius *ſunt enim: Siquid eſt in me ingenij iudices, quod ſentio quàm ſit exiguum: &*, Nam *quo minus ingenio poßum, ſubſidio mihi diligentiam cõparaui.* Quinetiam *contra* Q. *Cæcilium de accuſatore in* Verrem *conſtituendo, quamuis multum eſſet in hoc quoq; momenti, uter ad agendũ magis idoneus ueniret, dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quàm arrogauit ſibi, ſeq; nõ conſecutũ, ſed omnia feciſſe ut poßet eam cõſequi, dixit.* In *epiſtolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen perſona, uerum de eloquentia ſua dicit.* Et *aperte tamen gloriari, neſcio an ſit magis tolerabile, uel ipſa uitij huius ſimplicitate, quàm illa iactatione peruerſa, ſi abundans opibus, pauperem ſe neget, nobilis obſcurum, & potens infirmum, quàm ſi ſe diſertus imperitum planè & infantẽ uocet.* Ambitioſißimũ *gloriãdi genus eſt etiam deridere.* Ab *alijs ergo laudemur.* Nam *ipſos, ut* Demoſthenes *ait, erubeſcere etiã cum ab alijs laudamur, decet.* Neq; *hoc dico, non aliquando de rebus à ſe geſtis oratori eſſe dicẽdum, ſicut eidem* Demoſtheni *pro* Cteſiphonte, *quod tamen ita emendauit, ut neceßitatem*

ceſsitatem id faciendi oſtenderet, inuidiamq; omnem in eum regereret, qui hoc ſe coëgiſſet. Et M. *Tullius ſæpe dicit de oppreſſa coniuratione Catilinæ, ſed modò id uirtuti ſenatus, modò prouidentiæ deorum immortalium aßignat, plerunque contra inimicos atque obtrectatores plus uendicat ſibi.* Erant enim *tuenda, cum obijcerētur.* In *carminibus utinam peperciſſet, quæ non deſierunt carpere maligni:*

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ. &: *Tullij carmina.*
O' *fortunatam natam me Conſule* Romam.

Et, Ioue illum à quo in cōſiliū deorū aduocatur. &, Mineruam, quæ omnes cū artes edocuit: quæ ſibi ille, ſecutus quædā Græcorum exempla, permiſerat. Verū eloquētiæ ut indecora iactatio, ſic nonnūquam concedenda fiducia eſt. Nam *quis reprehendat hæc? Quid putem? contemptum'ne me? non uideo nec in uita, nec in gratia, nec in rebus geſtis, nec in hac mea mediocritate ingenij, quid deſpicere poßit Antonius.* Et *paulò pòſt apertius: An decertare mecum uoluit contentione dicendi?* Hoc *quidem beneficium eſt. Quid enim plenius? quid uberius, quàm mihi pro me & contra Antonium dicere? Arrogantes & illi, qui ſe iudicaſſe de cauſa, nec aliter affuturos fuiſſe proponunt. Nam & inuiti iudices audiunt præſumētem partes ſuas, nec hoc oratori contingere inter aduerſarios, quod Pythagoræ inter diſcipulos contigit, poteſt: Ipſe dixit. Sed iſtud magis minus'ue uitioſum eſt pro perſonis dicentium. Defenditur enim aliquatenus, ætate, dignitate, autoritate: quæ tamen uix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum ſit aliqua moderatione, ſicut omnia in quibus patronus argumentum ex ſeipſo petet, quod fuiſſet tumidius, ſi criminis loco eſſe negaſſet Cicero, equitis Romani eſſe filium ſe defendente. At ille fecit hoc etiam fauorabile, coniungendo cum iudicibus dignitatem ſuam.* Equitis *autem Romani eſſe filium, criminis loco poni ab accuſatoribus, neque his iudicantibus oportuit, nec defendentibus nobis. Im*pudens

omnia quæ ad efficiendum oratione quod propoſuerit, ualent, libenter adhibebit, cum prius quod honeſtum ſit, efficere in animo ſuo conſtituerit. Eſt quod principes deceat, alijs non conceſſeris. Imperatorum ac triumphantium ſeparata eſt aliqua ex parte ratio eloquentiæ, ſicut Pompeius abunde diſertus rerum ſuarum narrator, & hic qui bello ciuili ſe interfecit Cato, eloquens ſenator fuit. Idem dictum ſæpe in alio liberum, in alio furioſum, in alio ſuperbum eſt. Verba aduerſus Agamemnonem à Therſite habita ridentur: da illa Diomedi, alij'ue cui pari, magnum animum ferre præ ſe uidebuntur. Ego te, inquit, conſulem putem L. Craſſus Philippo, cum tu me non putes ſenatorē? Vox honeſtiſſimæ libertatis, non tamen ferres quencunque dicentem. Negat ſe magni facere aliquis poëtarum, utrum Cæſar ater an albus homo ſit, inſania. Verte, ut idem Cæſar de illo dixerit, arrogātia eſt. Maior in perſonis obſeruatio eſt apud comicos tragicoſq;. Multis enim utuntur, & uarijs. Eadē & eorum qui orationes alijs ſcribebant, fuit ratio, & declamantium eſt. Non enim ſemper ut aduocati, ſed plerunq; ut litigatores dicimus. Verum etiam in ijs cauſis quibus aduocamur, eadem differentia diligēter eſt cuſtodienda. Vtimur enim fictione perſonarum, & uelut ore alieno loquimur, dandiq; ſunt ijs, quibus uocem accommodamus, ſui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. Quid aſperius lictore Verris? Vt adeas, tantum dabis. Quid fortius illo? Cuius inter ipſa uerberum ſupplicia una uox audiebatur, Ciuis Romanus ſum. Quàm dignæ Milonis in peroratione ipſa uoces eo uiro, qui pro Republica ſeditioſum ciuem toties cōpeſcuiſſet? quiq; inſidias uirtute ſuperaſſet? Denique non modò quot in cauſa, totidem in proſopopœia ſunt uarietates: ſed hoc etiam plures, quòd in his puerorum, fœminarum, pupillorum, mutarum etiam rerum aſſimulamus affectus, quibus omnibus debetur ſuus decor. Eadem in ijs pro qui-

bus agemus, obſeruanda ſunt. Aliter enim pro alio ſæpe dicendum eſt, ut quiſq; honeſtus, humilis, inuidioſus, fauorabilis erit, adiecta propoſitorum quoq;, & anteactæ uitæ differentia. Iucundiſsima uerò in oratore humanitas, facilitas, moderatio, beneuolentia. Sed illa quoq; diuerſa bonum uirum decent, malos odiſſe, publica uice cõmoueri, ultum ire ſcelera & iniurias, & omnia, ut in initio dixi, honeſta. Nec tantum quis, & pro quo, ſed etiam apud quẽ dicas, intereſt. Facit enim & fortuna diſcrimen, & poteſtas: nec eadem apud principem, magiſtratum, ſenatorem, priuatum tamen liberum ratio eſt: nec eodem ſono publica iudicia, & arbitrorum diſceptationes aguntur. Nam ut orantẽ pro capite ſolicitudo deceat, & cura, & omnes ad amplificandam orationem quaſi machinæ: ita in paruis rebus iudicijsq; uana ſint eadem. Rideaturq; meritò qui apud diſceptatorem de re leuiſsima ſedens dicturus utatur illa Ciceronis confeſſione, nõ modò ſe animo cõmoueri, ſed etiam corpore ipſo perhorreſcere. Quis uerò neſciat quin aliud dicendi genus poſcat grauitas ſenatoria, aliud aura popularis? cum etiã ſingulis iudicantibus, non idem apud graues uiros, quod leuiores: non idẽ apud eruditum, quod militarem ac ruſticum, deceat: ſitq; nonnunquam ſummittenda & contrahenda oratio, ne iudex eam uel intelligere, uel capere non poſsit. Tempus quoque ac locus egent obſeruatione propria. Nam & tempus tum lætum, tum triſte, tum liberum, tum anguſtũ eſt. Atqui ad hæc omnia componendus orator, & loco publico priuato'ne, celebri an ſecreto, aliena ciuitate an tua, in caſtris denique, an foro dicas, inter eſt plurimum: ac ſuam quicque formam, & proprium modum eloquentiæ poſcit. Cum etiam in cæteris actibus uitæ non idem in foro, curia, campo, theatro, domi facere conueniat, & pleraque quæ natura non ſunt reprehendenda, atque ideo interim ſunt neceſſaria, alibi q̃ mos permiſerit, turpia habeantur. Illud iam diximus, quãtò plus nitoris & cultus demonſtratiuæ

materiæ

materiæ,ut ad delectationem audientium compoſitæ,quàm quæ ſunt in actu & contentione, ſuaſoriæ iudicialesq; permittant. Hoc *adhuc adijciendum, aliquas etiam quæ ſunt egregiæ dicendi uirtutes, quo minus deceant, effici conditione cauſarum.* An *quiſquam tulerit reum in diſcrimine capitis, præcipue qui apud uictorem & principẽ pro ſe ipſe dicat, frequẽti translatione, fictis ac repetitis ex uetuſtate uerbis, cõpoſitione quæ ſit maxime à uulgari uſu remota,decurrentibus periodis, quàm lætiſsimis iocis ſententijsq; dicẽtem?* Non *perdant hæc omnia neceſſarium periclitanti ſolicitudinis colorem, petendumq́; etiam innocentibus miſericordiæ auxilium?* Cõmoueatur'ne *quiſquam eius fortuna,quẽ tumidum,ac ſui iactantem, & ambitioſum inſtitorem eloquẽtiæ in ancipiti ſorte uideat? non, imò oderit reũ uerba aucupantem, & anxium de fama ingenij, & cui eſſe diſerto uacet.* Quod *mire* M.Cælius *in defenſione cauſæ, qua reus de ui fuit, comprehendiſſe mihi uidetur:* Ne *cui ueſtrum, atque etiam omnium,qui ad rem agendã adſunt,mens,aut uultus moleſtior,aut uox immoderatior aliqua, aut deniq;, quod nimium eſt, iactantior geſtus fuiße uideatur.* Atqui *ſunt quædam actiones in ſatisfactione, deprecatione, confeßione poſitæ.* Sentẽtiolis'ne *flendum erit? epiphonemata, aut enthymemata exorabunt? non quicquid meris adijcietur affectibus omnes eorum diluet uires, & miſerationem ſecuritate laxabit?* Agè *ſi de morte filij ſui, uel iniuria,quæ morte ſit grauior,dicendum patri fuerit,aut in narrando gratiã illam expoſitionis,quæ cõtinget ex ſermone puro atq; dilucido,quæret,breuiter ac ſignificanter ordinem rei protuliſſe contentus, aut argumenta diducet in digitos, & propoſitionum ac partitionum captabit lepôrem? & ut plerunq; in hoc genere moris eſt,intẽtione omni remiſſa loquatur?* Quò *fugerit interim dolor ille? ubi lachrymæ ſubſtiterint? unde ſe in mediũ tam ſecura obſeruatio artium miſerit?* Non *ab exordio uſq; ad ultimã uocẽ cõtinuus quidam gemitus, & idem*

triſtitiæ uultus ſeruabitur? ſi quidem uolet dolorem ſuum etiam in audientes transfundere, quem ſi uſquam remiſerit, in animũ iudicantium non reducet. Quod præcipue declamantibus (neq; enim me pœnitet ad hoc quoq; opus meum, & curã ſuſceptorum ſemel adoleſcentium reſpicere) cuſtodiendum eſt, quo plures in ſchola fingũtur affectus, quos nõ ut aduocati, ſed ut paßi ſubimus. Cum etiã hoc genus ſimulari litium ſoleat, cũ ius mortis à ſenatu quidam, uel ob aliquam magnam infelicitatem, uel etiam pœnitentiam petunt, in quibus non ſolum cantare, quod uitium peruaſit, aut laſciuire, ſed ne argumentari quidem niſi mixtis, & quidem ita, ut in ipſa probatione magis emineãt, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem poteſt, uidetur poſſe etiam deponere. Neſcio tamen an huius, de quo loquimur, decoris cuſtodia maxime circa eos, contra quos dicimus, examinanda ſit. Nam ſine dubio in omnibus ſtatim accuſationibus hoc agendum eſt, ne ad eas libenter deſcendiſſe uideamur. Ideoq; mihi illud Caßij Seueri non mediocriter diſplicet: Dij boni uiuo, & quo me uiuere iuuet, Aſpernatem reum uideo. Non enim iuſta ex cauſa uel neceſſaria uideri poteſt poſtulaſſe eum, ſed quadam accuſandi uoluptate. Præter hoc tamen, quod eſt commune, propriam moderationem quædam cauſæ deſiderant. Quapropter & qui curationem bonorum patris poſtulabit, doleat eius ualetudine, & quamlibet grauia filio pater obiecturus miſerrimam ſibi oſtendat eſſe hanc ipſam neceßitatem, nec hoc paucis modò uerbis, ſed toto colore actionis, ut id eum non dicere modò, ſed etiam uere dicere appareat. Nec cauſanti pupillo ſic tutor iraſcatur unquam, ut non remaneant amoris ueſtigia, & ſacra quædam patris eius memoria. Iam quo modo contra abdicantem patrem, querentem uxorem, agi cauſam oporteret, in libro, ut arbitror, ſeptimo dixi. Quando etiam aduocati uoce uti deceret, quartus liber, in quo prooemij præcepta ſunt, continet. Eſſe & in uerbis quod deceat, aut turpe ſit

pe ſit, nemini dubium eſt. Vnum iam igitur huic loco, quod eſt ſanè ſummæ difficultatis, adijciendum uidetur, quibus modis ea quæ ſunt natura parum ſpecioſa, quæq; nō dicere, ſi utrumlibet eſſet liberum, maluiſſemus, non tamen ſint indecora dicentibus. Quid aſperiorem habere frontem poteſt? aut quid aures hominum magis reſpuunt, quàm cū eſt filio filijs'ue aduocatis in matrem perorandum? Aliquando tamen neceſſe eſt, ut in cauſa Cluentij Habiti. Sed non ſemper illa uia qua contra Saſiam Cicero uſus eſt: non quia non ille optime, ſed quia plurimum refert, qua in re, & quomodo lædat. Itaq; illa cum filij caput palàm impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ ſola ſupererant, diuinè Cicero ſeruauit. Primum ne obliuiſceretur reuerentiæ, quæ parentibus debetur: deinde ut repetitis altius cauſis, diligentiſsime oſtenderet, quàm id quod erat in matrem dicturus, non oporteret modò fieri, ſed etiam neceſſe eſſet. Primaq; hæc expoſitio fuit, quanquàm ad præſentem quæſtionem nihil pertinebat, adeò in cauſa difficili atq; perplexa, nihil prius intuendum credidit, quàm quid deceret. Fecit itaq; nomen parentis non filio inuidioſum, ſed ipſi in quam dicebatur. Poteſt tamen aliquando mater & in re leuiore, aut minus infeſta contra filium ſtare, tum lenior atq; ſummiſsior decebit oratio. Nam & ſatisfaciendo aut noſtram minuemus inuidiam, aut etiam in diuerſum eam transferemus: & ſi grauiter dolere filiū palàm fuerit, credetur abeſſe ab eo culpā, fietq; ultro miſerabilis. Auertere quoq; in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur: & omnia nos paſſuros, nihil aſpere dicturos, teſtandum, ut etiam ſi non poſsimus non conuiciari, nolle uideamur. Etiam ſi quid obijciendum erit, officium eſt patroni, ut id filio inuito, ſed fide cogente facere credatur. Ita poterit uterq; laudari. Quod de matre dixi, de utroq; parente accipiendū eſt. Nam inter patres etiam filioſq;, cum interueniſſet emancipatio, litigatū ſcio. In alijs quoq; propinquitatibus cuſtodiendum eſt, ut inuiti, &

neceſſariò, & parce iudicemur dixiſſe, magis autẽ aut minus, ut cuiq; perſonæ debetur reuerẽtia. Eadẽ pro libertis aduerſus patronos obſeruantia, & ut ſemel plura complectar, nũquàm decebit ſic aduerſus tales agere perſonas, quo modo cõtra nos agi ab hominibus cõditionis eiuſdẽ iniquo animo tuliſſemus. Præſtatur hoc aliquãdo etiã dignitatibus, ut libertatis noſtræ ratio red datur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiã ambitioſos putet. Itaq; Cicero quãquã erat in Cottam grauiſſime dicturus, neq; aliter agi P. Oppij cauſa poterat, longa tamẽ præfatione excuſauit officij ſui neceſſitatem. Aliquãdo etiam inferioribus, præcipueq; adoleſcentulis parcere aut mederi decet. Vtitur hac moderatione Cicero pro Cælio contra Atracinum, ut eum non inimicè corripere, ſed penè patriè monere uideatur. Nam & iuuenis & nobilis, & non iniuſto dolore uenerat ad accuſandum. Sed in his quidem in quibus uel iudici, uel etiã aſsiſtentibus ratio noſtræ moderationis probari debet, minor eſt labor: illic plus difficultatis, ubi ipſos contra quos dicimus, ueremur offendere. Duæ ſimul huiuſmodi perſonæ Ciceroni pro Muræna dicenti obſtiterũt, M. Catonis Seruijq; Sulpitij: quàm decenter tamen Sulpitio cum omnes conceſſiſſet uirtutes, ſcientiam petendi conſulatus ademit? Quid enim aliud eſſet quo ſe uictũ homo nobilis, & iuris antiſtes magis ferret? Vt uerò rationẽ defenſionis ſuæ reddidit, cum ſe ſtuduiſſe petitioni Sulpitij contra honorem Murænæ, non idem debere accuſationi contra caput, diceret? Quàm molli autem articulo tractauit Catonem? cuius naturam ſummè admiratus, non ipſius uitio, ſed Stoicæ ſectæ, quibuſdam in rebus factam duriorem uideri uolebat, ut inter eos non forenſem contentionem, ſed ſtudioſam diſputationem crederes incidiſſe. Hæc eſt profectò ratio, & certiſsimũ præceptorũ genus, illius uiri obſeruatio, ut cũ aliquid detrahere ſalua gratia uelis, concedas alia omnia, in hoc ſolo uel minus peritum, quàm in cæteris, adiecta, ſi poterit fieri, etiã cauſa cur

ita

ita ſit, uel paulò pertinaciorem, uel credulũ, uel iratum, uel impulſum ab alijs. Hoc illis cõmune remedium eſt, ſi in tota actione æqualiter appareat non honor modò, ſed etiã charitas: præterea cauſa ſit nobis iuſta ſic dicendi, neq; id moderatè tantùm faciamus, ſed etiam neceſſariò. Diuerſum ab hoc, ſed facilius, cũ hominum, aut alioqui turpium, aut nobis inuiſorum, quædam facta laudanda ſunt. Decet enim rem ipſam probare in qualicũq; perſona. Dixit Cicero pro Gabinio, & P. Vatinio inimiciſsimis antea ſibi hominibus, & in quos orationes etiã ſcripſerat. Verum cauſa iuſta ſit fatendo, non ſe de ingenij fama, ſed de fide eſſe ſolicitum. Difficilior ei ratio in iudicio Cluentiano fuit, cũ Scamandrum neceſſe haberet dicere nocẽtem, cuius egerat cauſam. Verum illud elegantiſsime, cum eorum à quibus ipſe perductus eſſet, preces, tum etiam adoleſcentiam ſuam excuſat, detracturus alioqui plus autoritatis, ſi in cauſa præſertim ſuſpecta, ſe eum eſſe, qui temere nocentes reos ſuſciperet, fateretur. Apud iudicem uerò, quod aut propter alienum commodum in cauſa quam ſuſceperimus, aut ſuum, ut perſuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditiſsima. Fiducia enim iuſtitiæ eius, non cauſæ, nihil nos timere ſimulabimus. Ipſe erit gloria inflandus, ut tantò clarior futura ſit fides, ac religio in pronunciando, quantò minus uel offenſæ, uel utilitati ſuæ indulſerit. Hoc modo & apud eos à quibus appellatum erit (ſi fortè ad eoſdem remittentur) adijcienda ratio, uel neceßitatis alicuius, ſi id cauſæ cedit, uel erroris, uel ſuſpicionis. Tutiſsimum ergo pœnitentiæ confeßio, & ſatisfactio culpæ, perducendusq; omni modo iudex ad iræ pudorem. Accidit etiam nonnunquam, ut eandem cauſam, de qua pronunciauit, cognoſcat iterum, tum illud quidem commune, apud alium nos iudicem diſputaturos de illius ſententia non fuiſſe. Neq; enim emendari ab alio quàm ipſo fas eße. Cæterum ex cauſa ut quæq; permittet, aut ignorata quædam, aut defuiſſe teſtes, aut quod timidiſsime, & ſi nihil aliud planè fue-

rit, dicendum eſt, patronos non ſatisfeciſſe. Succurret etiam, ſi apud alios iudices agetur, ut in ſecunda aſſertione, aut in Centumuiralibus iudicijs duplicibus parte uicta, decentius erit quoties contigerit, ſeruare iudicum pudorem, de qua re latius in probationum loco dictum eſt. Poteſt euenire, ut in alijs reprehendenda ſint, quæ ipſi fecerimus, ut obijcit Tubero Q. Ligario, quòd in Africa fuerit, & ambitus quidam damnati recuperandæ dignitatis gratia, reos eiuſdem criminis detulerunt, ut in ſcholis luxuriantem patrem, luxurioſus ipſe iuuenis accuſat. Id quàm decenter fieri poßit, equidem nõ inuenio, niſi aliquid reperiatur, quod interſit, perſona, ætas, tempus, cauſa, locus, animus. Tubero iuuenem ſe patri hæſiſſe, illum à ſenatu miſſum non ad bellum, ſed ad frumentum coëmendum ait, ut primùm licuerit à partibus receßiſſe: Ligarium & perſeueraſſe, & non pro Cn. Pompeio, inter quem & Cæſarem dignitatis fuerit contentio, cum ſaluam uterq; Rempublicam uellet, ſed pro Iuba atque Afris inimicißimis populo Romano ſtetiſſe. Cæterum uel facilimum eſt ibi alienam culpam accuſare, ubi fateris tuam. Verum id iam iudicis eſt, non actoris. Quòd ſi nulla contigit excuſatio, ſola colorem habet pœnitentia. Poteſt enim uideri ſatis emẽdatus, qui in odium eorum, in quibus errauerat, ipſe conuerſus eſt. Sunt enim quidam, qui hoc natura ipſa rei non indecens faciunt, ut cum pater ex meretrice natum, quòd amet meretricem in matrimonium, abdicat. Scholaſtica materia, ſed non quæ non poßit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet, uel quòd omnium ſit uotum parentum, ut honeſtiores quàm ſint ipſi, liberos habeant. Nam & filia nata, meretrix eam mater pudicam eſſe uoluiſſet. Vel quòd humilior ipſe fuerit (licet enim hoc dicere) uel quòd non habuerit patrem, qui moneret: quin eò minus faciendum filio fuiſſe, ne renouaret domus pudorem, & exprobraret patri nuptias, matri prioris uitæ neceßitatem, ne denique legem quandam ſuis quoq; ſubinde liberis daret: & credi

credibilis erit etiam propria quædam in illa meretrice turpitudo, quàm nunc hic pater ferre non poſſit. Alia prætereo. Neque *enim nunc declamamus, ſed oſtendimus nonnunquam poſſe ipſis incommodis dicentem bene uti.* Illic *maior æſtus, ubi quis pudenda quæritur, ut ſtuprũ præcipue in maribus, aut os profanatum, non dico ſi loquatur ipſe (nam quid aliud ei quàm gemitus ac fletus & execratio uitæ conueniat? ut iudex intelligat potius dolorem illum quàm audiat?) ſed patrono quoque per ſimiles affectus eundum erit, quia hoc iniuriæ genus uerecundius ineſt paſſis quàm auſis.* Molliendа *eſt in pleriſq; alio colore aſperitas orationis, ut* Cicero *de proſcriptorum liberis fecit:* Quid *enim crudelius quàm homines honeſtis parentibus ac maioribus natos à* Republica *ſubmoueri?* Itaq; *durum id eſſe ſummus ille tractandorum animorum artifex confitetur: ſed ita legibus* Syllæ* *cohærere ſtatum ciuitatis affirmat, ut his ſolutis ſtare ipſa non poſſit.* Aſſecutus *itaq; eſt, ut aliquid eorum quoque cauſa uideretur facere, contra quos diceret.* Illud *etiam in iocis monui, quàm turpis eſſet fortunæ inſectatio; & ne in totos ordines, aut gentes, aut populos petulantia incurreret.* Sed *interim fides patrocinij cogit quædam de uniuerſo genere aliquorum hominum dicere, uel libertinorum, uel militum, uel publicanorum, uel ſimiliter aliorum: in quibus omnibus commune remedium eſt, ut ea quæ lædunt, non libenter tractare uidearis: nec in omnia impetum facias, ſed in id quod expugnandum eſt: & reprehendens, alia laude compenſes.* Si *milites cupidos dicas eſſe, non mirum, quòd periculorum ac ſanguinis maiora ſibi deberi præmia putẽt: eoſdem petulantes, & hoc fieri, quòd bellis magis, quàm paci aſſueuerint.* Libertinis *detrahenda eſt autoritas, licet his teſtimonium reddere induſtriæ, per quam exierint de ſeruitute.* Quod *ad nationes exteras pertinet,* Cicero *uarie detracturus* Græcis *teſtibus fidem, doctrinam his concedit ac literas, ſeq; eius gentis amatorem eſſe profitetur.*

*continueri

Sardos cõtemnit, Allobrogas ut hoſteis inſectatur: quorũ nihil tunc cum diceretur, parum aptum, aut remotum à cura decoris fuit. Verborum etiam moderatione detrahi ſolet, ſi qua eſt rei inuidia, ſi aſperum dicas nimium ſeuerum, iniuſtum perſuaſione labi, pertinacem ultra modum tenacem eſſe propoſiti, plerunq; uelut ipſos coneris ratione uincere, quod eſt molliſsimum. Inde-corum eſt ſuper hæc omne nimium, ideoq; etiã quod natura rei ſatis aptum eſt, niſi modo quoq; temperetur, gratiã perdit. Cu-ius rei obſeruatio iudicio magis quodã ſentiri, quàm præceptis tradi poteſt, quantum ſatis ſit, & quantũ recipiant aures. Non habet hæc res menſuram, & quaſi pondus, quia ut in cibis, alia alijs magis complent. Adijciẽdum etiam breuiter uidetur, quòd ferè dicendi uirtutes diuerſiſsimæ, non ſolum ſuos amatores ha beant, ſed ab eiſdem ſæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco ſcribit id eſſe optimum, quod cum te facilè credideris conſequi imitatione, non poſsis. Alio uerò, non ſe id egiſſe, ut ita diceret, quomodo ſe quilibet poſſe confideret, ſed quomodo nemo. Quod poteſt pugnare inter ſe uideri. Verum utrũq; ac meritò laudatur. Cauſa enim modoq; diſtat, quia ſimplicitas illa, & uelut ſecuritas inaffectatæ orationis, mire tenues cauſas decet. Maioribus illud admirabile dicendi genus magis conuenit. In utroq; eminet Cicero, ex quibus alterum imperiti ſe poſſe con-ſequi credent, neutrum qui intelligunt.

De memoria. CAP. II.

MEmoriam quidam naturæ modò eſſe munus exiſtimaue runt, eſtq; in ea non dubiè plurimum, ſed ipſa excolen-do, ſicut alia omnia, augetur. & totus, de quo diximus, adhuc inanis eſt labor, niſi cæteræ partes hoc uelut ſpiritu cõtinentur. Nam & omnis diſciplina memoria cõſtat, fruſtraq; docemur, ſi quicquid audimus, præterfluat, & exemplorum, legum, reſpon-ſorũ, dictorum, beneq; factorũ, quæ uelut quaſdam copias, qui-bus abundare, quaſq; in promptu ſemper habere debet orator,

eadem

eadem illa uis repræſentat. Neq; immeritò theſaurus hic eloquẽtiæ dicitur. Sed non firmè tantum continere, uerum etiam citò percipere multa acturos oportet, nec quæ ſcripſeris modò iterata lectione complecti, ſed in cogitatus quoq; rerum ac uerborum contextum ſequi, & quæ ſint ab aduerſa parte dicta, meminiſſe, neq; utiq; eo quo dicta ſunt ordine refutare, ſed opportunis locis ponere. Quid extemporalis oratio? non alio mihi uidetur mentis uigore conſtare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi ſumus, intuenda ſunt. Ita cum ſemper cogitatio ultra id quod eſt, longius quærit, quicquid interim reperit, quodammodo apud memoriam deponit, quod illa quaſi media quædam manus acceptum ab inuentione tradit elocutioni. Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid ſit quod memoriã faciat, quanquàm pleriq; imprimi quædã ueſtigia noſtro animo, quæ uelut in gyris anulorũ ſigna ſeruentur, exiſtimant. Neq; ero tam credulus, ut quaſi habitu tardiorẽ firmioremq; memoriam fieri putem. Eius autem quod ad animum pertinet, magis admirer naturam, ſubitò res uetuſtas tanto ex interuallo repetitas reddere ſe & offerre, nec tantùm requirentibus, ſed etiã ſponte interim, nec uigilantibus, ſed etiã quiete cõpoſitis magis: eoq; illa quoq; animalia quæ carere intellectu uidemus, meminerunt & agnoſcunt, & quamlibet longo itinere diducta ad aſſuetas ſibi ſedes reuertuntur. Quid, nõ hæc uarietas mira eſt? excidere proxima, uetera inhærere? heſternorum immemores, acta pueritiæ recordari? Quid, quòd quædam requiſita ſe occultant, & eadem fortè ſuccurrunt, nec manet ſemper memoria, ſed aliquando etiam redit? Neſciretur tamen quanta uis eſſet eius, quanta diuinitas illa, niſi in hoc lumen orandi uim extuliſſet: non enim rerum modò, ſed etiam uerborum ordinẽ præſtat, nec ea pauca contexit, ſed durat propè in infinitum, & in longiſſimis actionibus prius audiẽdi patiẽtia, quàm memoriæ fides deficit. Quod & ipſum argumentum eſt, ſubeſſe artem aliquam, iuuariq;

loſum uidetur. Neque omnino huius rei meminit uſquam poëta ipſe, profectò non taciturus de tanta ſua gloria. Ex hoc Simonidis facto, notatum uidetur iuuari memoriam ſignatis animo ſedibus, idq́; credere ſuo quiſq; experimento. Nam cũ in loca aliqua poſt tempus reuerſi ſumus, nõ ipſa agnoſcimus tantum, ſed etiam quæ in his fecerimus reminiſcimur, perſonæq́; ſubeunt, nonnunquam tacitæ quoq; cogitationes in mentem reuertũtur. Nata eſt igitur, ut in pleriſq;, ars ab experimento. Loca diſcunt quàm maximè ſpatioſa, multa uarietate ſignata, domũ fortè magnam, & in multos diductam receſſus. In ea quicquid notabile eſt, animo diligenter affigitur, ut ſine cunctatione ac mora parteis eius omneis cogitatio poſſit percurrere. Et primus hic labor eſt, non hærere in occurſu. Plus enim quàm firma debet eſſe memoria, quæ aliam memoriam adiuuet. Tum quæ ſcripſerunt, uel cogitatione complectuntur, & alio ſigno quo moueantur, notant: quod eſſe uel ex re tota poteſt, ut de nauigatione, militia: uel ex uerbo aliquo. Nam etiam excidentes unius admonitione uerbi in memoriam reponuntur. Sit autem ſignum nauigationis, ut ancora: militiæ, ut aliquid ex armis. Hæc itaq; digerunt, primum ſenſum uel locum ueſtibulo quaſi aſſignant, ſecũdum atrio, tum impluuia circumeunt, nec cubiculis modò aut exedris, ſed *ſtratis etiam ſimilibusq́; per ordinem committunt. *ſtatuis Hoc facto cùm eſt repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recenſere, & quod cuiq; crediderunt, repoſcunt, & eorum imagine admonentur, ut quamlibet multa ſint, quorum meminiſſe oporteat, fiant ſingula connexa quodam choro, ne errent coniungentes prioribus ſequentia ſolo ediſcendi labore. Quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri poteſt. Etiam fingere ſibi has imagines licet. Opus eſt ergo locis, quæ uel finguntur, uel ſumuntur imaginibus, uel ſimulachris, quæ utique fingenda ſunt. Imagines notæ ſunt, quibus ea quæ ediſcenda ſunt, notamus, ut

mus,ut quo modo Cicero dicit, locis pro cera, ſimulachris pro literis utuntur. Illud quoq; ad uerbum ponere optimũ fuerit: *Locis eſt utendum multis, illuſtribus, explicatis, modicis interualis: Imaginibus autem agentibus, acribus, inſignitis, quæ occurrere celeriterq; percurrere animum poſsint.* Quo magis miror quo modo Metrodorus in duodecim ſignis, per quæ ſol meat, trecenos & ſexagenos inuenerit locos: uanitas nimirum fuit atq; iactatio circa memoriam ſuã potius arte quàm natura gloriantis. Equidem hæc ad quædam prodeſſe non negauerim, ut ſi rerum nomina multa per ordinem audita reddenda ſint. Nanq; in ijs quæ didicerunt, locis reponunt res illas, menſam, ut hoc utar, in ueſtibulo, in atrio puluinum, & ſic cætera: deinde relegentes inueniunt ubi poſuerint. Et forſitan in hoc ſunt adiuti, qui auctione dimiſſa, quid cuiq; uẽdidiſſent, teſtibus argentariorum tabulis reddiderunt. Quod præſtitiße Hortenſium dicunt. Minus idẽ proderit in ediſcendis, quæ orationis perpetuæ erũt. Nam & ſenſus non eandem imaginem quam res habent, cum alterum fingendũ ſit, & horum tamẽ utrunq; cõmonet. Sed cum ſermonis alicuius habiti uerborum contextus eſt ediſcẽdus, eadẽ arte quomodo cõprehẽdetur? Mitto quòd quædam nullis ſimulachris ſignificari poßũt, ut certæ cõiunctiones. Habeamus enim ſanè, ut qui notis ſcribunt, certas imagines omnium & loca ſcilicet infinita, per quæ uerba quæ ſunt in quinq; contra Verrem ſecundæ actionis libris explicentur, ut meminerimus etiam omnium quaſi depoſitorum, non'ne impediri quidem eorum quæ dicit, decurſum neceſſe eſt duplici memoriæ cura? Nam quo modo poterunt copulata fluere, ſi propter ſingula uerba ad ſingulas formas reſpiciendum erit? Quare & Carneades, & Sceपſius, de quo modò dixi, Metrodorus, quos Cicero dicit uſos hac exercitatione, ſibi habeant ſua: nos ſimpliciora tradamus. Si longior complectenda memoria fuerit oratio, proderit per partes ediſcere (laborat enim maxime onere) & hæ partes non

ſint

ſint perexiguæ, alioqui nimis multæ erunt,& eam diſtinguent atq; concīdent. Nec utiq; certum imperauerim modum,ſed maxime ut quiſq; finietur locus: niſi fortè tam ſit numeroſus,ut ipſe quoq; diuidi debeat.Dandi ſunt certi quidam termini, ut contextum uerborum, qui eſt difficilimus, continuet crebra meditatio, partes deinceps ipſas repetitus ordo coniungat. Non eſt inutile, quò facilius hæreant,aliquas apponere notas, quarum recordatio cōmoueat & quaſi excitet memoriam. Nemo enim ferè tam infelix,ut quod cuiq; loco ſignum deſtinauerit,neſciat: ut ſi erit tardus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipſæ excitent notæ. Hinc eſt ex illa arte non inutile attendere ſigna ad eos qui exciderunt ſenſus, ancoram (ut ſuprà poſui) ſi de naue dicendum eſſet:ſpiculum, ſi de prælio. Multum enim ſigna faciunt,& ex alia memoria uenit alia,ut cū tranſlatus anulus uel alligatus cōmoneat nos, cur id fecerimus. Hæc magis adhuc aſtringūt, qui memoriam ab aliquo ſimili transferunt ad id quod cōtinendum eſt:ut in nominibus, ſi Fabius fortè ſit tenendus, referamus ad illum Cunctatorem, qui excidere non poteſt,aut ad aliquem amicum,qui idem uocetur: quod eſt facilius in apris, & in urſis,& Naſone, aut Criſpo, ut id memoriæ affigatur,unde ſunt nomina. Origo quoq; aliquādo declinatorum tenēdi magis cauſa eſt,ut in Cicerone,Verrio,Aurelio, ſi debet inſeri. Illud neminem non iuuabit, iiſdem quibus ſcripſerit ceris ediſcere. Sequitur enim ueſtigiis quibuſdam memoriam,& uelut oculis intuetur non paginas modò,ſed uerſus propè ipſos,qui tum dicit ſimilis legēti. Iam uerò ſi litura, aut adiectio aliqua,aut mutatio interueniat,ſigna ſunt quædā quæ intuentes errare non poſſumus.Eſt ratio,ut illi de qua primum locutus ſum,arti non diſſimilis,ita,ſi quid me experimēta docuerunt & expeditior,& potētior, ediſcere tacite. Nam id quoq; eſt quod tum erat optimū,ſi non ſubirent uelut otioſum animū plerunque aliæ cogitationes, propter quas excitandus eſt uoce,

ut duplici

ut duplici motu iuuetur memoria, dicendi & audiendi. Sed hæc uox ſit modica, & magis murmur. Qui autẽ legẽte alio ediſcit, in parte tardatur, quòd acrior eſt oculorũ quàm aurium ſenſus: in parte iuuari poteſt, quòd cũ ſemel aut bis audierit, continuò illi memoriam ſuam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioqui id maxime faciẽdum eſt, ut nos ſubinde tentemus: quia continua lectio & quæ magis, & quæ minus hærent, æqualiter tranſit. In experiendo teneas'ne, & maior intentio eſt, & nihil ſuperuacui temporis perit, quo etiam quæ tenemus, repeti ſolẽt: ita ſola quæ exciderũt retractantur, ut crebra reiteratione firmentur: quanquàm ſolent hoc ipſo maxime hærere, quòd exciderunt. Illud ediſcẽdo ſcribendoq; commune eſt utriq;, plurimum conferre bonam ualetudinem, digeſtum cibum, animum cogitationibus alijs liberum. Verum etiam in ijs quæ ſcripſimus complectendis, multum ualent, & in ijs quæ cogitamus continẽdis propè ſolæ, excepta quæ potiſſima eſt exercitatione, diuiſio & compoſitio. Nam qui rectè diuiſerit, nunquàm poterit in rerum ordine errare. Certa ſunt enim non ſolum in digerendis quæſtionibus, ſed etiam in exequendis, ſi modò rectè dicimus prima ac ſecunda, & deinceps: cohæretq; omnis rerum copulatio, ut ei nihil nec ſubtrahi ſine manifeſto intellectu, nec inſeri poſſit. An uerò Scæuola in luſu duodecim ſcruporum, cũ prior calculum promouiſſet, eſſetq; uictus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato erraſſet, recordatus redijt ad eum, qui cum luſerat, isq; ita factum eſſe confeſſus eſt: minus idem ordo ualebit in oratione, præſertim totus noſtro arbitrio conſtitutus, cum tantum ille ualeat alternus? Etiam quæ bene compoſita erunt, memoriam ſerie ſua ducent. Nam ſicut facilius uerſus ediſcimus quàm proſam orationem: ita proſam uinctam quàm diſſolutam. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore uidebantur effuſa, ad uerbum repetita reddantur, quod meæ quoq; mediocritatem memoriæ ſequebatur, quando

interuentus

*interuentus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coëgiſſet. Nec eſt mendacio locus, ſaluis qui interfuerunt. Si quis tamen unam maximamq; à me artem memoriæ quærat, exercitatio eſt & labor, multa ediſcere, multa cogitare, &, ſi fieri poteſt, quotidie, potiſſimum eſt. Nihil æque uel augetur cura, uel negligētia intercidit. Quare & pueri ſtatim, ut præcepi, quàm plurima ediſcant, & quæcunq; ætas operam iuuandæ ſtudio memoriæ dabit, deuoret initio tædiũ illud & ſcripta, & lecta ſæpius reuoluendi, & quaſi eundem cibum remandendi. Quod ipſum hoc fieri poteſt leuius, ſi pauca primum, & quæ*tædium non afferant, cœperimus ediſcere: tum* *odium *quotidie adijcere ſingulos uerſus, quorum acceßio labori ſenſum incrementi nō afferat, in ſummam ad infinitum uſq; perueniat. Et poëtica prius, tum oratorum, nouiſſime etiam ſolutiora numeris, & magis ab uſu dicendi remota, qualia ſunt iuriſconſultorum. Difficiliora enim debent eſſe, quæ exercēt, quò ſit leuius ipſum illud in quod exercent, ut athletæ ponderibus plumbeis aſſuefaciunt manus, quibus uacuis & nudis in certamine utendum eſt. Non omittam etiã quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem eſſe pauló tardioribus ingenijs recentē memoriam. Mirum dictu eſt, nec in prõptu ratio, quantum nox interpoſita afferat firmitatis, ſiue requieſcit labor ille, cuius ſibi ipſa fatigatio obſtabat, ſiue maturatur ac coquitur, ſeu firmißima eius pars eſt recordatio, quæ ſtatim referri nō poterant, cōtexuntur poſtero die, confirmatq; memoriã idem illud tempus, quod eſſe in cauſa ſolet obliuionis. Etiam illa præuelox ferè citò effluit, & uelut præſenti officio functa, nihil in poſterũ debeat, tanquam dimiſſa diſcedit. Nec eſt mirum magis hærere animo, quæ diutius affixa ſint. Ex hac ingeniorum diuerſitate nata dubitatio eſt, an ad uerbum ſit ediſcendum dicturis, an uim modò rerum atq; ordinem complecti ſatis ſit: de quo ſine dubio non poteſt in uniuerſum pronunciari. Nam ſi memoria ſuffra-*

gatur, tempus non deſit, nulla me uelim ſyllaba effugiat: alio= qui etiam ſcribere ſit ſuperuacuum. Idq; præcipue à pueris ob= tinendum, atq; in hanc conſuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis diſcamus ignoſcere. Ideoq; admoneri, & ad libellum reſpicere uitioſum, quod libertatem negligentiæ fa= cit, nec quiſquam ſe parum tenere iudicat, quod ne ſibi excidat, non timet. Inde interruptus actionis impetus, & reſiſtens ac ſa= lebroſa oratio, & qui dicit ediſcenti ſimilis, etiam omnem bene ſcriptorum gratiam perdit, uel hoc ipſo quòd ſcripſiſſe ſe con= fitetur. Memoria autem facit & prompti ingenij famam, ut illa *ſumpſiſſe *quæ dicimus non domo attuliſſe, ſed ibi protinus* *prompſiſſe *uideamur: quod & oratori, & ipſi cauſæ plurimùm confert. Nam & magis miratur, & minus timet iudex, quæ non putat aduerſus ſe præparata. Ideoq; in actionibus inter præcipua ſer= uandum eſt, ut quædam etiam quæ optime uinximus, uelut ſo= luta enuntiemus, & cogitantibus nonnunquam, & dubitantibus ſimiles quærere uideamur, quæ attulimus. Ergo quid ſit opti= mum, neminem fugit. Si uerò aut memoria natura durior erit, aut non ſuffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia ſe uerba alligare, cum obliuio unius eorum cuiuslibet, aut defor= mem hæſitationem, aut etiã ſilentium inducat. Tutiusq; multò, comprehenſis animo rebus ipſis, libertatẽ ſibi eloquendi relin= quere. Nam & inuitus perdit quiſq; id, quod elegerat uerbum, nec facilè reponit aliud, dum id quod ſcripſerat, quærit. Sed ne hoc quidem infirmæ memoriæ remedium eſt, niſi in ijs qui ſibi facultatem aliquam dicendi ex tempore parauerunt. Quòd ſi cui utrunq; defuerit, huic omittere omnino totum actionum la= borem: ac ſi quid in literis ualet, ad ſcribendum potius ſuadebo conuertere. Sed hæc rara infelicitas erit. Cæterum quantum na= tura ſtudioq; ualeat memoria, uel Themiſtocles teſtis, quẽ unum intra annum optime locutum eſſe Perſicè conſtat: uel Mithrida tes, cui* XI. & XX. *linguas, quot nationibus imperabat, tradi=*

tur

tur notas fuiſſe: uel Craſſus ille diues, qui cum Aſiæ præeſſet, quinque Græci ſermonis differentias ſic tenuit, ut qua quiſque apud eum lingua poſtulaſſet, eadem ius ſibi redditum ferret: uel Cyrus, quem omnium militũ tenuiſſe creditũ eſt nomina. Quin ſemel auditos quãlibet multos uerſus protinus dicitur reddidiſſe Theodectes. Dicebantur etiam eſſe nunc qui facerent, ſed mihi nunquàm ut ipſe intereſſem, contigit, habenda tamen fides eſt uel in hoc, ut qui crediderit, & ſperet.

De pronuntiatione. CAP. III.

PRonunciatio à pleriſq; actio dicitur, ſed prius nomen à uoce, ſequens à geſtu uidetur accipere. Nanq; actionem Cicero aliàs quaſi ſermonem, aliàs eloquentiam quandam corporis dicit. Idem tamen duas eius partes facit, quæ ſunt eædem pronũciationis, uocem atq; motũ. Quapropter utraq; appellatione indifferẽter uti licet. Habet autem res ipſa miram quandã in orationibus uim ac poteſtatem. Neq; enim tam refert, qualia ſint, quæ intra noſmetipſos compoſuimus, quàm quo modo efferantur. Nam ita quiſq; ut audit, mouetur. Quare neq; probatio ulla quæ aliquo modo uenit ab oratore, tam firma eſt, ut non perdat uires ſuas, niſi adiuuetur aſſeueratione dicentis. Affectus omnes langueſcant neceſſe eſt, niſi uoce, uultu, totius propè habitu corporis inardeſcant. Nam cum hæc omnia fecerimus, felices: tamen ſi noſtrum illum ignem iudex cõceperit, ne dum eum ſupini ſecuriq; moueamus, & ipſe noſtra oſcitatione ſoluatur. Documento ſunt uel ſcenici actores, qui & optimis poëtarum tantum adijciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadem illa audita quàm lecta delectent: & uiliſſimis etiã quibuſdã impetrent aures, ut quibus nullus eſt in bibliothecis locus, ſit etiã frequens in theatris. Quòd ſi in rebus quas fictas eſſe ſcimus, & inanes, tantum pronũciatio poteſt, ut iram, lachrymas, ſolicitudinẽ afferat, quantò plus ualeat neceſſe eſt, ubi & credimus? Equidẽ uel mediocrẽ orationẽ commendatã uiribus actionis affirmauerim plus

habituram eſſe momenti, quàm optimam eadem illa deſtitutam. Siquidem & Demoſthenes quid eſſet in toto genere dicendi ſummum, interrogatus, pronunciationi palmam dedit, eidemq́; ſecundum ac tertium locum, donec ab eo quæri deſierit, ut eam uideri poßit non præcipuã, ſed ſolam iudicaſſe. Ideoq́; ipſe tam diligenter apud Andronicum Hypocritem ſtuduit, ut admirantibus etiam eius orationem Rhodijs, non immeritò Aeſchines dixiſſe uideatur: Quid ſi ipſum audiſſetis? Et M. Cicero unam in dicendo actionẽ dominari putat. Hac Cn. Lẽtulum plus opinionis cõſecutum, quàm eloquentia tradit. Eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece, totius populi Ro. lachrymas concitaſſe: Antonium & Craßum multũ ualuiſſe, plurimum uerò Q. Hortenſium: cuius rei fides eſt, quòd eius ſcripta tantum intra famam ſunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis exiſtimatus eſt, nouißime quoad uixit ſecũdus: ut appareat placuiſſe aliquid eo dicente, quod legentes non inuenimus. Et hercle cum ualeant multum uerba per ſe, & uox propriam uim adijciat rebus, et geſtus motusq́; ſignificet aliquid, profectò perfectum quiddam fieri, cũ omnia coierint, neceſſe eſt. Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cuiusq; animi tulit, actionem iudicent fortiorem, & ſolam uiris dignam, ſed non alij ferè, quàm qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid ſtudio paratur, ut affectata, & parum naturalia ſolent improbare, uel qui uerborum atq; ipſius etiam ſoni ruſticitate, ut L. Cottam dicit Cicero feciſſe, imitationem antiquitatis affectant. Verum illi perſuaſione ſua fruantur, qui hominibus, ut ſint oratores, ſatis putant naſci, noſtro labori dent ueniam, qui nihil credimus eſſe perfectum, niſi ubi natura cura iuuenitur. In hoc igitur nõ cõtumaciter cõſentio, primas partes eſſe naturæ. Nam certè bene pronũciare non poterit, cui aut in ſcriptis memoria, aut in his quæ ſubitò dicenda erũt, facilitas prompta defuerit, nec ſi inemendabilia oris incõmoda obſtabunt. Corporis

*etiam poteſt eſſe aliqua tanta deformitas,ut nulla arte uincatur. Sed ne uox quidem niſi liberalis actionem habere optimam poteſt.Bona enim firmaq;,ut uolumus, uti licet:mala uel imbecilla & inhibet multa,ut inſurgere, exclamare : & aliqua cogit,ut ſummittere, deflectere, & raucas fauces,ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquamur, cui non fruſtra præcipitur. Cùm ſit autem omnis actio,ut dixi, in duas diuiſa partes,uocem geſtumq;:quorum alter oculos,alter aures mouet,per quos duos ſenſus omnis ad animũ penetrat affectus, prius eſt de uoce dicere, cui etiam*geſtus accommodatur. In ea* VOX. *prima obſeruatio eſt,qualem habeas:Secunda,quò modo utaris.* **actus* *Natura uocis ſpectatur quantitate & qualitate. Quantitas eſt ſimplicior.In ſumma enim grandis aut exigua eſt.Sed inter has extremitates mediæ ſunt ſpecies,& ab ima ad ſummã, ac retrò, multi ſunt gradus.Qualitas magis uaria eſt. Nam eſt & candida,& fuſca,& plena,& exilis,& lenis,& aſpera,& cõtracta, & fuſa, & dura, & flexibilis, & clara, & obtuſa. Spiritus etiam longior breuiorq;. Nec cauſas cur quicq; eorum accidat, perſequi propoſito operi neceſſarium eſt:eorum'ne ſit differentia in quibus aura illa concipitur, an corũ per quæ uelut organa meat, an ipſi propria natura, an prout mouetur lateris pectoris'ue firmitas, an capitis etiam plus adiuuet. Nam opus eſt omnibus, ſicut non oris modò ſuauitate, ſed narium quoq;,per quas quod ſupereſt uocis,egreditur.Dulcis tamen eſſe debet non exprobrans ſonus. Vtendi uoce multiplex ratio. Nam præter illam differentiam, quæ eſt tripartita,acutæ, grauis, flexæ, tum intentis, tum remiſsis, tum elatis, tum inferioribus modis opus eſt, ſpatijs quoq; lentioribus aut citatioribus. Sed iſſipſis media interiacẽt multa:& ut facies,quanquàm ex pauciſsimis conſtat, infinitam habet differentiam:ita uox, etſi paucas, quæ nominari poſſunt,continet ſpecies,propria cuiq; eſt,& non hæc minus auribus, quàm oculis illa dignoſcitur. Augentur autẽm ſicut*

omnium, ita uocis quoq; bona, cura, & negligentia minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ phonaſcis conuenit: tamen multa ſunt utriſq; cõmunia, firmitas corporis, ne ad ſpadonum, & mulierum, & ægrorũ exilitatem uox noſtra tenuetur, quod ambulatio, unctio, ueneris abſtinentia, facilis ciborum digeſtio, id eſt, frugalitas præſtat. Præterea ut ſint fauces integræ, id eſt, molles ac lenes, quarum uitio & frangitur, & obſcuratur, & exaſperatur, et ſcinditur uox. Nam ut tibiæ eodem ſpiritu accepto alium clauſis, alium apertis foraminibus, alium nõ ſatis purgatæ, alium quaſſæ ſonum reddunt: ita fauces tumentes ſtrangulant uocem, obtuſæ obſcurant, raſæ exaſperant, conuulſæ fractis ſunt organis ſimiles. Finditur etiã ſpiritus obiectu aliquo, ſicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiã ſi ultrà paulùm coit, aliquid tamẽ caui relinquit poſt id ipſum, quod offenderat. Humor quoq; uocem ut nimius impedit, ita conſumptus deſtituit. Nam & fatigatio corpora non ad præſens modò tempus, ſed etiam in futurũ afficit. Sed ut cõmuniter & phonaſcis, & oratoribus neceſſaria eſt exercitatio, qua omnia conualeſcunt, ita curæ non idem genus. Nam neq; certa tẽpora ad* ſpatiandũ dari poſſunt tot ciuilibus officijs occupato, nec præparare ab imis ſonis uocẽ ad ſummos, nec ſemper à contentione cõcedere licet, cùm pluribus iudicijs ſæpe dicendũ ſit. Ne ciborũ quidem eſt eadem obſeruatio. Non enim tam molli teneraq; uoce, quàm forti ac durabili opus eſt. Cum omnes illi etiam altiſsimos ſonos leniant cantu oris, nobis pleraq; aſpere ſint concitateq; dicenda, & uigilandæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & in ſudata ueſte durandum. Quare uocem delitijs non molliamus, nec imbuamur ea conſuetudine, quæ duratura non ſit, ſed exercitatio eius talis ſit, qualis uſus: nec ſilentio ſubſidat, ſed firmetur conſuetudine, qua difficultas omnis leuatur. Ediſcere autẽ quo exercearis, erit optimum (nam ex tempore dicenti auocatur cura uocis, ille qui ex rebus ipſis concipitur, affectus) & ediſcere quàm maximè uaria

*reſpirandũ

uaria, quæ & clamorem, & diſputationẽ, & ſermonem, & flexus habeant, ut ſimul in omnia paremur. Hoc ſatis eſt, *alioqui nitida illa, & curata uox inſolitum laborem recuſabit, ut aſſueta gymnaſijs & oleo corpora, quamlibet ſint in ſuis certaminibus ſpecioſa atq; robuſta, ſi militare iter, faſcesq́;, & uigilias impares, deficiant, & quærant unctores ſuos, nudumq́; ſudorem. Illa tamen in hoc opere præcipi quis ferat? uitandos ſoles atq; uentos & nubila etiam ac ſiccitates. Ita ſi dicendum in ſole, aut uentoſo, humido, calido'ue die fuerit, reos deſeremus? Nam crudum quidem, aut ſaturum, aut ebrium, aut eiecto modò uomitu, quæ cauenda quidam monent, declamare neminẽ, qui ſit mentis compos, puto. Illud non ſine cauſa eſt ab omnibus præceptum, ut parcatur maxime uoci in illo à pueritia in adoleſcentiã tranſitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putauerunt (nam eſt maior in alijs) ſed propter humorem potius. Nam hoc ætas illa turgeſcit. Itaque nares etiã, ac pectus, eo tempore tument, atq; omnia uelut germinant, eoq́; tenera, & iniuriæ obnoxia. Sed ut ad propoſitum redeam, iam confirmatæ conſtitutæq́; uocis genus exercitationis optimũ duco, quod eſt operi ſimillimum, dicere quotidie, ſicut agimus. Nam hoc modo non uox tantùm cõfirmatur, & latus, ſed etiam corporis decens, & accõmodatus orationi motus componitur.* Pronunciatio.
Non alia eſt autẽ ratio pronunciationis, quàm ipſius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta eſſe debet, ita hæc quoq; emẽdata erit, id eſt, uitio carebit, ſi fuerit os facile, explanatum, iucundum, urbanum, id eſt, in quo nulla neq; ruſticitas, neq; peregrinitas reſonet. Nõ enim ſine cauſa dicitur Barbarũ *Græcum'ue. Nam ſonis homines, ut æra tinnitu dignoſcimus. Ita fiet illud quod* Ennius *probat, cum dicit ſuauiloquenti ore* Cethegũ *fuiſſe, nõ quod* Cicero *in ijs reprehẽdit, quos ait latrare, nõ agere. Sunt enim multa uitia, de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorũ ora formarẽ, opportunius ratus*

in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari poſſunt. Itaq; ſi ipſa uox primùm fuerit (ut ſic dicam) ſana, id eſt, nullum eorum de quibus nunc dixi, patietur incommodum: deinde non ſubſurda, rudis, immanis, dura, rigida, uaria, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, puſilla, mollis, effœminata: Spiritus, nec breuis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis. Dilucida uerò erit pronunciatio primùm, ſi uerba tota exegerit, quorum pars deuorari, pars deſtitui ſolet, pleriſq; extremas ſyllabas nõ proferentibus, dum priorum ſono indulgẽt. Vt autem eſt neceſſaria uerborum explanatio, ita omnes computare, & uelut annumerare literas moleſtum & odioſum. Nam & uocales frequẽtiſſime coëunt, & cõſonantium quædam inſequente uocali diſſimulantur, utriuſq; exemplum poſuimus: Multùm ille & terris. Vitatur etiam durior inter ſe congreſſus, unde pellexit, & collegit, & quæ alio loco dicta ſunt. Ideoq; laudatur in Catullo ſuauis appellatio literarum. Secũdum eſt, ut ſit oratio diſtincta, id eſt, ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & deſinat. Obſeruãdum etiam quo loco ſuſtinendus, & quaſi ſuſpendendus ſermo ſit, quod Græci ὑποδιαστολὴν, uel ὑποσυστολὴν uel ὑποστιγμὴν, uocant, quo deponendus. ſuſpenditur: Arma, uirumq; cano. quia illud uirum, ad ſequentia pertinet: ut ſit, uirum Troiæ qui primus ab oris. Et hic iterum. Nam etiamſi aliud eſt unde uenit, quàm quò uenit, non diſtinguendum tamen, quia utrunq; eodem uerbo cõtinetur, uenit. Tertio Italiam, quia interiectio eſt, fato profugus, & continuũ ſermonem qui faciebat, Italiam, Lauinaq;, diuidit. Ob eandemq; cauſam quarto profugus, deinde Lauinaq; uenit Littora, ubi iam erit diſtinctio, quia inde alius incipit ſenſus. Sed in ipſis etiã diſtinctionibus tempus aliâs breuius, aliâs longius dabimus. Intereſt enim ſermonem finiat, an ſenſum. Itaq; illam diſtinctionẽ Littora, protinus altero ſpiritus initio inſequar, cum illuc uenero, —Atq; altæ mœnia Romæ, deponam, & morabor, & nouum rurſus exordium faciam.

Sunt

Sunt aliquando & ſine reſpiratione quædam moræ etiã in periodis:ut in illa, In cœtu uerò Pop. Rom. negotium publicũ gerens, magiſter equitum, & cætera, multa habent membra. Senſus enim ſunt alij atq; alij, & ſicut una circumductio eſt, ita paulùm morandum in his interuallis, non interrumpendus eſt contextus, & è contrario ſpiritum interim recipere ſine intellectu moræ neceſſe eſt, quo loco quaſi ſurripiendus eſt, alioqui ſi inſcitè recipiatur, non minus afferat obſcuritatis, quàm uitioſa diſtinctio. Virtus autem diſtinguẽdi fortaſſe ſit parua, ſine qua tamen eſſe nulla alia in agendo poteſt. Ornata eſt pronuntiatio, cui ſuffragatur uox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, ſecans aëra, auribus ſedẽs. Eſt enim quædam ad auditum accõmodata non magnitudine, ſed proprietate ad hoc uelut tractabilis, utiq; habens omnes in ſe qui deſiderantur ſonos, intentionesq́;, & toto, ut aiunt, organo inſtructa, cui aderit lateris firmitas, ſpiritus cum ſpatio pertinax, tum labori non facilè ceſſurus. Neq; grauiſſimus autem in muſica ſonus, nec acutiſſimus orationibus conuenit. Nam & hic parum clarus, nimiumq́; plenus, nullum afferre animis motũ poteſt: & ille prætenuis & immodicæ claritatis, cum eſt ultra uerum, tum neq; pronunciatione flecti, nec diutius ferre intẽtionem poteſt. Nam uox ut nerui, quò remiſſior, hòc & grauior & plenior: quò tenſior, hòc tenuis & acuta magis eſt: Sic ima uim non habet, ſumma rumpi periclitatur. Medijs igitur utẽdum ſonis, hiq; cùm augenda intẽtio eſt, excitandi: cum ſummittenda, ſunt temperandi. Nam prima eſt obſeruatio rectè pronunciandi æqualitas, ne ſermo ſubſultet imparibus ſpatijs ac ſonis, miſcens longa breuibus, grauia acutis, elata ſummiſſis, & inæqualitate horũ omnium, ſicut pedum, claudicet ſermo. Secunda uarietas eſt, quæ ſolum eſt pronunciatio. Ac ne quis pugnare inter ſe putet æqualitatem & uarietatem, cum illi uirtuti contrarium ſit uitium inæqualitas, huic qui dicitur μονοειδὴς, *quaſi quidam unus*

aſpectus. Ars porrò uariandi cum gratiã præbet ac renouat aures, tum dicentem ipſa laboris mutatione reficit, ut ſtandi, ambulandi, ſedendi, iacendi uices ſunt, nihilq́; horum pati unũ diu poſſumus. Illud uerò maximum (ſed id paulò pòſt tractabimus) quòd ſecũdum rationem rerum de quibus dicimus, animorumq́; habitus, conformanda uox eſt, ne ab oratione diſcordet. Vitemus igitur illam quæ Græcè μονοτονία uocatur, una quædam ſpiritus ac ſoni intentio, non ſolũ ne dicamus omnia clamoſe, quod inſanum eſt, aut intra loquendi modum, quod motu caret, aut ſubmiſſo murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio, ſed ut in iiſdem partibus, iiſdemq́; affectibus, ſint tamen quædam non ita magnæ uocis declinationes, prout aut uerborum dignitas, aut ſententiarum natura, aut depoſitio, aut inceptio, aut tranſitus poſtulabit, ut qui ſingulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, ſine quo ne membris quidem ſuas lineas dediſſent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobiliſsima pro Milone principium, nońne ad ſingulas penè diſtinctiones, quamuis in eadem facie, tamẽ quaſi uultus mutandus eſt? Etſi uereor iudices, ne turpe ſit pro fortiſsimo uiro dicere incipientem timere. Etiam ſi eſt toto propoſito contractum, atq; ſubmiſſum, quia & exordium eſt, & ſoliciti exordium, tamen fuerit neceſſe eſt aliquid plenius & erectius, dum dicit, Pro fortiſſimo uiro dicere: quàm, Etſi uereor: &, Turpe ſit: &, Timere. Iam ſecunda reſpiratio increſcat oportet, & naturali quodam conatu, quo minus pauide dicimus, quæ ſequuntur, & quo magnitudo animi Milonis oſtenditur, Minimeq́; deceat, cum T. Annius ipſe magis de Reipub. ſalute quàm de ſua perturbetur. Deinde quaſi obiurgatio ſui eſt, Me ad eius cauſam parem animi magnitudinem afferre non poſſe. Tum inuidioſiora, Tamen hæc noui iudicij noua forma terret oculos. Illa uerò iam penè apertis, ut aiunt, tibijs, Qui quocunq; inciderunt, ueterem conſuetudinem fori, & priſtinum morem iudi-

ciorum requirunt. Nam ſequens latũ etiam atq; fuſum eſt, Non
enim corona conceſſus ueſter cinctus eſt, ut ſolebat. Quod nota-
ui, ut appareret non ſolum in membris cauſæ, ſed etiam in arti-
culis eſſe aliquam pronuntiandi uarietatem, ſine qua nihil nec
minus, nec maius eſt. Vox autem ultra uires urgenda non eſt.
Nam & ſuffocata ſæpe, & maiore niſu minus clara eſt, & inte-
rim eliſa in illum ſonum erumpit, cui Græci κλωσμὸν nomen ab
immaturo gallorum cantu dederunt. Nec uolubilitate nimia cõ-
fundenda quæ dicimus, qua & diſtinctio perit & affectus, &
nonnunquam etiam uerba aliqua ſui parte fraudãtur. Cui con-
trarium eſt uitium nimiæ tarditatis. Nam & difficultatẽ inue-
niendi fatetur, & ſegnitia ſoluit animos, & in quo eſt aliquid,
temporibus præfinitis aquam perdit. Promptũ ſit os, non præ-
ceps: moderatum, non lentum. Spiritus quoq; nec crebrò rece-
ptus concidat ſententiam, nec eouſq; trahatur, donec deficiat.
Nam & deformis eſt conſumpti illius ſonus, & reſpiratio ſub
aqua diu preſſi ſimilis, & receptus longior, & nõ opportunus,
ut qui fiat non ubi uolumus, ſed ubi neceſſe eſt. Quare longio-
rem dicturis periodum colligendus eſt ſpiritus, ita tamen, ut id
neq; diu, neq; cum ſono faciamus, neq; omnino ut manifeſtũ ſit,
reliquis partibus optime inter iuncturas ſermonis reuocabitur.
Exercendus autem eſt, ut ſit quàm longiſſimus, quod Demoſthe
nes ut efficeret, ſcandens in aduerſum*cõtinuabat, quàm poſſet * concinebat
plurimos uerſus. Idem quò facilius uerba ore libero exprime-
ret, calculos lingua uoluens dicere domi ſolebat. Eſt interim &
longus, & plenus, & clarus ſatis ſpiritus, non tamen firmæ intẽ-
tionis, ideoq; tremulus, ut corpora quæ aſpectu integra neruis
parum ſuſtinentur, id Græci βράγχον uocant. Sunt qui ſpiritum
cum ſtridore per raritatem dentium nõ recipiunt, ſed reſorbent.
Sunt qui crebro anhelitu, et introrſum etiam clare ſonãte, imi-
tentur iumẽta onere & iugo laborãtia. Quod affectant quoq;,
tanquam inuentionis copia urgeantur, maiorq; uis eloquentiæ
ingruat

*ingruat,quàm quæ emitti faucibus poſſit. Eſt & alijs concurſus
oris,& cum uerbis ſuis colluctatio. Iam tuſſire & expuere cre=
brò,& ab imo pulmone pituitã trochleis adducere,& oris hu=
more proximos ſpargere, & maiorem partem ſpiritus in elo=
quendo per nares effundere,etiamſi non utiq; uocis ſunt uitia,
quia tamen propter uocem accidunt, potiſſimũ huic loco ſubij=
ciantur. Sed quodcunq; ex his uitium magis tulerim,quàm quo
nunc maxime laboratur in cauſis omnibus ſcholisq́; cantandi,
quod inutilius ſit an fœdius, neſcio. Quid enim minus oratori
conuenit,quàm modulatio ſcenica,& nonnunquam ebriorum,
aut comeſſantium licentiæ ſimilis? Quid uerò mouendis affecti=
bus contrarium magis,quàm cum dolendum, iraſcendum,indi=
gnandum,commiſerandũ ſit,nõ ſolum ab ijs affectibus, in quos
inducendus eſt iudex,recedere, ſed ipſam fori ſanctitatem ludo=
rum talarium licentia ſoluere? Nam Cicero illos ex Lycia &
*Non Caria rhetores penè cantare in epilogis dixit. *Nos etiã can=
tandi ſeueriorem paulò modum exceſſimus. Quiſquam'ne,nõ di
co de homicidio,ſacrilegio,parricidio,ſed de calculis certe atq;
rationibus,quiſquã deniq;,ut ſemel finiam,in lite cantat? Quod
ſi omnino recipiendum eſt,nihil cauſæ eſt,cur non illã uocis mo
dulationem fidibus ac tibijs,imò mehercules,quod eſt huic defor
mitati propius, cymbalis adiuuemus. Facimus tamen hæc liben=
ter. Nam nec cuiquam ſunt iniucũda,quæ cantant ipſi,& labo=
ris in hoc,quàm in agendo minus eſt. Et ſunt quidam qui ſecũ=
dum alia uitæ uitia,etiam hac ubiq; audiendi,quod aures mul=
ceat,uoluptate ducantur. Quid ergo? non & Cicero dicit eſſe
aliquem in oratione cantum obſcuriorem? Et hoc quodam na=
turali uitio uenit. Oſtendam non multò pòſt, ubi & quatenus
recipiendus ſit hic flexus, & cantus quidem, ſed (quod pleriq;
intelligere nolunt) obſcurior. Iam enim tempus eſt dicendi quæ
ſit apta pronunciatio, quæ certe ea eſt, quæ ijs de quibus dici=
mus, accommodatur, quod quidem maxima ex parte præſtant*

ipſi

ipſi motus animorum, ſonatq; uox, ut ſtritur. Sed cum ſint alij ueri affectus, alij ficti & imitati, ueri naturaliter erũpunt, ut dolentium, iraſcentium, indignantium, ſed carent arte, ideoq; non ſunt diſciplinæ traditione formandi. Cõtrà qui effinguntur imitatione, artem habent, ſed hi carent natura, ideoq; in his primũ eſt bene affici, & concipere imagines rerum, & tanquam ueris moueri, ſic uelut media uox, quem habitum à nobis acceperit, hunc iudicum animis dabit. Eſt enim mentis index, & uelut exemplar, ac totidem quot illa mutationes habet. Itaq; lætis in rebus plena, ſimplex, & ipſa quodã modo hilaris fluit. At in certamine erecta totis uiribus, & uelut omnibus neruis intenditur. Atrox in ira, & aſpera ac denſa, & reſpiratione crebra. Neq; enim poteſt eſſe longus ſpiritus, cum immoderatæ effunditur. Paulùm in inuidia facienda lentior, quia non ferè ad hanc niſi inferiores confugiunt. At in blandiendo, fatendo, ſatisfaciendo, rogando, lenis & ſubmiſſa. Suadentium, & monentium, & pollicentium, & conſolantium grauis: in metu, & uerecũdia contracta: adhortationibus fortis, diſputationibus teres, miſeratione flexa & flebilis, & conſultò quaſi obſcurior: at in egreßionibus fuſa & ſecuræ claritatis, in expoſitione ac ſermonibus recta, & inter acutum ſonum & grauem media. Attollitur autem concitatis affectibus, compoſitis deſcendit, pro utriuſq; rei modo altius uel inferius. Quid autem quiq; in dicẽdo poſtulet locus, paulùm differam, ut de geſtu prius dicam, qui & ipſe uoci conſentit, & animo cũm ea ſimul paret. Is quãtum habeat in oratore momenti, ſatis uel ex eo patet: quòd pleraq; etiã citra uerba ſignificat. Quippe non manus ſolum, ſed nutus etiam declarant noſtram uoluntatem, & in mutis pro ſermone ſunt, & ſalutatio frequenter ſine uoce intelligitur, atq; afficit, & ex uultu ingreßuq; perſpicitur habitus animorum: & animalium quoq; ſermone carentiũ ira, lætitia, adulatio, & oculis, & quibuſdam alijs corporis ſignis deprehenditur. Nec mirũ ſi iſta, quæ tamen

in ali

in aliquo poſita ſunt motu, tantum in animis ualent, cùm pictura tacens opus, & habitus ſemper eiuſdem, ſic in intimos penetret affectus, ut ipſam uim dicendi nõnunquam ſuperare uideatur. Contrà ſi geſtus ac uultus ab oratione diſſentiant, triſtia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes, nõ autoritas modò uerbis, ſed etiam fides deſit. Decor quoq; à geſtu atque à motu uenit. Ideoq; Demoſthenes grande quoddam ſpeculum intuens componere actionem ſolebat. Adeò quamuis fulgor ille ſiniſtras imagines reddat, ſuis demum oculis credidit, quod efficeret. Præcipuum uerò in actione ſicut in corpore ipſo, caput eſt, cum ad ipſum de quo dixi decorem, tum etiam ad ſignificationem decoris illa ſunt, ut ſit primò rectum & ſecũdum naturam. Nam & deiecto humilitas, & ſupino arrogantia, & in latus inclinato languor, & præduro ac rigente barbaria quædam mentis oſtẽditur. Tum accipiat aptos ex ipſa actione motus, ut cum geſtu concordet, & manibus ac lateribus obſequatur. Aſpectus enim ſemper eôdem uertitur quò geſtus, exceptis quæ aut damnare, aut non cõcedere, aut à nobis remouere oportebit, ut idem illud uultu uideamur auerſari, manu repellere:

-Dij talem terris auertite peſtem.

-Haud equidem tali me dignor honore.

Significat uerò plurimis modis. Nam præter annuẽdi, renuẽdi, confirmandiq; motus: ſunt & uerecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis noti, & communes omnibus. Solo tamen eo facere geſtum ſcenici quoq; doctores uitioſum putauerunt. Etiam frequẽs eius nutus non caret uitio, adeò iactare id, & comas excutientem rotare phanaticum eſt. Dominatur
Vultus. *autem maxime uultus. Hoc ſupplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc triſtes, hoc hilares, hoc erecti, hoc ſubmiſſi ſumus, hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc ſpectant etiam antè quàm dicamus, hoc quoſdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus: hic eſt ſæpe pro omnibus uerbis. Itaq; in ijs quæ ad ſcœ-*

niam componuntur fabulis, artifices pronuntiandi à perſonis quoq; affectus mutuãtur, ut ſit Niobe *in tragœdia triſtis, atrox* Medea, *attonitus* Aiax, *truculentus* Hercules. *In comœdijs uerò præter aliam obſeruationem, qua ſerui, lenones, paraſiti, ruſtici, milites, uetulæ, meretriculæ, ancillæ, ſenes auſteri, ac mites, iuuenes ſeueri, ac luxurioſi, matronæ, puellæ, inter ſe diſcernũtur. Pater ille cuius præcipuæ partes ſunt, quia interim concitatus, interim lenis eſt, altero erecto, altero compoſito eſt ſupercilio, atq; id oſtendere maxime* Latinis *actoribus moris eſt, quod cum ijs quas agunt partibus, congruat. Sed in ipſo uultu plurimùm ualent oculi, per quos maxime animus emanat, ut citra motum quoque, & hilaritate eniteſcant, & triſtitia quoddam nubilum ducant.* Q*uinetiam lachrymas his natura mentis indices dedit, quæ aut erumpunt dolore, aut lætitia manant. Motu uerò intenti, emiſsi, ſuperbi, torui, mites, aſperi fiunt, quæ ut actus poposcerit fingentur.* Rigidi *uerò & extenti, aut languidi & torpentes, aut ſtupentes, aut laſciui & mobiles, aut natantes, & quadam uoluptate ſuffuſi, aut limi, &, ut ſic dicam, uenerei, aut poſcentes aliquid, pollicentes'ue nonnunquam eſſe debebunt.* Nam *opertos compreſſos'ue eos in dicendo, quis niſi planè rudis & ſtultus habeat?* Et *ad hæc omnia exprimenda in palpebris etiam & in genis eſt quoddam deſeruiens his miniſterium.* (Oculi.)

Multum & ſupercilijs agitur. Nam *& oculos formãt aliquatenus, & fronti imperant.* His *cõtrahitur, attollitur, demittitur, ut nulla res in ea plus ualeat.* Sanguis *ille, qui mẽtis habitu mouetur, & cùm infirma uerecundia cutem accipit, effunditur in ruborem: cùm metu refugit, abit omnis, & pallore frigeſcit, tẽperatus medium quoddam ſerenum efficit.* Vitium *in ſupercilijs, ſi aut immota ſunt omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modò de perſona comica dixeram) diſsident, aut contra id quod dicimus, finguntur.* Etenim *contractis triſtitia, diductis hilaritas, remiſsis pudor oſtenditur. Annuendi quoq; renuendi'ue ratio* (Supercilia.)

Nares. ratione demittuntur, aut alleuantur. Naribus labriſq́; non ferè quicquam decenter oſtendimus, tametſi deriſus, contemptus, faſtidium ſignificari ſolet. Nam & corrugare nares (ut Horatius ait) & inflare, & mouere, & digito inquietare, & impulſu ſubito ſpiritũ excutere, & diducere ſæpius, & plana manu reſupinare, indecorum eſt, cùm emunctio etiam frequentior non

Labra. ſine cauſa reprehẽdatur. Labra & porriguntur male, & ſcinduntur, & aſtringuntur, & diducuntur, & dentes nudant, & in latus ac penè ad aurem trahuntur, & uelut quodam faſtidio replicantur, & pendent, & uocem tantùm altera parte dimittunt. Lambere quoq; ea & mordere deforme eſt, cùm etiam in efferendis uerbis modicus eſſe eorũ debeat motus. Ore enim ma-

Ceruix. Collum. gis quàm labris loquendum eſt. Ceruicem erectam oportet eſſe, non rigidam aut ſupinam. Collum diuerſa quidem, ſed pari deformitate & cõtrahitur, & tenditur, ſed tenſo ſubeſt & labor,

Mentum. Humeri. tenuaturq́; uox ac fatigatur. Affixum pectori mentũ minus claram, & quaſi latiorem preſſo gutture facit. Humerorum raró decens alleuatio atq; contractio eſt. Breuiatur enim ceruix, & geſtum quendam humilem atq; ſeruilem, & quaſi fraudulentũ facit, cum ſe in habitum adulationis, admirationis, metus, fingũt.

Brachia. Brachij moderata proiectio remiſsis humeris atq; explicantibus ſe in proferenda manu digitis, continuos & decurrentes locos maxime decet. At cùm ſpecioſius quid uberiuſq́; dicẽdum eſt, ut illud, Saxa atq; ſolitudines uoci reſpõdent, expatiatur in latus,

Manus. & ipſa quodammodo ſe cum geſtu fundit oratio. Manus uerò, ſine quibus trunca eſſet actio ac debilis, uix dici poteſt quot motus habeant, cum penè ipſam uerborum copiam perſequantur. Nam cæteræ partes loquentem adiuuant, hæ (propè eſt ut dicam) ipſæ loquuntur. An non his poſcimus? pollicemur? uocamus? dimittimus? minamur? ſupplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, triſtitiam, dubitationẽ, confeſſionem, pœnitentiam, modum, copiam, numerum, tempus

oſtendi

*oſtendimus? Non eædem concitant? inhibent? ſupplicant? probant? admirantur? uerecundantur? Non in demonſtrandis locis atq; perſonis aduerbiorum, atq; pronominum obtinent uicem? ut in tanta per omnes gentes nationesq; linguæ diuerſitate, hic mihi omnium hominum communis ſermo uideatur? Et ij quidē de quibus ſum locutus, cum ipſis uocibus naturaliter exeunt geſtus, alij ſunt qui res imitatione ſignificant, ut ſi ægrum tentantis uenas medici ſimilitudine, aut citharœdum formatis ad modum percutientis neruos manibus oſtendas, quod genus quàm longiſſimè in actione eſt fugiendum. Abeſſe enim plurimum à ſaltatore debet orator, ut ſit geſtus ad ſenſus magis quàm ad uerba accommodatus; quod etiam hiſtrionibus paulò grauioribus facere moris fuit. Ergo ut ad ſe manum referre cū de ſeipſo loquatur, & in eum quem demonſtret intendere, & aliqua his ſimilia permiſerim, ita non effingere ſtatus quoſdā, & quicquid dicet, oſtendere. Neq; id in manibus ſolum, ſed in omni geſtu ac uoce ſeruandum eſt. Non enim aut in illa periodo: Stetit ſoleatus Prætor Populi Rom. inclinatio incumbētis in mulierculam Verris effingēda eſt: aut in illa, Cædebatur in medio foro Meſſanæ: motus laterum, qualis eſſe ad uerbera ſolet, torquendus, aut uox qualis dolore exprimitur, eruenda. Cum mihi comœdi quoq; peſſime facere uideantur, qui etiam ſi iuuenem agant, cū tamen in expoſitione, aut ſenis ſermo, ut in Hydriæ prologo: aut mulieris, ut in Georgo, incidit, tremula uel effœminata uoce pronunciant. Adeò in illis quoq; eſt aliqua uitioſa imitatio, quorum ars omnis conſtat imitatione. Eſt autem geſtus ille maxime communis, quo medius digitus in pollicem cōtrahitur, explicitis tribus, & principijs utilis, cum leni in utramq; partem motu modice prolatus, ſimul capite atq; humeris ſenſim ad id quò manus feratur obſecundantibus, & in narrando certus, ſed tum paulò productior, & in *exprobrando, & in coarguendo acer atq; inſtans. Longius enim partibus his & liberius exeri-* *explorādo

M tur

*tur. Vitioſe uerò idem ſiniſtrum quaſi humerum petens in latus agi ſolet, quanquàm adhuc peius aliqui tranſuerſum brachium proferunt, & cubito pronuntiant. Duo quoq; medij ſub pollicem ueniunt, & eſt hic adhuc priore geſtus inſtantior, principio & narrationi non accommodatus. At cum tres contracti pollice premuntur, tum digitus ille, quo uſum optime Craßum Cicero dicit, explicari ſolet. Is in exprobrando & indicando (unde ei nomen eſt) ualet: & alleuata ac ſpectante humerũ manu paulùm inclinatus affirmat. Verſus in terram & quaſi pronus urget, aliquando pro*humero eſt. Idem ſummo articulo utrinq; leniter apprehenſo, duobus modicè curuatis, minus tamen minimo aptus ad diſputandum eſt. Acrius tamen argumẽtari uidentur, qui medium articulum potius tenent, tantò contractioribus ultimis digitis, quantò priores deſcenderũt. Eſt & ille uerecũdæ actioni aptißimus, quo quatuor primis leuiter in ſummum coëuntibus digitis non procul ab ore, aut pectore fertur ad nos manus, & deinde prona ac paululùm prolata laxatur. Hoc modo cœpiſſe Demoſthenem credo in illo pro Cteſiphonte timido ſummiſſoq; principio: ſic formatã Ciceronis manum, cum diceret, Si quid eſt in me ingenij iudices, quod ſentio, quàm ſit exiguũ. Eadem aliquatenus liberius deorſum ſpectantibus digitis colligitur in os, & fuſius paulò in diuerſa reſoluitur, ut quodammodo ſermonem ipſum proferre uideatur. Binos interim digitos diſtinguimus, ſed non inſerto pollice, paulùm tamen infrrioribus intrà ſpectantibus, ſed ne illis quidẽ tenſis qui ſuprà ſunt. Duo interim extremi palmam circa ima pollicis premunt, ipſe prioribus ad medios articulos iũgitur, interim quartus oblique reponitur: interim quatuor remißis magis quàm tẽſis pollice intus inclinato, habilem in latus demonſtrando, aut diſtinguendo, quæ dicimus, manum facimus, cum ſupina in ſiniſtrum latus, prona in alterum fertur. Sunt & illi breues geſtus, cum manus leuiter pandata, qualis*uouentium eſt, paruis interuallis*

*numero

*fouentium

uallis, & ſubaſſentiẽtibus humeris mouetur, maxime apta parcè & quaſi timidè loquentibus. Eſt admirationi conueniens ille geſtus, quo manus modice ſupinata, ac per ſingulos à minimo collecta digito redeunte flexu ſimul explicatur atq; conuertitur. Nec uno modo interrogantes geſtum componimus, plerunq; tamen uertentes manum, utcunq; compoſita eſt, pollici proximus digitus, mediumq́; contingens qua dexter eſt, unguem pollici ſummo ſuo iungens, remiſſis cæteris, eſt & approbantibus, & narrantibus, & diſtinguentibus decorus. Cui non diſsimilis, ſed compreſſis tribus digitis, quo nunc Græci plurimum utuntur, etiam utraq; manu, quoties enthymemata ſua geſtu uelut cornu tundunt cæſim. Manus lenior promittit & aſſentatur, citatior hortatur, interim laudat. Eſt & ille urgens orationem geſtus uulgaris magis quàm ex arte, qui cõtrahit alterno celeriq́; motu, & explicat manum. Eſt & illa caua, & rara, & ſupra humeri altitudinem elata, cũ quodam motu uelut hortatrix manus, à peregrinis ſcholis iã propè recepta. Tremula ſcenica eſt. Digitos cum ſummi coierunt, ad os referre, cur quibuſdã diſplicuerit, neſcio. Nam & id leuiter admirantes, & interim ſubita indignatione uelut paueſcentes & deprecantes, facimus. Quin compreſſam etiam manum in ſignum pœnitentiæ uel iræ, pectori admouemus, ubi uox uel inter dentes expreſſa non dedecet: Quid nunc agam? quid faciam? Auerſo pollice demonſtrare aliquid, receptum magis puto, quàm oratori decorum. Sed cum omnis motus ſex partes habeat, ſeptimusq́; ſit ille qui in ſe redit orbis, uitioſa eſt una circumuerſio, reliqui ante nos & dextra læuaq́;, & ſurſum, & deorſum aliquid oſtendunt. In poſteriora geſtus non dirigitur. Interim tamen uelut reijci ſolent. Optimè autem manus à ſiniſtra parte incipit, in dextra deponitur, ſed ut deponere, non ut ferire uideatur, quanquàm & in fine interim cadit, ut citò tamen redeat, & nonnunquam reſilit uel negantibus nobis, uel admirantibus. Hic ueteres

artifices illud recte adiecerunt, ut manus cum ſenſu & inciperet, & deponeret. Alioqui enim aut ante uocem erit geſtus, aut poſt uocem, quod eſt utrunq; deforme. In illo lapſi nimia ſubtilitate ſunt, quòd interuallum motus tria uerba eſſe uoluerunt, quod nec obſeruatur, nec fieri poteſt, ſed illi quaſi menſuram tarditatis celeritatiſq; aliquam eſſe uoluerunt, nec immeritò, ne aut diu otioſa eſſet manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu conciderent. Aliud eſt quod & fit frequentius, & magis fallit. Sunt quædam latentis ſermonis percuſſiones, & quaſi aliqui pedes, ad quos plurimorum geſtus cadit, ut ſit unus motus, Nouum crimen: alter, C. Cæſar: tertius, Et ante hãc diem: quartus, Inauditum: deinde, Propinquus meus: &, Ad te Q. Tubero detulit. Vnde id quoq; fluit uitium, ut iuuenes cum ſcribunt, geſtu præmodulati cogitationem ſic componant, quomodo caſura manus ſit. Inde & illud uitium, ut geſtus qui in fine dexter eſſe debet, in ſiniſtram frequenter deſinat. Melius illud, cum ſint in ſermone omni breuia quædã membra, ad quæ ſi neceſſe ſit, recipere ſpiritum liceat, ad hæc geſtum diſponere: ut puta, Nouum crimen C. Cæſar, habet per ſe finem quendam ſuum, quia ſequitur coniunctio: Deinde, Et ante hanc diem inauditum, ſatis circumſcriptum eſt. Ad hæc commodanda manus eſt, idq; dum irruperit prima & compoſita actio. At ubi iam calor eam concitauerit, etiam geſtus cum ipſa orationis celeritate crebeſcet. Alijs locis citata, alijs preſſa conueniet pronunciatio. Illa tranſcurrimus, congerimus, feſtinamus: hæc inſtamus, inculcamus, infigimus. Plus autem affectus habẽt lentiora. Ideoq; Roſcius citatior, Aeſopus grauior fuit: quòd ille comœdias, hic tragœdias egit. Eadem motus quoque obſeruatio eſt. Itaq; in fabulis iuuenum, ſenum, militum, matronarum, grauior ingreſſus eſt. Serui, ancillæ, paraſiti, piſcatores citatius mouẽtur. Tolli autem manum artifices ſupra oculos, demitti infra pectus uetant, adeò à capite eam petere, aut ad imum uentrem deducere

cere uitioſum habetur. At ſiniſtram intra humerũ promouere, ultrà non decet. Sed cum auerſantes in læuam partẽ uelut propellemus manum, ſiniſter humerus proferendus, ut cum capite ad dextram ferente conſentiat. Manus ſiniſtra nũquàm ſola recte geſtum facit, dextræ ſe frequenter accommodat, ſiue in digitos argumenta digerimus, ſiue auerſis in ſiniſtrum palmis abominamur, ſiue obijcimus aduerſas, ſiue in latus utrũq; diſtendimus, ſiue ſatisfacientes aut ſupplicantes. Diuerſi ſunt autem hi geſtus, ſiue ſummittimus, ſiue adorantes attollimus, ſiue aliqua demonſtrationi, aut inuocationi protendimus: Vos Albani tumuli atq; luci. Aut Gracchorum illud: Quò me miſer conferam? quò uertam? in Capitoliumńe? at fratris ſanguine redundat: an domum? matremńe ut miſeram, lamentantemq́; uideam, & abiectam? plus enim affectus in his iunctæ exhibent manus. In rebus paruis, triſtibus, mitibus, breues: magnis, lætis, atrocibus extenſiores ſunt. Vitia quoq; earum ſubijcienda ſunt, quæ quidẽ accidere etiam exercitatis actoribus ſolent. Nam geſtum poculum poſcentis, aut uerbera minantis, aut numerum quingentorũ pollice flexo efficientis, quæ ſunt à quibuſdam ſcriptoribus notata, ne in ruſticis quidem uidi. At ut brachio exerto introſpiciatur latus, ut manum alius ultra ſignum proferre non audeat, alius inquantum patet longitudo, protendat, aut ad tectũ erigat, aut repetito ultra læuum humerum geſtu ita in tergum flagellet, ut conſiſtere poſt eum parum tutum ſit, aut ſiniſtrum ducat orbem, aut temere ſparſa manu in proximos offendat, aut cubitũ utrumq; in diuerſum latus uentillet, ſæpe ſcio euenire. Solet eſſe & pigra, & trepida, & ſecanti ſimilis, interim uncis etiam digitis, aut à capite deijciatur, aut eadem manus ſupinata in ſuperiora iactetur. Fit & ille habitus, qui eſſe in ſtatuis pacificator ſolet, qui inclinato in humerum dextrum capite, brachio ab aure prætenſo, manum infeſto pollice extendit: qui quidem maxime placet ijs, qui ſe dicere ſublata manu iactant. Adijcias licet

eos,qui ſententias uibratis digitis iaculantur, aut manu ſublata denunciant, aut (quod per ſe interim recipiendum eſt) quoties aliquid ipſis placuit,in ungues eriguntur. Sed uitioſum id faciunt,aut digito quantò plurimum poßunt erecto, aut etiam duobus, aut utraque manu ad modum aliquid portantium compoſita. His accedunt uitia non naturæ, ſed trepidationis, cum ore concurrente rixari,ſi memoria feſellerit, aut cogitatio non ſuffragetur,quaſi faucibus aliquid obſtiterit inſonare,in aduerſum tergere nares, obambulare ſermone imperfecto, reſiſtere ſubitò,& laudem poſcere ſilentio, quæ omnia perſequi propè infinitum eſt. Sua enim cuique ſunt uitia. Pectus ac uenter ne proijciantur obſeruandũ.Pandāt enim poſteriora, & eſt odioſa omnis ſupinitas. Latera cũ geſtu conſentiant.Facit enim aliquid & totius corporis motus, adeò ut Cicero plus illo agi, quàm manibus ipſis putet. Ita enim dicit in Oratore:Nullæ argutiæ digitorum,non ad numerum articulus cadens,trunco magis toto ſe ipſe moderans,& uirili laterum flexione. Femur ferire, quod Athenis primus feciſſe creditur Cleon & uſitatũ eſt, & indignantes decet,et excitat auditorem. Idq; in Callidio Cicero deſiderat: Non frons,inquit,percuſſa, non femur, pedum (quod nimium eſt)nulla ſupploſio: quanquàm,ſi licet,de fronte dißētio. Nam etiam complodere manus ſcenicum eſt,& pectus cædere.Illud quoq; raro decebit,caua manu ſummis digitis pectus appetere,ſi quando noſmetipſos alloquimur,cohortantes,obiurgantes,miſerantes: quod ſi quando fiet,togam quoq; inde remouere non decebit. In pedibus obſeruantur ſtatus & inceßus. Prolato dextro ſtare, & eandem manum ac pedem proferre,deforme eſt.In dextrum incumbere interim datur, ſed æquo pectore, qui tamen comicus magis quàm oratorius geſtus eſt. Male etiam in ſiniſtrum pedem inſiſtentium dexter aut attollitur,aut ſummis digitis ſuſpenditur. Varicare ſupra modum,& in ſtando deforme eſt, & accedēte motu propè obſcœnum

*num. Procurſio opportuna, breuis, moderata, rara: conuenit etiam & ambulatio quædam propter immodicas laudationum moras, quanquàm Cicero rarum inceßum, neque ita longum probat. Diſcurſare uerò, & quod Domitius Afer de Sura Manilio dixit, ſatagere, ineptißimum. Vrbaneq́; Flauius Virginius interrogauit de quodam ſuo Antiſophiſte, quot millia paßuum declamaſſet. Præcipi & illud ſcio, ne ambulantes auertamur à iudicibus, ſed ſint obliqui pedes ad concilium nobis reſpicientibus. Id fieri iudicijs priuatis non poteſt. Verum & breuiora ſint ſpatia, nec auerſi diu ſimus. Interim tamen recedere ſenſim datur. Quidam & reſiliunt, quod eſt planè ridiculum. Pedis ſupploſio ut loco eſt opportuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis: ita crebra & inepti eſt hominis, et deſinit iudicem in ſe conuertere. Eſt & illa indecora in dextrum ac læuum latus uacillatio alternis pedibus inſiſtentium. Longißime fugienda mollis actio, qualem in Tityo Cicero dicit fuiſſe. Vnde & ſaltationis quoddam genus Tityus eſt appellatum. Reprehendenda & illa frequens & concitata in utranque partem nutatio, quam in Curione patre irriſit &*Iulius, quærens quis è lintre loqueretur: & C. Sicinius. Nam cum aßidente collega, qui erat propter ualetudinem & deligatus, & pluribus medicamentis propter dolorem artuum delibutus, multùm ſe Curio ex more iactaſſet: Nunquàm, inquit, Octaui, collegæ tuo gratiam referes, qui niſi fuiſſet iſtic, hodie te muſcæ comediſſent. Iactantur & humeri, quod uitium Demoſthenes ita dicitur emendaſſe, ut cum anguſto quodam pulpito ſtans diceret, haſta humero dependens immineret, ut ſi calore dicendi uitare id excidiſſet, offenſatione illa cōmoneretur. Ambulantem loqui ita demum oportet, ſi in cauſis publicis, in quibus ſunt multi iudices, quod dicimus, quaſi ſingulis inculcare peculiariter uelimus. Illud*uerò reſillendum, quòd quidam reiecta in humerum toga, cum dextra ſinum*

*C. Iulius

*non reſerendum

*uſq; ad lumbos reduxerunt, ut ſiniſtra geſtum facientes, ſpatientur & fabulētur: cum etiam læuam reſtringere prolata longius dextra, ſit odioſum. Vnde moneor, ut ne id quidem tranſeā ineptiſsime fieri, cum inter moras laudationum, aut in aurem alicuius loquūtur, aut cum ſodalibus iocantur, aut nōnunquam ad librarios ſuos ita reſpiciunt, ut ſportulam dictare uideantur. Inclinari ad iudicem cum doceas, utique ſi id de quo loquaris, ſit obſcurius, decet. Incumbere aduocato aduerſis ſubſellijs ſedenti contumelioſum eſt. Reclinari etiam ad ſuos, & manibus ſuſtineri, niſi planè iuſta fatigatio eſt, delicatū, ſicut palàm moneri excidentis, aut legere. Nam in his omnibus & uis illa dicendi ſoluitur, & frigeſcit affectus, & iudex parū ſibi præſtari reuerentiæ credit. Tranſire in diuerſa ſubſellia parum uerecundum eſt. Nam & Caſsius Seuerus urbane aduerſus hoc facientes lineam popoſcit. Et ſi aliquando concitate itur, nūquàm non frigide reditur. Multa ex his quæ præcepimus, mutari neceſſe eſt ab ijs, qui dicunt apud tribunalia. Nam & uultus erectior ut eum apud quem dicitur ſpectet, & geſtus, ut ad eundem tendens *elatior ſit, neceſſe eſt, & alia quæ occurrere, etiā me tacente, omnibus poſsunt. Itemq; ab ijs qui ſedentes agent. Nam & ferè fit hoc in rebus minoribus, & ijdem impetus actionis eſſe non poſsunt, & quædam uitia fiunt neceſſaria. Nam & dexter pes à læua iudicis ſedentis proferendus eſt, & ex altera parte multi geſtus neceſſe eſt in ſiniſtrum eant, ut ad iudicem ſpectent. Equidem pleroſque & ad ſingulas clauſulas ſententiarum uideo aſsurgentes ſibi, & nonnullos ſubinde aliquid etiam ſpatiantes, quod an deceat, ipſi uiderint, cum id faciunt, non ſedentes agunt. Bibere, aut etiam eſſe inter agendum, quod multis moris fuit, & eſt quibuſdam, ab oratore meo procul abſit. Nam ſi quis aliter dicendi onera perferre non poſsit, non ita miſerum eſt non agere, potiusq; multò, quàm & operis & hominum contemptum fateri. Cultus non eſt pro*

*clarior

*eſt proprius oratoris aliquis, ſed magis*in oratore conſpici- tur. Quare ſit (ut in omnibus honeſtis debet eſſe) ſplendidus & uirilis. Nam & toga, & calceus, & capillus, tam nimia cura, quàm negligentia ſunt reprehendenda. Eſt aliquid in amictu, quod ipſum aliquatenus temporum conditione mutatum eſt. Nam ueteribus nulli ſinus, perquàm breues poſt illos fuerunt. Itaq; etiã geſtu neceſſe eſt uſos eſſe in principijs eos alio, quorum brachium ſicut Græcorum ueſte continebatur. Sed nos de præſentibus loquimur. Cui laticlaui ius non erit, ita cingatur, ut tunicæ prioribus oris infra genua paulùm, poſterioribus ad medios poplites uſq; perueniant. Nam infrà mulierũ eſt, ſuprà centurionum. Vt purpuræ recte deſcendant, leuis cura eſt. Notatur interim negligentia. Latum habentium clauum modus eſt, ut ſit paulùm cinctis ſubmißior. Ipſam togam rotundam eße, & apte cæſam uelim. Aliter enim multis modis fiet enormis. Pars eius prior medijs cruribus optime terminatur, poſterior eadem portione altius quàm cinctura. Sinus decentißimus, ſi aliquantò ſupra imam togam fuerit, nunquàm certè ſit inferior. Ille qui ſub humero dextro ad ſiniſtrum oblique ducitur, uelut balteus, nec ſtrangulet, nec fluat. Pars togæ quæ poſtea imponitur, ſit inferior: nam ita & ſedet melius, & continetur. Subducenda etiam pars aliqua tunicæ, ne ad lacertũ in actu redeat, tũ ſinus inijciẽdus humero, cuius extremam oram reieciſſe nõ dedecet. Operiri autem humerum cum toto iugulo non oportet. Alioqui amictu fiet anguſtus, & dignitatem, quæ eſt in latitudine pectoris, perdet. Siniſtrum brachium eouſq; alleuandum eſt, ut quaſi normalem illum angulũ faciat, ſuper quod ora ex toga duplex æqualiter ſedeat. Manus nõ impleatur anulis, præcipue medios articulos nõ tranſeuntibus: cuius erit habitus optimus, alleuato pollice, & digitis leuiter inflexis, niſi ſi libellum tenebit, quod non utiq; captandũ eſt. Videtur enim fateri memoriæ diffidẽtiam, & ad multos geſtus eſt impedimento. Togam ueteres ad calceos* Toga.

*in ore

uſque demittebant, ut Græci pallium. Idq́; ut fiat, qui de geſtu ſcripſerunt circa tempora illa Plotius, Nigidiuſq́; præcipiunt. Quo magis miror Plinij Secundi docti hominis, & in hoc utiq; libro penè etiam nimium curioſi, perſuaſionem, qui ſolitum id facere Ciceronem uelandarum uaricum gratia tradit, cùm hoc amictus genus in ſtatuis eorum quoq;, qui poſt Ciceronem fuerunt, appareat. Palliollum ſicut faſcias quibus crura ueſtiuntur, & focalia, & aurium ligamenta, ſola excuſare poteſt ualetudo. Sed hæc amictus obſeruatio, dum incipimus: procedēte uerò actu iam penè ab initio narrationis ſinus ab humero recte uelut ſpōte delabitur, & cum ad argumenta ac locos uentum eſt, reijcere à ſiniſtro togam, deijcere etiam, ſi hæreat, ſinum conueniet. Læuā à faucibus ac ſummo pectore abducere licet. Ardent enim iam omnia, & ut uox uehementior ac magis uaria eſt, ſic amictus quoq; habet actum quendam uelut præliantem. Itaque ut læuam inuoluere toga, & incingi, penè furioſum eſt, ſinum uerò in dextrum humerum ab imo reijcere, ſolutum ac delicatum eſt, fiuntq́; adhuc peius aliqua: ita cur laxiorem ſinum ſiniſtro brachio non ſubijciamus? Habet enim acre quiddam atq; expeditum, & calori concitationiq́; non inhabile. Cum uerò magna pars eſt exhauſta orationis, utiq; afflante fortuna penè omnia decent, ſudor ipſe & fatigatio, & negligentior amictus & ſoluta ac uelut labens undiq; toga. Quo magis miror hanc quoq; ſuccurriſſe Plinio curam, ut ita ſudario frontem ſiccari iuberet, ne comæ turbarentur, quas componi pòſt paulùm, ſicut dignum erat, grauiter & ſeuere uetuit. Mihi uerò illæ quoq; turbatæ præ ſe ferre aliquid affectus, & ipſa obliuione curæ huius commendari uidentur. At ſi incipiētibus, aut paulùm progreſſis decidat toga, non reponere eam prorſus negligentis, aut pigri, aut quomodo debeat amiciri neſcientis eſt. Hæc ſunt uel illuſtramenta pronunciationis, uel uitia, quibus propoſitis multa cogitare debet orator. Primùm quid, apud quos, quibus præſentibus

*tibus ſit acturus. Nam ut dicere alia alijs, & apud alios magis conceßum eſt, ſic etiam facere. Neq; eadem in uoce, geſtu, inceſſu, apud principem, ſenatum, populum, magiſtratum, priuato, publico iudicio, poſtulatione, actione ſimiliter decent. Quam differẽtiam ſubijcere ſibi quiſq;, qui animum intenderit, poteſt, tum qua de re dicat, & efficere quid uelit. Rei quadruplex obſeruatio eſt. Vna in tota cauſa. Sunt enim triſtes, hilares, ſolicitæ, ſecuræ, grandes, puſillæ, ut uix unquam ita ſolicitari partibus earum debeamus, ut non ſummæ meminerimus. Altera quæ eſt in differentia partium, ut in procemio, narratione, argumentatione, epilogo. Tertia in ſententijs ipſis, in quibus ſecundum res & *actus uariantur omnia. Quarta in uerbis, quorum ut eſt uitioſa, ſi efficere omnia uelimus, imitatio: ita quibuſdam niſi ſua natura redditur, uis omnis aufertur. Igitur in laudationibus (niſi ſi funebres erunt) gratiarum actione, exhortatione, ſimilibusq; læta & magnifica & ſublimis eſt actio. Funebres cõciones, conſolationes, plerunq; cauſæ reorum, triſtes ac ſubmiſſæ. In ſenatu conſeruanda autoritas, apud populum dignitas, in priuatis modus. De partibus cauſæ, & ſententijs, uerbisq;, quæ ſunt multiplicia, pluribus dicẽdum. Tria autem præſtare debet pronunciatio, conciliet, perſuadeat, moueat, quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio ferè aut commendatione morum, qui neſcio, quo modo ex uoce etiam atq; actione pellucent, aut orationis ſuauitate conſtat. Perſuadendi uis aſſeueratione, quæ interim plus ipſis probationibus ualet: An iſta (inquit Callidio Cicero) ſi uera eſſent, ſic à te dicerentur? &, Tantum abeſt, ut inflammares noſtros animos, ſomnum iſto loco uix tenebamus. Fiducia igitur appareat, & conſtantia, utiq; ſi autoritas ſubeſt. Mouendi autem ratio etiam aut in repræſentandis eſt, aut imitandis affectibus. Ergo cum iudex in priuatis, aut præco in publicis dicere de cauſa iuſſerit, leuiter conſurgendum, tum in componenda toga, uel ſi neceſſe erit, etiã ex integro inijcienda,* *affectus

duntaxat

duntaxat in iudicijs (apud principem enim & magiſtratus ac tribunalia non licebit) paulùm eſt commorandum, ut & amictus ſit decentior, & protinus aliquid ſpatij ad cogitandum. Etiam cum ad iudicem nos conuerterimus, & conſultus permiſerit dicere, non protinus eſt erumpendum, ſed danda breuis cogitationi mora. Mire enim auditurum, dicturi cura delectat, & iudex ſe ipſe componit. Hoc præcipit Homerus Vlyßis exemplo, quem ſtetiſſe oculis in terram defixis, immotoq; ſceptro, priuſquàm illam eloquentiæ procellam effunderet, dicit. In hac cunctatione ſunt quædam non indecentes (ut appellant ſcenici) moræ: caput mulcere, manũ intueri, infringere articulos, ſimulare conatum, ſuſpiratione ſolicitudinẽ fateri, aut quod quenq; magis decet, eoq; diutius ſi iudex nondum intendit animum. Status ſit rectus, æqui & diducti paulum pedes, uel procedens minimo ſiniſter: genua recta, ſic tamen ut non extendantur. Humeri remißi, uultus ſeuerus, non mœſtus, nec ſtupens, nec languidus. Brachia à latere modice remota, manus ſiniſtra, qualem ſuprà demonſtraui: dextra cum iam incipiendum erit, paulùm prolata ultra ſinum, geſtu quàm modeſtißimo, uelut expectans quando incipiendum ſit. Vitioſa enim ſunt illa, intueri lacunaria, perfricare faciem, & quaſi improbam facere, tendere confidentia uultum, aut quo ſit magis toruus, ſupercilijs aſtringere, capillos à fronte contra naturam retrò agere, ut ſit horror ille terribilis, tum id quod Græci frequẽtißime faciunt, crebro digitorum labiorumq; motu commẽtari, clare excreare, pedem alterum longè proferre, partẽ togæ ſiniſtra tenere, ſtare diductum, uel rigidum, uel ſupinũ, uel incuruum, uel humeris, ut luctaturi ſolent, ad occipitium ductis. Prooemio frequentißime lenis conuenit pronunciatio. Nihil eſt enim ad conciliandũ gratius uerecundia, non tamen ſemper. Nec enim uno modo dicuntur exordia, ut docui. Plerunq; tamen & uox temperata, ac geſtus modeſtus, & ſedẽs humero toga, & laterum lenis in utramq; partem

motus

motus, eôdem ſpectantibus oculis, decebit. Narratio magis prolatam manum, amictum recidentem, geſtum diſtinctum, uocem ſermoni proximam, ac tantùm apertiorem, ſonum ſimplicem frequentiſsime poſtulabit, in his duntaxat, Q. igitur Ligarius, cum eſſet adhuc nulla belli ſuſpicio. & A. Cluentius Habitus pater huiuſce. Aliud in eadem poſcent affectus uel concitati, Nubit genero ſocrus. uel flebiles, Conſtituitur in foro Laodiceæ ſpectaculum acerbum & miſerum toti Aſiæ prouinciæ. Maxime uaria & multiplex actio eſt probationum. Nam proponere, partiri, interrogare, ſermoni ſunt proxima, & contradictionem ſumere. Nam ea quoq; diuerſa propoſitio eſt. Sed hæc tamen aliquãdo irridentes, aliquando imitantes pronunciamus. Argumentatio plerunq; agilior, & acrior, & inſtantior, conſentientẽ orationi poſtulat etiam geſtum, id eſt, fortem celeritatem. Inſtandum quibuſdam in partibus, & denſanda oratio. Egreſsiones ferè lenes, & dulces, & remiſſæ, ut raptus Proſerpinæ, Siciliæ deſcriptio, Cn. Pompeij laus. Neq; enim mirum, minus habere contentionis ea quæ ſunt extra quæſtionem. Mollior nonnunquam cum reprehenſione diuerſæ partis imitatio: Videor uidere alios intrantes, alios autem exeuntes, quoſdam ex uino uacillantes. Vbi non diſsidens à uoce permittitur geſtus. at quoq; in utramq; partem tenera quædam, ſed intra manus tamen, & ſine motu laterum translatio. Accendendi iudicis plures ſunt gradus. Summus ille, & quo nullus eſt in oratore acutior: Suſcepto bello Cæſar, geſto iam etiam ex parte magna. Prædixit enim, Quantum potero uoce contendam, ut populus hæc Romanus exaudiat. Paulùm inferior, & habens aliquid etiã iucunditatis: Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharſalica gladius agebat? Plenius adhuc & lentius, ideoq; dulcius: In cœtu uerò Populi Rom. negotium publicum gerens. Producenda omnia trahendæq; tum uocales, aperiendæq; ſunt fauces: pleniore tamen hæc canali fluũt: Vos Albani tumuli atq; luci. Nam cantici

quidam

quiddam habẽt,ſenſimq́; reſupina ſunt, Saxa atque ſolitudines uoci reſpondent. Tales *ſunt illæ inclinationes uocis, quas inuicem* Demoſthenes *atque* Aeſchines *exprobrant, non ideo improbandæ.* Cum *enim uterq; alteri obijciat, palàm eſt utrumq; fecisse.* Nam *neq; ille per* Marathonis *&* Platearum, *&* Salaminis *propugnatores recto ſono iurauit, nec hic* Thebas *ſermone defleuit. Eſt his diuerſa uox, & penè extra organum, cui* Græci *nomen amaritudinis dederunt, ſupra modum ac penè naturam uocis humanæ acerba:* Quin *compeſcitis uocem iſtam indicem ſtultitiæ, teſtem prauitatis? Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima eſt,* Quin *compeſcitis.* Epilogus, *ſi enumerationem rerum habet, deſiderat quandam conciſorum continuationem: ſi ad concitandos iudices eſt accommodatus, aliquid ex ijs quæ ſuprà dixi: ſi placandos, inclinatam quandam lenitatem: ſi miſericordia commouendos, flexum uocis & flebilem ſuauitatem, qua præcipue franguntur animi, quæq́; eſt maxime naturalis.* Nam *etiã orbos uiduasq́; uideas in ipſis funeribus canoro quodam modo proclamantes.* Hic *etiam fuſca illa uox, qualem* Cicero *fuiſſe in* Antonio *dicit, mire faciet.* Habet *enim in ſe quod imitemur.* Duplex *eſt tamen miſeratio, altera cum inuidia, qualis modò dicta de damnatione* Philodami: *altera cum deprecatione demiſsior.* Quare *etiam ſi eſt in illis quoq; cantus obſcurior,* In *cœtu uerò populi* Rom. Non *enim hæc rixantis modo dixit. &,* Vos Albani *tumuli.* Neque *enim quaſi inclamaret, aut deteſtaretur locutus eſt: tamen infinito magis illa flexa & circumducta ſunt:* Me *miſerum, me infelicem.* Et, Quid *reſpondebo liberis meis? &,* Reuocare *tu me in patriam potuiſti* Milo *per hos, ego te in eadem patria per eoſdem retinere nõ potero?* Et *cum bona* C. Rabirij *uno ſeſtertio addicit,* O *meum miſerũ acerbumq́; præconium.* Illa *quoq; mire facit in peroratione uelut deficientis dolore, & fatigatione confeſsio: ut pro eodem* Milone, Sed *finis ſit: neq; enim præ*

lachry

lachrymis iam loqui poſſum. Quæ ſimilem uerbis habere debent etiam pronunciationem. Poſſunt uideri alia quoq; huius partis atq; officij, reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, ueſtes laniare, ſed ſuo loco dicta ſunt. Et quia in partibus cauſæ etiam alijs eſt uarietas, ſatis appareat accommodandam ſententijs ipſis pronunciationem, ſicut oſtẽdimus. Sed uerbis quoq;, quod nouiſſime dixeram, non ſemper, ſed aliquando. An non hæc, Miſellus & pauperculus, ſubmiſſa atq; contracta: Fortis, & uehemens, & latro, erecta & concitata uoce dicenda ſunt? Accedit enim uis & proprietas rebus tali aſtipulatione: quæ niſi adſit, aliud uox, aliud animus oſtendat. Quid, quòd eadem uerba mutata pronunciatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irrident, eleuant? Aliter enim dicitur:

Tu mihi quodcunq; hoc regni. Et,

Cantando tu illum? Et,

Tu'ne ille Aeneas? Et,

–Meq; timoris Argue tu Drance.

Et ne morer, intra ſe quiſque, uel hoc, uel aliud quod uolet, per omnes affectus uerſet, uerum eſſe quod dicimus ſciet. Vnum iam his adijciendum eſt, cùm præcipue in actione ſpectetur decorum, ſæpe aliud alios decere. Eſt enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis, & ut uere dictum eſt, caput eſſe artis decere quod facias: ita id nec ſine arte eſſe, nec totum arte tradi poteſt. In quibuſdam uirtutes non habent gratiam, in quibuſdam uitia ipſa delectant. Maximos actores comœdiarum Demetrium & Stratoclem placere diuerſis uirtutibus uidimus. Sed illud minus mirum, quòd alter deos, & iuuenes, & bonos patres, ſeruosq́;, & matronas, & graues anus optime: alter acres ſenes, callidos ſeruos, paraſitos, lenones, & omnia agitatoria melius. Fuit enim natura diuerſa. Nam uox quoq; Demetrij iucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprieta

Decorum.

proprietates, quæ transferri non poterant, manus iactare, & dulces exclamationes theatri cauſa producere, & in ingredien-do uentum concipere & nonnunquam dextro latere facere geſtus, quod neminem alium præter Demetrium *decuit.* Nanq; *in hæc omnia ſtatura & mira ſpecie adiuuabatur.* Illum *curſus & agilitas, & uel parum conueniens perſonæ riſus, quem non ignarus rationis populo dabat, & contracta etiam ceruicula: quicquid horum alter feciſſet, fœdiſsimum uideretur.* Quare *noſcrit ſe quiſq;, nec tantum ex communibus præceptis, ſed etiam natura ſua capiat conſilium formandæ actionis.* Neq; *illud tamen eſt nefas, ut aliquem uel omnia, uel plura deceant.* Huius *quoq; loci clauſula ſit eadem neceſſe eſt, quæ cæterorum eſt,* Re*gnare maxime modum.* Non *enim comœdum eſſe, ſed oratorem uolo.* Quare *nec in geſtu perſequemur omnes argutias, nec in loquendo diſtinctionibus, temporibus, effictionibus moleſte utemur, ut ſi ſit in ſcena dicendum:*

Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem,
Cum accerſor ultro? an potius ita me comparem,
Non perpeti meretricum contumelias?

Hic *enim dubitationis moras, uocis flexus, uarias manus, diuerſos nutus actor adhibebit.* Aliud *oratio ſapit, nec uult nimium eſſe condita.* Actione *enim conſtat, non imitatione.* Quare *non immeritò reprehenditur pronunciatio uultuoſa, & geſticulationibus moleſta, & uocis mutationibus reſultans.* Nec *inutiliter ex* Græcis *ueteres tranſtulerunt quod ab his ſumptum* Lenas Popilius *poſuit, eſſe hanc inotioſam actionem.* Optime *igitur idem, qui omnia,* Cicero *præceperat, quæ ſuprà ex* Oratore *poſui.* Quibus *ſimilia in* Bruto *de* M. Antonio *dicit.* Sed *iam recepta eſt actio paulò agitatior etiam, & iam exigitur, & quibuſdam partibus conuenit, ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus uiri boni & grauis autoritatem.*

M. FAB. QVINTILIANI ORATORIARVM INſtitutionum liber duodecimus, cuius hoc proximè ſequitur proœmium.

VENTVM eſt ad partem operis deſtinati longè grauiſsimam. Cuius equidē onus, ſi tantum opinione prima cōcipere potuiſſem, quātò me premu ferens ſentio, maturius conſuluiſſem uires meas. Sed initio pudor omittēdi quæ promiſeram, tenuit, mox quanquàm per ſingulas quoq; partes labor creſceret, ne perderem, quæ iam effecta erant, per omnes difficultates animo me ſuſtentaui. Quare nunc quoq;, licet maiori quàm unquam mole premar, tamen proſpicienti finem mihi conſtitutum eſt uel deficere potius, quàm deſperare. Fefellit autem, quòd initiū à paruis ceperamus, mox uelut aura ſolicitante prouecti longius, dum tantum nota illa, & pleriſq; artiū ſcriptoribus tractata præcipimus, nec adhuc à littore procul uidebamur, & multos circa uelut ijſdem ſe uentis credere auſos habebamus. Iam cum eloquendi rationē nouiſsime repertam, pauciſsimiſq; tentatam ingreſsi ſumus, rarus qui iam procul à portu receſsiſſet, reperiebatur. Poſtquàm uerò nobis ille, quē inſtituebamus, orator, à dicendi magiſtris dimiſſus, aut ſuo iam impetu fertur, aut maiora ſibi auxilia ex ipſis ſapientiæ penetralibus petit, quàm in altū ſimus ablati, ſentire cœpimus. Nunc cœlum undiq; & undiq; pontus. Vnum modo in illa immenſa uaſtitate cernere uidemur M. Tullium, qui tamē ipſe quamuis tanta atq; ita inſtructa naue hoc mare ingreſſus, contrahit uela, inhibetq; remos, & de ipſo demum genere dicendi, quo ſit uſurus perfectus orator, ſatis habet dicere. At noſtra temeritas etiam mores ei conabitur dare, & aſsignabit officia. Ita nec anteceden-

tem conſequi poſſumus, & longius eundum eſt, ut res feret: probabilis tamen cupiditas honeſtorū, & tutioris audaciæ eſt, tentare, quibus paratior uenia eſt.

Non poſſe oratorem eſſe niſi uirum bonum. CAP. I.

SIT ERGO *nobis orator, quem inſtituimus, is qui à* M. *Catone finitur, uir bonus dicendi peritus.* V*erùm id quod ille poſuit prius, & ipſa natura potius, ac maius eſt, utique* V*ir bonus. id non eò tantum, quòd ſi uis illa dicendi malitiam inſtruxerit, nihil ſit publicis priuatiſq; rebus pernicioſius eloquentia: noſq; ipſi, qui pro uirili parte conferre aliquid ad facultatem dicendi conati ſumus, peſſime mereamur de rebus humanis, ſi latroni comparemus hæc arma, non militi.* Q*uid de nobis loquor?* R*erum ipſa natura in eo quod præcipue indulſiſſe homini uidetur, quóq; nos à cæteris animalibus ſeparaſſe, non parens, ſed nouerca fuerit, ſi facultatem dicendi, ſociam ſcelerum, aduerſam innocentiæ, hoſtem ueritatis inuenit.* M*utos enim naſci, & egere omni ratione ſatius fuiſſet, quàm prouidentiæ munera in mutuam perniciem conuertere.* L*ongius tendit hoc iudiciū meum.* N*eque enim tantum id dico, eum qui ſit orator, uirum bonum eſſe oportere, ſed ne futurum quidem oratorem, niſi uirum bonum.* N*am certe neque intelligentiam conceſſeris ijs, qui propoſita honeſtorum ac turpium uia, peiorem ſequi malint: neq; prudentiam, qui in grauiſſimas frequenter legum, ſemper uerò malæ conſcientiæ pœnas à ſemetipſis improuiſo rerum exitu induantur.* Q*uòd ſi neminem malum eſſe, niſi ſtultum eundem, non modò à ſapientibus dicitur, ſed uulgò quoq; ſemper eſt creditum, certe non fiet unquā ſtultus orator.* A*dde quòd ne ſtudio quidē operis pulcherrimi uacare mens, niſi omnibus uitijs libera poteſt.* P*rimùm quòd in eodē pectore nullum eſt ho-*

neſtorum

neſtorum turpiumq́; conſortium, & cogitare optima ſimul & deterrima, nõ magis eſt unius animi, quàm eiuſdem hominis bonum eſſe ac malum. Tum illa quoq; ex cauſa, quòd mentem tantæ rei intentam uacare omnibus alijs, etiam culpa carentibus, curis oportet: ita demum enim libera, ac tota, nulla diſtringente atq; aliò ducente cauſa, ſpectabit id ſolum ad quod accingitur. Quòd ſi *corporum nimia cura, & ſolicitior rei familiaris diligentia, & uenandi uoluptas, & dati ſpectaculis dies, multum ſtudijs auferunt (huic enim rei perit tempus quodcunq; alteri datur) quid putamus facturas cupiditatem, auaritiam, inuidiam, quarum impotentiſſimæ cogitationes ſomnos etiam ipſos, & illa per quietẽ uiſa perturbant? Nihil eſt enim tam occupatum, tam multiforme, tot ac tam uarijs affectibus conciſum atq; laceratum, quàm mala mens. Nam & cum inſidiatur, ſpe, curis, labore diſtringitur, & iam cum ſceleris compos fuerit, ſolicitudine, pœnitentia, pœnarũ omnium expectatione torquetur. Quis inter hæc literis, aut illi bonæ arti locus? nõ hercle magis quàm frugibus in terra ſentibus ac rubis occupata. Agè, non ad perferendos ſtudiorum labores neceſſaria frugalitas? Quid ergo ex libidine ac luxuria ſpei? Non præcipue acuit ad cupiditatem literarum amor laudis? Num igitur malis eſſe laudem curæ putamus? Iam hoc quis non uidet, maximam partẽ orationis in tractatu æqui boniq́; conſiſtere? Dicet'ne de ijs ſecundum debitam rerum dignitatem malus atq; iniquus? Deniq;, ut maximam partem quæſtionis eximam, demus id quod nullo modo fieri poteſt, idem ingenij, ſtudij, doctrinæ, peſſimo atque optimo uiro, uter melior dicetur orator? Nimirum qui homo quoq; melior. Non igitur unquam malus idem homo, & perfectus orator. Non enim perfectum quicquã quo melius eſt aliud. Sed ne more Socraticorum nobiſmetipſis reſponſum finxiſſe uideamur, ſit aliquis adeò contra ueritatẽ obſtinatus, ut audeat dicere eodem ingenio, ſtudio, doctrina præditum nihilo deteriorem futurum

*agrorum

*oratorē malum uirum quàm bonum. Conuincamus huius quoq; amentiam. Nam hoc certe nemo dubitabit, omnem oratorem id agere, ut iudici quæ propoſita fuerint, uera & honeſta uideantur. Vtrum igitur hoc facilius bonus uir perſuadebit, an malus? Bonus quidem & dicet ſæpius uera atq; honeſta. Sed etiam ſi quando aliquo ductus officio (quod accidere, ut mox docebimus, poteſt) falſò hæc affirmare conabitur, maiore cum fide neceſſe eſt audiatur. At malis hominibus ex*contemptu opinionis, & ignorantia recti nonnunquam excidit ipſa ſimulatio. Inde immodeſte proponunt, ſine pudore affirmant. Sequitur in ijs quæ certum eſt effici non poſſe, deformis pertinacia & irritus labor. Nam ſicut in uita, ita in cauſis quoq; ſpes improbas habent. Frequenter autem accidit, ut his etiam uera dicentibus fides deſit, uideaturq; talis aduocatus malæ cauſæ argumētum. Nunc de ijs dicendum eſt, quæ mihi quaſi conſpiratione quadam uulgi reclamari uidentur. Orator Demoſthenes non fuit? Atqui malum uirum accepimus. Non Cicero? atqui huius quoque mores multi reprehenderunt. Quid agam? magna reſponſi inuidia ſubeunda, mitigandæ ſunt prius aures. Mihi enim nec Demoſthenes tam graui morum dignus uidetur inuidia, ut omnia quæ in eum ab inimicis congeſta ſunt, credam, cum & pulcherrima eius in Republica conſilia, & finē uitæ clarum legā. Nec M. Tullio defuiſſe uideo in ulla parte ciuis optimi uoluntatem. Teſtimonio eſt actus nobiliſsime conſulatus, integerrime prouincia adminiſtrata, & repudiatus Vigintiuiratus, & ciuilibus bellis, quæ in ætate eius grauiſsima inciderunt, neque ſpe, neque metu declinatus animus, quo minus optimis ſe partibus, id eſt, Reipublicæ iungeret. Parum fortis uidetur quibuſdam, quibus optime reſpondit ipſe, Non ſe timidum in ſuſcipiendis, ſed in prouidendis periculis: quod probauit morte quoq; ipſa, quam præſtantiſsimo ſuſcepit animo. Quòd ſi defuit his uiris ſumma uirtus, ſic quærētibus, an oratores fuerint, reſpondebo,*

*conceptu

quomodo

*quomodo Stoici, ſi interrogentur, an ſapiens Zeno, an Cleãtes, an Chryſippus, ipſi reſpõdeant, magnos quidem illos ac uenerabiles, non tamen id quod natura hominis ſummum habet, conſecutos. Nam & Pythagoras non ſapiẽtem ſe, ut qui ante eum fuerunt, ſed ſtudioſum ſapiẽtiæ uocari uoluit. Ego tamen ſecundum cõmunem loquẽdi conſuetudinem ſæpe dixi, dicamq; perfectum oratorem eſſe Ciceronem, ut amicos & bonos uiros, & prudentiſsimos dicimus uulgò, quorũ nihil niſi perfectè ſapienti datur. Sed cum propriè, & ad legem ipſam ueritatis loquendum erit, eum quæram oratorem, quẽ & ille quærebat. Quanquàm enim ſtetiſſe eum in faſtigio eloquentiæ fateor, ac uix quid adijci potuerit inuenio, fortaſſe inuenturus quid adhuc abſciſſurum putem fuiſſe: nam ferè ſic docti iudicauerunt, plurimum in eo uirtutum, nonnihil fuiſſe uitiorum, & ſe ipſe multa ex illa iuuenili abundantia coërcuiſſe teſtatur: tamen quando nec ſapientis ſibi nomen minime ſui contemptor aſseruit, & melius dicere certe data longiore uita, ætate ad ſe componendum *ſeueriore potuiſſet, non malignè crediderim defuiſſe ei ſummam illam, ad quam nemo propius acceſsit. Et licebat, ſi aliter ſentirem, fortius id liberiuſq; defendere. An uero M. Antonius neminem à ſe uiſum eloquentem, quod tantò minus erat, profeſſus eſt, ipſe etiam M. Tullius quærit adhuc eum, & tantum imaginatur ac fingit, ego nõ audeam dicere aliquid in hac quæ supereſt æternitate inueniri poſſe, eo quod fuerit perfectius? Transeo illos qui Ciceroni ac Demoſtheni, ne in eloquentia quidem ſatis tribuunt: quanquàm neque ipſi Ciceroni Demoſthenes ſatis uideatur eſſe perfectus, quem dormitare interim dicit: nec Cicero Bruto Caluoq;, qui certe compoſitionem illius etiam apud ipſum reprehendunt: nec Aſinio utrique, qui uitia orationis eius etiam inimicè pluribus in locis inſequũtur. Concedamus ſanè (quod minime natura patitur) repertum eſſe aliquẽ malum uirum ſummè diſertum, nihilo tamen minus ora-*

*ſecuriore

torem eum negabo. Nam nec omnibus qui fuerint manu promti, uiri fortis nomen conceſſerim, quia ſine uirtute intelligi nõ poteſt fortitudo. An ei qui ad defendendas cauſas aduocatur, nõ eſt opus fide, quã nec cupiditas corrumpat, nec gratia auertat, nec metus frangat, ſed proditorem, transfugam, præuaricatorem, donabimus oratoris illo ſacro nomine? Quòd ſi mediocribus etiam patronis cõuenit hæc, quæ uulgò dicitur bonitas, cur non orator ille qui nondum fuit, ſed poteſt eſſe, tam ſit moribus quàm dicendi uirtute perfectus? Non enim forenſem quandam inſtituimus operam, nec mercenariam uocem, nec (ut aſperioribus uerbis parcamus) inutilem ſanè litium aduocatum, quem deniq; cauſidicum uulgò uocant: ſed uirum cùm ingenij natura præſtantem, tum uerò tot pulcherrimas artes penitus mente complexum, datum tandem rebus humanis, qualem nulla antea uetuſtas cognouerit, ſingularem, perfectumq; undiq;, optima ſentientem, optimeq; dicentem. In hoc quota pars erit, quod aut innocentes tuebitur, aut improborum ſcelera compeſcet, aut in pecuniarijs quæſtionibus ueritati contra calumniam aderit? Summus ille quidem in his quoq; operibus fuerit, ſed in maioribus clarius elucebit, cùm regenda ſenatus conſilia, & populahim error ad meliora ducendus. An non talem quendam uidetur finxiſſe Verg. quem in ſeditione uulgi iam faces & ſaxa iaculantis, moderatorem dedit animi?

Tum pietate grauem ac meritis ſi fortè uirum quem
Conſpexere, ſilent, arrectisq; auribus adſtant.

Habemus igitur ante omnia uirum bonum: poſt hæc adiecit, dicendi peritum:

Ille regit dictis animos & pectora mulcet.

Quid, non in bellis quoq; idem ille uir, quẽ inſtituimus, ſi ſit ad prælium miles cohortandus, ex medijs ſapientiæ præceptis orationem trahet? Nam quo modo pugnam ineuntibus tot ſimul metus, laboris, doloris, poſtremò mortis ipſius exciderint, niſi

in eorum

in eorum locum pietas, & fortitudo, & honeſti præſens imago ſucceſſerit? Quæ certe melius perſuadebit alijs, qui prius perſuaſerit ſibi. Prodit enim ſe, quamlibet cuſtodiatur, ſimulatio, nec unquam tanta fuerit eloquendi facultas, ut non titubet ac hæreat, quoties ab animo uerba diſſentiunt. Vir autem malus, aliud dicat neceſſe eſt, quàm ſentiat. Bonos nunquàm honeſtus ſermo deficiet, nunquàm rerum optimarum (nam ijdem etiam prudentes erunt) inuentio, quæ etiamſi lenocinijs deſtituta ſit, ſatis tamen natura ſua ornatur, nec quicquam non diſerte, quod honeſte dicitur. Quare iuuentus, imò omnis ætas (neque enim rectæ uoluntati ſerum eſt tempus ullum) totis mentibus huc tendamus, in hoc elaboremus, forſan & conſummare contingat. Nam ſi natura non prohibet & eſſe uirum bonum, & eſſe dicendi peritum, cur nō aliquis etiam unus utrunque conſequi poſſit? cur autem non ſe quiſque ſperet fore illum aliquem? ad quod ſi uires ingenij non ſuffecerint, tamen ad quē uſque modum proceſſerimus, meliores erimus ex utroque. Hoc certe prorſus eximatur animo, rerum pulcherrimam eloquentiam cum uitijs mentis poſſe miſceri. Facultas dicendi, ſi in malos incidit, & ipſa iudicanda eſt malum: peiores enim illos facit, quibus contingit. Videor mihi audire quoſdam (nec enim deerunt unquam, qui diſerti eſſe, quàm boni malint) illa dicentes: Quid ergo tantum artis eſt in eloquentia? cur tu de coloribus, & difficilium cauſarum defenſione nonnihil etiam de confeſſo loquutus es, niſi aliquando uis & facultas dicendi expugnat ipſam ueritatem? Bonus enim uir non agit niſi bonas cauſas, eas porrò etiā ſine doctrina ſatis per ſe tuetur ueritas ipſa. Quibus ego cum de meo primùm opere reſpondero, etiam pro boni uiri officio, ſiquando eum ad defenſionem nocentium ratio duxerit, ſatisfaciam. Pertractare enim quomodo aut pro falſis, aut etiam pro iniuſtis aliquando dicatur, non eſt inutile, uel propter hoc ſolū, ut ea facilius & deprehēdamus, & refellamus,

quemadmodum remedia melius adhibebit, cui nota, quæ nocent, fuerint. Neque enim Academici, cum in utranq; diſſerunt partem, non ſecundum alteram uiuunt. Neq; Carneades ille, qui Romæ audiente Cenſorio Catone, non minoribus uiribus contra iuſtitiam dicitur diſſeruiſſe, quàm pridie pro iuſtitia dixerat, iniuſtus ipſe uir fuit. Verum & uirtus quid ſit, aduerſa ei malitia detegit, & æquitas fit ex iniqui contemplatione manifeſtior, & plurima contrarijs probantur. Debent ergo oratori ſic eſſe aduerſariorum nota conſilia, ut hoſtium imperatori. Verùm & illud quod prima propoſitione durum uidetur, poteſt afferre ratio, ut uir bonus in defenſione cauſæ uelit auferre aliquando iudici ueritatem. Quod ſi quis à me proponi mirabitur (quanquàm non eſt hæc mea propriè ſententia, ſed eorum, quos grauiſsimos ſapientiæ magiſtros ætas uetus credidit) ſic iudicet, pleraq; eſſe, quæ nõ tam factis, quàm cauſis eorũ uel honeſta fiant, uel turpia. Nam ſi hominem occidere ſæpe uirtus, liberos necare nonnunquam pulcherrimum eſt, aſperiora quædam adhuc dictu, ſi cõmunis utilitas exegerit, facere conceditur: ne hoc quidem nudum eſt intuendum, qualem cauſam uir bonus, ſed etiam quare, & qua mente defendat. Ac primũ concedant mihi omnes oportet, quod Stoicorum quoq; aſperrimi confitentur, facturum aliquando bonum uirum, ut mendacium dicat, & quidem nonnunquam leuioribus cauſis, ut in pueris ægrotantibus utilitatis eorum gratia multa fingimus, multa non facturi promittimus, nedum ſi ab homine occidendo graſſator auertendus ſit, aut hoſtis pro ſalute patriæ fallendus, ut hoc quod aliâs in ſeruis quoque reprehẽdendum eſt, ſit aliâs in ipſo ſapiente laudandum. Id ſi conſtiterit, multa iam uideo poſſe euenire, propter quæ orator bene ſuſcipiat tale cauſæ genus, quale remota ratione honeſta non ſuſcepiſſet. Nec hoc dico, quia ſeueriores ſequi placet leges pro patre, fratre, amico, periclitantibus, tametſi non mediocris hæſitatio eſt, hinc iuſtitiæ

propoſita

*propoſita imagine,inde pietatis,nihil dubij relinquamus. Sit ali
quis inſidiatus tyranno , atq; ob id reus, utrum'ne ſaluum eum
nollet is qui à nobis finitur orator ? an ſi tuendum ſuſceperit,
non tam falſis defendet , quàm qui apud iudices malam cauſam
tuetur ? Quid ſi quædam benefacta damnaturus eſt iudex, niſi
ea non eſſe facta conuicerimus, non uel hoc modo ſeruabit ora=
tor non innocentem modò,ſed etiam laudabilem ciuem? Quid,
ſi quædam iuſta natura , ſed conditione temporum inutilia ci=
uitati ſciemus ? Non'ne utemur arte dicendi bona quidem , ſed
malis artibus ſimilima ? Ad hoc nemo dubitabit, quin ſi nocen=
tes mutari in bonam mentem aliquo modo poßint , ſicut poſſe
interdum conceditur, ſaluos eſſe eos magis è Repub. ſit quàm
puniri. Si liqueat igitur oratori futurum bonum uirum,cui ue=
ra obijcientur , non id aget, ut ſaluus ſit ? Da nunc ut crimine
manifeſto prematur dux bonus,& ſine quo uincere honeſte ci=
uitas non poßit, non'ne ei communis utilitas oratorem aduo=
cabit? Certe Fabritius Cornelium Rufinum, alioqui & malum
ciuem,& ſibi inimicum : tamen quia utilem ſciebat ducem,im=
minente bello,palàm conſulem ſuffragio ſuo fecit: atq; id miran
tibus quibuſdã, reſpondit,à ciue ſe ſpoliari malle, quàm ab ho=
ſte uænire. Ita hic ſi fuiſſet orator, non defendiſſet eundem Ru=
finum , uel manifeſti peculatus reum ? Multa dici poſſent ſimi=
lia , ſed uel unum ex his quodlibet ſufficit. Non enim hoc agi=
mus, ut iſtud illi,quem formamus , uiro ſit ſæpe faciendum , ſed
ut ſi talis coëgerit ratio, ſit tamen uera finitio , oratorem eſſe
uirum bonum dicendi peritum. Præcipere uero ac diſcere quo
modo etiam probatione difficilia tractentur, neceſſe eſt. Nam
frequenter etiam optimæ cauſæ ſimiles ſunt malis, & innocens
reus multis ueriſimilibus premitur. Quo fit, ut eadem actionis
ratione defendendus ſit , quaſi nocens eſſet. Iam innumerabilia
ſunt bonis cauſis maliſq; communia, teſtes, literæ, ſuſpiciones,
opiniones. Non aliter autem ueriſimilia,quàm uera & confir=*

mantur & refelluntur. Quapropter ut res feret, flectetur oratio, manente honeſta uoluntate.

Cognoſcenda eſſe oratori quibus mores formentur. CAP. II.

QVando igitur orator eſt uir bonus, is autem citra uirtutē intelligi nō poteſt, uirtus etiamſi quoſdam impetus à natura ſumit, tamē perficiēda doctrina eſt: mores ante omnia oratori ſtudijs erunt excolendi, atq; omnis honeſti iuſtiq; diſciplina pertractanda, ſine qua nemo nec uir bonus eſſe, nec dicendi peritus poteſt: niſi fortè accedamus ijs, qui natura conſtare mores, & nihil adiuuari diſciplina putant: ſcilicet ut ea quidem, quæ manu fiunt, atq; eorum etiam contemptiſſima, confiteantur egere doctoribus: uirtutem uerò, qua nihil homini quo ad deos immortales propius accederet, datū eſt, obuiam & illaboratam tantum quia nati ſumus, habeamus. Abſtinens erit, qui quid ſit abſtinētia, ignorarit? Et fortis, qui metus, doloris, mortis, ſuperſtitionis, nulla ratione pugnauerit? Et iuſtus, qui æqui boniq; tractatū, qui leges, quæ natura ſunt omnibus datæ, quæq; propriè populis & gentibus conſtitutæ, non eruditiore aliquo ſermone tractauerit? O' quàm iſtud parū putant, quibus tam facilè uidetur. Sed hoc tranſeo, de quo neminem, qui literas uel primis, ut aiunt, labris deguſtarit, dubitaturū puto: ad illud ſequens reuertar, ne dicēdi quidem ſatis peritum fore, qui non & naturæ uim omnem penitus perſpexerit, & mores præceptis ac ratione formarit. Neque enim fruſtra in tertio de Oratore libro L. Craſſus cuncta quæ de æquo, iuſto, uero, bono, deq; ijs quæ ſunt contrà poſita, dicuntur, propria eſſe oratoris affirmat: ac philoſophos, cùm ea dicendi uiribus tuentur, uti rhetorum armis, non ſuis. Idem tamen confitetur ea iam eſſe à philoſophia petenda, uidelicet quia magis hæc illi uidetur in poſſeſsione earum rerum fuiſſe. Hinc etiam illud eſt, quod Cicero pluribus libris & epiſtolis teſtatur, dicendi facultatem ex intimis ſapientiæ fon

tiæ fon

tiæ fontibus fluere, ideoq; aliquãdiu præceptores eoſdem fuiſſe morum atq; dicendi. Quapropter hæc exhortatio mea non eò pertinet, ut eſſe oratorem philoſophum uelim, quando non alia uitæ ſecta longius à ciuilibus officijs, atq; ab omni munere oratoris receſsit. Nam quis philoſophorum aut in iudicijs frequẽs, aut clarus in concionibus fuit? Quis deniq; in ipſa, quam maxime pleriq; eorum uitandam præcipiunt, Reip. adminiſtratione uerſatus? Atqui ego illum quem inſtituo, Romanum quendã uelim eſſe ſapientem, qui nõ ſecretis diſputationibus, ſed rerum experimentis atque operibus uere ciuilem uirum exhibeat. Sed quia deſerta ab ijs qui ſe ad eloquentiam contulerunt, ſtudia ſapientiæ, non iam in actu ſuo, atque in hac fori luce uerſantur: ſed in porticus & gymnaſia primùm, mox in conuentus ſcholarum receſſerunt, id quod eſt oratori neceſſarium, nec à dicendi præceptoribus traditur, ab ijs petere nimirũ neceſſe eſt, apud quos remanſit. Euoluendi penitus autores, qui de uirtute præcipiunt, ut oratoris uita cum ſcientia diuinarum rerum ſit humanarumq́; coniuncta. Quæ ipſæ quantò maiores ac pulchriores uiderẽtur, ſi illas ij docerẽt, qui etiam eloqui præſtantiſsime poſſent? Vtinamq; ſit tempus unquam, quo perfectus aliquis, qualem optamus, orator, hanc partem ſuperbo nomine, & uitijs quorundam bona eius corrumpentium inuiſam uendicet ſibi, ac uelut rebus repetitis in corpus eloquẽtiæ adducat. Quæ quidem cum ſit in tres diuiſa partes, naturalem, moralem, rationalem, quæ tandem non eſt cum oratoris opere coniuncta? Nam ut ordinem retrò agamus, de ultima illa, quæ tota uerſatur in uerbis, nemo dubitauerit, ſi & proprietates uocis cuiuſq; noſſe, & ambigua aperire, & perplexa diſcernere, & de falſis iudicare, & colligere ac reſoluere quæ uelis, oratoris eſt: quãquàm ea non tam eſt minute atq; cõciſe in actionibus utendum, quàm in diſputationibus: quia non docere modò, ſed mouere etiam, ac delectare audientes debet orator, ad quod impetu

quoq;

*quoq; & uiribus, ac decore eſt opus: ut uis amnium maior eſt altis ripis,multoq; gurgitis tractu fluentiū, quàm tenuis aquæ, & obiectu lapillorum reſultantis.*Et *ut palæſtrici doctores illos quos*neruos uocant, non idcirco diſcentibus tradunt, ut his omnibus ij qui didicerunt, in ipſo luctandi certamine utantur, plus enim pondere,& firmitate, & ſpiritu agitur, ſed ut ſubſit copia illa, ex qua unum aut alterum cuius ſe occaſio dederit, efficiant: ita hæc pars dialectica, ſiue illā dicere malimus diſputatricem, ut eſt utilis ſæpe & finitionibus, & comprehenſionibus,& ſeparandis quæ ſunt differentia, & reſoluenda ambiguitate,& diſtinguendo,diuidendo,illiciendo,implicando,ita ſi totum ſibi uendicauerit in foro certamē,obſtabit melioribus, & ſectas ad tenuitatem ſuam uires ipſa ſubtilitate conſumet.* Itaq; *reperias quoſdam in diſputando mire callidos: cum ab illa uerò cauillatione diſceſſerint, non magis ſufficere in aliquo grauiore actu, quàm parua quædam animalia, quæ in anguſtijs mobilia, campo deprehenduntur.* Iam *quidem pars illa moralis quæ dicitur* Ethice,*certe tota oratori eſt accommodata.* Nam *in tanta cauſarum (ut ſuperioribus libris diximus) uarietate, cùm alia coniectura quærantur,alia finitionibus concludantur, alia iure ſummoueantur,uel transferantur,alia colligantur, uel ipſa inter ſe cōcurrant,uel in diuerſum ambiguitate ducantur, nulla ferè dici poteſt,cuius non parte in aliqua tractatus æqui & boni reperiantur.*Pleraſque *uero eſſe quis neſcit,quæ totæ in ſola qualitate conſiſtant?* In *conſilijs uero,quæ ratio ſuadendi eſt ab honeſti quæſtione ſepoſita?* Quinetiam *illa pars tertia, quæ laudandi ac uituperandi officijs continetur,nempe in tractatu recti prauiq; uerſatur.*An *de iuſtitia,fortitudine, abſtinētia, temperantia, pietate non plurima dicet orator? Sed ille uir bonus, qui hæc non uocibus tantùm ſibi nota, atq; nominibus aurium tenus in uſum linguæ perceperit, ſed qui uirtutes ipſas mente complexus ita ſentiet, nec in cogitando ita laborabit, ſed quod*

ſciet

*numeros

ſciet, uere dicet. Cum autem ſit omnis generalis quæſtio ſpeciali potẽtior, quia uniuerſo partes continentur, non utiq; accedit parti, quod uniuerſum eſt, profectò nemo dubitabit generales quæſtiones in illo maxime ſtudiorũ more uerſatas. Iam uero *cum ſint multa proprijs breuibusq́; comprehenſionibus finienda, unde etiam ſtatus cauſarum dicitur finitiuus, non'ne ad id quoque inſtrui ab ijs qui plus in hoc ſtudij dederunt, oportet? Quid, non quæſtio iuris omnis aut uerborum proprietate, aut æqui diſputatione, aut uoluntatis coniectura continetur? quorũ pars ad rationalem, pars ad moralem tractatũ redundat.* Ergo *natura permixta eſt omnibus iſtis oratio, quæ quidem oratio eſt uere.* Nam *ignara quidẽ huiuſce doctrinæ loquacitas erret neceſſe eſt, ut quæ uel nullos, uel falſos duces habeat.* Pars *uerò naturalis cum eſt ad exercitationem dicendi tantò cæteris uberior, quantò maiore ſpiritu de diuinis rebus quàm humanis loquendum eſt, tum illam etiam moralem, ſine qua nulla eſſe, ut docuimus, oratio poteſt, totam cõplectitur.* Nam *ſi regitur prouidentia mundus, adminiſtranda certe bonis uiris erit* Reſpub. *Si diuina noſtris animis origo, tendendum ad uirtutem, nec uoluptatibus terreni corporis ſeruiendum. An hoc non frequenter tractabit orator?* Iam *de augurum reſponſis, religioneq́; omni, de quibus maxima ſæpe in ſenatu conſilia uerſata ſunt, non erit ei diſſerendum? Siquidem, ut nobis placet, futurus eſt uir idem ciuilis. Quæ denique intelligi ſaltem poteſt eloquẽtia hominis optima neſcientis?* Hæc *ſi ratione manifeſta non eſſent, exemplis tamen crederemus: ſiquidem & Periclem, cuius eloquentiæ etiamſi nulla ad nos monimenta uenerunt, uim tamen quandam incredibilem cum hiſtorici, tum etiam liberrimum genus hominum comici ueteres tradunt: Anaxagoræ phyſici conſtat auditorem fuiſſe, & Demoſthenem principem omniũ Græciæ oratorum dediſſe operam Platoni.* Nam M. Tullius *nõ tantum ſe debere ſcholis rhetorum, quantum Academiæ ſpatijs, frequenter*

*quenter ipſe teſtatus eſt. Neque ſe tanta in eo unquam fudiſſet ubertas, ſi ingenium ſuum conſepto fori, non ipſius reru̅ naturæ finibus terminaſſet. Verum ex hoc alia mihi quæſtio exoritur, quæ ſecta conferre plurimu̅ eloque̅tiæ poßit, quanquàm ea non inter multas poteſt eſſe contentio. Nam Epicurus in primis nos à ſe ipſe dimittit, qui fugere omnem diſciplinam nauigatione quàm uelocißima iubet. Neq; uero Ariſtippus ſummum in uolu ptate corporis bonum ponens, ad hunc nos labore̅ adhortetur. *Pyrrho quidem quas habere in hoc opere partes poteſt, cui iudices eſſe apud quos uerba faciat, & reum pro quo loquatur, & ſenatum in quo ſit dicenda ſententia, non liquebit? Academiam quoq; quidã utilißimam credunt, quòd mos in utranq; partem diſſerendi ad exercitatione̅ forenſium cauſaru̅ proximè accedat. Adijciunt loco probationis, quòd ea præſtantißimos in eloquentia uiros ediderit. Peripatetici ſtudio quoq; ſe quodam oratorio iactant. Nã theſeis dicere exercitationis gratia, ferè ab his eſt inſtitutum. Stoici ſicut copiam nitoremq́; eloquentiæ ferè præceptoribus ſuis defuiſſe concedant neceſſe eſt, ita nullos aut probare acrius, aut *co̅cludere ſubtilius contendunt. Sed hæc inter ipſos, qui uelut ſacrame̅to rogati, uel etiã ſuperſtitione co̅ſtricti, nefas duc̃ut à ſuſcepta ſemel perſuaſione diſcedere. Oratori uerò nihil eſt neceſſe in cuiuſquã iurare leges. Maius enim eſt opus atq; præſtantius ad quod ipſe tendit, & cuius eſt uelut candidatus, ſiquidem eſt futurus tum uitæ, tum etiã eloquentiæ laude perfectus. Quare in exemplu̅ bene dicendi facundißimum quenque proponet ſibi ad imitandum, moribus uerò formandis quàm honeſtißima præcepta, rectißimamq́; ad uirtutem uiam deliget. Exercitatione quidem utetur omni, ſed tame̅ erit plurimus in maximis quibuſq; ac natura pulcherrimis. Nam quæ poteſt materia reperiri ad grauiter copioſeq́; dicendum magis abundans, quàm de uirtute, de Repub. de prouidentia, de origine animoru̅, de amicitia? Hæc ſunt quibus mens pariter atq; oratio*

*Patronus

*eludere

oratio inſurgant, quæ uere bona, quid mitiget metus, coërceat cupiditates, eximat nos opinionibus uulgi, animumq́; exiſtimet cœleſtem. N*eq; ea ſolum quæ talibus diſciplinis continentur, ſed magis etiam quæ tradita antiquitus, dicta, ac facta præclare, & noſſe, & animo ſemper agitare conueniet.* Q*uæ profectò nuſquam plura maioraq́;, quàm in noſtræ ciuitatis monimentis reperientur. An fortitudinem, fidem, iuſtitiã, continentiam, frugalitatem, contemptum doloris ac mortis, melius alij docebunt, quàm* Fabritij, *Curij,* Reguli, *Decij,* Mutij, *alijq́; innumerabiles?* Q*uantum enim* Græci *præceptis ualent, tantum* Romani *(quod eſt maius) exemplis.* T*antumq́; non cognatis id è rebus admoneri, qui non modò proximum tempus, lucemq́; præſentem intueri ſatis credat, ſed omnem poſteritatis memoriam, ſpatium uitæ honeſtæ, & curriculum laudis exiſtimet.* Hinc *mihi ille iuſtitiæ hauſtus bibat, hinc ſumptam libertatem in cauſis atq; conſilijs præſtet.* N*eq; erit perfectus orator, niſi qui honeſte dicere & ſciet, & audebit.*

Neceſſariam iuris ciuilis oratori ſcientiam.

CAP. III.

I*Vris quoq; ciuilis neceſſaria huic uiro ſciẽtia eſt, & morum ac religionum eius* Reipub. *quam capeſſet.* N*am qualis eſſe ſuaſor in conſilijs publicis priuatis'ue poterit, tot rerum, quibus præcipue ciuitas continetur, ignarus?* Q*uo autem modo patronum ſe cauſarum non falſò dixerit, qui quod eſt in cauſis potẽtiſsimum, ſit ab altero petiturus, penè nõ diſsimilis ijs qui poëtarum ſcripta pronunciant?* N*am quodammodo mandata perferet, & ea quæ ſibi à iudice credi poſtulaturus eſt, aliena fide dicet, & ipſe litigantium auxiliator egebit auxilio.* Q*uod ut fieri nonnunquam minore incommodo poſsit, cum domi præcepta & compoſita, ſicut & cætera quæ in cauſa ſunt, in diſcendo cognita ad iudicem perferret, quid fiet in ijs quæſtionibus, quæ ſubitò inter ipſas actiones naſci ſolent? non deformiter reſpectet,*

& inter

& inter ſubſellia minores aduocatos interroget? Poteſt aut ſatis diligenter accipere, quæ tum audiet, cum ei dicẽda ſunt? aut fortiter affirmare, aut ingenue pro ſuis dicere? Poßit in actionibus: quid fiet in altercatione, ubi occurrendum continuò, nec libera ad diſcendum mora eſt? Quid ſi fortè peritus iuris ille nõ aderit? quid ſi quis nõ ſatis in ea re doctus, falſum aliquid ſubiecerit? Hoc enim eſt maximum ignorantiæ malum, quòd credit eum ſcire, qui moneat. Neq; ego ſum noſtri moris ignarus, oblitus'ue eorum, qui uelut ad arculas ſedent, & tela agẽtibus ſubminiſtrant: neq; idem Græcos quoq; neſcio factitaſſe, unde nomen his Pragmaticorum datum eſt. Pragmatici. *Sed loquor de oratore, qui non clamorẽ modò ſuum cauſis, ſed omnia quæ profutura ſunt, debet. Itaq; eum nec inutilem ſi ad horam fortè cõſtituerit, neq; in teſtationibus faciendis eſſe imperitum uelim. Quis enim potius præparabit ea, quæ cùm aget, eſſe in cauſa uelit? Niſi fortè imperatorẽ quis idoneum credit in prælijs quidem ſtrenuum & fortem, & omniũ quæ pugna poſcit artificẽ, ſed neq; delectus agere, nec copias contrahere atq; inſtruere, nec proſpicere cõmeatus, nec locum capere caſtris ſcientem: prius eſt enim certe parare bella, quàm gerere. Atqui ſimilimus huic ſit aduocatus, ſi plura quæ ad uincendũ ualẽt, alijs reliquerit. Cum præſertim hoc quod eſt maxime neceſſarium, non tam ſit arduum quàm procul intuentibus fortaſſe uideatur. Nanq; omne ius quod eſt certum, aut ſcripto, aut moribus conſtat. Dubium æquitatis regula examinandum eſt. Quæ ſcripta ſunt, aut poſita in more ciuitatis, nullam habent difficultatem: cognitionis ſunt enim, non inuentionis: at quæ conſultorum reſponſis explicantur, aut in uerborum interpretatione ſunt poſita, aut in recti prauiq; diſcrimine. Vim cuiuſq; uocis intelligere, aut commune prudentium eſt, aut proprium oratoris: æquitas optimo cuiq; notißima eſt. Nos porrò & bonum uirum, & prudentem in primis oratorem putamus, qui cùm ſe ad id quod eſt optimum natura direxerit,*

rexerit, non magnopere commouebitur, ſi quis ab eo conſultus diſſentiat, cùm ipſis illis diuerſas inter ſe opiniones tueri conceſſum ſit. Sed etiam ſi noſſe quid quiſq; ſenſerit, uolet, lectione opus eſt, qua nihil eſt in ſtudijs minus laborioſum. Quòd ſi pleriq; deſperata facultate agendi ad diſcendum ius declinauerunt, quàm id ſcire facile eſt oratori, quod diſcunt qui ſua quoq; confeſſione oratores eſſe non poßunt? Verum & M. Cato cum in dicendo præſtantißimus, tum iuris fuit idem peritißimus. Et Scæuolæ, Seruioq; Sulpitio conceſſa eſt etiam facundiæ uirtus. Et M. Tullius non modò inter agendum nunquàm eſt deſtitutus ſcientia iuris, ſed etiam componere aliqua de eo cœperat, ut appareat poße oratorem non diſcendo tantùm iuri uacare, ſed etiam docendo. Verum ea quæ de moribus excolendis ſtudioq; iuris præcipimus, ne quis eò credat reprehendenda, quòd multos cognouimus, qui tædio laboris, quem ferre tēdentibus ad eloquētiam neceſſe eſt, cōfugerint ad hæc diuerticula deſidiæ, quorum alij ſe ad albū ac rubricas tranſtulerunt, & formularij, uel, ut Cicero ait, leguli quidam eſſe maluerunt, tanquam utiliora eligentes ea, quorum ſolam facilitatem ſequebantur: alij pigritiæ arrogantioris, qui ſubitò fronte conficta immiſſaq; barba, uelut deſpexiſſent oratoria præcepta, paulùm aliquid ſederunt in ſcholis philoſophorum, ut deinde in publico triſtes, domi diſſoluti, captarent autoritatem cōtemptu cæterorum. Philoſophia enim ſimulari poteſt, eloquentia non poteſt.

Neceſſariam oratori cognitionem hiſtoriarum.

CAP. IIII.

IN *primis uerò abundare debet orator exemplorum copia, cum ueterum, tum etiam nouorū: adeò ut non ea modò quæ conſcripta ſunt hiſtorijs, aut ſermonibus, uelut per manus tradita, quæq; quotidie aguntur, debeat noſſe, uerum ne ea quidem quæ ſunt à clarioribus poëtis ficta, negligere. Nam illa quidem priora, ut teſtimoniorum, aut etiam iudicatorum obtinent lo-*

cum. Sed hæc quoq; aut uetuſtatis fide tuta ſunt, aut ab homini= bus magnis præceptorum loco ficta creduntur. Sciat ergo quàm plurima, unde etiam ſenibus autoritas maior eſt, quòd plura noſſe & uidiſſe creduntur, quod Homerus *frequentiſsime te= ſtatur. Sed non eſt expectanda ultima ætas, cum ſtudia præſtēt, ut quantum ad cognitionem pertinet rerum, etiam præteritis ſeculis uixiſſe uideamur.*

Quæ ſint oratoris inſtrumenta. CAP. V.

HAec ſunt quæ me redditurum promiſeram inſtrumēta non artis, ut quidam putauerūt, ſed ipſius oratoris. Hæc arma habere ad manum, horum ſcientia debet eſſe ſuccinctus, acceden te uerborum figurarumq; facili copia, & inuentionis ratione, & diſponendi uſu, & memoriæ firmitate, & actionis gratia. Sed plurimū ex his ualet animi præſtantia, quā nec metus fran= gat, nec acclamatio terreat, nec audientiū autoritas ultra debitā reuerentiam tardet. Nam *ut abominanda ſunt cōtraria his uitia, confidentiæ, temeritatis, improbitatis, arrogantiæ: ita citra con= ſtātiam, fiduciam, fortitudinem, nihil ars, nihil ſtudiū, nihil pro= fectus ipſe profuerit, ut ſi des arma timidis & imbellibus.* Inui=

Verecundia. *tus mehercle dico, quoniam & aliter accipi poteſt, ipſam uerec= cundiam, uitium quidem, ſed amabile, & quæ uirtutes facilime generet, eſſe interim aduerſam, multisq; in cauſa fuiſſe, ut bona ingenij ſtudijq; in lucem non prolata, ſitu quodam ſecreti con= ſumerentur. Sciat autem, ſi quis hæc fortè minus adhuc peritus diſtinguendi uim cuiuſq; uerbi, legat, non probitatem à me re= prehendi, ſed uerecundiam, quæ eſt timor quidam reducens ani= mum ab ijs, quæ facienda ſunt.* Vnde *confuſio, & cœpti pœni= tentia, & ſubitum ſilentium.* Quis *porrò dubitet uitijs adſcri= bere affectum, propter quem facere honeſte pudet?* Neq; *ego rurſus nolo eum qui ſit dicturus, & ſolicitum ſurgere, & colo= rem mutare, & periculū intelligere: quæ ſi non accident, etiam ſimulanda erunt: ſed intellectus hic ſit operis, nō metus: mouea= murq;*

murq́;, non concidamus. Optima eſt autem emendatio uerecundiæ fiducia, & quamlibet imbecilla frons magna conſciētia ſuſtinetur. Sunt & naturalia, ut ſuprà dixi, quæ tamen & cura iuuantur, inſtrumenta, uox, latus, decor: quæ quidem tantum ualent, ut frequenter famā ingenij faciāt. Habuit oratores ætas noſtra copioſiores, ſed cū diceret, eminere inter æquales Trachalus uidebatur, ea corporis ſublimitas erat, is ardor oculorū, frontis autoritas, geſtus præſtantia, uox quidem non ut Cicero deſiderat, penè tragœdorum, ſed ſuper omnes, quos ego quidē audierim tragœdos. Certe cum in baſilica Iulia diceret primo tribunali, quatuor autem iudicia, ut moris eſt, cogerentur, atque omnia clamoribus fremerent, & auditum eum, & intellectum, & quod agentibus cæteris cōtumelioſum fuit, laudatum quoq; ex quatuor tribunalibus memini. Sed hoc uotum eſt, & rara felicitas: quæ ſi non adſit, ſanè ſufficiat ab ijs, quibus quis dicit, audiri. Talis eſſe debet orator, & hæc ſcire.

Quod ſit incipiendi cauſas agere tempus.

CAP. VI.

Agendi autem initium ſine dubio ſecundum uires cuiuſq; ſumendum eſt, neq; ego annos definiam, cum Demoſthenem puerum admodum actiones *pupillares habuiſſe manifeſtum ſit: *populares Caluus, Cæſar, Pollio, multum ante quæſtoriam omnes ætatem grauiſſima iudicia ſuſceperint: Prætextatos egiſſe quoſdam ſit traditum: Cæſar Auguſtus duodecim natus annos auiam pro roſtris laudauerit. Modus mihi uidetur quidam tenendus, ut neq; præpropere diſtringatur immatura frons, & quicquid eſt illud adhuc acerbum proferatur. Nam inde & contemptus operis innaſcitur, & fundamenta iaciuntur impudentiæ, &, quod eſt ubique pernicioſiſſimum, præuenit uires fiducia. Nec rurſus differendum eſt tyrocinium in ſenectutem. Nam quotidie metus creſcit, maiusq́; fit ſemper quod auſuri ſumus: & dum deliberamus, quando incipiendū ſit, incipere iam ſerum eſt. Quare

fructum ſtudiorum uiridem, & adhuc dulcem promi decet, dum & uenia, & ſpes eſt, & paratus fauor, & audere non dedecet, & ſi quid deſit operi, ſupplet ætas: & ſi qua dicta ſunt iuueniliter, pro indole accipiuntur, ut totus ille Ciceronis pro Sext. Roſcio locus: Quid enim tam commune quàm ſpiritus uiuis, terra mortuis, mare fluctuantibus, littus eiectis? Quæ cum ſex & uiginti natus annos, ſummis audientium clamoribus dixerit, deferbuiſſe tempore, & annis liquata iam ſenior idem fatetur. Et hercle quantumlibet ſecreta ſtudia contulerint, eſt tamen proprius quidam fori profectus: alia lux, alia ueri diſcriminis facies: pluſq; ſi ſepares, uſus ſine doctrina, quàm citra uſum doctrina ualeat. Ideoq; nonnulli ſenes in ſchola facti ſtupent nouitate, cum in iudicia uenerunt, & omnia ſuis exercitationibus ſimilia deſiderant. At illic & iudex tacet, & aduerſarius obſtrepit, & nihil temere dictum perit, & ſi quid tibi ipſe ſumas, probandum eſt, & laboratam congeſtamq; dierum ac noctium ſtudio actionē aqua deficit, & omiſſo magna ſemper flandi tumore, in quibuſdam cauſis loquendum, quod illi diſerti minime ſciunt. Itaq; nonnullos reperias, qui ſibi eloquentiores uideantur, quàm ut cauſas agant. Cæterum illum quem iuuenem teneriſq; adhuc uiribus nitentem in forum deduximus, & incipere quàm maximè facili ac fauorabili cauſa uelim, uti catuli ferarū molliore præda ſaginātur: & non utiq; ab hoc initio continuare operam, & ingenio adhuc alendo callum inducere, ſed iam ſcientem quid ſit pugna, & in quam rem ſtudendum ſit, refici, atq; reuocari. Sic & tyrocinij metum, dum facilius eſt audere, tranſierit, nec audendi facilitatem uſque ad contemptum operis adduxerit. Vſus eſt & hac ratione M. Tullius, & cum iam clarum meruiſſet inter patronos, qui tum erant, nomen, in Aſiam nauigauit, ſeq; & alijs ſine dubio eloquentiæ ac ſapientiæ magiſtris, ſed præcipue tamen Apollonio Moloni, quem Romæ quoq; audierat, Rhodi rurſus formandum, ac uelut recoquendum

dum

dum dedit. Tum dignum operæpretium uenit, cum inter ſe congruunt præcepta & experimenta.

Quæ in ſuſcipiendis cauſis oratori obſeruanda ſint. CAP. VII.

*CVm ſatis in omne certamē uirium fecerit, prima ei cura in ſuſcipiendis cauſis erit. In quibus defendere quidem reos profectò quàm facere uir bonus malet: non tamen ita nomen ipſum accuſatoris horrebit, ut nullo neq; publico, neq; priuato duci poſſit officio, ut aliquem ad reddendam rationem uitæ uocet. Nā & leges ipſæ nihil ualent, niſi *autoris idonea uoce munitæ: & ſi pœnas ſcelerū expetere fas non eſt, propè eſt ut ſcelera ipſa permiſſa ſint, & licentiam malis dari certe contra bonos eſt. Quare neq; ſociorum querelas, nec amici uel propinqui necem, nec erupturas in rempublicā conſpirationes inultas patietur orator: non pœnæ nocentium cupidus, ſed emendandi uitia, corrigendiq; mores. Nam qui ratione traduci ad meliora non poſſunt, ſolo metu continentur. Itaq; ut accuſatoriam uitam uiuere, & ad defendēdos reos præmio duci, proximum latrocinio eſt: ita peſtem inteſtinam propulſare, cum propugnatoribus patriæ comparandū. Ideoq; principes in republica uiri non detrectauerunt hanc officij partem: creditiq; ſunt etiam clari iuuenes obſidem reipublicæ dare malorum ciuium accuſationem, quia nec odiſſe improbos, nec ſimultates prouocare, niſi ex fiducia bonæ mentis uidebantur. Idq; cum ab Hortenſio, Lucullis, Sulpitio, Cicerone, Cæſare, plurimis alijs, tum ab utroq; Catone factum eſt: quorum alter appellatus eſt ſapiēs, alter niſi creditur fuiſſe, uix ſcio cui reliquerit huius nominis locum. Nanq; defendet omnis orator, idemq; portum illum eloquentiæ ſuæ ſalutarem, non etiam piratis patefaciet, duceturq; in aduocationem maxime cauſa. Quoniā tamen omnes qui nō improbe litigabūt, quorum certe bona pars eſt, ſuſtinere non poteſt unus, aliquid etiam commendantium perſonis dabit, & ipſorum qui iudicio*

*actoris

decernent, aut optimi cuiuſq; uoluntate moueatur: nanque hos & amiciſſimos habebit uir bonus. Submouendũ uerò eſt utrunq; ambitus genus, uel potentibus contrà humiles uenditandi operam ſuam, uel illud etiam iactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna cauſas uel iuſtas, uel improbas facit. Neque uerò pudor obſtet, quo minus ſuſceptam, cum melior uideretur, litem, cognita inter diſceptandũ iniquitate dimittat, cùm prius litigatori dixerit uerum. Nam & in hoc maximum, ſi æqui iudices ſumus, beneficium eſt, ut non fallamus uana ſpe litigantem. Neq; enim dignus opera patroni, qui non utitur conſilio. Et certe non conuenit ei quem oratorem eſſe uolumus, iniuſta tueri ſcientem. Nam ſi ex illis quas ſuprà diximus cauſis, falſum tuebitur, erit tamen honeſtum, quod ipſe faciet. Gratis'ne ei ſemper agendum ſit, tractari poteſt. Quod ex prima ſtatim fronte dijudicare imprudentium eſt. Nam quis ignorat, quin id longè ſit honeſtiſſimum, ac liberalibus diſciplinis, & illo quem exigimus animo digniſſimum, non uendere operam, nec eleuare tanti beneficij autoritatem? Cum pleraq; hoc ipſo poſſint uideri uilia, quòd pretium habent. Cæcis hoc, ut aiunt, ſatis clarum eſt, nec quiſquam qui ſufficientia ſibi (modica autem hæc ſunt) poſſidebit, hunc quæſtum ſine crimine ſordium fecerit. At ſi res familiaris amplius aliquid ad uſus neceſſarios exiget, ſecundum omnes ſapientium leges patietur ſibi gratiam referri: cùm & Socrati collatum ſit ad uictum, & Zeno, Cleantes, Chryſippus mercedes à diſcipulis acceptaſue rint. Neq; enim uideo quæ iuſtior acquirendi ratio, quàm ex honeſtiſſimo labore, & ab ijs de quibus optime meruerint, quiq; ſi nihil inuicem præſtent, indigni fuerint defenſione. Quod quidem non iuſtum modò, ſed neceſſarium etiam eſt, cùm hæc ipſa opera, tempus'ue omne alienis negotijs datum, facultatem aliter acquirendi recidant. Sed tum quoq; tenendus eſt modus, ac plurimum refert, & à quo accipiat, & quantum, et quouſq;.

Paciſcendi

Paciſcendi quidem ille piraticus mos, & imponentium pericu=lis pretia procul abominanda negotiatio, etiam à mediocriter improbis aberit: cum præſertim bonos homines bonaſq; cauſas tuenti nõ ſit metuendus ingratus: qui ſi futurus, malo tamen ille peccet. Nihil ergo acquirere uolet orator ultrà, quàm ſatis erit, ac ne pauper quidem tanquam mercedem accipiet, ſed mutua beneuolentia utetur, cum ſciet ſe tantò plus præſtitiſſe, quia nec uenire hoc beneficium oportet, nec perire. Denique ut gratus ſit, ad eum magis pertinet, qui debet.

Quæ in diſcendis cauſis oratori obſeruanda ſint.

CAP. VIII.

PRoxima diſcẽdæ cauſæ ratio, quod eſt oratoris fundamen=tum. Neq; enim quiſquã tam ingenio tenui reperitur, qui cum omnia quæ ſunt in cauſa diligenter cognouerit, ad docen=dum certe iudicem nõ ſufficiat. Sed eius rei pauciſsimis cura eſt. Nam ut taceam de negligẽtibus, quorum nihil refert ubi litium cardo uertatur, dum ſint quæ uel extra cauſam ex perſonis ac communi tractatu locorum occaſionem clamandi largiantur, aliquos & ambitio peruertit, qui partim tanquã occupati, ſem=perq; aliud habentes, quod antè agendum ſit, pridie ad ſe ueni=re litigatorem, aut eodem matutino iubent, nõnunquàm etiam inter ipſa ſubſellia didiciſſe ſe gloriantur: partim iactantia inge nij, ut res citò accepiſſe uideãtur, tenere ſe & intelligere penè prius quàm audiãt mentiti, cum multa, & diſerte ſummiſq; cla=moribus, quæ neq; ad iudicem, neq; ad litigatorem pertineant, decantauerunt, bene ſudantes, beneq; comitati per forum redu=cuntur. Ne illas quidem tulerim delitias eorum, qui doceri ami=cos ſuos iubent: quanquàm minus mali eſt, ſi illa ſaltem recte di ſcant recteq; doceant. Sed quis diſcet tam bene quàm patronus? Quomodo autem ſequeſter ille, & media litium manus, & qui=dam interpres impẽdet æquo animo laborẽ in alienas actiones, cũ dicturus ipſe non ſit? Peſsimæ uerò conſuetudinis, libellis eſſe

contentum, quos componit aut litigator, qui confugit ad patronum, quia liti ipſe nõ ſufficit, aut aliquis ex eo genere aduocatorum, qui ſe non poſſe agere confitentur, deinde faciunt id quod eſt in agendo difficilimum. Nam qui iudicare quid dicendum, quid diſsimulandum, quid declinandum, imitandum'ue, fingendum etiam ſit, poteſt, cur non ſit orator, quando quod difficilius eſt facit? Hi porrò non tantùm nocerent, ſi omnia ſcriberent, uti geſta ſunt. Nunc conſilium & colores adijciũt, & aliqua peiora ueris, quæ pleriq; cum acceperunt immutare nefas habent, & uelut themata in ſcholis poſita cuſtodiunt. Deinde deprehenduntur, & cauſam quam diſcere ex ſuis litigatoribus noluerunt, ab aduerſarijs diſcunt. Liberum igitur demus ante omnia ijs, quorũ negotium erit, tempus ac locum, exhortemurq; ultro, ut omnia quamlibet uerboſe, & unde uolent repetita, ex tempore exponant. Non enim tam obeſt audire ſuperuacua, quàm ignorare neceſſaria. Frequenter autem & uulnus, & remedium in his orator inueniet, quæ litigatori in neutrã partem habere momentum uidebantur. Nec tanta ſit acturo memoriæ fiducia, ut ſubſcribere audita pigeat. Nec ſemel audiſſe ſit ſatis, cogendus eadem iterum, ac ſæpius dicere litigator, non ſolum quia effugere aliqua prima expoſitione potuerunt, præſertim hominem, quod ſæpe euenit, imperitum, ſed etiam ut ſciamus an eadem dicat. Plurimi enim mentiuntur, & tanquam nõ doceant cauſam, ſed agant, non ut cũ patrono, ſed ut cum iudice loquuntur. Quapropter nunquàm ſatis credendum eſt, ſed agitandus omnibus modis, & turbandus, & euocandus. Nam ut medicis non apparentia modò uitia curanda ſunt, ſed etiam inuenienda quæ latent, ſæpe ea ipſis qui ſanandi ſunt occulentibus: ita aduocatus plura quàm oſtenduntur, aſpiciat. Nam cum ſatis in audiendo patientiæ impenderit, in aliam rurſus ei perſonam tranſeundum eſt, agendusq; aduerſarius, proponendũ quicquid omnino excogitari contrà poteſt, quicquid recipit in eiuſmodi

diſcep

diſceptatione natura. Interrogandus quàm infeſtiſſime, ac premendus. Nam dum omnia quærimus, aliquando ad uerum, ubi minime expectauimus, peruenimus. In ſumma, optimus eſt in diſcendo patronus incredulus. Promittit enim litigator omnia, teſtem, populũ, paratiſſimas conſignationes, ipſum deniq; aduerſarium quædam non negaturũ. Ideoq; opus eſt intueri omne litis inſtrumentũ, quod uidere non eſt ſatis, perlegendũ erit. Nam frequentiſſimè aut non ſunt omnino, quæ promittebantur, aut minus continent, aut cum alio aliquo nocituro permiſta ſunt, aut nimia ſunt, & fidem hoc ipſo detractura, quòd non habent modum. Deniq; linum ruptum, aut turbata cera, aut ſine agnitione ſigna frequẽter inuenies: quæ niſi domi excuſſeris, in foro inopinata decipient, pluſq; nocebunt deſtituta, quàm non promiſſa nocuiſſent. Multa etiã quæ litigator nihil ad cauſam pertinere crediderit, patronus eruet, modò per omnes quos tradidimus, argumentorũ locos eat: quos ut circũſpectare in agẽdo, & attẽtare ſingulos minime conuenit, propter quas diximus cauſas, ita etiã in diſcẽdo rimari neceſſarium eſt, quæ perſonæ, quæ tempora; quæ loca, inſtituta, inſtrumẽta, cæteraq;, ex quibus non tantũ illud quod eſt artificiale probationis genus colligi poſſit, ſed qui metuendi teſtes, quo modo ſint refellendi: Nam plurimũ refert inuidia reus, an odio, an contemptu laboret: quorum ferè pars prima ſuperiores, proxima pares, tertia humiliores premit. Sic cauſam perſcrutatus, propoſitis ante oculos omnibus quæ proſint, noceant'ue, tertiã deinde perſonã induat iudicis, fingatq; apud ſe agi cauſam, & quod ipſum mouiſſet de eadem re pronunciaturũ, id potentiſſimũ apud quemcũq; agetur, exiſtimet: & ſic eũ raro fallet euentus, aut culpa iudicis erit.

Quæ ſeruanda in agendis cauſis oratori ſint. CAP. IX.

Quæ ſint in agendo ſeruanda, toto ferè opere executi ſumus, pauca tamen propria huius loci, quæ non tam dicẽdi

arte, quàm officijs agendi continentur, attingam. Ante omnia, ne (quod pleriſq; accidit) ab utilitate eum cauſæ præſentis cupido laudis abducat. Nã ut gerentibus bella non ſemper exercitus per plana & amœna ducendus eſt, ſed adeundi plerunque aſperi colles, expugnandæ ciuitates, quamlibet præciſis poſitæ montibus aut operum mole difficiles: ita oratio gaudebit quidẽ occaſione latius decurrẽdi, & æquo congreßa campo, totas uires populariter explicabit: at ſi iuris anfractus, aut eruendæ ueritatis latebras adire cogetur, non obequitabit, nec illis uibrãtibus concitatisq; ſententijs uelut mißilibus utetur, ſed operibus, & cuniculis, & inſidijs, & occultis artibus rem geret. Quæ omnia non, dum fiunt, laudantur, ſed cùm facta ſunt: unde etiam minus cupidis opinionis, plus fructus uenit. Nam cùm illa dicendi uitioſa iactatio inter plauſores ſuos detonuit, reſurgit ueræ uirtutis fortior fama, nec iudices à quo ſint moti dißimulant, & doctis creditur, nec eſt orationis uera laus, niſi cũ finita eſt. Veteribus quidem etiam dißimulare eloquentiam fuit moris, idq; M. Antonius præcipit, quò plus dicentibus fidei, minusq; ſuſpectæ aduocatorum inſidiæ forent. Sed illa dißimulari quæ tum erat, potuit: nondum enim tantum dicendi lumen acceſſerat, ut etiam per obſtantia erumperet. Quare artes quidem, & conſilia lateant, & quicquid ſi deprehenditur, perit, hactenus eloquẽtia ſecretum habet. Verborum quidẽ delectus, grauitas ſententiarum, figurarum elegantia, aut non ſunt, aut apparent: ſed uel propter hoc ipſum oſtentanda non ſunt, quòd apparent: aut ſi unum è duobus eligendum, cauſa laudetur potius, quàm patronus. Finem tamen hunc præſtabit orator, ut uideatur optimam cauſam optime egiſſe. Illud certũ erit, neminẽ peius agere, quàm qui diſplicente cauſa placet: neceſſe eſt enim extra cauſam ſit, quod placet. Nec illo faſtidio laborabit orator, nõ agendi cauſas minores, tanquam infra eũ ſint, aut detractura ſit opinioni minus liberalis materia. Nam & ſuſcipiendi ratio iuſtißi

ma

ma eſt, officium, & optandum etiam, ut amici quàm minimas lites habeāt, & abunde dixit bene, quiſquis rei ſatis fecit. At quidam etiam ſi fortè ſuſceperint negotia paulùm ad dicendum tenuiora, extrinſecus adductis ea rebus circumliniunt: ac ſi defecerint alia, conuitijs implent uacua cauſarum: ſi contingit, ueris: ſi minus, fictis, modò ſit materia ingenij, mereaturq́; clamorem, dum dicitur. Quod ego adeò longè puto ab oratore perfecto, ut eum ne uera quidem obiecturum, niſi id cauſa exigit, credā. Ea eſt enim prorſus canina, ut ait Appius, eloquentia, cenſurā maledicendi ſubire, quod facientibus etiam male audiendi præſumenda patientia eſt. Nam & in ipſos fit impetus frequēter qui egerunt, & certe patroni petulantiā litigator luit. Sed hæc minora ſunt ipſo illo uitio animi, quo maledicus à malefico non diſtat, niſi occaſione. Turpis uoluptas et inhumana, & nulli audientium bono grata, à litigatoribus quidem frequenter exigitur, qui ultionem malunt, quàm defenſionem. Sed neq; alia multa ad arbitrium eorum facienda ſunt. Hoc quidem quis hominum liberi modò ſanguinis ſuſtineat, petulans eſſe ad alterius arbitrium? Atqui etiam in aduocatos partis aduerſæ libenter nōnulli inuehuntur: quod niſi fortè meruerint, & inhumanum eſt, reſpectu cōmunium officiorū, & cum ipſi qui dicit inutile (nam idem iuris reſponſuris datur) tum cauſæ contrariū, quia planè aduerſarij fiunt & inimici, & quantuluncūq; his uirium eſt, contumelia augetur. Super omnia perit illa quæ plurimū oratori & autoritatis, & fidei affert, moleſtia, ſi à uiro bono in rabulā latratoremq́; conuertitur, compoſitus non ad animum iudicis, ſed ad ſtomachū litigatoris. Frequenter etiā ſpecies libertatis deducere ad temeritatem ſolet, non cauſis modò, ſed ipſis quoq; qui dixerūt periculoſam. Nec immeritò Pericles ſolebat optare, ne quod ſibi uerbum in mentem ueniret, quo populus offenderetur. Sed quod ille de populo, id ego de omnibus ſentio, qui tantundem poßunt nocere. Nam quæ fortia cum dicūtur, uidebantur: ſtulta

cum læſerunt, uocantur. Nunc quia uariũ ferè propoſitum agẽtium fuit, & quorũdam cura tarditatis, quorundam facilitas temeritatis crimine laborauit, quem credam fore in hoc oratoris modum, tradere non alienum uidetur. Afferet ad dicẽdum curæ ſemper quantum plurimùm poterit: neq; enim ſolum negligentis, ſed & mali, et in ſuſcepta cauſa perfidi ac proditoris eſt, peius agere quàm poſſit. Ideoq; ne ſuſcipiendæ quidem ſunt cauſæ plures, quàm quibus ſuffecturum ſe ſciat. Dicet ſcripta quàm res patietur plurima, & ut Demoſthenes ait, ſi continget, & ſculpta. Sed hoc aut primæ actiones, aut quæ in publicis iudicijs poſt interiectos dies dantur, permiſerim. At cùm protinus reſpõdendum eſt, omnia parari non poſſunt, adeò ut paulò minus promptis etiam noceat ſcripſiſſe, ſi alia ex diuerſo quàm opinati fuerunt, occurrerint. Inuiti enim recedunt à præparatis, & tota actione reſpiciunt, requiruntq; num aliquid ex illis interuallis, atq; ex tempore dicendis inſeri poſſit: quod ſi fiat, nõ cohæret, nec commiſſuris modò, ut in opere male iuncto hiatibus, ſed ipſa coloris inæqualitate detegitur. Ita nec liber eſt impetus, nec cura contexta, & utrunq; alteri obſtat. Illa enim quæ ſcripta ſunt, retinent animum, non ſequuntur. Itaq; in his actionibus, omni, ut agricolæ dicunt, pede ſtandum eſt. Nam cum in propoſitione ac refutatione cauſa conſiſtat, quæ noſtræ partis ſunt, ſcripta eſſe poſſunt, quæ etiam reſponſurum aduerſarium certum eſt (eſt enim aliquando certum) pari cura refelluntur. Ad alia unum paratum afferre poſſumus, ut cauſam bene nouerimus, alterum ibi ſumere, ut dicentem aduerſarium diligenter audiamus. Licet tamen præcogitare plura, & animũ ad omnes *caſus *cauſas cõponere, idq; eſt tutius ſtylo, quo facilius & omittitur cogitatio, & transfertur. Sed ſiue in reſpondendo fuerit ſubitò dicendum, ſiue quæ alia ita exegerit ratio, nunquàm oppreſſum ſe, ac deprehenſum credet orator, cui diſciplina & ſtudium, & exercitatio dederit uires etiam facilitatis, quemq; armatum ſemper

per

per, ac uelut in procinctu ſtantem, non magis unquam in cauſis oratio quàm in rebus quotidianis ac domeſticis ſermo deficiet, nec ſe unquam propter hoc oneri ſubtrahet, modò ſit cauſæ diſcendæ tempus, non cætera ſemper ſciet.

De genere dicendi. CAP. X.

SVpereſt ut dicam de genere orationis. Hic erat propoſitus à nobis in diuiſione prima locus tertius: nã ita promiſeram me de arte, de artifice, de opere dicturum. Cùm ſit autem rhetorices atq; oratoris opus oratio, pluresq́; eius formæ, ſicut oſtendam, in omnibus his & ars eſt, & artifex, plurimum tamen inuicem differunt, nec ſolum ſpecie, ut ſignum ſigno, & tabula tabula, & actione actio, ſed genere ipſo, ut à Græcis Tuſcanicæ ſtatuæ, & Aſianus eloquens Attico. Suos autem hæc operũ genera quæ dico, ut autores, ſic etiam amatores habent, atque ideo nondum eſt perfectus orator, ac neſcio an ars ulla, nõ ſolũ quia aliud in alio magis eminet, ſed quòd non una omnibus forma placuit, partim conditione uel temporum uel locorũ, partim iudicio cuiuſq; atq; propoſito. Primi, quorum quidem opera non uetuſtatis modò gratia uiſenda ſunt, clari pictores fuiſſe dicuntur Polygnotus atq; Aglaophon, quorum ſimplex color tam ſui ſtudioſos adhuc habet, ut illa propè rudia, ac uelut futuræ mox artis primordia, maximis, qui poſt eos extiterũt, autoribus præferantur proprio quodam intelligendi, ut mea opinio fert, ambitu. Pòſt Zeuſis atq; Parrhaſius, non multum ætate diſtantes (circa Peloponneſia ambo tempora: nam cum Parrhaſio ſermo Socratis apud Xenophontem inuenitur) plurimũ arti addiderũt. Quorum prior luminum umbrarumq́; inueniſſe rationem, ſecũdus examinaſſe ſubtilius lineas traditur. Nam Zeuſis plus membris corporũ dedit, id amplius atq; auguſtius ratus, atq;, ut exiſtimant, Homerum ſecutus, cui ualidiſſima quæq; forma etiã in fœminis placet. Ille uerò ita circũſcripſit omnia, ut eum legũlatorem uocent, quia deorum atq; heroum effigies, quales ab eo

Clari pictores.

ſunt

ſunt traditæ, cæteri tanquã ita neceſſe ſit, ſequuntur. Floruit autem circa Philippum, & uſq; ad ſucceſſores Alexandri, pictura præcipue, ſed ex diuerſis uirtutibus: nam cura Protogenes, ratione Pamphilus ac Melanthius, facilitate Antiphilus, cõcipiendis uiſionibus, quas φαντασίας uocant, Theo Samius, ingenio & gratia, quam ipſe in ſe maxime iactat, Apelles eſt præſtantiſsimus. Euphranorem admirandum facit, quòd cæteris optimis ſtudijs inter præcipuos, & pingendi fingendiq; idem mirus artifex fuit. Similis in ſtatuis differentia: nam & duriora, & Tuſcanicis proxima Calon atque Egeſias, iam minus rigida Calamis, molliora adhuc ſupradictis Myron fecit. Diligentia ac decor in Polycleto ſupra cæteros, cui quanquàm à pleriſq; tribuitur palma, tamen ne nihil detrahatur, deeſſe pondus putant. Nam ut humanæ formæ decorem addiderit ſupra uerum, ita nõ expleuiſſe deorum autoritatem uidetur, quin ætatem quoq; grauiorem dicitur refugiſſe, nihil auſus ultra leues genas. At quæ Polycleto defuerunt, Phidiæ atq; Alcameni dantur. Phidias tam dijs quàm hominibus efficiendis melior artifex traditur, in ebore uerò longe citra æmulum, uel ſi nihil niſi Mineruam Athenis, aut Olympium in Elide Iouem feciſſet, cuius pulchritudo adiecisse aliquid etiam receptæ religioni uidetur, adeò maieſtas operis deum æquauit. Ad ueritatem Lyſippum & Praxitelem acceſsiſſe optime affirmant. Nam Demetrius tanquam nimius in ea reprehẽditur, & fuit ſimilitudinis, quàm pulchritudinis amãtior. In oratione uerò ſi ſpecies intueri uelis, totidem penè reperies ingeniorum quot corporum formas: ſed fuerunt quædã genera dicendi conditione temporum horridiora, alioqui magnã iam uim ingenij præ ſe ferentia. Hinc ſunt Lælij, Africani, Catones, Gracchiq;, quos tu licet Polygnotos uel Calonas appelles. Mediam illam formam teneant L. Craſsus, Q. Hortenſius. Cum deinde effloreſcat non multum inter ſe diſtantium tẽpore oratorum ingens prouentus, hinc uim Cæſaris, indolem Cælij,

ſubti

ſubtilitatem Callidij, grauitatē Bruti, acumen Sulpitij, acerbita=tem Caßij, diligentiam Pollionis, dignitatem Meſſalæ, ſanctitatē Calui reperimus. In his etiam quos ipſi uidimus, copiam Seneca, uires Africani, maturitatem Afri, iucūditatem Criſpi, ſonum Trachali, elegantiam Secundi. At M. Tullium non illum habe=mus Euphranorem circa plurium artium ſpecies præſtantē, ſed in omnibus quæ in quoque laudantur, eminentißimum. Quem tamen & ſuorum homines temporum inceſſere audebant, ut tu=midiorem, & Aſianum, & redundantem, & in repetitionibus nimium, & in ſalibus aliquando frigidum, & in compoſitione fractum, exultantem, ac penè (quod procul abſit) uiro mollio=rem. Poſtea uerò quàm triumuirali proſcriptione conſumptus eſt, paßim qui oderant, qui inuidebant, qui æmulabantur, adu=latores etiam præſentis potentiæ, non reſponſurum inuaſerunt. Ille tamen qui ieiunus à quibuſdā atq; aridus habebatur, nō ali=ter ab ipſis inimicis male audire, quàm nimijs floribus & inge=nij affluentia potuit: falſum utrunq;, ſed tamen illa mentiendi propior occaſio. Præcipue uerò preſſerunt eum, qui uideri Atti corum imitatores cōcupiebant. Hæc manus quaſi quibuſdam ſa=cris initiata, ut alienigenā, & uirū ſuperſtitioſum, deuinctumq; illis legibus inſequebantur. Vnde nūc quoq; aridi, & exucci, & exāgues. Hi ſunt enim qui ſuæ imbecillitati ſanitatis appellatio=nem, quæ eſt maxime contraria, obtendant: qui quia clariorem uim eloquentiæ uelut ſolem ferre non poßunt, umbra magni nominis deliteſcunt, quibus quia multa, & pluribus locis Cice=ro ipſe reſpondit, tutior mihi de hoc diſſerendi breuitas erit. Et antiqua quidem illa diuiſio inter Aſianos & Atticos fuit, cum hi preßi & integri, contrà inflati illi & inanes haberen=tur: in his nihil ſuperflueret, illis iudicium maxime ac modus de=eſſet. Quod quidam, quorū & Santra eſt, hoc putant accidiſſe, quòd paulatim ſermone Græco in proximas Aſiæ ciuitates influ ente, nondum ſatis periti loquēdi, facūdiam cōcupierint, ideoq; ea quæ

ea quæ propriè ſignari poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac deinde in eo perſeuerauerint. Mihi autem orationis differentiam feciſſe & dicentium, & audientium naturæ uidētur, quòd Attici limati quidem & emuncti, nihil inane aut redundans ferebāt. Aſiana gens tumidior alioqui & iactantior, uaniore etiā dicendi gloria inflata eſt. Tertium mox qui hæc diuidebant, adiecerunt genus Rhodium, quod uelut medium eſſe, atq; ex utroq; mixtum uolunt. Neq; enim Atticè preſſi, neq; Aſianè ſunt abundantes, ut aliquid habere uideantur gentis, aliquid autoris. Aeſchines enim qui hunc exilio delegerat locum, intulit eò ſtudia Athenarum, quæ uelut ſata quædam cœlo terráq; degenerāt, ſaporem illum Atticum peregrino miſcuerunt. Lenti ergo quidē ac remiſſi, nō ſine pondere tamen, neq; fontibus puris, neq; torrentibus turbidis, ſed lenibus ſtagnis ſimiles habētur. Nemo igitur dubitauerit longè eſſe optimum genus Atticorum, in quo ut eſt aliquid inter ipſos commune, id eſt, iudicium acre terſúmq;, ita ingeniorum plurimæ formæ. Quapropter mihi falli multum uidētur, qui ſolos eſſe Atticos credunt tenues, & lucidos, & ſignificantes, ſed quadam eloquentiæ frugalitate cōtentos, ac ſemper manum intra pallium continentes. Nam quis erit hic Atticus? ſit Lyſias, hunc enim amplectuntur amatores iſtius nominis modum. Non igitur iam uſq; ad Coccum, & Antocidem remittemur? Interrogare tamen uelim an Iſocrates Atticè dixerit, nihil enim tam eſt Lyſiæ diuerſum. Negabunt? At eius ſchola principes oratorum dedit. Quæratur ſimilius aliquid. Hyperides Atticus? certe. At plus indulſit uoluptati. Tranſeo plurimos, Lycurgum, Ariſtogitona, & his priores Iſæum, Antiphontem, quos ut homines inter ſe genere ſimiles, differentes dixeris ſpecie. Quid ille cuius modò fecimus mētionem Aeſchines? nón'ne his latior, & audentior, & excelſior? Quid deniq; Demoſthenes? Nón'ne cunctos illos tenues & circumſpectos ſublimitate, ui, impetu, cultu, compoſitione ſuperauit? nō inſurgit locis? non

figuris

*ſiguris gaudet? non tranſlationibus nitet? nō oratione ficta dat tacentibus uocem? nō illud iuſiurandum per cæſos in Marathone ac Salamine propugnatores Reipublicæ ſatis manifeſtò docet præceptorem eius Platonem fuiſſe? Quem ipſum, num Aſianum appellabimus, plerūq; inſtinctus diuino ſpiritu uatibus cōparandū? Quid Periclea? ſimilem'ne credimus Lyſiacæ gracilitati, quem fulminibus, & cœleſti fragori comparāt comici, dum illi conuiciantur? Quid eſt igitur, quod in ijs demum qui tenui uenula per calculos fluunt, Atticum ſaporem putent? ibi demū thymum redolere dicant? Quos ego exiſtimo, ſi quod in his finibus uberius inuenerint, ſolum, fertiliorem'ue ſegetem, negaturos Atticā eſſe, quòd plus quàm acceperit, ſeminis reddat. Quia hanc eius terræ fidē Menander eludit. Itaq; nunc ſi quis ad eas Demoſthenis uirtutes, quas ille ſummus orator habuit, tamen quæ defuiſſe ei, ſiue ipſius natura, ſiue lege ciuitatis uidētur, adiecerit, ut affectus concitatius moueat, audiam dicentē, non fecit hoc Demoſthenes? & ſi quid exierit numeris aptius, fortaſſe nō poßit, ſed tamen ſi quid exierit, nō erit Atticum? Melius de hoc nomine ſentiant, credantq; Atticè dicere, eſſe optime dicere. Atque in hac tamen opinione perſeuērantes Græcos magis tulerim: Latina mihi facundia, ut inuentione, diſpoſitione, conſilio, cæteriſq; huius generis artibus ſimilis Græcæ, ac prorſus diſcipula eius uidetur, ita circa rationem eloquendi uix habere imitationis locum. Nanq; ipſis eſt ſtatim ſonus*dulcior, quando & iucundißimas ex Græcis literas υ, & ζ, non habemus, uocalē alteram, alteram conſonantem, quibus nullæ apud eos dulcius ſpirant, quas mutuari ſolemus, quoties illorum nominibus utimur. Quod cum contingit, neſcio quo modo hilarior protinus renidet oratio, ut in Zephyris, Zopyriſq;: quæ ſi noſtris literis ſcribantur, ſurdum quiddam, & barbarum efficient ſonū, & uelut in locum carū ſuccedent triſtes, & horridæ, quibus Græcia caret. Nam illa quæ ſexta eſt noſtrarum, penè non humana uoce,*

*durior

P uel

uel omnino non uoce potius inter diſcrimina dentium efflanda eſt, quæ etiam cum uocalem proximam accipit quaſſa quodam modo, utique quoties aliquam conſonantem frangit, multò fit horridior. Aeolicæ quoq; literæ qua ſeruum ceruumq; dicimus, etiam ſi forma à nobis repudiata eſt, uis tamē nos ipſa perſequitur. Duras & illa ſyllabas facit, quæ ad coniungendas demum ſubiectas ſibi uocales eſt utilis, aliâs ſuperuacua, ut equos ac equum ſcribimus, cum ipſæ etiā uocales duæ efficiant ſonum, qualis apud Græcos nullus eſt, ideoq; ſcribi illorum literis non poteſt. Quid, quòd pleraq; nos illa quaſi mugiente litera cludimus m, qua nullum Græce uerbum cadit? At illi ν iucundam, & in fine præcipue quaſi tinnientem illius loco ponunt, quæ eſt apud nos rariſſima in clauſulis. Quid, quòd ſyllabæ noſtræ in b, literam, &, d innitūtur? adeò aſperè, ut pleriq; nō antiquiſſimorum quidem, ſed tamen ueterum mollire tentauerint, non ſolum aſuerſa pro aduerſis dicendo, ſed & in propoſitione b, literæ abſonam & ipſam s, ſubijciendo. Sed accentus quoq; cum rigore quodam, tum ſimilitudine ipſa minus ſuaues habemus, quia ultima ſyllaba nec acuta unquam excitatur, nec flexa circunducitur, ſed in grauem, uel duas graues cadit ſemper. Itaq; tanto eſt ſermo Græcus Latino iucundior, ut noſtri poëtæ quoties dulce carmen eſſe uoluerunt, illorum id nominibus exornent. His illa potentiora, quòd res plurimæ carent appellationibus, ut eas neceſſe ſit transferre aut circumire: etiam in ijs quæ denominata ſunt, ſumma paupertas in eadem nos frequentiſſime reuoluit: at illis non uerborum modò, ſed linguarum etiam inter ſe differentium copia eſt. Quare qui à Latinis exigit illam gratiā ſermonis Attici, det mihi in loquēdo eandem iucunditatem & parem copiam. Quod ſi negatum eſt, ſententias aptabimus ijs uocibus, quas habemus, nec rerum nimiam tenuitatem, ut nō dicam pinguioribus, fortioribus certe uerbis miſcebimus, ne uirtus utraq; pereat ipſa confuſione. Nam quo minus adiuuat ſermo, rerum

inuen-

inuentione pugnandum eſt. Senſus ſublimes uarijq́; eruantur. Permouendi omnes affectus erunt. Oratio translationum nitore illuminanda eſt. Non poßumus eſſe tam graciles? ſimus fortiores. Subtilitate uincimur? ualeamus pondere. Proprietatis penes illos eſt certior copia? uincamus ingenio. Græcorum etiam minora ſuos portus habent, nos plerunq; maioribus uelis moueamur, ualidior ſpiritus ſinus noſtros tendat: non tamen alto ſemper feremur: nam & littora interim ſequenda ſunt. Illis facilis per quælibet uada acceßus, ego aliquid non multò tamen altius in quo mea cymba non concidat, inueniam. Neq; ènim ſi tenuiora hæc ac preßiora Græci melius, in eoq́; uincimur ſolo, & ideo in comœdijs non contendimus, prorſus tamen nõ omittenda pars hæc orationis, ſed exigẽda, ut optime poßumus: poſſumus autem rerum & modo, & iudicio eſſe ſimiles, uerborum gratia quam in ipſis non habemus, extrinſecus cõdenda eſt. An non in priuatis & acutus, & non aſper, & nõ indiſtinctus, & non ſupra modum elatus M. Tullius? non in M. Callidio inſignis hæc uirtus? non Scipio, Lælius, Cato in eloquendo uelut Attici Romanorum fuerunt? Cui porrò non ſatis eſt, quo eſſe melius nihil poteſt? Adhuc quidam nullam eße naturalem putant eloquentiam, niſi quæ ſit quotidiano ſermoni ſimilima, quo cum amicis, coniugibus, liberis, ſeruis loquimur, contenti promere animi uoluntatem, nihilq́; accerſiti & elaborati requirentes: quicquid huc ſit adiectum, id eſſe affectationis, & ambitioſæ in loquendo iactantiæ, remotum à ueritate, fictumq́; ipſorum gratia uerborum, quibus ſolum à natura ſit officium attributum, ſeruire ſenſibus, ſicut athletarum corpora etiamſi ualidiora fiant exercitatione, & lege quadã ciborum, nõ tamen eſſe naturalia, atq; ab illa ſpecie quæ ſit conceſſa hominibus, abhorrere. Quid enim, inquiũt, attinet circuitu res oſtẽdere, et translationibus, id eſt, aut pluribus, aut alienis uerbis, cũ ſua cuiq; ſint aßignata nomina? Deniq; antiquißimũ quenq; maxime ſecundũ na

turam dixiſſe contendunt, mox poëtis ſimiliores extitiſſe, etiam ſi parcius, ſimili tamen ratione falſa & impropria uirtutes ducentes. Qua in diſputatione nonnihil ueri eſt, ideoq; non tam procul, quàm fit à quibuſdam, recedendum à proprijs atq; communibus. Si quis tamen (ut in illo loco dixi compoſitionis) ad neceſſaria, quibus nihil minus eſt, aliquid melius adiecerit, non erit hac calumnia reprehendendus. Nam mihi aliam quandam uidetur habere naturam ſermo uulgaris, aliam uiri eloquentis oratio, cui ſi res indicare modò ſatis eſſet, nihil ultra uerborum proprietatem elaboraret: ſed cum debeat delectare, mouere, in plurimas animum audientis ſpecies impellere, utetur ijs quoq; adiutorijs, quæ ab eadem ſunt nobis conceſſa natura. Nam & lacertos exercitatione conſtringere, & augere uires, & colorem trahere, naturale eſt. Ideoq; in omnibus gentibus alius alio facundior habetur, & eloquendo dulcis magis. Quod ſi nõ eueniret, omnes pares eſſent, & idem omnes deceret. At loquũtur, & ſeruant perſonarum diſcrimen: ita quò quiſq; plus efficit dicendo, hòc magis ſecundùm naturæ eloquentiam dicit. Quapropter ne illis quidem nimium repugno, qui dandum putant nonnihil eſſe temporibus atq; auribus, nitidius aliquid atq; affectatius poſtulantibus. Itaq; non ſolum ad priores Catonem Gracchosq;, ſed ne ad hos quidem oratorem alligandum puto. Atq; id feciſſe M. Tullium uideo, ut cum omnia utilitati, tum partem quandam delectationi daret, cum & ipſam ſe rem agere diceret (agebat autẽ maxime) litigatoris. Nam hoc ipſo proderat, quòd placebat. Ad cuius uoluptates nihil equidem quod addi poßit, inuenio, ne ſi ſenſus nos quidem dicamus plures. Neque enim fieri poteſt ſalua tractatione cauſæ, & dicendi autoritate, ſi crebra hæc lumina & continua fuerint, ut non inuicẽ offecerint. Sed ne hactenus cedentem nemo inſequatur ultrà, do tempori, ne craſſa toga ſit, non ſerica, ne intonſum caput, nõ in gradus atq; anulos totum comptum, cum in eo qui ſe non ad luxuriam

riam, ac libidinem referat, eadem ſpecioſiora quoq; ſint, quæ honeſtiora. Cæterùm hoc quod uulgò ſententias uocamus (ueteribus, præcipueq; Græcis, in uſu non fuit: apud Ciceronem inuenio) dum rem contineāt, & copia non redundent, & ad uictoriam ſpectent, quis utile neget? Feriunt animum, & uno ictu frequenter impellunt, & ipſa breuitate magis hærēt, & dictione perſuadent. Ac ſunt qui hæc excitatiora lumina etiam ſi dicere permittant, à componendis tamen orationibus excludenda arbitrentur. Quocirca mihi ne hic quidem locus intactus eſt omittendus, quòd plures eruditorum aliam eſſe dicendi rationem, aliam ſcribendi putauerunt: ideoq; in agendo clariſſimos quoſdam nihil poſteritati manſuriſq; mox literis reliquiſſe, ut Periclem & Demadem. Rurſus alios ad componendum optimos, actionibus idoneos non fuiſſe, ut Iſocratem. Prætereà in agendo plus impetus poſſe plerunq;, & petitas uel paulò licentius uoluptates. Commouendos enim eſſe, docēdoſq; animos imperitorum. At quod libris dedicatur, & in exemplū editur, terſum ac limatum, & ad legem ac regulam compoſitū eſſe oportere, quia ueniat in manus doctorum, & iudices artis habeat artifices. Quin illi ſubtiles, ut ſimiles, ac multi perſuaſerūt magiſtri, παράδειγμα dicendo, ἐνθύμημα ſcribendo eſſe altius tradiderunt. Mihi unum atq; idem uidetur bene dicere, ac bene ſcribere: neq; aliud eſſe oratio ſcripta, quàm monimentum actionis habitæ. Itaq; nullas non (ut opinor) debet habere uirtutes, nō dico nulla uitia: nam imperitis placere aliquando quæ uitioſa ſunt, ſcio. Quo different igitur? quòd ſi mihi des concilium iudicum ſapientum, perquàm multa recidam ex orationibus, nō Ciceronis modò, ſed etiam eius qui eſt ſtrictior multò, Demoſthenis. Neq; enim affectus omnino mouendi erunt, nec aures delectatione mulcendæ, cum etiam proœmia ſuperuacua eſſe apud tales Ariſtoteles exiſtimet. Non enim trahentur his illis ſapientes: proprie & ſignificanter rem indicare, probatione colli-

gere ſatis eſt. Cum uerò iudex detur aut pupulus, aut ex populo, laturiq; ſententiam indocti ſæpius, atq; interim ruſtici, omnia quæ ad obtinendum quod intendimus, prodeſſe credemus, adhibenda ſunt, eaq́; etiam cum dicimus promenda, & cum ſcribimus, ut doceamus quomodo dici oporteat. An *Demoſthenem male ſic egiſſe, ut ſcripſit, aut* Ciceronem, *aut eos præſtantiſſimos oratores alia quàm ſcriptis cognoſcimus?* Melius *egerunt igitur an peius?* Nam *ſi peius, ſic potius oportuit dici, ut ſcripſerunt: ſi melius, ſic oportuit ſcribi, ut dixerũt.* Quid *ergo? ſemper ſic aget orator ut ſcribit? ſi licebit, ſemper: quòd ſi impediant breuitate tempora à iudice data, multum ex eo quod potuit dici, recidetur, editio habebit omnia.* Quæ *autem ſecundum naturam iudicantium dicta ſunt, non ita poſteris tradentur, ne uideantur propoſiſti fuiſſe non temporis: nam id quoque plurimum refert, quo modo iudex audire uelit, atque ei uultus ſæpe ipſe rectus eſt dicentis, ut* Cicero *præcepit.* Ideoq́; *inſtandum ijs quæ placere intellexeris, reſiliendum ab ijs quæ non recipientur.* Sermo *ipſe qui facilè iudicem doceat, optandus.* Nec *id mirum ſit, cum etiam teſtium perſonis aliqua mutentur.* Prudenter *enim, qui cum interrogaſſet ruſticum teſtem, an* Amphiona *noſſet: negante eo, detraxit aſpirationem, breuiauitq́; ſecundam eius nominis ſyllabam, & ille eum ſic optime norat.* Huiuſmodi *caſus efficiunt, ut aliquando dicatur aliter quàm ſcribitur, cum dicere quomodo ſcribendum eſt, non licet.* Altera *eſt diuiſio, quæ in tres partes & ipſa deſcendit, qua diſcerni poſſe etiam recte dicendi genera inter ſe uidentur.* Nanque *unum ſubtile, quod* ἰσχνὸν *uocant: alterum grande atq; robuſtum, quod conſtituunt* ἁδρὸν*: tertium alij medium ex duobus, alij floridum, nanque id* ἀνθηρὸν *appellant, addiderunt, quorum tamen ea fe-*
**admonendi di rè ratio eſt, ut primum docendi, ſecundum *mouendi, tertium illud utrocunq; nomine delectandi, ſiue aliud interconciliandi præſtare uidetur officium.* In *docendo autem acumen, intercõciliando*

ciliando lenitas, in mouendo grauitas uideatur. Itaq; illo ſubtili præcipue ratio narrandi probandíq; conſiſtet, ſed quod etiam detractis cæteris uirtutibus ſuo genere plenum. Medius hic modus, & translationibus crebrior, & figuris erit iucundior, egreßionibus amœnus, compoſitione aptus, ſententijs dulcis, lenior tamen, ut amnis lucidus quidam, & uirentibus utrinq; ſyluis inumbratus. At ille qui ſaxa deuoluat, & pontem indignetur, & ripas ſibi faciat, multus & torrens iudicem uel nitētem contrà feret, cogetq́; ire quà rapit. Hic orator & defunctos excitabit, ut Appium Cæcum, apud hunc & patria ipſa exclamabit, aliquandoq́; Ciceronem in oratione cōtra Catilinam in ſenatu alloquetur. Hic & amplificationibus extollet orationem, & ui ſuperlationum quoque eriget. Quæ Charybdis tam uorax? & Oceanus mediusfidius ipſe. Nota ſunt enim iam ſtudioſis hæc lumina. Hic deos ipſos in congreßum propè ſuum ſermonemq́; deducet: Vos enim Albani tumuli atque luci: Vos, inquam, Albanorum obrutæ aræ, ſacrorum populi Romani ſociæ & æquales. Hic iram, hic miſericordiam inſpirabit. Hic dicet, Te uidit, & fleuit, & appellauit, & per omnes affectus tractatur. Hic itaque illuc ſequetur, nec doceri deſiderabit. Quare ſi ex tribus his generibus neceßariò ſit eligendum unum, quis dubitet hoc præferre omnibus, & ualidißimum alioqui, & maximis quibuſque cauſis accommodatißimum? Nam & Homerus breuem quidem cum animi iucunditate & propriam (id enim eſt non errare uerbis) & carentem ſuperuacuis eloquentiam Menelao dedit, quæ ſunt uirtutes generis illius primi. Et ex ore Neſtoris dixit dulciorem melle profluere ſermonem, qua certe delectatione nihil fingi maius poteſt. Sed ſummam aggreßus, ut in Vlyſſe, facundiam, magnitudinem illi iunxit, cui orationem niuibus hybernis, & copia uerborum, atque impetu parem tribuit. Cum hoc igitur nemo mortalium contendet, hunc ut deum homines intuebuntur.

Hanc uim & celeritatem in Pericle miratur Eupolis, hanc fulminibus Ariſtophanes comparat, hæc eſt uera dicendi facultas. Sed neque his tribus quaſi formis incluſa eloquentia eſt. Nam ut inter gracile, ualidumq́;, tertium aliquid conſtitutum eſt, ita horum interualla ſunt. Atque inter hæc ipſa mixtum quiddam ex duobus medium eſt eorum. Nam & ſubtili plenius aliquid atque ſubtilius, & uehementi remiſſius, atque uehementius inuenitur, ut illud lene aut aſcendit ad fortiora, aut ad tenuiora ſummittitur: ac ſic propè innumerabiles ſpecies reperiuntur, quæ utique aliquo momento inter ſe differant, ſicut quatuor generaliter uentos à totidem mundi cardinibus accepimus flare, cum interim plurimi medij eorum, uarietate regionum ac fluminum proprie deprehendantur. Eademq́; muſicis ratio eſt, qui cum in cithara quinq; conſtituerunt ſonos, plurima deinde uarietate complent ſpatia illa neruorum, atq; ijs quos interpoſuerunt, inſerunt alios, ut pauci illi tranſitus multos gradus habeant. Plures igitur etiam eloquentiæ facies, ſed ſtultiſſimum quærere ad quam recturus ſe ſit orator: cùm omnis ſpecies, quæ modò recta eſt, habeat uſum, atque id ipſum omne ſit oratoris, quod uulgò genus dicendi uocant. Vtetur enim, ut res exiget, omnibus, nec pro cauſa modò, ſed & pro partibus cauſæ. Nam ut non eodem modo pro reo capitis, & in certamine hæreditatis, & de interdictis ac ſponſionibus, & de certa re credita dicet, ſententiarum in ſenatu, & concionum, & priuatorum conſiliorum ſeruabit diſcrimina, uitam ex differentia perſonarum, locorum, temporumq́; mutabit: ita in eadem oratione aliter conciliabit, non ex iiſdem partibus iram & miſericordiam petet, alias ad docendum, alias ad mouendum adhibebit artes. Non unus color proœmij, narrationis, argumentorum, egreſſionis, perorationis ſeruabitur. Dicet idem grauiter, ſeuere, acriter, uehementer, concitate, copioſe, amare, comiter, remiſſe, ſubtiliter, blande, leniter, dulciter, breuiter, urbane:

non

*non ubiq; ſimul,ſed ubicunq; par ſibi fiet,tum id propter quod maxime repertus eſt uſus orationis, ut dicat & utiliter, & ad efficiendum quod intendit,potenter:tum laudem quoq; nec doctorum modò, ſed etiam uulgi conſequetur. Fallũtur enim plurimum,qui uitioſum & corruptũ dicendi genus, quod aut uerborum licentia reſultat, aut pueriliбus ſententiolis laſciuit, aut immodico tumore turgeſcit, aut inanibus locis bacchatur, aut caſuris,ſi leuiter excutiantur,floſculis nitet, aut præcipitia pro ſublimibus habet,aut ſpecie libertatis inſanit, magis exiſtimant populare atq; plauſibile. Quod quidem placere multis nec inficior,nec miror. Eſt enim iucundioris ac fauorabilis qualiſcunq; eloquentiæ, & ducit animos naturali uoluptate uox omnis, neq; aliunde illi per fora atq; aggerem circuli, quod minus mirum eſt, quòd nulli non agentium parata uulgi corona eſt. Vbi uerò quid exquiſitius dictũ accidit auribus imperitorum, qualecunq; id,quod modò ſe ipſi poſſe deſperent, habet admirationẽ: neq; immeritò, nam ne illud quidem facile eſt. Sed euaneſcunt hæc, atq; moriuntur comparatione meliorũ, ut lana tincta *fuco citra purpuram placet:at ſi contuleris etiam lacernæ,cõſpectu melioris obruatur, ut Ouidius ait. Si uerò iudicium his corruptis acrius adhibeas,ut buccinis purpuram,iam illud quod fefellerat,exuat mẽtitum colorem, & quadam uix enarrabili fœditate palleſcat. Luceat igitur hæc citra ſolem, & ut quædam exigua animalia igniculi uidentur in tenebris. Denique mala multi probant, nemo improbat bona. Neque uerò omnia iſta de quibus locuti ſumus,orator optime tantum, ſed etiam facillime faciat. Neq; enim uis ſumma dicendi eſſet admiratione digna,ſi infelix uſq; ad ultimum ſolicitudo perſequitur,ac oratorem macerat & coquit,ægrè uerba uertentem, & perpendẽdis coagmentandiſq; eis intabeſcentem. Nitidus ille & ſublimis,& locuples, circumfluentibus undiq; eloquentiæ copijs imperat. Deſinit enim in aduerſa niti,qui peruenit in ſummũ. Scandenti*

*buccino

P 5 circa

circa ima labor eſt,cæterum quantum proceſſeris, mollietur diues & lætius ſolum.Et ſi hæc quoq; iam leuius ſuprema perſeuerantibus ſtudijs euaſerit, inde fructus illaborati offerunt ſeſe, & omnia ſponte proueniunt, quæ tamen quotidie niſi decerpantur,areſcunt.Sed & copia habet modum,ſine quo nihil nec laudabile,nec ſalutare eſt, & nitor ille cultum uirilem, & inuentio iudicium.Sic erunt magna non nimia,ſublimia nō abrupta, fortia non temeraria, ſeuera non triſtia, grauia non tarda, læta non luxurioſa, iucunda non diſſoluta, plena non tumida. Similis in cæteris ratio eſt. Tutiſſima ferè per medium uia,quia utriuſq; ultimum uitium eſt.

Quæ poſt finem ſtudia. CAP. XI.

HIs dicendi uirtutibus uſus orator in iudicijs,conſilijs,concionibus,ſenatu, in omni deniq; officio boni ciuis,finem quoq; dignum & optimo uiro,& opere ſanctiſſimo faciet :non quia prodeſſe unquàm ſatis ſit, & illa mente atq; illa facultate prædito non conueniat operis pulcherrimi quàm longiſſimum tempus, ſed quia decet hoc quoque proſpicere, ne quid peius quàm fecerit,faciat. Neq; enim ſcientia modò conſtat orator, quæ augetur annis,ſed uoce,latere, firmitate:quibus fractis, aut imminutis ætate ſeu ualetudine, cauendum eſt, ne quid in oratore ſummo deſideretur, ne interſiſtat fatigatus,ne quæ dicet, *queratur *parum audiri ſentiat, ne ſe*quærat priorem. Vidi ego longè omnium, quos mihi cognoſcere contigit, ſummum oratorem, Domitium Afrum,ualde ſenem, quotidie aliquid ex ea, quam meruerat, autoritate perdentem, cùm agente illo, quem principem fuiſſe quondam fori non erat dubium, alij(quod indignum uidebatur)ridirent, alij erubeſcerent: quæ occaſio illis fuit dicendi,malle eum deficere,quàm deſinere.Neque erant illa qualiacũq; mala,ſed minora.Quare antequàm in has ætatis ueniat inſidias, receptui canet,& in portum integra naue perueniet: neq; enim minores eum cum id fecerit,ſtudiorum fructus proſequentur.*

*quentur. Aut ille monimenta rerum poſteris, aut ut L. Craſſus in libris Ciceronis deſtinabat, quærentibus tradet, aut eloquentiæ componet artem, aut pulcherrimis uitæ præceptis dignum os dabit. Frequentabūt uerò eius domum optimi iuuenes more ueterum, & ueram dicendi uiam uelut ex oraculo petent. Hos ille formabit quaſi eloquentiæ parens, & ut uetus gubernator, littora & portus, & quæ tempeſtatum ſigna, quid ſecundis flatibus, quid aduerſis ratis poſcat, docebit: non humanitatis ſolum communi ductus officio, ſed amore quodam operis. Nemo enim minui uelit id, in quo maximus fuit. Quid porrò eſt honeſtius, quàm docere quod optime ſcias? Sic ad ſe Cælium deductum à patre Cicero profitetur, ſic Panſam, Hircium, Dolabellam in morem præceptoris exercuit, quotidie dicens audiensq́;. Ac neſcio an eum tunc beatiſſimum credi oporteat fore, cum iam ſecretus & conſecratus, liber inuidia procul à contentionibus, famā in tuto collocarit, & ſentiat uiuus eā, quæ poſt fata præſtari magis ſolet, uenerationem, & quid apud poſteros futurus ſit, uidebit. Cōſcius ſum mihi, quātum mediocritate ualui, quæq́; antea ſcierim, quæq́; operis huiuſce gratia potuerim inquirere, candide me atq́; ſimpliciter in notitiam eorū, ſi qui fortè cognoſcere uoluiſſent, protuliſſe, atq́; id uiro bono ſatis eſt docuiſſe, quod ſcierit. Vereor tamē ne aut magna nimium uidear exigere, qui eundem uirum bonū eſſe, & dicendi peritum uelim: aut multa, qui tot artibus in pueritia diſcendis morū quoq́; præcepta, & ſcientiam iuris ciuilis, præter ea quæ de eloquentia tradebantur, adiecerim: quæq́; operi noſtro neceſſaria eſſe crediderim, uelut pondus rei perhorreſcant, ac deſperent ante experimentum. Sed hi primum renuncient ſibi, quanta ſit *humani generis uis, quàm potens efficiendi quæ uelit, cū maria tranſire, ſyderū curſus numeroſq́; cognoſcere, mundum ipſum penè dimetiri, minores ſed difficiliores artes potuerint. Tum cogitēt quantam rem petant, quamq́; nullus ſit hoc propoſito præmio* *humani ingenij

labor

labor recuſandus. Quod ſi mente conceperint, huic quoq; parti facilius accedent, ut ipſum iter neq; imperuium, neq; ſaltem durum putem. Nam id quod prius, quodq; maius eſt, ut boni uiri ſimus, uoluntate maxime conſtat: quam qui uera fide induerit, facilè eaſdem quæ uirtutem docent, artes accipiet. Neq; enim aut tam perplexa, aut tam numeroſa ſunt, quæ premunt, ut non paucorum admodum annorum intentione diſcantur: longam enim facit operam quòd repugnamus. Breuis eſt inſtitutio uitæ honeſtæ beatæq;, ſi credas. Natura enim nos ad mentē optimam genuit, adeoq; diſcere meliora uolētibus promptum eſt, ut uere intuenti mirum ſit illud magis, malos eſſe tam multos. Nam ut aqua piſcibus, ut ſicca terrenis, circumfuſus nobis ſpiritus uolucribus conuenit: ita certe facilius eſſe oportebat ſecundum naturam, quàm contra eam uiuere. Cætera uerò etiam ſi ætatem noſtram non ſpatio ſenectutis, ſed tēpore adoleſcentiæ metiamur, abūde multos ad diſcendū annos habent. Omnia enim breuiora reddet ordo, & ratio, & modus. Sed culpa eſt in præceptoribus prima, libenter detinentibus puerum, partim cupiditate diutius exigendi mercedulas, partim ambitione, quò difficilius ſit quod pollicentur, partim etiā inſcitia tradendi uel negligētia. Proxima in nobis, qui morari in eo quod nouimus, quàm diſcere quæ nondum ſcimus, melius putamus. Nam ut de noſtris potiſſimum ſtudijs dicam, quid attinet tam multis annis, quàm in more eſt plurimorum (ut de his à quibus magna in hoc pars ætatis abſumitur, taceam) declamitare in ſchola, & tantū laboris in rebus falſis conſumere, cū ſatis ſit modico tempore imaginem ueri diſcriminis, & dicendi leges comperiſſe? Quod non dico, quia ſit unquam omittenda dicendi exercitatio, ſed quia nō ſit una eius ſpecie conſeneſcendum. Cognoſcere enim & præcepta uiuendi perdiſcere, & in foro nos experiri potuimus, dum ſcholaſtici ſumus. Dicendi ratio talis, ut nō multos annos poſcat: quælibet enim ex ijs artibus, quarum prius habui mentionem, in paucos

libros

libros contrahi ſolet, adeò infinito ſpatio ac traditione opus non eſt. Reliqua eſt quæ uires citò facit conſuetudo, rerum cognitio quotidie creſcit, & tamen multorum ad eas librorum neceſſaria lectio eſt, quibus aut rerum exempla ab hiſtoricis, aut dicendi ab oratoribus petuntur. Philoſophorum quoque conſultorumq; opiniones, ſicuti alia, uelimus legere neceſſariũ eſt. Quæ quidem poßumus omnia, ſed breue nobis tempus nos fecimus. Quantulum enim ſtudijs impertimur? Alias horas uanus ſalutandi labor, alias datum fabulis otium, alias ſpectacula, alias conuiuia trahunt. Adijce tot genera ludendi, & inſanam corporis curam. Trahat inde peregrinatio, rura, calculorũ anxiæ ſolicitudines, multæ cauſæ libidinum, & uinum, & flagitioſus omni genere uoluptatum animus, ne ea quidem tempora idonea, quæ ſuperſunt. Quæ ſi omnia ſtudijs impenderentur, iam nobis longa ætas, & abunde ſatis ad diſcendum ſpatia uiderentur, & diurna tantum computantibus tempora, & noctes, quarum bona pars omni ſomno longior eſt, adiuuarent. Nunc computamus annos, non quibus ſtuduimus, ſed quibus uiximus. Nec uerò ſi geometræ & grammatici, cæterarumq; artium profeſſores omnem ſuam uitam, quamlibet longa fuerit, in ſingulis artibus conſumpſerunt, ſequitur ut plures quaſdam uitas, ad plura diſcenda deſideremus. Neque illi didicerunt hæc uſque in ſenectutem, ſed ea ſola didiciſſe contenti fuerunt, ac tot annos in utendo, non in percipiendo exhauſerunt. Cæterum ut de Homero taceam, in quo nullius non artis aut perfecta, aut certe non dubia ueſtigia reperiuntur, ut Eleum Hippiam tranſeam, qui non liberalium modò diſciplinarum præ ſe ſcientiam tulit, ſed ueſtem, & anulum, crepidaſq; quæ omnia manu ſua fecerat, in uſu habuit, atque ita ſe præparauit, ne cuius alterius ope egeret, ne'ue ullius rei. Gorgias quoq; ſummæ ſenectutis, id quærere audituros, de quo quiſque uellet, iubebat. Quæ tandem ars digna literis Platoni defuit? Quot ſeculis

Ariſtoteles

Ariſtoteles didicit, ut non ſolum quæ ad philoſophos atque oratores pertinent, ſcientia complecteretur, ſed animalium ſatorumq́; naturas omnes perquireret? Illis enim hæc inuenienda fuerunt, nobis cognoſcenda ſunt. Tot nos præceptoribus, tot exemplis inſtruxit antiquitas, ut poßit uideri nulla ſorte naſcendi ætas felicior quàm noſtra, cui docendæ priores elaborauerunt. M. Cenſorius Cato idem orator, idem hiſtoriæ conditor, idem iuris, idem rerum ruſticarum peritißimus fuit, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi ſeculo, literas Græcas ætate iam declinata didicit, ut eſſet hominibus documento, ea quoq; percepi poſſe quæ ſenes concupißét. Quàm multa, imò penè omnia tradidit Varro? Quod inſtrumentum dicendi. M. Tullio defuit? Quid plura? cum etiam Cor. Celſus mediocri uir ingenio, non ſolum de his omnibus conſcripſerit artibus, ſed amplius rei militaris, & ruſticæ etiam, & medicinæ præcepta reliquerit? dignus uel ipſo propoſito, ut eum ſciſſe omnia illa credamus. At perficere tantum opus arduum eſt, & nemo perficit. Ante omnia ſufficit ad exhortationem ſtudiorum, non cadere in rerum naturam, ut quicquid non eſt factum, ne fieri quidem poßit, cum omnia quæ magna ſunt atq; admirabilia, tempus aliquod, quo primùm efficerentur, habuerint. Quantum enim poëſis ab Homero & Vergilio, tantum faſtigium accepit eloquentia à Demoſthene atque Cicerone. Denique quicquid eſt optimum, antè non fuerat. Verumetiam ſi quis ſumma deſperet (quod cur faciat, cui ingenium, ualetudo, facultas, præceptor non deerunt?) tamen eſt, ut Cicero ait, pulchrum in ſecundis tertijsq́; conſiſtere. Neq; enim ſi quis Achillis gloriam in bellicis conſequi non poteſt, Aiacis aut Diomedis laudem aſpernabitur: neq; qui Homeri, non Tyrtei. Quinimo ſi hanc cogitationem homines habuiſſent, ut nemo ſe meliorē fore eo qui optimus fuiſſet, arbitraretur, hi ipſi qui ſunt optimi, non fuiſſent. Neq; poſt Lucretium, ac Macrum Vergilius,

neq;

neque poſt Craßum & Hortenſium Cicero, ſed nec alij poſtea uicerint. Verum ut tranſeundi ſpes non ſit magna, tamen eſt dignitas ſubſequendi. An Pollio & Meſſala, qui iam Cicerone arcem tenente eloquẽtiæ agere cœperunt, parum in uita dignitatis habuerunt, parum ad poſteros gloriæ tradiderunt? Alioqui peßime de rebus humanis perductæ in ſummum artes mererentur, ſi quod optimum fuiſſet, defuiſſet. Adde quòd magnos modica quoque eloquentia parit fructus: ac ſi quis hæc ſtudia utilitate ſola metiatur, penè illi perfectæ par eſt. Neq; erat difficile uel ueteribus, uel nouis exemplis palàm facere, non aliunde maiores honores, opes, amicitias, laudem præſentem, futuram hominibus contigiſſe, ſi tamen dignum literis eſſet, ab opere pulcherrimo, cuius tractatus atque ipſa poſſeßio plenißimam ſtudijs gratiam refert, hanc minorem exigere mercedem, more eorum, qui à ſe non uirtutes, ſed uoluptatem, quæ fit ex uirtutibus, peti dicunt. Ipſam igitur orandi maieſtatem, qua nihil dij immortales melius homini dederunt, & qua remota muta ſunt omnia, & luce præſenti, & memoria poſteritatis, carent toto animo petamus, nitamurq; ſemper ad optima: quod facientes aut euademus in ſummũ, aut certe multos infra nos uidebimus.

Habes Marcelle Victori, quibus præcepta dicendi pro uirili parte adiuuari poſſe per nos uidebantur, quorum cognitio ſtudioſis iuuenibus ſi nõ magnam utilitatem afferet, at certe, quod magis petimus, bonam uoluntatem.

M. FAB. QVINTILIANI ORATORIARVM INSTITVTIONVM FINIS.

INDEX EORVM QVAE PRAECIPVA HA-

bentur in libris Inſtitutio-num Quintiliani.

Abdicationũ duæ ſunt formæ 338
Abſtemius unde dicatur 44
Academici in utranq; partem diſputant 568
Accentuum in Latinis nominibus ratio 29
Accij poëtæ laus 579
Accuſatoris officium 321
Achillis clypeus qua pictura inſignitus fuerit 102
Actionis quæſtio 341
Acumen præcipue ualet in altercatione 303
Addicti qui dicantur 332
Adoleſcẽtibus aliquando parcendum 518
Aduocatus nõnunquam malæ cauſæ argumentum eſt 564
Aemulatio profectum alit 17
Aenigmata 394
Aeolicæ rationi ſermo noſter eſt ſimilimus 40
Aeſchinis laus 476
Aeſchylus primus tragœdiam protulit 474
Aeſopi fabulæ 50
Aetas noſtra ſatis longa quibuslibet ſtudijs 603
Aetas quæ ſtudijs maximè accõmodata 9
Aetiologia 439
Affectuum diuiſio, & quomodo ſint mouendi 278
Affectuum mouendorum ratio 274
Afranij laus 480.
Africani Iulij uires in dicendo 590
Ager ab agendo dictus à quibuſdam 41
Aglaophon clarus pictor 589
Agrippa unde dictus 25
Albutij laus 98
Alcæi laus 474
Alcamenes ſtatuarius 589
Allegoria omnibus ſeruit 392
Altercationis præcepta 301
Ambiguitas uitanda 358
Ambitio uirtutũ plerunq; cauſa eſt 17
Amicitiæ firmiſſimæ ineuntur in ſcholis 16

Q Ami

Amictus qualis fuerit ueteribus 523
Amphibologia, & eius ſpecies 346
Amplificationis ſpecies 375
Analogia 36
Analogia quæ ſit 244
Anaſtrophe 32. & 396
Andronicus Hypocrita præceptor pronunciationis Demoſthenis 532
Animus humanus ueluti ſitum ducit exumbratili uita 16
Animorum origo cœleſtis creditur 7
An quid ſignificet 33
Antapodoſis 373
Anticategoria 321
Antimetabole 278
Antigoni imago ab Apelle picta 91
Antimachi genus dicendi & laus 474
Antipatris in carmine facilitas 504
Antiphilus clarus pictor 589
Antipophora 438
Antonius pronunciando multum potuit 532
Antonij perſona apud Ciceronem qualis 102
Apelles pictor præſtantiſſimus 589
Apodixis 20
Apollonius Molon præceptor Ciceronis 579
Apollonij laus 472
Apologi ab Aeſopo nomen habent 242
Apophaſis 413
Apoſtrophe 412
Aptè quomodo dicamus 507
Arati poëtæ laus 473
Archiæ i carmine facilitas 504
Archilochi laus 473
Argumentũ q̃d ſignificet 221
Argumentorũ tractatus 220. & 245
Ariditas maxime uitanda in præceptore 70
Ariſtoteles præceptor Alexandri Magni petitus à Philippo 11
Ariſtotelis libri ad Theodectẽ quales 94
Ariſtotelis laus 477
Ariſtophanes comicus 474
Arrogantia magnos profectus perdidit 72
Ars an natura plus eloquẽtiæ conferat 108
Artis neceſſariam eſſe cognitionem 87
Artis modus quis ſit 90

Artem decor comitetur 442
Artium generalis diuiſio 107
Artorius Proculus 398
Aruſpex unde dicatur 44
Aſinij Pollionis laus 482
Aſiaticum genus dicendi 590
Aſinius Pollio & Ciceronem, & Demoſthenem in aliquibus damnat 565
Aſpectus quis eſſe debeat dicentium 542
Aſſētio Siſēna primus dixit 28
Aſſumptiua cauſa 335
Atticiſmus quis uerus ſit 591
Athenis actores mouere affectus uetabantur 99
Athenæus rhetoricen, artē fallendi dixit 96
Atticini Varronis laus 478
Atticus Græcè ſcripſit de rhetorica 116
Aitici nō fuerunt admodū ſtudioſi compoſitionis 464
Auguſtus Cæſar natus annos duodecim, auiā pro roſtris laudauit 578
Aut, quid ſignificet 33

B

Barbariſmi uitiū quale 27
Baſſi Aufidij laus 481
Beneuolētiæ captandæ rō 165
Bibaculi laus 479
Bipennis à pinna dicitur 23
Brachia orantium qualia 544
Breuitas quibus conſtet 156
Breuitas quæ laudetur 183
Bruti in dicendo grauitas 590
Bruti oratio pro Milone 140
Buſyridis laus 102

C

Cacoſyntheton 370
Cacozelon ibidem
Cædendi mos in ſcholis improbatur 20
Cælius reus de ui 515
Cælij ingenium 482
Cælij indoles in dicendo 589
Cælij aſperitas 489
Cæſar ante quæſtoriā ætatem grauiſſimas cauſas egit 578
Cæſaris Iulij dictio 482
Cæſaris uis 489
Cæſaris de Analogia libri 47
Cæſij Baſſi laus 479
Caiæ in nuptialibus ſacris uocitatæ 46
Canopitarum exercitus apud Ciceronem 28
Caldum Auguſtus quàm calidum maluit 39
Calliditatis ſuſpicio fugiē. 196
Callidij ſubtilitas 589
Callimachus prīceps Ele. 473
Calon ſtatuarius 589

Caluus quædam damnauit in Cicerone 565
Caluus ante quæſtoriā grauiſſima iudicia ſuſcepit 578
Calui in dicēdo ſanctitas 590
Calui iudicium 489
Canthus ferrum quo rotæ uinciuntur 27
Caput præcipuū eſt in actione 542
Capſis unde componatur 35
C.Carbo etiam in tabernaculo ſolebat uti exercitatione dicendi 505
Carij Oratores 540
Carneades iniuſtitiā laudauit Romæ audiente Cēſorio Catone 568
Caßij Seueri laus 482
Caßij acerbitas in dicēdo 590
Caßij Seueri ioci aſperi 288
Catachreſis 391
Catius Epicureus 484
Cato cū iuris, tum dicendi peritißimus fuit 605
Catulus Ciceronis liber 136
Catuli laus 479
Cauſas agēdi quod tempus ſit idoneum 578
Cauſarum genera quinq; 170
Cauſarū tria ſunt genera 120
Chariſij orationes 475
Chriarum genera 50
Ceratinæ 52
Cethegus Suadæ medulla dictus eſt ab Ennio 94
Ceruix dictiū qualis ſit 544
Cicero carpitur 451
Cicero quando agere inceperit cauſas 579
Cicero in Aſia Apolloniū Molonem audiuit 579
Cicero Bruto nō uiſus eſt perfectus 565
Cicero quare tam longa toga ſit uſus 554
Cicero Xenophontis libros tranſtulit 496
Cicero in rhetoricis ſecutus eſt Hermagoram 161
Cicero aliquot editos libros ſuos ipſe damnauit 136
Cic.arrogātia laborauit 510
Cicero quæſtionibus infinitis ſe exercebat etiā tū cū princeps in Republica eſſet 498
Cicero quando legendus 79
Cicero Platonis libros aliquot tranſtulit 496
Ciceronis oratio cœpit caneſcere 512
Ciceronis oratio pro Milone nobilißima omnium 538
Ciceronis carmina 511

Ciceronis laus 441
Ciceronis inſolentes quædam uoces 511
Ciceroni modus defuit captandi riſus 284
Cinna Smyrnam nouem annis ſcripſit 496
Ciuilis ſcientia quæ 98
Claſſes inſtitutæ in ſcholis 17
Clauſula quæ ſit 382
Clitarchi hiſtorici laus 476
Cluentij cauſa quomodo tractata à Cicerone 104
Cœlibes quaſi cœlites dicti ſunt 41
Cœniſmus 371
Cogitationis fructus 500
Collum orantis 544
Comœdiæ antiquæ laus 474
Comœdiæ maximè eloquentiæ cõferũt, earumq́; laudes 48
Cõmunicatio q̃ dicatur 409
Cõpoſitio in oratione eſt qđ in poëmate uerſificatio 459
Compoſitionis ratio 441
Compoſitiones nominum 34
Cõcluſionis ſiue perorationis uirtutes 269
Cõiecturam à cõiectu dici 133
Coniectura de quibus rebus ſit 318
Concilium quid ſit 305
Conſiſtere in ſecũdis tertijsq́; nonnunquam ſatis eſt 665
Cõſtitutio quibus reb. fiat 335
Conſulere quid olim ſignificauerit 41
Conſuetudo quid poſſit in ratione loquendi 36. & 42
Copia uerborũ quomodo paranda 464
Corax antiquiſſimus rhetoricæ artis ſcriptor 115
Cornelius Rufinus factus conſul à Fabricio 568
Cornelij Seueri laus 478
Cornelij Celſi cõſilium in ſcribendo 483
Cornelij cauſa à Cicerone perorata 362
Cornelia mater Gracchorum eloquẽtiam contulit filijs 8
Cornua in Rom. exercitu quid agant 54
Craſſus diues quinque Græci ſermonis differẽtias optime tenuit 530
Craſſi pronunciatio 532
Craſſi uox erga Philippũ 513
Crates pædagogum percuſſit, cum indoctum puerum uideret 51
Cratinus comicus 474
Credibilium genera tria 222

Criſpi iucunditas 590
Criticorum officium 21
Crocodilinæ 52
Cum, uarie apud ueteres ſcriptum 43
Cupidinis arma 74
Cyrus omnium militum tenuit nomina 531

D

Decebit aliud alios 513
Declamandi ratio & utilitas 85
Declamatoribus quid ſit obſeruandum 154. & ſeq.
Declamationum utilitas 498
Declamationũ ratio præ omnibus cõſtare debet puero 24
Decoris obſeruatio 508
Deliberatiuum genus remotũ ſit ab omni affectatione 155
Deliberatiui ſiue ſuaſorij generis ratio 146
Deliberatiua cauſa concionalis dicitur 120
Demetrius Phalereus uerſicolori ueſte uſus 470
Demetrij Phalerei laus 476
Demõſtratiuum genus quale, & quibus conſtet 142
Demonſtratiuum genus 122
Demonſtratiui generis numeri 461
Demoſthenes admodũ puer pupillares actiões habuit 578
Demoſthenes lex orãdi. 476
Demoſthenes ρ litera laborauit 58
Demoſthenes ſpondeis plurimum eſt uſus 456
Demoſthenes nõ uidetur ſatis perfectus ipſi Ciceroni 565
Demoſthenes in littore meditans conſueſcebat ferre concionum fluctus 495
Demoſthenes nõnunquã uidetur Ciceroni dormitare 468
Demoſthenis de pronũtiatione iudicium 532
Demoſthenis uis 481
Demoſthenes actionẽ cõponebat ad grande ſpeculũ 542
Deprecatio ubi locum habeat 251
Deprecationem quidã negant uſpiã in iudiciũ uenire 336
Deteriora ꝑtinacius hærent 8
Dialogi 411
Dialectica diſputatrix 571
Dialectica cõpreſſæ manui ſimilis eſt 110
Diallage 423. & 432
Dicere caput eſt artis 552
Dicere & facere ſciat præceptor 70

Dica

Dicacitas ſcurrilis abſit à ioꝫcis 288
Dicendi multa genera 471. & 589
Dicendi maximũ uitium à uulgari ratione diſcedere 355
Dicendi ratio quibus cõtineatur 123
Didymus plurima ſcripſit 49
Diæreſis 28
Dinoſis 75
Dis unde dicatur 41
Diſci poßunt multa eodẽ tempore 61
Diſcipuli contulerunt, ſeuerißimis quibusq; præceptoribus aliquid ad uictum 584
Diſcipulorum officium 84
Diſcobolus Myronis 91
Diſpoſitionis uirtus 308
Dißimile qbus modis fiat 239
Diſtinguendæ orationis uirtus 542
Diuinatio in iudicijs quæ dicatur 158
Diuiſio 80
Diuitiæ morum experimenta exhibent 144
Docilitas quomodo concilietur 169
Domitij Afri ingenium 483
Domitij Afri ioci lenes 288
Domitij Afri libri de teſtibus 211
Domitij Afri in dicendo maturitas 590
Dualis numerus apud Latinos 32
Duapõdo cuiuſmodi uerbũ 27

E

E Literæ ſonus 446
E diſcẽdũ quatenus ſit 80
Egeſias clarus ſtatuarius 589
Egreßionis rõ, & modus 197
Elemẽta decẽ Ariſtotelis 129
Elementa prima quemadmodũ docenda ſint 8
Eliminat uerbum 365
Ellipſis 32
Elocutionis, ſiue phraſis ratio 356
Eloquentia cupit eſſe ſpecioſa & locuples 264
Eloquentiæ genus aliud alios decet 511
Eloquentiæ maxima pars animo conſtat 18
Emendationis modus 495
Emendationis ſeueritas atterit ingenia puerilia 69
Empedocles carmine philoſophiam eſt complexus 21
Emphaſis iter figuras eſt 417
Emphaſis in uulgaribus uerbis

bis 333
Energia 370
Ennius ſuauiloquēti ore dicit Cethegum fuiſſe 535
Ennij laus 478
Enthymema rhetoricus eſt ſyllogiſmus 57
Epanalepſis 369
Ephori hiſtorici laus 476
Epichirema quid ſit 220
Epichirema quibus cōſtet, & quomodo refellatur 220
Epicurus diſciplinas omnes fugit 103
Epitheton figura potius eſt q̃ tropus 398
Epitheta 392
Epiphonema qđ dicatur 382
Eriphylus Rhodius ad uerbū retulit in agēdo, quæ cogitauerat 501
Eſſentia Flauij 92
Ethica tota eſt oratoris 569
Ethopœia 416
Ethos 280
Etymologia 40
Euidentiam quidam narrationi ſubijciunt 186
Euphoniæ quāta cura eſſe debeat 26
Euphorionis laus 473
Euphranor pictor clarus 589
Eupolis comicus 474
Euripidis laus 474
Eurhythmia neceſſaria oratori 55
Ex præpoſitio quā in compoſitione uim habeat 43
Exclamatio 410
Exempla quid poßint in oratione, & quomodo tractentur ab oratore 239
Exercitationes quales fuerint ueteribus ſtudioſis eloquentiæ 65
Exercitatiões primæ apud rhetorem quales ſint 70
Exordij rhetorici ratio & uſus 165
Exordiorum uitia 175
Expectorat uerbū uetus 366
Extemporalis facundia quomodo paretur 501

F

FAcetū quid dicatur 286
Fama quomodo tractetur ab oratore 208
Fauces quales eſſe debeāt oratori 533
Fiduciam præ ſe ferat orator 258
Figuræ uerborum 424
Figuræ à tropis qd differ. 398
Figuratæ cōtrouerſiæ quæ dicantur

cantur 400
Finitio quando locum habeat, & quomodo tractetur, quibusq; conſtet 328
Finitiõi q̃ ſint neceſſaria 228
Finitæ cauſæ 123
Firmamentũ cauſæ qd' ſit 160
Frugi unde quis dicatur 40
Funebres conciones quales ſint 556

G

Galbæ ioci laſciui 288
Galli laus 479
Geminatio uerborũ quam uim habeat 403
Geometria oratori neceſſaria 56
Germanici Cæralis laus 478
Geſtus inſtitutio & ratio cuiuſmodi 59
Gladiatorũ ſecũdæ manus 299
Gloſſemata quid ſignificẽt 49
Gorgiæ Leontini longiſsima ætas 115
Gracchus in deflẽda matre concitauit totius populi Rom. lachrymas 532
Gracchi fiſtula præcentrix 55
Graculi unde dicti ſint 42
Gradatio 433
Græca eloquentia quibus rebus ſit dulcior 592
Græca præcedere debent Latina 9
Grammatica Muſicæ ſubiecta eſt 53
Grammaticæ officium, & diuiſio 21
Grammatici officium 50
Grammatico opus eſt plurium artium cognitio 51
Gurdus Hiſpanicum nomen eſt 34

H

H Litera cuiuſmodi ſit 29
Hebetiores perinde ſunt ut monſtroſi 7
Here dictum, pro heri, ætate Quintiliani 45
Herodotus cuiuſmodi autor, & qualis eius cõpoſitio 443
Herodoti laus 476
Heſiodus primus autor apologorum 242
Heſiodi laus 472
Hexametri finis male claudit orationem 449
Hiſtoria alit orationẽ tanquã ſucco, & eius uſus 469
Hiſtoriæ multi præclari ſcriptores 475
Hiſtoriæ Græcæ fabulis ſunt ſimiles 73
Hiſtoriarum enarratio quomodo

do utilis ſit pueris 49
Hiſtoriarum cognitio neceſſaria eſt oratori 576
Hiſtorici quomodo legēdi 77
Hippocrates quoſdam errores ſuos ipſe prodidit 135
Homerus uidetur nōnunquam dormitare Horatio 468
Homerus auſpicium faciat pueris in ſcholis 47
Homerus primus legatur 471
Homeri principia 170
Homœologia 369
Homœoptoton 437
Hominis laus cuiuſmodi 143
Hominum officium quod ſit 8
Horatius in quibuſdam nō eſt interpretandus 48
Horatij laus 479
Hortenſius in agendo ad uerbum retulit, quod cogitauerat 500
Hortenſij pronuntiatio 532
Hortēſij filiæ oratio apud Centumuiros habita 8
Humeri quales ſint dicentium 544
Hyperbole 396
Hyperbaton figura eſt potius quàm tropus 32. & 399
Hyperidis laus 476
Hypotheſes 327
Hypotypoſis 412

I

I Literæ ſonus 446
Iambicum carmen à Romanis non admodum celebratum fuit 479
Imitatio arti ſubiecta eſt 123
Imitatio tranſit in mores 60
Imitatio 485
Infantia quædam eſt etiam ſtudijs 10
Infinitæ cauſæ quæ 123
Ingenia puerorum quomodo cognoſcantur 18
Ingenioſiores quare ineruditi habeantur 88
Inſinuatione quando utendum 172
Iocus quid ſit 287
Iocus inhumanus eſt aduerſus miſeros 289
Ironia 413
Iſocratis iucunditas 481
Iſocratis Panegyricus decem annis elaboratus 496
Iſocratis laus 476
Iſocratis ſchola principes eloquentiæ dedit 591
Iſocolon 437
Iudicium conſuetudini neceſſarium eſt 42
Iudicium inuentioni ſubijcitur

tur 118
Iudicium quid ſit 305
Iudicialium controuerſiarum genera 158
Iudicatio quæ dicatur 159
Iugeri menſura 58
Iulius Florus in Gallijs eloquētiam docuit 491
Iulij Africani laus 483
Iulij Secundi laus ibidem
Iūnctura quibus conſtet 445
Iunij Baſſi ioci cotumelioſi 288
Ius triplex eſt 75
Iuris ciuilis ſcientia neceſſaria oratori 571
Iuſiurandum 209
Iuſtum duabus rebus abſoluitur 334

L

Labia dicentium quid dagant 544
Lacedæmonij ſaltationē quādā tanquā ad bella utilē habuerunt inter exercitationes 61
Lacedæmonij eloquentiam urbe expulerunt 100
Lacedæmoniorū exercitus inflammatur muſicis modis ad prælium 53
Lachrymæ citiſſimè inareſcūt 273
Lælius filiam ſuam eloquentia imbuit 8
Latera cum geſtu conſentiant 550
Laus diſcendi ſtudium excitat 503
Laudādæ rei cuiusq; ratio 143
Lectio pueri qualis ſit 47
Legendi qui primi ſint 79
Legum natura 341
Legum contrariarum tractatio 343
Legum laus magnas eloquentiæ uires deſiderat 75
Legum ferēdarum inſtitutum apud Græcos & Latinos 75
Lentulus opinionem eloquentiæ conſecutus eſt pronunciatione ſola 532
Leonides Alexandrū quibuſdam uitijs imbuit 9
Libertini ex ſeruis fiunt 228
Licinij ī carmine facilitas 502
Linus muſicus & eius laus 52
Literarum poteſtas 22
Literarum uſum Plato obſtare memoriæ dixit 524
Liuij iudicium de his qui legēdi ſunt 470
Liuius pueris magis prodeſt, quàm Salluſtius 79
Liuius hexametri exordio orſus

ſus eſt librum ſuum 452
Liuij Patauini laus 480
Liuij lactea ubertas 469
Loci argumentorum 222
Loci artificioſæ memoriæ qua les ſint 526
Lodex maſculino genere uſur pata à Pollione 42
Logodædali 115
Lucani laus 478
Lucilius reprehenditur 37
Lucilij laus 479
Lucretij poëtæ laus 478
Lucullus Ciceronis liber 136
Ludus unde dicatur 41
Lupercalia unde dicta ſint 35
Luſus in pueris alacritatis ſignum eſt 19
Lycij oratores 540
Lycurgus muſicam probauit legibus 53
Lyra circũlata in cœnis 54
Lyſiæ laus 476
Lyſiæ oratio oblata Socr. 97
Lyſippus clarus ſtatuarius 588

M

MAcrologia 369
Malorũ accuſationes interſunt Reipub. 583
Manus dicentium quid agant 544
Manus cum ſenſu incipiũt & deſinunt 547
Mappa Punicũ nomen eſt 33
Marcipores unde dicti ſint 25
Maſtruga Sardum nomen 27
Mater quando contra filium ſtare poßit 526
Mehe pro me ueteres dixerũt 29
Melanthius clarus pictor 589
Melops quid ſit 54
Memoria, & quibus rebus pa retur 522
Memoria præcipuum ſignum eſt ingenij 18
Menander poſterorũ iudicia æquiora eſt adſecutus quàm uiuentium 144
Menandri laus 475
Mendax memor ſit 191
Mendaciũ dicit aliquando bo nus uir 568
Mentis humanæ natura & conditio 509
Mentum orantis 544
Meſſalæ ingenium 482
Meſſalæ ĩ dicẽdo dignitas 590
Meſſalæ liber de literis 45. & 47
Metabole 430
Metalepſis 391
Metaphora 388
Metaſtaſis 412

Meto

Metonymia 431
Metrodorus in agendo ad uerbum retulit quæ cogitauerat 500
Metrum quid ſit 54
Metus nonnunquã adhibẽdus & amouendus pro cauſæ ratione 281
Metus in peroratione habet plus q̃ in procemio loci 271
Milonis conſilium in uitulo ferendo 51
Mimeſis 415
Minerua Athenis à Phidia fabrefacta 589
Mioſis uitanda 368
Mithridates XXII linguas calluit 530
Modeſtia plurimũ autoritatis et fidei patrono cõciliat 586
Molli articulo tractare 518
Monoſyllaba plura male cõtinuantur 447
Morũ curã oportere eſſe oratoribus præcipuam 569
Mundum Pythagoras compoſitum eſſe dixit harmonica ratione 53
Muſica, & eius laudes 52
Myron ſtatuarius 589

N

NAres quales dicentium ſint 544
Narratio quid ſit 181
Narrationis rõ & modus 176
Narrationum tres ſunt ſpecies 70
Negãdi duplex forma eſt 251
Ne, quid ſignificet 33
Neſcire aliqua inter uirtutes eſt grammatici 50
Nicoſtratus luctando, pugnandoq; uictor 84
Noëma 381
Nomina propria in o 34
Non à ne aliud ſignificat 33
Nothus qui dicatur 140
Numero quædam ualent 251
Nutrices Chryſippus optimas iubet eligi 8
Nutricum cantilenæ 56

O

OBſcœnitas oĩs fug. 288
Obſcuritas quibus rebus fiat 358
Oculorũ geſtus in actiõe 548
Olympius Iupiter factus à Phidia 589
Onomatopœia 36. & 390
Opiter unde dicatur 25
Oratio mores profert 512
Oratio quibus conſtet 352
Oratio regina rerum dicitur à Sophocle 64

Orationis

Orationis uirtutes & uitia quæ 26
Orationis partes 24
Orator quid obſeruet in ſuſcipiendis cauſis 580
Orator non eſt niſi uir bonus 562
Orator uerus cuiuſmodi eſſe debeat 6
Oratoris officium 352
Oratoris inſtrumenta quæ ſint 577
Oratores quomō legendi 77
Oratorū ueterū præcipui 476
Ordo tribus momentis conſertus eſt 229
Ornatus 360
Orpheus ſaxa lyra duxit 52
Orthoëpia 30
Orthographia 43
Os oratoris quale ſit 540
Ouidij laus 478
Ouidij Metamorphoſis qualis ſit 176

P

Pacuuij laus 479
Pædagogi quales eſſe debeant 8
Pamphilus pictor 589
Palæmon ætate Quintiliani fuit 24
Panegyrici plus cultus admittunt 86
Panyaſis laus 472
Parabola 241
Parœmia 394
Paradiaſtole 434
Paradiegiſes 424
Paradoxum 409
Parētes quales eſſe oporteat 8
Parentheſis 428
Parricidas quos uocemus 390
Paranomaſia 434
Parrhaſius clarus pictor lineas ſubtiliſſime examinauit 588
Partes orationis quot ſint numeratæ 24
Partitio quæ ſit apud rhetores 201
Patauinitatem Pollio reprehendit in Liuio 34. & 356
Pathos 280
Patroni & accuſatoris diſtantia 250
Pauli L. oratio de lunæ defectione 59
Pectus diſertos facit 503
Pedum ſupploſio frequens inepta eſt 551
Pedonis laus 478
Pepigi uerbū defenditur à Fabio 37
Peregrini murum aſcendentes multantur morte 200

Peri

Pericles obſcuratione ſolis ter ritos Athenienſes liberauit metu 52
Pericles optabat ne ſibi ullum uerbũ in os ueniret, quo po pulus offenderetur 586
Periergia 369
Periodi nomina multa 460
Periphraſis figura 394.398
Periphraſis figura eſt potius quàm tropus 499
Periſſologia 395
Perſij laus 479
Perſonis quæ accidant 222
Perſpicuitas ſumma orationis uirtus eſt 70.& 356
Petoritum Gallicum eſt nomen 34
Phantaſiæ tractatio 283
Phidias ſtatuarius, & eius opera 589
Phidias Iouem expoliuit 69
Philætas elegeographus 473
Philemon comicus 475
Philiſti hiſtorici laus ibidem
Philoſophiæ cognitio neceſſaria oratori eſt 572
Phrygio excitamur 57
Pictores clari 588
Pilarij in ſcenis 503
Pindarus Lyricorũ princeps 473
Pituita quia petat uitam 41
Plancus Stoicus 484
Plato Pythagoreos & Aegypti ſacerdotes diſcendi gratia adijt 63
Platonis copia 481
Platonis laus 477
Platonis dialogi 205
Plautus & eius laus 480
Pleonaſmus 369.& 431
Plinij Secundi error de toga Ciceronis 554
Poëtæ non per omnia ſunt oratori ſequendi 569
Poëtarum lectio quid conferat 468
Pollio ieiunus fuit 487
Pollio ante quæſtoriam ætatẽ grauiſſimas cauſas egit 578
Pollionis diligentia 590
Polycletus ſtatuarius 589
Polygnotus clarus pictor 588
Pomponij Secundi laus 480
Portius Latro primus clari nominis profeſſor fuit 499
Præceptor quidã in Liuio docebat obſcurare diſcipulos, quæ dicerent 359
Præceptoris uirtus maxima eſt, ut diſcrimina ingeniorũ notet 82
Præceptoris uultus contuendus

dus à diſcentibus 68
Præceptore an protinus optimo utendum ſit ibidem
Præceptores temperare uires ſuas ad intellectum diſcentiũ debent 17
Præceptores Latini cœperunt temporibus L. Craſſi 76
Præceptorum officium & mores 72
Præcocia ĩgenia cuiuſmodi 19
Præiudicia quomodo tractentur 207
Præmiorum tractatio 355
Pragmatici apd' oratores 575
Praxiteles clarus ſtatuarius 589
Probationes artificiales 215
Probatiões inartificiales apud rhetores quæ dicantur 205
Probationes patheticæ 246
Probationum quadruplex ratio 216
Profectus diligentia cõſtat 81
Pronũciatio pria qualis ſit 59
Pronunciatio ornata quæ 537
Pronunciatio tria præſtare debet 555
Pronunciationis quantum ſit momentum 531
Prooemium unde dicatur, & eius uſus 165
Propertij laus 479
Propoſitionis uſus in oratione 199
Propoſitione aliquãdo aduerſarij utendum 310
Proprium quid dicatur 228
Propria uerba quæ dicãtur 36
Proſopopœiæ 159. & 410
Protogenes pictor quibus rebus excelluerit ĩ pictura 589
Prouerbia uim nonnunquam habent iocorum 299
Pudor ad dicendum ſtimulos addit 504
Pueri inſtituendi ſecundum naturam 82
Puerorum natura laboris eſt patientior 61
Pueris eloquẽtiæ ſtudioſis quæ ſint maxime uitia uitãda 79
Pueris non eſt acerbe inſtandum 10
Pyrrhichius pes cuiuſmodi 463
Pythagoras primus philoſophum ſe dixit 565
Pythagoræ delatum, Ipſe dixit 511
Pyxides quas appellemus 391

Q

Quæſtio quid ſit 159
Quæſtio omnis aut in re aut perſona eſt 216

Quæſtionum ſpecies 353
Quæſtus nulla iuſtior ratio q̃ ex officio præceptoris 384
Qualitas 333
Quantitas 340
Quaſe dixit Liuius non quaſi 45
Quintilianus præceptor nepotum Domitiani fuit 75
Quintiliani conſilium in toto libro 2
Quintiliani liber de cauſis corruptæ eloquentiæ 266
Quintiliani liberi mortui ſuperſtite patre 267

R

Rabirij laus 478
Ratio quæ ſit 159
Rebus accidētia quæ ſint 224
Refutatio quæ ſit, & ubi locū habeat 250
Rerumpublicarum tres ſunt formæ 229
Rheda Gallicū eſt nomen 34
Rhetoricæ initium 117
Rhetorica an ſit uirtus 109
Rhetorica ad q̃d ſit utilis 99
Rhetorica explicitæ manui eſt ſimilis ex ſētētia Zenonis 110
Rhetorice an ſit ars 101
Rhetorice quid ſit, & eius finis 93
Rhetorices materia q̃ ſit 110
Rhetorice quemadmodum uerti Latinè non poßit 92
Rhetoricæ artis ſcriptores qui fuerint 114
Rhetoricæ quinq; partes ſunt 118
Rhetoricam quidam naturalem crediderunt. 101
Rhetoris inſtrumenta 113
Rhetori quando tradendus ſit puer 64
Rhodium dicendi genus 591
Rhythmus quid ſit 54
Riſus captatio quādo fieri debeat 284
Romanis ſummum crimen luxuria fuit 145
Rumor quomodo tractandus ſit à Rhetore 208
Rutilij P. exiliū ſub Sylla 509

S

Saleij Baßi laus 478
Saliorū ſaltatio quare inſtituta 61
Salluſtius Thucydidi conferendus 480
Salluſtij procemia 148
Salluſtiana breuitas pueris non conuenit 469
Salſum quid dicatur 286
Sarcaſmus 394

Scabellũ à ſcamno ducitur 23
Scæuolæ eloquentia 576
Schemata 33
Scipio primus ex uortice fecit uerticem. 46
Scribendum quidq; ut ſonuerit 46
Scribendi quis ſit modus 489
Scribendi bene ſtudium nõ eſt contemnendum 12
Scripti & uolũtatis ſtatus 249
Secundi elegantia 590
Senecæ genus dicẽdi, & Quintiliani de eo iudicium 484
Senecæ copia in dicendo 590
Sententiarum genera 380
Sententiarum ornamẽta 404
Sententiarum quæ ſint figuræ 406
Septimij libri Obſeruationum 167
Seriorum tria genera 301
Sermo quibus conſtet 36
Seruij Sulpitij laus 482
Seruilij Nouiani laus 480
Sidonij ĩ carmine felicitas 504
Signa quomodo tractentur in probatione artificiali 217
Similitudines quomodo eludãtur 253
Similitudines repertæ ad inferendam rebus lucem 372
Simonides inuentor memoratiuæ artis 524
Simonidis laus 474
Simulatio prodit ſe aliqñ 567
Socrates noluit uti oratione Lyſiæ 508
Socrates ſenex lyræ ſtuduit 53
Socratis perſona in Platone cuiuſmodi 97
Socrati cõtulerunt diſcipuli ad uictum 584
Socraticorum mos 563
Solœciſmus 31
Solitaurilia unde ſint dicta 35
Sophoclis laus 474
Sophrõ Mimorũ ſcriptor quãti à Platone ſit habitus 54
Sotadei amouendi ſunt 48
Spiritus orãtis qualis ſit 535
Status qui, & quot ſint 134
Status quot, & unde ducatur 131
Status eius qui dicturus eſt 542.543. & ſeq.
Statuum inter ſe cognatio & diuerſitas 148
Statuarij clari 588. & ſeq.
Stellam à ſtilla quidam deducunt 41
Steſichori laus 474
Studia quæ poſt finẽ tractanda 594

Stylus dicẽdi magiſter eſt 489
Stylus qualis eſſe debeat 490
Suadenti ſeu diſſuadenti quæ ſint ſpectanda 148
Suadendi partes quæ ſint 148
Sulpitius tranſtulit carmina in proſam, & hoc unum genus exercitationis habuit 497
Sulpitius Longus fœdiß. 289
Sulpitij acumen in dicẽdo 590
Sybaritæ frugalitatem oderunt 145
Syllogiſmorum ratio 345
Sylua quæ uocetur ſcriptorum 492
Synalœphe quæ dicatur 28 & 445
Synathrœſmus 380
Synæreſis 28

T

TAbularum ratio quõ tractanda ab oratore 209
Tapinoſis 368
Terentij laus 480
Terentij Varronis laus ibidẽ
Teſtes quomodo refellendi ſint 210
Themiſtocles intra annum unum optimè Perſicè locutus eſt 530
Themiſtocles abiecta lyra eſt habitus indoctior 54
Theocriti laus 473
Theodectes quamlibet multos uerſus cõtinuò reddere memoria fretus potuit 531
Theophraſtus notatur ab anicula 356
Theophraſti laus 477
Theo Samius clarus pictor 589
Theopompi laus 476
Theopompi Lacedæmonij factum 104
Theſes 123
Thucydides bellicum canere uidetur Ciceroni 469
Thucydidis laus 475
Tibiæ orantis quales ſint 534
Tibulli laus 479
Timagenes muſicam antiquiſſimam dixit 53
Timagenis hiſtorici laus 476
Timantis tabula qua Iphigeniam depinxit 91
Timotheus muſicus duplicem mercedem exigebat ab his, quos alius inſtituiſſet 69
Tincæ Placẽtini barbariſmi 27
Tyro libertus Cice. tres libros de Iocis ſcriptos reliqt 285
Toga ad calceos dimiſſa eſt antiquitus 553
Toga qualis ſit dicentiũ 554

Tonorum uel accentuum obſeruatio 19
Topica à Cicerone quo conſilio ſcripta 161
Topographia 412
Tormenta quomodo tractentur à rhetoribus 245
Trachalus eminentiſsimus ſui temporis orator 578
Trachali ſonus in dicēdo 590
Trachali laus 483
Translationis uſus 357
Translationi quæ ſint neceſſaria 393
Translatione quando utamur 251
Translata quæ dicantur uerba 36
Tricola 436
Tropus quid ſit 386.408
Tropus continuus in allegoriā & ænigma exit 388
Tropi à figuris quid differant 398
Tubæ in Romanorum exercitu quid agant 53
Tumultus quid ſit 351
Tyrteum Horatius Homero ſubiungit 473

V

VAlerij Flacci laus 478
Valeſij & Fuſij, qui nūc Valerij & Furij 23
Vareni laus 478
Varij poëtæ laus ibidem
Ventilatores in ſcenis 503
Venus armata apud Lacedæmonios 76
Venuſtum quid dicatur 286
Verbis quædam ſunt eleuanda 188
Verbis cuiuſmodi utendū 42
Verbalia quæ 25
Vergilius primò legendus à pueris 42
Vergilius paucißimos uerſus die compoſuit 491
Vergilij principia 170
Vergilij laus 477
Vertere Græca conducit plurimum ad cōparandam eloquentiam 496
Vibius Criſpus 258
Vibij Criſpi dictio & laus 483
Virginius ætate Fabij 117
Viſellius ſcriptor 423
Vitæ anteactæ crimina quomodo tractanda ſint 307
Vitia quæ circa geſtum accidunt 550
Vitia quædam puerorum ferendá ſunt 71
Vlyßis orantis ſtatus apud Homerum 556

Vopiſcus

Vopiſcus unde dicatur 25
Vox præceptoris, ut ſol eſt 16
Vox qualis ſit oratori 533
Vocis diuiſio 55
Vox uiua plenius alit 67
Vocalium concurſus hiantem facit orationem 446
Vrbanus quis dicendus ſit 301
Vrbanitas quid ſignificat 286
Vultus orantiū qualis ſit 542

X

Xenophontis ore Muſæ locutæ ſunt 588
Xenophontis laus 477

Z

Zeuſis pictor clarus. 588

FINIS.

